

ASYA ARAŞTIRMALARI

Avrasya ve Türk Cumhuriyetleri Araştırmaları

Ankara 2021

Editörler

Prof. Dr. Alemdar YALÇIN

Dr. Öğretim Üyesi Serdar ULUKAN

Dr. Hüseyin GÖÇMENLER

Grafik Tasarım

Semih Ofset Matbaacılık

ISBN: 978-605-7854-37-7

BASKI

SEMİH OFSET MATBAA

628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26 İskitler / ANKARA

Tel: (0312) 341 40 75-Fax: (0312) 341 98 98

semihofsetmatbaa@gmail.com

Matbaa Sertifika Nu.: 40581

“T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen Asya İhtisas Programı Projesi kapsamında hazırlanan bu yayının içeriği, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı görüşlerini yansıtmaz ve yayın içeriği ile ilgili tek sorumluluk (proje sahibi-yararlanıcı)

Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı'na aittir.”

Hakemler

Bu kitapta yer alan araştırmalar 2018-2020 d6nemi T6rk D6nyası Parlamenterler Vakfı ve Yurtdışı T6rkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığının y6r6tt6ę6 Asya İhtisas Programından yapılan hakemli ilmi araştırlardır.

Doç. Dr. Sibel K6çük

(Yıldırım Bayezid 6ni. Sağlık Bilimleri Fak. 6ęretim 6yesi)

Prof. Dr. Ahsen Turan

(HBV 6ni. 6ęretim 6yesi)

Doç. Dr. Mehmet Kurudayıoğlu

(Hacettepe 6ni. Eğitim Fak. 6ęretim 6yesi)

Prof. Dr. Ahmet Kıymaz

(Atılım 6ni. 6ęretim 6yesi)

Dr. Zeki G6rel

(Gazi 6ni. Gazi Eğt. Fak. 6ęretim 6yesi)

Dr. Seher Erdoğan eltik

(Gazi 6ni. Gazi Eğt. Fak. 6ęretim 6yesi)

Dr. Nazlı Rana G6rel

(Abant İzzet Baysal 6ni. 6ęretim 6yesi)

Prof. Dr. Ali Akyıldız

(Başkent 6ni. Hukuk Fak. 6ęretim 6yesi)

Prof. Dr. Yusuf Doğan

(Gazi 6ni. Gazi Eğitim Fak. 6ęretim 6yesi)

Prof. Dr. 6zay Karadağ

(Hacettepe 6ni. Eğitim Fak. 6ęretim 6yesi)

Doç. Dr. Başak Uysal

(Gazi 6ni. Gazi Eğitim Fak. 6ęretim 6yesi)

Doç. Dr. Kemalettin Deniz

(Gazi 6ni. Gazi Eğitim Fak. 6ęretim 6yesi)

Dr. 6ęr. 6yesi Serdar Ulukan

(Ankara Hacı Bayram Veli 6ni. İletifim Fak. 6ęretim 6yesi)

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu
(Ankara Üni. DTCF Öğretim Üyesi)

Pof. Dr. İbrahim Maraş
(Ankara Üni. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Necla Günay
(Gazi Üni. Gazi Eğitim Fak. Öğretim Üyesi)

Dr. Murat Şen
(Anayasa Mahkemesi Genel Sek.)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol
(Ankara Hacı Bayram Üni. Öğretim Üyesi ANKASAM Bşk.)

Prof.Dr.Hale Künüçen
(Başkent Üni. İletişim Fak. Radyo TV Bölüm Bşk.)

Prof. Dr. Ahmet Burçin Yerelli,
(Hacettepe Üni. İ.İ.B.Fak. Öğretim Üyesi)

Doç. Dr. Hüseyin Mercan
(Yıldırım Beyazıt Üni. İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Arif Altun
(Hacettepe Üni. Huzem Bşk.)

Prof. Dr. Mehmet Akkuş,
(Ankara Üni. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Fırat Purtaş
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Öğretim Üyesi)

Dr. Yasemin Dinç Kurt
(Hacettepe Üni. Öğretim Görevlisi)

Dr. Hüseyin Göçmenler
(Hacettepe Üni. Tömer Bşk. Yard.)

İÇİNDEKİLER

ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK

KARAKALPAKLARIN ÇEVRE SORUNU	15
KÖNE ÜRGENÇ KENTİNİN TÜRK DÜNYASI AÇISINDAN ÖNEMİ.....	21

DİL, KÜLTÜR VE EĞİTİM

GÖÇMEN AHISKA TÜRKLERİNİNDE İKİ DİLLİLİK VE İKİ KÜLTÜRLÜLÜK	23
ÜÇ DİLLİLİK VE KÜLTÜRLEŞME KONULARININ NESİLLER ÜZERİNE YANSIMASI: AMERİKA'DA, RUSYA'DA VE KAZAKİSTAN'DA YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ.....	53
KIRGIZİSTAN'DA EĞİTİM SİSTEMİ.....	85
İRAN'DA KAŞKAY TÜRKLERİ TARAFINDAN FARS VİLAYETİNDE KURULAN GELENEKSEL TURİZM KAMPLARI'NIN KAŞKAY TOPLUMUNUN EKONOMİK YAŞAMLARINI ETKİLEMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	93
BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN TÜRKİYE ARASINDAKİ DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ.....	119

**YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN
YESEVİ TÜRKÇE TEMEL DÜZEY (A1, A2) DERS KİTAPLARINDA
KÜLTÜR AKTARIMI.....141**

**ORTA ASYA'DAN TÜRKİYE'YE EVLİLİK GÖÇÜ:
ANKARA'DA EVLİLİK YAPAN YABANCI KADINLARIN
BEKLENTİLERİ VE DENEYİMLERİ 159**

**TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE KERKÜK TÜRKLERİNİN
ATASÖZLERİNDE BENZERLİKLER, FARKLILIKLAR 187**

**İKAN VE TÜRKİSTAN'DA YAŞAYAN HALKLARIN DOĞUMLA
İLGİLİ ÖRF-ADETLERİ VE İNANIŞLARI
(Kazak ve Özbek Örneklerinde).....205**

İLETİŞİM

RUSYA'NIN KIRGIZİSTAN'DAKİ YUMUŞAK GÜÇ UNSURLARI.....235

SİYASET BİLİM

AZERBAYCAN'DA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMESİ.....263

**KIRGIZİSTAN DİASPORASI, DİASPORA POLİTİKASI VE
DİASPORA KURUMLARI 271**

KAZAKİSTAN’IN DİASPORA POLİTİKASI.....283

**TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER PARLAMENTERLER
ASAMBLESİ’NİN (TÜRKPA) KURULDUĞUNDAN BUGÜNE
FAALİYETLERİ VE PERSPEKTİFİ 295**

KIRGIZİSTAN’DA HALK AYAKLANMASI (1916).....301

**KAZAKİSTAN İÇ HUKUKUNDA
TERÖRİZM FİNANSMANININ ÖNLENMESİ.....331**

DİN VE TERÖR: ŞİDDETE VARAN DİNİ RADİKALLEŞME 353

TARİH

**TÜRK DÜNYASININ ÖNEMLİ DAVA ADAMLARINDAN BİRİ ALAY
KRALİÇESİ -KURMANCAN DATKA.....373**

**AKKOYUNLU UZUN HASAN İLE TİMURİ EBU SAİT İLİŞKİSİ:
HORASAN SORUNU ÖRNEĞİNDE 383**

**TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ
TASAVVUF BAĞLARI 397**

ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER

UKRAYNA AB İLİŞKİLERİNDE 2010-2014 DÖNEMİ 431

**AVRASYA EKONOMİ BİRLİĞİ’NİN AVRASYA
BÖLGESİNİN GELİŞMESİNE KATKISI 457**

Takdim

Asya'nın son dönemde bir bütün olarak jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik etki sahasını güçlendirmesi, 21. yüzyılın "Asya Yüzyılı" olarak değerlendirilmesine ilişkin yaygın kanaati gün geçtikçe tahkim etmektedir. Dört buçuk milyarlık nüfusu ve yüksek büyüme rakamlarına eşlik eden bölgesel ve küresel etki kapasitesiyle Asya, günümüzde artık Avrupa ve Atlantik merkezli ekonomik, siyasal ve stratejik düşünme biçimlerine dayalı politika oluşturma reflekslerini büyük oranda zayıflatmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, zengin sosyolojik örgüsü ve kültürel çeşitliliğiyle öne çıkan Asya Kıtası, bu farklılıkları bilimsel, teknolojik, ekonomik ve siyasal anlamda güçlü birer enstrüman olarak kullanmayı da sürdürmektedir.

Ülkemiz, Asya'nın bu yükselişiyle uyumlu bir şekilde, bilhassa 2019'da başlattığı "Yeniden Asya" programı dahilinde Kuzey ve Orta Asya'dan Batı Asya'ya, Güney ve Güneydoğu Asya'dan Uzak Doğu'ya kadar hemen her bölgeyle tesis ettiği çok boyutlu ilişkiler ağını güçlendirmekte, bu coğrafyalarla geçmişten gelen ekonomik, ticari, kültürel, akademik, sosyal ve diplomatik bağlarını karşılıklı iyi niyet ve iş birliği temelinde geliştirmektedir.

Türkiye'nin dış politika öncelik ve ihtiyaçları çerçevesinde, soydaş ve akraba topluluklarımızla kurulan ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla ilgili kişi, kurum ve kuruluşlarla birlikte birçok çalışmaya imza atan başkanlığımız için Asya, güçlü ve köklü bağlara sahip olduğumuz soydaş ve akraba topluluklarımıza ev sahipliği yapması hasebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Söz konusu topluluklarla müştereken sahip olduğumuz ilim ve kültür mirasımız ile geçmişimizin pak ve parlak sayfalarının muhafaza edilip bugünün ruhuyla yeniden yoğrulması, başkanlığımızın dayanışma ve birlikte yol alma iradesinin Asya'daki yansımaları teşkil etmektedir.

Bu bilinç ve anlayışla, Türkiye'de yükseköğrenim gören uluslararası öğrencilerin sosyal ve kültürel gelişimlerinin yanı sıra, akademik olarak derinleşip spesifik alanlarda yetkinlik kazanmaları amacıyla düzenlediğimiz Uluslararası Öğrenci Akademisi, başkanlığımızın zikredilen hedefler doğrultusunda üzerine titizlikle eğildiği bir eğitim programıdır. Program kapsamında Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Bilim ve Teknoloji, Sağlık Bilimleri, Medya ve İletişim gibi alanlarda Seminer ve İhtisas Programlarına katılan öğrenciler,

aynı zamanda Klasik Türk Müziği, Yazı ve Süsleme Sanatları, Şehir, Kültür ve Mimari gibi konularda da seçkin bir eğitim almaktadır. Ülkemizi tercih eden uluslararası öğrencilerin kendilerini mümkün olan ve ilgi duydukları her alanda geliştirmesi, bir yandan ülkelerinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağının oluşturulması, diğer yandan ülkemizle kurdukları gönül bağının yarınlara taşınması noktasında hepimiz için büyük bir önem arz etmektedir.

Başkanlığımızın desteğiyle Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı tarafından gerçekleştirilen “Asya İhtisas Programı”, Uluslararası Öğrenci Akademisi dahilinde yürütülen kritik çalışmalardan birini teşkil etmektedir. Programa katılan öğrencilerin “Çevre ve Şehircilik”, “Dil, Kültür ve Eğitim”, “Siyaset Bilimi”, “İletişim”, “Tarih” ve “Uluslararası İlişkiler” ana başlıkları altında kaleme aldıkları ve Asya’yı havi önemli meselelerin irdelendiği bu kitap, ihtiva ettiği özgün ve güçlü makalelerle literatüre hiç şüphesiz büyük bir katkı yapacaktır.

Bu nitelikli çalışmanın nihayete erdirilmesi sürecinde emeği geçen herkesi gönülden tebrik ediyor, kitabın bundan sonra gerçekleştirilecek araştırmalar için yol gösterici ve ufuk açıcı bir mahiyet taşımasını temenni ediyorum.

İyi okumalar dilerim.

Abdullah EREN

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı

Önsöz

Bugün dünyayı en çok ilgilendiren konulardan biri de “*Asya’nın Yükselişidir.*” 1980’li yıllardan itibaren kendisini hissettiren bu gelişme artık günümüzün en önemli sosyal, siyasi ve ekonomik gerçeği haline gelmiştir. Güneydoğu Asya’dan başlayarak Çin ve Hindistan’ı da içine alan gelişmeleri yakından takip etmek, bu gelişmelerin dünya üzerindeki çok yönlü etkileri üzerinde çalışmak gelişmiş ülkelerin en önemli meselesi haline gelmiştir.

Asya kıtasının batı ucunda bulunan Türkiye’nin Uzakdoğu ülkeleri ile kuraçağı çok yönlü sosyal, siyasal ve ekonomik işbirliği, başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere bütün Asya ülkelerinin istikrar içinde büyümelerine önemli katkılar sağlayacaktır. Türkiye, bunun farkında olarak bütün Asya ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurmak, bu ilişkileri sürekli bir hale getirmek arzusundadır. Aynı şekilde Asya ülkelerinin sanayi ve teknoloji alanındaki her türlü üretimlerinin gelişmiş batı ülkelerine taşınmasında Türkiye önemli vazgeçilmez bir köprü teşkil etmektedir.

Ülkemiz bu konuda son 20 yıl içinde çok önemli adımlar atmış ve atmaya devam etmektedir. Tarihi İpek Yolunun yeniden canlandırılması, Londra’dan başlayarak Sarp sınır kapısından geçerek Çin’e kadar gidecek olan “**İpek yolu Hızlı Tren Projesi**” yalnızca bunlardan biridir. Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarının bu konuda destek ve çalışmaları olmaksızın “*Asya’nın Yükselişi*” kavramı sadece ışıltılı bir söz olarak kalacaktır. Bu yüzden Türk Cumhuriyetleri ve Asya ülkelerinin batıya açılan kapısında yapılan teknolojik gelişmeler yanında asıl önemli olan nokta nitelikli insan unsurunun yetiştirilmesidir.

Bu maksatla Türkiye’nin sürdürmekte olduğu doktora ve yüksek lisans düzeyinde genç beyinlerin yetiştirilmesi en uzun vadeli ve en hayırlı yatırımlardan biridir. Asya’nın geleceğine yapılan bu önemli yatırımlara gönüllü katkıda bulunmak vakfımızın asıl amaçlarından biridir. Bir sivil toplum örgütü olarak gelişmelere büyük bir heyecanla katılıyoruz. 2016 yılında kurulmuş olan vakfımızın bu kısa süre içinde attığı büyük adımlar, Türk Cumhuriyetleri’nin de katkısı ile bütün Asya ülkelerinin barış, kardeşlik ve istikrarına önemli katkılarda bulunacaktır.

Bunun en önemli göstergelerinden birisi 2018 yılında gerçekleştirdiğimiz “Si-yaset Okulu” projesine 6 ülkeden doktora ve yüksek lisans öğrencisi katılmış-ken, 2019 yılında başlattığımız Uluslar arası Öğrenci Akademisi Asya İhtisas Programı çalışmasına 11 ülkeden 36 öğrencimiz katılmıştır.

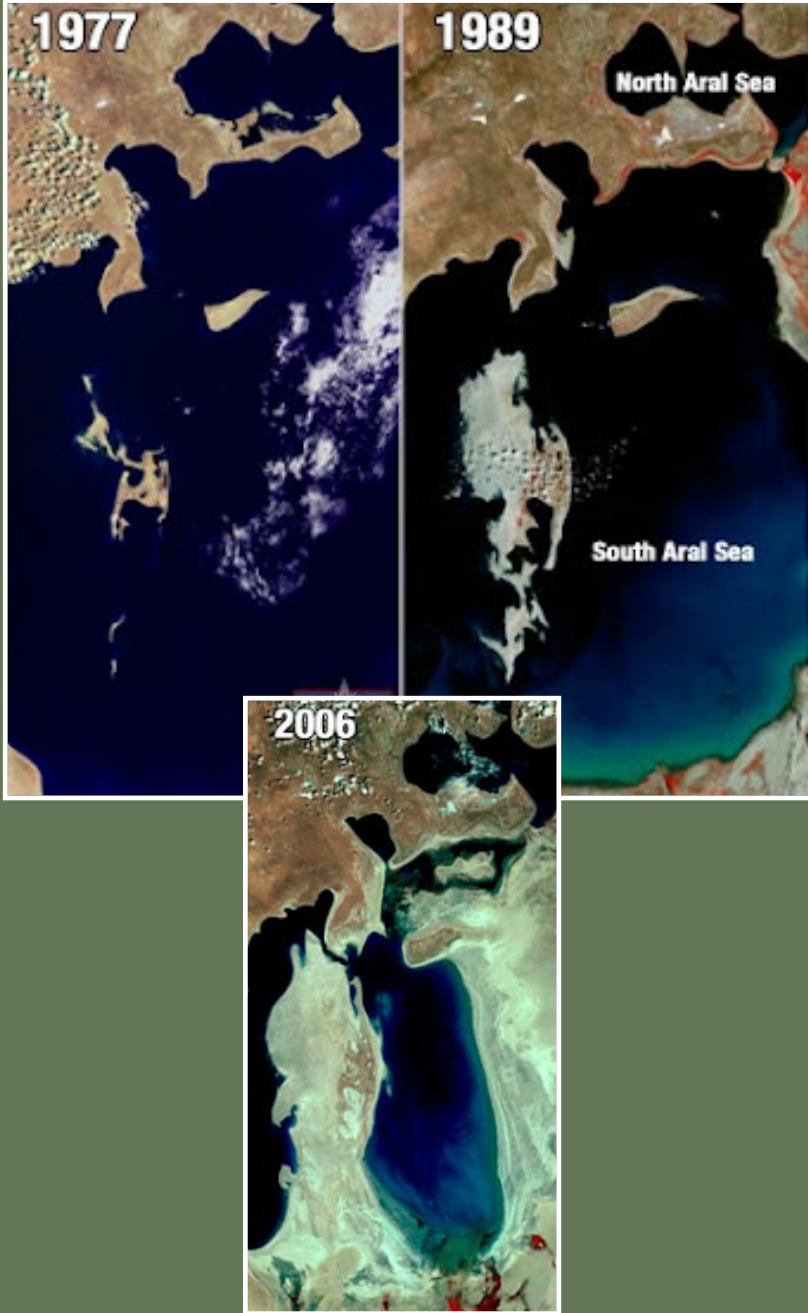
2020 Bahar döneminde 15 ülkeden katılan 51 öğrencimiz de kendi ülkeleri veya Asya ülkeleri ile ilgili olarak seçecekleri üç konuda akademik düzeyde makale yazabilecekleri belirtilmiş, seçtikleri üç konu ile ilgili danışman öğ-retim üyeleri belirlenmiş ve yazmaya başlamışlardır. Corona Virüs salgını se-bebiyle öğrencilerimizin bir kısmı memleketlerine döndükleri için, bir kısmı da devam etmediği için henüz makalelerini teslim edememişlerdir. Bu yüzden Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı ile yaptığımız görüşmeler-de onların da makalelerini yazabilmeleri için ilave süre verilmiştir.

Makaleler danışman öğretim üyeleri tarafından değerlendirildikten sonra ön-celikle Akademik Türkçeleri konusunda kurduğumuz bir komisyon tarafından değerlendirilmiş, daha sonra hakem incelemesine tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmelerde ilmi bir araştırma dergisinde yayınlanabilecek kalitede gördü-ğümüz makaleler bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Makalelerin tamamı Asya ve Avrasya coğrafyasına ait bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin önemli bir kısmı Türk bilim çevreleri için orijinal kabul edilebilir makaleler olarak mütalaa edilmektedir.

Dr. Abdullah Çalışkan
TDPV Yönetim Kurulu Başkanı
23. ve 24. Dönem Kırşehir Milletvekili

ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK

KARAKALPAKLARIN ÇEVRE SORUNU

Svetlana MADİYAROVA*

Özet

Bu çalışmada Karakalpakistan halkı ve çevre konusu ele alınmaktadır. Bu çerçevede iki konuya odaklanılacaktır. 1. Karakalpakların sosyal-ekonomik hayatını çok etkileyen Aral Gölü'nün kuruması. 2. Bu soruna uzun süredir çözüm bulunamaması. Çalışmada Karakalpak Türklerinin tarihine de yer verilmiştir. Aral Gölü'nün adının nereden geldiği ve tarihi Karakalpakların bu gölün çevresine yerleşmesi anlatılmıştır. Sovyet döneminde Aral Gölü'nün hızla kurumasına yol açan sebepler araştırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bölgedeki Türk devletlerinin ortak sorunu olan Aral Gölü'nün yok olma tehlikesi ve bölge ülkelerine etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın temel amacı ise; sadece Aral Gölü'nün yok olması değil, bu bölgede yaşayan halkın hayatını ve sağlığını nasıl etkilediğine dikkat çekmektir.

Abstract

These are the reasons for my study of Karakalpak people's environment issue: 1. The drying of the Aral sea, the factor that influences the social-economic life of Karakalpaks. 2. The solution to this environmental problem is not found yet. This study includes a short historical overview of Karakalpak Turks. It also includes the history of the name of the Aral sea and the process of Karakalpaks' setting down around this sea. The reasons for Aral's rapid drying during the Soviet period are scrutinised. After the collapse of the Soviet Union, Turkic states faced the problem of the Aral sea and its devastation. This study analyses the ways to solve this problem. The aim of this study is to draw attention not only to the drying of a sea, but also to the fact that this drying influences people's health and lives.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Aral Gölü, SSCB, Karakalpaklar, Çevre, Kirlenme

---

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Doktora, (Özbekistan)

Karakalpak Türklerinin Kısa Tarihi

Karakalpaklar, kaynaklarda ilk defa 14. yüzyılın sonunda Sirderya boyunda oturan bir kavim olarak gösterilmiştir. Karakalpaklar, Orta Asya Türklerinden olan Kıpçakların bir koludur. Uzlar, Peçenekler ve Hazarlarla akraba sayılan Karakalpaklar uzun süre Volga boylarında yaşamışlardır. 13. yüzyılda Sirderya nehrinin aşağı kesimlerine göçerek yerleşik düzene geçmişlerdir. Bir süre sonra Altın Orda Devleti'ne bağlanmışlardır. Altın Orda Devleti çökünce (1502) Kongratlarla birleşerek Güney Horezm'de bağımsız bir devlet olarak Aral Devleti'ni kurmuşlardır. Karakalpaklar, 17. yüzyılda Kalmukların baskınına uğrayan Kazaklarla birlikte Kalmuklara karşı savaşmış fakat yenilgiye uğradıktan sonra 1723'te Karakalpak Birliği dağılmıştır. Kalmuk Devleti, Çinliler tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra Karakalpaklar eski yurtlarına dönmüş ve Hive Hanlığı'na bağlanmıştır. Ruslar, 17. yüzyıldan itibaren Türkistan'da yayılma politikasını yürütmeye başlamıştır. 1873'te Hive Hanlığı, Rus egemenliği altına girmek zorunda kalmıştır. Hive Hanlığı'nın işgal edilmesiyle Karakalpakların bir kısmı, 1873'te Rusların himayesine geçmiştir. 1930'da Karakalpak Muhtar Bölgesi Rusya'ya bağlanmış ve 1932'de muhtar bölgeden cumhuriyete dönüştürülmüştür. 1936'da SSCB Anayasasına göre Özbekistan'a bağlanmıştır. 1982'de ise Karakalpakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazanmıştır. 1990'da Sovyet Birliği dağılmaya başlayınca birçok devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. 31 Ağustos 1991'de Özbek Sovyet Cumhuriyeti bağımsızlık kararını almıştır. Kasım 1991'de Karakalpakistan Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla egemenliğini ilan etmiştir. Özbekistan 1992 yılında kabul ettiği anayasasında Karakalpakistan'ın özerk cumhuriyet statüsü aldığını tasdik etmiştir. 9 Nisan 1993 yılında özerk Karakalpakistan Cumhuriyeti kendi anayasası, bayrağı ve istiklal marşını kabul etmiştir.

Karakalpak halkı her zaman Amuderya nehrine bağlı olarak hayatını sürdürmüştür. Bu bölgelerde her zaman su kıtlığı olmuştur. Nehirden uzak yaşayan halklar için suya ulaşmak zordur. Buna bağlı olarak sulama sistemi geliştirmişlerdir. İnsanlar kanallar kazıp suya ulaşmışlardır. Kanalları, Karakalpak halkı ve Horezmliler yapmıştır. Laudan-Şahabad, Hazavad, Hanabad gibi kanallar bu iki halk tarafından XVIII-XIX. yüzyılda kazılmıştır. Amuderya yatağı hep değişmiştir. Su baskınları insanların hayatını büyük ölçüde zor-

laştırmıştır. Halk nehir yatağı bölgelerine taşınıp yeni düzen kurmak zorunda kalmıştır. Karakalpaklar Amuderya ve doğal şartlarla uzun süre mücadele ederek yaşamıştır. Buna rağmen Karakalpak örf-adetlerini koruyup hayatlarını devam etmişlerdir. Karakalpak tarihinde komşuları olan Kazak ve Türkmen baskınlarının da gerçekleştiğini söylemek gerekir.

Karakalpakların su ile olan bağlantıları Aral Gölü'nün tarihinde de saklıdır. Aral Gölü de Karakalpaklar için bir yaşam yeri olup, onlara yaşam alanı sağlamıştır. Aral Gölü isminin de tarihi bir geçmişi vardır. Segiyevskiy'e göre tarihi el yazmalarında Aral Gölü'nün 16 değişik adı belirlenmiştir. Daytiya, Birukaş, Oksiyan Gölü, Kuruhan Denizi, Kerder Denizi, Jent Gölü, Meotida, Arka Deniz, Horezm Denizi, Ceyhun Gölü, Kök Deniz, Bahr-i Horezm bu isimlerden bazılarıdır. Aral'ın ilk adı Daytiya, Avestada'da MÖ I. yüzyılın ortalarında Viruşkaş, II-III. yüzyıllarda Oksiyan Gölü olarak anılmaktadır (Bekbaulov, 1971, s. 174). Ptolomey, II. yüzyılda Jurjaniya (Cürcan) Devleti'nin adına bağlayarak gölü Jurjan diye adlandırmıştır. Çin tarihi kaynaklarında IV-VIII. yüzyılda Aral ve Hazar denizinin birleşik adı *Siyhay Batı Denizleri* diye geçmektedir. Türk halklarında Gürigan doğu kuzey kavimlerinin adıyla *Kuruhan Denizi* olarak geçmektedir. 835 senesinde İbn-Hordadbek eserlerinde *Kurdar Gölü* diye bahsetmektedir. Kurdar bölgesi ile bağlı olarak Aral, Kurdar Gölü adını almıştır. 10. yüzyılda Aral'ın adı yine değişmiştir. Muhammed B. Hedjib Bekran, "*Jahanname*" adlı eserinde Kazakistan şehri olan Cend adına benzeterek, *Cend Gölü* diye bahsetmektedir. 11. yüzyılda Strabon'un eserinde Aral; Meotida ve Arka Denizi olarak geçmektedir. Şahrüh zamanında 1411 yılında *Ceyhun Gölü* olarak anılmaktadır. 1603 yılında *Sır Gölü* olarak geçmektedir. 1773'te Kök Deniz olarak adlandırılmış ve Pemizovin'in çizdiği haritada bu adla geçmiştir. Hive sarayı tarihçisi Munis'in çevirdiği "Ravzatü's-Safa" adlı kitapta Aral, *Bahr-i Horezm* olarak geçmektedir. 13-15. yüzyıllara kadar Horezm Denizi olarak anılmıştır. Bu isimlendirmelerden sonra Aral adı kalıcı olmuştur. Eskiden bu denizin çok sayıda adaları vardı. Aral'ın çok adalı deniz manasını taşıdığı düşünülmektedir. Eski Özbek dilinde "Odağ" ada anlamındadır. Karakalpaklarda ise ada: "Atau" dır. Bu kelimeler halk dilinde "Adak" olarak geçmektedir. Adak adını taşıyan bir devletin eskiden Aral Gölü'nün altında kaldığı düşünülmektedir. Böylece ada anlamını taşıyan

halk ve devletin adının bu göle verildiği düşünülmektedir. Adak devletinin kalıntılarına rastlayan araştırmacılar böyle bir devletin sular altında kalmasının gerçek olabileceğini düşünmektedirler. Adak devletinin ilk şehrinin adı Antakya'dır (Bekbaulov, 1971, s. 169).

Aral Gölü'nün Yok Olma Nedenleri

Aral Gölü, Kazakistan ve Özbekistan'a bağlı Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti arasındadır. Aral Gölü, Hazar, Superior-Michigan-Huron (Amerika) ve Victoria (Afrika) göllerinden sonra dünyadaki en büyük dördüncü göldür. Aral Gölü havzası 690,000 km kareden 2000 yıllarında 35,000 km kareye kadar küçülmüştür. 1987'den sonra Aral "büyük" ve "küçük göl" olarak ikiye bölünmüştür. Aral Gölü'nün kurummasının esas sebebi Ceyhun ve Seyhun nehirlerin sularının göle varmadan önce aşırı derecede tüketilmesidir. Ceyhun nehrinin suyunun büyük miktarının Türkmen kanalına (Küçük Göl, Türkmenistan) sevki, bölgedeki suni sulama kanallarının pamuk ekili arazileri sulaması Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin sularının Aral Gölüne ulaşmasını engellemiştir.

Günümüzde Aral Gölü bir tuz gölüne dönüşmüştür. Sovyetler Birliği zamandaki pamuk üretim politikasını yürüten ülkeler Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır. Pamuk ekim alanlarının %65'i Özbekistan'dadır. Toprakta fazla ürün almak amacıyla aşırı miktarlarda suni gübre ve kimyevi maddelerin kullanılması neticesinde toprak ve suya atılan ve karışan zehirli maddeler, insanların sağlığına büyük zarar vermektedir.

Karakalpakların içme suyu kalitesi çok düşmüştür. Bu durum Aral Gölü'nün çevresinde yaşayan Karakalpakların ekonomik ve sosyal hayatının çökmesine yol açmıştır. Günümüzde suları çekilip yok olmaya terk edilmiş Aral bölgesinden kalkan kum ve tuz bulutları çevredeki tarım alanlarını zehirlenmektedir. En büyük tehlikelerden biri de insanların sağlığına verilen zarardır. Anemi, alerji, verem gibi hastalıklar çoğalmıştır. Bebek ölümlerinin oranı yükselmiştir. Aral Gölü'nün kıyısında Moynak şehrinde yaşayan halk göç etmek zorunda kalmıştır. Tahtaköpir, Konrat, Çimbay ve başka küçük şehirlerin içme suyu sıkıntıları hala devam etmektedir. Pamuk üretimiyle geçinen Karakalpaklar yılın altı ayında tarlalarda çalışmaktadır. Günümüzde Özbekistan devletinin ekonomisinde günümüzde pamuk hala büyük önem taşımaktadır. Karakalpa-

kistan’da okul ve üniversite öğrencileri ile devlet memurları yılda 2-3 ay pamuk toplamak zorundadır.

Aral Gölünün hızlı küçülmesinin sebeplerinden en önemlisi hala devam eden Sovyetler dönemi ekonomi politikalarıdır. Aral Gölü çevresindeki Kızılkum ve Karakum çöllerinin ikliminin değişmesi, kışların kuru, soğuk ve yazların daha sıcak ve kuru olması su seviyesinin azalmasına yol açmaktadır. Gelir kaynağı olan Karakalpaklı balıkçılar, Aral’ın suyunun azalmasını 1960’larda fark etmişlerdir. Tonlarca balık ihraç eden balık şirketleri bu durumu yetkili mercilere bildirmişlerdir. Günümüzde bu bölgede Aral Gölünden kilometrelerce uzakta, çöl üzerinde gemi kalıntıları bulunmaktadır. Burası açık müzeye dönüşmüş ve gemiler mezarlığı adını almıştır.

Türk Devletlerinin Aral Gölü’nü Temizleme ve Kurtarma Çabaları

1990’da Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Aral Gölü sorunlarını araştırıp çözümlenmek üzere bir merkez kurmuştur. Bu merkez Karakalpakların başkenti “Nukus’ta Aral vodstroy” (Aral Suları Tamiri) adıyla kurulmuştur. Bu amaçla merkez Aral Gölü çevresinde 200 temizleme merkezi kurulmuştur. Fakat bu çalışmalar yetersiz kalmış, “Aral vodstroy” kapanmıştır. Çevreci bilim adamları ve çevre mühendisleri bu soruna çözüm bulabilmek için 1990 yılında Sovyetler Birliği Coğrafya Enstitüsü’nün önderliğinde konferans organize etmiştir. 1990 yılında Indiana Üniversitesi’nde bağımsız kuruluşlar tarafından konferanslar düzenlenmiş ve Aral Gölü’nün durumu ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre programını (UNEP) kapsamında Aral Gölü’nün yok olması 20. yüzyılın en büyük çevre felaketi olarak tanımlanmış ve bu konuda çözüm önerisi getirilmemiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra 1993’te Dünya Bankası, Özbekistan’ın tarım, su kaynakları ve çevre koruma projelerine finansal destek sağlamıştır. Fakat bu yardımlar devlet tarafından başka amaçlara harcanmıştır. 1994’te Türk Cumhuriyetleri devlet başkanları toplantı yapmış, toplantıda bir eylem planı hazırlanmıştır. Bu plan Paris toplantısında incelenmiş, destek istemişlerdir. Aynı ülkeler 1995’te Nukus’ta uluslararası toplantı yapmışlardır. Bu konferansa UNDP, Dünya Bankası, UNEP, UNICEF gibi kuruluşlar katılmıştır. Aral Gölü çevre felaketi dünya basınında yer almıştır. ABD ve Hollandalı araştırmacılar Karakalpakistan’da sağlık projeleri gerçekleştirmiştir. Bu projelerde halka çevre felaketinin insanların sağlığına verilen

zararlara karşı önlem alma eğitimi verilmiştir. Çocuk hastalıkları, özellikle bebek ölümlerinin oranının yüksek olan Karakalpakistan’da ilkyardım eğitimi verilmiştir. Bu projelerde MSF, UNICEF, UNDP ve Counter-part International gibi kuruluşlar da yer almıştır.

Beş Türk Cumhuriyeti ortak sorunları olan Aral Gölü felaketini durdurmak için çalışmalar yürütmüş, iş birliğine gitmişlerdir. 1996-1997 yıllarında Aral bölgesinin çevreyle ilgili durumunu iyileştirmek için çalışmalara başlamıştır. Aral Gölü, Orta Asya bölgesinin içinden çıkılmaz bir çevre meselesidir. Fakat Türk cumhuriyetleri bu mesele için çözüm bulamamışlardır. Çünkü en büyük sorun finansal sorundur. Aral Gölü’nü eski güzelliğine kavuşturmak için çalışmalar, günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

- Ardel, Ahmet. (1992). Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası. *Türk Dünyası El Kitabı* (ss. 7-54). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Bekbaulov, O. (1971). Karakalpak Tilindegi Özlestirme Sözlerdin Kollanılıu. *Karakalpak Tili Boyınsha İzertleuler* (133-144). Nukus: Karakalpakstan.
- Kamalov, S. (2001). *Karakalpaklardan Halk Bolıp Kaleplesiu hem Onun Memleketliginin Tarihinan*. Nukus: Habarşi.
- Yılmaz, Salih. (2004). Karakalpak Muhtar Cumhuriye’nde Misyonerlik Faaliyetleri. *Türk Dünyası Tarih*. Mart, 207.
- Yılmaz, Salih. (2008). *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÖNE ÜRGENÇ KENTİNİN TÜRK DÜNYASI AÇISINDAN ÖNEMİ

Nodira MATLATİPOVA*

Giriş

“Orta Asya, dağlardan akan sulardan oluşan deryaların ve vahaların diyarıdır. Harezim ise bu vahaların en büyüklerinden biridir. Harezim’in içinden Orta Asya’nın en büyük nehri olan Amudarya geçer. Amudarya’nın asıl ismi Ceyhun’dur. Amudarya ile ilgili 2 bin yıl önce Yunan tarihçileri tarafından tutulan kayıtlar mevcuttur. Hala büyük bir alanı kaplıyor olsa da günümüz Amudaryası eskisine nazaran çok küçük kalmaktadır. Amudarya suyunun Aral gölüne döküldüğü çağlarda, bölgede balıkçılık revaçtadır. Şimdi ise Aral gölünden geriye kalan sadece kum parçacıklarıdır (Yagodin ve Betts, 2004).

Harezim tarihinde bölgenin ilk üniversitesi olarak bilinen Ma’mun Akademisi, dünyadaki bilimsel gelişmelere katkıları olmuş büyük alimler ve din adamları, cesur ve adil devlet yöneticileri yetiştirmekle akla gelen bir kurumdur. Bu makalede Harezim’in, özellikle Köne Ürgenç’in tarihi, günümüzdeki yerleşimi, Harezim’de yetişen büyük şahsiyetler konu edilmiştir. Köne Ürgenç günümüz Türkmenistan coğrafyasında yerleşmekle birlikte, bir dönemin ilim ve kültür merkezidir. Dünya medeniyetine büyük katkıları olmuş Türk alimleri bu topraklarda yaşamışlardır. Matematik ve Astronomi ilminde bilinen Muhammed İbni Musa Harezimi (780-850), insanlık tarihinde önemli bir yere sahip ve Tıp alanındaki eserleri şu an bile üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan İbni Sina (980-1037), Farabi (873- 953), Biruni (973-1048), Necmeddin Kübra (1145-1221) bu ilmi ve edebi şahsiyetlerin bazılarıdır (Üşenmez, 2011).

Eski Harezim

Harezim, günümüzde İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları içinde kalan ve Ceyhun nehri boyunca uzanan tarihsel bölgenin adıdır. M.Ö. 4-6. yüzyıllar arasında İran Ahameniş İmparatorluğu’nun parçasıydı. M.S.

---

* Hacettepe üniversitesi, Edebiyat fakültesi Sosyoloji bölümü, Lisans (Türkmenistan)

7. yüzyılda Arapların eline geçince yörede İslam dini yayılmaya başlamıştır. 11. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına değin bağımsız Harzemşahlar Devleti'nin egemenliği altında kaldı. Daha sonra sırasıyla Moğolların, Timurluların ve Şeybanilerin eline geçmiştir. 16. yüzyılın başlarında Özbek İlbars Hanedanı'nın egemenliği altında Hive Hanlığı'nın merkezi oldu. 1717 ve 1839'da Rus saldırılarını geri püskürten Hive Hanlığı 1873'te yenilerek Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Sovyet Devrimi'nden sonra hanlık kaldırılarak yerine Harezim Sovyet Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (1920-1924).

19. yüzyıl başlarına gelindiğinde Hive ve Buhara Hanlıkları oldukça yıpranmıştır. Bu durumdan istifade eden Ruslar önceleri bölge üzerine keşif seyahati yapmışlar ve sırasıyla Taşkent (1865), Buhara (1868), Hive (1873), Hokand (1876) şehirlerini istila etmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısı Türkistan bölgesindeki Rus hâkimiyetinin başladığı dönemdir. Bu işgal 126 yıl süreyle devam etmiştir.

Ma'mün Akademisinin Tarihi

Bundan yaklaşık bin yıl önce Harezimin başkent şehri Köne Ürgenç'te Ma'münler sülalesinden Harezim padişahı Ali İbn Ma'mün ve Ma'mün ibn Ma'mün'ün hem de büyük alim Abu Reyhan Beruni'nin çabalarıyla Doğunun büyük ilim merkezi olan "Darül hikma ve Marifa" kurulmuştur. Bu merkez, bundan iki asır önce Bağdat'ta kurulmuş olan " Baytul Hikma" geleneğini Orta Asya bilim birikimlerini devam ettirerek önemli çalışmalar yürütmüştür. Sonradan bu ilmi merkeze Harezim Ma'mün Akademisi adı verilmiştir.

Ma'mün Akademisinde Harezimlilerin şanını yüceltecek alimler, şairler, din adamları bir araya gelerek çalışmışlardır. Çoğu kişinin bildiği üzere, Harezim'de baştan beri dini ilimlerin yanında astronomi, tıp ve matematik başta olmak üzere dünyevi ilimlere olan ilgi de yüksek olmuştur.

Dünya medeniyetinin kurulmasına beşiklik eden bölgelerden biri olan Harezim, devlet olma ve yönetme ilkelerini en güzel benimsemiş ülkelerden biri olmuştur. Bunun dışında Harezimliler, iki bin beş yüz yıl önce Aramiceye benzer olan kendi yazılarına sahiptirler. Yapılan kazı araştırmalarında Harezimin kendi para biriminin olduğu ortaya çıkmıştır. Yazının ve paranın çok eski zamandan mevcut olması, Harezimin kültürel ve iktisadi zenginlikler konusunda ne kadar önemli bir devlet olduğunu gösteriyor.

Beruni'ye göre, Harezim bölgesinde çiftçiler tarım yaparken kendilerinin geliştirdikleri takvimi kullanmışlardır. Gelişmiş tarım, Harezim'de ilmin ilgi görmesinde önemli rol oynamıştır. Tarımda çok önemli bir husus olan ekinleri sulamak için yeni inşaatların kurulması, güzel şehir, saray ve diğer mimari eserlerin imar edilmesi, matematiğin, geometrinin ve topografinin gelişmesini gerektirmiştir. Bölgede kimya ve minerolojinin çok gelişmiş olduğuna dair kanıtlar da bulunmaktadır. Yurtdışı ile güçlü ticari ve siyasi bağların olması, sosyal bilgilerin, etnografinin, coğrafyanın gelişmesine yardımcı olmuştur. Kısacası, Harezim'de sosyal ve fen bilimlerinin gelişmesi önceki birikimlere dayanmaktaydı. Harezimlilerin İspanya'ya kadar gidip ticaret yaptığı bilinmektedir.

8. asırda Harezim ve Maveraünnehir Araplar tarafından istila edilmiştir. İstila zamanında, bir sürü el yazmaları yok edilmiş, şehir ve köyler yıkılmış, alimler katledilmişlerdir. Ancak buna rağmen, sosyal hayat durmamıştır. Kısa bir zaman sonra yeniden ilmi araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Araplar geldikten sonra Harezim iki hükümdar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Güney Harezim Ma'mun İbn Muhammed tarafından, kuzey kısmı ise Abu Abdullah Muhammed tarafından yönetilmiştir. İki hükümdarın arasında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlayınca savaşmışlardır. Savaştan galip ayrılan padişah Ma'mun İbn Muhammed bütün Harezimi tekrardan birleştirmiş ve başkenti günümüzdeki Köne Ürgence'ne taşımıştır.

'Tarif-i şehri Harezim' adlı eserde, Harezim'de 170'e yakın büyük ve küçük pazar, 5 bine yakın mescit, 700'e yakın medrese ve bine yakın hamam olduğu belirtilmiştir.

Harezim Ma'mun Akademisinde Abu Reyhan Biruni başkanlığında Harezimli alimlerden matematik ve astronomi alanında Abu Nasr İrak, Al-Hariji, Al-Hamdaki, kimyacı alim Abu'l Hakim Muhammed ibn Abdulmelik as Salih Al-Haremi Al-Kasi, Ahmad İbn Muhammad as Suhayli Al-Harezimi ile beraber Buharalı alim meşhur tabib Abu Ali İbni Sina, tarihçi alim ve şair Bağdatlı Abul Hayır İbn Hammar, tabib ve felsefeci Abu Sahl İsa İbn Yahya Al-Maşri Al-Curcani, matematik ve astronom Mahmud İbn Hidr Al-Hocandi, tarihçi alim ve şair Abu Mansur, Abdumalik İbn Muhammed İbn İrak, Al-Hamadani, Abu Abdullah Biyan Naysoburiy, Ahmad ibn Hamid as Naysoburiy, tarihçi

alim İbn Mishavayh, Abul Fazl Bayhakiy, Abu Abdullah Huseyin İbn İbrahim at-Tabariy an-Notiliy, Ahmad İbn Muhammad as-Sahriy gibi son derece büyük alimler bulunmuştur. Yukarıda isimleri belirtilen alimler Ma'mun Akademisine hizmet veren alimlerden sadece bazılarıdır. Daha bilinmeyen onlarca alim vardır. Alimler dünyevi ve doğal bilimlerle, özellikle astronomi, matematik, fizik, kimya, mineroloji, kartografi, coğrafya, geometri, tıp, felsefe, tarih, Arapça, mantık, edebiyat, İslam hukuku ve başka alanlarda derin araştırmalar yapmışlardır. Arapça, Farsça, Hindçe, Latince, Yunanca ve Türkçe gibi birçok dili kullanmışlardır. Aynı zamanda alimler yerel medreselerde yeni bir nesli eğitmişlerdir.

Harezim Ma'mun Akademisi alimleri fen ve sosyal bilimlere dair birçok eser yazmışlardır. Eserleri hala önemini korumaktadır. Abu Reyhan Biruni (973-1048) Ma'mun Akademisinin önde gelen alimi ve araştırmacısı olmuştur. Gençken üstadı Abu Nasr Irak, Al Maişi ve Al-Hiroji'den eğitim almış, 21 yaşındayken astronomi, matematik, biyoloji ve tarih alanlarında güçlü bir alim olmuştur. Biruni toplamda 156 tane eser yazmış ama günümüze kadar 30 eseri ulaştırmıştır. Biruni'nin "Hindistan", "Mineroloji", "Kanunı Masudi", "Saydana" gibi eserleri en meşhur eserlerindedir. Bilim adına yaptığı en büyük hizmetlere bakıldığında, Avrupa'daki bilim adamlarından 6 asır önce Güneş, Ay ve gezegenlerin yerleri hakkında yerinde tespitler yapması gelmektedir (saviya.uz, 2019).

Muhammed Musa Al-Harezimi

Büyük matematik, astronom ve coğrafyacı Muhammed Musa Al-Harezimi 8.yy. sonu ve 9. yy. ilk yarısında yaşadı. Bazı kaynaklar Harezimi'nin 783 yılında dünyaya geldiğini gösteriyor. Harezimi cebir ilminin kurucusudur. "Cebir" kelimesi onun "Al kitap al muhtasar fi hisap al cebir ve mukabale" kitabından alınmıştır. Harezimi günümüzde yaygın kullandığımız onluk sayı sisteminin yayılmasındaki en önemli kişidir. "Zij" adlı eseri ise hem Batı'da hem Doğu'da astronominin gelişimine yol açmıştır. Harezimi Harezim'de doğmuş ve yetişmiştir. Ömrünün en verimli zamanlarını Köne Ürgenç'te Ma'mun Akademisinde geçirdiği bilinmektedir.

Harezimiye ait 20'den fazla eser olsa da sadece 10 tanesi günümüze kadar ulaştırmıştır. Bunlar "Alcebir ve al mukabale hesabı hakkında kısaca kitap" cebir ile ilgili eser, "Hindçe hesaplama hakkında kitap" ya da "Toplama ve

çıkarma ile ilgili kitap”, aritmetik eser, “Kitab-ı surat-ul-arz” coğrafik eser. “Zij”, “Usturlap ile nasıl çalışılır”, “Usturallab nasıl yapılır?”, “Usturlapla azimutu tespit etmek”, “Kitap ar-Ruhama”, “Kitap at-Tarih”, “Yahudilerin takvimi ve bayramlarını öğrenmek ile ilgili risale” adlı astronomik kitaplar yazmıştır. Bu eserlerin dördü Arapça, biri Fergani’nin eserinin içinde, ikisi latince çeviri olarak mevcut, üç tanesi ise bulunamamıştır.

Harezimi’nin elyazmaları Kabil’de, Medinede, Cambridge, Strasbourg ve Oxford Üniversitelerinde muhafaza edilmektedir. (Reyimberganov, 2019)

Günümüzde Harezim

Eski Harezim topraklarının büyük bir kısmı günümüz Karakalpakistan’dadır. Karakalpakistan Özbekistan’a ait yarı özerk bir cumhuriyettir ve başkenti Nukus şehridir. Karakalpakistan’ın nüfusu yaklaşık 2 milyon civarında olup, Karakalpak, Kazak, Özbek, Türkmen, Tatar ve Rus gibi topluluklardan oluşmaktadır. Karakalpaklar dil ve kültür bakımından en çok Kazaklara yakındır. Topraklarının %80’i çöl olan bu bölgede, tarım ve hayvancılık yaygın olan geçim kaynaklarıdır. Pamuk en çok üretilen üründür. Bunun yanında pirinç, mısır, buğday, meyve ve sebze çeşitleri bulunmaktadır. Karakalpakistan yeraltı kaynakları açısından da zengindir.

Günümüzdeki Harezim Özbekistan’ın 12 vilayetinden birinin ismidir ve bu vilayetin başkenti de tarihî Ürgenç şehridir. Yine Harezim vilayetinin büyük ve önemli şehirlerinden birisi de Hive’dir. Hive şehri kelimenin tam anlamı ile tarihî açık hava müzesi özelliği taşımaktadır. Özbekistan’ın başkenti Taşkent’e yaklaşık 1000 km uzaklıkta Türkmenistan sınırında yer alan bu vilayet Sovyet istilasından önce Hive Hanlığının merkezi olmuştur. Bugünkü Özbekistan’da üç büyük bölge vardır. Bunlardan birisi Fergana Vadisinde yer alan ve başkenti Hokand (Kokan) olan Fergana vilayeti; Harezim, Karakalpakistan ve Semerkand ile komşu olan Buhara vilayeti diğeri ise bahsi geçen vilayet Harezimdir. Özbekler arasında Harezim’in ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu ayrılığın temelinde Harezim’deki insanların dili ve toplumsal yapısı başta gelmektedir. Özbek Türkçesi nazarında Harezimlilerin konuştukları dil, lehçe olarak nitelendirilmektedir. Esasında kastedilen lehçe Oğuzca’nın bu bölgede konuşulan şeklinden başka bir şey değildir. Bu değişiklik sadece dilde kalmamış sosyal hayat, örf adet ve geleneklerde de kendini göstermiştir.

Türkmenistan'daki Harezim

Daşhovuz'un bölge merkezi olan Köne Ürgenç'in adı Harezimin başkenti olan Ürgenç'ten (Gürgenç- Cürcen) gelmektedir. 1646 yılında Abdulgazi, şehirdeki insanları yeni şehre (yeni Ürgence) taşır. O yüzden eski Ürgenç şehri Köhne-Ürgenç olarak adlandırılmaktadır. Köne Ürgenç Amuderya'dan 40 km uzaklıkta, Hoca ili demiryolu istasyonundan 35 km güney batıda ve merkezden 89 km kuzey batıda bulunmaktadır. Güney tarafında Harezim'in merkezi olan eski Ürgenç bulunmaktadır. Burada XII-XIII yy. ait olan Törebey Hanı'nın, Tekeş Sultanı'nın, Necmeddin Kübra'nın, Sultan Ali'nin mezarları bulunmaktadır. 2. Ürgenç hükümdarı Menun İbn Muhammed, Amudarya'nın sağını solunu birleştirir ve Ürgenç'i başkent yapar. Harzemşahlılardan İl Arslan'ın (1156-72) oğlu Alaaddin Tekeş'in (1172-1200) ve Muhammed'in (1200-1220) idareciliği döneminde doğunun en gelişmiş siyasi, kültürel ve ticari merkezi olmuştur. XIII. yy. Moğollar Orta Asya'yı ve Harezimi fethediyor. Savaşta Köhne-Ürgenç'in en güzel binalarını yıkar. Arap seyyahı İbn-ı Batuta (1333) Türk şehirleri arasında Ürgenç'in en güzel olduğunu, sokaklarının genişliğini, pazarda istenilen her şeyin bulunduğunu anlatmaktadır (Saray, 1993).

Ürgence birkaç kilometre uzaklıkta kadim Hiva şehri vardır. Harezim emirleri 20. yüzyıla kadar burada yaşamışlardır. Harezim Özbekistan'ın Türkmenistan ile sınır bölgesidir. Harezimin en geliştiği dönemdeki başkenti Köne Ürgenç'tir. Cengiz Han döneminde Moğollar tarafından büyük saldırıya uğrar. Cengiz Han öldükten sonra Altın Orda padişahlarınca onarılmıştır. 14. yüzyılda Timur hükümdarlığı zamanında yine yıkılmış ve tekrar kısmen onarılmıştır. Ama en sonunda 16. yüzyılda başkent Köneürgenç'ten Ürgence taşınmıştır. Bazı kaynaklar başkentin Ürgence'ye geçmesindeki en önemli etkenin Amudaryanın yön değiştirmesi olduğunu ve kentte kuraklık yaşanması olduğunu söyler. Köne Ürgenç'in tarihi eserlerinin çoğu hasara uğramış olsa bile hala hem Türk dünyası hem de dünya kültürel mirası açısından çok önemlidir.

Harezim bölgesi eski zamanlardan beri bir kültür merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. Türkmenistan topraklarında gelişen kültürlerden bir diğeri ise, Harezim bölgesinde ortaya çıkmıştır. Harezim, Parfiya ile yaklaşık aynı zamanlara rastlamaktadır. Kuzey Türkmenistan'da yerleşen Eski Harezim; Kalalığır, Küzeyligir, Toprakkale, Akçagelin, Şahsanem ve eski Vas gibi önemli ekonomik ve kültürel merkezlere sahip olmuştur.

Köhne-Ürgenç şehri eski ve yeni olmak üzere iki yerleşim alanına yayılmıştır. Tarihi yerler yeni yerleşim yerinden 7 km uzaklıktadır. Eski yerleşim yeri olan Köhne-Ürgenç şehrinin dört kapısı vardır. Birinci giriş kapısından sonra kervansarayla karşılaşılmaktadır. Burası öncelleri dışarıdan gelen misafirler ve hayvanları için konaklama amacıyla kullanılmıştır. Kervansarayın çinileri ve sıvası dökülmüş harabe haldedir fakat dimdik ayakta durmaktadır. Burada buna benzer pek çok tarihi eser bulunmaktadır. Burada en çok ziyaret edilen yerlerin başında Necmettin Kubrevi'nin türbesi ve Karakapı Ata'nın türbesi gelir (Tatlılıoğlu, n.d.).

Kurucu Şeyh Necmeddin Kübra

İslam aleminin en büyük tasavvuf alimlerinden biri Necmeddin Kübra hazretleridir. Abul-Jannab (dünyaya fazla bağlanmamış kişi) ve Tamatul Kübra (bela ve kazaları önleyici) lakapları ile de bilinen alimin tam adı Ahmad ibn Umar ibn Muhammad Hivaki al-Harezimi'dir. Hicri 6. ve 7. asırlarda yaşamış Necmeddin Razi, Meciddin Bagdadi, Sadiddin Hamavi, Seyfiddin Baharzi ve Bahavuddin Veled gibi kişiler de Kübra'nın mürit ve talebeleri olmuştur. Bazı kaynaklara göre, Kübra çok küçük yaşta ilim öğrenmek için Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Ruzbehan Vazzan al-Mısri hazretleri tarafından eğitilmiş ve sonrasında kendini ilmiyle, ahlakıyla sevdirecek hocasına damat olmuştur. Çok geçmeden Kübra, ilmini arttırmak amacıyla Tebriz'e gitmiş ve orada İmam Abu Mansur Haf'tan İslami ilimleri öğrenmiştir. Tasavvuf ilmine olan ilgisi ortaya çıkmıştır. Hocası ve kayınpederi olan Ruzbehan hazretlerinin öğüdü ile vatanı olan Harezim'e dönmüştür. Kısa süre içinde bildiklerini öğrencilerine de öğretmeye başlamış ve "Kübravviye" ya da diğer ismiyle "Zahabiye" tarikatını kurmuştur. Bu tarikat hadis ve şeriata dayalı ve Horasan, Maverannahr, Hindistan ve başka devletlerde de hızla yayılmıştır. Necmeddin Kübra hayatı boyunca 12 tane mürit yetiştirmiştir ve onların hepsi sonrasında şeyh olmuştur. Bunların arasında Mevlana hazretlerinin babası Bahaeddin Veled, Necmeddin Daya Razi, Meciddin Bagdadi, Sadiddin Hamavi, Seyfiddin Baharzi vardır.

Necmettin Kübra'nın Harezim'deki hayatının son yılları zorluklarla geçmiştir. Türk hükümdarlarının arasında birliğin olmaması nedeniyle Moğollar bölgeye saldırmak için çeşitli hamleler yapmaktaydı. 1221 yılında Cengizhan Hare-

zim'e saldırmak üzereyken, orada Kübra adındaki çok saygın bir dini önderin yaşadığını öğrenmiştir. Kübra'yı kendi tarafına çekse daha kolay yolla hedefe ulaşacağını düşünen Cengizhan, Kübra'ya mektup yollamıştır. Mektupta kendisinin ona büyük saygı duyduğunu ve onun canını acıtacak bir şey istemediğini, bu sebeple Moğollara teslim olması gerektiğini belirtiyor. Bu mektubu aldıktan sonra Kübra, Cengizhan'a şöyle cevap yazıyor: "Ben 70'ini aşmış bir yaşlı olsam da, vatanıma sadığım. Hayatımın en güzel zamanları bu topraklarda ve buralı insanlarla geçti. Ölmeyi göze almak gerekiyorsa, ona ben hazırım. Ama ihaneti asla kabul etmem". Kübra'dan böyle cevap alan Cengizhan, Hulaguhan'ı büyük bir leşker ile Ürgenç kalesine yolluyor. Kübra, Ürgençli erkekleri toplayıp, kendi de eline silah alıp birkaç gün boyunca kaleyi Moğol askerlerinden korumayı başarmıştır. Ama en sonunda Moğol askerleri tarafından şehit edilmiştir. Şehit edildikten sonra da uzun bir süre boyunca bu büyük kişinin cesedini bulamamışlardır. Çünkü Kübra şehit edildikten sonra onun cesedi küçük parçalara ayrılmıştır. Bununla ilgili bilgi Reşididdin Fazlullah'ın "Camiü't-Tavarih" adlı eserinde bulunmaktadır.

Kubreviye tarikatı daha çok Orta Asya'da etkili olmuş fakat Nakşibendiye ve Mevleviye tarikatlarına da tesiri olmuştur. Bilindiği üzere, Necmeddin Kübra hakikate ulaşmak amacıyla tasavvuf okulunu kurmuştur. Kübra, insanın kendinde bütün evreni taşıdığına inanmıştır. Hakikat yoluna ulaşmak ve semavi özellikler edinmek için bir kişinin hayatının 10 esasa dayanması gerektiğini söylemiştir. Bunlar Kübravviye tarikatının esaslarıdır.

1. Tövbe-i kendi isteğiyle Allah'a teslim olmak, Allah'ı sevmek ve kendi "ben"inden kurtulmak. Tövbe etmek günahlardan kurtulmanın yoludur. Günah insanı Allah'tan uzaklaştıran şeydir.
2. Zühd fi- d-dünya: bu dünyada ve onun dışında nefsi terbiye etmek, az veya çok olsun mal mülke, şan şöhrete meyil göstermemek. Buna zühdden çıkmak denir. Zühd şarap içmek, şehvani istekler, rahatlık içinde yaşamak gibi istek ve duygulardan vazgeçmek demektir. Dünyevi işlerden daha çok ahiret için çalışmak gereklidir.
3. Tevekkül: Allah'a inanmak ve her şeyi Allah'a bırakmak.
4. Kanaat: Az şeye kanaat etmek, çok yemek yememek, az uyumak, zamanı boş şeylere harcamaktan kaçınmak, hırsa yenilmemek.

5. Uzlet: yalnız kalmak, ruhu sağlamaştırmak, insanlardan uzaklaşmak, duymamak, bakmamak ve görmemek. Uzlet insandaki bazı hayvani hislerden arınmaya yardımcı olabilir.
6. Mulazamat az-zikir- durmadan Allah'ı zikretmek.
7. Teveccüh: Allah'a bütün gönlünü vermek ve her yerde O'nu hissetmek.
8. Sabır: nefisini terbiye edecek şeyler uğrunda kendini onlardan alıkoymak. Kalbi temiz tutmak.
9. Murakabe: mümkün olabildiği kadar çok tefekkür etmek, kalbi değersiz sıkıntılarla doldurmamak.
10. Rıza: kişinin geçici şeylerden uzaklaşıp, nefisini kalıcı şeylere teslim etmesi (saviya.uz, 2019).

Necmeddin Kübrevi'nin türbesinin girişinde bulunan tarihi, kemer şeklindeki kapı öne doğru eğik durmaktadır. Türbenin çinileri ve Kur'an yazıları dökülmüş, bulabildiklerini tekrar tamir ve restore etmişlerdir. Türbenin boynunu bükmüşçesine durmasının sebebini şu şekilde açıklamıştır: "Pirler, evliyalar ve büyük zatlar büyükleme göstermeyip tevazu gösterdiklerinden türbeleri de onlar gibi devamlı tevazu halinde bulunmaktadır. Bu durum türbenin içinde yatan zatın yaşayış özelliğine uygunluk göstermektedir".

Necmeddin Kübra'nın yaşadığı dönemde İslam toplumlarında bulunan mekteplerden biri burada kurulmuştur. Bu bölgeye 360 evliyalar denilmektedir. Buraya üç yüz altmışlar denmesinin diğer bir nedeni de şehrin ortasından geçen nehrin kollarının 360 tane olmasıdır. Üçüncü nedeni ise Mekke fethedildikten sonra Kâbe'de bulunan Allah'ın suretleri diye anlatılan putların buraya getirilmiş ve müzede saklanılmış olmasıdır. Necmeddin Kübra'nın mezarı XIV yılın 30'lu yıllarında yapılmış olup Sultan Ali'nin türbesi ile yan yana bulunmaktadır. Bu iki kabir karşı karşıya bulunarak bir küçük avluyu meydana getirmektedir. Avlunun bir köşesinde kilden ve tuğladan yapılmış kubbeli bir ev vardır. Bu kabir orta asırların mimarisine göre konselos yelkenleri ile onaltı genli traşpete üzerinde duran tuğla kalınlığında yukarısı kubbe ile örtülmüştür. Oda tabanı 26x5 cm ölçülü tuğla ile döşenmiştir. Orada dünyada az rastlanan kabir üstleri bulunmaktadır ve çok güzel renklerle (gökyüzü, mavi, beyaz, kahve) sırcalanmış ve süslenmişlerdir (Tatlılıoğlu, n.d.)

Rivayetler

Eski Ürgenç şehrinin yedi metre toprağın altında olduğu ifade edilmektedir. Moğollar eski Ürgenç şehrini ablukaya alırlar ve şehir halkına teslim olursanız kan dökmeyeceğiz diye söz verirler. Halk teslim olur fakat evlerini terk etmek istemez. Cengiz Han şehrin içinden geçen ırmağın yolunu askerlerine kapattırarak suyu yerleşim yeri üzerine verir. Halkı suda boğarak kan dökmeme sözünü tutmuştur. Tarihi anıtlar ve çok büyük minareler toprak altında kalmıştır. Halk üzerlerine suyun geldiğini görünce tarihi kitapları ve eserleri Kırk Molla denilen tepenin altındaki kütüphaneye doldurmuş ve üzerini toprakla kapayarak muhafaza etmiştir (Tatlılıoğlu, n.d.).

Törebey Hanım, Altın Ordu hanı Özbek Han'ın kızıdır. Köne Ürgençte, Törebey Hanım mozalesi bulunmaktadır. Rivayete göre, Törebey Hanım babasının vefatından sonra devletin başına geçmiş ve uzun süre evlenmemiştir. Aksakallar kurulu onun evlenmeme kararını onaylamadığını, tek yaşamanın sadece Yaradana has olduğunu belirtmiştir. Törebey Hanım da sadece kendi seçtiği erkekle evleneceğini söyleyerek bir şart koşmuştur. Bu şarta göre onunla evlenmek isteyen erkek, ona olan sevgisini yansıtan bir bina kuracaktır. Eğer Törebey Hanım kurulan binayı beğenirse, onu yapan kişi ile evleneceğini, beğenmezse de onu ağır cezalandıracağını söyler. Uzun bir zaman böyle bir işe yanaşacak mert erkek çıkmaz. Ta ki Gul Gurdan adında bir usta böyle bir şartı kabul edebileceğini iddia edip Törebey Hanım'ın karşısına çıkmış ve anlaşmışlar. Usta birbirinden güzel üç bina kurmuş ama Törebey Hanım hiçbirini beğenmemiş. Şeyh Şaraf adındaki zengin bir adam ustanın kurduğu üçüncü binaya onay vermesini Törebey Hanımdan istemiş, Törebey Hanım da binanın içini altınla dolduracağını söylemiştir. Bina altınla doldurulup verilmiştir. Köne Ürgençli insanlar hala ara ara o altınlardan bulduklarını söylemektedir. Usta belki bu sefer yaptığını beğenir umuduyla yeni bina yapar. Bina bittikten sonra, Törebey Hanım artık şartını değiştirdiğini ve eğer usta binanın tepesinden aşağı atlayarak hayatta kalabilirse onunla evleneceğini söyler. Usta atlar ve ağır yaralanır. Törebey Hanım onunla evlenmeye artık razı olduğunu söylediğinde ise vefat eder. Törebey Hanım inatçı birisi olmasına rağmen yerli halkın gözünde güçlü bir kadını simgelemiştir. Evlenmek üzere olan genç kızlar verdikleri karardan ikilem duyduklarında Törebey Hanım mozalesini gidip ziyaret etmektedirler (Btcic.org, 2019).

Sonuç

Harzemşahlar zamanının en büyük devletlerindendir. Kendi içinde birçok millet ve etnik grup barındırmışlardır. İlme ve medeniyete çok büyük katkılar yapmışlardır. Büyük alimler yetiştirmişlerdir. Büyük İpek Yolu üzerinde olan bir bölgedir. Ticaret, tarım, hayvancılık gelişmiştir. Bölgenin ilk üniversitesi oradadır. Ama Harzemşahlar'ın çöküşündeki en büyük neden yine diğer hanlık ve imparatorluklardaki nedenlerden farklı değildir. Çokuluslu devlette birliğin tam olarak sağlanamaması devletin büyük kaybıydı. Tarihe bakarsak nice nice büyük Türk devletlerin gelip geçtiğini görülür. Cengiz Han bu zayıflığı hissetmiş ve fırsatı değerlendirmiştir. Harezimi kazanmak hiçbir zaman kolay olmamıştır. En son Harezim şahı Celaleddin Mengüberdi Cengiz han ile savaşmış, sonunda mağlup olmuştur. Özbek Türkleri tarafından çok sevilen bir liderdir. Türk Dünyasına, Harzemşahların tarihine bıraktıklarına bakıldığında önemli katkılar sunduğunu görmek mümkündür. 0 sayısını icat etmiş, cebir ilminin kurucusu Al-Harezimi, İslam dünyasına yayılmış Kübrevi tarikatının kurucusu Necmeddin Kübra, astronom ve coğrafyacı Abu Reyhan Beruni önemli şahsiyetlerdir. İlk Türk Üniversitesi diyebileceğimiz Ma'mun Akademisinin temeli Köne Ürgence dayanmaktadır. Köne Ürgenç Türk Dünyasının Semerkan'tı, Buharası, Yesi'si, Konya'sı, İstanbul'u gibi tarihi öneme ve zenginliğe sahip diyardır. Onu tanımak, tanıtmak ve korumak bilim insanları için önemli bir sorumluluktur.

Kaynakça

- Btcic.org. (2019). Köneürgenç – türkmen taryhynyň ajaýyp dür dänesi.
- Yagodin and Betts (2004). Ancient Khorezm. Sydney: Lonely Planet.
- Рейимбергенов, А. (2019). Хоразм Ма`mun akademiyasi. <http://mamun.uz/>
- Saray, M. (1993). Özbek Türkleri tarihi. İstanbul: M. Saray.
- saviya.uz. (2019). Нажмиддин Кубро (1145-1221) | saviya.uz.
- Tatlılıoğlu, D. (n.d.). Kübrevi Tarikatının Türkmenistan'daki Yeri.
- Üşenmez, E. (2011). Türkmen-Özbek Ortak Edebî Muhiti Olarak Hare-zim-Köhne Ürgenç. Türk Dünyası Araştırmaları.

DİL, KÜLTÜR VE EĞİTİM

GÖÇMEN AHISKA TÜRKLERİNDE İKİ DİLLİLİK VE İKİ KÜLTÜRLÜLÜK

Alikhan ZHAMALOV*

Özet

Modern medeniyetin temeli, sürekli birbiriyle olan ve etkileşime giren kültür çeşitliliğidir. Literatür taramasının gösterdiği gibi, insanlığın popüler konularından biri iki kültürlülük ve iki dilliliktir. Bu makalenin amacı Ahıska Türklerinin iki dilli ve iki Kültürlü olup olmadığını ölçmektir. Ayrıca, Ahıska Türklerinin iki kültür ve iki dilli kimlikleriyle kültürleşme arasındaki farklılıkları daha iyi anlamak için bu çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaya 20-55 yaş arası 60 Ahıska Türkü katılmıştır. Veriler Ahıska Türklerinden anket kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada kullanılan testler değerlendirilmiş, geçerlik ve güvenilirliğin uygun olduğu görülmüştür. Sonuç olarak Ahıska Türkleri dört kültürleşme stratejisine (entegrasyon, asimilasyon, ayrılma ve marjinalleşme) ayrılmıştır. En sık kullanılan strateji entegrasyondur (% 55) sonra ayrılma (% 30) asimilasyon (% 10) ve en az kullanılan strateji ise marjinalleştirmediir (% 5). Ahıska Türklerinin çoğu hepsi iki dilli (%65), ancak bazıları üç dillidir (% 35).

Anahtar kelimeler: *iki kültürlülük, iki dillilik, kültürleşme tutumu, entegrasyon, asimilasyon, ayrılma, marjinalleşme, kültür*

Abstract

The basis of modern civilization is the diversity of cultures that are in constant interrelation and interaction. As the literature review shows, one of the popular problems of humanity is the problem of biculturalism and bilingualism. In this article, we aim to evaluate whether or not Ahıska Turks are bilingual and bilingual. In addition, This study is conducted to better understand the differences in bicultural and bilingual identity of Ahıska Turks in the process of acculturation. In this study, a sample of 60 Ahıska Turks between 20-55 years old was participated. Data will be collected from Ahıska Turks by using

---

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji, Doktora öğrencisi (Kazakistan)

questionnaires. Study questionnaires was evaluated and show appropriate reliability and validity. As a result shows Ahiska Turks divided into four acculturation strategies (integration, assimilation, siparation and marginalization). The most frequently usable strategy is integration (55%) after that siparation(30%) and assimilation(10%) and the least frequently usable strategy is marginalization (5%). Almost all of Ahiska Turks are bilingual (65%), but some of them is threelingual (35%).

Keywords: biculturalism, bilingualism, acculturation attitude, integration, assimilation, siparation, marginalization, culture

Аннотация

“Основой современной цивилизации является разнообразие культур, которые находятся в постоянной взаимосвязи и взаимодействии. Как показывает научная литература, одной из актуальных проблем вопрос о том являются ли Турки Ахыска (Месхитинцы) билингвальным и бикультурным народом. Более того, это исследование проводится для лучшего понимания различий в бикультурной и билингвальной идентичности Ахыска Турок в процессе аккультурации. В исследовании приняли участие 60 представителей этнического меньшинства Ахыска Турков в возрасте от 20 до 55 лет. База данных была собрана с использованием тестов и анкет. Используемый в исследовании инструментарий был протестирован и показал соответствующую достоверность и валидность. В результате, Ахыска Турки в зависимости от используемой стратегии аккультурации были поделены на четыре группы (интеграция, ассимиляция, сепарация и маргинализация). Наиболее часто используемой стратегией аккультурации является интеграция (55%) после нее идут стратегии сепарации (30%) и ассимиляции (10%), а наименее часто используемой человечества является проблема бикультурализма и билингвизма. Цель данной статьи изучить стратегией является маргинализация (5%). Также было определено что почти все Ахыска Турки двуязычны (65%), но некоторые из них являются трёхязычными (35%).

Ключевые слова: бикультурализм, билингвизм, аккультурация, интеграция, ассимиляция, сепарация, маргинализация, культура.”

Giriş

Entegrasyon ve küreselleşme çağında insanların bir yerden başka bir yere geçişi normal bir hale gelmiştir. BM uzmanlarına göre 1980’li yıllardan beri hemen hemen her altı kişiden biri farklı nedenlerle göç etmektedir. 1970’lerden bu yana, dünya çapında uluslararası göçün iki kat arttığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından 2002 yılında yayımlanmış bir rapora göre, yaklaşık 175 milyon insan, doğdukları ülkeden farklı bir ülkede yaşıyor ve “*daha gelişmiş*” bölgelerdeki her 10 kişiden 1’i uluslararası göçmandır (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2019).

Dünya çapında 2015 yılında 244 milyondan fazla insan (dünya nüfusunun % 3,3’ü) uluslararası göçmen olarak kayıtlara geçmiştir ve bu sayı 2000’den bu yana uluslararası göçte % 41’lik oranla artış göstermiştir (United Nations Statistics Division, 2015). ABD’de, 40 yıldan daha az bir sürede ABD doğumlu ve yabancı doğum yapan ırksal, etnik ve / veya kültürel azınlıkların nüfusun yarısından fazlasını oluşturacağı öngörülmektedir (United States Census Bureau, 2009).

Uluslararası göçün artmasının sebepleri, teknolojiadaki ilerlemeler, dünya genelinde kültürler arası temasla birlikte oluşan kültürel çeşitlilik (Arnett, 2002) ve dünyanın bazı bölgelerinde etnik gruplar arası evlilikle ilgili tutum ve yasalardaki değişikliklerdir.

Genel olarak, insanlar uluslararası göç, küreselleşme, seyahat ve internet nedeniyle kültürel olarak farklı insanlarla etkileşime geçmek için şimdiye dek hiç olmadığı kadar fırsatlara sahiplerdir. Bu kültürlerarası maruz kalmanın bir sonucu olarak, en az iki kültürü içselleştirmiş olan iki kültürlü bireylerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Aslında, dünya genelinde gittikçe daha fazla sayıda bireyin iki kültürlü ve iki dilli oldukları yalnızca göç nedeniyle değil aynı zamanda küreselleşme, seyahatin hızı, kolaylığı ve internet gibi teknolojik gelişmeler sebebiyledir. Eski zamanlardan bu güne kadar iki kültürlülük ve iki dillilikle ilgili çalışmalar etnografya, kültürel antropoloji, temel sosyoloji, pedagoji, dil bilimi, sosyal politika ve psikoloji gibi farklı alanlarda ve farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Son zamanlarda iki kültürlü ve iki dilli kişilerin kimliklerini koruma hakkında araştırmaların sayısı artmaktadır. İki kültürlü

birey bir kaç nedenle iki kültüre maruz kalabilmektedir. İki kültüre maruz kalanlar sürgün edilenler, göçmenler, mülteciler, yerli halk, etnik azınlıklar ve karma evlilikten doğan çocuklardır (Benet-Martínez ve Hong, 2014).

Bu makalede Ahıska Türklerinin iki kültürlü ve iki dilli olup olmadığının değerlendirilmesini yapmayı hedefliyoruz. Kültürleşmeden kaynaklanan kimlik değişimini kimlik teorisiyle destekleyip Ahıska Türklerinin iki dillilik ve iki kültürlülük farklılıklarını daha iyi anlamak için bu çalışma yapılmaktadır.

İki Kültürlülük

Kültürlerarası etkileşim sorunlarına dair çalışmalar ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Bu çalışmalar, Anglo-Sakson kültürün Hintliler ve Afrika kökenli Amerikalılar üzerindeki etkisinin incelenmesi ile ilgilidir (Ushkanova, 2011).

İlk defa iki kültürlülük kavramının tanımı kültürleşme literatüründe bulunmaktadır. İki kültürlü birey kendi ana kültürünü ve yaşadığı ülke kültürünü aynı oranda bilip o kültürün sınırlarına çıkmayan bireydir (Berry, 1997; Szapocznik, Kurtines ve Fernandez, 1980). İki kültürlü bireye baktığımızda dil kullanımı, arkadaş seçimi, medya tercihleri ve benzeri unsurlar, bu birey için önem arz eder (Cabassa, 2003). Bu açıdan bakıldığında, bireyler hem kendi ana dilinde hem de yaşadığı ülkenin ana dilinde konuşup, her iki kültürden arkadaşlara sahip olup, televizyon programlarını iki dilde izlerse iki kültürlü olarak kabul edilebilmektedirler.

Birden fazla kültüre maruz kalmış ve içselleştirmiş olan göçmenler ve çocukları çoğunluk olan etnik kültüre ve yaşadığı ülke kültürüne göre iki kültürlü veya çok kültürlü olarak tanımlanabilir (Hong, Morris, Chiu, & Benet-Martínez, 2000; Nguyen & Benet-Martínez, 2013). Benet-Martínez, Leu, Lee ve Morris (2002). Gerçek iki kültürlü insanın kendisinin ve yaşadığı ülkenin kültürünün sentezlenmesiyle olan kültürel kimliğini koruması ve de ikinci kimliğe sahip olması gerektiğini söylerler. Bu açıdan bakıldığında, iki kültürlü birey kendi kültüründen ve ikinci kültürden bazı yönleri seçer ve onları kişiselleştirilmiş bir “*kültür*” şekline dönüştürür. Örneğin, Çin kökenli bir Amerikalı, geleneksel Çin sebzeleriyle birlikte hamburger yiyebilir, Çince ve İngilizce de kolay bir şekilde konuşabilir ve hem Çinli hem de Amerikalı dostlarını içeren sosyal gruplarda bulunabilir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, iki kültürlü bireyler göçmenler, mülteciler, reşit olmayanlar, yerliler, etnik azınlıklar veya karma etnik bireyler olabilirler (Berry, 1997; Padilla,2006). Bununla birlikte, iki kültürlü bireyler mutlaka kültürel azınlıklar veya egemen olmayan etnik gruplar anlamına gelmez, aynı zamanda yerli halk da iki kültüre maruz kalabilmektedir. Örneğin, yurtdışında ya da etnik yerleşim yerlerinde yaşayan etnik gruplar (örneğin, Kazakistan'daki Almaty şehrinde yaşayan Kazaklar. O bölgede Rusların sayısı çok olduğu için, bazı Kazaklar Rus kültürüne maruz kalmışlar) ve etnik gruplar arası ilişki içinde olan kişiler de iki kültürlü olabilirler. Daha kesin olarak tanımlanmış, iki kültürlü bireyler iki kültüre maruz kalmış ve içselleşmiş olanlardır. (Benet-Martínez & Haritatos, 2005 ; Nguyen & Benet-Martínez, 2013).

Genel olarak, iki kültürlü bireyler göçmenleri ve onların çocuklarını, mülteciler, etnik azınlıklar, kayıtsızlar, yerli halklar, uluslararası evlat edinenler, kültürlerarası ilişkideki bireyleri içerir (Berry, 1997; Padilla, 2006). Bu bireyler, ikinci bir kültüre davranışsal ve psikolojik olarak adapte olma süreci veya (ya da iki kültüre doğmuş olanlar için, bu iki kültüre öğrenme ve adapte olma) kültürleşme aşamasından geçiyor. Bu adaptasyon sürecinde, iki veya daha fazla farklı kültürel gruba üyelikten kaynaklanan farklı duygusal, davranışsal ve bilişsel beklentiler kümesini müzakere etmelidirler. (Schwartz, Unger, Zamboanga, & Szapocznik, 2010). Özetle, iki kültürlü olan bireyler iki temel meseleyle karşı karşıya kalır: (a) etnik kültürlerini korumaları (b) baskın kültürde yer almaları (Berry, Phinney, Sam ve Vedder, 2006).

Allport'un (1954) gruplararası temas kuramı teorisinde koşullar altında kalan azınlık üyeleri ve ev sahibi olan grupları arasındaki temasıyla belirli önyargıyı ve çatışmayı azaltacağını, aynı zamanda etnik açıdan tutumları da iyileştireceğini belirtmektedir (Pettigrew and Tropp, 2000). Ev sahibi olan kişiler, kültürel açıdan uygun becerilerin kazanılmasına yardımcı olarak ve yeni normlara ve değer sistemlerine maruz kalmalarını sağlayarak göçmenlerin kültürlenme potansiyelini geliştirebilirler (Ward and Kennedy, 1993). Bununla birlikte, etnik kökenlilere de (menşei ve varış ülkesinde yaşayan) yabancılarla temas kurmak faydalıdır. Ülkede yaşayan yerlilerle etnik gruplar arkadaş veya ak-raba olup birbirlerine sosyal destek verebilirler, göçmenlerin etnik kimliğini ve becerilerini koruyabilirler ve hatta yeni topluma uyum sağlamayı teşvik

edebilirler (Schultz, 2001). Benzer şekilde, göçmenler gidilecek ve yerleşecek ülkedeki maliyetlerini ve risklerini azaltarak, ev sahibi topluma uyum sağlama ile ilgili kaynaklara ve önemli bilgilere erişim sağlayabilir (Liu, 2013).

Çağdaş zamandaki iki kültürlülüğün ve çok kültürlülüğün kabul edilmiş önemine rağmen, bu grupların içindeki farklılıkları araştıran az çalışma vardır. İki kültürlü bireyler, günlük yaşamlarında çok sayıda kültürel kimlik ve değer sistemleri arasında denge tutturmanın zorluğuyla karşı karşıyadır. Bu ve benzer iki kültürlülüğün kaynaklanan sorunlar az olsa da kültürleşme çalışmalarında incelenmiştir.

Kültürleşme bireylerin ve grupların başka bir kültürle uzun süreli temasların sonucu olarak geçirdiği psikolojik ve davranışsal değişimlere neden olarak tanımlanmıştır (Berry & Sam, 1997). Kültür, sosyal etkileşim yoluyla sürekli değişen bir dinamiktir; dahası, bireyler birkaç kültürün içine girer ve bu nedenle her zaman değişebilmektedir (Berry, 1997).

Berry üç kültürleşme aşamasını şu şekilde tanımlamıştır: öncül (temastan önce), süreç (temas sırasında) ve sonuç (temastan kaynaklanan). Öncül aşamasının temeli evreyi anlamakla birlikte temas gerçekleşmeden önce kültürel grupların özelliklerini incelemek gerektiğini belirlemektedir. Örneğin, temas kurmak için gerekli motivasyon, temas kuracağı kültürden beklentilerini ve ön bilgi alma aşamasıdır. Süreç faktörünü anlamak için, temasın doğasının incelenmesi gerekir. Bu aşamada, temasın doğası, süresi ve sürekliliği araştırılmalıdır. Sonuç aşamasının da anlaşılması için bireyleri ve grupları etkileyen teftişlerin nasıl bir değişim geçirdiğini incelemeyi içerir (Berry, 1997).

Berry, Kim, Minde ve Mok (1987), grupları ve bireyleri etkileyen iki temel soruna dayanan çok kültürlü bir kültürlendirme modelini ana hatlarıyla belirtmiştir:

1. Kendi kültürünü ve kimliğini korumada arzu edilenler,
2. Daha büyük toplumla pozitif ilişkilerin sürdürülmesinde başarılı olanlar,

En yaygın kabul görmüş ve ampirik olarak desteklenen kültürleşme modeli, John Berry'nin çalışmalarında bulunmaktadır. Berry'nin modelinde, yukarıdaki iki kültürleşme sorununun müzakeresinden kaynaklanan dört kültür stra-

tejisi vardır: asimilasyon, ayrılma, entegrasyon (bazen iki kültürlülük olarak adlandırılır) ve marjinalleşme.

Şekil 1: Multicultural Model of Acculturation

(Berry, Kim, Mok, & Minde, 1987).

		Temel 1: Kültürünü ve kimliğini koruyacak mısın?	
		Evet	Hayır
Temel 2: Daha büyük toplumla olumlu ilişkiler sürdüreceksiniz mi?	Evet	Entegrasyon veya iki kültürlülük	Asimilasyon
	Hayır	Ayrılma	Marjinalleşme

Hem asimilasyon hem de entegrasyon, daha büyük toplumla pozitif ilişkilerin sürdürülmesine yönelik bir arzuyu yansıtsa da, bu iki kavram bireyin kültürel mirasını ve kimliğini bırakma ya da koruma konusundaki zıtlıklarıyla ayırt edilir. Asimilasyon için kültürü ve kimliği daha büyük toplumun tutumlarını, değerlerini, normlarını ve davranışlarını benimseme lehine bırakılır. Entegrasyon, aksine, kültürün ve kimliğin korunmasının yanı sıra daha büyük topluma aktif şekilde katılımını sağlamaktadır.

Ayrılma stratejisi, kültürünü ve kimliğini koruma ve daha büyük toplumun etkilerini reddetme arzusunu temsil etmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için bireyler ve gruplar bağımsız bir varlığa öncülük etmek amacıyla daha büyük toplumdan reddedebilir, önleyebilir veya çekilebilir.

Entegrasyon, asimilasyon ve ayrılma stratejileri, bireylerin ve grupların gönüllü seçimlerini temsil ediyorsa, Marjinalleşme de bir oluşumu temsil eder. Hem kültüründen hem de daha büyük toplumdan fiziksel ya da psikolojik temastan kendini uzaklaştıran bireylerden oluşan bir gruptur. Bu nedenle, psikolojik anksiyete ve çatışma ile karakterize edilip Park (1928) tarafından tanımlanan marjinalliği anlatmaktadır.

Her ne kadar değişiklikler teorik olarak temas halindeki iki gruptan oluşsa da, gerçekte, bir grup diğerine baskın bir şekilde gelip daha fazla kültürel etki

bırakır. Bu nedenle, daha büyük toplumun doğasını ve etkilenen grubun doğasını incelemek kritic bir öneme sahip olduğunu gösterir. Büyük grup kabul edilebilir normları ve şartları oluşturarak kültürleşme sürecini kolay bir şekilde sürdürür. Amerika Birleşik Devletleri, kültürel çeşitliliği gruplar arası bir çatışmanın kaynağı olarak görmüyor ve gerekli şartlarla birlikte bu grupların değişmesini sağlamak için bireylerin geleneksel kültür ve kimliklerini bırakmalarını ve daha büyük topluma aktarmalarını teşvik etmektedir.

Kültürel entegrasyon uluslararası kurumlar tarafından hem bireysel hem de toplumsal olarak önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Ancak entegrasyonun oluşmasındaki temel şartlardan biri iki dillilik kavramının gerçekleşebilmesi gerekmektedir.

İki Dillilik Kavramı

Zamanımızda çok kültürlü toplumlarda iki dillilikle bağlantılı çalışmalar özellikle insanların psikolojisini etkileyen hususlar bilimsel açıdan büyük önem taşımaktadır. İki dillilikle ilgili farklı yönler yansıyan çeşitli kavram yorumlamaları ve teoriler vardır. İki dillilik birçok araştırmacının yoğun ilgi gösterdiği bir konudur ve çeşitli disiplinler (dil bilim, psiko dilbilim, sosyo dilbilim, psikoloji) çerçevesinde incelenir, ancak terimin kendisinin tanımları değişkenlik gösterir.

İki dillilik veya “*bilingualizm*” terimleri, genellikle birden fazla dilin bulunması ve uygulanışı olarak anlaşılmaktadır. İki dilli eğitimini ilk defa kullandığı ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir. Başlangıçta, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki iki dilli eğitimin amacı göçmenlerin tamamen asimile etmektir. Bugün, dünyadaki birçok ülkede iki dillilik önemli meselelerden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Ovando, 2003).

Genel olarak, iki dilliliğin ana dilleriyle birlikte bir ya da daha fazla dilin bilinmesi ve her iki dilde de aynı seviyede iletişim kurabilmesi, aynı zamanda iki dili bir toplulukta kullanılmasıdır (Bhatia, Ritchie, & Wiley, 2013).

Dil üzerinde yapılmış araştırmalarda ilk dilin ana dil olduğunu ve ikinci dil genellikle başka bir ulusal topluluk tarafından kullanılan, ana dili olmadığı bir dil olarak belirlenmiştir. İki dilin de yeterlilik seviyesi aynı olmayabilir, hatta dilin sözlü ve yazılı kullanım kabiliyeti de değişebilir, yani bu yetkinliklerin

birisinde kişi daha başarılıyken diğerinde daha kötü olabilir. Ayrıca, iki dilliliğin sadece iyi bir seviyede bilmek değil aynı zamanda iletişimsel göreve dayalı olarak bir dilden diğerine geçme yeteneği olduğunu söylemektedir (Hamers, Blanc, & Blanc, 2000).

Başka bir yorumda, psikolojik ve sosyal yaklaşımlar açısından ele alınan iki dillilik iletişim için yeterli düzeyde iki farklı dilin veya bir dilin lehçe formunun bilinmesi olarak tanımlanmaktadır. İki dillilik kavramının anlamını dar anlamda düşünürsek, iki dilde eşit bir seviyede bilme olduğunu söyleyebiliriz, fakat geniş anlamda düşünürsek, ikinci dili belirli iletişim durumlarında uygulama yeteneği anlamına gelir (Lambert, 1967).

Saunders (1988), iki dillilik kavramının dil karışıklığına yol ağtığını ve bunun da zekanın düşmesine ve düşünme yeteneğinin azalmasına yol ağtığını savundu. Aynı zamanda iki dilliliğin bütün etnik grubun zekasını bozabileceğine ve doğal olmayan bir şey olarak görülebileceğine inanıyordu.

İki dilliliğin istihbarat ve bilişsel yetenek üzerinde olumsuz etkileri olduğu iddiasını desteklemek için birçok ęalıřma ortaya ęıkmıřtır. Bu tür ęalıřmaların sonuçları araştırmacıları iki dillili olmanın iki dilli çocuklar için belirsiz ve şaşkınlığa neden olan zihinsel bir yük olduğunu iddia etmesine yol ağmıştır (McLaughlin, 2013).

McLaughlin (1978), Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan 32 ęalıřmanın % 60' ının iki dilliliğin entelektüel bir engel olduğunu kanıtladığını belirtti; % 30' u, eğer varsa handikapın küçük olduğunu; % 10' u iki dillili olmanın bilişim üzerinde kötü bir etkisi olmadığını tespit etti.

Eğitimde İki Dillilik Uluslararası Semineri Raporunda (1965) yaptığı ęalıřmada, iki dilliliğin yüzeysel zihinsel tutumları teşvik ettiğini ęalıřmasında bildirmiştir. Grosjean (1982), tek dilli İngilizce konuşan çocukların iki dilli İtalyan-Amerikan çocuklardan daha zeki olduğunu buldu. Ayrıca, tek dilli İngiliz çocukların hem sözel hem de sözel olmayan zeka testlerinde iki dilli Galce-İngilizce çocuklardan daha iyi olduğunu bulmuşlardır.

Kişilik gelişimi düzeyinde, iki dil konuşmanın kişilik veya kimlik gelişiminde olumsuz bir faktör olduğuna inanılmaktadır (Appel ve Muysken, 1987). Birkaç araştırmacı, iki dilliliğin, kişilik üzerinde gerginliğe ve duygusal değişkenliğe

yol açan zararlı etkileri olduğunu iddia etmektedir. Bazen çocuğun iki dillilik ile kişiliği ve duygusu arasında bir çelişki olduğu söylenir. Appel ve Muysken (1987) bunun duygusal sorumluluk ve hatta yabancılaşmaya veya anomiyeye neden olacağını savunmaktadır.

Bu nedenle, 1960'lerden önce yapılan çalışmaların çoğu, iki dilliliğin çocuğun entelektüel, eğitimsel ve duygusal gelişimi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu bulurken; sadece birkaçı etkisiz ya da olumlu bir etki bulmuştur.

Son zamanlarda, bazı araştırmacılar iki dilliliğin çocuklara çok yardımcı olduğunu bulmuştur. İki dilliliğin yeni bir dili öğrenmeyi kolaylaştıran olumlu etkileri olduğunu açıkladılar ve okullarda iki dilli çocukların daha motive olduklarını ve genellikle entelektüel gelişimde diğer sınıf arkadaşlarının önünde olduklarını bildirdiler (Grosjean, 1982).

Lambert (1967) İkidilliliğin bilişim üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini ve iki dilli çocuklara tek dilli yaşlıtlarına göre bilişsel avantajlar sağlayabileceğini iddia etmiştir.

Saunders (1988), Güney Afrika'da Afrika-İngilizcesi olan 4-9 yaşlarında iki dilli çocuklarla araştırma yapmıştır. İki dilli çocukların, dili soyut bir sistem olarak analiz etmede tek dilli çocuklardan daha iyi olduğunu savunmaktadır. İki dilli çocukların, bir kelimenin anlamını tek dilli akranlarından çok daha erken yaşlarda sestem ayırabilecekleri sonucuna varmıştır. Romaine (1989), Fransızca öğretilen bir İngiliz-Kanadalı çocuk grubunun, zengin bir hayal gücü ve özel bir bilişsel esneklik gerektiren farklı düşünme görevlerinde tek dilli akranlarından daha iyi olduğunu keşfetmiştir. On beş yaşındaki İspanyolca / İngilizce iki dilli çocukların Romaine (1989) 'da yaptığı bir çalışmada, iki dilliliğin sözel, şekilsel akıcılık, esneklik ve özgünlük gibi her konuda yaratıcı yetenekler geliştirdiği sonucuna varılmıştır.

Eğitimsel gelişim düzeyinde, 1960 sonrası yapılan çalışmaların çoğu iki dilli eğitimin tüm alanlarda ayrıca birinci ve ikinci dil becerileri, diğer, sosyal ve duygusal yönlerde olumlu sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir (Appel ve Muysken, 1987). Örneğin, Appel ve Muysken (1987), Kanada ve ABD'de yüksek statü dili konuşan iki dilli çocuklar için daldırma eğitiminin olumlu sonuçlarına işaret etmektedir. İki dilliliğin dil becerileri üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığını savunmaktadır.

Kişilik gelişimi ile ilgili olarak, bazı araştırmacılar iki dilliliğin kişiliği etkilemediğini savunmaktadır. Örneğin McLaughlin (1978), iki dilli çocukların yaşadığı duygusal ve psikolojik çatışmaların iki dil öğrenmekten değil, toplumun düşmanca tutumlarından kaynaklandığını söylemektedir. Kişilik üzerinde olumsuz etkilere yol açan iki dillilik değil, aşağılık bir sosyal grupta olma ve yoksul öğretmen ve okullara sahip olma gibi sosyo ekonomik düşünceler olduğunu savunmaktadır.

Ayrıca, Appel ve Muysken (1987), iki dilliliğin kişilik gelişimi üzerinde olumsuz etkilerinin ancak sosyal koşullar olumsuz olduğunda ortaya çıkacağını savunmaktadır. Yetişkinlerin yaşadığı psikosomatik hastalıkların iki dilliliklerinden değil, sosyal ve kültürel çatışmalardan kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Son zamanlarda, araştırmacılar iki çelişkili görüşün arkasındaki nedenleri anlamaya çalıştılar. 1960' tan önce ortaya çıkan çalışmaların neden olumsuz olduğunu ve o zamandan sonra ortaya çıkan çalışmaların neden olumlu olduğunu araştırmaya çalıştılar. Örneğin, McLaughlin (1978), birçok çocuğun erken yaşta yaşadıkları zorluğun temel nedeninin iki dillilik olamayabileceğini, ancak okulda ikinci bir dil öğrenmeye zorlandıkları gerçeğini açıklamaktadır. Grosjean (1982), eğer birinci dil zayıf bir şekilde geliştirilirse, ikinci diline maruz kalmanın birinci dildeki becerilerin gelişiminde olumsuz etkiye yol açabileceğini savunmaktadır.

Grosjean (1982), ikinci dilin kritik bir faktör olarak kabul edildiğine işaret etmektedir. İki dilli çocuğun dili iyi idare edememesi durumunda, düşük performans göstereceğini savunuyor. Yoksul ev ortamı, ebeveynin düşük sosyo-ekonomik durumu, çoğunluk grubunun olumsuz tutumu, kültürde çatışmalar ve başkası birçok faktörün de dikkate alınması gerektiğini ekliyor. Dolayısıyla, iki dillilik ve iki kültürlülük bilim insanları tarafından farklı bilimlerde değişik açılardan değerlendirilmiştir.

Araştırma ve İnceleme Yöntemi

Katılımcılar.

Araştırmaya Erzincan'da yaşayan 20-55 yaş aralığında bulunan 60 (30 erkek, 30 kadın) katılmıştır. Bu çalışma, Ukrayna'da doğan Ahıska Türkleri ve çalışma sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nde ikamet eden veya vatandaş olan kişiler olarak tanımlandı. Asıl olan Ukrayna vatandaşları, 2015 - 2017 yılları arasında Erzincan Bölgesine Türkiye Cumhuriyeti tarafından yerleştirilmişlerdir.

Yöntem

Araştırmacı katılımcıların evlerine gidip iki kültürlüğü ve iki dilliği ölçen bir test uygulamıştır. Bu çalışmaya katılım tamamen gönüllülük üzerine gerçekleşmiştir. Katılımcılar random tekniğini kullanarak seçilmişlerdir. Test doldurulması yaklaşık 30 dakika sürmektedir.

Malzemeler.

Kültürel Tutum Ölçeği (Kim, 1988) iki kültürlüğü ve iki dilliği ölçmek için kullanıldı. Bu test, bireyin 14 alanını kapsayan her kültürleşme tutumunu temsil eden, 4 stratejiyi ifade eden, 56 maddelik bir araçtır. Bu 14 alan dostluk, evlilik, toplumu, çocuk yetiştirme, mobilya, dil, etnik kimlik, çocuklara değer ve öğretme, medya, öğrenim tarihi, gazete, başarı, çocuklara isim verme alanlarıdır.

Örnek sorular: *“Ukranya’da Türk olarak yaşamak, hem Türkçe hem de Ukraynaca konuşmayı bilmek isterdim”* (Entegrasyon); *“Kendimi sık sık çaresiz hissediyorum çünkü duygularımı ve düşüncelerimi hiçkime ifade edemiyorum”* (Marjinalleşme); *“Ukrayna’daki kültürümüzü korumak için Ukraynaca’dan ziyade Türkçe’yi koruma ve öğrenme çabalarımızı yoğunlaştırmalıyız”* (Ayrılma); *“Ukrayna’da yaşadığımız için Türk dilini bilmemize gerek yok. Ukraynaca akıcı bir şekilde konuşmaya odaklanmalıyız”* (Asimilasyon).

Katılımcılar Kültürel Tutum Ölçeği 5 puanlık Likert tipi bir ölçekte *“kesinlikle katılmıyorum (1)”* *“kesinlikle katılıyorum (5)”* yanıt vermektedirler. Ortalama puanlar 1-5 arasında değişmektedir; yüksek puanlar her kültürleşme tutumu için daha fazla tercih olduğunu gösterir. Bu ölçek, Kore kökenli Kanadalıları incelemek için aynı anda İngilizce ve Korece olarak geliştirilmiştir (Kim, 1988). Mevcut çalışma örneğinin İngilizce versiyonu için Cronbach alfa, Entegrasyon için 84, Marjinalleşme için 72, Ayrırma için 77 ve Asimilasyon için 84 idi.

Demografik ölçümler için aşağıdaki bilgiler alınmıştır. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çocukların konuştuğu dil, göç tipi, Türkiye’de ikamet süresi ve din.

Bulgular

Katılımcıların yaş ortalaması 37.68 (SD = 4.25, dağılım 20 ~ 55) ve Türkiye’de ortalama 4.05 (SD = 8.42, aralık 2015 ~ 2019) yıl yaşadılar. Hepsisi Ukrayna’da doğdu. Etnik kimlikleri bakımından, % 91,3 (n = 55) kendilerini Ahıskalı Türk olarak görmektedir, ardından % 6,6’ sı (n = 4) Ukrayna Türk’ü ve % 2,1 (n = 1) kayıp olarak görmektedir. Hiçbiri kendilerini Ukraynalı olarak algılayamadı. Dinleri % 96,6 (n = 58) Müslüman, % 3,4 (n = 2) dinsiz. %80 (n = 48) evliydi, % 3,3 yeniden evlendi (n = 2), % 16,6 (n = 10) bekarıdır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik özellikleri (N = 60)

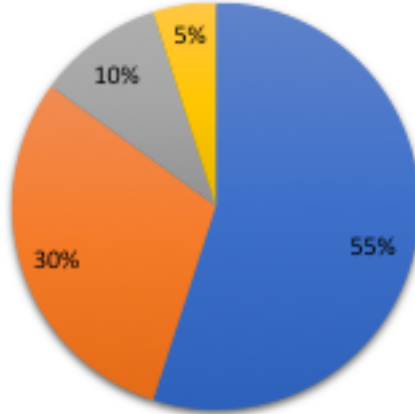
Verilir	Frequency (%)	Mean (SD)
Ülke		
Ukranya	60 (100%)	
Türkiye’de yaşadıkları yıllar	2015-2019	4 (8.42)
Yaş		37.68 (4.25)
Cinsiyet		
Kadın	30 (50%)	
Erkek	30 (50%)	
Medeni Hali		
Bekar	10 (16.6%)	
Evli	48 (80%)	
Yeniden evlendi	2 (3.4%)	
Eğitim Seviyesi		
Yok	2 (3.33%)	
Orta Okul	21 (35%)	
Lise	33 (55%)	
Üniversite	4 (25.0%)	
Etnik kimlik		
Ahıska Türkü	55 (91.3%)	
Ukraynalı Türk	1 (2.1%)	
Cevapta zorlanan	4 (6.6%)	
Dindarlık		
Müslüman	58 (96.6%)	
Dinsiz	2 (3.4%)	

Kültürleşme tutumları açısından Ahıska Türkleri entegrasyonu (% 55), ardından ayırmayı (% 30), asimilasyonu (% 10) ve marjinalleştirmeyi (% 5) tercih etti. Bu sonuçlar, kültürleşme stratejilerden marjinalleşmenin en az uyumlu olduğunu ve entegrasyonun en uyumlu olduğunu göstermektedir. Kültürleş-

me tutumları asimilasyon ve marjinalleştirme stratejilerine genç katılımcılar girmektedir. Bulduğumuz sonuçlar, Kim'in (1988) Koreli Kanadalılarla yapılmış araştırmasına göre entegrasyonun daha iyi zihinsel sağlıkla ilgili olduğunu, marjinalleşmenin ise daha zayıf zihinsel sağlıkla ilgili olduğunu tespit etmesiyle de tutarlıdır. Padilla'ya (2006) göre, entegre olan göçmenler bir kültürden diğerine kolayca geçmelerini sağlayan nitelikleri ve becerileri vardır.

Şekil 2. Kültürleşme Tutumları Açısından Ahıska Türklerin Kullandıkları Stratejiler

■ 1. Entegrasyonu ■ 2. Separasyon ■ 3. Asimilasyon ■ 4. Matjinalleşme

Ahıska Türklerinin Ukrayna'da yaşayan bölgeye göre % 65 (n = 39) iki dilli olarak, % 35 (n = 11) üç dilli olduğu ortaya çıkmıştır. Ahıska Türklerinin çoğu Ukraynaca ve kendi ana dilinde kolay şekilde konuşabilmektedir. Ukraynaca yazmaları, okumaları ve anlama becerileri yüksek derecede, fakat Ahıska Türkçesinde yazmayı ve okumayı bilmiyorlardı. Türkiye'ye geldikten sonra bu becerilerde artış göstermektedir. Büyük şehirlerde yaşayan Ahıska Türkleri bu iki dilin yanında ayrıca Rusçayı da (yazma, okuma, anlama) iyi bir şekilde bilmektedirler. Başka bir husus, Ahıska Türklerin çocukları büyük şehirlerde yaşamalarına rağmen çoğunlukla Rusça bilmiyorlar, çünkü Ukraynaca son on sene içinde yoğunlukla gelişmektedir.

Sonuç olarak, entegre stratejisinde olan göçmenler yeni kültüre kolay alışabilip, başkalarına açık olup, kendi etnik grupları ile diğer gruplar arasında kültürel araçlar olarak işlev görmektedir (Padilla, 2006).

Buna karşılık, marjinalleşmenin özellikleri entegrasyonun özelliklerinden oldukça farklıdır. Marjinalleşme, göçmenlerin ne kendi Ahıska Türk kültürünü koruduklarını ne de Ukrayna kültürünü benimsediklerini göstermektedir. Bu nedenle, marjinalleşme stratejisinde yüksek olan göçmenler hem kendi hem de yaşayan ülkedeki kültürlerden izole olma modundadır (Berry, 1997). Önceki yapılan çalışmalarda, marjinalleşmede yüksek puan alan Kuzey Amerika'daki Koreli göçmenlerin daha az eğitilmiş olma eğilimi gösterilip, daha az geliri olup, İngilizce'nin akıcılığı düşük olup, daha az Amerikan yaşam stiline adapte olması ile ilgili daha düşük yaşam memnuniyeti görülmüştür (Kim, 2006).

Sonuç

Bu çalışmanın sonucu, Ahıska Türklerin entegrasyon stratejisini yüksek oranda kullandığını, marjinalleşmeyi ise en az kullandığını göstermektedir. Gelecekteki yapılacak araştırmalar, Ahıska Türklerinin marjinalleşmeyi nasıl azaltacağına odaklanmalıdır. Bunun yanında entegrasyonu arttırmak ve zihinsel sağlığın yükseltilmesi ile ilgili de çalışmalar yapılmalıdır. Kültürleşme tutumlarının zamanla değişip değişmediğini incelemek için ayrı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca iki ve üç dillikten kaynaklanan psikolojik özelliklerini ve sıkıntılarını ele almak gerektiği de belirtilmelidir.

Kaynakça

- Allport G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. MA: Addison-Wesley.
- Appel, R., & Muysken, P. (1987). *Bilingualism and language contact*. London: Edward Arnold.
- Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57(10), 774.
- Benet-Martínez, V., & Haritatos, J. (2005). Bicultural identity integration (BII): Components and psychosocial antecedents. *Journal of Personality*, 73, 1015–1050
- Benet-Martínez, V., & Hong, Y. (2014). *Oxford handbook of multicultural identity*. New York, NY: Oxford University Press.
- Benet-Martínez, V., Leu, J., Lee, F., & Morris, M. (2002). Negotiating biculturalism: Cultural frame-switching in biculturals with oppositional vs. compatible cultural identities. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 492–516.
- Berry J.W. (1997) Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46 (1), 5-34.
- Berry, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. *Handbook of Cross-cultural Psychology*, 3(2), 291-326.
- Berry, J. W., Kim, U., Minde, T., & Mok, D. (1987). Acculturative stress in Canada. *International Migration Review, Special Issue on Migration and Health*, 21, 491-511.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology*, 55(3), 303-332.
- Bhatia, T. K., Ritchie, W. C., & Wiley, J. (Eds.). (2013). *The handbook of bilingualism and multilingualism*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Cabassa, L. J. (2003). Measuring acculturation: Where we are and where we need to go. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(2), 127-146.
- Ovando, C. J. (2003). Bilingual education in the United States: Historical development and current issues. *Bilingual research journal*, 27(1), 1-24.
- Democracy and meaning in a globalizing world (pp. 211-217). New Jersey: Lawrence Earlbaum ssociates, Publishers. Report on an International Seminar

- on Bilingualism in Education. (1965). London: Her Majesty's Stationary Office.
- Grosjean, F. (1982). *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Harvard University Press.
- Hamers, J. F., Blanc, M., & Blanc, M. H. (2000). *Bilinguality and bilingualism*. Cambridge University Press.
- Hong, Y. Y., Morris, M. W., Chiu, C. Y., & Benet-Martinez, V. (2000). Multicultural minds: A dynamic constructivist approach to culture and cognition. *American Psychologist*, 55(7), 709.
- Kim, U. (2006). Acculturation attitudes scale: Development and validation of the scale with Korean and Korean-Canadian samples. *Unpublished Manuscript, College of Business Administration, Inha University, Incheon, Korea*.
- Lambert, W. E. (1967). A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 91-109.
- Lambert, W. E. (1967). A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 91-109.
- Liu, M. M. (2013). Migrant networks and international migration: Testing weak ties. *Demography*, 50(4), 1243-1277.
- McLaughlin, B. (2013). *Second language acquisition in childhood: Volume 2: School-age Children*. Psychology Press.
- Naciones Unidas, United Nations Department of Economic, Department of Economic, Population Division Staff, & Nations Unies. Division de la population. (2004). *World population to 2300* (Vol. 236). United Nations Publications.
- Nguyen, A. M. D., & Benet-Martínez, V. (2013). Biculturalism and adjustment: A meta-analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(1), 122-159.
- Padilla, A. M. (2006). Bicultural social development. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 28(4), 467-497.
- Park, R. E. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 33(6), 881-893.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. (2000). *Does intergroup contact reduce racial and ethnic prejudice throughout the world. Reducing prejudice and discrimination*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Romaine, S. (1989). *Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Saunders, G. (1988). *Bilingual Children: From Birth to Teens*. Multilingual Matters Inc., 242 Cherry St., Philadelphia, PA
- Schultz O. (2001). "The effect of social psychological training on personality changes among immigrants (The German example)," in *Psychological Problems Among Russian Immigrants in Germany*, ed. Hrustaleva N. S., editor. (St. Petersburg: St. Petersburg University Press;), 38–45.
- Schwartz, S. J., Unger, J. B., Zamboanga, B. L., & Szapocznik, J. (2010). Rethinking the concept of acculturation: implications for theory and research. *American Psychologist*, 65(4), 237.
- Szapocznik, J., Kurtines, W. M., & Fernandez, T. (1980). Bicultural involvement and adjustment in Hispanic-American youths. *International Journal of Intercultural Relations*, 4(3-4), 353-365.
- United Nations Statistics Division. (2015). Available at <http://data.un.org>
- United States Census Bureau. (2009). United States population projections: 2000–2050. Retrieved from <http://www.census.gov/population/www/projections/analytical-document09.pdf>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2019). Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/en/>
- Ushkanova, R. D. (2011). *Acculturation as an object of social and philosophical research* (Doctoral dissertation, North-Eastern Federal University. MC Ammosova).
- Ward, C., & Kennedy, A. (1993). Acculturation and cross-cultural adaptation of British residents in Hong Kong. *The Journal of Social Psychology*, 133(3), 395-397.

ÜÇ DİLLİLİK VE KÜLTÜRLEŞME KONULARININ NESİLLER ÜZERİNE YANSIMASI: AMERİKA'DA, RUSYA'DA VE KAZAKİSTAN'DA YAŞAYAN AHİSKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

Alikhan ZHAMALOV*

Özet

Zamanımızda; göçün artması, kültürleşme ve çok dillilik sorunlarına sosya bilimler alanları son derece önem göstermektedir. Dolayısıyla, makalenin amacı İkinci Dünya Savaşı sırasında sürgün edilen Ahıska Türklerinin sürgünden kaynaklanan üçdillilik ve kültürleşme konularının nesiller üzerine yansımalarını araştırmaktır. Kültürleşme kavramı farklı alanlarda uzman olan bilim adamları tarafından çeşitli bakış açılarına göre incelenmiştir. Ayrıca, kültürleşme teorileri ele alınmıştır. Bu makalenin temeli Berry'nin teorisine dayanmaktadır. Aynı zamanda, makalede üçdillilik kavramı ve üçdillilik türleri incelenmiştir. Bu çalışmada, veriler üç nesilden oluşan (15-30 yaş arası; 31-45 yaş arası; 45-üzere yaş arası) Amerika, Rusya ve Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinden toparlanmıştır. Çalışmada, Berry tarafından yapılmış Kültürleşme Ölçeği ve araştırmacı tarafından tasarlanmış Sosyo-Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Bütün kullanılan ölçekler değerlendirip uygun güvenilirlik ve geçerlilik göstermiştir. Sonuç olarak, araştırmanın bulgularına göre Ahıska Türklerin üç nesili de üçdilli sayılmaktadır. Ayrıca, Rusya'da yaşayanlar entegrasyon ve ayrılma kültürleşme stratejilerini kullanmaktadırlar. Amerika'daki Ahıska Türkleri entegrasyon, asimilasyon, ayrılma gibi stratejilerini kullanmaktadırlar. Kazakistan'da ise, bütün dört kültürleşme stratejisi (entegrasyon, asimilasyon, ayrılma ve marjinalleşme) kullanılmaktadır. En sık kullanılan stratejilerin arasında entegrasyon ve ayrılma, fakat, en az tercih edilen stratejiler ise asimilasyon ve marjinalleşmedir.

Anahtar kelimeler: Ahıska Türkleri, kültürleşme, çokdillilik, üçdillilik, entegrasyon, asimilasyon, ayrılma, marjinalleşme.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji, Doktora Öğrencisi (Kazakistan)

Abstract

Nowadays, the increase in migration flows has increased the interest of the social sciences in acculturation and multilingualism. Therefore, the purpose of this article is to investigate trilingualism and acculturation on the example of different generations of Ahıska Turks (Meskhetian Turks) who were deported during the Second World War. The article has been studied the concept of acculturation from various perspectives by scientists in different fields. Also, acculturation theories were analysed. Thus, this article is based on Berry's theory. At the same time, the concept of trilingualism and its types were examined in the article. In this study, the data were collected from three generations (15-30 years old; 31-45 years old; 45 years old and older) of Ahıska Turks living in America, Russia and Kazakhstan. In the study, the Acculturation Attitude Scale made by Berry and the Socio-demographic Information Form designed by the researcher were used. Scales used in current study were examined and demonstrated appropriate reliability and validity. As a result, according to the findings of the research, three generations of Ahıska Turks were considered like trilingual. Moreover, those living in Russia used integration and separation acculturation strategies. Ahıska Turks living in America used acculturation strategies such as integration, assimilation and separation. In Kazakhstan, all four acculturation strategies (integration, assimilation, separation and marginalization) were used. So, integration and separation were the most commonly used strategies among Ahıska Turks, while assimilation and marginalization are the least preferred.

Keywords: *Ahıska Turks, acculturation, multilingualism, trilingualism, integration, assimilation, separation, marginalization*

Аннотация

В наши дни, увеличение потоков миграций повысил интерес гуманитарных наук к вопросам аккультурации и **многоязычия**. Таким образом, цель данной статьи состоит в том, чтобы исследовать *трёхязычия* и аккультурацию на примере депортированных во время Второй мировой войны разных поколений Ахыска Турков (Турки Месхетинцы). В статье была изучена Концепция аккультурации с разных точек зрения учеными, которые специализируются в различных областях гуманитарных наук. Более того были проанализированы теории аккультурации. Таким образом, данная статья была основана на теории, разработанной психологом Джоном Берри. Также в статье рассматриваются понятие и виды *трёхязычия*. В этом исследовании данные были получены от трех поколений (от 15 до 30 лет; от 31 до 45 лет; от 45 и старше) Ахыска Турков, проживающих в Америке, России и Казахстане. В исследовании использовались Шкала Аккультурации, разработанная Дж. Берри, и Социально-демографическая информационная форма, разработанная исследователем. Инструменты, используемые в данном исследовании были протестированы и продемонстрировали соответствующую надежность и достоверность. Согласно результатам исследования, все три поколения Ахыска Турков считаются *трёхязычными*. Кроме того, Ахыска Турки живущие в России, показали большой процент в использовании таких стратегий аккультурации как интеграция и сепарация. Проживающие в Америке используют такие стратегии как интеграция, ассимиляция и сепарация. Что касается Ахыска Турков проживающих в Казахстане, они используют все четыре стратегии аккультурации (интеграция, ассимиляция, сепарация и маргинализация). Интеграция и сепарация являются наиболее часто используемыми стратегиями среди Ахыска Турков, а наименее предпочтительными являются ассимиляция и маргинализация.

Ключевые слова: Ахыска Турки, аккультурация, многоязычие, *трёхязычия*, интеграция, ассимиляция, сепарация, маргинализация

1. GİRİŞ

1.1. Genel Giriş

Son zamanlarda, kültürlerarası iletişim, kültürleşme ve çok dillilik sorunları sosyal bilimlerde önemli ve güncel arasında yer almaktadır. Bu konuların aktüel olmasının nedenlerinden birisi farklı kültürlerle ve etnik gruplara mensup olan milyonlarca insan dünya çapında hızlı ve kolay bir şekilde göç edebilmektedir. BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (Temmuz 2019) tarafından hazırlanan bir rapora göre, dünyadaki göçmen sayısı 272 milyon kişidir veya dünya nüfusunun %3.5'i oluşturmaktadır. 2050 yılına gelindiğinde, bu rakam 400 milyona ulaşacağı öngörülmektedir (UN DESA Report, 2019). Göç ile birlikte göçmenler veya zorla sürgün edilenler geldiği ülkelere kendi kültürünü ve ana dillerini getirmektedirler. Diğerleri ise bu göçmenler göç ettikleri yerli halk ile kültürel iletişim kurmaya maruz kalmaktadırlar. Bu iki kültür arasındaki iletişim kültürleşmeye ve çok dilliliğe yol açmaktadır. Barry'nin söylediğine göre bu iki kültürün iletişiminden kaynaklanan kültürleşme ve çokdillilik sorunları sadece göçmenleri değil aynı zamanda yerli halkı da etkilemektedir. Mesela, Sovyetler Birliği'nin politikasından kaynaklanan uluslararası tek bir Rus dili oluşturmasıydı. Bundan dolayı şimdiki Orta Asya'da yaşayan yerli milletler doğal olarak ikidilli sayılmaktadırlar. Kendi ana dilinin yanında Rusçayı da bilmektedirler. Sonuç olarak büyük miktarda göç, kültürlerarası iletişim, toplumsal yaşamın uluslararasılaşması ve küreselleşmesi bağlamında kültürleşme ve çokdillilik alanında araştırmaya olan ilgiyi ve ihtiyacı artırmaktadır.

Bu makalenin amacı İkinci Dünya Savaşı sırasında sürgün edilen Ahıska Türklerinin sürgünden kaynaklanan üçdillilik ve kültürleşme konularının nesiller üzerine yansımalarını araştırmaktadır. Sürgün sonucu olarak Ahıska Türkleri on farklı ülkede yaşamaktadırlar. Yaşadıkları ülkeleri kendi istekleri ile seçmişlerdir. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da yaşayanların çoğu bir defa sürgün edilmiştir. Rusya'da, Azerbaycan'da, Ukranya'da yaşayanlar iki defa sürgüne maruz kalmışlardır. Amerika'da yaşayan Ahıska Türkleri ise üç defa yaşadıkları ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, makale nesiller üzerinde dil ve kültürleşme farklılığı olup olmadığını araştırmaktadır. Çünkü aynı ailenin üyeleri (ben, babam ve dedem) farklı ülkede doğup farklı dillere sahip olabilmektedir.

Kültürlerarası iletişim ve kültürleşme alanında bilim insanları, modern toplumun yapısını aynı ekonomik ve politik koşullarda yaşayan, ancak kültürel ve dilbilimsel açıdan önemli farklılıklara sahip olan bir dizi etnik gruplardan oluşmasını vurgulamışlardır. Makalede Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri ele alınmıştır. Çünkü her iki ülkenin toplum yapısı farklı milletlerden ve etnik azınlıklardan oluşmaktadır. Bu tür ülkelerde dil yeterliliği, çokdillilik ve kültürleşme farklı kültürlerin yaşam kalitesini ve barış içinde yaşamasını etkileyebilecek faktörlerdendir. Fakat, kültürlerarası etkileşim her zaman olumlu olmayıp olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Bu nedenle, bilim adamları, kültürler arasındaki etkileşim özelliklerini inceleyerek “başta” kelimesini çıkaralım kültürleşme süreçlerinin incelenmesine özellikle önem vermektedirler. Bugün, sadece bilim adamları kültürleşme sürecine profesyonel bir ilgi göstermemekte aynı zamanda, aynı zamanda politikacılar, ekonomistler, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları, medya ve diğerleri de ilgi göstermektedirler.

1.2. Kültürleşme Kavramı

Zorla veya gönüllü göç edenlerin bir kısmı yerli halk ile yakın bir bağlantı kurarak, iç içe yaşamak isterken, diğerleri bunun aksine kendi kültürünü korumak amacıyla yerli halktan uzaklaşıp, ilişki kurmayıp kendi sosyal ve kültürel çevresinde yaşamayı tercih eder. Bu nedenle, birbirleriyle temas eden ev sahibi toplum ve etnik azınlığın kültürel değişim ve etkileşim sürecini tanımlamak için “kültürleşme” terimi kullanılmıştır. Bilimsel literatürde, XIX. yüzyılın sonundan itibaren bilim adamları kültürleşme kavramını kullanmaya başlamışlar (İngilizcesi Acculturation olan kavram, ‘Ac’ yaklaşım, ek, katılım, yakınlık, anlamına gelen ön ekinde ve ‘Culture’ kültür anlamına gelen kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur) bu kombinasyonun sonucunda kültürleşme terimi farklı kültürler arasındaki bağlantıyı temsil etmektedir (Ushkanova, 2010).

1.2.1. Kültürleşmeye Antropolojik Bakış

Kültürleşme kavramı birçok bilimin araştırma konusu olmuştur ve farklı açılardan bilim adamları tarafından incelenmiştir. Kültürleşme kavramının ilk klasik tanımı 1936 yılında Redfield, Linton ve Herskovits tarafından sunul-

muştur. Bilim adamları, kültürleşmeyi, farklı kültürel özelliklere sahip olan toplumların doğal, doğrudan ve uzun vadeli etkileşime girdiği bir süreç olarak görmüşlerdir; bunun sonucunda bir veya her iki kültürün kültürel ve dil kalıplarında değişiklikler ile tanışmışlardır (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936). Böylece, baştan beri kültürleşme, temas halinde olan her iki kültürün değişiklikler ile çift yönlü bir süreç olarak anlaşılmıştır. ‘Amerikan Antropolojisi’ kitabında, bilim adamları kültürleşme sürecini tanımlayıp bu süreçte ana rolü, ev sahibi olan grubun (host society) etnik azınlığın kültürel değerlerin kabulü veya reddedilmesinden sorumlu olduğunu belirtmişlerdir. Bundan dolayı, aşağıda kültürel temastan kaynaklanan olası türler belirlenmiştir: 1) asimilasyon ile biten, ev sahibi olan kültürün özelliklerini kabul etmesidir; 2) ev sahibi olan kültüre tepki gösterip kabul edilmemesidir; 3) adaptasyon, göçmenin her iki kültürün özelliklerini kabul edip duruma bağlı olarak her iki kültürün özelliklerini kullanmasıdır (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936).

Antropolog Thurnwald (1932), birçok tarihsel örneği göstererek, ev sahibi toplumun etnik azınlığa yönelik niyetlerinin net olmadığını, bazen bu ilişkinin olumlu olabileceğini, bazen de olumsuz olabileceğini kanıtlamıştır. Bilim adamı bu etkileşimden kaynaklanan dört olası sonucu belirlemiştir: a) hangi kültürel özellikleri göçmenlerden benimsenmesi gerekmektedir; b) hangi özelliklerden kaçınılmalıdır; c) etno-kültürel çevrelerinde hangi kültürel yönlerin kaldırılması gerekmektedir; d) nasıl göçmenlerin kendi kültürlerini ve değerlerini kaybetmeden adaptasyonu sağlamaktadır.

Antropologların teorik çalışmalarına atıfta bulunan Ralph Beals (1953) bu sonuca varmıştır: kültürleşme sürecinde, tüm yollar azınlığın ev sahibi kültürünü kabul etmesine, senkretizme ve reaksiyona yol açmaktadır. Ev sahibi kültürünü kabul edilmesi ile azınlığın tam adaptasyon sağladıkları anlamına gelmektedir. Buna karşılık, reaksiyon ev sahibi kültüründen uzak durmak anlamına gelmektedir. Son olarak, senkretizmi iki kültürün karışımı olarak belirtmiştir. Senkretizmin sonuçlarından biri, reformülasyon veya başka bir deyişle iki farklı kültürü sentezleyerek yeni bir kültürün yaratılması olabilmektedir.

1.2.2. Kültürleşmeye Sosyolojik Bakış

Sosyolojide kültürleşme ilk kez Thomas ve Znaniecki (1918) tarafından ele alınmıştır. Bilim adamları, kültürün temelini alışkanlıklardan, inançlardan,

değerlerden ve bunlara benzer sosyal bir ortamda etkileşim için gerekli olan şemalardan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bilim adamlarına göre, kültürleşme süreci, kişiliğin iki ana farklılığına bağlıdır: *merakına* ve *korkusuna*. Ayrıca, korku ve merak düzeyi arasında bir denge ile ayırt edilip *yaratıcı bir kişilik* olarak adlandırılan göçmenin yeni bir kişilik özeliğini ortaya koymuşlardır. Bu üç kişilik özelliklerine bağlı olarak, yeni bir topluma giren göçmen ya yeni toplumun normlarını kabul etmeye ya da reddetmeye karar vermektedir.

Kültürün sosyolojik alanında araştırma yapan bir diğer önemli bilim adamı Berkson (1969) idi. Bilim adamı, kültürleşme kavramını Amerikan liberalizmi ve demokrasi açısından değerlendirmiştir. Benlik bilincine sahip olan insanların kültürlerini ve kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduklarını ve bunun da demokrasinin temeli olduğunu savunmuştur. Bu nedenle, bireyin kendisini rahat hissedeceği sosyal toplumu, normları ve kültür kalıplarını kendi tercihine bırakması gerektiğini savunmuştu. Herbert Miller (1924), Bergson'un fikrini destekleyip özgürlük üzerine kültürleşmenin ana vurgusunu koymuştur. Kültürel baskıdan kurtulmak için farklı ulusların Amerika'ya taşındığını söylemişti.

Joseph Eaton (1952) sosyolojik bir bakış açısıyla, Anabaptist toplum örneği üzerine kültürleşme sürecini tanımlamıştı. Bilim adamı *kontrollü kültürleşme* kavramını tanımladı ve etnik kimliğini korurken kendi kültür perspektifinden entegre ederek yeni kültürün normlarını ve değerlerini benimseme süreci olarak anlatmıştır (Eaton, 1952). Bu kültürleşmenin amacı, aynı bölgedeki iki ya da daha fazla kültürün karşılıklı olarak bir arada bulunması ve birbirlerinin geleneklerine ve diğerlerine saygı duyması, yeni kültürün değerlerini benimsemesi ve aynı anda kendi kökenlerini unutmamasını savunmuştur.

1.2.3. Kültürleşmeye Psikolojik Bakış

20. yüzyılın ortalarında, antropoloji ve sosyolojiyi takiben, *kültürleşme* terimi kültürler arası psikolojinin ilgi alanına girmiştir. Psikoloji alanındaki bilim adamları, bu sürecin bireyin üzerinde bırakabileceği psikolojik sorunları, duyguları, tutumları, değerleri, sosyal becerileri ve özdeşleşmedeki değişiklikler gibi psikolojik özellikleri incelemektedir (Berry, 1997; Graves, 1967; Lambert, 1967). Psikologların kültürleşme olgusuna olan ilgisinin artması ile

ilk defa bilimsel literatürde Graves (1967) tarafından *psikolojik kültürleşme* terimi tanımlanmıştır. Graves, psikolojik kültürleşme sürecini bireyin diğer kültürler ile temas halinde kalması sonucunda meydana gelen psikolojik değişiklikler olarak tanımlamıştır. Araştırmacı, bir toplum olgusu olarak kültürleşmeyi anlamaktan uzaklaşarak ve bunu bireyleştirip kişisel psikoloji düzeyinde düşünmeye başlamıştır. Bu iki düzey arasındaki farkların anlaşılması, öncelikle onların arasındaki sınırların ve ilişkilerin tanımlanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Dahası, kültürleşme sürecinde, tüm grup üyeleri (göçmenler) bu sürece eşit olarak katılmayıp farklı psikolojik değişikliklere sahip olabilirler. Son olarak, göçmenler aynı kültürel geçmişe sahip olan ve bir sosyal ortamda yaşıyor olsalar da, her biri psikolojik kültürleşmede kendi psikolojik değişim özelliklerine sahip olacağına inanmıştır (Berry, 1997; Graves, 1967).

Berry (1997) kültürleşmenin psikolojik yönlerine odaklanmıştır. Ona göre, son yıllarda psikologların kültürel sistemdeki değişikliklerden kaynaklanan bilişsel stil, kişilik, kimlik, ilişkiler, kültürel stres ve dil ile alakalı sıkıntılar oluşmuştur (Berry, 1980). Bilimsel literatürde en belirgin değişiklikler, bireyin davranışları, değerleri, tutumları, yetenekleri ve motiflerin dönüşümü ile karakterize edilen değişikliklerdir.

Psikolog Lambert (1967) yukarıda belirtilen kültürleşme açıklamasının aksine, dilsel perspektiften kültürleşmeyi anlatmıştır. Bilim adamı, dil parametreleri aracılığıyla kültürleşme düzeyini değerlendirip ana dilin kültürleşme sürecinde güçlü araçlardan biri olarak kabul etmiştir. Bilim adamı, yabancı ortamda anadilin anlama ve ölçmeye yönelik iki eşdeğer anket versiyonunu geliştirmiştir. Lambert, bu ankete göre üç tür dil kültürünü tanımlamıştır. Birincisi, mültecinin sadece yabancı dili öğrenmeye yoğunluk verip kendi anadilini nesilden nesile unutulmasını içerir. İkincisi, yabancı dilden uzak durmayı ve kendi ana dilini korumayı amaçlamaktadır. Üçüncü ise, aksine, komşu kültürün dilini öğrenmeyi teşvik edip aynı zamanda kendi ana dilini unutmamayı gerektirir, bu strateji Lambert tarafından *iki dillilik* olarak adlandırılmıştır.

Viyana'daki savaş sırasında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçmak ve bir savaş mültecinin hayatına başlamak zorunda kalan Gustav Ichheiser (1949) kültürleşme kavramını başka bir bakış açısı ile incelemiştir. Bilim adamı, bireyin kültürel kimliğinin iki kaynaktan oluştuğunu varsaymıştır. Bi-

rinci kaynak, bireyin içindeki zamanla biriktirmiş olan kültür hakkında bilgiler. İkincisi ise, sosyal niteliklerin ve kalıpların içselleştirilmesidir. Ichheiser, bu kaynakların kültürleşmeden kaynaklanan sorunlara neden olduğunu inanmıştır. Mesela, göçmenler ev sahibi olan topluma benzemek için onların kültürel özelliklerini kopyalayıp kendi kültürlerini maskeleyemeye zorlamaktadırlar. Fakat, göçmenler kendi kültürel değerlerini ve geleneklerini saklamadığı durumlarda ev sahibi toplum tarafından reddedilme olasılığı bulunmaktadır. Çünkü ev sahibi toplum eylemleri itaatsizlik ve etnosentrizm olarak anlaşılabilir. Üçüncü olasılık ise, göçmenler duruma bağlı olarak her iki kültürün belirli etnik özelliklerini kullanmaktadırlar. Yazar bu durumu ‘sahte çözümler (pseudo-solutions)’ iki kültürlü karar olarak adlandırmıştır.

1.2.4. Kültürleşme Modelleri

Kültürleşme üzerine ampirik materyal ile kültürleşmenin temel kavramlarını sistemleştiren ve tanımlayan teorilerin gelişimi arasında bir boşluk vardır (Ward, 1996). Mesela, etnik azınlıkların maruz kaldığı kültürel değişiklikler dikkate alındığında, ‘adaptasyon’ ve ‘asimilasyon’ terimleri alternatif olarak ‘kültürleşme’ teriminin yerine kullanılmaktadır (Searle & Ward, 1990). Aynı zamanda, klinik ve kültürler arası psikoloji alanındaki bilim adamları, kültürleşme kavramını bireysel bir adaptasyon ve yeni bir kültürel ortama uyum sağlama olarak kabul etmişlerdir.

1.2.4.1. Kültürleşmenin Tek Boyutlu Modeli

Sosyolog Gordon, etnik azınlık üyelerinin maruz kaldığı kültürel değişiklikleri tanımlamak için tek boyutlu bir asimilasyon modeli önermiştir (Gordon, 1964). Modelinde, kültürleşme, segregasyondan tam asimilasyona geçiş sürecinin bir aşaması olarak temsil edilen iki kültürlülük ile asimilasyon süreci olarak tanımlanmaktadır. Gordon’a göre, belirli bir kültüre ait bir kişi kültürel kimliğini kaybedip yeni bir kültüre uyum sağlayıp onu kabul etmektedir. Dahası, bu modelin özeliği, sadece etnik azınlık, ev sahibi topluma asimile olmalarından sorumlu tutulmaktadır. Asimile olmazlarsa, ev sahibi toplum etnik azınlığı reddedebilmektedir. Başka bir deyişle kültürleşme sürecinden sadece etnik azınlık etkilenmektedir. Daha sonra, tek boyutlu model bilim adamlar tarafından eleştirilmiş ve iki boyutlu kültürleşme modellerinin oluşturulmasına yol açmıştır.

1.2.4.2. Kültürleşmenin İki Boyutlu Modeli

Zak ve Der-Karabetian, azınlık ve ev sahibi kültürün kimliklerini aynı bipolar boyutta olmadığını, ancak ortogonal ve birbirinden bağımsız olduğu hipotezini ortaya koymuşlardır. Zak bir dizi çalışma yürütüp onların temelinde, bir kişinin kendisini her iki kimlik boyutu üzerinde olumlu ya da olumsuz olarak tanımlayabileceğini ya da bir boyutta olumlu diğerinde olumsuz olarak tanımlayabileceğini önermiştir (Zak, 1973). Ayrıca, bu sonuçlar Der-Karabetian'ın araştırmasıyla doğrulanmıştır (Der-Karabetian, 1980).

Bir sonraki iki boyutlu kültürleşme modeli, sosyal kimlik teorisine dayanan Moghaddam tarafından geliştirilip entegrasyon stratejileri modeli olarak adlandırılmıştır (Moghaddam, 1988). Bu modelin araştırdığı stratejiler, Kanada'da yaşayan göçmenlerin ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmeyi amaçlamıştır. Bahsedilen stratejiler iki ana yönde incelenmiştir: etnik azınlığın kendi kültürlerini korunmamasından uzaklığa dayanan *asimilasyon* ve *normatif* olup olmadığı davranışlardır. Model dört stratejiden oluşmaktadır.

1. Normatif / Asimilasyon.
2. Normatif / Kendi kültürünü koruma.
3. Normatif olmayan/ Asimilasyon.
4. Normatif olmayan/ Kendi kültürünü koruma.

Bilim adamı, göçmenlerdeki üç ana alana odaklanmıştır: özel yaşam; “kendi” etnik topluluk arasındaki yaşam; ve “yeni” kültürün değerlerine hakim olan sosyal yaşam. Normatif ve normatif olmayan stratejiler kavramı, etnik gruplar arası dengeye uyum derecesini ima eder. Mesela, *status quo* (originalleşmeye geri dönme) ihlal etmeyen stratejiler normatif kabul edilir veya tam tersi de doğrudur. Etnik gruplar arası durumdaki değişikliklere yerli halk tarafından ne kadar çok müdahale edilirse, nonnormatif olarak tanınlanır (seçimleri engelleme, boykotlar, protesto gösterileri vb.) (Moghaddam, 1988).

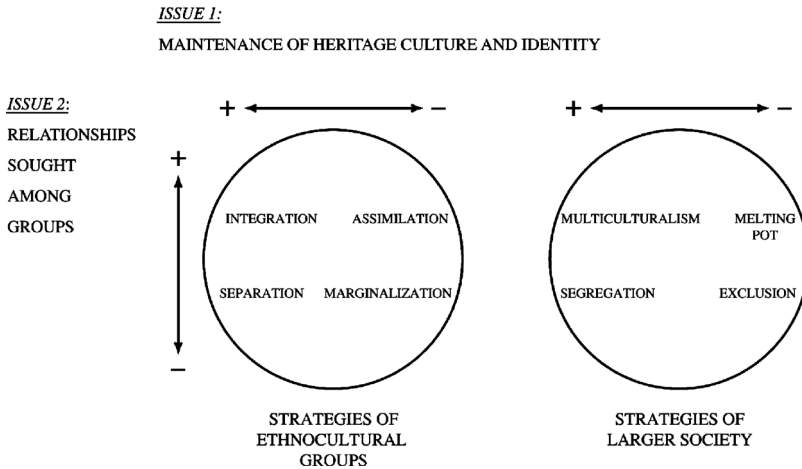
Szapocznik ve Kurtines (1980), Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan İspanyolca konuşan gençler için klinik psikolojide iki boyutlu bir kültürleşme modeli geliştirdiler. Bu modelde, odak noktası bireyin davranışları ve değerleridir. Bu modeldeki ilk boyut, iki kültürlülüğü temsil edip sadece bir toplumun kültürünü kabul etmeyip, her iki kültürü de aynı anda kabul etmeye değerleridir. İkinci boyut ise kendi kültüründen uzaklaşma veya yakınlaşma ve kendi

kültürüne katkı sağlama olarak ifade edilmiştir. Bu iki boyut birleştirildiğinde, dört kültürleşme stratejisini oluşturmuna yol açmaktadır:

1. Her iki kültürde de yüksek derecede katılımı olan iki kültürlü bir birey.
2. Ya kendi etnik grubunun kültürüne ya da yeni bir kültüre yüksek derecede katılımı olan monokültürel bir birey.
3. Ya kendi etnik kültürüne ya da yeni bir kültüre düşük derecede katılımı olan marjinal monokültürel bir birey.
4. Her iki kültürde de düşük katılımı olan marjinal iki kültürlü birey (Szapocznik, & Kurtines, 1980).

1.2.4.3. Berry'nin Kültürleşme Modeli

Kültürleşmenin en yaygın modeli Berry ve meslektaşları tarafından kültürlerarası psikoloji çerçevesinde geliştirilen modeldir. Modelin temeli ev sahibi olan topluma etnik azınlığın tarafından entegre edilmesi ve her iki kültürün arasındaki etkileşimleri incelemektedir (Sam & Berry, 2006). Berry'ye göre, kültürleşme stratejisinin seçimi iki ana sorunun çözümü ile bağlantılıdır: kültürün korunması (kültürel kimliğin korunmasının öneminin bilinmesi) ve kültürlerarası temaslara katılım (diğer kültürlere dahil olması ya da onlardan uzak durması). Bu iki ana sorunun cevapların kombinasyonu, göçmenlerin benimseyebileceği dört kültürleşme stratejisini belirler: asimilasyon, ayrılma, marjinalleşme ve entegrasyon (Şekil 1).

Şekil 1. Berry'nin kültürleşme modeli

Asimilasyon stratejisi, göçmenlerin diğer kültürler ile etkileşime girme arzusu ile karakterize edilir; bunun sonucu, göçmen, sahip olduğu etnik grubun kültüründen uzaklaşıp yeni kültürün değerlerini ve normlarını tam olarak benimsemekle tanımlanmaktadır. Buna karşılık, *ayrılma* stratejisi, etnik azınlığın ev sahibi toplumun kültürünü kabul etmediği, diğer kültürler ile etkileşimden kaçınarak kendi etnik kimliklerini korumak arzusu şeklinde tanımlanmaktadır. Bir sonraki kültürleşme stratejisi, kişinin kendi kültürünü ve etnik çoğunluğun kültürünü kabul etmemenin bir sonucu olan *marjinalleşmedir*. Bunun nedeni kültürel kimliğin korunması için fırsat (veya ilgi) eksikliğinden kaynaklanabilir. (genellikle zorla kabul ettirilen kültürden kaynaklanır) Ev sahibi toplumla ilişki kurma zorunluluğu diğer bir durumdur. Toplumla ilişki kurma arzusunun eksikliği (ev sahibi kültürün tarafından reddedilmesi veya ayrımcılık nedeniyle). *Entegrasyon* ise, marjinalleşmenin aksine, hem kendi hem de kabul eden toplumun kültürün normlarını ve değerlerini tanımlanması ve kabulü ile karakterize edilmektedir. Bilim adamına göre, göçmenlerin entegrasyon stratejisinin seçimi onların yüksek düzeyde adaptasyonunu gösteren, kültürleşme stratejileri arasında en çok kullanılan ve tercih edilen stratejidir. En az tercih edilen kültürleşme stratejisi ise, göçmenlerin yeni kültüre adaptasyonunun düşük seviyede ilerlediği marjinalleşmedir. Aynı zamanda, asimilasyon ve ayrılma genel olarak bir ara pozisyonunda bulunur ve orta seviyede bir adaptasyon ile tanımlanmaktadır (Sam & Berry, 2006).

Ayrıca, Berry'ye göre, kültürleşme sürecine her iki grup dahildir. Sadece etnik azınlığı analiz ederek, adaptasyonu anlamak imkansızdır. Bundan dolayı, bilim adamı ev sahibi toplum için de dört ana kültürleşme stratejisini karakterize etmiş: **Çokkültürlülük** (Multiculturalism), Ayrımcılık (Segregation), Eritme Potası (Melting Pot), Dışlama (Exclusion).

Berry '*Eritme Potası*' stratejisini, ev sahibi toplum tarafından etnik azınlığı özümsemeyi amaçlayan bir strateji olarak görmüştür. *Ayrımcılık* ise, ev sahibi toplum iletişimi kendi aralarında yapıp etnik azınlığa ihtiyaç duymayıp onlardan uzaklaşmayı amaçlayan bir kültürleşme stratejisidir. *Dışlama* stratejisi sadece etnik azınlıklardan uzaklaşmayı değil, aynı zamanda onları dışlamayı da amaçlamaktadır. Son olarak, bütün toplum entegrasyon ve kültürel çeşitlilik için çaba gösteriyorsa, bu her iki grubun da daha sonra çokkültürlülük olarak adlandırılan karşılıklı uyum stratejisine dönüşmektedir (Sam & Berry, 2006).

Sonuç olarak, yukarıdaki tanımlara dayanarak, kültürleşme kavramını tanımladık: iki veya daha fazla kültürün bir arada yaşayıp bu etkileşimden kaynaklanan tutumların, normların, davranış kalıplarının ve diğer kültürel özelliklerin değişimi ile karakterize edilen bir süreçtir. Ayrıca, kültürleşme sürecinde kültürler birbirlerini sadece etkileşim içinde tamamlamazlar, aynı zamanda iki kültürün de en iyi tutumlarını ve değerlerini karşılıklı olarak benemsemektedirler. Sonuç olarak, toplumlar birbirine saygı duyup farklı kültürlere tolerans göstermektedirler.

1.3. Çokdillilik/Multilingualism Tarihçesi

Son otuz yıl içerisinde, sosyal bilim çalışmalarında çokdillilik/multilingualism (Latince multi - çok, lingua - dil) olgusuna önem ve ilgi gösterilmiştir (Edwards, 1994). Modern toplumun bir bütün olarak ve bireyin uzun zamandır tek dilli olmadığı belirtilmektedir: çoğunlukla iki/üç veya çokdilli olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, bilimsel paradigmada, mono ve ikidilli yaklaşımdan uzaklaşıp çokdilli yaklaşıma doğru yol alınmıştır. Bugüne kadar en yaygın çokdilli yaklaşım türlerinden birisi de trilingizm olarak kabul edilmiştir. Avrupa Komisyonu, çokdilliliği “toplumların, kuruluşların, grupların ve bireylerin günlük yaşamlarına birden fazla dil dahil edebilme” olarak tanımlamaktadır (European Commission, 2007). Eski zamanlardan beri çokdillilik, sınır bölgelerde ve en önemli ticaret yollarının bulunduğu bölgelerde yaygındır. Örneğin, çok uluslu bir bölge olan güney Mezopotamya’da bulunan Sümer-Akad yazılı kaynakları bunu kanıtlanmıştır (Cenoz, 2013). Başka örnek ise, 1066’daki Norman istilasından sonra ortaya çıkan Birleşik Krallık’taki çokdilliliktir. Burada yerli nüfus, çoğunlukla köylüler, İngilizce konuşmaktaydı. Zenginler ise Fransızca konuşmaktaydı ancak dini metinler Latince yazılmıştır. (Cenoz, 2013). Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen olaylar ile bağlantılı olarak, Sovyet Birliğinden ayrılan birçok ülkede 100’den fazla farklı milletler ikamet etmeye başlamışlardır. Çok sayıda kültürel çeşitlilik, doğal ikidilliliğe ve trilengualisme yol açmıştır. Bu bölgede yaşayan hemen hemen tüm uluslar anadilin yanında Rusça’yı da bilmek zorunda kalmışlardır. Bundan dolayı bu toplumda doğal olarak ikidillilik gözlenmektedir. Son zamanlarda yabancı dili öğrenmeye olan ilgi arttıkça, doğal ikidillilik trelingvizme veya çokdilliliğe dönebilmektedir.

Aronin (2005), çokdilliliğin asırlık bir geçmişi olmasına rağmen, XX. yüzyılın başına kadar bu kavram bilim insanları tarafından bilimsel bir fenomen

olarak kabul edilmemesini savunmuştur. XX.yüzyılda dünyadaki dil durumunu tanımlamak için üç büyük zaman periyodu belirlenmiştir:

- 1) XX. yüzyılın başından ortasına kadar dil monolingual aşamasındadır.
- 2) 1960-1980 yılları arasında dil alanı gelişmeye başlayıp ikidillilik aşamasına girmiştir;
- 3) 1990 yılından bu güne kadar, üç ve çokdillilik bilimin bir parçası olarak gelişmeye başlamıştır (Aronin 2005).

Dilbilimdeki monolingual aşamadan ikidilli ortamın geçişi, büyük olasılıkla güvenlik arayışı içinde ve daha iyi bir yaşamda, nüfusun ilişkilidir. İkidilli aşamasından çokdilli aşamasına geçiş, küreselleşme süreçleri, göçü ile Avrupa Birliği'nin oluşturulması, Avrupa ülkeleri arasındaki sınırların kalkması, yurtdışında iş ve eğitim fırsatlarının artması ile ilişkilidir (Aronin & Singleton 2012). Gümüşde, bir dizi araştırmacının tanımına göre, modern toplum uzun zamandır tek dilli değildir; çoğunlukla iki/üç veya çokdilli olarak karakterize edilmektedir. Bu, modern dünya haritasında yaklaşık 200 bağımsız devlet olduğu ve dünya nüfusunun yaklaşık 7000 dilde iletişim kurduğu gerçeğiyle desteklenmektedir (Lewis, 2009). Richards ve Rodgers (2014) göre, dünya nüfusunun yaklaşık %60'ının çokdilli olduğu tanımlanmıştır.

Modern dilbilimde, bilim adamlarının araştırma hedeflerine bağlı olarak, çokdillilik kavramı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Aynı zamanda, çokdillilik/multilinguizm teorileri ayrıntılı olarak ikidillilik teorisine, terminolojisine ve tipolojisine dayanan modern çalışmalara evrilmiştir. Çokdilliliğin en genel tanımı Franceschini (2009) tarafından, bu kavramın temel bir özelliği olarak, toplumların, grupların ve bireylerin bir kaç dilde iletişim kurma temel insan yeteneğini olarak önerilmiştir. Ansiklopedik bir sözlükte çokdillilik kavramı sosyo-linguistik fenomeni olarak tanımlanmıştır: 'belirli bir sosyal toplulukta birkaç dilin bilinmesi; bireyin (grupun) duruma göre birkaç dilin kullanılmasıdır' (Yartseva, 1998). Aronin ve Singleton (2012), mevcut tüm çokdillilik tanımlarının temelinde, kullanıcı (speaker/user), ortam (settings/environment) ve dil (language) gibi üç unsurdan oluştuğunu ifade etmiştir.

1.3.1. Trilingualizm

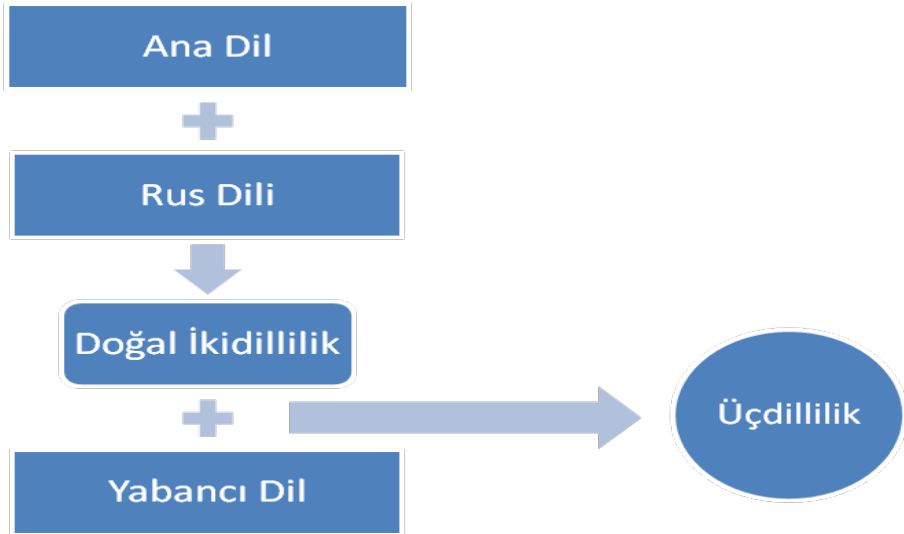
Hoffmann (2001), trilingualizmin belirli bir bilimsel teorik gerekçesinin olmaması nedeniyle, birçok bilim adamı bu kavramı ikidillilik çerçevesinde ele

aldıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda, Haugen (1956) üçdillik teorilerini ikidillik teorilerin bir devamı olarak görmektedir. Dilbilimsel Terimler Sözlüğüne bakıldığında, üçdilliliği bireyin üç dili bilmesi şeklinde tanımlamaktadır. (*Dilbilimsel Terimleri Sözlüğü*, 2010). Avrupa Dilbilim ve Fonetik Sözlüğünde, üçdillilik kavramı mevcut değildir, ancak ikidillilik referans terimi ile sınırlıdır (Crystal, 2008). Diğer İngilizce sözlükler, üçdilliliği ikidillilik kavramına benzer bir şekilde yorumlamaktadırlar: trilingvizmi, kişinin aynı veya neredeyse eşit seviyede üç dili bilmesidir (Oxford Living Dictionaries, 2020). Sözlüklerin analizine dayanarak, modern dilbilimde, üçdilliliğin/trilingualism kavramının hala net bir tanımı olmadığı gözlenmektedir.

Çokdilliliğin Avrupa Birliği topraklarında daha derin tarihsel köklere sahip olması nedeniyle, üçdillilik sorunu daha ayrıntılı olarak Avrupa’da incelenmektedir. Son zamanlarda, Kanada’daki mülteci sayısının Kanada’nın mülteciler sayısı artması ile Kanada da üçdillilik konusuna çok sayıda araştırma yapılmaktadır. 1992 yılında Avrupa Birliğinin oluşumu, Avrupa ülkeleri arasında sınırın kalkması Asya ve Orta Doğu ülkelerindeki belirli siyasi durumlar aktif göç sürecine neden olmuştur. Bundan dolayı pek çok farklı kültürler iletişim kurmaya başlayıp çok uluslu ailelerin oluşumuna yol açmıştır. Sonuç olarak, o zamanlardan beri Avrupada üçdillilik üç dillilikle ilgili temaslarının incelenmesi alanındaki çalışmaların artışı gözlenmektedir (Andreou & Anastassiou, 2011; Hoffmann, 2001). Böylece, çokdillilik kavramı, Avrupa Konseyi’nin dil politikasının temelini oluşturup, bu kavramı birden fazla dillerin farklı seviyede öğrenme, kullanma ve farklı hedeflere ulaşma yeteneği olarak tanımlanmıştır (Council of Europe, 2011). Bu nedenle üçdillilik kavramı, çokdillilik kavramına dahil edilmiştir. Baryshnikov (2003), üçdillilik terimini, iletişimin amacına, iletişim yerine bağlı olarak çeşitli iletişimsel durumlarda bireyin üç dili kullanımı ve bu dillerin bir arada bulunması olarak tanımlamıştır.

Üç dilliliğin, Sovyetler Birliği’nde üçdillilik ve bu kavramla ilişkin süreçler hiç incelenmemiştir. Bilim adamların tarafından incelenmemesi eski SSCB topraklarındaki dil durumunun özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği’nin nüfusu çok ulusluydu ve toplamda 130’dan fazla dile konuşulmaktaydı. Ancak Rus dili, uluslararası iletişim dili olarak seçilmiştir. (Comrie, 1981). Zalevska’ya (2016) göre, Sovyetler Birliği zamanında vatandaşların

yurt dışına çıkması hemen hemen imkansız olup onların Rusçadan başka dili öğrenmelerine hiç ihtiyac yokmuş. Bundan dolayı bu topraklarda ikidillilik çok yaygınmış, fakat üçdillilik fenomeni ortadan kaldırılmıştır. Trilingual toplumun oluşumunun önkoşulları 20. yüzyılın başlarında küreselleşme süreçleri ve yaşamın birçok alanı ile (turizm, yurtdışında eğitim, internetin gelişimi, farklı kültürlerin etkileşimi, ticaret) başlamıştır (Zalevskaya, 2016). Bu açıdan bakıldığında, Dırnyı (2013) trilingizmi, kendi ana dilin, uluslararası iletişim aracı olarak Rusçanın ve yanlarında bir yabancı üçüncü dilin etkileşim süreci olarak tanımlanmıştır. Yukarıdakilere dayanarak, eski Sovyet Birliği'ne giren ülkelerin vatandaşları çoğu ikidilli, üçdilsel kişiliğin oluşumu bir yabancı dil eğitimi aşamasında başlar ve aşağıdaki şekil 2 olarak sunulabilir:

Şekil 2. Üçdilsel kişiliğin oluşumu

Tarihi ve coğrafi özellikleri nedeniyle, üçdillilik bazı halklar için doğal olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kazakistan'da yaşayan halklar anadillerin yanında çocukluğundan beri Rusçayı ve üçüncü Kazak dilini bilmektedirler. Rusça ise sosyalleşme aracı olup farklı milletlerin arasındaki iletişim dili olarak kabul edilmiştir.

1.3.2. Trilingualizmin Türleri

Baryshnikov (2003), konuşma ortamına bağlı olarak, *bireysel* ve *kolektif* üçdillilik türlerini belirlemiştir. Bireysel üçdillilik, bireyin bulunduğu konuşma

ortamının (kolektif) üç dilde olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Mesela, bir kişi üç dil bilip monolingual bir toplumda yaşasa, bu kişi bireysel üçdilli gruba girmektedir. Fakat kolektif üçdillilik üç dili bilen bir toplumun özelliğidir.

Dilin öğrenilmesine bağlı olarak, *doğal* ve *yapay* üçdillilik türleri ayırt edilmiştir. Doğal üçdillilik, çocukluktan beri anadilin yanında iki yabancı dilin bilinmesi ve bu üç dilin de bir iletişim aracı olarak kullanılması ile karakterize edilmiştir. Yapay üçdillilik, birinci ve ikinci yabancı dillerin kasıtlı olarak incelenmesi, anadili ile doğrudan temas olmaksızın, özel, yapay olarak yaratılmış bir ortamda ortaya çıkmaktadır (Bagramova, 2005).

Baryshnikov (2003), dillerin bir arada var olma şekline bağlı olarak, *net* ve *karışık* üçdillilik türleri belirlemiştir. Net üçdillilik, bireyin bilincinde üç dilin birbirinden bağımsız bir şekilde var olması anlamına gelmektedir. Bireyin, bir dilden diğerine hızlı ve doğal bir şekilde geçmesi ile nitelendirmektedir. Karışık üçdillilik ise, bireyin bilincindeki üç dilin kendi aralarında karıştırılması ile karakterize edilmiştir. Karışık üçdillilik çoğunlukla dillerin benzemesinden kaynaklanmaktadır.

Üç dilin bilme ve anlama derecesine bağlı olarak, *eşgüdümlü* ve *subordinatif* üçdillilik ayrılmıştır. Eşgüdümlü üçdillilik, her üç dilin eşit derecede bilinmesi ve bunların eşit kullanımı anlamına gelmektedir. Ancak, subordinatif üçdillilik, her üç dilin farklı seviyede bilinmesi ve kullanılması ile anlatılmıştır (Baryshnikov, 2003). Yastrebova (2013), yapay subordinatif üçdilliliğin hiyerarşisini incelediğinde, iki yabancı dilin arasında ikinci öğrendiği yabancı dil sisteminin en zayıf olduğunu savunmuştur. Baryshnikov (2003), bireyin ikinci yabancı dili öğrenmeye başladığında, anadilinde akıcı olduğunu ve ilk yabancı dili iletişimsel olarak yeterli düzeyde bildiğini belirlemiştir. Bilim adamına göre, ikinci yabancı dili öğrenmeye başladığı andan itibaren değil, bu dilde belirli bir yeterliliğe ulaştığı andan itibaren birey üçdilli sayılmaktadır.

Sonuç olarak, Cenoz (2013), aşağıdaki üçdillilik biçimlerini tanımlamıştır:

- 1) Tarihsel süreçler nedeniyle, devletler tarafından üç veya daha fazla resmi dilin kabul edilmesi ile üçdillilik ortaya çıkmıştır. (Kanada, İsviçre, Belçika, İngiltere, Lüksemburg, Singapur);

- 2) Bir resmi ve etnik dillerin bir arada bulunduğu ülkelerde, kişilerin hem kendi anadillerinde hem de resmi olan dilde iletişim kurabileceklerinden dilin kaynaklanan üçdillilik (Rusya, İngiltere, İspanya, Kenya, Orta Asya ülkeleri);
- 3) Göçmenlerin (bazen ikidilli göçmenler) yeni gelen devletin dilini/dillerini öğrenmek zorunda kaldıklarından üçdillilik.

1.4. Ahıska Türkleri

Ahıska Türkleri, son derece trajik bir kadere sahip az sayıda mensubu olan bir azınlıktır. Gürcistan'ın yerli halkı, ülkenin güneyinde, Ahıska'nın (Meskhetia) üç bölgesinde - Akhaltsikhe, Adigeni, Aspindza - ve kısmen de Javahetiya'da (Akhalkalak bölgesi) yaşamışlardır (Zeyrek, 2001). 1944 yılında Ahıska Türkleri anavatanı olan Ahıska'dan Orta Asya Cumhuriyeti'ne (Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) sürgün edilmişlerdir. Ancak bu millet ikinci defa 1989 yılında Özbekistan'dan bir kargaşa ve çatışma yüzünden sürgüne tekrar maruz kalmıştır. Bu anlaşmazlık 'Fergana olayları' olarak Ahıska Türklerin tarihine geçmiştir. Sürgün nedeni ile binlerce Ahıska Türk'ü evsiz kalıp birçoğu da öldürülmüştür. Bu olayların sonucunda, Ahıska Türkleri eski SSCB'nin farklı cumhuriyetlerine (Rusya Federasyonu, Ukranya, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri) taşınmak zorunda kalmışlardır. (Zeyrek, 2001). Ancak, 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılımı ile birlikte Ahıska Türkleri Rusya Federasyonu topraklarında yasadışı ikamet edilmişlerdir. (Aydıngün & Aydıngün, 2015). Bu da Ahıska Türklerin üçüncü defa Amerika'ya zorla göç etmeye yol açmıştır. Uluslararası Göç Örgütü tarafından yürütülen Rusya'nın Krasnodar bölgesinden Ahıska Türklerinin Amerika'ya göçü 2004-2007 yılları arasında yapılmıştır. Bu program sırasında, 15 bin civarında (Ahıska Türklerinin %83'ü).

Tüm sürgünlere ve tehcirlere rağmen, bu millet kendilerini Türk etnosunun temsilcileri olarak görmektedir. Ahıska Türkleri kendi kültürel kimliğini son derece iyi korudukları dil ile birlikte nesilden nesile aktarmışlardır (Demiray, 2012). Aynı zamanda, Ahıska Türklerin sürgün edilmesinin bir sonucu olarak, bu etnik azınlığın ikinci sürügün edildikleri ülkenin resmi diline sahip olmuşlardır (Bayraktar, 2013). Dolayısıyla, ikidillilik bu etnik azınlığın özelliğidir. Örneğin, Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri üçdillilikle karakterize

edilmiştir: ana dilin yanında Rusçayı ve Kazakçayı bilmektedirler (Aydingün, Harding, Hoover, Kuznetsov & Swerdlow, 2006). Yine de Türkçe, Ahıska Türklerinin %91'inin ana dili olmaya devam etmektedir (Zeyrek, 2001). Lambert (1967), ikidillilik ve etnik kimlik arasındaki ilişkiye destek bulmuş, bu nedenle ikinci bir dile hakim olma sürecinde bir bireyin etnik kimliği değiştirilebilmesini savunmuş. Dahası, bilim adamı yeni bir dilde yeterlilik seviyesi ne kadar yüksek olursa, kimliğin o kadar değişeceğini belirlemiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, anavatanından uzakta olması ve yıllarca yabancı yerlerde yaşaması, Ahıska Türklerin kültürü ve dili doğal olarak yaşadıkları kültürlerin tarafından etkilenmiştir.

2. ARAŞTIRMA VE İNCELEME YÖNTEMİ

2.1. Katılımcılar

Araştırmaya, Amerika, Rusya ve Kazakistan'da yaşayan 188 Ahıska Türkü katılmıştır. Katılımcıların 65'i (36 kadın, 29 erkek) Kazakistan'daki Almaty şehrinden katılmışlardır. Amerika'dan ise, 62 (35 kadın, 27 erkek) Kentucky eyaletindeki Louisville şehrinden katılmışlardır. 61 (30 kadın, 31 erkek) Rusya'nın Krasnodar şehrinden katılmıştır.

Araştırmaya katılanların en küçük yaşı 15'tir, en büyük ise 70'tir ($M = 36.72$, $SD = 13.64$). Katılımcılar yaşlarına göre üç farklı yaş grubuna ayrılmıştır. İlk grup 15 ile 30 yaş aralığında olan katılımcıları içerir. İkinci grup 31 ile 45 yaşları arasındaki katılımcılardan oluşur. Son grup ise, 45 yaş ve üstü katılımcılardan oluşmaktadır. Diğer demografik veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik özellikleri (N = 188)

Verilir	Frequency (%)	Mean (SD)
Ülke		
Rusya	61 (32.4%)	
Amerika	62 (33%)	
Kazakistan	65 (34.6%)	
Yaş		1.72 13.64)
Cinsiyet		
Kadın	101 (53.7%)	
Erkek	87 (46.3%)	
Medeni Hali		
Bekar	73 (38.8%)	
Evli	110 (58.5%)	
Boşanmış	5 (2.7%)	
Eğitim Seviyesi		
Yok	21 (11.2%)	
Lise	138 (73.4%)	
Üniversite	29 (15.4%)	
İstihdam		
Çalışmayan	27 (14.4%)	
Öğrenci	31 (16.5%)	
Mesleki yeterlilik gerektiren iş	51 (27.1%)	
Mesleki yeterlilik gerektirmeyen iş	47 (25.0%)	
Ofis Çalışanı	32 (17.0%)	
Dindarlık		
Müslüman	188 (100%)	
<i>Dindar olan</i>	107 (56.9%)	
<i>Dindar olmayan</i>	81 (43.1%)	

YÖNTEM

Araştırma Ocak – Mart 2020 arasında üç aşama ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk aşaması Amerika’da ikinci aşama ise Kazakistan’da gerçekleşmiş ve çalışmanın son kısmı da Rusya’da yapılmıştır. Aşağıdaki bahsedeceğimiz prosedür her üç ülke için de aynıdır. Araştırma başlamadan önce bütün katılımcılara araştırmanın amacını, değerini ve istedikleri zaman araştırmadan çıkabilecekleri anlatılmıştır. Katılımcıların Onay formunu okuması istenmiştir. 18 yaş altında olan katılımcıların ebeveynlerinden onay alınmıştır.

Araştırma Sosyo-Demografik Bilgi Formu doldurması ile başlamıştı. On-
dan sonra, katılımcılara Kültürleşme ölçeği verilmiştir. Anketlerin doldurma
aşaması her katılımcıda 15-20 dakika sürmüştür. Araştırma sürecinde sadece
Amerika’da yaşayan 3 katılımcı araştırmada yer almaktan vazgeçtiler. Ayrıca,
katılımcılardan kişisel bilgiler istenmedi ve her cevap listesi numaralandırıldı.
Araştırma tamamladığında araştırmacı katılımcılara teşekkürlerini sundu.

2.2. Malzemeler

2.2.1. Sosyo – Demografik Bilgi Formu

Bu alanda önce yapılan çalışmalara atıfta bulunarak, araştırmacı katılımcıların
hakkında bilgileri toplamak amacı ile bir Sosyo – Demografik Bilgi Formu
oluşturmuştur. Bu form, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hali, istihdam,
din ve dindatlık düzeyi, *katılımcıların etnik kökenleri*, ikamet ettikleri ülke,
göç ettikleri yaş, *dil bilgisi*, *katılımcılar evde ve evin dışında hangi dilde ko-
nuştukları* gibi 12 sorudan oluşmuştur.

2.2.2. Kültürleşme Ölçeği

Kültürleşme ölçeği Kim (1989) tarafında Kanada’da yaşayan Kore kökenli
göçmenleri incelemek için tasarlanmıştır. Kim (1989) göçmenlerin kişisel ve
sosyal hayatını ölçmek için onların 14 önemli yönlerini ele almıştır. 14 yön in-
sanın ana faaliyetlerden oluşmuştur: arkadaşlık, dil, çocuk terbiye tarzı tarzı,
evlilik, çocukların isimlendirilmesi, toplum, Ahıska şehiri, çocuklara gelenekle-
rin öğretilmesi, tarih, ilgi alanları, izledikleri tv kanalları, okudukları gaze-
te, evlerinde kullandıkları mobilya ve başarıdır. Her yön dört cümleden oluş-
maktadır. Her cümle de kültürleşmenin (asimilasyon, entegrasyon, ayrılma
ve marjinalleşme) stratejilerini yansıtmaktadır. Mesela, çocuklara gelenekle-
rin öğretilmesini öğrenmek için aşağıdaki sorular sorulmuştur: “Çocukların
Türk değerlerini ve geleneklerini öğretirken, Amerikan toplumunda çeşit-
li yönlerine katılmalarını teşvik ediyorum” (integrasyon); “Çocuklara Türk
kültürünü ve geleneklerini öğretmek, diğer Amerikalılar ile iletişim kurmak
için bir engel oluşturur. Bundan dolayı, çocuklara Amerikan değerlerini öğ-
retmeyi tercih ederim” (assimilasyon); “Çocuklara esas olarak Türk kültürünü
ve geleneklerini öğrettirdim, böylece Amerikanlaşmayı da Türk olduklarını
bilecekler” (ayrılma); “Bir ebeveyn olarak, çocukları toplumun sunabileceği

tüm şiddetten ve yolsuzluktan uzak tutmak en iyisidir” (marjinalleşme); Kim (1989) ölçeğin anlamlı, eşzamanlı ve uygun geçerliliğini belirtmiştir. Dolayısıyla, bu ölçeğin Cronbach alfası .84 entegrasyon için, .72 marjinalleşme için, .77 ayrılma için, ve .84 asimilasyon için.

3. BULGULAR

Çalışmanın verileri Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi (IBM SPSS, sürüm 23) kullanılarak analiz edilmiştir.

3.1. Farklı Ükelere Göre Kültürleşme Stratejileri

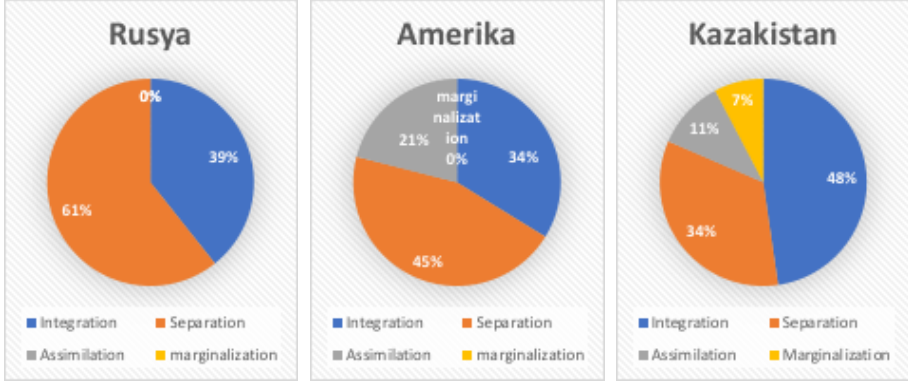
Rusya, Amerika ve Kazakistan’da yaşayan Ahıska Türklerinin hangi kültürleşme stratejilerini kullandığını araştırmak için betimsel istatistik yapıldı. Ülkeye göre katılımcı üyelerin ne sıklıkta ve hangi kültürleşme stratejilerini kullandıklarına dair veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 2: *Farklı Ükelere göre Kültürleşme Stratejileri.*

Kültürleşme Stratejileri	Rusya		Amerika		Kazakistan		Toplam	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Ayrılma	37	60.7	28	45.2	22	33.8	87	46.3
Integrasyon	24	39.3	21	33.8	31	47.7	76	40.4
Assimilasyon			13	21	7	10.8	20	10.6
Marjinalleşme					5	7.7	5	2.7

Tablo 1’e göre, Rusya’daki yaşayan Ahıska Türkleri sadece iki tür kültürleşme stratejisini kullanıyorlar: ayrılma (%60.7) ve integrasyon (%39.3). Fakat, Amerika’daki Ahıska Türkleri üç tür kültürleşme stratejisi kullanmaktadır: ayrılma (%45.2), integrasyon (%33.8) ve asimilasyon (%21). Kazakistan’da yaşayan Ahıska Türkleri dört tür kültürleşme stratejisini kullanmaktadır: integrasyon (%47.7), ayrılma (%33.8), asimilasyon (%10.8) ve marjinalleşme (%7.7). Sonuç olarak, Ahıska Türkleri için en fazla tercih edilen kültürleşme stratejilerden birisi ayrılmadır (%46.3), ardından da integrasyon (%40.4).

Elde edilen sonuçlara göre, asimilasyon (%10.6) ve marjinalleşme (%2.7) stratejileri Ahıska Türkleri arasında çok fazla tercih edilmeyen kültürleşme stratejileridir.

Şekil 3. Farklı ülkelere göre kültürleşme stratejileri

3.2. Farklı Nesillere Göre Kültürleşme Stratejileri

Çalışmada katılımcılar üç farklı yaş grubuna ayırılmıştır: gençler (15-30 yaşlar arası), orta yaşta kişiler (31-45 yaş arası) ve yaşlılar (46 ve üzere). Tablo 1’de nesillere göre kültürleşme stratejilerinin tercih edilmesi sunulmuştur.

Tablo 3: Nesillere göre Kültürleşme Stratejileri.

Veriler	15-30 yaş grubu		31-45 yaş grubu		46-üzere yaş grubu	
	N	%	N	%	N	%
Rusya						
İntegrasyon	17	27.9	6	9.8	1	1.6
Ayrılma	5	8.2	15	24.6	17	27.9
Amerika						
İntegrasyon	10	16.2	8	12.9	3	4.8
Ayrılma	3	4.8	9	14.5	16	25.8
Assimilasyon	8	12.9	5	8.1		
Kazakistan						
İntegrasyon	12	18.5	10	15.4	9	13.7
Ayrılma	7	10.8	5	7.7	10	15.4
Assimilasyon			7	10.8		
Marjinalleşme	5	7.7				

Tablo 3'e göre, üç ülkede yaşayan Ahıska Türkleri yaş gruplarına bağlı olarak kültürleşme stratejileri tercih etme konusunda farklılık göstermektedirler. Mesela, Rusya'da integrasyon stratejisinin yaş ile negatif korelasyonu bulunmuştur. Genç Ahıska Türkleri bu stratejiyi yaşlılara göre daha fazla tercih etmektedirler. Fakat, ayrılma stratejisi tam ters bir sonuç gösterdi. Tabloya baktığımızda, bu stratejiyi seçen Ahıska Türklerin sayısı yaş ile birlikte azalmaktadır. Başka bir deyişle, yaşlı nesil ayrılma stratejisini daha fazla tercih etmektedir. Amerika'da yaşayan Ahıska Türkleri integrasyon ve ayrılma stratejilerini tercih etme konusunda Rusya'daki elde edilen sonuçlar ile benzerdir. Ancak, Amerika'daki Ahıska Türklerinin içerisinde, asimilasyon stratejisini genç ve orta yaş gruplarında kullandıkları bulundu. Tablo, genç Ahıska Türklerinin asimilasyonun yaşlılardan daha sık başladığını göstermektedir. Kazakistan'daki yaşayan Ahıska Türkleri kültürleşmenin bütün dört stratejisini yaş gruplarına göre farklı sıklıkla kullanmaktadırlar. Mesela, ayrılma stratejisini kullanan Ahıska Türkleri sayısı, onların yaşı ile birlikte azalmaktadır. Ayrılma stratejisinin aksine, integrasyonu tercih eden genç katılımcı sayısı yaşlı nesilden daha yüksektir. Ek olarak, Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin orta ve genç yaş gruplarında asimilasyon bulundu. Dahası, tek defa genç nesil arasında kültürleşmenin marjinalleşme stratejisi bulundu.

Elde edilen bulguları analiz ederek, Orta Asya'ya sürülen Ahıska Türklerinin ilk dalgası için dil ve kültürün korunmasının ön plana çıktığı bulundu, bu nedenle yaşlı nesil çoğunlukla kültürleşmenin ayrılma (separation) stratejisini tercih etmektedirler. Fakat, genç nesil için ev sahibi toplumla verimli temas, iş birliği ve dostluk kurmak önemlidir, bu nedenle bu nesil integrasyon stratejisini tercih etmektedir. Bu millet ikinci kez Orta Asya'dan Rusya'ya sürgün edildi. Bu nedenle, yaş grubundan bağımsız olarak, ikinci kez sürgün edilenler çoğunlukla integrasyonu kullanmaya odaklandıklarını göstermiştir. Çünkü, sürgünden sonra yaşam kalitesini arttırmak ve yeni toplumda başarılı olmak için ev sahibi kültürle bütünleşmeleri gerekir, bu bağlamda integrasyon stratejisi en iyi seçenektir. Ancak, ayrılma stratejisini tercih eden Ahıska Türklerinin sayısı hala yüksek görünmektedir. Üçüncü sürgün dalgası Rusya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne gerçekleştirildi. Sonuç olarak, Amerika'da ayrılma stratejisini kullanan Ahıska Türklerinin sayısı azalmaya başladı. Burada,

integrasyon en popüler kültürleşme stratejisi haline geldi. Fakat, son zamanlar da asimilasyon stratejisini kullanan Ahıska Türklerinin sayısı nesilden nesile artmaya başladı. Bu nedenle, zaman içerisinde, nesilden nesile Ahıska Türkleri arasında kültürleşme stratejilerini tercih etme eğiliminin değişebileceği bulundu.

3.2. Farklı Ülkelere göre Ahıska Türklerinde Üçdillilik

Ahıska Türkleri kültürlerini ve dillerini nesilden nesile aktarabilmişlerdir (Demiray, 2012). Bayraktar'a (2013) göre, Ahıska Türklerinin Orta Asya'ya sürgün edilmesinin bir sonucu olarak, onların sadece kültürel değişikliklere maruz kalması değil, aynı zamanda sürülen ülkenin resmi dilini ikinci dil olarak öğrenmeleridir. Aynı zamanda Ahıska Türklerin çoğu anadil yanında rusçayı da bilmektedirler (Aydingün, Harding, Hoover, Kuznetsov & Swerdlow, 2006). Bütün yaşadıkları şoka rağmen Türkçe %91 Ahıska Türkü için ana dili olatacak sayılmaktadır (Zeyrek, 2001).

3.2.1. Kazakistan'da Yaşayan Ahıska Türklerin Üçdilliliği

Araştırmanın verilerine göre Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri %100 üçdilli sayılmaktadır. Fakat, nesiller arası dil bilgisi değişmektedir. Mesala, genç neslini oluşturan grup (15-30 yaş arası) %100 Rusçayı, %75 Türkçeyi ve %70 kazakçayı bilmektedirler. Orta yaşta kişiler ise (31-45 yaş arası) %100 Rusçayı, %83 Türkçeyi ve %74 Kazakçayı bilmektedirler. Yaşlı nesile (46-üzerine yaş arası) baktığımızda %95 Rusçayı, %100 türkçeyi ve %80 Kazakçayı bilmektedirler. Hatta, Özbekistan'dan sürgün edilen nesil %10 Özbekçeyi de bilmektedir. Kazakistan örneğine baktığımızda, genç neslin türkçe dil bilgisi gittikçe azalmaktadır. Fakat, Rusça, yaşlı nesilde pek yaygın olmasa da genç nesil %100 bu dilde konuşabilir, yazabilir, okuyabilir ve anlayabilirler. Ahıska Türkleri kendi ana dilinde okumayı ve yazmayı bilmeyip fakat konuşma ve anlama becerileri yüksek derecededir. Resmi dil olan Kazakçayı ise, iyi derecede okuyabiliyorlar ve yazabiliyorlar, fakat konuşmada ve anlamada zorlanabilirler. Katılımcılara, evde hangi dilde konuştuklarını sorulduğunda, çoğu Rusça diye cevap verdi. Sadece yaşlılar olduğu evlerde hala türkçede konuşulmaktadır. Ahıska Türkleri evde Kazakça hiç konuşmuyorlar. Evin dışındaysa çoğunlukla Rusça ve Kazakça konuşulmaktadır, Türkçe ise evin dışında çok az kullanılmaktadır.

3.2.2. Rusya’da Yaşayan Ahıska Türklerin Üçdilliliği

Rusya’da yaşayan Ahıska Türklerin tümü üçdilli sayılmaz, aralarında Özbekistan’dan sürülen nesil üçdilli sayılabilmektedir. Ahıska Türkleri 45 ve üzerindeki (%36) yaş grubundan %36 üçdilli (Türkçe, Rusça, Özbekçe) sayılmaktadır. Başka yaş grup üyeleri ikidillidir (Türkçe ve Rusça). Dolayısıyla, genç nesil (15-30 yaş arası) %100 Rusçayı ve %96 Türkçeyi bilmektedirler. Rusya’daki Ahıska Türklerin özelliği, evde çocuklar ile hep Türkçe konuşmaktadırlar, aynı zamanda evin dışında da başka Türkler ile Türkçede konuşmaya çalışmaktadırlar. Krasnodar bölgesinde yaşayan genç nüfusun sayısı fazla olduğu için okullarda çok sayıda Ahıska Türkü çocuk okumaktadır. Bu nedenle, her sınıfta birkaç genç Ahıska Türkü okuyup kendi aralarında ve molalarda dahi Türkçe konuşmayı tercih etmektedirler. Genç nesilin dil bilgisi iyi olsa da, aralarında Rusça konuşmakta zorlanan gençler bulunabilmektedir. Orta yaş grubu ise (31-45 yaş arası) %91 Rusçayı ve %97 Türkçeyi bilmektedirler. Bu nesil Rusça iyi anlasa da bazıları konuşmakta zorlanıp Rusçada belli bir aksanla konuşuyorlar. Aksine Kazakistan’da bu nesilde yaşayan Ahıska Türklerin Rusça dil bilgisi, konuşması ve anlaması anadil seviyesindedir. Bundan dolayı, Kazakistan’da az olsa da bazı Ahıska Türklerinin için Rusça anadil olarak sayılmaktadır. Yaşlı nesil ise (45 ve üzere yaş arası) gittikçe Rusça bilen Ahıska Türkleri sayısı %68 azaldı. Bu nesilde yaşayan Ahıska Türkleri rusçayı sadece zor durumlarda kullanıyorlar. Mesela, hastaneye gittiklerinde, hatta çoğu zaman Rusça bilen akrabayla birlikte gidip onlara tercümanlık yapmaktadırlar. Bu nesil Rusça ile pek çok temasa geçemedikleri için %100 herkes türkçeyi iyi bir şekilde bilmektedir. Yaşlı nesilin %36’sı Özbekçe bilmektedirler. Bu Özbekçe bilen nesil üçdilli sayılmaktadır. Rusya’daki Ahıska Türkleri kendi dilini ve kültürünü son derece iyi korunmaları, bu milletin orada zor bir şartlarda yaşaması ile değerlendirilebilir.

3.3.3. Amerika’da Yaşayan Ahıska Türklerin Üçdilliliği

Amerika’da yaşayan Ahıska Türkleri %96 üçdilli sayılmaktadır. Genç nesile baktığımızda, %100 ingilizceyi iyi seviyede anlamayı, okuma-yazmayı ve konuşmayı bilmektedirler. Fakat, bu neslin Rusça dil bilgisi düşüktür. %85 Rusçayı anlayabiliyorlar, %80 konuşabilirler, okuma-yazma ise %69 kadar düşmektedir. Genç nesilin (15-30 yaş arası) Türkçesi ise yüksek bir seviye-

dedir. Evde ve evin dışında başka Ahıska Türklerle sadece Türkçe konuşuyorlar. Ayrıca, hemen hemen bütün evlerde Türkçe televizyon bulunmaktadır. Bundan dolayı, çocukluğundan beri türkçe filimleri izlemektedirler. Orta nesil grubu (31-45 yaş arası) İngilizce %100 anlayıp konuşabiliyorlar, fakat okuma-yazma %65 kadar düşmektedir. Bu nesilin okuma-yazma oranının düşük olması Ahıska Türklerin Rusya'dan geldikleri zaman liseleri bitirmiş olup Amerika'da İngilizce dilinde eğitim almadıkları sebebiyledir. Fakat, %100 Rusçayı ve %100 türkçeyi yüksek derecede bilmektedirler. Türkçe ise Amerika'da yaşayan Ahıska Türkleri için anadili olarak sayılmaktadır. Ayrıca, bu nesilde Özbekçe konuşabilenler sayısı %20dir. Yaşlı nesil ise (45 ve üzere yaş arası) %100 türkçeyi ve 94 rusçayı bilmektedirler. Ayrıca, İngilizce anlayıp konuşabilen Ahıska Türk sayısı %52e kadar düşmektedir. Bu da, Ahıska Türklerinin bu yaşta İngilizceyi pek kullanmadıkları için düşmüştür. İngilizcenin yanında özbekçe bilenlerin sayısı %47dir. Sonuç olarak, Ahıska Türkleri yaşam şartlarına göre, farklı oranda olsa da en az üç dil bilmektedirler. Yaşlı nesil hala Özbekçeyi bilmesine rağmen genç nesil bu dili bilmiyordur. Rusça bilen Ahıska Türklerin sayısı nesilden nesile azalmaktadır. Sadece Türkçe hala her nesilde ana dili olarak yaşamaya devam etmektedir.

SONUÇ

Son yıllar mülteci sayısı iki kat yükselmiştir. Bundan dolayı, bir kaç farklı kültürün temsilcileri bir arada yaşamaya ve iletişim kurmaya mecbur kalmış durumdadırlar. Bu iletişim ve yaşam tarzı ne kadar her iki veya daha fazla kültür için faydalı olup olmadığını kültürleşme kavramı göstermektedir. Kültürleşme farklı bilim alanlarının araştırma konusu olmuştur. Fakat, ilk klasik tanımı Redfield, Linton ve Herskovits (1936) tarafından sunulmuştur. Bilim adamları, kültürleşmeyi, farklı kültürel özelliklere sahip olan toplumların doğal, doğrudan ve uzun vadeli etkileşime girdiği bir süreç olarak görmüşlerdir; bunun sonucunda bir veya iki kültürün kültürel ve dil kalıplarında değişiklikler ile tanışmışlardır. Psikolojide ise, Graves (1967) tarafından *psikolojik kültürleşme* terimi oluşturulmuştur. Bilim adamı kültürleşmenin topluma yansıyan etkisinden uzaklaşıp bunu kişisel psikoloji düzeyinde düşünmeye başlamıştır. Kültürleşme kavramını daha derin araştırmalar sonucunda kültürleşme modelleri ortaya çıkmıştır. İlk olarak tek boyutlu model Gordon (1964) tara-

findan oluşturulmuştur. Daha sonra, tek boyutlu model bilim insanları tarafından eleştirilmiş ve iki boyutlu kültürleşme modellerinin oluşturulmasına yol açmıştır (Der-Karabetian, 1980; Moghaddam, 1988; Szapocznik & Kurtines, 1980; Zak, 1973). Ama, en yaygın model Berry tarafından kültürlerarası psikoloji çerçevesinde geliştirilen modeldir. Bu model göçmenlerin kullanabilecekleri dört kültürleşme stratejisini (asimilasyon, ayrılma, marjinalleşme ve entegrasyon) içermektedir (Sam & Berry, 2006).

Bir kültür başka bir kültür ile irtibata geçtiğinde söz konusu sadece kültürleşme değil, aynı zamanda çokdillilik de devreye girmiş olmaktadır. Çünkü mülteciler yeni gelen topraklara kendi anadilini getirip ülkedeki resmi dili öğrenmeye mecbur kalmaktadırlar. Bunun sonucu, ikidilli, üçdilli ve bazen de çokdilli birey ortaya çıkmaktadır. Makalede çokdilliliğin tarihçesi gösterilmiştir. Anlaşılan, son otuz sene, 1990 yılından beri bu güne kadar, üçdillilik bilimin bir parçası olarak gelişmeye başlamıştır (Aronin 2005). Baryshnikov (2003), üçdillilik terimini, iletişimin amacına, iletişim yerine bağlı olarak çeşitli iletişimsel durumlarda bireyin üç dili kullanımı ve bu dillerin bir arada bulunması olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda, makalede üçdilliliğin/ trilingualizmin farklı nedenlere bağlı olarak türlerinden bahsedilmiştir.

Makalenin temel özelliğinden birisi, üç defa sürgüne maruz kalan Ahıska Türklerin katılmasıdır. Ayrıca, araştırmacı üç farklı nesile göre analiz apmıştır. Bu da, farklı nesilerde kültürleşmenin farklı etkisini göstermektedir. Aynı zamanda, bu milletin nesiler arası dil bilgisini ve üçdilli olup olmadıklarını araştırmayı amaçlayan bir araştırmadır. Makalenin başka bir özeliği ise, üç farklı ülkede (Amerika, Rusya ve Kazakistan) yaşayan Ahıska Türklerinden veri toparlanmıştır.

Sonuç olarak, Ahıska Türkleri üçdilli bir millet sayılmaktadır. Ülkeye ve nesileri göre dilbilgisi değişebilmektedir. Hemen hemen %91 Ahıska Türkü için türkçe ana dili olarak sayılmaktadır. Ahıska Türkleri farklı ülkelerde yaşasalar da yaklaşık %95'i Rusçayı bilmektedir. Rusçayı bilmektedirler. Kazakistan'da yaşayanlar bu iki dilin yanında Kazakçayı ve Özbekçeyi (Özbekistan'dan Kazakistan'a ikinci defa sürgün edilenler) bilmektedirler. Rusya'da ise yaşlı nesilin %36'sı Özbekçe bilmektedirler. Amerika'da yaşayanlar ise Türkçe, Rusça ve İngilizce nesilere göre seviye değişikliğini gösteren dilleri bilmektedirler. Amerika ve Rusya'da yaşayan Türkçe bilen Ahıska Türklerinin sayısı Kaza-

kistan'a göre daha fazladır. Kazakistan'da yaşlı nesil kendi aralarında Türkçede konuşmayı tercih ediyorsa, Rusya'da ve Amerika'da gençler bile kendi aralarında Türkçe konuşmaktadırlar. Fakat, Kazakistan'dakilerin Rusça dil bilgisi Rusya'da yaşayan Ahıska Türklerden daha iyidir ve bu dili bilen kişi sayısı daha fazladır.

Bu makalede Ahıska Türkleri hakkında çok önemli bilgileri sunulmuştur. Aynı zamanda, yapılması gereken konulara da yol açmıştır. Çünkü, Ahıska Türkleri hakkında sosyal bilimler ana dalında araştırmalar çok fazla yapılmamıştır.

Kaynakça

Andreou, G., & Anastassiou, F. (2011). Vocabulary interaction among the three languages of trilingual children. *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, 19, 111-117.

Aronin L., Singleton D. (2012), *Multilingualism*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins Publishing.

Aronin, L. (2005). Theoretical perspectives of trilingual education. *International Journal of the Sociology of Language*, (171), 7-22.

Aydingün, A. & Aydingün, İ. (2015). Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Merkez Repro Yayıncılık.

Aydingün, A., Harding, C. B., Hoover, M., Kuznetsov, I., & Swerdlow, S. (2006). *Meskhetian Turks*. Washington: Center of Applied Linguistics.

Bagramova, N. V. (2005). İkinci yabancı dilin öğrenmenin lingvodidaktik temelleri. Saint Petersburg: Gertsen Rusya Devlet Pedagoji Üniversitesi.

Baryshnikov, N. V. (2003). *Okulda ikinci yabancı dil öğretim yöntemi*. Moskova: Prosvesheniye.

Bayraktar, R. (2013). *Eski Sovyetlerde Türk Kimliği*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Beals, R. (1953). Acculturation. In A. L. Kroeber (Ed.), *Anthropology today: An encyclopedic inventory* (pp. 621-641). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Berkson, I. B. (1969). *Theories of acculturation: A critical study*. New York: Arno.

- Berry, J. W. (1980). Social and cultural change. *Handbook of Cross-cultural Psychology*, 5, 211-279.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied psychology*, 46(1), 5-34.
- Cenoz, J. (2003). The additive effect of bilingualism on third language acquisition: A review. *International Journal of Bilingualism*, 7(1), 71-87.
- Commission of the European Communities. (2007). *High level group on multilingualism*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Comrie B. (1981). *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Council of Europe (2011). European Language Portfolio. *Language Policy Programme*. <https://www.coe.int/en/web/portfolio>. 11.07.2020.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. MA: Blackwell.
- Demiray, E. (2012). Anavatanlarından sekiz ülkeye dağıtılmış bir halk: AHISKA TÜRKLERİ. *Electronic Turkish Studies*, 7(3), 877-885.
- Der-Karabetian, A. (1980). Relation of two cultural identities of Armenian-Americans. *Psychological Reports*, 47(1), 123-128.
- Dırnıy, A. T. (2013). Üç dilliliğin oluşumu koşullarında ana dilin rolü. *Tuva Devlet Üniversitesi. Sosyal ve beşeri bilimler*, (1).
- Eaton, J. W. (1952). Controlled acculturation: A survival technique of the Hutterites. *American Sociological Review*, 17(3), 331-340.
- Edwards, J. R. (1994). *Multilingualism*. London: Routledge.
- Franceschini, R. (2009). The genesis and development of research in multilingualism. *The Exploration of Multilingualism: Development of Research on L*, 3, 27-61.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life: The role of race, religion, and national origins*. New York: Oxford University Press on Demand.
- Graves, T. D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *Southwestern Journal of Anthropology*, 23(4), 337-350.
- Haugen E. (1956). *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research*

ch Guide. Alabama: University of Alabama Press.

Hoffmann, C. (2001). Towards a description of trilingual competence. *International journal of bilingualism*, 5(1), 1-17.

Ichheiser, G. (1949). Misunderstandings in human relations: A study in false social perception. *American Journal of Sociology*, 55(2), 1-67.

Kim, U. (1989). *Acculturation of Korean immigrants to Canada: Psychological, demographic and behavioural profiles of emigrating Koreans, non-emigrating Koreans and Korean-Canadians* (Doctoral dissertation, ProQuest Information & Learning).

Lambert, W. E. (1967). A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 91-109.

Lewis, M. P. (2009). *Ethnologue: Languages of the world*. TX: SIL international. <https://www.ethnologue.com/statistics/size>. 07.07.2020.

Miller, H. A. (1924). *Races, nations and classes: The psychology of domination and freedom*. Chicago, IL: Lippincott.

Moghaddam, F. M. (1988). Individualistic and collective integration strategies among immigrants: Toward a mobility model of cultural integration. *Ethnic psychology*, 69-71.

OSSIPOV A. (2007). Recent Developments Concerning the Meskhetian Turks in Krasnodar Krai. *Human Rights Centre "Memorial"*, http://www.minelres.lv/mailling_archive/2007-August/005226.html. 09.07. 2020.

Oxford Living Dictionaries. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/trilingual>. 09.07.2020).

Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38(1), 149-152.

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge: Cambridge university press.

Sam, D. L., & Berry, J. W. (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle W., Ward C. (1990). The prediction of psychological and socio-cultural adjustment during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercul-*

tural Relations, 14, 449-464.

Szapocznik, J., & Kurtines, W. (1980). Acculturation, biculturalism, and adjustment among Cuban Americans. In A. Padilla (Eds.), *Psychological dimensions on the acculturation process: Theory, models, and some new findings* (pp. 139-159). Boulder, CO: Westview.

Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918). *The Polish Peasant in Europe and America*, New York: Dover.

Thurnwald, R. (1932). The psychology of acculturation. *American Anthropologist*, 34, 557- 569.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *International Migration 2019: Report* (ST/ESA/SER.A/438). https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/InternationalMigration2019_Report.pdf. 01.07.2020

Ushkanova, R. D. (2010). Logical-semantic analysis of acculturation. *The Ammosov North-Eastern Federal University Press*, 1(7), 149-153.

Ward, C. (1996). Acculturation. In D. Landis, R. S. Bhagat (Eds.), *Handbook of Intercultural Training* (pp. 124-147). Thousand Oaks: Sage Publications.

Yartseva, V. N. (1998). *Büyük ansiklopedik sözlük. Dilbilim*. Moskova.: büyük Rus Ansiklopedisi, 686.

Yastrebova, L. N. (2013). İkinci bir uzmanlık olarak İngilizce öğretiminde ilk yabancı dilin rolü. *Rus Bilimler Akademisi Samara Bilim Merkezi'nin Haberleri*, 15 (2-3), 660 - 665.

Zak, I. (1973). Dimensions of Jewish-American identity. *Psychological Reports*, 33(3), 891-900.

Zalevskaya, A. A. (2016). *İki dillilik öğrenme teorisine giriş*. Tver: Tver.

Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.

Zherebilo, T. V. (2010). *Dilbilimsel Terimleri Sözlüğü*. Pilgrim.

KIRGIZISTAN EĞİTİM SİSTEMİ

Shokhrukh ISKANDAROV*

Giriş

Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra bağımsızlığını ilan etmiş bir cumhuriyettir. 21-22 Ağustos 1991 yılında Moskova'da yaşanan ve başarısız olarak sonuçlanan darbe girişiminin ardından Kırgızistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer ülkeler gibi Kırgızistan Cumhuriyeti de yeni yönetim yapılanmasına girmiş ve çeşitli sistemleri deneyerek devletleşme sürecine başlamıştır. Bağımsızlığının ilanının ardından 1991 yılında A. Akayev başkan olarak seçilmiş ve yönetime gelmiştir. A. Akayev'in başkanlığı 24 Mart 2005 halk ayaklanması sonucu devrilmiş, yerine eski Başbakan K. Bakiyev gelmiştir. K. Bakiyev'in görevi çok uzun sürmemiş ve 2010 yılında ikinci halk ayaklanması sonucu sona ermiştir. Bu şekilde istikrarsız yönetim ve hükümetin kurulamaması gibi tikanlıklar ülkenin pek çok yönden gerilemesine neden olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu bu siyasi süreç, bütün sosyo-ekonomik ve siyasal alanları etkilediği gibi eğitim politikalarını da etkilemiş ve eğitim alanında yapılması planlanan değişiklikler ve modernizasyon yeterince uygulamaya konulamamıştır. Bu raporumuzda Kırgızistan eğitim sistemini ele alarak ne gibi yenilikler ve güncel durumun ne olduğunu açıklamaya çalışacağız.

1. Ülkedeki Eğitim Sisteminin Mevcut Durumu

Kırgızistan eğitim sistemi Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 32. Maddesi'nde ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre:

- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin her vatandaşının eğitim görmeye hakkı vardır.
- Temel eğitim zorunlu ve ücretsizdir.
- Devlete ait eğitim kurumlarından her vatandaşın ücretsiz eğitim almaya hakkı vardır.
- Devlet, tüm vatandaşların özel kabiliyetlerine göre meslekî, temel, orta ve yüksek eğitim alması için gerekli şartları hazırlar.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Doktora (Kırgızistan) "2018 yılından sonra yapılan değişiklikler yer almamaktadır."

- Vatandaşların devlet ve özel eğitim kurumlarından ücretli eğitim almaları yasalarda belirtilen esaslara ve şartlara göre sağlanır.
- Ülkede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının denetimi devletin resmi kurumlarınca yapılır.

Görüldüğü üzere Kırgızistan Anayasası eğitim-öğretime ilişkin düzenlemeleri ayrıntılı bir şekilde sıralamaktadır. Bu şekilde eğitim konusunu güvence altına alması hem gençlerin geleceği bakımından hem de ülkenin entelektüel bireylerin yetiştirmesi bakımından önem arz etmektedir.

Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerin ilki olan Kırgızistan'da eğitim ve öğretim adına okullarda çeşitli problemler yer almaktadır. Başlıca problem alanları yönetim, insan kaynakları, finansman, alt yapı, eğitim programları, öğretim yöntemleri, bilgi ve teknoloji olmak üzere değişik başlıklarda toplanabilir. Her ne kadar yukarıda saydığımız problemler yaşanıyor olsa da Kırgızistan eğitim ve öğretime büyük önem vermektedir. Kırgızistan'da çocuklar eğitim-öğrenimlerine okul öncesi eğitim kurumları olan kreş ve anaokulu ile başlarlar. Daha sonra genel olarak ilköğretim ve lise öğrenimlerini aynı okulda devam ettiği başlangıç sınıfları ve üst sınıflarda devam ederler. İlköğretim ve lise toplam 11 yıldan oluşmaktadır. Okullarda 1 ile 5 ilk, 6 ile 9 II. kademe ve 10 ile 11. sınıflar III. kademe olarak nitelendirmektedir. Veliler çocuklarını 9. sınıfa kadar okutmak zorundadırlar. 9. sınıf sonunda öğrenciler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği anadil (Kırgızca veya Rusça), ikinci dil (Kırgızca veya Rusça) ve matematik branşlarından kesin, ayrıca üç branştan da seçmeli olarak devlet sınavlarına girerler. Bu sınavlar sonucunda başarılı olan öğrencilere II. kademeyi bitirme diploması verilmektedir. Öğrenci bundan sonra öğrenimine aynı okulda devam edebilir veya mesleki liselere geçebilir. 11. sınıfı bitiren öğrenciler, 9. sınıftakine benzer bir devlet imtihan sonucunda temel eğitim dönemini tamamlamış olurlar. Başarılı olan öğrencilere diplomaları bakanlığın belirlemiş olduğu tarihte velilerinin de katılımıyla tören ile takdim edilir. Eğitim-Öğretim 1 Eylül'de başlar ve 25 Mayıs'ta sona erer ve dört çeyrekten oluşmaktadır.

11 sınıfın sonunda yapılan merkezi üniversite sınavı (Общереспубликанский Тест) ile öğrenciler üniversiteye yerleşirler. Bu sınav bakanlık ve anlaşmalı

kuruluşla beraber gerçekleştirilir ve sonucunda ilk 50'ye giren başarılı öğrenci altın sertifika ile ödüllendirilir. Bu sertifikayı alan öğrenciler istedikleri üniversitelere ücretsiz girme hakkına sahip olurlar. Bunun dışındaki öğrenciler ise, üniversitelerin belirlediği ücretsiz ve burslu kontenjanlardan faydalanmak üzere puanlarına göre seçim yaparlar. Ayrıca diğer akademi ve devlete ait yükseköğrenim kurumlarına yerleşebilme bu sınav sonucunda gerçekleşmektedir. Bu sınavda öğrenciler anadil (Kırgızca veya Rusça), matematik ve girmek istedikleri bölümün seçmeli dersinden çıkacak soruları cevaplarlar. Öğrencilerin yükseköğrenim kurumlarına yerleşebilecekleri tek imkân bu sınav değildir. Bundan başka gerek devlet gerekse özel üniversitelerin kendi bünyelerinde yaptıkları imtihanlarla öğrenciler belirlenen ücreti ödeyerek okuyabilirler. Ayrıca öğrenciler, SAT, TOEFL vb. sınavlarla dünyanın değişik ülkelerindeki üniversitelere veya Türkiye'deki üniversitelere yerleşebilecekleri YTB Türkiye Burslarının sınavlarına katılabilirler. Öğrenciler bu sınavlara çok yoğun bir şekilde hazırlanmaktadırlar ve yoğun bir ilgi göstermektedirler.

Kırgızistan'daki Yükseköğretim Kurumları

Kırgızistan yüksek öğretim sistemine baktığımız zaman, (5 milyon 600'lik bir nüfus) 54 tane üniversite bulunmaktadır. Bunların 24 tanesi de özel üniversitelerdir. Özel üniversitelerin önemli bir kısmı da yabancı (devlet, vakıf) desteklidir.

Uluslararası kuruluşların ya da diğer devletlerin desteklediği üniversitelere baktığımız zaman bunların sayısının çok yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bunların isimlerini vermek gerekiyorsa üç tanesi Türk devleti veya diğer Türk girişimcileri tarafından kurulan üniversitelerdir. Bunlardan bir tanesi Kırgız-Türk Devletlerinin ortak olarak kurduğu Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesidir, diğer ikisi de özel olan Uluslararası Atatürk Ala-Too Üniversitesi ve Plato İşletme ve Dizayn Üniversitelerini sayabiliriz. Bir de Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Kırgızistan'ın güneyindeki Celal-Abad şehrinde kurulan fakülte de bu listeye eklenebilir.

Bu üniversitelere baktığımız zaman, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde kullanılan eğitim dili Kırgızca ve Türkçedir. Bu anlamda Türk Devletinin Kırgız Dilinin bir akademik eğitim dili haline gelmesi için katkıda

bulduğunu, Türkçenin de en azından Kırgızistan'da akademik dil olarak öğretilmesinde çaba harcandığı söylenebilir. Öğretim elemanların önemli bir bölümü Türkiye'deki üniversitelerden gelmektedir. Yükseköğretim Kurulu ile ilgili 2547 sayılı Kanunun 39. maddesine göre 3 yıla kadar (Mayıs 2013 tarihinde yapılan değişiklikle 5 yıla çıktı) Türkiye'deki üniversitelerinden izinli olarak Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde görev yapmaktadırlar. Özel teşebbüs sayesinde kurulan diğer iki Türk üniversitesine baktığımız zaman Uluslararası Atatürk Ala-Too Üniversitesi ile Plato İşletme ve Dizayn Üniversitesi'nde kullanılan akademik dil İngilizcedir.

Amerikan Üniversitesi (American University of Central Asia), Kırgız Milli Üniversitesi bünyesinde bir merkez olarak ABD devleti tarafından kurulmuştur. Zaman içinde Kırgız Milli Üniversitesi'ndeki merkez bağımsız bir üniversiteye dönüşmüş, üniversiteye Amerikan Üniversitesi Kırgızistan ismi verilmiştir. Üniversitenin Orta Asya'nın diğer ülkelerinden öğrencilerin gelmesi ile birlikte ismi değiştirilmiş ve Amerikan Üniversitesi Orta Asya ismini almıştır.

Bunların dışında tabii ki unutmamamız gerekir Kırgız-Rus Slav Üniversitesi (Кыргызско-Российского Славянского университета имени Б.Н. Ельцина) vardır. Kırgız-Rus Slav Üniversitesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi gibi bir devlet üniversitesidir. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde farklı olarak tamamen Kırgızistan milli eğitimine tabidir. Fakat üniversite Rusya Federasyonu ilk Cumhurbaşkanı olan Boris Yeltsin'in adını taşımaktadır ve Rusya devleti bu üniversiteye destek vermektedir. Bu üniversitede de tahmin edebileceğiniz gibi temel eğitim dili Rusçadır. Özellikle Rusların etkisi altındaki Kırgız elitleri, bu üniversiteye çocuklarını göndermektedir.

Yukarıda saydığımız uluslararası destekli üniversiteler haricinde başlıca üniversiteleri şu şekilde sıralayabiliriz: Bişkek Beşeri Bilimler Üniversitesi, Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgız-Özbek Üniversitesi, Oş Teknoloji Üniversitesi, Kasım Tınıstanov Üniversitesi, Cusup Balasagun Kırgız Milli Üniversitesi gibi yükseköğrenim kurumları sıralanabilir.

Devlet üniversitelerin gelirlerinin tamamına yakını öğrenci harç paralarından karşılandığı için üniversitelerin öğrenci sayısına bir sınırlama getirilememiştir. Eğitim kurumlarındaki fizikî şartların, sınıf ortamının, ders araç ve gereçlerinin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması eğitimin kalitesinin düşmesine de sebebiyet vermektedir. Özellikle teknik ve uygulamaya dayalı alanlarda eğitim veren üniversitelerin eğitim seviyesi ve mezunlarının mesleki niteliği oldukça zayıf kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede yükseköğretim kurumlarına devletin maddi anlamda destek vermesini ve gerekli araç-gereçlerin tahsil edilmesini önemli bulmaktayız. Çünkü bu ve benzeri temel ihtiyaçların karşılanamaması hem eğitimin kalitesinin düşmesine hem de öğrencilerin gelecekları bakımından tehlike arz etmektedir.

Kırgızistan'da Dini Eğitim Kurumları

Sovyetler döneminde Kırgızların dini alt yapısı çok büyük zarar görmüştür. Dini özgürlüğe kavuşmasıyla hemen halk bütün samimiyeti ile dinine sarılmış ve camileri ve medreseleri açmak için bütün gücünü seferber etmiştir. Toplum dini bilgiler konusunda on yıllar zarfında oluşturulan açığı ve boşluğu kapatmak, dinini öğrenebilmek için can atıyordu. Orta Asya halkı din bilimleri konusunda zayıf düşmüştür. Ancak asırlarca yaşatıla gelen gelenekler İslam'ın Sünni Hanefi anlayışı ile yoğrulmuştur. Genelde İslam sadece bu yönü ile tanınmaktadır. Sovyet döneminde din eğitimi konusunda yapılan yasaklar sonucunda halk İslam veya diğer dinlerin mezhepleri ile ilgili konularda bilgisizdir.

1991'de "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar"la ilgili kanun kabul edilmiştir. Daha sonra toplumda çok hızlı gelişmekte olan din olgusunu ve din eğitimi devlet tarafından kontrol edilmesi amacı ile 1996'da "Dini kurumların kayıt olması ile ilgili geçici kararname", "Kırgızistan Cumhuriyetine Dini faaliyet amacı ile gelen yabancı şahıs ve kurumların kayıt olmaları ile ilgili geçici kararname", "Din eğitimi ile ilgili geçici kararname"ler kabul edilmiştir.

1996 senesinin Mart ayında ise Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan karar ile Devlet Din İşleri Komisyonu kurulmuştur. Onlarca din eğitimi kurumları açılmıştır. Bunlar arasında orta mesleki özel eğitim veren kurumların olduğu gibi, yüksek eğitim veren kurumlar da vardır. Örneğin:

42 medrese, 8 İslam Enstitüsü, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bibleyski Kolej, “Emanuel” Hıristiyan Eğitim Merkezi v.b. örnek olarak gösterilebilir.

Günümüzde Kırgızistan’da kayıttan geçen 1300 kadar dini amaçları güden kurum faaliyet yürüttüğü bilinmektedir. Onların 1032 İslam, 44’ü Pravoslav, 40’ı Yehova Şahitleri, 35’i Baptist, 19’u Lüteran, 19’u 7. Gün Adventistleri, 21’i Hıristiyanlığın diğer mezhepleri, 10’u Bahaî ve 41’i diğer dinlere ait kurumlardır.

Kırgızistan’da bazı Müslüman devlet desteği ile kurulmuş İslam Enstitüsü adı altında eğitim veren başka kurumlar da bulunmaktadır. Söz konusu enstitülerde Kuran-ı Kerim, Arapça, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam ve İslam Tarihi gibi temel İslam bilimleri okutulmaktadır. Kız ve erkekler eğitimlerini ayrı ayrı görmektedirler. Eğitim süreleri de genellikle 5-6 yıldır. Ayrıca son yıllarda yükseköğrenimlerini görmek üzere yurtdışına giden öğrenci sayılarında da önemli boyutta artış yaşandığını belirtebiliriz. Kırgızistanlı öğrencilerin gittikleri ülkeler genellikle, Türkiye, Pakistan, İran, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Malezya’dır. Bu devletlerde yükseköğrenimlerini tamamlayanlar, Kırgızistan’da üniversitelerde, medreselerde ve camilerde görev yapmaktadırlar.

Sonuç

Bir devletin eğitim politikaları, geçmişin izlerini taşıyan, günün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan, geleceğe yönelik algılamalar çerçevesinde yeni projeler oluşturmayı amaçlamaktadır. Her toplumun bir eğitim politikası vardır. Bu politikalar, o toplumun tarihini süzgeçten geçirerek, toplum yararına olanı korurken, eskimiş ve işlevselliğini yitirmiş olanları ayıklayan dinamik bir süreci oluşturur. Bir toplumun eğitim politikası, onun gelecekte nasıl bir toplum profili oluşturmak istediğine yönelik kurgusudur. Eğitim politikası, toplumun siyasal sisteminden bağımsız olarak düşünülemez. Her siyasal sistem kendisini ayakta tutacak ve meşrulaştıracak bir eğitim politikası oluşturur. Dolayısı ile devletler eğitim politikalarını oluştururken maddi harcamalardan kaçınmamalıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgızistan’da eğitim sistemine yönelik yapılan harcamalar yetersizliğini korumaktadır. Bu yüzden eğitim almak isteyen gençler ya maddi durumlarının yetersizliğinden buralara kaydını

yaptıramamaktadırlar ya da okulların sınırlı sayıda binalarının ve araç-gereçlerinin olmasından dolayı kabul edememektedirler. Bunları aşmak ve öğrencilere kaliteli bir eğitim verebilmemiz için bu sorunları ortadan bir an önce kaldırmamız ve kendilerini alanlarında yetiştirmiş akademisyenleri ülkeye çekmemiz gerekmektedir.

Ülkenin eğitim sistemi bahsettiğimiz gibi anaokulu ve kreşten başlamaktadır. Ardından devletin zorunlu kıldığı dokuz yıllık bir eğitim süreci gelmektedir. Bu dokuz yıllık eğitim süreci ilkokul ortaokulu kapsamakta olup tamamen devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu eğitim aşamalarını tamamlayanlar isterlerse 2 yıl daha lise eğitimini almaktadırlar ve bu lise diploması sayesinde merkezi sınava girerek ülkenin yükseköğrenimlerine girme şansı elde etmektedirler. Tabii burada belli kriterleri sağlamaları şarttır. Bu kriterleri sağlayanlar yükseköğrenime geçmektedirler. Kırgızistan'da yükseköğrenim 4 yıldır. Fakat bazı eğitim kurumları 5 ve 6 yıla kadar çıkmaktadır.

Ülkede Kırgızistan devletinin kurduğu devlet üniversitelerinin yanı sıra yabancı devlet ve vakıf destekli pek çok eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu eğitim kurumları gerek devlet dili olan Kırgızca ile Rusça, gerekse İngilizce, Türkçe vs. dillerde eğitim vermektedirler. Ülkeye Kırgız öğrencilerin yanı sıra komşu ve kardeş topluluklardan da eğitim almaya birçok ülkeden öğrenciler gelmektedir ve eğitimlerini almaktadırlar.

Kırgızistan'ın ekonomik ve hayat standardı sınırlı olmasından dolayı Amerikan Üniversitesi, Kırgız-Rus Slav Üniversitesindeki öğretim harcını her ailenin ödeyebilme gücünün olmamasına rağmen, tercihler bu yöndedir. Bunun sebepleri neler olabileceği düşüncesinden hareketle şu sonuçlara varabiliriz; Bunun temel sebebi, küreselleşmenin etkisi, ikincisi ekonomik ihtiyaçların doğurduğu nedenler, üçüncüsü ise Rusya'yı bu anlamda ele alırsak, geçmişten gelen Rus siyasi ve kültürel egemenliğidir. En önemlisi de İngilizcenin küresel bir dil olmasından dolayı dünyanın farklı bölgelerinde iş imkânı bulabileceği inancının olması da aileleri bu yönde etkilemektedir.

Kaynakça

“Kırgızistan’da Din Eğitimi Sorunları ve Çözüm Arayışları” Dilaram Akramova, Dr., Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi.

“Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, Fazlı POLAT, Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi.

“Kırgızistan’daki Yabancı Destekli Üniversiteler ve Diğer Eğitim Kurumları”, Yrd. Doç. Dr. Yaşar SARI Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan.

<http://www.ilkogretmen.com/kirgizistan-okullarinda-egitim-ve-ogretim/>

“Kırgızistan’da Eğitimin Temel Problemleri ve Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim İhtiyacı”, Mehmet ŞİŞMAN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yrd. Doç. Dr. Asım ARI Kırgızistan Türkiye “Manas” Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

“Kırgızistan’da Din Eğitimi Politikaları ve Medreseler”, Kubatalı Topchubayev, Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

<https://www.idealsas.com/Universite-Egitimi/Kirgizistanda-Universite>

<https://www.eurostaryurtdisiegitim.net/kirgizistanda-universite/>

<http://www.pegemindeks.net/index.php/Pati/article/view/884>

İRAN'DA KAŞKAY TÜRKLERİ TARAFINDAN FARS VİLİYETİNDE KURULAN GELENEKSEL TURİZM KAMPLARI'NIN KAŞKAY TOPLUMUNUN EKONOMİK YAŞAMLARINI ETKİLEMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Amin JAHANGIRINIA*

Özet

Turizm sektörünün her bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rolü vardır. Yarattığı istihdam imkanları, nakit para akışını hızlandırma ve döviz geliri artırması, bölgeler arasında gelir dağılımının dengesini sağlar. On dokuzuncu yüz yılın sonlarından itibaren kentleşme ve sanayileşmenin çoğalması ile toplumun gezme çıkma istekleri de artmaktadır. Bu durumda turizmin yeni bir kavramı olan kırsal turizmin de gittikçe talebi artmaktadır. Bu durumda turizmin yeni bir kavramı olan kırsal turizme gittikçe talep artmaktadır. Kırsal turizm kır yaşamını yakından görmek ve denemek anlamındadır. İran'ın güneyinde yaşayan Kaşkay Türkleri, Türk toplumunun eski geleneklerini ve kültürünü hala sürdürmektedir çünkü çoğunlukla son yıllara kadar göçebe biçiminde yaşamışlardır (hala da göçebe olarak yaşıyorlar). Bu varlıklara ve yaşadıkları coğrafyanın doğal potansiyeline dair, farklı yerlerde -özellikle Fars vilayetinde- geleneksel turizm kampları kurmuşlar. Bu çalışmada kamplarda girişimcilik için hangi tür gelenek ve kültürel unsurların kullanıldığı ve bu faaliyetler sonucunda Kaşkay toplumuna nasıl ekonomik katkıda buldukları araştırılmıştır. Bulgulara göre araştırılan 6 kamp, Kaşkay kültür ve yaşam tarzının boyutlarını turistlere yakından tanıtmaya ve deneme imkanı sağlamaktadır. Bu kamplar toplam 160 civarında (ve yüzde yüze yakını Kaşkay olan) kişiye istihdam fırsatı yaratmış ve onların kentlere göç etmelerine engel olmuş ve hatta bazen ters göçe (şehirden kıra) de neden olmuştur. Turist çekme açısından geçen yıl yaklaşık 4 bin yerli ve 2 bin yabancı turist bu kampları ziyaret etmiştir. Bu yüzden İran ekonomisinin son yıllarda yaşadığı durgunluk, işsizlik ve döviz krizleri durumunda, bu geleneksel girişimcilikler Kaşkaylar için önemli ekonomik katkılar sunmaktadır.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme, Doktora (İran)

Anahtar kelimeler: Kırsal Turizm, Kaşkayı, Türk Kültürü ve Gelenekleri, İstihdam Fırsatları

Abstract

“The tourism sector plays an important role in the economic development of each region. The employment opportunities it creates, accelerating the cash flow and increasing the foreign currency income, cause the balance of income distribution among the regions. With the proliferation of urbanization and industrialization since the end of the nineteenth century, the desire of the society to go on tour also increases. In this case, the demand for rural tourism, which is a new concept of tourism, is increasing. Rural tourism means to see the rural life closely and experience it. Qashqai Turks who live in the south of Iran, still maintain the old tradition and culture of Turkish society because they mostly had lived in the form of nomadic until recent years (and partly yet live as nomads). They established traditional tourism camps in different places, especially in the Fars province, regarding these assets and the natural potential of the geography they live in. In this study, what kind of traditions and cultural elements used in camps for entrepreneurship and how they contributed economically to the Qashqai community as a result of these activities were investigated. According to the findings, the 6 camps that studied, provide the opportunity to know and experience the many dimensions of the culture and lifestyle of Qashqai. These camps created employment opportunities for around 160 people (and nearly 100 percent of them were Qashqai) and prevented them from migrating to cities, and sometimes even caused reverse migration (city to rural). In terms of tourist attraction, approximately 4 thousand local and 2 thousand foreign tourists have visited these camps in the last year. Therefore, in the case of stagnation, unemployment and foreign currency crises experienced by the Iran economy in recent years, these traditional entrepreneurships have had an important economic and cultural contribution to the Qashqai.”

Keywords: Rural Tourism, Qashqai, Turkish Culture and Traditions, Employment Opportunities.

بررسی اثرات اقتصادی مراکز توریستی سنتی ایجاد شده توسط قشقایی ها در ایران (استان فارس) بر زندگی مردم قشقایی

چکیده

بخش توریسم در توسعه اقتصادی هر منطقه نقش مهمی دارد. از طریق ایجاد فرصت های شغلی، افزایش سرعت گردش پول نقد و اثراتی که در ورود ارز دارد در توزیع همگن درآمد بین مناطق تاثیرگذار است. از اواخر قرن نوزدهم با افزایش شهرنشینی و صنعتی شدن، تقاضا برای گردشگری هم در حال افزایش است. در چنین شرایطی تقاضا برای مفهوم جدیدی از توریسم یعنی توریسم روستایی و عشایری هم در حال افزایش است. توریسم روستایی و عشایری، به معنی از نزدیک دیدن و تجربه کردن شیوه زندگی مردم روستا و عشایر است. ترکان قشقایی که در جنوب ایران زندگی می کنند، به دلیل اینکه تا سال های اخیر اکثریت آنها بصورت عشایری زندگی کرده اند، سنت ها و فرهنگ کهن ملت ترک را هنوز در میان خود حفظ کرده اند. بر پایه این داشته ها و پتانسیل های طبیعی جغرافیای زندگی آنها، در جاهای مختلف و خصوصاً استان فارس مراکز توریستی سنتی تاسیس کرده اند. در این تحقیق اینکه کدام عناصر سنتی و فرهنگی در این مراکز در راستای ایجاد کسب و کار استفاده شده و نتیجه این فعالیت ها چه آورده اقتصادی برای مردم قشقایی داشته است، مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس یافته ها، ۶ مرکز مورد بررسی، ابعاد زیادی از فرهنگ و شیوه زندگی قشقایی ها را از نزدیک به گردشگران نشان داده و امکان تجربه کردن را برای آنها فراهم می کنند. این مراکز تقریباً برای حدود ۱۶۰ نفر (که نزدیک به صد در صد آن قشقایی است) فرصت شغلی ایجاد کرده و مانع مهاجرت آنها به شهر شده و حتی بعضاً منجر به مهاجرت معکوس (از شهر به روستا یا عشایر) شده است. از لحاظ جذب توریست، در یک سال اخیر نزدیک به ۴ هزار توریست داخلی و ۲ هزار توریست خارجی از این مجموعه ها دیدن کرده اند. از این رو در شرایط رکود اقتصادی و بحران بیکاری و ارز در سال های اخیر در ایران، آورده مهمی برای قشقایی ها از بُعد اقتصادی و همچنین فرهنگی داشته است.

کلمات کلیدی: توریسم روستایی و عشایری، قشقایی، سنت ها و فرهنگ ترکان، فرصت های شغلی

Giriş

Turizm sektörü bütün ülkeler için ekonomik kalkınmanın önemli bir girdisidir. Günümüzde işsizlik ve istihdam sorunu, birçok ülkenin ekonomik problemlerinden biridir. Turizm sektörü ekonomik bir faaliyet olarak bu problemlerin çözümünde etkin bir rol oynar. Hatta bir ülkenin içinde de bölgeler arasındaki dengesizliği azaltmayla, bölgesel kalkınmada da önemlidir (Arıkan Saltık, 2017, s.17). Turizmin etkisi sadece ekonomiyle kısıtlı değil, sosyokültürel ve çevresel etkisi de vazgeçilmezdir (Cem ve Turan, 2018, s 102).

Turizm sektörü iki şekilde istihdam imkanı yaratır. Birincisi doğrudan istihdamdır; yani turistler ile irtibatla olan çalışanlar. Restoranlarda, otel veya konaklamalarda çalışanlar, kafelerde ya da el sanatı mağazalarında çalışanlar gibi. İkincisi ise dolaylı istihdam; turistler ile karşı karşıya gelmeyip turizm sektörünün alt yapısını hazırlayanlar. El sanatları üretkenler, yiyecek ve içeceklerin ham maddesini hazırlayanlar vb. (Mirzai, 2010, s 73).

Turizm sektörü sosyokültürel çevre üzerinde olumlu veya olumsuz etki bırakabilir. Ama geleneksel turizmin istikrarı yerel kültüre bağlıdır. Bu yüzden var olan gelenekleri korumak ve kaybolanları yeniden canlandırmak zorundadır (Soykan, 2003, s 7).

İran'ın Güney'inde altı vilayette yaşayan ve Türk ırkından olan Kaşkay toplumu farklı dönemlerde Orta Asya'dan Orta Doğu'ya göç ettikleri ve genel olarak son yıllara kadar (kısmen günümüzde de) göçebe halde yaşadıkları için zengin bir göçebe kültüre sahiptirler. Diğer taraftan İran'da yaşadıkları yerler ve sahip oldukları araziler, Zagros sıra dağlarının içi ve eteklerindedir. Bu coğrafyanın 4 mevsimi her zaman farklı güzellikleri ile yerel ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Son yıllarda Kaşkaylarda turizm girişimciliği ve geleneksel turizm kamplarının sayısı artmaya başlamıştır. Bu kampların birçoğu yerleşim yerlerinden uzakta, doğa içinde tesis edilmektedir. Kamp içlerinde otantik çadırlarda konaklama, geleneksel yemekler ve sporlar, at ve deve biniciliği, bazı hayvancılık işlerine katılma ve onları tecrübe etme, Kaşkay el sanatlarını ve işçiliğini yakından görme ve satın alma, organik lezzetleri tatma ve kamp çevresinde doğa yürüyüşü yapma olanağını turistlere verebilmektedir.

Bu kampların kuruluşu ve faaliyetleri kuşkusuz ki Kaşkayları ve İran'ın genel toplumunu da etkilemektedir. Kırsal kesim ekonomisinin zayıflaması, beraberinde göçebelerin de kentsel yaşam için kırsaldan kentlere göçüne sebep olmaktadır. Kaşkayların yayla ve kışlaklarının yakınında kurulan ve faaliyetleri de geleneksel ve göçebe yaşama dayalı olan bu kamplar, aile ekonomisine katkının yanında, kırdan kente göçü de engelleyecektir. Bunun yanında gelenekler ve kültürel yaşamı sürdürme ve unutulmuş gelenekleri yeniden canlandırmada da etkili olacaktır. Kaşkay toplumunda Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan Türk Dünyası'nın töreleri, gelenek ve göreneklere en canlı haliyle yaşatılmaktadır. Dolayısıyla bu kamplar hem Türk Kültürü'nü hem de Kaşkay kültürünü tanıtan önemli bir olguyu temsil etmektedir.

Bu tür turizm yatırımları İran için de yenidir. Bu konuda yapılan araştırmalar ise oldukça azdır. Çalışma bu bakımdan katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmada Fars vilayetinde Kaşkaylar tarafından kurulan geleneksel turizm kamplarının, Kaşkay kültürünün tanıtılmasına, ekonomik katkısına değinilmiştir. Kamplar hakkında alınan bilgiler, kamp yöneticileri ile yapılan görüşmeler vasıtasıyla sağlanmıştır.

KAŞKAYLARDA TURİZM

Turist ve Kırsal Turizm Kavramı

Turist genel anlamı ile, 12 aydan daha az sürede sürekli yaşadığı yer dışında kalan kişiye denir. Geçmişte turistler genellikle ticaret, politika, eğitim, keşif veya dini amaçlarla yaşadıkları yerlerden başka yerlere seyahat eden kişiler olarak tanımlanırken, günümüzde turist kavramı zevk alma ve eğlence amacıyla yola çıkan kişileri ifade etmektedir. (Ayaz ve Dağ, 2017, s. 37).

Sanayileşmenin yarattığı monoton yaşam, kentleşmenin yarattığı sorunlar, ücretli izin hakkı, çalışma sürelerinin kısaltılması, ulaşım araçlarındaki konfor, güven ve hızın artması, gelirlerdeki artışlar, merak, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, konaklama yapısının çeşitlenmesi ve gelişmesi gibi pek çok etmen, insanları yaşadıkları yerlerden bir süreliğine de olsa uzaklaşmaya itmektedir.

Turizme olan talebin artmasıyla birlikte, deniz, kumsal, güneş üçlüsü ile anılan turizm hareket yönünde de değişiklikler ve çeşitlenmeler ortaya çıkmıştır. Doğa ile birlikte yaşamak, yerel kültürleri yakından tanımak, onlarla

birlikte hareket etmek cazip hale gelmiştir. İnsanların bu gereksinimlerini karşılayacak turistik köyler ve kamplar ortaya çıkmıştır. Turizm literatüründe bu turizm şekline Kırsal Turizm adı verilmiştir.

“Kültürel zenginlik ve doğal ortamların bakirliği, günümüzde turizmin talep yönünü kıyılardan kırsal alanlara doğru çevirmeye başlamıştır. Kentlerde yaşayan insanların tatillerinde kırsal alanları tercih etmesi, başka bir ifadeyle, dinlenmek için kırsala ihtiyaç ve özlem duyması, kırsal alanların turizm amaçlı kullanımını gün geçtikçe artırmaktadır.” (Akyürek ve Özdemir ve Çeken. H, 2018, s. 11).

Kırsal turizm doğal kaynaklara bağlı olduğu için hem doğayı korumada etkilidir (Aydemir ve Uzun ve Göçmen 2016, s. 2) ve hem de “yerel bölgenin ekonomik olarak gelişmesini sağlar ve orada yaşayan insanlar açısından istihdam olanağı oluşturur” (Aydemir, Uzun ve Göçmen 2016, s. 2). Kırsal turizm kavramı hakkında Literatür incelendiğinde farklı tanımlarla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlar genel olarak kırsal alanında yapılan ve turist taleplerini karşılayan bütün faaliyetleri kapsamaktadır. Kırsal turizmi diğer turizm türlerinden ayıran, yerel kültür, doğal çevre ve tarımdır. Ancak turizmin temel gerekleri (konaklama, yiyecek ve içecek ve eğlence) ile diğer turizm türleriyle de entegre olmaktadır. (Güney ve Göller, 2016, s. 26) Zurnacı'ya göre kırsal turizm faaliyetleri ve girişimciliği aşağıdaki biçimlerde yapılabilir:

- Hobi bahçeleri tesisi
- Yöresel lokanta işletmeciliği
- At biniciliği tesisi
- Macera parkı tesisi
- Sportif olta balıkçılığı tesisi
- Rafting (Lastik bot ve kano işletmeciliği)
- Kırsal pansiyon tesisleri
- Tüketici destekli tarım

Diğer taraftan kanımızca, bunlara ilave olarak kırsal turizm girişimciliğine örnekleri çoğaltmamız da mümkündür.

- Kültürel mimari dokunun korunmasına yönelik girişimcilik. (Türkiye’de Safranbolu, Beypazarı, Şirince, Birgi, Azdavay, Gökçeada örnekleri)
- Kamp, karavan turizmi
- Tarımsal alanda gençlik turizmi (Hasat kaldırma)
- Etnografik koruma ve girişimcilik
- Yerel gastronomik kültür kursları

Ayrıca kırsal turizm, kırsal alanlarda yeni ekonomik ve iş imkanları sağlayarak kırdan şehirlere olan göçü azaltabilir veya durdurabilir. Buna ek olarak yerel kültür ve geleneklerin güçlendirmesine ve yok olan kültürün yeniden canlandırmasına sebep olabilir (Harris ve Vogel ve Bestle, 2006, s. 3).

Günümüzde kır toplumunda farklı kültürel karmaşalar ve unsurlar var ki şehir toplumunda işlemini kayp etmiş ya modernizasyon etkisi ile değişmiştir. Bu unsurlar şehirde yaşayanlar için çok cazip ve çekicidir ve onları kır gezilerine teşvik eder. Bu yüzden kır turizminin gelişmesi hem kır halkına maddi ve kültürel katkı sağlayabilir ve hem de şehirde yaşayanlara eğlenme, zevk alma ve stres boşaltma imkanı sağlarlar.

Avrupa’da Kırsal Turizm

Aydın’ın 2012’de yaptığı araştırmada, AB’de kırsal turizmdeki ilk 5 ülkeyi incelemiştir. Elde ettikleri bulgulara göre, Fransa’da kırsal turizm 1951’de Alpes de-Haute bölgesindeki köy evlerinin turistlere açılışıyla başlamıştır. Sonar 1955’te devlet üç amaç doğrultusunda kırsal turizme destek vermeye karar vermiştir. “Yeşil turizmi geliştirmek, Köylülere ek gelir sağlayarak iç göçü önlemek ve Köylerin tarihsel mirasını restore ederek korumak.” (Aydın, 2012, s. 41). Bu araştırmaya göre İtalya’da kırsal turizm 1980’lerden sonra gelişmeye başlamış ve çoğu yetişkin ve aileler tarafından tercih edilmiştir. Ama İspanya’da çok daha önce ve 1960’lı yıllarda binaların onarımı için verilen yardımlar ile başlanılmış. O dönemlerde İspanya’da kırsal turizm ucuz bir tatil çeşidi olarak tanımlanmıştır.

Almanya’da bu turizm çeşidinin geçmişi yaklaşık 150 sene öncesine dayanır. Ancak önemli gelişmeler 1970’li yılların başında Gıda, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yapılan faaliyetler ile başlamıştır.

İngiltere’de turistler çok yüksek oranda kırsal turizmi tercih etmektedirler. Öyle ki 1991’de her dört kişiden üçü tatil zamanını geçirmek için kırsal turizmi tercih etmiştir. (Aydın, 2012, s 41-43)

Kaşkaylarda turizm maksadı olan Tirelerin, turizm potansiyeli hakkında yapılan bir araştırmada, göçebelik yaşamına ilişkin turizmin, önemli avantajını kişilerin günlük faaliyetlerine uygun iş fırsatları yaratması görülebilir.

Çarmahal-e- Bahtiyari Vileyeti’nde olan Saman bölgesinin kırsal turizm üzerinde yapılan bir değerlendirmede yerel halk bakışından bölgedeki turizm gelişmeleri işsizlik oranını azaltmaya sebep olmamasına rağmen, kadınlara istihdam imkanı yaratmada, yerel toplumun turizmden kazandığı gelirin yükseğinde ve küçük boyutlu firmaların ortaya çıkmasında olumlu etkisi görülmüştür.

Kaşkay Türklerinin Kimlik ve Geleneklerine Kısa Bir Bakış

Kaşkay Türkleri, İran’ın güneyinin merkez ve batısında yaşayan Türk Halkı’dır. İran’ın bugünkü siyasî-idarî bölüm sisteminde Fars, İsfahan, Buşehr, Çarmahal-e- Bahtiyari, Kohkiluye u Boyrahmed, Huzistan ve kısmen de Kirman ve Hurmuzgan Kaşkayların ana yurdudur (Rezai Amaleh, 2017, s. 19). Eski siyasî-idarî bölümde bu coğrafyanın bir kısmına Vilayet-i Kaşkayı [عیاق شرق تىالو] adı verilmişti ama Pehlevî döneminde siyasî-idarî bölüm sisteminin değişmesi ile Kaşkay adı da yeni sistemden kaldırılmıştır (Rezai Amaleh, 2017, s. 4).

Bu coğrafya dışında, İran’ın Horasan, Mazenderan, Tahran, Arak ve çevresindeki bölgelere yerleşmiş olan Kaşkaylar da vardır. Farklı dönemlerde (Safevî, Afşar, Zend, Kaçar ve Pehlevî dönemlerinde) savaş, sürgün veya göç nedenlerinden dolayı bu bölgelere yerleşmişler ve çoğunun ilişkisi Güney Kaşkaylar ile kesilmiş ve Kaşkay siyasî-idarî teşkilatından ayrılmışlardır.

Kaşkay Kelimesinin Anlamı ve Kaşkayların Kökenleri

Kaynaklarda bu kelimenin anlamı ve nereden geldiği konusunda kesin bilgiler

yoktur. İslâm Ansiklopedisi'nde Kaşkay kelimesinin Doğu Türkçesinde alınlarında akıtma olan ve at, sığır ve koyun gibi hayvanlara verilen "Kaşka" sıfatı ile ilgisi olduğuna işaret edilmektedir (Sümer, İslam Ansiklopedisi).

Babak Cavanşir, Kaşkay kelimesinin anlamını farklı kaynaklara göre coğrafi adlarla benzerliği, tayfa adları benzerliği, tarihi olaylar ve halkın özellikleri açılarından değerlendirmiş ve sonuç olarak bu kelime ve benzerlerinin Türk Dünyası'nda farklı bölgelerde bu adın aynısı bulunduğu için bu toplumun adının coğrafyadan alınmasını daha mantıklı varsaymıştır (Cevanşir, 2001 s. 8).

Manoçehr Kiyani, Masudi tarihine dayanarak, Selçuklular döneminde Kaşgar şehrinde 20 bin kişi Sad-ebn-e- Zengi ile İran'ın Fars adlı bölgesine göç etmeleri ve ilk Kaşğeri ya Qaşğeri ve sonralarda Qaşqayı (Kaşkay) adlanmalarını yazmaktadır (Kiyani, 2006, s. 15). Aynı noktada, Prof. Dr. Zohtabi'nin yazılarına istinat ederek, Kaşkayların Oğuz Türklerinin bir boyu olduklarına işaret etmektedir. "Qayı(kayı)lar 24 Oğuz Türkü boylarından biri olarak bir gurupları önce Maveraünnehir (Mavirao Nehir)'deki Kaş bölgesine yerleşmişler ve sonra siyasi ve doğal olaylardan dolayı İran'ın Kuzey'i ve Güney Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Bir süre orada kaldıktan sonra da İran'ın güneyine göçe zorlanmışlar ve onlara Kaş Kayı'ları adı verilmiştir. Geçtikçe bu ad Kaşkay'a dönmüştür." (Kiyani, 2006, s. 16).

Masud Keyhan Coğrafiya-ye Mofessl-e İran ikinci cildinde yazdıklarına göre tarihçilerin bazıları Kaşkayların bir kısmının Anadolu'dan İran'a göç ettiklerini ve bir kısmının da Nadir Şah Emir ile Turan'dan İran'a göç ettiklerini söylemektedirler (Keyhan, 1934, s. 78). Günümüzde Kaşkayların Şeşbeyli Boyu'nun lehçesinin Anadolu lehçesine yakın olduğu bu iddianın kanıtlarından biri olabilir.

Bazı tarihçiler Kaşkayların Orta Asya'dan Azerbaycan ve Kafkas Dağları eteklerine göç ettiklerini ve sonra Erdebil bölgesine yerleştiklerini ve Şah İsmail Safavi emriyle Portekizlilerin Güney'den İran'a girmelerini engellemek için Fars Vilayetine göçürüldüklerini söylemektedir (Eyvezi Yadvuri, 2014, s xii ve Çelik, 1997, s. 4).

Said Nafisi Sefeviye döneminde Azerbaycan'da (Güney Azerbaycan'ı kast ediyor) yaşayan aşiretlerin Doğu-Batı ticaret geçidinde silahlandıkları ve güçlendikleri; diğer taraftan Osmanlı Türkleri ile soydaş ve dildaş oldukları ve

Osmanlıların İran'a saldırdıklarında onlara destek vermelerinden ötürü Kaşkayların Fars bölgesine, Kaçarların Horasan ve Gurgan'a ve bazı diğer aşiretlerin İran'ın doğusuna ve merkezlerine göçe zorlandıklarından söz etmektedir (Nafisi, 2004, s. 39 ve 40).

Menoçehr Kiyani, Kaşkaylıların Azerbaycan ile çok yakın bağında oldukları için birkaç kanıt ortaya koymaktadır.

- 1- Kaşkaylıların bazıları (özellikle Keşkorlu ve Dereşorlu bayları) antropoloji bakımından Kafkaz halkına çok benzerlikleri var.
- 2- Kaşkaylıların atasözleri, hikayeleri ve efsaneleri (Koroğlu, Aşık garip-Senem, kırat vs gibi) o kadar Azerbaycan'a yakındır ki onların tamamen Kaşkaylılara ait olduğunu söylemek mümkün değildir.
- 3- Kaşkaylıların el dokumaları nakışları bu iki toplumun bir bir ile alakalılığını göstermektedir.
- 4- İki toplumun Aşıklarının çaldıkları müzik enstrumanları ve söyledikleri türküler birbirine çok yakındır.
- 5- Kaşkay'daki boyların bazılarının kökenine baktığımızda, aynı isimle Azerbaycan'da da olduklarını görebiliyoruz,
- 6- Sözlü ve halk dilinde olan şarkılarda Tebriz, Moğan, Derbent ve Heşterhana bağlılıkları ve bu bölgelere has bir duyguları olduğu görülmektedir (Kiyani, 1992, s 151-153).

Tarihçilerin birçoğu bu düşünceleri kabul etmektedir. Günümüzde Kaşkayı Eli denilen toplum, bir ana el ya Tayfadan ve zaman içinde farklı yerlerden İran'ın Güneyi'ne göç eden ve onlarla birleşen aşiretlerden oluşmuştur. Kökenleri ve nereden geldikleri belli olan ve hatta yakın zamanda Kaşkayı eline katılan Tayfalar bu iddianın kanıtlarındandır.

Kaşkayların Yaşadıkları Coğrafya

On yıl öncesine kadar, Kaşkayların büyük bir kısmı hayvancılık ile yaşamlarını sürdürdükleri için otlaklık alanlara gitmeleri gerekiyordu. Bu yüzden aşiret ve konargöçerlik onlara uygun yaşam tarzıydı. Kış aylarını Zagros sıra dağlarının iç bölgelerinde ve güneyindeki kışlaklarda geçirmekteler, yazları bu sıra

dağların kuzeyine göç ederlerdi (Hâlâ, küçük bir nüfus böyle yaşamaktadır). Hayvancılığın yanında kısmen tarım ile de uğraşıyorlardı. Konargöçerlikten dolayı coğrafyalar’ında verimli araziler ve otlak meralara sahiptiler. Melek Mansur Han, “Kaşkayı Siyasi Hatıraları” kitabında Kaşkayıların devletler karşısında boyun bükmeye ve dil dökmeye ihtiyaç duymadıklarının sebebini verimli ve şahane bir bölgeye sahip olduklarını söylemiştir. (Kaşkayı, 2006, s. 16)

Son yıllarda farklı nedenlerden dolayı (nüfusun arttığı ve yayla-kışlağın kalabalık olduğu, kuraklık ve yaylak-kışlakların kuruduğu (Ekolojik dengenin bozulduğu), yeni kuşağın yerleşmiş yaşam tarzını tercih ettiği, devletin aşiretleri yerleştirme siyasetleri, vb.) yavaş yavaş yaşadıkları coğrafyanın kırsal veya kentsel yerleşim yerlerine yerleşmeye başlamışlardır. Şimdi Şiraz, Firuzabad, Kazerun, Farreşbend, Nurabad, Geçsaran (eski adı: geç koroğlu), Abadeh, Semrom (Sümürüm) Şehriza, Borucen, Ahvaz önemli yaşadıkları illerdir.

Kaşkay Toplumunun Sosyo-Siyasal Yapısı

Kaşkaylarda en küçük sosyo-siyasal birim Bonku’dur. Aralarında akraba olan ve genellikle yayla-kışlaklarda ortak meralara ve tarlalara sahip olan ailelerdir. Bonku’ya bazen Oba adı da verilir. Bonkular aksakallar tarafından yönetilirler. Göç zamanlarını belirtmek, hangi yurtlara konacakları, kavgalara müdahale etmek ve sorunlara çözüm bulmak, nikah ve düğünlerde danışmanlık ya bazı yerlerde hakim görevinde bulunmak aksakalların yetkiliklerindedir (Kiyani, 1992, s 176 ve Yaghoobi 2011, s. 17).

Birkaç Bonku’dan oluşan sosyo-siyasal birime Tire denir. Siyasi ya da tarihi bağları olan ortak coğrafyadan ya da bazen ortak soydan olan ve aralarında akrabalık ve arkadaşlık olan Bonkulardan oluşmaktadır. Göç zamanlarında her tirenin bonkuları beraber göç etmeye ve yol süresinde ortaya çıkan olaylarda birbirine destek vermeye çalışırlar. Her Tire bir Kadhuda tarafından yönetilir. Kadhudalar tayfanın Kelanteri tarafından görevlendirirler ve Tire’nin bonkuları arasındaki sorunları çözmek, vergi toplamak, savaşlar için hazır olmak ve gereken zamanda savaşçı göndermek görevlerindedir (Kiyani, 1992, s 176 ve Yaghoobi 2011, s. 17).

Kelanter tarafından yönlendirilen, uzun zamandır birbirini tanıyan, birbirlerine yakın yerlerde yaşamış, iş birliği yapmış kişilere Tayfa denir. Kelanterler

ise, Elhan tarafından ve soylu-soplu ve zengin kişiler arasından seçilir. Kelanterler, Elhan yanında ve devletle ilgili işlerde Tayfa'nın temsilcisi sayılırlar ve Tayfa idarede önemli makam ve yetkilere sahiptirler (Gündüz, 2010, s. 15).

Tayfaların bir araya gelmesi ile El oluşmaktadır. El Elhan tarafından idare edilir. Onun yardımcısına da Elbegi lakabı verilir. Elhan merkezi hükümet yanında Elin temsilcisi olarak Elin sosyo-siyasal işlerinde en üst düzeydeki makamdır. Kaşkay Hanları her zaman bu Elin içinden ve hep Şahlı boyun-dandırlar. Kaşkay toplumuna göre, Elhan'ın soylu-soplu aileden ve zengin olması, liyakatli ve yetenekli olması ve El içinde hürmet ve saygıya sahip olması, cesur, zeki ve savaşçı olması önemlidir (Kiyani, 1992, s 180 ve Eyvezi Yatkuri, 2014, s. xii).

Elhanlar merkezi hükümet (Şah) tarafından seçilmelerine rağmen, kendi coğrafyalarında serbest ve güçlüdürler. Bazı dönemlerde merkezi hükümete karşı ve tehdit olmuşlardır.

Kaşkayı Eli 5 tayfaya bölünür: Şeşbeyli (Şeşbulki), Amele, Farsimedan, Dereçorlu, Keşkorlu. Bazı kaynaklarda Keşkorlu'yu Küçük Keşkorlu ve Büyük Keşkorlu'ya ayırarak Tayfalar sayısını 6 olarak belirtmişlerdir. Bu ana Tatfaların yanında bazı Küçük Tayfa ya da Tireler de vardır ki, geçmişte büyük Tatfalardır. Ayrı Kelanterleri varmış; ama zaman içerisinde siyasi ya sosyal olaylardan dolayı nüfusları azalmış ve direk Elhana bağlı olarak sosyo-siyasal yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Qareçayı, Sefihanlı, İğdir, Rehimli bu Tayfalardandırlar (Kiyani, 2006, s. 48). Kaşkay Elinde 250'den fazla Tire vardır (Kiyani, 1992, s. 175).

Bu toplumun günümüzdeki nüfusu hakkında İran'ın resmi kaynaklarından bilgi elde etmek, nüfus sayımlarında ırk veya dile dikkat edilmemesinden dolayı mümkün değildir. Bu yüzden elde olan istatistiklerin çoğu tahminidir. Ama araştırmacılar Kaşkay nüfusunun 3 milyon civarında olduğunu söylemektedirler (Rezaei Amaleh, 2017, s 15 ve Yaghoobi 2011, s. 16).

Kaşkaylarda Dil, Lehçe ve Edebiyat

Kaşkayların dilleri Türkçedir ve Oğuz Türkçesi gurubunda yer almaktadır. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesine çok yakındır (Yaghoobi, 2017, s. 86). Kaşkay Türkleri Arap alfabesini kullanmaktadır, fakat 2000 yılından sonra Latin

Alfabetesi de Kaşkay yazarları tarafından kullanılmaya başlanmış ve bu alfabe ile yeni kitaplar yayımlanmıştır (Rezai Amaleh, 2017, s. 19). Latin Alfabetesi'nde çıkan önemli eserlerden biri 2015 yılında yayımlanan Mêzn Qaşqayı Şiirleri'dir ki, Cefer Eyvezi Yadıkuri bu şairin şiirlerini tamamen Latin alfabetesi ile yazmıştır. Bu kitap 34 harfle Kaşkay Türkçesinin Latin Alfabetesinde yazılı şeklini göstermektedir. Ancak Kaşkay dilci ve edebiyatçıları arasında bu konuda halâ bir ittifak olmadığı için sonradan Latin Alfabetesi'nde basılan kitaplarda farklı sayıda harf kullanılmıştır. Kaşkay Türkleri son yıllara kadar çoğunlukla göçebe şekilde yaşadıkları için ve aralarında okuma yazma bilen sayısının azlığından ötürü, edebi sanatlar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Kaşkaylar, İngiliz Emperyalizmine karşı direnç göstermişlerdir. Solet-Dole Kaşkay (Kaşkayı Elhanı) Firuzabad şehrine girdikten sonra, Solet-Dole'nin evine (şehir dışında) saldırırlar ve dokuz bin cilt el yazma kitabı İngiltere'ye götürürler. Bu kitapların arasında birçok Kaşkaylı şairin kitabı da vardır. Çünkü o zaman şairlerin çoğu şiir defterlerini Elhanlara hediye etmişlerdir. (Merdani, 2001, s. 100). Günümüzde elde olan eski eserlerden en önemlileri, Mêzn Qaşqayı, Yusuf Ali Bey ve Hayder Bey şiirleridir.

Kaşkay Türklerinin Kültür ve Gelenekleri

Kaşkay Türklerinin yaşamında ve zevklerinde renkler çok önemlidir. Renk seçiminde yedi ana rengi seçmişler ve ürettikleri bütün halı, kilim, cecim ve benzerlerinde bu renkler görülmektedir (Kafkasyalı, 2007, s. 722). O nedenle de giyimleri de çok renklidir. Kadınlar etek ve Kaşkay gömleği giyerler. Erkeklerin giyimi de şal, arhalık ve Kaşkayı borkü (şapkası)'dür. Kaşkayların giysileri çok renklilik özelliği ile bilinir. Giysilerin renk cümbüşü ve rahatlıkları Kaşkay olmayanların da ilgisini çekmektedir. Kaşkay bölgesini ziyaret eden yerli ve yabancı turistler, bu giysilerle fotoğraf çekmektedir. Hatta bu bölgelerde yaşayan ancak Kaşkay olmayanların bile (özellikle kadınlar) düğünlerde Kaşkay kıyafeti giydikleri gözlemlenmektedir.

Kaşkaylar otantik müziklerine de çok önem vermektedirler. Hanlar tarafından da müziğe önem verilmiştir. Hanların yerel müziği önemsemeleri, müziğin canlı bir şekilde devam etmesinde de etkili olmuştur.

Kaşkay müziği genel olarak üç grup tarafından çalınmaktadır. Aşıklar, Dargalar ve Çengiler. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi, Kaşkayların hepsi olmasa da

büyük grubu Kafkas Dağları ve Azerbaycan'dan İran'ın güneyine göç etmişlerdir. Kuşkusuz ki bu göçte bir grup aşık da onlarla beraber olmuştur. Darga deve çobanı anlamındadır. Bunlar ney çalar ve asanekleri söylerler. Ayrıca çobanlar ney üflemeği de bilmektedirler. Çengiler kerna, zurna ve naqare (davul) çalmaktadırlar (Eyvezi Yadvuri, 2014, s xxx). Düğünlerde çalınan müzik Çengilerin müziğidir. Kaşkaylar doğumdan ölene kader müzik ile yaşarlar. Ölen kişinin cenazesinde zorna ve naqare çalarlar ve çalınan besteye, devre (ters anlamında) beste derler.

Kaşkay toplumunda farklı geleneksel oyunlar da vardır. Ama Haley ve Cenknâme en önemli oyundur ki bütün düğünlerde gençler ve yaşlılar tarafından oynanır.

Cenk kelimesi savaş anlamındadır ve erkekler tarafından oynanır. Müzik Cenknâme çalmaya başlayınca iki erkek meydana çıkıp oyuna başlarlar. İki kişiden biri küçük ve ince bir sopayla diğerine saldırır ve dizinden aşağıya vurur. Diğer de iki metre boyunda bir sopa ile kendini savunacaktır. Bu mücadeleye oyun sırasında devam eder gider.

Haley dansı ise çoğunlukla kadınlar tarafından oynanır ama erkekler de katılabilirler. Kaşkay halayında oynayanlar iki adet yedi renkli mendil ellerine alarak oynarlar. Oyun bir hilal çizgi (veya katılımcı çok olursa yuvarlak) üzerinde ilerler. El ve mendiller hareketi zurna ritmi ile ve ayaklar hareketi davul (Naqara) ritmi ile uyum tutarak devam eder. Oyun ağır halay ile başlar ve yavaş yavaş hafif halaya dönüşür.

Kaşkayların “toyunda (düğününde), ya oğlunun toyunda telafi edeceğim”... sözü çok sık söylenir. Bu telafi edeceğim sözü, “senin düğününde oynayacağım” anlamındadır. Hatta yaşlı kadınlar çoğu zaman istemeseler de damat ve ailesine olan saygıdan dolayı, oyuna katılırlar.

Kaşkay el sanatlarında yünden dokunan el emeği, göz nuru dokumalar dikkat çeker. Halı ev içini döşemek içindir; kılım ve cecim hem ev eşyalarının üzerine atılıp örtmek veya bezemek içindir. Diğer taraftan geceleri battaniye yerine kullanılır. Kaşkay halısı dünyanın büyük müzelerinde de sergilenmektedir. Bu halıların en önemli özelliği kök boya ile boyanmış olmalarıdır (Kıyanı, 1991, s. 90).

At cülü ve döşlüğü ile atları bezerler; owkaş ve cuvalı yük taşımak için kullanırlar; pürçüm ile de kare çadırları süslerler. Çanta küçük eşyaların belli bir yerde toplanmasında kullanılır ve genellikle çadırın bir köşesine asılır. Beledan içinde ise bazı mutfak eşyaları (şiş, oklava gibi) bulundurulur. Tuzluk da torbaya benzer ve tuz tutmak için yapılır.

Kaşkay el dokumalarının önemli özelliği içindeki nakışlardır. Kaşkay kadınları eski efsaneleri ve inançları nakışların dilinde dokurlar. Kadınlar bu efsaneleri kuşaktan kuşağa aktararak yaşatırlar. Özelliğini hiç bozmadan halılara (ve diğer el dokumalara) dokurlar. (Gohari ve çari, 2010, s. 89)

Kaşkayı Yemekleri

Kaşkayların yemek kültüründe yaşadıkları coğrafyanın etkisi görülür. Çok farklı, kendine özgü zengin bir mutfak kültürüne sahiptirler. Kaşkay yemeklerinde et ve hayvansal ürünler ön plandadır. Endemik bitkilerin harmanlanması ve karışımları yemeklere özel bir tat ve koku vermektedir.

Ala Şiş (Türki Kebab): Akciğer, karaciğer ve et, şişe geçirilir kömür üstünde pişirilir. Yarı pişmiş hale geldiğinde ince bağırsağın etrafındaki yağlı perde (çadır pi) ile şişin etrafına sarılır ve bağırsak ile bağlanır, tekrar pişmeye konur.

Bir başka tür şiş kebabında ise davarın döşü ve kaburgası büyük parçalar halinde çatallı şişlere geçirilir ve kömür ateşinde pişirilir.

Karnı Doldurulmuş Tavuk: Pirinç haşlanır ve suyu süzülür. Tavuk ise bütün halinde yağda kızartılır. Tavuğun içi kevrulmuş soğan, kuru nar taneleri, çekirdeksiz kuru üzüm ve baharatlar ile doldurulur ve haşlanmış pirinç arası koyularak tekrar pişirmeye bırakılır.

Pilavlar: İran sofrasında pilav ana yemektir. Özellikle eve misafir geldiğinde sofrada pilavın olması olmazsa olmazdır. Kaşkaylar için de bu aynıdır. Kaşkay pilavında çevrelerindeki doğal bitkilerden yararlanılarak farklı tat ve kokularda pilav pişirilir. Dağ sarımsağı, dağ mantarı, permusur, luppı ve benzeri bu bitkilerdendir. Kaşkaylar bu karışımla yapılan pilava demkeş (veya dempez) adını verirler.

Layı Polo: Haşlanmış ve sonrasında süzölmüş pirinç ile yapılan pilavın arasında pişen ettir. Pirinç suda kaynatılır ve sonra süzülür. Davarın belirgin

yerlerindeki eti (bacak, kol veya kaburga) yağda kızartılır. Kızaran et pilavın arasına konarak pişirilir.

Boz Gavurma (Kavurma): Bu yemeğin özelliği etin su ve kendi yağında pişmesidir. Böbrek, yürek ve et birlikte doğranır. Bir miktar kuyruk yağı katılır. Baharat ve su eklenir, tencerede suyun tamamı buhar olana kadar haşlanır.

Massafa (Ayran Aşı): Bir tür çorbadır, ayran, pirinc, endemik bitkilerle pişirilir.

Cacık: İlbahar ve yaz aylarında yenir. Kaşkay cacığının özelliği, içine ilave edilen dağ bitkileridir. Kenger, çoul, çasır, Kaşni, taze menengiç (çok ince olan kabuğu ile birlikte) gibi bitkiler taze iken konulur.

Hurma Helvası: Bir tür tatlıdır ve hurmadan yapılır. Hurmalar önce ezilir, üzerine un konur, baharat ve bitkiler karıştırılır ve yağda kızartılır.

Kaşkayı yemeklerinde kızartılmış sebzeler de vardır. Tola, luppou, kenger ve kaşni (kasni) ıspanak gibi otlar yağda kızartılıp, yoğurtla karıştırılarak yenir. (İnternet ve Rahmaninejad, 2009)

Kaşkayı Geleneksel Turizm Kampları (KGTK)

Tenge Çogan Kampı

Tenge Çogan Bölgesi Fars Vilayetinin merkezi (Şiraz)'dan yaklaşık 150 Km uzaklıktadır. 5. yüzyılda Sasanlı devleti tarafından Bişapur şehri burada inşa edilmiştir. Tenge Çogan birbirlerine paralel iki dağın arasındaki alanı kapsamaktadır. Bişapur Nehri bu bölgeden geçtiği ve çiftçilik imkanı yarattığı için canlı bir kırsal yaşam burada devam etmektedir. Bölge narenciyesi ile meşhurdur ve hayvancılık da ana ekonomik faaliyetlerden biridir. Nehrin kenarındaki kayalara oyulmuş kabartmalar o dönemden kalmıştır. Büyük Şapur Mağarası dağın zırvası yakınlarında yer almaktadır. Mağara içinde pınarlar ve tarihi eserler bulunur. Tenge Çogan'daki köylerde yaşayanların çoğu Kaşkay Türkleridir. Bölge turizm potansiyeline sahiptir. Tenge Çogan Turizm Kampı 2016'da Dereşorlu köyünde faaliyete başlamıştır. Bu Kampta turistlere konaklama hizmetleri, köy evlerinde ve çadırlarda verilmektedir. Kampın lokantasında turistler için yerel yemekler sunulmaktadır. Misafirler kampta veya çevredeki bazı tarım ve hayvancılık işlerine katılabilirler. Doğal süt ürünleri, dağ bitkileri ve Kaşkay el sanatları kampta satılmaktadır.

Şemim Yeqlaq (Kuhmeresorhi)

Vilayet merkezinden yaklaşık 40 Km uzaklıkta olan Kuhmeresorhi kestane ormanları ve nar bağları ile tanınır. Kestane ormanlarının yakınında yerleşen Kaşkay turizm Kampı 2010'da faaliyete başlamıştır. Bu kampta çadır ile konaklama ve çadır lokantada yerel yemekler ile hizmeti verilmektedir. Doğal hayvan ürünleri, çeşitli bitki içecekleri, at biniciliği, geleneksel hatıra fotoğrafı atölyesi ve geleneksel oyunları oynamak, turistlere sunulan hizmetlerdir. Kentlere yerleşen Kaşkayılar, geleneksel düğün yapmak için bu kampa gelirler.

Ceverg (Beyza)

Ceverg Turizm Merkezi Şiraz'dan yaklaşık 75 Km uzaklıktadır. Beyza Bölgesi'nin Batı tarafındaki dağların eteğinde ve Ceverg köyünde yer almıştır. Burada misafirler için çadır ve köy evlerinde konaklama, günde 3 öğün geleneksel yemekler (Kaşkay yemeği ve bölgenin köy yemekleri), yerli toplumun günlük faaliyetine katılmak (yün eğirme, ekmek pişirme, ip boyatma, halı dokuma, süt ürünleri çıkarma), at biniciliği, dağcılık ve doğa yürüyüşleri, geleneksel giyimleri giyip fotoğraf çekirme veya satın alma gibi olanakları sunmaktadır.

Bu merkezin Ceverg Köyü'nde yapılmasından ötürü, köyde işsizlik oranı tamamen düşmüş ve hatta ters göçe (şehirden köye göç) neden olmuştur.

Turistlere hizmet verebilmek için gereken tarımsal ham maddeler ve bazı hizmetler kuşkusuz ki, köylerden alınacaktır. (turşu, süt ürünleri, reçel, çamaşır yıkama vb.) Bu nedenle de köylülerin aile ekonomilerine katkı sağlanmıştır.

Ayrıca farklı zamanlarda festivaller de burada yapılmakta, yurt içi ve dışı turistler katılım sağlamaktadır. Kaşkaylar için geleneksel nikah töreni ve düğün yapma imkanını da sağlamaktadır.

Kuç-e İle Qaşqayı (Firuzabad)

Önce faaliyetlerini kültürel festivaller ve genellikle Kaşkay el sanatlarını sergilemek amacı ile başlamışlardır. Sergiye gelen ziyaretçilerin yakından Kaşkayların kültür, gelenek ve göçebelik yaşam tarzını görmek istedikleri ve ilgilendikleri görülünce, 2014'de turizm merkezi faaliyetlerine geçilmiştir. Bu turizm merkezi Şiraz'ın yaklaşık 100 km Güneyinde Firuzabad şehrinin yakınlarında kurulmuştur Nüfusunun çoğunluğu Kaşkay'dır.

Burada turistler için geceleri çadırlarda ikamet etme, at biniciliği ve geleneksek oyunlar, gerçek bir göçebe okulu görmek, yerli yiyecek ve içecekleri denemek ve Kaşkay müziği dinlemek imkanı var. Farklı zamanlarda oluşan festivallerde düğün töreni gösterişleri yapılır ve turistlere Kaşkay danslarına katılmak şansı verir.

Derak

Derak, Şiraz şehrinin hemen yanında ve batısında yer alan bir dağın adıdır. Bu dağın eteğinde Şiraz Belediyesi tarafından şehrin en büyük parkı yapılmıştır. Bu park içinde çok farklı eğlence ve dinleme tesisleri vardır. Bu tesislerden biri de, “Derak Göçebe Turizm Kampı”dır. Bu kampta ziyaretçiler için Kaşkayı kare çadırında ikamet etme, yerli yemekler ve taze süt ürünleri, ocak çayı ve doğal bitki çaylarını denemek mümkündür.

Kamp Şehrin yakınında olduğu için turistlerle birlikte, ziyaretçiler de burada satılan hayvansal ürünleri, el sanatları ve geleneksel giyimleri satın almak için buraya gelmektedir. Bu kampta her gece canlı Kaşkayı müziği sergilenmektedir. Sabahları, gün doğumundan önce Kaşkay törelerinden biri olarak zurna ve davul (naqare) çalınır ki buna Seher Avazı denir (çalınan bestenin adı).

Heybetli Tiresi Turizm Ocağı

Heybetli Tiresi Turizmi Ocağı, önceki tanıttığımız turizm kampları ile farklı özellikler taşır. Bu turizm ocağı yaklaşık 10 yıldır seyyar olarak yaylaya ve kışlağa göç etme şeklinde faaliyet göstermektedir. Kışın Fars vilayetinin güneyinde, Ferraşbend şehri yakınlarında ve yazın da Vilayetin kuzeyinde Abade şehrinin batısında olurlar. Yayla ve kışlak arasındaki mesafeyi yürüyerek göçerler. Bu yürüyüş 20 gün kadar sürer. Turistler dilerlerse bu yürüyüşe katılabilirler.

Göçerler çoğu zaman yürüyüşe katılan turistlere, kendi çadırlarında konaklama imkanını misafirperverlik olarak sunarlar. Böylece turistler de göçer hayatını tadar, çobanlar ile davar otlamaya giderler, kadınlar ile beraber ip boyama, halı dokuma, yemek pişirme ve süt ürünleri hazırlama işlerine katılabilirler.

Kentsel yaşamdan uzakta, elektriğin olmadığı bir ortamda gök yüzündeki milyonlarca yıldızı ve galaksiyi izleme fırsatı elde edebilirler. Mehtaplı gecelerin

geleneksel gece oyunları (Şutulu vb.) ve gündüzler de yedi taş, çoban taşı gibi oyunlar turistlerin de katılımı ile düzenlenir.

İran’da Son Yıllarda Ortaya Çıkan Bazı Ekonomik Krizler.

Döviz Krizi

İran’da 2018’in ilk aylarında Dolar, kısa süre içinde 4 bin Tümen’den 7 bin Tümen seviyelerine kadar ulaştı. Buna karşın, Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Nisan ayında doların 4 bin 200 Tümen’e sabitlenmesine karar verdi. Ancak bu karar piyasalarda hiç etkili olmadı. ABD doları piyasada yine 7 bin Tümen’den işlem gördü. Bunun üzerine yönetim, yeniden bir karar alınincaya kadar döviz işlemlerinin durdurulmasına karar verdi. Bu karar karaborsaya yol açtı. 2018’in Eylül Ayında Dolar, 15 bin Tümen civarına yükseldi, 11 Bin seviyelerine düştü. (Temmuz 2019’da bu seviyelerde duruyor.) Bu olaylar da İran ekonomisi için yeni krizler yaratmıştır.

İşsizlik Krizi

İran, diğer ekonomik krizler, döviz krizinden önce de istihdam krizi ile boğuşmaktadır. 1980 İran-Irak savaşı döneminde, İran rejimi nüfusu artırmak için yeni planlamalar yaptı. Bu dönemde doğan çocuklar 2000’lerde yavaş yavaş iş taleplerine katıldılar. Diğer taraftan 2005’de Cumhurbaşkanı’nın değişmesi ile (Ahmedinejad’ın Cumhurbaşkanı olması) ve Uluslararası siyasetin değişimi ile ABD ambargoları başladı. İhracat düştü ve ham maddelerin ithalatı zor oldu. İçerideki ekonomi, siyaset ve yönetimlerinin zayıflığı de bunlara ilave oldu. Birçok petrol rafinesi ve petro-kimya fabrikası projesi inşaat aşamasında durduruldu (özellikle Asaluye Enerji Kutbunda). Ve mevcut fabrikalar da kapanmaya başladı. Böylece işsizlik oranı gittikçe arttı. İran’ın resmi istatistik merkezi 2018 yılı için işsizlik oranını %12,2 ilan etmiştir. (İnternet,10.07.2019). Oysa ki resmi olmayan istatistikler, bu oranın çok daha fazla olduğunu göstermektedir.

Araştırma Bulguları

Araştırma konusu kapsamında olan 6. Kaşkay “Geleneksel Turizm Kampı”nın yöneticileri ile yapılan görüşmelerde, onlara hangi tür geleneksel ve Kaşkay kültürüne dayalı hizmetleri turistlere sundukları sorulmuştur. Kamplarda turistlere verilen hizmet türü Tablo 1’de görülmektedir.

Kampların faaliyete başlama tarihleri (hangi yıldan), son bir yılda hizmet verdikleri yerli ve yabancı turist sayısı ise Tablo 2’de sınıflandırılmıştır.

Tablo 1. Kamplarda Turistlere Verilen Hizmet Türü

	Tenge Çogan	Şemim Yeylaq (Kuhmeresorhi)	Ceverg (Beyza)	Kuç-e ile Qaşqayı (Firuzabad)	Derak	Heybetli Tiresi Turizm Ocağı
Kare Çadırdaki Konaklama	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Köy Evlerinde Konaklama	Var	-	Var	-	-	-
Kaşkayı Yemeği	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Ocak Çayı ve doğal bitkiler çayı	-	Var	Var	Var	Var	Var
Kaşkayı Giyimi(Kira/Satış)	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Geleneksel Fotoğrafhane	Var	Var	-	-	Var	-
El Sanatları	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Her Zamanda Canlı Kaşkay Müziği	-	-	-	Var	Var	-
Belli Zamanlarda ya Turizm talebi ile Canlı Kaşkay Müziği	Var	Var	Var	-	-	Var
Hayvan Ürünleri Satımı	Var	Var	Var	-	Var	Var
At Biniciliği	-	Var	-	Var	-	-
Fastivaller	Var	Var	Var	Var	Var	
Halı, Klim, Cecim Dokuması Deneyimi	Var	Var	Var	Var	-	Var
Gerçek ve Geleneksel Düğün İmkanları	-	Var	Var	-	-	Var

Tablo 1’de görüldüğü gibi bu kamplarda farklı hizmetler turistlere verilmektedir. Bu hizmetler Kaşkay gelenek ve kültürüne dayalıdır. Kare Çadırda (Kaşkay Çadırında) Konaklama hizmeti endirekt olarak çadır dokuyanlar için de iş fırsatı yaratmaktadır ama bunun yarattığı istihdam imkanları görülememektedir. Çünkü her yıl ne kadar satın alındığı bilinmemektedir.

Kaşkayların çoğu şehirlere yerleştikten sonra da kendi geleneklerini devam ettirmektedirler. Tat kültürü (Kaşkaylar Farslara tat ya Tacik derler) kabul etme karşısında çok direnirler. Bu yüzden düğün salonlarında kendi geleneklerini sağlamak için çoğu zaman sıkılırlar. Son yıllarda Kaşkayların kendileri tarafından yapılan düğün salonlarında bu sorunları çözümlenmeye çalıştılar ancak halâ toplumun ihtiyacını gidermek için yeterli değildir. Bazılar kendi yayla ya kışlağa gidip malzemeleri hazırlayıp düğün yapmaktadırlar. Bu nedenle bu kampların bazıları geleneksel düğün yapma imkanları yaratmışlardır. Düğün sahibi ile yapılan anlaşmalara dayalı olarak, düğün zamanı gerçek düğüne katılma veya yapay düğün imkanı da verilebilir.

Farklı münasebetlerde kamplarda festivaller oluşturulur ve yurt içinden ve dışından katılanlar olur. Festivallerin bazıları Kaşkay kültürüne dayalıdır (Kaşkay halısı festivali, Göç festivali gibi) bazıları da Kampın yerleştiği coğrafyanın özelliklerine dayalıdır (Nergiz çiçeği festivali, Bahar Turunç festivali gibi).

Kaşkaylarda diğer Türk toplumları gibi at biniciliği eski zamanlardan beri çok önemlidir. Dereşorlu tayfasının yetiştirdiği ve adını da bu tayfadan alan Dereşorlu (Dereşuri) atı dünyanın ünlü at soylarından biridir. Yeni ve şehirlere büyüyen kuşak de hâlâ biniciliğe ilgi göstermektedir. Altı kamptan ikisinde şimdi bu imkan bulunmakta ve ikisi de yakın gelecekte imkan yaratmayı hedeflemektedir.

Sanatları hem geleneksel şekilde satılmaktadır ki bu halde çoğu alıcı evini süslemek için almaktadır. Aynı zamanda yeni ürünler ve günlük yaşamda kullanmak için (kilimden ya cecimden sırt çantası ya da cüzdan gibi) turistlere satılmaktadır.

Kaşkayların büyük çoğunluğu (özellikle de kadınlar) düğünlerde Kaşkay giyimlerini tercih etmektedir. Bu yüzden Kaşkay giyimi, dikişi ve satışı çok

yaygındır. Şiraz'ın kapalı çarşısında (Vekil Çarşısı) mağazalarda rengarenk Kaşkay kıyafetleri satılmaktadır. Bu kıyafetler turistler tarafından da çok beğenilmektedir. Bu kamplarda turistlerin denemesi ve fotoğraf çekmeleri için kıyafetler kiraya verilmekte ve bazılarında bina ya çadır içinde geleneksel fotoğraf stüdyoları bulunmaktadır. Kıyafet satın almak isteyenlere de alışveriş imkanı verilmekte ve özellikle Kaşkaylar bu kamplardan alışveriş yapmaktadırlar.

Tablo 2. Kampların Kuruluş Tarihi, Ziyaretçi ve İş fırsatları Sayısı

	Kuruluş tarihi	Son bir yılda gelen turist sayısı (Tahmini)		Yarattığı İş Fırsatı	
		Yerli Turist	Yabancı Turist	Direk	Endirek
Tenge Çogan	2018	600	30	4	10
Şemim eylaq (Kuhmeresorhi)	2010	700	400	22	30
Ceverg(Beyza)	2016	1200	1000	15	25
Kuç-e ile Qaşqayı Firuzabad)	2013	500	50	10	20
Derak	2017	450	75	7	15
Heybetli Tiresi Turizm Ocağı	2009	400	250	5	5
Toplam		3850	1805	63	105

Tablo 2'de kampların kuruluş tarihine baktığımızda en eskisi Heybetli Tiresi Turizm Ocağı'dır ki faaliyete başlamasından bu yana 10 yıl geçmiştir. En yeni faaliyete başlayan Tenge Çogan'dır ve bir yıl önce kurulmuştur.

Son bir yılda gelen turist sayısı kampların yöneticilerinden tahmini ve ortalama olarak alınmıştır. Bu konu da en çok turist çeken Ceverg (Beyza) kampıdır. Bunun sebeplerinden biri Şiraz'a yakın ve çok eskiden turizm amacı ile tanınmış bir köyün yakında yer alması olabilir.

Heybetli Tiresi Turizm Ocağı Vilayet Merkezi (Şiraz)'dan uzak olduğuna rağmen yabancı turist çekme açısından üçüncü sırada yer almış ve bunun sebepleri en eski faaliyete başlayan kamp olduğu, yönetmen söylediklerine göre yurtdışı turizm sergilerine katılması ve dijital pazarlamayı çok kullanması ola-

bilir. Toplamda bu altı kamp son bir yılda (Haziran 2018'den Haziran 2019'a) dört bine yakın yerli ve iki bine yakın yabancı turist çekmiştir.

Yarattıkları iş fırsatları imkanı açısından Şemim Yeylaq ve Ceverg en çok (direk ve endirek) fırsat yaratmıştır. Toplamda bu altı kamp 60 civarında direk ve 100 civarında eddirek istihdam imkanı sağlamaktadır.

Sonuç

İran'da son yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizlerin başında işsizlik ve döviz krizi gelmektedir. Bunun sonucunda da durgunluk ortaya çıkmıştır. Böyle bir durumda bu kamplar yaklaşık 160 kişiye istihdam sağlamıştır ve yöneticilerin söylediklerine göre bu kişilerin büyük bir oranı (hatta %100'e yakını) Kaşkay'dır. Kaşkayların orta yaş ve üstünde olanları son yıllara kadar göçebe yaşadıkları için köy ve şehirde olan mesleklerde yetenekli değildirler. Kendi geleneksel meslekleri dışında başka bir işle uğraşmaları çok zordur. Bu yüzden yaratılan istihdam fırsatları onların ekonomik yaşamlarını sürdürmek için toplumun diğer kısmına göre daha etkilidir. Kampların çoğu (5/6) şehirlerden uzak olduğu için paranın köylere ve aşiretlere aktarılmasında önemli bir rolü vardır. Gelir dağılımının dengesini sağlamaya ve kır toplumunun ekonomisini güçlendirmeye yardım olacağı düşünülmektedir. Genel ülke ekonomisi açısından da istihdam yaratmanın yanında yabancı turist çekmesi ile gelen döviz arttırdığı görülmektedir. Diğer taraftan da yerli turist çekmesi ile var olan dövizin yurttan çıkmasına engel olmaktadır.

Kaynakça

Akyürek. S., Özdemir. Ö., Çeken. H., (2018) Gümüşhane İlinin Kırsal Turizm Potansiyeli ve Yerel Halkın Kırsal Turizm Hakkındaki Görüşleri (Zigana Köyü Örneği), Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi, 2 (2), Sayfa 10-19.

Atasoy. F., İnceöz. S., Öztürk. İ., (2018) Kırsal Turizm Kapsamında Gerçekleştirilen

Kültür Turizmi: Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası Örneği, Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi 2(1), Sayfa 06-14.

Arıkan Saltık. I., (2017) Yerli Ziyaretçilerin Çevresel Sürdürülebilirlik Algısının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, International Journal of Contemporary Tourism Research, 2, Sayfa 16-28.

Ayaz. N., dağ. H., (2017) Termal Turizmde yerli Turistlerin Seyahet Motifleri ve Hizmet Beklentileri, International Journal of Contemporary Tourism Research, 2, Sayfa 36-43.

Aydemir. B., Uzun. D., Göçmen.Z.G., (2016) Ödemiş-Tire-Kemalpaşa Yöresi Kırsal Turizm ve Girişimciliğini Tespite Yönelik Bir Araştırma., Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 6 (2), Sayfa 1-6.

Cavanşir. B., (2001) Kaşkayı Türklerinin Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cem Işık. C., Turan. B (2018) Yerel Halkın Turizmin Etkilerine Yönelik Algısı: İzmir İli Üzerine Bir Uygulama, Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(2), Sayfa 101-133.

Çelik. M., (1997) Kaşkayı Türkçesi (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük), Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Eyvezi Yadvuri. C., 2014, Mazun Qaşqayı Şiirleri, Eram yayınevi, Şiraz, İran.
Faruk Sümer, "KAŞKAY", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaskay> (12.06.2019).

Gohari. Z., Çari. E., (2010), Nemadha ve Noquş Tasviri-e Efsaneha ve Das-

Yaghoobi. V., (2011) Bir Kaşıkay Türk Şiri Antolojisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yaghoobi. V., (2017) Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 14(4), sayfa 85-119

Yıldırım Saçılık. M., Toptaş. A., (2017) Kültür Turizmi ve Etkileri Konusunda Turizm Öğrencilerinin Algılarının Belirlenmesi, Turizm Akademik Dergisi, 02, Sayfa 107-119.

www.onturk.org/2011/06/13/kaskay-turkleri-ve-yemekleri. (18.06.2019)

<https://www.amar.org.ir/news/ArticleType/ArticleView/ArticleID/10344>(10.07.2019)

BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN- TÜRKİYE DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ

Meirbol MUTALİYEV*

Özet

Kazakistan ve Türkiye, uzun yıllardır süregelen kardeşlik ve stratejik ilişkilerle birbirine bağlıdır. 1991'den günümüze kadar ki dönemde Kazakistan-Türkiye arasında ekonomik, ticari, siyasi, eğitim ve kültür gibi alanlarda birçok ANTLAŞMAYA imza atılmıştır. Kazakistan ve Türkiye'nin çok boyutlu iş birliğinin güçlenmesi için her bir alanın kendine ait önemi ve özelliği vardır. Fakat, iki ülke halklarının birbirleriyle yakın ilişkiler kurması ve iş birliğini arttırması için dil ve kültür alanlarındaki çeşitli faaliyetler geliştirilmelidir. Bu nedenle çalışmanın amacı, Kazakistan ve Türkiye arasındaki dil ve kültürel ilişkilerde ortaya konulan projeleri, anlaşmaları incelemek ve yapılan tüm faaliyetleri değerlendirmektir. Bu bağlamda araştırmamızda iki ülke arasındaki dil ve kültürel ilişkilerin gelişmesi için bugüne kadar farklı kurumlar tarafından neler yapıldı ve ne yapılmalı sorusuna cevap aranacaktır. Araştırmada Kazakistan-Türkiye dil ve kültür ilişkilerini geliştirmeye yönelik yapılmış tüm faaliyetleri ve projeleri tespit etmek için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Kazakistan Ankara Büyükelçiliği tarafından yayınlanan iki ülke iş birliğine yönelik kitaplardan, Kazakistan-Türkiye Cumhurbaşkanları ile bakanları arasında imzalamış resmi evraklardan, anlaşmalardan ve farklı kaynakçalardan elde edilmiştir. Tespit edilen veriler sonucunda Kazakistan-Türkiye dil ve kültür iş birliğinin güçlenmesi ve gelişmesi için birtakım projeler gerçekleştirildiği, anlaşmalara imza atıldığı ve Türkiye Türkçesi öğretim merkezleri açıldığı belirlenmiştir. Fakat iki ülkede dil ve kültürel ilişkilerin gelişmesi için güçlü ve köklü zemin mevcut olmasına rağmen bazı sorunların yaşandığı tespit edilmiştir. Kazakistan-Türkiye dil ve kültür ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesine ve kültürel ortaklıkların zenginleşmesine yönelik öneriler verilmiştir.”

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Türkiye, Dil-Kültür İlişkileri, Kurumlar

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi (Kazakistan)

Abstract

“Kazakhstan and Turkey are bound by long-standing brotherhood and strategic relationships. A lot of agreements in the spheres such as economic, commercial, politics, education and culture have been signed between Kazakhstan and Turkey in the period from 1991 until today. Each sphere is essential and special for the strengthening multidimensional cooperation between Kazakhstan-Turkey. But in order to make close relations between the peoples of two countries and improve cooperation, various activities in the fields of language and culture must develop. Therefore the aim of the study is to investigate projects, agreements and to evaluate all activities in the field of language and cultural relationships between Kazakhstan and Turkey. In this context, in our research, the question of what has been done and what should be done by different institutions will be sought for the development of language and cultural relations between the two countries. The content analysis technique was used to determine all the activities and projects carried out for the development of Kazakhstan-Turkey relations in the area of language and culture. The data were obtained from books about cooperation of the two countries issued by the Embassy of Kazakhstan in Ankara, agreements signed by Presidents and ministers of Kazakhstan and Turkey, official documents and other different references. As a result it was demonstrated that a number of projects have been realized, a lot of agreements have been signed and a lot of Turkish language centers have been opened for the strengthening and development of the language and cultural cooperation between Kazakhstan and Turkey. However, although there is a strong and well-established ground for the development of language and cultural relations in both countries, some problems have been identified. Suggestions were given to improve language and cultural relationships of Kazakhstan-Turkey in a healthy way and enrich cultural partnership.

Key Words: *Kazakhstan, Turkey, Language-Culture Relationships, Institutions*

Giriş

Kazakistan ve Türkiye uzun yıllardır dostluk ve siyasi ortaklık ilişkileriyle birbirine bağlıdır. İki kardeş ülke dış politika, eğitim, kültür ve stratejik hedefleri bulunan büyük bölge devletleri olarak tanınır. Kazakistan ile Türkiye arasındaki yüksek düzeyli ilişkiler Kazakistan bağımsızlığını ilan etmeden önce başlamıştır. 14-15 Mart 1991 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan'a ilk ziyareti güzel örneklerin biridir. Düzenlenen bu resmi ziyaret sürecinde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında “Dostluk ve İş Birliği Anlaşması” imzalanmıştır. Aynı yılın 25-29 Eylül tarihleri arasında Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetiyle Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye ilk ziyareti düzenlenmiştir. Resmi ziyaret esnasında iki ülke arasındaki siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Daha sonra da 26 Eylül 1991'de Türkiye Cumhuriyeti ile Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında “Karşılıklı İlişkilerin İlkeleri ile Maksatlarına Dair Deklarasyon” ile “Karşılıklı Sözleşmelere Dair Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012). Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmeden önce yapılan bu anlaşmalar ile düzenlenen ziyaretler iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkileri temelinin gerçekleşmesinin güzel adımlarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın bağımsızlığını dünyada ilk tanıyan ülke olarak ilk dost devlet olma özelliğine sahiptir. İki ülkenin dostluğunu ve birliğini parlak bir geleceğe taşıyan bu tarihi adım bugüne kadar ilişkilerin sağlam bir şekilde gelişmesinin temel etkenidir. 1991 yılından itibaren iki ülke halkının tarihten gelen kardeşliğe ve karşılıklı güvene dayalı ilişkileri, siyasi, ticari, ekonomik, eğitim ve kültürel alanlardaki ilişkilerin gelişmesiyle daha da ilri gitmektedir. 2 Mart 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dışişler Bakanı Hikmet Çetin'in Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında “Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol” imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında “Vize Muafiyeti Anlaşmasına” dair imzalar atılmıştır. Bu imzalanan protokol sonucunda 18 Nisan'da Türkiye Büyükelçiliği Almatı'da açılmıştır. Kısa süre sonra 20 Mayıs'ta Kazakistan'ın Türkiye'deki Büyükelçiliği

de açılmıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012). Bundan sonraki üst düzey karşılıklı ziyaretler iki ülke arasındaki iş birliği güçlendirmek amacıyla yapılmıştır.

29 Nisan-1 Mayıs 1992 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne resmi ziyareti gerçekleşmiştir. Kazakistan ile Türkiye arasındaki iki taraflı iş birliğini geliştirme konuları, özellikle ekonomi, eğitim, kültür, yatırım, ulaştırma alanlarındaki anlaşmalara bu ziyaret esnasında imza atılmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki iş birliğinin yeni bir düzeyde yer almasında 16-19 Ekim 1994 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye ziyareti içerisinde imzaladığı "Dostluk ve İş birliği Anlaşması'nın" da büyük payı vardır. Bu anlaşmada bağımsızlık, bölgesel birlik, dostluk ve kapsamlı iş birliğinin esas ilkelerine saygı yer alır. İki ülkenin iş birliğinin bundan daha yüksek düzeyde geliştirilmesi amacıyla 10 Eylül 1997'de Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında "İşbirliğinin Geliştirilmesine Dair Ortak Deklarasyon" imzalanmıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012). Kazakistan ve Türkiye arasındaki iş birliğinin kapsamlı alanlarını içine alan pek çok belge bu anlaşma esnasında kabul edilmiştir.

Günümüzde Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler çok yönlü ve sağlam zemin üzerine inşa edilmiştir. Bunlar arasında siyasi, ticari, ekonomik, eğitim, askeri, dil ve kültürel alanlarda imzalanmış iki ülke iş birliğini güçlendiren 100'den fazla anlaşma, sözleşme ve protokol vardır. Kazakistan-Türkiye arasındaki siyasi ve dostluk ilişkisi iki ülkenin verimli ekonomik ve kültürel ilişkilerinin stratejik ortaklığa dönüştürülmesine katkı sağlamıştır. Ekim 2009 tarihinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye düzenlendiği ziyareti esnasında imzaladığı "Stratejik Ortaklık Anlaşması" iki ülkenin devamlı iş birliğinin en bariz göstergesidir. İki ülkenin arasındaki iş birliği, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Ekonomik İş birliği Teşkilatı, İslam İş Birliği Teşkilatı, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Akademisi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Konseyi-TÜRKSOY ve diğer ortaklıklar çerçevesinde başarıyla devam etmektedir.

Kardeş iki ülke arasında devam eden iş birliği alanlarda dil ve kültür ilişkileri öncelikli konulardan biridir. İki ülkenin kardeşlik ve dostluk ilişkileri aynı

tarih ve kökten gelme sebebiyle başlar. Dolayısıyla bugüne kadar birçok ziyaretin yapılması ile sözleşmelerin gerçekleşmesinde ortak tarih ve kültürel unsurlar temel nedenlerden biridir. Bu nedenle ele alınacak makale Kazakistan-Türkiye'nin dil ve kültür ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Dil ve kültür ilişkilerinden hareketle, bu çalışmanın amacı Kazakistan ve Türkiye arasındaki dil ve kültürel ilişkilerde ortak olan projeleri, anlaşmaları ve yapıldığı tüm faaliyetleri ortaya koymak ve değerlendirmektir. Çalışma, iki ülke arasındaki dil ve kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla yapılan tüm fırsatları değerlendirerek neler yapıldı ve ne yapılmalı sorusu üzerinde odaklanacaktır.

Yöntem

Araştırma yöntemi doküman incelemesidir. Bu çalışmanın yapılması için konu ile ilgili Kazakça ve Türkçe yayımlanan makale, internet haberleri, gazete arşivleri ve TÜRKSOY, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Nezdindeki Büyükelçiliği tarafından Kazakistan'ın bağımsızlığına yönelik yayımlanan iş birliği kitaplar önemli kaynak olarak kullanılmıştır.

Kazakistan-Türkiye Eğitim İlişkilerinin Türkiye Türkçesinin Öğretilmesine Katkısı

Günümüzde Kazakistan çok kültürlü birçok yabancı dili konuşan devlettir. Kazakistan'da ya da diğer ülkede olsun yabancı dil öğretmek ve öğrenmek ön plandadır. Bu nedenle her devletin önemli siyasetlerin biri dil politikasıdır. Türkçe'nin öğretilmesinin ilk adımları Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmeden önce gerçekleşmiştir. Milliyet Gazetesinin 20 Mayıs 1989 sayısı ve 4. sayfasındaki bir yazıda, yılında yayınladığı gazete haberinin dördüncü sayfasında Kazakistan'ın farklı şehirleri ve kasabalarındaki okullarda Türkçe öğretilmeye başlamıştır (www.milliyet.com.tr, 22.04.2019). Haberi yer almaktadır.

Aynı yılın 30 Eylül tarihinde Kazakistan'da yaşayan Mesket Türkleri (Ahıska Türkleri) için bir Türk Kültür Merkezi açılmıştır. Bu merkezde Mesket Türkleri için Türkçe dil kursu da düzenlenmiştir (www.milliyet.com.tr, 22.04.2019). Elde edilen bu gazete haberleri Kazakistan'da Türkçenin öğretilmesinin ilk

önemli adımları olduğunun göstergesidir. 5 Aralık, 1990 yılında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında sosyal ve kültürel alanıyla ilgili bir protokol imzalanmıştır. İmzalanan protokolda iki ülkenin üniversitelerinde Türk dili ve edebiyatı bölümleri açılmıştır. Ayrıca iki taraf dil ve edebiyat alanlarında okutmanları bilgi ve kültür alışverişinde bulundurmak amacıyla değişim programıyla birçok öğretmenin Türkiye’de eğitim görmesi için kararlar almıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 1996: 293-295). Dolayısıyla bağımsızlıktan önce yapılan iki ülke arasındaki işbirliği bağımsızlık sonrasında da yüksek seviyede devam etmiştir.

Kazakistan-Türkiye iş birliğinin sağlam gelişme sebebiyle 1991 yılından itibaren iki ülke arasında dil, kültür ve eğitim anlaşmaları yapılması devam etmektedir. 1 Mayıs 1992 yılında Kazakistan ve Türkiye arasında “Eğitim, Kültür, Spor Alanlarında İş birliği Anlaşmasına” imza atılmıştır. Bu anlaşmanın 4.maddesinde iki ülke devamlı eğitim alışverişinde bulunacakları söz edilmiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 1996: 312).

18 Mayıs, 1992 yılında Kazakistan Cumhuriyeti, Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti, Milli Eğitim Bakanlığı’nın işbirliğine ait protokolüne imza atılmıştır. Bu protokol iki ülkenin eğitim alanının gelişmesi ve Türkiye Türkçesinin öğretilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle protokolün bazı maddelerinin açıklanması gerekmektedir. Protokolün 2. Maddesinde Türkiye Cumhuriyeti tarafı Türk dili, tarih ve edebiyatının öğretilmesi için Kazakistan’daki okullara okutmanlar gönderecek. 3. Maddesinde Kazakistan Cumhuriyeti Türkiye Türkçenin öğretilmesi için öğretim materyalinin, ders kitaplarının ve eğitim programlarını Türkiye Cumhuriyeti’nin hazırlanmasına imkan sağlayacak ve yardım edecek. 4. ve 5. Maddelerinde Türkiye Cumhuriyeti 1992-1993 yılından itibaren 1400 Kazak öğrencinin Türkiye’de üniversitelerde okuması sağlanacaktı. Kazakistan tarafı da üniversitelere aynı yılın içerisinde Türkiye Cumhuriyeti tarafından seçilen 500 öğrenciyi alacaktı. 9. Maddede ise her yıl Türkiye 10, Kazakistan 20 öğrenciyi değişim programlarıyla bir dönem üniversitede staj yaptırmak için gönderecekti. 15. Maddede Türkiye Cumhuriyeti tarafından Almatı’da Türkçe Öğretim Merkezi açılacak. 16. Maddede Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan’da dört üniversite kuracaktır. 22. Maddede ise Kazakistan’da Kazakistan-Türk Toplumunun organize edilmesi ile Hoca

Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi kurulacak (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 1996: 320-322). Bu protokolün maddelerine göre Kazakistan Türkiye Türkçesi ve edebiyatının okutulması, geliştirilmesi için imkan sağlamıştır.

4 Mart, 1997’de Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında “Bilim ve Teknik İş birliği Anlaşması” ile Kazakistan ve Türkiye Milli Eğitim Bakanlıkları arasında “Eğitim ve Bilim Alanlarında İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır. 22 Ekim, 2009’ da iki ülke arasında tekrar “Stratejik Ortaklık Anlaşması” ile “Bilim ve Teknik İş birliği Anlaşmasına” imza atılmıştır. Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra geçen az vakit içerisinde kardeş iki ülke arasında bilgi alışverişinde bulunma, ilişkileri geliştirme ve geleceğe birlikte adım atma gibi konularda ortak çalışmalar yapılmıştır.

1992 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in Türkiye Cumhuriyeti’ne düzenlediği çalışma ziyaretinde Kazakistan ile Türkiye’nin “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Anlaşması”, 31 Ekim’de Kazakistan ile Türkiye Hükümetleri arasında Türkistan şehrinde “Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma” imzalanmıştır. Üniversitenin kuruluş amacı Kazakistan-Türkiye’nin ekonomik, tarihi, kültürel ve sosyal ilişkilerini geliştirmektir. 12-14 Haziran, 1995 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Süleyman Demirel Kazakistan Cumhuriyetine düzenlediği resmi ziyareti sürecinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi kampüsünün temeli atılmış ve Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı’nın temsilciliği açılmıştır. Sonra da 22 Ekim, 2009’da iki ülke hükümetleri arasında “Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinin İşleyişine Dair Anlaşmasına” imza atılmıştır. Türkiye’den ve diğer Türk devlet ve topluluklarından Üniversiteye öğrenci alımı 1994-1995 öğrenim yılında başlamıştır. Şimdilik ise 12 binden fazla öğrenci, bu üniversitede öğrenim görmektedir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi hem Kazak Türkçesi’nin hem de Türkiye Türkçesi’nin öğretilmesi için büyük rol üstlenmiştir. Bununla birlikte Kazakistan’da Türk kültürünün tanıtılması, dostluk ve kardeşlik ilişkilerin geliştirilmesi açısından ortak devlet üniversitesi kurulması çok önemlidir.

Bağımsızlığın ilk döneminde Türkiye Türkçesinin yaygın bir şekilde öğretilmesine katkıda bulunan önemli kurumların biri Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığıdır. 1992 yılında Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Bakanlığı (TİKA) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri'nin yeniden yapılanma ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla kurulmuştur. TİKA'nın Kazakistan'daki merkezi Astana'dadır. TİKA 1995 yılından başlayarak Türk Cumhuriyetleri ülkeleri ile eğitim ve kültür ilişkilerini sağlam bir şekilde kurmaya çalışmıştır. TİKA'nın gerçekleştirdiği çalışmalar esnasında 2011 yılında Kazakistan'da Almatı'ya yakın Talgar Bölgesi'nde 320 öğrencinin öğrenim görebileceği Kazak Türk Lisesi açılmıştır. Bir de TİKA Almatı'da Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesine destek olarak Türkçenin öğretilmesi için de bir bina yapmıştır (tika.gov.tr, 07.05.2019).

Türkiye'nin tanıtılması ve Türkiye Türkçesinin öğretilmesi açısından önemli sayılan TÖMER de vardır. İki ülkenin eğitim bakanlıkları tarafından imzalanan Mutabakat Zabitleri ve Protokoller çerçevesinde Almatı Eğitim Müşavirliğimizin 26 Mart, 1996 gün ve 02.140 sayılı teklifi, Bakanlığımızın 15 Nisan, 1996 gün ve 4179 sayılı olurlarıyla Almatı'da Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi açılmıştır. Bu merkez 01 Eylül, 1997 tarihinde faaliyetini gerçekleştirmeye başlamıştır. TÖMER'de bugüne kadar 8700 öğrenci sertifika almıştır. Bir de TÖMER'de çalışan Türkçe okutmanları TÖMER' in dışında Kazakistan'ın Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, Abılayhan Uluslararası İlişkiler ve Alem Dilleri Üniversitesi, Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi ve Kariyer gibi önde gelen üniversitelerinde Türk dili ve edebiyatı derslerine girerek Türkiye Türkçesinin yaygın bir şekilde öğretilmesi için çaba göstermiştir. Fakat 2014 yılı TÖMER'de çalışan okutmanların vize sorunlarının ortaya çıkması merkezin kapatılmasına sebep olmuştur.

Kazakistan'da Türkiye Türkçesinin öğretilmesi ve Türk kültürünün tanıtılmasına hizmet eden başka bir kurumların biri Yunus Emre Enstitüsü'dür. 2007 yılında Yunus Emre Enstitüsü diğer ülkeler ile kültürel alışverişte bulunarak Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak amacıyla Astana'da kurulmuştur. Astana Yunus Emre Enstitüsü, L.N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Türkoloji Bölümü aracılı-

ğıyla bölgede Türkiye Türkçesinin öğretimini gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte Yunus Emre Enstitüsü “Uzaktan Eğitim” projesi, Türkçe Yeterlik Sınavı, Yaz Okulu gibi çeşitli programlar, sınavlar, sempozyumlar, çalıştaylar düzenleyerek Türkiye Türkçesinin sağlam bir şekilde öğretilmesini gerçekleştirmektedir (astana.yee.org.tr, 05.04.2018). Bir de Yunus Emre Enstitüsü, Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak–Türk Üniversitesinin Almatı’daki Avrasya Araştırma Enstitüsü iş birliğiyle, Kazakistan’da Türkiye Türkçesi öğreten yerel okutmanlara yönelik “Türkçe Öğretimi Semineri” düzenler. Seminerde Türkiye Türkçesi öğretimi sürecinde karşılaşılan sorunların çözümleri ortaya konularak materyal geliştirme gibi çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bunun dışında Türkiye Türkçesinin öğretimi ile ilgili Yunus Emre Enstitüsü, Astana Türk Kültür Merkezi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları Enstitüsü iş birliği ile 28-29 Nisan 2014 tarihleri arasında “Kazakistan’da Türkiye Türkçesi Öğretimi Çalıştayı” düzenlenmiştir. Genel olarak çalıştayda Kazakistan’da Türkiye Türkçesi öğretim meseleleri, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme konuları ortaya konulmuştur.

Yukarıda Türkiye Türkçesi öğretimi ile ilgili yapıların dışında 1991 yılından itibaren Kazakistan’ın birçok üniversitede Türkiye Türkçesi öğretilir. Kazakistan’da Türkiye Türkçesi ve edebiyatını öğreten üniversiteleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1991 yılında Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesinde Şarkiyat Fakültesi (Türkoloji, Türk Dili Filolojisi, Türk Dili Tercümanlık) bölümleri olarak açılmıştır. Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesinde Filoloji ve Yabancı Diller Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, ikinci yabancı dil olarak Türkiye Türkçesi öğretimi bölümleri ile L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Türkoloji bölümü görevini yapmaktadır. Ayrıca bu bölümde Türkiye Türkçesi konuşma kulübü çalışmaktadır. 1993 yılından itibaren ise Abılayhan Uluslararası İlişkiler ve Alem Dilleri Üniversitesinde Türk Filoloji bölümü ile Türkiye Türkçesi ikinci yabancı dil olarak öğretilmektedir. Ayrıca 2015 yılında Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesinde TÜRKSOY kültür bölümü ile Türkçe konuşma kulübü açılmıştır. Bu bölümün amacı Kazakistan ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında bir bağ kurmaktır. Bunun dışında da daha birçok Uluslararası Yabancı Diller ve

Mesleki Kariyer Üniversitesi, Kazak Kızlar Pedagoji Üniversitesi, Kazak Amerikan Üniversitesi, Orta Asya Üniversitesi, Turan Üniversitesi (özel üniversite) gibi devlet ve özel üniversitelerde Türkiye Türkçesi ikinci yabancı dil olarak öğretilmektedir. Bu üniversitelerde Türkiye’den gelen Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe Öğretimi, Çağdaş Türk Lehçeleri alanlarında çalışan okutmanlar ders vermektedir. Bununla birlikte Türkiye’deki üniversitelerin Kazakistan’daki üniversiteler ile imzalamış oldukları ikili protokoller ve çeşitli anlaşmaları üzerinde öğrenciler Türk kültürü ve Türkiye Türkçesini öğrenmek amacıyla Türkiye’de eğitim görmektedir. Örnek olarak, Gazi Üniversitesi, Erzinan Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ile Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Abılayhan Uluslararası İlişkiler ve Alem Dilleri Üniversitesi gibi birçok üniversitelerde öğrenciler Mevlana, Farabi, Erasmus değişim programlarıyla eğitim görme fırsatında bulunurlar. Eskiden bugüne kadar Kazakistan ile Türkiye’nin önde gelen 20 üniversitesi arasında işbirliği yapılmaktadır. Yüksek öğretim kurumları dışında “Galaxy” gibi birçok uluslararası okullarda Türkiye Türkçesi öğretilmektedir. Okul dışı faaliyetlerinde okul öğrencileri Türk kültürü ve mutfağı ile tanışmaktadır. Ayrıca bu okullardan mezun olan öğrenciler eğitimlerine Türkiye’de devam etmektedir.

Kazakistan ve Türkiye arasındaki eğitim, kültür, ticaret gibi çok yönlü ilişkilerin, özellikle Türkiye Türkçesinin öğretiminin gerçekleşmesi için 1992 yılındaki ilk mutabakat zaptı ile uygulanmaya başlanan Büyük Öğrenci Projesi önemli yer almaktadır. Büyük Öğrenci Projesi bağımsızlığını yeni kazanmış olan tüm Türk Cumhuriyetleri için önemli proje olarak değerlendirilmektedir. Bu proje kapsamında 1992-1993 öğretim yılından başlayarak 2985 Kazak öğrenci Türkiye’yi tanımakta ve Türkiye Türkçesini öğrenmektedir. Fakat Büyük Öğrenci Projesi 2012 yılında adını Türkiye Bursları olarak değiştirmiştir. Türkiye Bursları projesinin amacı, yükseköğretimde uluslararasılaşmayı sağlayarak, gelişmiş ülkelerin uyguladığı projelerin seviyesine ulaşmaktır. Bir de Türkiye Türkçesini yaygın bir şekilde öğrenilmesine destek olma, Türk kültürünü tanıtmaya, ülkeler arasında iş birliği artırma gibi hedefler bu proje çerçevesindedir.

Günümüzde Türkiye’ye eğitim amaçlı gelen uluslararası öğrenci sayısı 148 bin olarak belirtilmektedir (www.ytb.gov.tr, 29.04.2019). Türkiye Bursları

kapsamında Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı aracılığıyla Kazakistan'dan birçok öğrenci Türkiye'ye eğitim amaçlı gelmiştir. Kazakistan'daki öğrencilerin Türkiye'ye karşı dini, tarihi ve kültürel yakınlık hissleri Türkiye'yi tercih etmelerinin ilk sebeplerinden biridir. 2013-2014 yılında üniversitelerde öğretim gören Kazak öğrencilerin sayısı 1306 iken, 2016-2017 öğretim yılında ön lisans, lisans ve lisansüstü öğretim gören Kazak öğrencilerin sayısı toplam 2015'e çıkmıştır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının verilerine göre Kazak öğrencilerin 2016-2017 yıl sürecinde dağılımını şu şekilde sıralayabiliriz: ön lisans programında toplam 112 öğrenci (75 erkek, 37 kız), lisans toplam 1249 öğrenci (719 erkek, 530 kız), yüksek lisans toplam 406 öğrenci (150 erkek, 256 kız), doktora ise toplam 248 öğrencidir (104 erkek, 144 kız). (YÖK, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, 15.04.2019) Türkiye'de eğitim alan Kazak öğrenciler, Türkiye ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin bundan daha ileri gelişmesine katkı sağlayabilecek potansiyel olarak görülmektedir. Bununla birlikte bu öğrencilerden Türk kültürünü, tarihini ve dilini geliştirmeleri beklenmektedir.

Elde edilen kaynaklara göre Kazakistan'da Türkiye Türkçesi birçok devlet ile özel kurumlar tarafından öğretilmektedir. Kazakistan'da yaşayan genç kuşaklar yukarıdaki adı geçen kurumlar dışında özel dil kurslarına da giderek Türkçeyi sağlam bir şekilde öğrenmeye imkanda bulunmaktadır. Kazakistan'daki Türkçe okutmanlar her türlü konferans, seminer ve panellere katılarak Kazakistan'daki öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlara çözüm bulmaktadır. Bu nedenle Kazakistan'da Türkiye Türkçesi öğretimi konusunda ciddi gelişmeler görülmektedir.

Kazakistan-Türkiye Arasındaki Ortak Kültürel Çalışmalar

Kazakistan-Türkiye arasında uzun bir tarihsel geçmişten derin bir kültürel bağların hala devam etmesi, iki ülkenin güçlü iş birliği neticesidir. Kazakistan bağımsızlığı ilan etmeden önce iki ülke tarihi ve kültürel iş birliği kurmaya başlamıştır. 5 Aralık 1990 yılında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kültür Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arasında iki ülkenin ortak "Kültürel Anlaşmasına" imza atılmıştır. Bu anlaşmanın 1. maddesine göre, iki taraf Almatı ve Ankara şehirlerinde kültür merkezleri açılacaktır. Ayrıca iki taraf kültür ve sanat alanlarında çalışan uzmanları bilgi alışverişin-

de bulundurma amacıyla gönderecek. Bir de iki taraf ünlü yazarların kitaplarını Kazak Türkçesine ve Türkiye Türkçesine aktaracak. Ayrıca 4. Maddesinde 1991 yıl Kazakistan'da Yunus Emre yılı, 1993 yıl ise Türkiye'de Hoca Ahmet Yesevi yılı olarak ilan edilmesi anlaşmada yer almıştır. Buna ek olarak "İpek yolu" projesini gerçekleştirmek amacıyla iki ülke ortak konferans ve seminerleri düzenlemiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 1996: 296-299). Sonra bu anlaşma esnasında 31 Ocak, 1991 yılında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir protokole imza atılmıştır. Bu protokole göre 24 Nisan ile 1 Mayıs, 1991 tarihleri arasında Türkiye'de Kazakistan'ın kültür ve sanat günleri gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın kültür ve sanat günlerinin açılış yeri Ankara, kapanış yeri İstanbul olarak belirlenmiştir. Bir de 13-20 Eylül 1991 yıl Kazakistan'ın Almatı şehrinde Türkiye'nin kültür ve sanat günleri düzenlenmiştir. Kültür ve sanat günleri çerçevesinde iki ülke kitap fuarı, belgesel film, sergi gibi ortak faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Hoca Ahmet Yesevi ile Arslan Bab türbelerinin restorasyon işlerini Türkiye Cumhuriyeti yapmıştır. İki ülke restorasyon, müze işleri ve mimari alanlarında iki uzmana 10 günlük bilgi alışverişinde bulunma imkanı sağlanmıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 1996: 301-304).

Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile kültür, eğitim, araştırma ve spor alanlarında iş birliği kurmuştur. 1 Mayıs, 1992 yılında yukarıda adı geçen alanlarda Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 5. Maddesinde iki taraf tiyatro, müzik, opera gibi kültür ve sanat alanlarının geliştirilmesine destek olma kararı yer almıştır. İki tarafın televizyon, edebiyat alanlarında ortak çalışmaların yapılması anlaşmanın 8. ve 10. Maddelerinde bulunmaktadır. Ayrıca iki taraf kültür merkezleri kurmaya destek olma kararı almıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 1996: 311-314) İmzalanmış anlaşmalar çerçevesinde birçok ortak çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar iki ülkenin ortak tarihsel, kültürel ve sosyal değerlerinin yeniden geliştirilmesine, ortaya çıkmasına büyük katkı sağlamıştır. 1 Mayıs 1992 yılında imzalanmış anlaşma esnasında 22 Eylül, 1996 yılında Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlıkları "1996-1998 Yıllar Arasındaki Kültür Protokolüne" imza atmışlar. Bu protokol çerçevesinde iki taraf müzik, tiyat-

ro, sanat, müze ve tarihi önem taşıyan değerleri koruma, canlandırma gibi iş birliği düzenleme kararı almıştır. Bununla birlikte ortak sempozyum, konferans ve seminerler düzenlenecektir. Ayrıca iki ülke kültür ve sanat günleri düzenleyerek Kazak ve Türk film haftası faaliyetini de gerçekleştirecektir. İki taraf TÜRKSOY'un Türk Cumhuriyetleri kültürü, dili, edebiyat, sanat ve tarih alanlarını tanıtmaya amacıyla yaptığı kültür ve sanat çalışmaları, projeleri destekleyecektir. Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde birçok ortak çalışma devam etmektedir. Astana'nın en güzel yerlerinin birinde, Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf edilen büyük anıtın töreni yapılmıştır. 19-20 Ekim, 2000 yıl Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Kazakistan'a resmi ziyareti sürecinde iki ülke arasında kültür ve sosyal iş birliğinin daha da geliştirilmesine ilgi gösterilmiştir. Ahmet Sezer, Türkistan şehrinin 1500' üncü yıl dönümüne düzenlenen kutlamaya katılmıştır. 21-23 Mayıs, 2003 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye resmi ziyareti düzenlenmiştir. Ziyaret sürecinde Kazakistan'ın Türkiye Büyükelçiliği'nin yeni binası ile İstanbul şehrindeki Abay İlköğretim Okulunun açılış töreni yapılmıştır. İki ülke arasındaki iş birliğinin neticeli ilerlemesinin bir daha örneği 23-25 Mayıs, 2010 yılı Türk Akademiyasının açılışı ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Ankara'da dikilen anıtının yer almasıdır. Kardeş iki ülkeni kültür alışverişinde bulundurma amacıyla bugüne kadar imzalanan anlaşmalar esnasında birçok önemli ortak çalışmalar düzenlenmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Türk dilini, tarihini, kültürünü, sanatını tanıtmak ve Türkiye'nin Kazakistan ile dostluk ilişkileri geliştirmek amacıyla Astana'da Yunus Emre Enstitüsü kurulmuştur. Kültür ve sanatı geliştirmek doğrultusunda Yunus Emre Enstitüsü edebiyat, tiyatro, Türk Sineması, Türk Mutfak, Kitap Fuarları, Türkiye Günleri Festivali gibi birçok konularda etkinlikler yapmaya devam etmektedir. Yunus Emre Enstitüsü ile T.C. Ziraat Bankası ortaklığı ile dünyanın farklı ülkelerinde "100 Kütüphane Projesi" esnasında 2012 yılında Astana Yunus Emre Türk Kültür Merkezinde bir kütüphane kurulmuştur. Bununla birlikte, 12 Mart, 2014'te Astana'da iki ülke halkları arasındaki kardeşlik ilişkileri geliştirmek amacıyla "Nevruz Bayramı Gösterisi", 2 Nisan'da "Türkiye'nin Somut Olmayan Kültürel Mirası Sergisi",

22 Temmuz'da "Ömer Seyfettin'in Hikayelerinde Milli Duygu" konferansı, 15 Ekim'de "İsmail Gaspıralı Anma Günü" gibi önemli olan etkinlikler düzenlenmiştir.

23 Mayıs, 2015' te Kazakistan'da Türk Sinema Günleri Türkiye'den ünlü oyuncu Burak Özçivit'in katılımıyla açılmıştır. Ayrıca 15 Mart 2015'te Çanakkale Zaferinin 100.yılı esnasında "Çanakkale Savaşlarının 100. yılı" adlı bir panel-sergi gerçekleştirilmiştir. 3 Aralık, 2016' da Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimini ve 15 Temmuz gecesinde yaşananları konu alan, AA'nın fotoğraflarından oluşan "15 Temmuz: Milli İradenin Yükselişi" adlı fotoğraf sergisi Astana'da Han Çadır Alışveriş Merkezinde açılmış. Türkiye Cumhuriyeti Astana Büyükelçiliği, Astana Yunus Emre Enstitüsü, TİKA Astana Koordinatörlüğü, Anadolu Ajansı ve TRT Astana Temsilciliği tarafından gerçekleştirilen serginin açılış törenine Türkiye'nin Astana Büyükelçisi Nevzat Uyanık ve Türk kurumlarından temsilcilerin yanı sıra çok sayıda davetli katılmıştır. Kazakistan'ın başkenti Astana'da "Türkiye Günleri" etkinlikleri kapsamında "Türkiye-Kazakistan Kardeşlik Ezgileri" konseri, Astana Yunus Emre Enstitüsü organizasyonu ve TİKA Astana Koordinatörlüğü destekleri ile T.C. Astana Büyükelçiliğinin himayelerinde düzenlenmiştir. UNESCO tarafından 2016'nın Hoca Ahmet Yesevi yılı ilan edilişi ile aramızdan ayrılışının 850. yıl dönümü münasebetiyle Türk piyanist Tuluyhan Uğurlu tarafından Kazakistan'da üç konser verilmiştir. Konserde piyanistin Hoca Ahmet Yesevi için bestelediği "Yesevi Yolu" adlı eserine piyanosuyla hayat verilmiştir. 2017 yılında Astana'da Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, T.C. Astana Büyükelçiliği ile Astana Yunus Emre Enstitüsü tarafından L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesinde Türk Tarih Kurumu arşivinden derlenen 40 fotoğraftan oluşan "Atatürk Fotoğrafları Sergisi" açılmıştır. Sonra da Astana Yunus Emre Enstitüsü ile L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesinde "Yapraktan Bardağa Türk Çayı Tanıtım Günü" düzenlenmiştir. Bu etkinlik esnasında Türk mutfağının ve Türk çayının özelliği ile zenginliği söz konusu olmuştur.

2018 yılında ise Astana'da Kemankeş projesi kapsamında Türk okçuluk kursu açılmıştır. 16 Mart 2018' de L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Türkoloji bölümünde Çanakkale Zaferi'nin 103. yıl dönümü vesilesiyle "Çanakkale" belgeseli gösterilmiş ve Dr. Samet Azap tarafından "Çanakkale

Ruhu” konulu konferans gerekleŒmiŒtir (astana.yee.org.tr, 05.04.2019). By-
lece yukarıda adı geçen etkinlikleri vasıtasıyla Astana Yunus Emre Enstitüsü
Kazakistan’ın kültürel zenginliklerini öğrenerek iki ülke arasındaki kültürel
bağlantıyı güçlendirme konusunda alıŒmaktadır.

Kazakistan, Uluslararası Türk Kültürü TeŒkilatı -TÜRKSOY’un en aktif
Üyesi olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte Kazakistan Cumhurbaşkanı
Nursultan Nazarbayev Türk Dili KonuŒan ülkelerin ortak teŒkilatları, Türk
Konseyi, TÜRKPA ve Uluslararası Türk Akademisinin kurulmasına öncülük
ederek Türk Cumhuriyetlerinin iŒ birliği ve dostluk iliŒkilerin geliŒtirilmesini
nemsemiŒtir. TÜRKSOY, 12 Temmuz, 1993 yılında Almatı’da kurulmuŒtur.
KuruluŒundan itibaren Türk kültürünün araŒtırılması, tanıtılması konularını
nemseyen TÜRKSOY, 2010 yılında İstanbul’da “Türk Dili KonuŒan lkeler
Devlet BaŒkanları 10. Zirvesi’nde” “Türk Dünyası’nın Kültür BaŒkenti” uy-
gulanmasını kabul etmiŒtir. Bu nedenle 26 Œubat 2011’de 2012 yılı “Astana
Türk Dünyası’nın Kültür BaŒkenti” olarak ilan edilmiŒtir. 24 Œubat 2012 tari-
hinde Astana’da “BarıŒ ve Uyum Sarayı”nda 250’ den fazla sanat katılmıŒ
bir gala konseri dzenlenmiŒtir. Bu yılın aılıŒ törenine TÜRKSOY Dönem
Koordinatörü ile T.C. Kültür ve Turizm BaŒkanı Ertuğrul Günay katılmıŒtır.
Bir de “2012 Astana Türk Dünyası’nın Kültür BaŒkenti” etkinliği kapsamında
5 Eylül-4 Ekim, 2012 tarihleri arasında Kazakistan Kültür ve Enformasyon
Bakanlığı, TÜRKSOY ve Astana Valiliği desteğiyle “HeykeltıraŒlar BuluŒma-
sı” dzenlenmiŒtir (TÜRKSOY-Kazakistan, 2016). Bu etkinliğin dzenleniŒ
amacı, Türk dili konuŒan ülkelerin aėdaŒ sanatını güçlendirmek ve Kazakis-
tanlı sanatları tanıtmaktır. TÜRKSOY Türk devletlerinin kültür ve sanat iŒ
birliğini geliŒtirmektedir. Ayrıca bu Kazakistan-Türkiye’nin kültür ve sanat
iliŒkelerinin daha da geliŒmesine katkı sağlamaktadır. TÜRKSOY tarafından
iki kardeŒ ülke halkların kültürel değerlerinin tanınması ve tanıtılmasına y-
nelik birçok etkinlikler düzenlenmektedir. En önemli etkinlikleri aŒaėıda Œu
Œekilde sıralayabiliriz.

Kazak besteci Dina Nurpeyisova’nın doğumunun 150. yılı dolayısıyla TÜR-
SOY tarafından Ankara’da anma etkinliği dzenlenmiŒtir. Bu etkinlik kap-
samında 15 Ekim, 2011 tarihinde Ankara’nın Etimesgut ilçesinde “Dina
Nurpeyisova Parkı” aılmıŒtır. Sonra da Kazak Œairi Kasım Amanjolov’un

doğumunun 100.yıl döneminde TÜRKSOY tarafından Kazakistan ve Türkiye'nin Karaganda, Karkaralı, Ankara, İstanbul gibi farklı şehirlerinde etkinlikler organize edilmiştir. Bu etkinlikler kapsamında "Kasım" adlı edebi kültür dergisinin sunumu, konser programı ve konferans gerçekleştirilmiştir.

26 Aralık 2014'te doğumunun 120.yılında Kazak klasik yazarı Saken Seyfullin'i anma toplantısı Ankara'da gerçekleştirilmiştir. 1924 yılında Saken Seyfullin Türkiye ile ilgili yazıları toplantıda ortaya çıkarılmıştır. 19 Haziran, 2015'te Kazakistan'ın ulu çınarı Ozan Süyinbay'ın 200. doğum yılı TÜRKSOY desteğiyle etkinlikler yer almıştır. Bu etkinlikler kapsamında Süyinbay Sazı Kazak Folklor ve Etnografik Halk Müziği Topluluğunun konseri, panel, fotoğraf sergisi gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte 20 Haziran 2015'te TÜRKSOY ve Keçiören Belediyesi iş birliği ile "Süyinbay Aronulu Parkı" açılmıştır. TÜRKSOY tarafından düzenlenen etkinlikler arasında önemli olan etkinliğin biri Haldun Taner ile ilgilidir. 26 Mayıs, 2015'te Almatı'da Kazakistan Yazarlar Birliğinin "Edebiyatçılar Evi" salonunda Türk yazarı Haldun Taner'in doğumunun 100. yıl dönemine yönelik bir anma etkinliğidir. Etkinlik çerçevesinde Haldun Taner'in anısına Uluslararası "Piyes Yarışması" da düzenlenmiştir. Anma etkinliği kapsamında Haldun Taner'in Kazak Türkçesinde yayınlanan "Kızganşak Kisinin Ku Ayeli" kitabının tanıtımı yapılmıştır. Bununla birlikte TÜRKSOY'un desteğiyle Türk yazarı Aziz Nesin'in "Nau Emene?" ve Kazak yazarı Gabbas Kabışulu'nun "Könül Köginde" adlı kitapların tanıtımı da yer almıştır. 10-13 Mart, 2016 tarihleri arasında Kazakistan'ın ünlü bestekarı Tattimbet Kazangapulu'nun doğumunun 200. yılına Ankara, Eskişehir, Amasya ve Bolu şehirlerinde "Kazakistan ve Türkiye Dostluğu" konserleri düzenlenmiştir. Ayrıca Etimesgut Belediyesi Kazak ünlü bestekarı Tattimbet Kazangapulu'nun doğumunun 200.yılı anısına bir park adını vermiştir. Türk Dünyasının şairi, diplomat Oljas Süleymenov'un doğumunun 80.yılı dolayısıyla 7 Nisan 2016'da TÜRKSOY tarafından bir tören gerçekleştirilmiştir. Oljas Süleymenov'un Türk Dünyasının birleşmesine, Türk dili ve kültürünün değerlerinin tanıtılmasına katkıda bulunan çalışmaları dile getirilmiştir. Türk Dünyasında önemli olan etkinliğin biri 12-13 Nisan 2016'da Almatı'da büyük düşünür, şair Yusuf Has Hacib'in doğumunun 1000.yılına yönelik "Yusuf Has Hacib Çalışmalarının Türk Kültürüne Katkısı" konulu konferansdır (TÜRKSOY-Kazakistan, 2016). El-Farabi Kazak Milli Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir.

konferansa Türk devletlerinden birçok bilim adamları katılmıştır. Kültür alanında yapılan etkinlikler hem Kazak hem de Türk kültürünün gelişmesine yönelmektedir.

Sanat alanında da birçok ortak etkinlikler yapılmaktadır. 18 Eylül 2008’de Kurmangazi Konservatuarı Halk Müziği Bölümü Gençlik Orkestrası Ankara, Gazi Üniversitesinde konser vermiştir. Konserdeki amaç Kazak Halk Müziğini dünyaya tanıtmaktır. TÜRKSOY Opera Günleri, 2009 yılında Kazakların meşhur destanı “Kız Jibek”’in 500.yılına ithaf edilmiştir. 21-24 Eylül 2011 tarihleri arasında Uluslararası “Dede Korkut ve Ulu Bozkır Ezgisi” Folklor Müzik Festivali Kazakistan’ın Kızılorda şehrinde gerçekleşmiştir. Festival kapsamında Uluslararası “Türk Halklarının Geleneksel Müzik Kültürü; Dünyü ve Geleceği” adlı konferans da düzenlenerek Türk halklarının geleneksel müzik kültürünün bugünkü durumu ile korunması söz edilmiştir. Bir de TÜRKSOY Opera Günleri kapsamında Kazakistan’ın ünlü halk sanatçısı Kulaş Bayseitova’nın doğumunun 100.yılı anısına 26-30 Mayıs 2012 tarihlerinde Türkiye’nin İstanbul, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Girne şehrinde konser düzenlemiştir. “Türk Dünyası Geleneksel Müzik Kültürü Araştırma Projesi” kapsamında TÜRKSOY ve Kazakistan UNESCO tarafından 14-19 Eylül 2012 tarihleri arasında Astana ve Karaganda şehirlerinde folklor-etnografik gezisini organize etmiştir. Bu proje kapsamında Türk Dünyasının müzik kültürüyle ilgili bilimsel bildiri kitabı yayınlanmıştır. 2013 yılı Kazakistan ve Türkiye, özellikle Türk Dünyası için önemli yıl olarak belirtilmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Daimi Konseyi 30.Dönem Toplantısı sonucunda 2013 yıl doğumunun 100.yılında Kazak müziğin milli bestecisi Mukan Tölebayev’e ithaf edilmiştir. Mukan Tölebayev yılın açılış töreni, 11 Mart 2013 tarihinde Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi’nin salonunda gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Türk halkları arasında kültürel ve sanatsal alanda ilişkileri geliştirmek için TÜRKSOY tarafından Mukan Tölebayev’in anısına “16.TÜRKSOY Opera Günleri” düzenlenmiştir. Opera Günleri turnesi kapsamında Türkiye’nin Samsun, Ordu, Ankara şehirlerine konserler verilmiştir. Bununla birlikte TÜRKSOY tarafından ilk kez 16 Aralık’ta Samsun Devlet Opera ve Balesi Büyük Sahnesinde “Birjan ve Sara” operası Türkiye Türkçesinde yansıtılmıştır. Bu opera sonra İstanbul, Anka-

ra, Bursa ve Eskişehir şehirlerinde de organize edilmiştir. Düzenlenmiş olan “Birjan ve Sara” operası, opera sanatının diliyle Kazak edebiyatı, kültür ve sanatının bir güzel gösterişi olarak insanlara sunulmuştur. 25 Ekim 2013’te Kazakistan’ın Astana şehrinde “Yunus Emre Oratoryosu” konseri gerçekleştirilmiştir (TÜRKSÖY-Kazakistan,2016). Konser Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 90.yılı kutlamaları kapsamında Kazakistan T.C. Büyükelçiliği, TÜRKSÖY, Astana Valiliği ile Yunus Emre Türk Kültür Merkezi iş birliği ile düzenlenmiştir. 2017’de ise “Türkistan Türk Dünyası’nın Kültür Başkenti” olarak Türkistan seçilmiştir. TÜRKSÖY desteğiyle Kazak edebiyatının önemli eserleri Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Çevirilmiş eserler arasında Muhtar Ayezov’un hikayeleri, Abay Kunanbayev’in nasihatleri, “Kız Jibek” destanı, Süyinbay Aronulı, Olcas Süleymanov’un şiirleri, Tölen Abdik eserleri, Kasım Amanjolov’un şiirleri, Şakarım, Türkistan, “Ulpan” romanı yer almaktadır. Bir de 2010-2013 yıllarında Türkiye Türkçesine dublajı yapılan ve yayınlanan Kazakistan’ın filmlerini şu şekilde sıralayabiliriz: “Çocukluk Çağımın Çök-yüzü”, “Bayterek”, “Göçebeler”, “Kız Jibek”, “Takkeli Melek”, “Kazakistan”, “Astana”, “Burabay”, “Çarın Kanyonu”, “Kölsay Gölleri”, “Türkistan”, “Uludağ”, “Karkaralı”, “Korgaljin” ve vb. Dolayısıyla sanat alanında yapılan etkinlikler hem Türk dili konuşan halkların hem de Kazakistan ve Türkiye’nin arasındaki ilişkilerin güçlenmesine yönelik güzel adımlardır.

Astana Yunus Emre Enstitüsü, TÜRKSÖY ile Kazakistan-Türkiye’nin sosyal ve kültürel konularda iş birliğini sağlayan Türk Halkları Medeniyeti Vakfı da önemli yer almaktadır. Bu vakıf Kazakistan’da (Almatı şehrinde) 1999 yılında kurulmuştur. Vakfın kuruluş amacı Türk halklarının dostluk ilişkilerinin korunması, Türk toplumlarının batı medeniyetleri ile ticari ve kültürel anlamda doğru bir geçiş ile kaynaşmasını sağlamaktır. Bugüne kadar vakıf birçok sosyal ve kültürel konularda önemli faaliyetleri göstermektedir. Vakfın sosyal ve kültürel etkinlikleri arasında Türk halkları gençlerine Türkiye Türkçesi öğretmek, Türk medeniyetlerinde mesleki kurslar düzenlemek, Türkiye’den kalifiye elemanların Türk medeniyetlerinde iş imkanlarını sağlamak, Türkiye’de organizasyonlar (etkinlikler, fuarlar, yarışmalar) oluşturmak vasıtası ile toplumların batıya tanıtılması ve Türk halklarının modernleşmesine katkıda bulunmak gibi önemli konularda faaliyetler düzenlenmektedir.

Yukarıda saydıklarımız kurumlarla beraber Kazakistan ile Türkiye üniversite-leri arasında imzalanan anlaşmalar esnasında birçok faaliyetler de devam etmektedir. Örnek olarak, Türkiye'nin Gazi Üniversitesi'nde 24 Kasım 2017'de "Türk Dünyasında Aydınlanma Hareketleri: 100 yılında Alaş" adlı konferans gerçekleştirilmiştir. Sonra da Gazi Üniversitesi Rektörlük Mimar Kemaladdin Salonunda Alaş'ın unutulmaz şairi Mağcan Cumabay, doğumunun 125. yılına yönelik konferans gerçekleştirilmiştir. Türk devletlerin birleşmesine yıllardır çaba gösteren Mağcan Cumabay'ın eserleri ile çalışmaları ortaya konulmuştur. Sonra ise doğumunun 125. yılında ünlü Kazak şair Mağcan Cumabayev adına Keçiören Belediyesi tarafından bir anıt yapılmıştır. Kazakistan'ın başkenti Astana'da ise Türkiye'nin Astana Büyükelçiliğinde Mehmet Akif Ersoy anma töreni gerçekleştirilmiştir. El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Şarkiyat fakültesi, TÜRKSOY bölümünde 16-20 Nisan 2018 tarihleri "Türkiye Haftası" olarak belirtilmiştir. "Türkiye Haftası" kapsamında Türkiye kültürü, sanatı, Türk dili ve edebiyatı alanlarında konular ortaya konulmuştur. Ayrıca Kazak Bilim Akademisinde Osmanlıca ve Çağatayca yazma eserlerle ilgili bir toplantı düzenlenmiştir. Bir de Erzincan Üniversitesi ile Kazakistan Abay Milli Pedagoji Üniversitesi arasında imzalanmış protokolün gereği olarak 20 Kasım 2013'te Erzincan Üniversitesi'nde Abay Kazak Dil ve Kültür Merkezi açılmıştır. Merkezin açılışı iki ülke arasındaki dostluk, kardeşlik, birlik ve beraberlik ilişkilerinin simgesidir. Bu merkezin faaliyetleri arasında öğrencilere ve öğretim elemanlarına Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi öğretmek de vardır. Günümüzde 30'a yakın öğretim elemanına ve 50'ye yakın öğrenciye merkezde Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi dersleri verilmekte ve Türk kültürü tanıtılmaktadır. Bununla birlikte birçok farkı üniversiteler tarafından Kazakistan-Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri geliştirmek amacıyla eğitim, bilim, kültür, sanat alanlarında sosyal-kültürel faaliyetler devamlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kazakistan bağımsızlığını ilan etmeden önce Türkiye ile birçok anlaşmalar mevcuttur. O dönemdeki ilk anlaşmaların biri olarak 14-15 Mart 1991 tarihinde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında "Dostluk ve İş Birliği Anlaşması" imzalanmıştır. Sonra da Kazakistan

bağımsızlığını ilan ettikten sonra iki ülke arasında çok yönlü ilişkileri geliştirmek amacıyla ekonomik, siyaset, ticari, eğitim ve kültür alanlarda birçok sayıda anlaşmalara imza atılmıştır. Tarihi ve siyasi olaylar neticesinde kopan bağları tekrar güçlendirmenin önemli noktası iki kardeş ülke arasındaki dil ve kültürel ilişkileri canlandırmaktır. İki ülke halklarının birbirlerini yakından tanınması, dostluk ve kardeşlik ilişkilerin yeni düzeyde gelişmesi için dil ve kültür alanlarında gerçekleşen faaliyetler önemlidir. Bugüne kadar yapılan tüm bu faaliyetler çerçevesinde iki ülke üniversite öğrencileri ile farklı alan uzmanları eğitim ve kültür alışverişinde bulunmaktadır. Üniversiteler arası çeşitli sosyo-kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesini öğrenmek, Kazak ile Türk kültürünü tanımak isteyen bireylere çeşitli imkanlar sunulmaktadır. Bütün bunlar adım adım Kazakistan ve Türkiye arasındaki iş birliğinin sağlam bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Türk Dili ve Edebiyatının, Türk kültürünün geniş bir şekilde öğretilmesi ve tanıtılması için farklı iki ülkeye ortak kurumlar, devlet kurumları ve vakıflar çalışmaktadır. Kazakistan-Türkiye'nin dil ve kültür arasındaki ilişkilerin Canlandırılması ve güçlendirilmesi için Astana Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, TÜRKSOY, YTB, devlet ya da özel eğitim kurumları ile Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi ve diğer 2 Kazak-Türk Üniversitesi önemli rol üstlenmektedir. Kazakistan'ın birçok üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı, Türkoloji ve TÜRKSOY bölümleri mevcuttur. Bu bölümlerde Türk kültürü, sanatı, dili ve edebiyatına yönelik önemli faaliyetler düzenlenmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesi öğretilen okullar da bulunmaktadır. Türkiye tarihi hakkında yazılan farklı eserler de üniversite kütüphanelerinde mevcuttur. Bir de Kazakistan'da Kazak Türkçesine çevrilmiş 10'dan fazla Türk dizisi de vardır.

Kazak kültürü, tarihi, sanatı ve edebiyatı gibi konuların Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında tanıtılması için TÜRKSOY, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği ile Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi tarafından düzenlenen birçok etkinlikler önemli rol üstlenir. Özellikle elde edilen belgeleri incelediğimizde TÜRKSOY tarafından Kazak kültürü, sanatı ve edebiyatının tanıtılması için birçok yüksek düzeydeki etkinlikler, konferanslar, anma töreni ile sergiler bugüne kadar gerçekleştirilmektedir. Fakat

Türkiye’de Kazak Türkçesinin öğretilmesine ve kültürünün tanıtılmasına yönelik kurumlar bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de Kazak Türkçesinin öğretilmesi için dil ve kültür merkezlerin bulunması iki ülke halkları arasında dostluk ilişkilerin canlandırılmasına da katkı sağlayacaktır. İki ülke halklarının birbirini daha yakından tanımalarını sağlamak için dil ile tarihi köklerimize ve arkeolojik varlıklarımıza yönelik yayınlar yapılması gerekir. Bir de milli kültürün halklara tanıtılıp-öğretilmesi için edebi zenginliklerin karşılıklı olarak aktarılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla Kazakça eserleri Türkiye Türkçesine, Türkçe eserleri Kazak Türkçesine aktarma ihtiyacı duyulmaktadır. Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan kitapların sayısı azdır. Türkiye Üniversitelerinde Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğrencileri için Kazakça eserlerin Türkiye Türkçesine aktarılması onların bu alanda güzel uzman ya da bilim adamları olmaları açısından faydalıdır. Ayrıca Kazakistan’da Türkiye Türkçesini öğrenen öğrencilere lehçeleri güzel öğrenmesi için de bu iş birliği önemlidir. Bu nedenle bu alanda iki ülke arasında çok büyük iş birliği yapma potansiyelinin var olması söz konusudur.

Sonuç olarak, iki ülke ilişkilerine dil ve kültür açısından bakıldığında, eskiden bugüne kadar birçok kurumlar kurulmuştur. Bu kurumlar tarafından bu alanlarda ilişkilerin gelişmesi için çaba gösterilmektedir. Kazakistan Türk Dili ve Edebiyatının yaygın bir şekilde öğretilmesi için Türkiye’yi desteklemektedir. İki kardeş halk ve devlet arasındaki ilişkileri daha da geliştirme ve güçlendirme konusunda kitap aktarımı, dil öğretimi, ortak arkeoloji çalışmaları ve uzman yetiştirme gibi konularda birçok farklı projelerin ortaya çıkması gerekmektedir. Böylece dil ve kültür ilişkileri alanında yapılan önemli çalışmalar iki ülke arasındaki iş birliği artıracak ve halkların arasındaki kardeşlik ilişkileri yeni aşamalara götürecektir.

Kaynakça

Astana Yunus Emre Enstitüsü web sitesi. Bizden haberler: Astana Yunus Emre Türk kültür merkezi açıldı. Erişim tarihi: 05 Nisan 2018. <http://astana.yee.org.tr/tr>.

Güler, C. (2010). Türkiye’de Kazak kültür ve tarih hakkındaki çalışmalara bir bakış. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 29(47), 177-196.

Karpat, H. (2003). Türkiye ve Orta Asya. (H.Gür, Çev.). İmge Kitabevi Yayıncılık.

Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği. (1996). Kazakistan –Türkiye 5 yıl dostluk ve işbirliği. Ankara: Bilig Yayınevi.

Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği. (2012). Kazakistan-Türkiye dostluk ile işbirliğinin 20 yılı. Ankara.

Milliyet Haber web sitesi. Erişim tarihi: 22 Mart 2018. <http://www.milliyet.com.tr/>.

T.C., M.E.B Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (1993). Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları arasında yapılan anlaşmalar, ilişkiler ve faaliyetler, 1990-1992. Ankara: Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire başkanlığı Yayınları.

T.C., Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı web sitesi. Erişim tarihi: 29 Mart 2018. <https://www.ytb.gov.tr/>.

Türk, F. (2013). Türk dış politikasında Orta Asya ve Orta Doğu: 1990’lardan günümüze. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.

TÜRKSOY. (2016). TÜRKSOY-KAZAKİSTAN: Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının 25.Yıldönümüne ithafen. Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı web sitesi. Erişim tarihi: 05 Nisan 2018. <http://www.tika.gov.tr/tr>.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı web sitesi. Erişim tarihi: 15 Şubat 2018. <https://istatistik.yok.gov.tr>.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN YESEVİ TÜRKÇE TEMEL DÜZEY (A1, A2) DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜR AKTARIMI

Saule DAURENBEK*

Özet

Yabancı dil öğretiminde önemli olan malzemelerden biri ders kitaplarıdır. Ders kitapları o dili konuşan toplumun kaynaklarıdır ve o dile ait kültürün aracıdır. Bu nedenle kültürlerarası iletişimi sağlamaya yardımcı olan dil öğretimi ders kitapları kültür iletiminde önemli rol üstlenir. Araştırma, dil öğretiminin temel amacı olan kültürlerarası iletişim bireylerini yetiştirme düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Araştırmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan “Yesevi Türkçe” A1 ve A2 seviyesi ders kitaplarını kültür aktarımı bakımından belirli ölçütlere göre incelemek ve kültürel unsurlara göre değerlendirmektir. Araştırmada “Yesevi Türkçe” A1 ve A2 seviyesi ders kitaplarında kültürel öğelerin yeterli olup olmadığını tespit etmek için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri ders kitaplarında geçen metinler ile alıştırılardan elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, temel seviye ders kitaplarında kültürel öğeler yeterli kadar yer aldığı fakat bazı kültürel unsurların bulunmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak ders kitaplarında yer alan kültürel öğeler öğrencinin kaynak kültür ile hedef kültürü karşılaştırarak öğrenmesine büyük katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla “Yesevi Türkçe” temel seviye ders kitapları yabancı dil öğretiminde önemli olan kültürlerarası iletişimi sağlayan bireyleri yetiştirme işlevini de yerine getirdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kültür Aktarımı, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, “Yesevi Türkçe” A1, A2 Temel Seviye Ders Kitapları*

The Cultural Transmission in Yesevi Türkçe Basic Level (A1, A2) Textbooks of Teaching Turkish as a Foreign Language

* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi, Doktora, (Kazakistan)

Abstract

“One of the essential materials in foreign language teaching is textbooks. Textbooks, used in teaching foreign languages, are tools which are based on social attitudes and culture of target language. For this reason foreign language teaching textbooks which help to develop a mediator of intercultural communication are essential in cultural transmission. The research is based on the idea that the purpose of foreign language teaching is to develop a mediator of intercultural communication. The aim of the study is to examine the textbooks “Yesevi Türkçe” (A1 and A2 level) used in teaching Turkish as a foreign language according to certain criteria of cultural transfer and to evaluate in terms of cultural elements. In the study, content analysis technique was used to determine whether cultural elements are sufficient in the “Yesevi Türkçe” (A1 and A2 level) textbooks. The data of the study was obtained from the texts and exercises in the textbooks. At the end of the study, it has been determined that cultural elements are sufficient in basic levels of the textbooks but some cultural elements do not exist. In general, the cultural elements in the textbooks contribute greatly to the student’s learning by comparing the native culture with the target culture. Therefore, “Yesevi Türkçe” basic level textbooks were shown to fulfill the function of developing a mediator of intercultural communication which is essential in foreign language teaching.

Key Words: *Cultural Transmission, Teaching Turkish as a Foreign Language, “Yesevi Türkçe” A1, A2 Basic Level Textbooks*

Giriş

İnsan her zaman toplumda bireylerle iletişim kurarak gelişmektedir. İletişimi sağlayan temel araç ise dildir. Dilin ne olduğu sorusu eskiden bu yana farklı bilim dallarında tartışılmaktadır. Soruya yönelik cevaplar ise çeşitli ve kapsamlıdır. Dil belli bir grup tarafından konuşulur ve o grubun kültürünün önemli parçasıdır. Bir başka ifadeyle dil belli bir grubun kimliğidir. Dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir dizgedir (Aksan, 1977, s.13). Dilden faydalanarak insanlar düşünür, algılar, kendilerini ifade eder, bilgi alışverişinde bulunur. Bununla birlikte dil bir düşünce aracıdır. İnsanlar toplumda isteklerini, fikirlerini dil ile açıklar. Dil olmadan toplumlar arası iletişim doğru olamaz. Demirel'e (2007) göre, dilin insanlar arasında iletişim aracı olarak kullanılmasının sebebi dilin toplumsal bir işleve sahip olmasıdır. Dolayısıyla toplumda farklı köklerden gelen milletler yaşadıklarından dolayı dil toplumda kültür ile tarihin de yansımalarına yardımcı olur.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak, dil insanlar arasında iletişimi sağlayan farklı gruplar arasında bir kültürel bağ kurmaya yardımcı olan temel araçtır. Tarihsel koşullara göre dil ile kültür birlikte toplumda yaşar, gelişir ve ortadan kaybolur. Ancak eski dillerin tarihten silinmesine rağmen o dillere ait kültürler unsurlar hâlâ yaşanmaktadır. Dolayısıyla dilin her bir yapısında kültür aktarımı mevcuttur.

“Kültür” kavramı çok geniştir. Kültür, geniş bir şekilde bir milletin sahip olduğu maddi ve manevi unsurlardır. Kültür toplumu oluşturan kişileri, onları bir arada tutan, birbirine bağlayan dil ve sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini içine alır (Güvenç, 2002: 14-15). Kültür doğa ile toplum arasındaki iletişimi sağlayan, insanlığın en yüksek tarihsel gelişim düzeyini ifade eden toplumun özelliğidir. Bu nedenle kültür, bireyin yaratıcı güçlerinin ve yeteneklerinin gelişiminin bir özelliği olan, doğa ve toplum arasındaki özel bir insan gelişiminin ifadesidir. Vygotsky'nin “Kültürel Tarihsel Teorisine” göre insan gelişiminin iki ana yolu vardır. Birinci yol, insanın doğal olarak gelişimiyle tanımlanır. İkincisi ise düşünmek ve iletişim kurmak yoluyla kültürel edinimiyle ortaya çıkar. Bu sıra-

da insanın davranış ve düşüncesini destekleyen sembol, rakam gibi sistemler ortaya çıkar (Vygotsky, 1934). Bu nedenle dil ile kültür insanın tarihi gelişim sürecinde birlikte olmakta ve toplumun her yerinde ortaya çıkmaktadır. Sapir-Whorf'un "Dilin Düşünceleri Etkilemesi" hipotezinde her dil kendi dil temsilcisinde, dile ait "dünyanın dilsel resmini" oluşturmada etkilidir. "Dünyanın dilsel resmi" her dilin kendine ait özelliği ile yapısını taşır. Yabancı dil öğretiminin sonucu dünyanın dilsel resmine sahip bireyleri yetiştirmektir. Bir başka deyişle, kültürlerarası iletişimi gerçekleştirebilen bireyleri meydana getirmektedir. Bunlardan yola çıkarak, N.İ. Haleeva'nın geliştirdiği "İkinci dilsel kişilik modeline" göre ikinci bir dilsel kişilik, kişinin kültürlerarası düzeyde iletişim kurma yeteneğidir. Bu yetenek, bireyin dil öğrenmesinde sözel ve anlamsal kodunun, yani, "dünyanın dil resmi" ve "dünyanın dilsel resminin" gibi farklı resimlerin tam oluşturulmasıyla gerçekleşir (Galskova, 2004). Bu nedenle dil aracılığıyla kültür öğrenimi, kültür aracılığıyla dil öğrenimi ortaya çıkar. Hem ana dil, hem de yabancı dil öğretiminde dil ile kültür birlikte öğretilmeli ve ders kitaplarında mutlaka yer almalıdır.

Toplumlar arası iletişimde insanların birbirleriyle yeterli düzeyde anlaşamadıkları görülür. Bazı toplumlar diğer toplumlardan kendilerini üstün görür. Bu durum eğitim ve öğretim sisteminde dil ile kültürün yeterli düzeyde öğretilmesinden kaynaklanır. Dil ile kültür yeterli kadar öğretildiğinde insan kendi kültüründen hedef kültürü iletişim esnasında daha iyi anlamakta ve rahat iletişim kurabilmektedir. Bu nedenle toplumlar arasında kültürlerarası iletişimi sağlayan yabancı dil öğretiminde dil ve kültür bağlantısı önemli rol üstlenir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarında Kültür Boyutu ve Önemi

Günümüzde yabancı dil öğretiminde kültürlerarası diyalog çerçevesinde iletişimin unsurlarını incelemek önemlidir. Yeni dil öğrenen öğrenciler iletişim kurarken birçok bariyerlerle karşılaşır. Karşılaştıkları içinde esas olanları dil ve kültürel bariyerlerdir. Dil bariyeri çoğunda belli ve hızlı şekilde görünür. Fakat kültürel bariyer sadece yabancı dili öğrenen öğrencileri değil, tüm insanların bazen birbirleriyle anlaşamamasına sebep olur. Bu sebep insanların bazen "kültür şoku" yaşamasının temel nedeni olmaktadır. Çünkü kültürel bariyer çok gizlidir. Bu tür bariyer insanların kendi kültürü ile hedef kültürü karşılaştırdığında ortaya çıkar. Dolayısıyla kültürel bariyer esnasında meydana

na gelen sorunların çözümlenmesinde yabancı dil öğretiminde kaynak ile hedef dil ve kültürün birlikte öğretilmesi gerekçesi ortaya konulur. Yabancı dil öğretiminde kültürlerarası iletişimi sağlam bir şekilde gerçekleştirmek için dilin dört temel becerilerini yeterli düzeyde geliştirmek yetersizdir. Bu nedenle dilin dört temel becerisiyle hedef kültürün özelliklerini, beden dilini ve diğer faktörleri öğrenmek gerekir. Yabancı dil öğretiminde dil ve kültürel bariyerleri ancak hedef dilin milli yapısal ve sözcük özelliklerini öğrenmeyle ortadan kaldırmamızdır. Bir milletin kültürel unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz: 1) gelenek, örf adetler (istikrarlı kültürel unsurlar); 2) hedef kültüre ait sosyolojik ve dil-kültürel davranışlar ile kodlar; 3) “milli dünya resmi” dünyaya yönelik milli özellikleriyle ortaya çıkan algı, düşünce; 4) hedef kültüre ait kelime ve kelime grupları hazinesidir. Böylece dil kültürün dışında yaşamadığını, kültürle birlikte yaşayabileceğini söyleyebiliriz. Öğrenciler hedef dilin kültürünü öğrenmeden o dili tam öğrenemezler. Bir başka deyişle, kültürlerarası iletişimi sağlam bir şekilde gerçekleştiremez.

Yabancı dili öğrenmek yabancı dilin kültürünü de aynı zamanda öğrenmektir. Öğrenci bir yabancı dili öğrenirken o dilin kültürünü de öğrenir ve sonra bu kültürü kendi kültürüyle karşılaştırır. Bu nedenle yabancı dil öğretiminde ders kitaplarının önemi büyüktür. Ders kitapları kaynak ile hedef kültürün öğretilmesinde çok etkilidir. Bu yüzden ders kitaplarında öncelik hedef dilin kültürüne verilmelidir. Hedef dilin kültürü anlamlı bir şekilde etkinliklerle yer almalıdır. Kültürel öğelerin ders kitaplarında aktarılmaması öğrencinin kendi kültür çevresinden gördüğü kavramları farklı sembollerle dile getirmesinden başka bir şey olmaz (Brooks, 1986, s.128). Bu nedenle yabancı dili öğrenen öğrencinin o dildeki kelimeler ile dilbilgisi özelliklerini kavraması yeterli değildir. Öğrencinin o dil ile kültürü birlikte öğrenmesi, hitap, teşekkür, kabul etme, önerme gibi kullanımları hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Öğrenci kültürel yapıları öğrendiği süreçte o dilde yetkin olabilir. Bundan dolayı yabancı dil derslerinde öğrenilen dilin kültürel öğelerinin aktarımı gerekliliği ortaya çıkar. Yabancı dil öğretiminin temel amaçlarının biri öğrencilerde “kültürlerarası iletişimsel yeterliliği” geliştirmektir. Bu nedenle öğrencilerin hedef kültürü rahat bir şekilde algılaması için dil öğretimi ders kitaplarında “kültürlerarası diyalog” yaklaşımı yer almalıdır.

Yabancı dil öğretimi için hazırlanan programlarda dil ve kültür öğretimi birlikte yansıtılır. Dolayısıyla yabancı dil öğretim programları ve materyallerinin hazırlanmasında kültürel unsurlar belirlenir. Avrupa Konseyi'nin Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi, Avrupa'daki kültür ve dil çeşitliliğini korumak, geliştirmek, uluslararası iletişimi etkili hâle getirmek ve dil öğretiminde ortak bir standart geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu programın “Sosyokültürel Bilgi” başlığı altında kültürel öğeler ile ilintili bilgiler mevcuttur. Belirtilen bilgilere göre herhangi bir Avrupa kültürü ve toplumun özellikleri aşağıda verilenlerle ilişkilendirilebilir:

1. Günlük yaşam; yeme ve içme, öğünler, sofraya kültürü, bayramlar, çalışma ve yemek zamanları, alışkanlıklar, boş zaman faaliyetleri (hobiler, spor, okuma alışkanlıkları, medya).
2. Yaşam koşulları; yaşam standardı, ev ortamı, sosyal toplumsal güvence.
3. Kişiler arası ilişkiler; bir toplumun sınıfsal yapısı ve sosyal gruplar arasındaki ilişkiler, farklı cinsiyetler arasındaki ilişkiler, aile yapıları ve ilişkileri, nesiller arası ilişkiler, iş ortamındaki ilişkiler, toplum ve polis, idare vb. arasındaki ilişkiler, etnik ve diğer halklar arasındaki ilişkiler, politik ve dinî gruplar arasındaki ilişkiler.
4. Değerler, inançlar, tutumlar; sosyal sınıf, meslek grupları, varlık, yöresel kültürler, güvenlik, kurumlar, gelenek ve sosyal dönüşüm, tarih, özellikle önemli tarihî kişilikler ve olaylar, azınlıklar, millî kimlik, başka ülkeler, devletler, halklar, politika, sanat, din, mizah.
5. Beden dili.
6. Sosyal gelenekler; ev sahibi ve misafir ilişkilerine dayanarak hediyeler, giyim, içecekler, öğünler, davranış ve sohbet kuralları ile tabular, ziyaret süresi, vedalaşmak.
7. Geleneksel davranışlar, dinî gelenekler, doğum, evlenme, ölüm, halka açık gösteri ve törenlerde seyircilerin davranışları, kutlamalar, festivaller, danslar, disko vb. (CERF, 2012, s. 103-104).

Görüldüğü gibi yabancı dil öğretiminin temel yönergesi olan Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metninde kültürel unsurlar önemli olarak vurgulanır. Bununla

birlikte kültürel unsurların evrensel kültürün bir parçası olduğu da belirtilir. Kültürün hem toplumsal hem de evrensel boyutlu olması dil öğretimi ders kitaplarında geniş bir kültür aktarımı oluşturur. Böylece yabancı dil öğrenen öğrenciler bir taraftan evrensel kültür unsurları aracılığıyla hedef kültürün kendi kültürüne yakınlığını öğrenir. Diğer taraftan hedef kültür aracılığıyla kendi kültürüne yönelik farkındalık yaratır. Dolayısıyla öğrenciler kültürlerarası iletişimsel yeterliliğe sahip olurlar. Bu nedenle yabancı dil dersleri işlenirken kültürler arası yaklaşım da göz önünde bulundurulmalıdır.

Yabancı dil öğretimine yönelik ders kitapları Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni sınıflandırılmasına göre hazırlanır. Yabancılar için Türkçe öğretim ders kitaplarında kültürel öğelere yer verilir. Fakat seviyelerden dolayı, bu kültürel öğeler bazılarında daha temel ifadelerle sunulurken bazılarında da biraz daha örtük ifadelerle sunulur. A1 ve A2 seviyesi, bir dili öğrenmek isteyen temel dil düzeyindeki kullanıcılara yönelik olduğu için kültürel aktarım da doğrudan ifadelerle olur. Ders kitaplarındaki etkinliklerde kültür aktarımına ne kadar yer verildiğini incelemek şimdilik karşılaşılan sorunlara çözüm bulmamıza katkı sağlar.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Dil Öğretimi

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Yesevi Türkçe Temel Düzey (A1, A2) Öğretim Seti 1992 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne düzenlediği çalışma ziyaretinde Kazakistan ile Türkiye'nin "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Anlaşması" esnasında 31 Ekim'de Kazakistan ile Türkiye Hükümetleri arasında Türkistan şehrinde "Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşması" imzalanmıştır. 1993 yılında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversite, Kazakistan'ın Türkistan şehrinde kurulmuştur. Üniversitenin kuruluş amacı Kazakistan-Türkiye'nin ekonomik, tarihi, kültürel ve sosyal ilişkilerini geliştirmektir. 22 Ekim 2009'da iki ülke Hükümetleri arasında "Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinin İşleyişine Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Türkiye'den ve diğer Türk Devlet topluluklarından üniversiteye öğrenci alımı 1994-1995 öğrenim yılında başlamıştır. Şimdilik ise 12 binden fazla öğrenci bu üniversitede öğrenim görmektedir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi hem

Kazak Türkçesinin hem de Türkiye Türkçesinin öğretilmesi için önemli rolü üstlenir. Bununla birlikte Kazakistan’da Türk kültürünün tanıtılması, dostluk ve kardeşlik ilişkilerin geliştirilmesi açısından da etkili olan ortak devlet üniversitesidir. Üniversite bünyesinde Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenciler olmak üzere Türk topluluklarından gelen pek çok öğrenciye Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Rusça ve İngilizce öğretilir. Yesevi Türkçe öğretim seti, üniversitede eğitim görmek isteyen öğrenciler için hazırlanmıştır. Bu ders kitabı “Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metnine” yönelik hazırlanmıştır. Türkiye Türkçesi öğretim setinde Türk Dünyasının inanç, kültür ve değerleri dikkate alınmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada, “Yesevi Türkçe” temel düzey (A1 ve A2 düzeyi) Öğretim Setinde kültür aktarımı ve kültürel öğelerin aktarılması konusunda incelemek amaçlanmaktadır.

Araştırmamızda kullanılan “Yesevi Türkçe” Öğretim Setinin kültür aktarımı konusunda incelenmesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanına büyük bir katkı sağlayacaktır. Ders kitaplarının kültürlerarası diyalog ilkesine ne kadar odaklandığını değerlendirmek ileride öğrencilerin Türkiye Türkçesini yeterli düzeyde öğrenmesine yararlı olur. Bununla birlikte kültürlerarası iletişimsel yeterliliğe sahip olan bireylerin yetişmesi konusunda da önemli konudur. Belirtilen amaçla ilgili olarak bu araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. “Yesevi Türkçe” Öğretim Setinde yer alan metin, uygulama ve alıştırmalarda hangi tür kültürel öğelere yer verilmiştir?
2. “Yesevi Türkçe” Öğretim Setindeki metin, uygulama ve alıştırmalarda yer alan kültürel öğelerin “Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metninde tanımlanmış kültürel öğelere ne kadar uygundur?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmaya hizmet edebilecek şekilde doküman incelemesi tekniğinden faydalanılmıştır. Doküman olarak “Yesevi Türkçe” Temel Düzey (A1, A2) Öğretim Seti araştırma kapsamına alınmıştır.

2.2. Evren-Örneklem

Araştırmanın evreni yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için ortaya çıkmış

ders kitaplarıdır. Örneklem ise Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi tarafından hazırlanmış “Yesevi Türkçe” Temel Düzey (A1, A2) Öğretim Setidir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerini elde etmek için “Yesevi Türkçe” Temel Düzey (A1, A2) ders kitapları incelenmiştir. Ders kitaplarında yer alan bölüm temaları, içerik konuları, metinler, alıştırmalar ve uygulamalar da incelenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın kaynağı olan “Yesevi Türkçe” Temel Düzey (A1, A2) Öğretim Seti incelenerek, kültürel öğeler “Somut Olmayan Kültürel Miras”taki gibi sınıflandırmalara göre analiz edilerek 7 ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. A1 ve A2 Seviyesindeki Kitaplara Dair Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde “Yesevi Türkçe” Temel Düzey (A1, A2) Öğretim Seti kültür aktarımı konusuna yönelik incelenmiş ve elde edilen bulgular ortaya çıkmıştır. Araştırmada kültürel öğeler belirlenerek sınıflama yoluna gidilmiştir. Bu sınıflama yapılırken daha önce yapılan araştırmalar ve “Somut Olmayan Kültürel Miras”taki gibi sınıflandırmalar da (Lundberg, 1970; Oğuz, 2004; Okur, 2013) dikkate alınmıştır. Araştırmada sınıflandırma 7 ana başlık altında alt başlıklara ayrılmıştır.

Tablo 1: Yesevi Türkçe Ders Kitabında (A1 Seviyesi) Kültürel Aktarım Tablosu

Bölüm Adı	Tema Adı	Kültürel Öğelerin Aktarılış Şekli
1.Bölüm: Merhaba	1. Merhaba 2. Benim Adım 3. Ben İyiyim! 4. Benim Ailem	Tanışma ile ilgili kalıplaşmış ifadeler, Kazakistan, Astana, Türkiye, İstanbul, Kapadokya gibi mekanların isimleri ve resimleri, bayrak, Venera ve Deniz adlı Kazak ve Türk kızların aile yapıları ve ilişkisi, kartal ve çadır gibi milli varlıklar yer almaktadır.
2. Bölüm: Ben ve Çevrem	1. Benim Evim 2. Benim Şehirimde 3. Benim Mesleğim	Kazakistan, Astana, Almatı, Çimkent, Türkiye, Ankara, İzmir gibi şehirlerin adları ve resimleri, Zafer parkı, Panfilov parkı, Anıtkabır, Almatı Gölü, El-Farabi Türbesi gibi gezilecek yerler, Hoca Ahmet Üniversitesi gibi alt öğeler yer almıştır.

<p>3. Bölüm: Nerede Ne Zaman?</p>	<p>1. Yeriniz Var mı? 2. Nasıl Giderim? 3. Alışverişteyim 4. Haydi Yemeğe!</p>	<p>Türkistan, Çimkent, Astana, İstanbul şehirlerin isimleri, Kazak ve Türk bayrağı, çay, samsa, Hoca Ahmet Üniversitesi ile yurdu, Kazakistan ve Türkiye haritası, Türkiye para birimi lira, alışveriş için kalıplaşmış ifadeler, mektup yazmak için ifadeler, ikram etme, Kazak çorbası, Beşparmak, Mantı, Bavursak, Türk kahvesi, Döner, Ayrın, Mercimek Çorbası, Domates Çorbası, Yayla çorbası, Kebap, Köfte, Dolma, Pilav, Pide, Baklava, Şekerpare, Sütlaç, Poğaç, Hazar salatası gibi yiyecek ve içeceklerin adları ile resimleri gibi alt öğeler yer almaktadır.</p>
<p>4. Bölüm: Ben Bugün</p>	<p>1. Bir Günüm 2. Boş Zamanlarımda 3. Davet Ediyorum! 4. Kutlu Olsun!</p>	<p>Boş zaman etkinlikleri, çalışma zamanları, peynir, zeytin, yumurta, bal, çay gibi kahvaltı yiyecek ve içecekleri, İstanbul, Süleymaniye kütüphanesi, Boğaz, Mısır Çarşısı, Galata Külesi, Antalya, Almatı, Tigirek Dağı, Büyük Almatı Gölü, Panfilov parkı, Zenkov Katedrali, Baiken Camiyi, Aral Gölü gibi gezilecek yerler, güreş, okçuluk gibi hobiler adları, Kazak mutfağı, Kazkarta, Bavursak, Talkan, Miypalav, Kazak mantısı gibi yiyecekler, Kımız, Subat gibi içecekler, Türkiyeli aile, Tarkan şarkıcı, Seni Hep Seveceğim filmi, Hediyelik Eşya Fuarı, Nevruz bayramı, Kazak milli kıyafetleri, Türk Dünyasında kutlamalar, Ramazan bayramı, Kazakistan'ın Bağımsızlık Günü, Başkanlık Günü, Türkiye'nin Cumhuriyet bayramı, Zafer bayramı gibi milli ve resmi bayramlar, Anneler Günü, Yeni Yıl gibi özel günler, Kazakistan'da Elma Festivali, Kırgızistan'da Kalpak Günü, Türkiye'de 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Özbekistan'da Özbek Pilavı Festivali, Türkmenistan'da Türkmen Atı Bayramı, Azerbaycan'da Bayrak Günü adlı bayramlar, festivaller, özel günler adları ile resimleri, "Gelin çıkarma" töreni, çadır ve milli kıyafetler, Kur'an okumak, dua etmek, "İyi bayramlar", "Bayramınız mübarek olsun", "Başarılarınızın devamını dilerim", "İyi ki doğdun", "Gözünüz aydın", "Allah analı babalı büyütsün", "Allah mesut etsin", "Geçmiş olsun", "Başımız sağ olsun", "Ellerine sağlık" gibi kalıplar yer almaktadır.</p>

Tablo 1: Yesevi Türkçe Ders Kitabında (A1 Seviyesi) Kültürel Aktarım Tablosu

3.1.1. Günlük Yaşam ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta, günlük yaşamla ilgili olarak Kazak-Türk yemeklerine ve Kazak-Türklerin çalışma saatleri, boş zaman etkinlikleri, Kazak ile Türk halklarının yeme ve içme alışkanlıkları ile karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine göre kullanılacak sözler ve kalıplara yönelik metin, uygulama ve alıştırmalara yer verilmiştir. Özellikle Kazak mutfağı ile Türk mutfağında önemli olan Kazkarta, Beşparmak, Kımız, Mercimek çorbası, Baklava, Ayran, Çay, Türk kahvesi ve diğer yiyecek içeceklere geniş bir şekilde yer verilmiştir.

3.1.2. Kişiler Arası İlişkiler ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta, kişiler arası ilişkiler ile ilgili olarak selamlaşma ifade ve davranışları, aile yapısına ve ilişkisine, ikram etme ve özel günlerdeki ziyarete yönelik metin, uygulama ve alıştırmalara yer verilmiştir.

3.1.3. Değerler ve Eğitim ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta, genel olarak bakıldığında bu alt öge ile ilgili olarak metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmemiştir. Fakat kitapta Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, kampüsü, yurdu hakkında alıştırmalara yer verilmiştir.

3.1.4. Edebiyat-Sanat ve Müzik ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta bu alt öge ile ilgili fazla metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmemiş, sadece Tarkan konseri ve “Seni Hep Seveceğim” adlı filmin afişleri ile ilgili konuşmaya yönelik bir alıştırmaya yer verilmiştir.

3.1.5. Gelenekler ve Folklor ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta yer alan kültürel öğelerin aktarımı bakımından en fazla aktarımın olduğu bölümdür. Kazakistan’ın Bağımsızlık Günü, Başkanlık Günü ile Türkiye’nin Cumhuriyet Bayramı, Zafer Bayramı gibi milli ve resmi bayramları, festivaller, törenlere yönelik metin, uygulama ve alıştırmalara yer verilmiştir. Ayrıca Türk Dünyasına ait ortak Nevruz Bayramı, Ramazan Bayramı ile ilgili farklı özel günler, milli ve resmi bayramlar, festivaller, törenlerle ilgili metin, alıştırma veya uygulamalara da yer verilmiştir. Bununla birlikte doğum, evlilik, mezuniyette kullanılacak kalıplara yönelik uygulamalar ile alıştırmalara da yer verilmiştir.

3.1.6. Sosyal Yaşam ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Bu seviyedeki kitaplarda bu alt öge ile ilgili olarak metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmemiştir.

3.1.7. Coğrafya ve Mekân ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitaplarda coğrafya ve mekân ile ilgili olarak Kazakistan'ın Astana, Almatı, Çimkent ve Türkistan şehirleri ile Türkiye'nin Anlara, İstanbul, İzmir, Antalya şehirlerindeki gezilecek yerleri, Kazakistan ve Türkiye haritası ve farklı yerler tanıtılmıştır.

Yesevi Türkçe Ders Kitabında (A2 Seviyesi) yer alan metin, uygulama ve alıştırmalarda olan kültürel öğeler A1 seviyesi gibi doğrudan anlatılmaktadır. Aşağıdaki tabloda, A2 seviyesi için metin, uygulama ve alıştırmalarda yer alan kültürel öğeler belirtilmiştir.

Tablo 2: Yesevi Türkçe Ders Kitabında (A2 Seviyesi) Kültürel Aktarım Tablosu

Bölüm Adı	Tema Adı	Kültürel Öğelerin Aktarılış Şekli
1.Bölüm: Hayatın İçinden	1. Havaalanında 2. Öğrenci Yurdunda 3. Okulda İlk Günüm 4. Acil Durum!	Astana, İstanbul, Ankara, Mersin, İzmir, Türkiye, Atatürk Havalimanı gibi mekanların isimleri yer almaktadır.
2.Bölüm: Durumlar	1. Hastayım 2. Çok Mutluyum! 3. Hafta Sonu Planlarım 4. Kütüphanede	Türkiye'nin para birimi, sağlık ile ilgili kullanılan kalıplaşmış ifadeler, Ramazan bayramı, bavuşak, beşparmak gibi yiyecekler, Almatı, Çimbulak, Astana, Bayterek Külesi, "Samuruk" adlı kartal, "Ömür Ağacı", Bayterek efsanesi, Astana'daki gezilecek yerler, İzmir, İstanbul ve oranın İstiklal Caddesi, Ortaköy, Sultanahmet Camisi, Ayasofya, Yerebatan Sarnıcısı, Kız Külesi, Anakra ve Anıtkabır gibi gezilecek yerlerin resimleri ve adları, kumpir, İssık Göl, Ala-Arça Mill Parkı gibi farklı kültürel öğelere yer verilmiştir.

3.Bölüm: Gündelik İletişim	1. Aileme Mektup 2. Dilekçe 3. Mesajınız Var! 4. Elektronik Posta	İstanbul, Kapadokya, Antalya, İzmir, Efes Antik, Ankara, Kızılay meydanı, kıymalı börek, aile yapısı ve ilişkiler, Nevruz Bayramı, Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Osmanlıca bir yaşam, Türk kahvesi, lokum, Osmanlıca şerbet, macun, Boğaz turu gibi kültürel öğelere yer verilmiştir.
4.Bölüm: Haberim Var!	1. Şimdi Haberler 2. Hava Durumu 3. Okuyorum 4. Müze Gezisi	Kazakistan, Türkiye, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Türk sanatçısı Barış Manço, Çağla Demirsal, Berk Akalın, Kazak şairi Muhtar Şahanov, Hoca Ahmet Üniversitesi, Büyük Almatı Gölü, Türk şarkıcısı Tarkan, Türkiye haritası, Rize, İstanbul, Erzurum, Antalya, Ağrı, 19.yüzyılın Türk Edebiyatı şairi Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk oyuncusu Türkan Şoray, Kadir İnanır, Cengiz Aytmatov, “Cemile” eseri, Necip Fazıl Kısakürek, Sabahattin Ali, “Kuyucaklı Yusuf”, Kazak şairi Abay Kunanbayoğlu biyografisi, Çimkent, Otrar gezisi, Otrar Kalesi, Farabi biyografisi, Altın Elbiseli Adam, Kapadokya, Nevşehir , Peribacalar gibi kültürel öğeler yer almaktadır.

Tablo 2: *Yesevi Türkçe Ders Kitabında (A2 Seviyesi) Kültürel Aktarım Tablosu*

3.2.1. Günlük Yaşam ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta, günlük yaşamla ilgili olarak Kazak-Türk yemeklerine ve boş zaman etkinlikleri, konuşmada yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine göre kullanılacak sözler ve kalıplara yönelik metin, uygulama ve alıştırmalara yer verilmiştir.

3.2.2. Kişiler Arası İlişkiler ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta, kişiler arası ilişkiler ile ilgili olarak Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasındaki siyasi ilişkiye yönelik metin ve alıştırmaları verilmiştir. Bununla birlikte

selamlaşma ifade ve davranışları, aile yapısına ve ilişkisine, konuk etme, hediyeye verme gibi özel günlere yönelik metin, uygulama ve alıştırmalara yer verilmiştir.

3.2.3. Değerler ve Eğitim ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta, Kazak ve Türk halklarının tarihi ile ilgili kısa bilgiler, “Altın Elbiseli Adam”, “Hoca Ahmet Türbesi”, “Bayterek Külesi”, “Ömür Ağacı” ve “Peribacaları” gibi önemli milli değerleriyle ilgili olarak metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmemiştir.

3.2.4. Edebiyat-Sanat ve Müzik ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta bu alt öge ile ilgili birçok metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmemiş. Kazak-Türk edebiyatı ve sanatında önemli yer alan Abay Kununbayoğlu, Cengiz Aytmatov, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Sabahattin Ali gibi ünlü şairler ile Türkan Şoray, Kadir İnanır, Tarkan gibi müzik ve film yıldızlarına yönelik alıştırmalar, metinler yer almıştır.

3.2.5. Gelenekler ve Folklor ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitapta bu alt öge ile ilgili çok metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmiştir. Fakat Türk Cumhuriyetlerine ortak bayramla ilgili konuşmaya yönelik alıştırmalara yer verilmiştir.

3.2.6. Sosyal Yaşam ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Bu seviyedeki kitaplarda bu alt öge ile ilgili olarak metin, alıştırma veya uygulamaya yer verilmemiştir.

3.2.7. Coğrafya ve Mekân ile İlgili Kültürel Aktarımlar

Kitaplarda coğrafya ve mekân ile ilgili olarak Kazakistan ve Türkiye’deki ünlü olan şehirler ile gezilecek yerlerin adları ve Türk Dünyasına ortak olan Hoca Ahmet Türbesi, Farabi’nin yaşadığı Otrar gibi tarihi şehirlere yönelik metin, uygulama ve alıştırmalara yer verilmiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi A1 ve A2 seviyesindeki kültür aktarımı yoğun şekilde kendisini göstermiştir. Her iki kitap kıyaslandığında Kazakistan-Türkiye ile ilgili bilgilerin, metinlerin ve buna yönelik alıştırmaların, kültürel öğelerin yer aldığını görmekteyiz. Bununla birlikte Türk Cumhuriyetlerle ilgili kültürel

alt ögeler de yer almaktadır. Bu durum Hoca Ahmet Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesine her yıl yurt içinden ve yurt dışından öğrencilerin eğitim görmesiyle anlaşılmaktadır. Bu nedenle böyle bir ortama eğitim görmeye gelen öğrenciler için “kültürler arası diyalogu” yaklaşımıyla eğitim-öğretimi vermek onların dil ve sosyal yeterliliklerin gelişmesine, kolayca adapte etmesine katkı sağlar. Üniversiteye eğitim görmeye gelen öğrenciler Yesevi Türkçe Öğretim Seti ile hem Türkiye Türkçesini öğrenmeye hem de Kazakistan’ı tanımaya fırsat bulur. Ayrıca öğrencilerin diğer uluslararası öğrencilerle hızlı bir şekilde kaynaşmasına, iletişim kurabilmesine ve Kazak-Türk kültürel öğeleri dışında Türk Dünyasını tanımaya yönelik metinler ile etkinliklerin yer aldığı tespit edilmiştir. Böylece “kültürler arası diyalogu” yaklaşımıyla Türkiye Türkçesini öğrenen birey kaynak kültürle birlikte hedef kültürü öğrenmekte ve kültürlerarası iletişimi sağlam bir şekilde gerçekleştirmektedir.

Kitapların (seviye) kendi içlerinde bakıldığında, A1 seviyesinde yoğunluğun en çoğu günlük yaşam, kişiler arası iletişim, gelenek ve folklor ve coğrafya ve mekan ile ilgili kültürel öğelere yer verildiği görülmektedir. Bu kitaplarda sosyal yaşam, edebiyat-sanat ve müzik ile ilgili kültür aktarımı rastlanılmamıştır.

A2 seviyesindeki Yesevi Türkçe öğretim setinde kişiler arası iletişim, edebiyat-sanat ve müzik, coğrafya ve mekan, değerler ve eğitim ile ilgili kültür öğelerin yer alması rastlanmaktadır. Fakat sosyal yaşam, gelenekler ve folklor gibi kültürel öğeler yeterli düzeyde yer almamaktadır.

Yesevi Türkçe temel düzey (A1, A2) öğretim setinde yer alan metinler, uygulamalar “Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni”nde belirtilen kültürel öğeler ile uyum olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak kültürel öğelerle ders kitabında ayrı bir metin, alıştırma ve uygulamaya yer verildiği rastlanmaktadır. A1 ve A2 seviyesi ders kitaplarında öğrencilere temel düzeyde anlaşılabilir bir şekilde kültürel aktarım da doğrudan ifadelerle örneklenmiştir. Bu nedenle seviyelerden dolayı kültürel öğeler bazılarında daha temel ifadelerle sunulurken bazılarında da biraz daha örtük ifadelerle sunulur.

Sonuç

Yabancı dil öğretiminde asıl amaç kültürlerarası iletişimi sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilen bireyleri yetiştirmektir. Bu nedenle dil öğretimi sadece dilin

dört temel becerisi dinleme, konuşma, okuma, yazma ile dil bilgisi kurallarını öğretmekle gerçekleşmez. Yabancı dil öğrenmenin en güzel yolu “kültürlerarası diyalog” yaklaşımı çerçevesinde gerçekleşir. Öğrenci kendi dili ve kültürünü karşılaştırarak hedef dili ve kültürü kolayca öğrenebilir. Çünkü öğrenci kendi kaynak diline ait “dilsel resmi” ile “ikinci dilsel resmini” karşılaştırarak “dünya dilsel resmine” sahip olur. Dolayısıyla öğrenci kültürlerarası iletişimi gerçekleştirebilen birçok beceri ve yeterliliklere sahip olan birey olarak gelişir. Bu nedenle herhangi bir dil öğretiminin amacına ulaşmak için dil ile kültürün birlikte öğretilmesi söz konusudur.

Yabancı dil öğretiminde etkili olan yardımcı araçların biri ders kitaplarıdır. Ders kitaplarında kültürel öğelerin yer alması yabancı dil öğretiminde önemlidir. Öğrenci yabancı dili ders kitaplarındaki metinleri okuyarak, alıştırmalar yaparak öğrenmekte, hedef dilin kültürünü, tarihini, coğrafyası ile milleti tanıır. Bu nedenle kültürel öğelerin ders kitapta seviyelere göre bulunması gereklidir.

Bu araştırmada görüldüğü üzere, temel başlangıç seviyesindeki “Yesevi Türkçe” Öğretim Setinde sadece Kazak-Türk kültürü değil, bununla birlikte Türk Dünyasına ortak kültürel öğelere de seviyeye göre yer verilmiştir. Bu ise üniversitede farklı uyruklu öğrencilerin öğrenim görmesi, Türk dilini öğrenerek Kazakistan ve Türkiye’yi tanımasıyla anlaşılmaktadır. Ders kitaplarında Türkiye Türkçesinin temel kuralları verilmiş, örnekler ve uygulamalarda ise kültürel öğelerden yararlanılmıştır. A1 seviyesinde Kazakistan ve Türkiye’ye ilgili günlük yaşam, gelenek ve folklor, kişiler arası iletişim gibi kültürel öğelere ağırlık verilmiştir. A2 seviyesinde ise çoğunlukla Kazakistan ve Türkiye’ye yönelik değerler ve eğitim, edebiyat- sanat ve müzik ile ilgili kültürel öğeler işlenmiştir.

Ders kitaplarında yeterli düzeyde kültürel öğeler yer almasına rağmen bazı kültürel öğelere yer verilmemiştir. Günümüz sosyal yaşamı ile ilgili kültürel öğelerin ders kitaplarında bulunması dili çabuk öğrenme konusunda son derece önemlidir. Çünkü öğrenci öğrendiği dilde günlük hayatta iletişim kurabilme yeterliliklerine sahip olmalıdır. Ayrıca çağın önemli kültürel değerleri otantik metinlerle öğrenciye iletilmelidir. Bununla birlikte Kazakistan’da eğitim görmeye gelen öğrencilere özel olarak hazırlanan bu ders kitaplarında Kazakistan

ve Türkiye'nin ortak veya benzer olan tarihi noktaları, gelenekleri ve sosyal yaşam tarzlarının oluşumu iki ülkenin kardeşlik ilişkilerinin güçlenmesine, tanıtılmasına katkı sağlar. Bir de bu tür bilgiler öğrencilerin Türkiye Türkçesini anlamlı bir şekilde öğrenmesinde motivasyonunu artırır ve o topraklara hızlı kaynaşmasına yararlı olur.

Sonuç olarak, “Yesevi Türkçe” temel düzey (A1, A2) ders kitapları seviyeye göre kültürel varlığın aktarılması konusunda geniş bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Kitapta yer alan metinlerin, uygulama ile alıştırmaların oluşturulmasında kültürel öğelerden oldukça yararlandığı görülmüştür. Ders kitaplarında Kazak-Türk kültürel öğelerinin birlikte yer alması kültür aktarma sürecinde hedef kültür ile beraber kaynak kültürünün de dikkat edildiğinin güzel örneğidir. Çünkü sınıf içinde farklı coğrafyalardan gelen öğrencilerin de kültürleri dikkate alınması yabancı dil öğretiminde önemlidir. Bu durum Türkiye Türkçesini yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin derste motivasyonunun artmasına, Türkiye'yi yakından tanımaya katkı sağlamaktadır. Bir de ders kitaplarında Kazak ile Türk kültürün birlikte aktarımı öğrencilerin kendi kültürüne ait olan bağının devamını sağlar ve hedef kültüre karşı ilgisinin her zaman açık olmasına katkıda bulunur.

Kaynakça

- Aksan, D. (1977). Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilimi I,.Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brooks, N. (1986). Culture in the Classroom, Culture Bound, Ed. Joyce Merrill Valdes. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 123-129.
- CERF. (2012). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Strasbourg.
- Demirel, Ö. (2007). Yabancı Dil Öğretimi, 3.bs. Ankara: Pagem Yayıncılık.
- Galskova, N. (2004). Teoriya Obuçeniya İnostrannım Yazıkam: Lingvodidaktika i Metodika. Moskva: Akademya Yayınları, s. 336
- Güvenç, B. (2002). Kültürün Abc'si, 2.bs. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Kurt, M., Temur, N. Yesevi Türkçe, A1 Temel Düzey Ders Kitabı. Ankara.
- Kurt, M., Temur, N. Yesevi Türkçe, A2 Temel Düzey Ders Kitabı. Ankara.
- Lundberg, G. (1970). Sosyoloji Cilt I. Çev. Ö. Ozankaya. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Mckay, S. L. (2000). Teaching English as an international language: Implications for cultural materials in the classroom. TESOL Journal, 9. Toronto, TESOL Journal Press, s.7-11.
- Russel, B. (1973). The Uses Of Language Concepts And Processes. Ed. Joseph A Devite, Prentice Hall.
- Vygotsky, L. (1934). Mışleniye i Reç. Moskva: Triyoprudnı Yayınları.

ORTA ASYA'DAN TÜRKİYE'YE EVLİLİK GÖÇÜ: ANKARA'DA EVLİLİK YAPAN YABANCI KADINLARIN BEKLENTİLERİ VE DENEYİMLERİ

Zhanar Nakipbayeva*

Özet

Çalışmada Ankara'da yaşayan ve Türkiye vatandaşı erkeklerle evlilik yapan Orta Asya ülkelerinden kadınların evlilikten beklentileri, evlenme nedenleri ve yaşadıkları deneyimleri, evlenen kadınların bakış açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada kadınların kendi sosyal gerçeğine yüklediği anlamlarını yorumlamak ve irdelemek için nitel araştırmanın bir metodu olarak anlatı görüşmesi (narrative interview) kullanılmıştır. Araştırmaya Ankara'da yaşayan Kazakistanlı, Kırgızistanlı ve Özbekistanlı kadınlar dahil olmuştur. Anlatı görüşmesi esnasında katılımcı kadınların evlilik göçü süreçlerine de değinilmiştir. Buna göre katılımcıların bir kısmının evlilikten sonra Ankara'ya göç ettiği, bir kısmının da önce iş ve eğitim amaçlı göç ettikleri, sonrasında evlendikleri ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda katılımcıların Türk erkekleri ile evlenme kararında önemli rol oynayan Türk erkeklerinin kişisel özellikleri, aşk ve sevgi duygusu, ülkelerindeki kabul edilemeyen sosyokültürel değerler gibi nedenler ortaya çıkmıştır. Yaşadığı deneyimleri ise ilk senelerdeki taşınma süreçleri ile ilgili sıkıntılar, ekonomik zorluklar, Türkiye Türkçesi bilmemesi olmuştur. Katılımcılar bunların dışında Türk ailesindeki ve kendi ülkesindeki aileler arasındaki sosyokültürel farklılıklar ve benzerlikler konusuna da değinmişlerdir.

---

* Hacettepe Üniversitesi, Doktora
(Kazakistan)

Abstract

This article focused on the marriage of women from Central Asia, who are married to Turkish citizen and live in Ankara. In other words, this article from the prism of these women examined their expectations from a foreign marriage, the reason of this marriage and their practices. In this context, narrative analysis was used as a method of qualitative research in order to interpret and examine the meanings imposed by women on their social reality. Women from Kazakhstan, Uzbekistan and Kirgizstan who live in Ankara were included in this study. During the narrative interview, the marriage migration processes of the participating women were also given importance. Accordingly, it was revealed that some of the participants immigrated to Ankara (Turkey) after marriage, some of them migrated for work and education purposes and then they got married. As a result of the research, the reasons such as personal characteristics of Turkish men, love and feelings, and unacceptable socio cultural values women's native countries played an important role in the participants' decision to marry with Turkish men. Troubles related with their migration process, economical problems and unknowing of Turkish languages were first negative practices in their marriages. During the conversation, women also talked about social and cultural differences and intercourse between a Turkish family and a family in their own country.

Giriş

BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bakanlığı'nın (2017: 1) verilerine göre, uluslararası göç oranı gittikçe artmaktadır. Örneğin, 2015 yılında uluslararası göçmen ve mültecilerin oranı 2000'den bu yana 71 milyona ya da %41'e artarak 244 milyona ulaşmıştır. Uluslararası göçmenler, küresel nüfusun bir parçası olarak 2000'de %2,8'den 2015'te % 3.3'e yükselmiştir.

Yine BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bakanlığı'nın (2017) verilerine göre uluslararası göç son yıllarda sadece niceliksel değil niteliksel olarak değişmiştir. Günümüzde göç sürecinde kadınlar daha aktif bir rol oynamakta olup, uluslararası göç verilerini önemli ölçüde katkı sağlamaktadırlar.

Kadınların sosyal yaşamda daha çok aktif, eğitilmiş, hareketli olmaya başladığı 21. yüzyılda uluslararası göç süresinde sayılarının da artacağını tahmin etmek mümkündür. Dolayısıyla, kadının yurtdışına göç etmesinin bir nedeni olan 'yabancı evliliğin' sayısının da giderek artma olasılığı vardır. Bu durumda, her iki taraf yani, göç alıcı ve verici ülkeler için de uluslararası evlilik göçünün olumlu ve olumsuz sonuçları, göç eden kadının sosyal portresi, onun evlilikten beklentilerinin gerçekleşme durumu, karşılaştığı sorunlar ve deneyimleri kuramsal ve ampirik olarak yapılacak çalışmalarda daha da kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır.

Küreselleşme sürecinde bireyler, geleneksel büyük ve küçük topluluklarla (ulusal devlet, profesyonel, etnik, dini, bölgesel) özdeşleşmeyi sürdürürken, diğer yandan da önceki çerçevenin ötesine geçen yeni kimlikler yaratmaktadırlar. Bu şartlar altında, aile ve evlilik ilişkileri yeni bir seviyeye, yani ulus-aşırı (international) seviyesine ulaşmış durumdadır. Artık günümüzde bireyler herhangi bir ülkeden bir evlilik partnerini bulabilmektedirler (Korobleva vb., 2005). Türkiye de bu tarz farklı ülkeden bir partnerle yapılan evliliklere tanıklık eden ülkelerden birisidir. Bu tarz evlilikler, Türkiye göç yazınında çeşitli kavramlarla anlatılmaktadır: "Yabancı evlilik", "karma evlilik" (Altun ve Dinç, 2016; Sağlam, 2006) gibi bazı çalışmalarda bu tarz evlilikler, "ulus-aşırı evlilik", "melez evlilik" (Deniz ve Özgür, 2013) olarak da adlandırılmaktadır.

21. yüzyılın başından itibaren Türkiye ve yurt dışı kaynaklı yapılan akademik çalışmalar, yabancı evliliklerin giderek arttığını göstermektedir. Yabancı evlilik

üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda (Deniz ve Özgür, 2013; Gökmen, 2011; Altun ve Dinç, 2016; Koludarova, 2015; Bloch, 2011; Titarenko, 2012; Piper, 2003; Nakamatsu, 2001; Yem, 2013) bu evlilikler evlilik göçü kapsamında ele alınmıştır. Bunun dışında bu çalışmalarda araştırmacılar yabancı evlilik kapsamında kadınların erkeklere göre daha çok göç etmekte olduğunu vurgulamışlardır.

Yabancı evlilik ve evlilik göçü konularını ele alan çalışmalardan evlilik göçünün belli bir yönünün olduğunu fark edilmektedir. Örneğin yurtdışı ve Türkiye’de yapılan çalışmalardan hareketle evlilik göçünün gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yöneldiğini vurgulamak mümkündür. Bu bağlamda Rosario (2005) Filipin’den Amerika’ya, Jones ve Shen (2008) Çin, Vietnam, Filipin ve Endonezya’dan Japonya, Kore, Tayvan ve Singapur ülkelerine, Gökçen (2011) Orta Doğu ve Asya, Bulgaristan, Azerbaycan, Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Romanya gibi eski Doğu Bloğu ülkelerinden Türkiye’ye, Koludarova (2015) Rusya’dan Türkiye, Almanya, İsrail, ABD, Mısır, Fransa ve Letonya ülkelerine kadın evlilik göçünün yönlendirildiğini vurgulamışlardır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Orta Asya’daki ülkelere dış göç süreçlerinde iki temel değişikliğin yaşandığı görülür. 1990’lı yılların ilk yarısında, bu bölgelerde güçlü bir zorunlu göç (Rusça konuşan nüfusun göçüne dayanan) akışı ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında, zorunlu göç potansiyeli tükendiğinde, Orta Asya’daki yerli halkın yasal ve yasadışı işçi göçü oranı artmaya başlamıştır. Günümüzde ise Orta Asya ülkelerinden göç dünyanın her yerine olabilecek şekildedir (Ergeshbaev, 2009: 75).

20. yüzyılın sonunda Orta Asya’daki Cumhuriyetler bağımsızlığını ilan ettikten sonra, öncelikle yakın ve uzak yurt dışı ilişkilerini geliştirmek amacıyla, tüm dünyayla siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkileri geliştirmeye başlamışlardır. Bu ilişkilerin dışında Orta Asya Cumhuriyetleri arasında akrabalık ilişkilerini canlandırmak için “Türk Dünyası” anlayışı geliştirilmiştir, ayrıca Türkiye ile de sosyo-kültürel ilişkilerini güçlendirmeye dönük girişimler başlamıştır. Bu bağlamda göç hareketlerinin yabancı evliliklerin artışında önemli bir faktör olduğunu vurgulayan düşünürlerin Tyuryukanova (1996), Tsallagova (1996), Pogodina (2009), Deniz ve Özgür (2013), Altun ve Dinç (2016),

çalışmalarına dayanarak Orta Asya ve Türkiye'nin akraba toplumu olarak adlandırılması her iki taraf arasında iş, eğitim, turizm ve evlilik göçünün gelişmesine neden olmuştur.

Türkiye literatüründe “Antalya’daki Rus Gelinler: Göçten Evliliğe, Evlilikten Göçe” (Deniz ve Özgür, 2013), “Rusya’dan Türkiye’ye Ulus aşırı Göç: Antalya’daki Rus Göçmenler” (Deniz ve Özgür, 2010), “Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Yöresinde Turizm Sektöründe Çalışan Göçmen Kadınlar” (Gökmen, 2011), “Yabancı Gelinlerin Türk Ailesi İçindeki Yerine Sosyolojik Bir Bakış” (Altun ve Dinç, 2016) konularında yapılan çalışmalarda yabancı evlilikler göçün bir sonucu olarak çalışılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, bu çalışmalarda Rusya’dan Antalya’ya kadın evlilik göçü, Rus kadınların Antalya’ya göç ve yerleşim süreçleri ile Antalya’da meydana getirdikleri değişimleri (Deniz ve Özgür (2013); Marmaris’te yaşayan ve turizm sektöründe çalışan Rusya, Azerbaycan, Ukrayna, Kırgızistan, Gürcistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Çeçenistan uyruklu kadınların Türk erkeklerle evlenme nedenleri (Gökmen, 2011); Azerbaycan, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Ukrayna, İngiltere ve Küba’dan yabancı kadınların Türk erkeklerini tercih etme nedenleri, Türk kültürüne ve Türk aile yapısına alışma süreçleri, kültürel farklılıklarla baş etme yolları ve Türk aile hayatı içinde meydana getirmiş oldukları değişiklikler (Altun ve Dinç, 2016) gibi konular araştırılmıştır. Türkiye literatüründe Türkiye’nin turistik bölgelerine Post Sovyet ülkelerinden, özellikle Rusya’dan evlilik göçleri irdelenmiş ancak Orta Asya kaynaklı evlilik göçleri çalışılmamıştır. Bu çalışmada Orta Asyalı kadınlar ile Türkiye vatandaşı erkekler arasında evlilik kadın gözünden açıklanmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle, bu çalışmada Orta Asya ülkelerinden Türkiye’ye göç eden kadınların Türk erkekleri ile evlilikleri, bu evliliklerin yapılma/gerçekleşme nedenleri, evlilik öncesi beklentileri, evlilik sonrası deneyimleri sosyolojik bir bakışla anlaşılmasına çalışılacaktır.

1.2 Yabancı Evliliklerin Temel Faktörleri

İş, eğitim, turizm vb. gibi farklı nedenleri farklı ülkelere göç eden kadınlar, bazı durumlarda vize, vatandaşlık, sağlık sigortası, ekonomik sorunları kolay çözebilmek adına göç ettikleri ülke vatandaşı erkeklerle evlilik yaparlar, ancak bu nedenlerin yanı sıra aşk ilişkisi bağlamında yapılan evlilikler de söz

konusudur. Örneğin, Post-Sovyet ülkelerinden Türkiye'ye gelen kadınlar ilk etapta turist olarak ve hizmet sektöründe çalışmak amacıyla göç etmektedir. Sonrasında göçmen kadınlar gerek sadece aşk gerekse vize ve çalışma izni sorunundan kurtulmak, vatandaşlık almak ve böylece işgücü piyasasında yaşamış oldukları sorunları azaltabilmek için Türk vatandaşı erkeklerle gerçek veya anlaşmalı (sahte) evlilikler yapmaktadırlar (Gökmen, 2011:227; Bloch, 2011). Buna ek olarak farklı örnekler de mümkün olabilmektedir. Misal, Beyaz Rus kadınların göç sonrası süreçte maddi destek alabilmek için göç ettikleri ülke vatandaşlarıyla (bu örnekte Alman vatandaşı erkekler) evlilik yapmaları gibi (Titarenko, 2012: 54).

Piper (2003: 461-462) Japonya'ya Filipin, Tayland ve Çin gibi düşük gelirli ülkelerden çalışma amacıyla gelen kadın oranının artmış olması sonucu Japonya'daki yabancı evliliklerin artmakta olduğunu vurgulamıştır. Yine Piper (2003: 461-462)'e göre göç verici ülkeler için ise Japonya'da çalışan tüm göçmen kadınlar 'fahişe' olarak etiketlenebilmektedir. Dolayısıyla bu ülkeye çalışmaya gelen göçmen kadınlar da bu önyargılardan kurtulmak için Japon erkeklerle evlilik yapmayı tercih etmektedirler. Japon erkekleri ile evlilik yapan yabancı kadınları araştıran Nakamatsu (2001)'ya göre de bu kadınların birçoğu, ekonomik nedenler, macera duygusu, aile içindeki sorunlu ilişkilerden kaçınmak veya sadece sevgi arzusu ile de evlenmektedirler.

Literatürde kadın evlilik göçüne neden olan sosyo-ekonomik faktörlerin dışında tarihsel, kültürel, siyasi, sosyo-demografik faktörler de incelenmiştir. Bu faktörlerden dolayı yabancı evlilik yapan kadınların durumu yukarıda bahsedilen kadınların durumundan biraz farklılık göstermektedir. Bu noktada, söz konusu olan kadınlar yabancı evlilik yapmak için yurtdışına göç eden kadınlar olarak ele alınabilir. Tarihsel, ekonomik, sosyal, siyasi faktörlerin etkili olduğu kadın göçüne Rosario (2005)'nın çalışmasındaki Filipinli kadınların göçü örnek olarak gösterilebilir. 20. yüzyılın başında Filipin ve Amerika arasında üç sene boyunca yaşanan savaş sonrasında Amerika'nın Filipin vatandaşları için uygulamaya başladığı genel halk eğitimi çalışmaları, bir de Amerikan liberal demokrasisi ve serbest girişim ideolojisi önce Filipin halkının Amerika'ya olan bakışını olumlu değiştirmiş, sonra da Filipinli kadınların Amerikalı erkekleri 'eş' olarak düşünmeye başlamasını sağlamıştır. Günümüzde Filipinli

kadın için Amerikalı erkek sadece ekonomik zorluluktan çıkmanın yolu değil, sosyal statüsünü yükseltmenin, genleri iyileştirmenin, daha sadık eş bulmanın bir yolu olarak da görülmektedir. Amerikalı erkekler ise muhafazakarlık, geleneksel aile bağları kurma arzusu ve eşlerine sadık olmaları gibi nedenlerden dolayı Filipinli kadınları eş olarak seçmektedirler (Rosario, 2005: 259-261).

Evlilik göçü yapan Rusyalı kadınların ‘yabancı evlilik’ yapmasındaki ilk neden yüksek sosyal güvenlik olanaklarına kavuşmak ve daha iyi bir ekolojik ortamda yaşamaktır. Bu bağlamda Rusya’daki kadınlar ‘yabancı evlilik’ yapmak için göç etmeyi amaçlamaktadır. Rusya’daki kadınların ‘yabancı evlilik’ yapmasının ikinci nedeni ise Rusya’da kendi mesleki bilgilerini uygulamakta zorluk çekmeleri ya da Rusya’da çalışmak istememeleridir (Koludaro, 2015: 55-56).

Uluslararası kadın evlilik göçünün artmasının önemli faktörlerinden biri bazı ülkelerdeki demografik krizdir. Batı Avrupa ve Rusya’daki demografik kriz buna örnek verilebilir. Günümüzde Batı Avrupa’daki yerli nüfusun yaşlanmasına ve azalmasına doğum oranındaki düşüş ve ortalama ömür beklentisindeki artış neden olmuştur. Bu nedenle Rus kadınları bu bölgedeki erkeklerin daha çok ilgisini çekmektedirler. Kadın evlilik göçünün ikinci önemli nedeni ise Rusya’daki demografik sorunlardır: erkekler arasındaki ölüm oranının yüksek erkek oranının düşük olmasıdır (Anaşkina ve Pogodina, 2009).

Sosyo-demografik ve kültürel faktörlerin kadın göçünü özendirme ile ilgili olarak Güney Kore’de yapılan yabancı evlilikler örnek olarak verilebilir. Tangalycheva ve Tsoy (2011)’a göre Güney Kore’de erkek çocuklara atfedilen değer, yabancı evlilikleri de teşvik etmektedir. Bu değer, ailenin devamını sürdürmek, ebeveynlerin yaşlılıklarında onların bakımını üstlenmek, Güney Kore’de ailelerin erkek çocukları tercih etmelerine yol açmaktadır. Gebeliğin erken döneminde çocuğun cinsiyetini belirlemenin ucuz ve güvenilir yöntemlerinin ortaya çıkması, Koreli kadınların kız çocuklarını aldırabilmesine imkan tanımıştır. Dolayısıyla bu durum 1980-90 yıllarda cinsiyet dengesizliğine neden olmuştur. Bunun sonucunda da oranı düşük olan evlilik çağındaki Güney Koreli kadınların erkeklere yönelik talebi yükselmiştir, dolayısıyla bu kadınlar genellikle eğitilmiş ve finansal yönden bağımsız erkekleri tercih etmektedirler. Kadınların bu taleplerini karşılayamayan erkekler ise Kuzeydoğu

Asya (Çin, Tayvan, Japonya ve Moğolistan), Orta Asya, Güneydoğu Asya, Rusya ve ABD ülkelerindeki yabancı kadınlarla evlilik yapmaktadırlar (Tangalycheva ve Tsoy, 2011: 303).

Güney Kore'nin demografik durumundan dolayı erkekler tarafından yabancı kadınlara yönelik oluşan talep ve Güney Kore-Orta Asya ülkeleri arasındaki kurulan siyasi ve kültürel ilişkiler Orta Asya'dan Güney Kore'ye Kore kökenli kadınların evlilik göçünü arttırmıştır. Kazakistanlı etnik Koreli kadınların Koreli erkeklerle evlenme nedeni, bu kadınların Kore geleneklerine sahip erkeklerle evlilik yapma istekleridir. Ancak Güney Koreli erkeklerin Kazakistanlı etnik Koreli kadınlarla evlenme nedeni ise Güney Kore'de uygulanan doğuma ilişkin politikalar ile ilişkili gözükmektedir (Yem, 2013: 65-68).

Alan yazına yansımış örneklerde görüldüğü gibi uluslararası kadın göçü talep-teklif ilişkili olarak iki taraflı gelişmektedir. Birincisi iş bulmak, eğitim almak, daha kaliteli yaşamak, yabancı erkekle evlilik yapmak vb. gibi nedenlerden dolayı yurtdışına göç etmeyi tercih eden kadınlar tarafından yapılan teklif, ikincisi bazı ülkelerdeki demografik kriz veya bireysel tercihler (sadık, çekici, maddi anlamda kocasına bağımlı, geleneksel kadınları tercih etmek) dolayısıyla yabancı kadınlarla evlenmek isteyen erkekler tarafından oluşturulan taleptir.

Bu çalışmalardan hareketle uluslararası kadın evlilik göçünü iki yönlü göstermek mümkündür: birincisi, emek göçü ve eğitim, turizm sonrasındaki ortaya çıkan evlilik göçü, ikincisi evlenmek amaçlı yapılan evlilik göçüdür.

Araştırmanın Tasarımı

2.1 Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada yabancı evlilik yapan kadının evlilikten beklentileri ve yaşadığı deneyimleri onun bakış açısından irdelenmektedir. Bu amaçla, çalışmanın veri toplama tekniği olarak nitel araştırmanın bir türü, anlatı (narrative) görüşme metodunun kullanılması uygun görülmüştür.

Anlatı görüşme, görüşmeci tarafından yönlendirilen ve metni nitel analize tabi olan serbest anlatı, yaşam öyküsüdür (Yadov, 1998: 231). Anlatı görüşmesi bütünlüğü ve tamamlanmışlığı ile diğer görüşmelerden farklılık göstermekte-

dir. Yani, katılımcı öyküsünü sonuna kadar anlatır, önemli parçaları birbirine bağlar, yaşamındaki önemli tecrübeleri üzerinde daha çok durur ve detaylarını açıklar (Zhuravlev, 1993-94: 36-38).

Anlatı görüşme çok basit bir şemaya sahiptir: hal (pozisyon) – olay – hal (pozisyon). Olay, narrativin merkezidir, anlatı bu merkezin etrafında inşa edilecektir (Terekhova ve Malakhaeva, 2013: 92). Araştırmacıların sunduğu şemadan hareketle bu çalışmanın da şemasını inşa etmek mümkündür. Dolayısıyla kadının evlilikten beklentisi ve evlilik yapma nedeni bir durumdur, evlilik ise narrativin merkezi halidir. Evlilikteki deneyimleri, gerçeklik de bir haldir. Bu bağlamda adı geçen metot kullanılarak çalışmada evlilik yoluyla Ankara'ya göç eden ve Türk vatandaşı erkekler ile evlilik yaparak, Ankara'da yaşamakta olan Orta Asya ülkelerinden kadınların bu evlilikten beklentileri, evlenme nedenleri ve karşılaştığı deneyimleri açıklanmıştır.

Daha önce bahsedildiği üzere bu çalışmada Orta Asya ülkelerinden kadınların evliliği bir olay (anlatı görüşmesinin merkezi) olarak ele alındığından dolayı anlatı görüşmesinde kadınların kendi ülkesinden Türkiye'ye gelmeleri, evlenmeleri ve bugünkü yaşamındaki deneyimleri, 'evlilik' odaklı olarak konuşulmuştur.

Görüşmecii anlatı görüşmesinde konuşmaya karışmaz, ancak katılımcıyı jest ve yüz ifadeleri ile destekleyerek çalışma için önemli olan parçaları hatırlatmaya çalışabilir. Bunun dışında sosyolog katılımcıya olay çerçevesinde hissettikleri ve yaşadıkları hakkında kendi düşüncelerini ifade etmeyi müsaade ederek, görüşme düzenleyicisi, görüşmecii, konu yönlendiricisi ve anlatı dürtüsü rolünde kalmalıdır (Maslova, 2000). Bu bağlamda görüşme katılımcıya sorulan 'Geçmişinizi ve bugününüzü, evliliğinizi anlatır mısınız?' sorusundan başlamıştır.

2.1 Araştırmanın Örnekleme

Araştırma topluluğuna ulaşılabilme için kartopu yöntemine başvurulmuştur. Kartopu örnekleminin mantığında zincirleme ulaşım prensibi hakimdir. Araştırmacı önce, hedef evrenden bir öge veya az sayıda ögeler belirler. Bunlar genelde araştırmacının ilk aşamada ulaşılabilceği ögelerdir. Araştırmacı belirlenen bu ögeler ile çalışmasını gerçekleştirirken, ögelere bildikleri ve

çalışmaya katılmaya istekli olabilecek diğer öğelerin isimlerini ve adreslerini sorar. Böylece, bu yöntemde, ilk öğeleri bulduktan sonra kartopu misali, öğelerin yardımı ile öge sayısının artırılması amaçlanır (Güler vb., 2015: 95).

Bu çalışmada Türk erkekleri ile evlenip, Ankara’da yaşayan Orta Asyalı kadınlara Facebook sayfasındaki ‘Türkiye’deki Kırgızlar’, ‘Türkiye’deki Kazakistanlılar’, ‘Sınırsız Antalya. Yabancı ile evlilik’ gibi grupları ve Ankara’da eğitim gören yabancı öğrencilerin sosyal ağı desteği ile ulaşılmıştır.

Kartopu yöntemi ile Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan’dan gelen toplam 6 kadın katılımcılarla görüşme yapılmıştır.

Bulgular

Anlatı görüşmesi daha önce de vurgulandığı üzere Terekhova ve Malakhaeva (2013) sunan, hal (evlenme nedenleri) – olay (evlilik) – hal (deneyimler) şeması örneğinde yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın analizi de bu şemadan hareketle yapılmıştır. Şemaya göre birinci hal, evlilik öncesi kadının evlenmesini etkileyen olaylardır, yani nedenler ve faktörlerdir. İkinci hal, kadının evlendikten sonra yaşadığı deneyimleridir.

3.1 Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Araştırmaya Kazakistan (3 kişi), Kırgızistan (1 kişi) ve Özbekistan’dan (2 kişi) vatandaşı altı kadın katılımcı dahil olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Ankara’da yaşayan Orta Asya ülkelerinden kadınlara ulaşmak için kartopu yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde başvurmanın nedeni de, Ankara’da yaşayan Türkiyeli erkeklerle evli Orta Asyalı kadınların birbiri ile iletişimde olduğu ve onların arasındaki sosyal ağlar yardımı ile katılımcılara ulaşım kolaylaşacağı düşünülmüştür. Bu yöntem üzerinde Kazakistanlı kadınlara ulaşmak kolay olmuştur. Ancak diğer ülkeden kadınların arasında iletişimin olmadığı, olsa da zayıf olduğu fark edilmiştir. Dolayısıyla, Kırgızistan ve Özbekistan’dan kadınlara kar topu yöntemi ile ulaşmak zor olmuştur. Bunun dışında Ankara’daki eğitim gören öğrenciler ve çalışan kişilerin sayesinde ulaşılan aday katılımcıların birçoğu eşinin izin vermemesini, müsait olmadığını, çocuklarının rahatsız olduğunu sebep göstererek görüşmeyi reddettiğini vurgulamak gerekir. Bu nedenlerden ötürü araştırmaya sadece altı kişinin dahil edilmesini söylemek mümkündür.

Katılımcı kadınların anlatı görüşmesini kabul etmesindeki önemli şartlarından biri, isimlerinin ve başka da özel bilgilerinin gizli kalması olmuştur. Bu nedenle katılımcı kadınların güveni için gizlilik politikasını koruyarak, bulguların değerlendirmesinde katılımcıların isimleri kodlanmıştır. Kodlama katılımcı kadınların yaşadığı ülkelerinin ilk harfleri ve katılımcılara verilen sayıların birikiminden oluşmuştur. Buna göre Kazakistanlı katılımcılar KzK1, KzK2, KzK3, Özbekistanlı katılımcılar ÖzK1, ÖzK2, Kırgızistanlı katılımcı ise KrK1 olarak kodlanmıştır.

Katılımcıların tamamı Ankara’da yaşamakta olup, Ankara’daki yaşam süreleri farklılık göstermektedir. Buna göre, kadınlar arasında 16 senedir Ankara’da yaşayan da iki sene yaşayan da bulunmaktadır. Evlilik süresi ise en çok 14 sene, en az bir buçuk senedir. Kadınların yaş ortalamaları 36, eğitim düzeyleri yüksektir. Buna göre, katılımcılardan ikisi doktora, dördü lisans düzeyinde eğitim almışlardır. Kadınların hepsi eğitilmiş olmasına rağmen sadece bir kadın kendi mesleğini sürdürmekte, üçü başka alanlarda çalışmakta, iki katılımcı ise ev işleri ile meşgul olmaktadır.

Bunun dışında kadınların beşinin ilk evliliği, birisinin de ikinci evliliği olduğu belirlenmiştir. Bu kadınlarla evli Türk erkeklerinin de beşinin birinci evliliği, birisinin de ikinci evliliği olduğu saptanmıştır. Kadınların arasında üç katılımcı (Kazakistan) eşi ile kendi ülkesinde, diğer üç katılımcı ise Türkiye’de tanışmıştır. Kadınların üçü eşleri ile ortak arkadaşları sayesinde, üçü de iş yerinde tanıştıklarını belirtmiştir. Katılımcılarla ilgili tüm sosyodemografik bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri

Katılımcı kodu	Uyruğu	Yaşı	Eğitimi	İstihdam durumu	Türkiye’de ikamet süresi	Eşi ile tanışma şekli	Evlilik süresi
KzK1	Kazakistan	34	Lisans	Aşçılık	14 yıl	İş yerinde	15 yıl
KzK2	Kazakistan	33	Lisans	Ev hanımı	2 yıl	Arkadaşları sayesinde	1,5 yıl
KzK3	Kazakistan	33	Lisans	Güzellik malzemeler satışı	9 yıl	İş yerinde	10 yıl
ÖzK1	Özbekistan	43	Doktora	Tercuman	16 yıl	İş yerinde	11 yıl
ÖzK2	Özbekistan	35	Doktora	Ev hanımı	8 yıl	Arkadaşı sayesinde	8 yıl
KrK1	Kırgızistan	33	Lisans	Temizlik işleri	3 yıl	Arkadaşları sayesinde	2,5 yıl

3.2 Kadınların Yabancı Evlilik Yapma Nedenleri

Türk erkeklerle evlenen Orta Asyalı kadınların yabancı evlilik yapma nedenleri üzerinde durmadan önce, onların Türkiye'ye ne zaman taşındıkları (evlilik öncesi/sonrası), Türkiye'de yaşamak ve Türkiyeli bir kişi ile evlenmekle ilgili evlenmeden önce ne düşündükleri gibi konulara önem verilmiştir. Çünkü bu bilgilerin ışığında katılımcıların evlilik nedenlerini daha derinden anlaşılması mümkün olacağı düşünülmüştür.

Katılımcılardan üçü yaşadıkları ülkede (Kazakistan'da), Türkiye vatandaşı erkeklerle tanışıp evlenmişler, evliliklerinin ilk senesinden sonra da Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Kazakistanlı üç kadının evlenme ve Ankara'ya taşınma eylemi birbirine benzerdir. Zira üçü de iş yerinde eşleri ile tanışmış ve birkaç aydan sonra evlenmeye karar vermişlerdir. Kadınların Ankara'ya taşınma durumları da birbirine benzemektedir. KzK2 ve KzK3 evliliğinden altı ay, KzK1 ise 1 yıldan sonra eşlerinin iş yeri ile ilgili nedenlerden dolayı Ankara'ya taşınma kararı almışlardır. Katılımcılardan ikisi (KzK1 ve KzK3) eşi ile beraber çalışmakta olup, birisi (KzK2) de ev işleri ile meşguldür.

Özbekistanlı iki katılımcının ve Kırgızistanlı katılımcının evlilik süreçleri Kazakistanlı kadınlardan farklıdır. Kazakistanlı katılımcıların durumunda evliliğin gerçekleştiği, ardından göç edildiği görülmektedir. Özbekistanlı katılımcılardan birisi (ÖzK2) önce Özbekistan'dan Rusya'ya okumak amaçlı göç etmiştir. Ardından da Türkiye'de yaşayan akrabasının aracılığıyla Türkiyeli erkekle tanışmıştır.

Ben Rusya'da okuyordum. 2009 yılında bizi arkadaşlarımız tanıştırdı. Biz eşimle önce Skype üzerinde konuşuyorduk. Sonra o benim babamla, ben onun ailesi ile tanıştım. Sonra onlar beni Türkiye'ye davet ettiler. Ben onların evinde kaldım. Ankara'yı gezdik. Sonra ben Moskova'ya geri döndüm. Okula ve çalışmaya devam ettim. Yıl başına tekrar eşimin ailesi davet etti. O zaman bana evlilik teklif etti. Ben de kabul ettim. Moskova'ya geri dönüp işlerimi hallettim ve 2011 yılı Haziran ayında evlendik. Sonra ben Ankara'ya tamamen taşındım (ÖzK2, 35yaş, Ankara).

Bu Özbekistanlı ÖzK2 katılımcının durumundan Ankara'ya evlilik amaçlı göçün yapıldığını görmek mümkündür.

Özbekistanlı diğer katılımcı (ÖzK1) ve Kırgızistan'dan katılımcının (KrK1) ise önce farklı faktörlerden dolayı Türkiye'ye göç ettikleri, sonrasında evlendikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, görüşme esnasında Özbekistanlı kadının Türkiye'ye kendi ülkesindeki sosyopolitik durumdan dolayı göç ettiği belli olmuştur:

... 1993 senesinde Özbekistan'da üniversitede Özbek ve Türk edebiyatı üzerine okudum. Sonra devam etmek istedim, ama bitirdiğimiz seneler, 1998 senesi Özbekistan ve Türkiye arası çok kötüydü. Yani siyasi nedenlerden dolayı. Ama ben Türk firmalarında çalışmaya devam ediyordum. Benim ilk işim garsonluktu. Dilimi iyi geliştirmek için. O zaman hayalimdi tabii, Türkiye'ye gelip üniversitede okumak. ... aslında o zaman benim Amerika'ya gitme şansım vardı. Ama benim İngilizcem yeterli değildi, çünkü ben okuldayken Almanca okudum. Türkçe iyi biliyorum diye, bir de Türkçe hayalimiz vardı. Yüksek lisans için geldim. 2003 senesinde önüme iki hedef koydum, ya da Türkiye'ye gidip yüksek lisans yapacağım, ya da Özbekistan'da ikinci üniversiteye gireceğim. Ben o zaman hukuk ana dalına başvuru yaptım. Ama belli bir nedenlerden dolayı kazanamadım. Bir de ben Türk firmasında çalışıyordum o zamanlarda. Durum kötüleşti. İş adamları hapse girdi, mallarına el konuldu, sınır dışı edildiler. İster istemez bize de yansıdı yani. Sağlıklı bir ortam yoktu benim çalışabileceğim. Üniversiteye gireyim desem maaşları belli. Ben orda kirada kalıyordum. İster istemez zorluklar. Ve hayat şartları beni Türkiye'ye itti. Öyle söylüyüm. Ama bir taraftan da hiç bir şeyimden vazgeçmedim, eğitimimden vazgeçmedim. Çünkü hayalimdi (ÖzK1, 43 yaş, Ankara).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Özbekistanlı katılımcı Özbekistan ve Türkiye arasındaki yer alan olumsuz sosyopolitik ilişkilerden dolayı mesleği boyunca çalışabilecek bir ortam bulamadığı için önce iş bulmak, sonrasında okumak amaçlı Türkiye'ye (İstanbul) göç etmiştir.

Kırgızistanlı katılımcı da iş bulmak amacıyla Türkiye'ye (Ankara) göç etmiştir. Sonrasında da Türkiyeli vatandaşla evlilik yapmıştır.

33 yaşında eşimi boşandım. Çocuğum vardı elimde. Kırgızistan'da durumu biliyorsunuz. Eşimle evliyken ev kiraliyorduk. Eşimle boşandıktan sonra küçük çocuğum ile tek başıma kaldım. Kira parası, aidat parası, yemek var. Yani eşimle yaşıyorken onları zor karşılıyorduk, boşanınca hiç te yetmiyordu param.

Başka iş bakmam lazımdı. Ama bizim ülkede iş bulmak zordur. Her yerde işsizlik. İş olsa bile maaşı az. Düşünüyordum. Ne yapabilirim? Mesleğim olmayınca da doğru düzgün iş bulunmaz. Kardeşim Türkiye'ye gitti çalışmaya. Sonra beni de çağırdı yanına. Çocuğumu da bırakmaya korkuyordum. Ama çocukla zor olacağımı düşündüm. Ama geldim yani. Sonra önce çocuk bakıcısı olarak çalışmaya başladım. Kardeşim eşi ile yatılı çalışıyorlar. Tek başıma ev kiralamak zor ve çocuğuma para gönderiyorum her ay. Yani bunları düşününce dedim ki başka daha da parası iyi bir iş bulacağım. Şimdi temizlik şirketinde çalışıyorum. Her temizlik için 150 – 175 tl alıyorum. Çok iyi... (KrK1, 37 yaş, Ankara).

Katılımcıların açıklamalarından hareketle, onların birçoğunun evlenmeden önce Türkiye'de yaşamak ve Türkiyeli bir vatandaşla evlenmek gibi bir planının, düşüncesinin olmadığını vurgulamak mümkündür. Bu bağlamda katılımcılar eşleri ile tanıştıkları günlerini anlatırken, 'Yabancı birisi ile evleneceğim aklımdan bile geçmiyordu. Hiç düşünmüyordum hayatımın böyle olacağını' (KzK3, 33), 'Türk erkeği ile evlenirsem şöyle yaşayacağım gibi planım yoktu' (KzK2, 33), '... Çünkü bende mutlaka bir Türkle evleneceğim gibi bir düşüncem yoktu' (KzK1, 34), '...ilk eşimden boşandıktan sonra asla evlenmeyeceğim diyordum. Türkiyeli birisi ile evleneceğim, Türkiye'de yaşayacağım gibi bir düşüncem tamamen yoktu' (KrK1, 37) gibi ifadeleri kullandığı fark edilmiştir. Görüşme esnasında sadece bir katılımcı (ÖzK1, 43) Türkiye'de evlenmesi ile ilgili düşüncelerini anlatırken 'Özbekistan'daki ailelerdeki kurallar biraz farklıdır. Katı mı desem? Ben çok şeyler yapmak istedim. Okumak istiyordum. Dolayısıyla kaçtım diyebilirim. Ben biraz dik başyıldım diyebilirim...ben ordan artık umudumu kesmişim' şeklinde anlatmıştır.

Türkiye'de yaşamak konusuna gelince katılımcıların fikirlerinin ikiye ayrıldığını görmek mümkündür. Özbekistanlı iki katılımcı ve Kazakistanlı KzK2 evlenmeden önce de Türkiye'de yaşama konusunda istekli olduklarını vurgulamışlardır. Aksine Kazakistanlı KzK1 ve KzK3, Kırgızistanlı KrK1 daha önce hiçbir zaman Türkiye'de yaşamayı düşünmediklerini, ayrıca bu konuyla karşılaştığında kendi ülkesi ile bağı koparmak istemediklerini anlatmışlardır. Örneğin, KzK1 bu durumu hatırlıyorken şu ifadeleri vermiştir:

...Ama sonra eşimin işi bitti. O zaman eşim Türkiye'ye taşınalım dedi. İşte o zaman düşündüm ben neden ben kendi ülkemden gitmem lazım diye. Biraz

neşelendim. O zaman anladım her şeyin tanıştığımız günlerdeki gibi olmaya-
bileceğini. Ama tamam dedim. Eğer sen ben için kalamıyorsan ben sen için
gelirim dedim. O zaman ben çocuğumu doğmuştum. Eşim bize davetiye gön-
derdi. Biz de geldik. Ondan bugüne kadar Türkiyede yaşıyoruz (KzK1, 34 yaş).

Katılımcı KrK1 kendi ülkesindeki iş yerinden aldığı maaşının yetersiz olma-
sından dolayı yurtdışında çalışmayı tercih ettiğini anlatmıştır. Bu katılımcının
durumunda da Türkiye'ye göç istenilen bir hedef olarak açıklanmamaktadır,
çünkü katılımcı ülkesinde kalan çocuğunu ve annesini merak ettiğini konuşma
esnasında birkaç kere tekrarladığı fark edilmiştir.

Katılımcıların Türkiyeli vatandaşla evlilik yapmasındaki önemli nedenleri
üzerinde durulduğunda kadınların birçoğunun Türkiye vatandaşı erkekle ta-
nıştığında onların kişisel özelliklerine önem verdiği fark edilmiştir. Kadın-
lar eşi ile tanışmış günlerinden evliliği dönemine kadar anlatırken eşlerinin
güvenilir, yardımsever, destekçi, insaniyet, samimiyet, dürüstlük gibi kişisel
özelliklerine vurgu yapmışlardır. Bununla ilgili olarak bir katılımcının ifadesi
şu şekildedir: '19 yaşında evlilik yaptım, kendim babasız büyüdüm, çocukla-
rımın bir güvenebilecek birisinin yanında büyümesini istedim. Çocuklarımın
babasız büyümesine izin veremezdim. Eşim bana bunu hissettirdi' (KzK1,
34). Türk erkeklerden iyi babaya ait karakteri diğer bir katılımcı KzK2 (33)
da vurgulamıştır: 'Bir de Türklerdeki sevdiğim tarafı onlar çocuklarını bırak-
mıyorlar. Onların iyi tarafı çocuklarını bırakmıyorlar, kadını bırakabilirler,
çocuğu asla...yanımda bir insan var hep destek veren, yardım eden. Kötü, iyi
günlerde yanımda olan' demişken, KzK3 (33) eşi ile ilişkisinin nasıl başladığı
şöyle açıklamıştır: 'Bazıları maddiyata bakıyor, bazıları... yani çok çok çe-
şit... benim durumumda insaniyet, samimi, dürüstlük bir ilişki beni çok etki-
ledi. ...Bizde yani daha çok insani dürüstlük. Özbekistanlı katılımcı ÖzK2 (35
yaş) eşinin dürüst, özgür, yani anne babasından özgür kararlar alabilmesini
evlilik kararını almasındaki önemli hususlardan biri olarak dile getirmiştir.
Bunun dışında katılımcı ÖzK2 eşinden sorumluluğu gördüğünü, böyle bir ev-
lilik konusunda ciddi sorumluluğu gösteren erkekleri karşılaştırmadığından
bahsetmiştir: 'Ben çok insanları gördüm. Bazıları şöyle evi var, işi var diye
değerlendiriyor kadınları. Bana öyle bir erkek gerek yoktu. Erkek erkek olma-
lı. Eşim çıktı karşıma. Deneyelim dedik. Şükür'.

Katılımcıların bir kısmı evlenme nedenlerinde aşk duygusunun önemli rol oynadığını vurgulamışlardır. Eşi ile tanıştığı dönemlerde ilişkilerini anlatırken katılımcıların birçoğunun (KzK1, KzK3) yüzünde mutluluğun ifadesi görmek mümkün olmuştur. Ayrıca ÖzK1 (43 yaş) eşi ile arasındaki evlenmeden önceki ilişkisini hatırlıyorken mutluluktan ağladığını dile getirmek mümkündür. Özbekistanlı ÖzK1 (43 yaş) eşinin sevgisini şu şekilde anlatmıştır: ‘Eşim beni çok sevdi. Öyle beni kimse sevmeydi. Hiçbir zaman. İkinci kere bulduğumuzda bana evlilik teklif etmişti. Anne babasına da benimle tanıştıktan sonra hemen ben hakkında bahsetmiş. Evlenmek istiyordum demiş. Ben biliyordum okuyan, yüksek lissans yapan, çalışan kadınla herkes evlenmek ister. Ama ben daha fazlasını istiyordum demek ki. Böyle dağ başında olsa da, kuru ekmek yesek te yanımda sevdiğim birisi olsun. Çok şükür, mutluyum. Ben eşimin beni sevmesini sevdim’. Bunun dışında eşi ile evlenmeden önceki duygusunu KzK3 (33 yaş) şöyle açıklamıştır: ‘...Daha önce de söylediğim gibi aşk gibi olmadı, yani zaman içerisinde insanlar birbirine güvenmeyi, tanımayı başladıkça böyle sempati görmeyi başlıyorlar. Böyle oldu. Zaman için sevgi doğdu diyebilirim. O sevgi de insan davranışından, yapısından, dürüstlükten doğdu, benim eşim beni böyle tanıdı, ben de onu öyle gördüm’.

Katılımcıların arasında aşk duygusu ve kişisel özellikleri dışında Türkiyeli vatandaşla evlilikten bazı beklentilerinin olduğunu dile getirenler de olmuştur. Örneğin, KzK2 (33 yaş) Türkiyeli bir erkekten beklentilerini şu şekilde açıklamıştır: ‘Normal bir evlilik olsun istedim, bir evimiz olsun, çocuğumuz olsun. Bunun dışında yurtdışında yaşamak gibi bir hayalim vardı. Çünkü ben daha önce yurtdışında yaşadım. O tarafı daha çok beğeniyorum. Belki de o yüzden’. KrK1 (37 yaş) ise ‘...maddi durum önemlidir. Ben yalnız değilim, çocuğum var. Yanımda destek olan birisi olsun istedim’ olarak açıklamıştır beklentilerini. Bunun dışında diğer katılımcıların anlatılarından da onların evlilikten ne tür beklentileri olduğuna bakılmaya çalışılmıştır. Diğer tüm katılımcıların anlatılarından fark edildiği gibi onların yorumlarında en çok ‘mutlu olmak istedim, eşimden hiçbir beklentim yoktu, aşktım’ ifadesi kullanılmıştır.

Bu bahsedilenlerin dışında katılımcıların yabancı evliliklerinde önemli rol oynayan bazı sosyokültürel faktörlere de değindiğini vurgulamak mümkündür. Örneğin, ÖzK1 (43 yaş) daha önce de vurgulandığı üzere Özbekistan’da

evlilik yapmamasında geline yüklenen sosyokültürel sorumlulukları kabul edememesinin Türkiyeli bir erkekle evlilik yapmasında etkili olduğunu dile getirmişti. Üstelik Kazakistanlı katılımcı KzK2 (33 yaş) de buna benzer ifade- de bulunmuştur: ‘Ben bizim Kazak erkeklerinin düşünce tarzına alışamadım. Farklılar. Onların kadına yönelik tutumu. Bilmiyorum, hayatımda şöyle ‘bitti sen benimsin, hadi evlenelim’ gibi bana sahip çıkan Kazak erkek olmamış. Ciddi bir adım yapan’ olarak’. Bu iki katılımcının ifadelerden büyüdüğü toplumlarındaki kültür ve kendi düşüncesi arasındaki bir anlaşmazlıkların onların Türkiye’de evlilik yapmasında rol oynadığını tahmin etmek mümkündür. Diğer Özbekistanlı katılımcı ÖzK2 (35) ise eşinin Müslüman olmasının evlilik kararında önemli rol oynadığını vurgulamıştır.

Bunun dışında evlilik yapmasının nedenini kadere bağlayan katılımcı da bulunmuştur. Örneğin, KzK1 (34 yaş) ‘... kader diyebilirim. Ben örneğin küçükken oynarken ya da okulda sahnede şarkı söylerken Türk şarkılarını söylüyordum. Dans ediyordum Türk şarkılarında. Ama bu bir Türkle evlenmek amaçlı, bilerek yapılan bir şey değildi. İçimden gelen şeylerdi. Şimdi arkadaşlarım diyorki şaka olarak ‘sen o zamanlarda bilmişsin bir Türkle evleneceğini’. Ama bende mutlaka bir Türkle evlenmeliyim gibi bir düşünce olmamıştı’.

3.3 Katılımcıların Türkiyeli Erkeklerle Evliliğindeki Deneyimleri

Bu bölümde Türk erkeklerle evlenen Orta Asya ülkelerinden kadınların beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediği, evlilikten sonraki yaşadığı deneyimleri, tecrübeleri onların kendi bakış açısıyla anlam kattığı yorumları üzerinde değerlendirilmiştir.

Bir önceki bölümde vurgulandığı üzere, kadınların bir kısmının evlilikten net bir beklentilerinin olmadığı vurgulanmıştır. Katılımcılar beklentilerinin olmamasını şöyle açıklamaktadırlar: ‘Aslında hiçbir beklentim yoktu. Sadece eşime güvendim. Eşim bana evleneceğiz, mutlu oluruz dedi. Güven veren güzel kelimeler söyledi bana. Ben güvendim’ (KzK1), ‘Aslında nedenini bilmiyorum, gerçekten, böyle iyi yaşyalım, yani Türkiye’ye gidip yaşyalım gibi büyük şeyler hayal etmedim, işte yaşarken bakarız dedim. Önemli olan sonuçta karar verdim, kendim için dönüş yok, her ne olsa göreceğim diye düşündüm. Ama böyle çok ta şüphe edecek bir karakter göstermedi eşim benim.

Tanıdığımız, görüştüğümüz zaman. Bi de neden böyle bir büyük şeyler hayal etmedim. Tam bizim evleneceğimiz dönem benim eşim çalıştığı yerden çalışması bitti, biz biraz ekonomik zor durumda kaldık. Yani beraber bu zor günleri atlattık diyebilirim. ... Yani, nasıl diyim, zorlukları göze alarak başladım evliliğimi. Tabi, ilk hayalim evlendikten sonra bunu doğru yürütmekti' (KzK3).

Katılımcıların arasında Türk vatandaşlarla evlilikten bazı beklentilerinin olduğunu dile getirenlerin arasında KzK2 (33 yaş) ve KrK1 (37 yaş) olmuştur. KzK2 Türkiyeli eşi ile evlilikten iyi bir evliliği, çocuğunun olmasını, özellikle Türkiye'de yaşama beklentisini gerçekleştirebileceğini vurgulamıştır. KzK2'nın bugünkü durumuna bakıldığında Türkiye'de yaşamak beklentisinin gerçekleştiğini fark etmek mümkündür. Zira katılımcı bugünde Türkiye'de yaşamaktadır, ancak bir evinin ve çocuğunun olmaması konusu açıldığında biraz moralinin bozulduğu fark edilmiştir. Bunun dışında katılımcı KzK2 eşinin iş yerindeki projelerinin iyi gitmediğini, arada kendisinin tercümanlık işi yaptığını, ailedeki bu maddi istikrarsızlığın da çocuk sahibi olma konusunda tedirgin ettiğini vurgulamıştır.

Diğer bir katılımcı KrK1 (37 yaş) Türkiye'deki evlilikten maddi ve manevi destek beklediği ifadelerinden belli olmuştur. Ancak evlilikten sonra yeni ailesindeki sürekli ortaya çıkan maddi sıkıntılar katılımcının maddi destek konusundaki beklentisini karşılamadığı, manevi destek konusunda da eşi ile sosyokültürel farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklardan dolayı gerçekleşmediğini katılımcının şu yorumlarından anlaşılabilir:

'Eşim ikimiz de çok cömert insanlarız. Para biriktirme konusuna gelince. Yani bazen evliliğimizin güzel yıllarının tadını çıkaralım diyoruz. Sonra ay sonunda para hesabını yapınca... çocuğum biraz büyüyünce böyle belki sıkıntılar olmaz diye düşünüyorum. Şimdi okulu var, yemeği var, anneme de yardım etmem lazım. Çocuğuma bakıyor kadın, bir elbise falan almak bana kalır. İşte arada bunları yapamıyorum. Eşimin ilk evliliği, anlayamıyor bazen. Gizli göndermeye çalışıyorum para. Ama öyle de olmuyor. Eşimden nasıl gizleyebilirim? Nereye kadar? Anlaşmazlıklar oluyor tabiki. Her ailede olur' (KrK1, 37).

Bunların dışında kadınlar evliliklerinin ilk yıllarında karşılaştığı sorunlarını da açıklamışlardır. Örneğin KzK1 Kazakistan'da yaşadığı bir senede toplum

tarafından baskı hissettiğini ve rahatsız olduğunu anlatmıştır: ‘... Türk erkeğin yanında yürüyorsan kötü bakanlar oluyordu. Bundan dolayı ben ona da zarar vermemek için, kendime de zarar vermemek için bazen beraber çıkmıyorduk. Ben onu arkadaşım olarak tanııştırıyordum’ (KzK1, 34 yaş, Ankara).

Buna benzer anlatı diğer bir Kazakistanlı katılımcı tarafından da rastlanmıştır: ‘... Çok olaylar oldu. Bazen sinir oluyorum. Bir yerde oturduğumuzda Türkçe konuşuyorsan erkekler beğenmiyorlar. Ters bakıyorlar. Çünkü başka yabancı ile birliktesin’ (KzK2, 33 yaş, Ankara).

Bu bahsedilen sıkıntı dışında katılımcılar evliliğinin ilk senelerinde ailedeki ekonomik sıkıntılarla karşılaştıklarını da açıklamışlardı. Örneğin, KzK3 evlendikten sonra evliliğinin ilk senelerinde eşinin işinin doğru gitmediğini, birkaç sene boyunca maddi sıkıntılarla karşılaştıklarını, diğer bir katılımcı KzK1 de evlendikten sonra Ankara’ya taşındığında ev kiraladıklarını, eşinin maaşının ikisinin geçinmesi için yetersiz olduğunu, halen de tutumlu olmaya çalıştıklarını vurgulamıştır. Bunun dışında KzK2, KrK1, ÖzK1 bugünkü yaşamlarında da maddi sıkıntılarla baş etmeye çalışmakta olduklarını anlatmışlardır. Bu durumu KzK2 eşinin çalıştığı projelerin verimli olmamasından dolayı olduğunu açıklamışken, KrK1 eşinin ve kendisinin paraya tutumlu davrandıklarını düşünmektedir. ÖzK1 ise ev için çektiği kredilerini ödemek, eşinin ve kendisinin okulu için tutumlu davrandıklarını söylemiştir.

Evlilikten sonraki yaşamını anlatırken kadınların birçoğu iş ve meslek hayatı üzerinde durmuşlardır. Daha önce de anlatıldığı üzere katılımcıların arasında sadece bir kadın kendi mesleğini yapmaktadır. Diğer katılımcılardan üç kadın (KzK1, KzK3 ve KrK1) kendi mesleklerinden farklı alanlarda çalışmaktadırlar. Ayrıca kadınlar kendi ülkesinde de mesleği ile ilgili çalışmadıklarını, dolayısıyla Ankara’da da eski işine benzer alanlarda çalışmasını devam ettiklerini vurgulamak mümkündür. Bunun dışında bu katılımcıların çalıştığı iş yerinden şikayetçi olduğu ya da başka bir iş bulmaya çalışıldığı fark edilmemiştir. Anlaşıldığı üzere katılımcılar kendi iş hayatından memnundurlar. Bunun yanı sıra iki katılımcının çalışmadığı ortaya konulmuştur. Özbekistanlı doktora mezun olan katılımcı ÖzK2 bu durumunu çocuk bakımından dolayı olarak açıklamaktadır. Ancak ÖzK2 çocukları büyüdükten sonra kendisi istediği yerden iş bulabileceğine emin olduğunu belirtmiştir. KzK2

ise Ankara'ya taşındıktan sonra iş hayatı ile ilgili bir plan yapmadığını ifade etmiştir.

Evliliklerinin ilk senelerinde adaptasyon sıkıntısı yaşayan katılımcılar (KzK1, KzK2, KzK3 ve KrK1) bu sıkıntılarının ülkesine yönelik özlemden kaynaklandığını açıklamışlardır. Katılımcıların anlattıklarına göre Ankara'ya taşındıktan sonra ilk senelerde onların bu şehre kendilerini ait hissedememeleri, kendi büyüdüğü ülkeyi özlemeleri, dil bilmemeleri onların adaptasyon süreçlerini zorlaştırmıştır. Ancak, katılımcılar bu durumu atlattıklarını, atlatmasında da eşlerinin yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir.

İlk seneler zordu. Evimi özlüyordum. Ağlıyordum. Eşim anlayamıyordu. Kimseyi tanımıyorum. Dil bilmiyorum. Hiçbir yere tek başıma çıkamıyordum. Sağ olsun eşim bana çok yardımcı oldu. Gececek diyordu. Sabırla bekledi geçmesini (KzK2, Ankara).

Bu durumu atlatması için KzK1 için 5 yıl zaman geçtiğini anlatmıştır:

İlk dönemlerde Kazakistan'ı çok özlüyordum. Kazakistan'ı evim olarak görüyordum. Kökenim orda diye düşünüyorum. Ama son 5 yılda ben buraya ait olduğumu anladım. Çünkü akrabalarına ne kadar ziyarete gitsen de kapının sınırında kalıyorsun. Yani bunu akrabalarım hissettiriyor. Onun için benim evim artık burası (KzK1, Ankara).

Bunun dışında KzK1 de Türkçe bilmediği için de karşılaştığı zorlukların olduğunu açıklamıştır:

Türkiye'de dil bilmediğim için zorluklar yaşadım. Örneğin bir yere gitmek, gezmek, bir şeyler almak istediğimde Türkçe bilmediğim için bir şey olacak mı, başıma bir şey gelir diye korkuyordum. Bir yere çıkmak için yanımda akrabam ya da eşim olması lazımdı. 1-2 sene öyle zorluklar çektim. Sonra alıştım. Aynı yoldan gidiyordum. Aynı yoldan dönüyordum. Öylece alıştım (KzK1, Ankara).

Katılımcıların Ankara'ya adaptasyon süreçlerindeki yaşadığı yeni bir tecrübesi de Türk aile yapısına alışmak olmuştur. Katılımcı kadınların bir kısmı yeni ailede sosyokültürel farklılıkları hissettiklerini ve bu farklılıkların nasıl çözdüğünü anlatmışlardır. Bu farklılıkların daha çok mutfak kültürü ve çocuk

yetiştirme konusunda olduğu fark edilmiştir. Katılımcı KzK3 mutfak kültürü farklılığını hissettiğini ancak eşinin kültürünü daha çok evde yaşattığını şöyle anlatmıştır: ‘Eşimin sözü benim için en son sözdür. Onun ülkesinin, onun halkının kültürü üzerinde yaşıyoruz’. Diğer bir katılımcı KzK1 iki ülkenin yemek kültürünü de mutfağında dengelediğini vurgulamıştır: ‘Bir gün canım ister Kazak yemeği pişiririm, bir gün canım ister Türk yemeğini pişiririm. O gün o yemek yenilir. Yok ben yemem diyen kendi bilir, aç kalır. Öyle. Evde iki kültürden de yemek pişiriliyor. Canım istiyorsa Kazak pişisini, mantısını yaparım, canım istemiyorsa sadece bir kuru fasulye salatayla geçiriyoruz’. ÖzK2 de Orta Asya kültürüne ait yemekleri ve Türk yemeklerini mutfağında dengelediğini vurgulamıştır.

Bunun dışında KzK2 ve KrK1 yemek kültürünün farklılığını hissetmediklerini, çünkü yemeği dışarıda yemeyi tercih ettiklerini dile getirmiştir.

Türk ailesindeki geleneğe yüklenen anlamlar ve sorumluluklar da katılımcılar tarafından anlatılmıştır. Bazı katılımcılar kendi kültüründeki ve Türk ailesindeki geleneğin rolünün farklı olduğunu anlatırken, bazıları farklılıkların olmadığını, iki kültürün de geleneğe yönelik benzer anlamlar taşıdığını vurgulamışlardır. Örneğin, KzK3 bu konuyla ilgili şunları ifade etmiştir: ‘... geleneğin sorumlulukları benziyor, büyüklere saygı göstermek, anne babaya saygı, aynı Kazaklarda nasılsa Türkiye’de de var. Kayın, akrabaları nasıl karşılaması gibi konular, saygı benziyor’. Diğer bir katılımcı KzK1 bu durumu şu şekilde açıklamıştır: ‘Ben Türkle evli olsam bile Kazak terbiyesini gören kadını. Eve gelen misafirler benden bir Türk geleneği gibi hizmet bekliyorlar. Ama ben yine Kazakça hizmet göstermeyi tercih ederim. Ne varsa sererim önelerine mesela. Onlara tuhaf geliyor böyle şeyler. Ya da bizde bir kültür var. Misafir gelince sıkılmasın diye bir albüm verirsiniz. Resimleri gösterirsiniz. Öyle şeyleri ben hala sürdürüyorum. Ama eşim buna kızar. Niye sen onlara albüm gösteriyorsun diye. Anlaşmazlıklar oluyor. Olsun canı sıkılmasın diye diyorum, ama eşim, o her şeyi gördü diyor. Öyle anlaşmazlıklarımız oluyor. Ne de olsa kültür farklılıklarımız bazı yerlerde belli oluyor. Öyle durumlarda’.

Katılımcı ÖzK1 ilk evlilik dönemlerinde kayın validesi tarafından çok sevilmesine rağmen çatışmalar yaşadığını anlatmıştır:

Kayın validem 14 yaşında evlenmiş. 14 yaşında! Düşünün. 15 yaşında çocuk doğurmuş. Ben de 30 yaşında evlendim. 14 yaşında evlenen bir kadının 30 yaşındaki gelini anlaması mümkün mü? Bir de onun zamanında durum farklı. Şimdi şöyle...ben bir şey söylediğim zaman kayın pederim ve eşim onaylıyor. Ama kayın validem hep baskı görmüş. Eşimin babası öğretmen olduğu için hep Doğu'da görev yapmışlar. Kadın gençliğini yaşayamamış. Hep sıkıntılarla. O yüzden de anlayamıyordu beni. Ama birinci çocuğum doğduktan sonra beni anlamaya başladı. Hem çalışıyorum. Hem okuyorum. Hem de çocuk bakıyorum. Bir de başka şey daha var. Eşimin büyüme tarzı benden farklıdır. Onların ailesinde dışarıda yemek yemek kültürü yokmuş. Eşim ailesi ile bir kere bile dışarıda yemek yememiş. Biz bir kere bile pikniğe ya da tatile gitmedik. Çünkü eşimin düşüncesi farklı. Ama ben yemeği haftada bir kere olsun dışarıda yemeye alıştım. Yavaş yavaş aşıyoruz yani farklılıkları' (ÖzK1, Ankara).

Katılımcı ÖzK1 eşinin ailesine bağlı olduğunu, ailesinin de geleneklere bağlı olduğunu anlatırken, bu durumu nasıl çözdüğünü şu ifadeleri ile anlatmıştır: 'Eşimin ailesi çok iyi bir ailedir. Çocuklarının hepsini okutmuş. Ama kayın validem biraz baskın gelenekler konusunda. Ben şimdi dik başlıyım dedim ya. Öyle olmasaydım ben hala şimdi ev hanımı olurum. Belki de onlarla oturuyordum hala. Benim eşim ailesine bağlıdır. Ama ben yavaş yavaş ilerledim. İstediklerime ulaştım öyle' (ÖzK1, Ankara).

Çocuklar konusunda da katılımcı KzK1 eşi ile arasında anlaşmazlıklar olduğunu dile getirmiştir: Tartışmaya gelince en çok çocukların şeyinde tartışıyoruz, biraz nasıl deyim? Herhalde Sovyet çocuğu olduğum için ben disiplin istiyorum çocuklardan, o rahat bırakmayı sever. Rahat bırakmamı söylüyor. Biraz bu konularda tartışıyoruz. İzin vermek istemiyorum, o izin veriyor. Sonra ikimizin aramızda kalıyor çocuk (KzK1, Ankara).

Katılımcı KzK3 ise eşi ile çocuk yetiştirme konusunda anlaştığını 'çocuklar konusunda anlaşıyorum, anlaşmak değil, öğrenebilmek mi? Benim bilmediğim şeyleri eşimden sorabilirim. Fikir alabilirim' ifadelerinden anlamak mümkündür.

Türkiyeli Kazak gelinleri ailedeki gelinin rolünü farklı açıklamışken KzK2 ve KrK1 konuşmalarından eşinin ailesi ile aralarında bir ilişkinin olmadığını

anlamak mümkündür. KzK1 eşinin ailesinin başka şehirde yaşadığını ve eşinin onlara ziyarete tek başına gittiğini, onların evlilik konusundan haberdar olmadıklarını anlatmıştır. KzK2 ise eşinin ailesi ile ilişkisinin olmamasını şu ifadelerle belirtmiştir: ‘Ben onun tarafına gitmiyorum. Ben hala onları tanımıyorum. Çünkü o benden önce evli olmuş ve boşanmasında sorunlar yaşamış. Çocukları var. Çocuklarını seviyor. Annesi ve kendisi bakıyor. Eski eşi arada sırada yardım ediyormuş’.

Katılımcıların bir kısmı evlilikten sonra eşi ile arasında din konusunun da açıldığını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar dini davranışlar ve düşünceler konusunda eşinden etkilendiğini, bu konunun evliliğinde büyük bir sorun yaşatmadığını ifade etmişlerdir. Örneğin KzK2 bu konuyla ilgili düşüncesini ‘O benden biraz daha dindar. Bana da arada öğretiyor. Bana hayatımda kimse öğretmemiş. Benim hata yaptığım yerlerde beni düzeltiyor.’ ifadeleri ile anlatmıştır. KzK1 ilk geldiği zamanlarda eşinin tesettür konusunda istekli olduğunu, sonra anlaştıklarını şu şekilde açıklamıştır: ‘... eşimin ailesinde hepsi tesettürlü. Hepsi kapalı. Uzun etek giyen. Bana da bir pardesü diktirmişti. Kapanmamı istemişti. Bir gün denedim. Giydim. O istiyor diye. Ama yanımda çocuk, onunla yürüyemedim. Dedim ben uzun etek giyemiyorum, kusura bakma. Ben bunu giyemem. Bunun dinle alakası yok. Ondan sonra ‘ne istiyorsan onu yap’ dedi. Kapanma konusunda ondan sonra ısrar etmiyor’. KzK1 de ilk evlilik senelerinde kısa ya da açık giysiler konusunda eşinin rahatsız olduğunu anlatırken bu davranışını da onun dini düşüncesine bağlamıştır. Katılımcı ÖzK1’nin ise durumu diğer katılımcılardan farklılık göstermektedir: ‘Benim annemin ailesi dindar bir ailedir. Bana da bu onlardan geçmiştir. Ben 15 yaşında kapanmak istedim. Babam izin vermedi. Sonra evlendim. Hep içimde vardı kapanmak duygusu. Evlendikten 1 sene sonra kapandım. Eşim çok sevindi. Ama kayın validem beğenmedi. Çünkü o modern kadındır. Ah, Ah! O güzel saçlarını nasıl kapatırsın demişti’.

Sonuç

Türk erkeklerle evlenerek Ankara’da yaşamaya başlamış 6 Orta Asya ülkesinden kadınla yapılmış anlatı görüşmesi sonucunda; Türk erkekle evlilik yapma nedenleri, beklentileri ve yaşadığı deneyimleri değerlendirilmiştir. Araştırmada katılımcıların bulguları dışında anlatı görüşmesi esnasında yüz ifadelerine, duygularına ve davranışlarına da dikkat edilmiştir. Araştırmacı tarafından şüpheli görünen ifadeler katılımcılara görüşme sonunda tekrar farklı sorularla sorulmuştur. Böylece gerçek ve güvenilir bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda Orta Asya ülkelerinden birçok kadının Türk erkekle evlilikten büyük bir beklentilerinin olmadığı belli sonucuna ulaşılmıştır. Bu da katılımcıların evlenme nedenlerine bağlı olarak açıklanabilmektedir. Kadınlar Türk erkekle evlenme nedenlerini anlatırken ilk önce Türk erkeklerin kişisel özelliklerine değinmişlerdir. Bazı Özbekistanlı ve Kazakistanlı kadınlar kendi yaşadığı ülkesindeki kültürünü ve geleneklerini kabul edemediklerinden Türk erkekleriyle evlenmeye karar verirken, bazıları da kendi ülkesindeki erkekler tarafından ciddi ve sorumlu ilişki göremediğinden böyle bir karar verdiğini ifade etmiştir. Bu nedenlerden hareketle katılımcılar görüşmelerde evlilik kararını almadan önce Türk erkeklerinin güvenilirlik, dürüstlük, samimiyet, insanîyet, yardımsever, sorumlu, iyi baba olma kabiliyeti gibi kişisel özelliklerine ve Türk ailesindeki geline yönelik tutumlarına dikkat ettiklerini anlatmışlardır. Katılımcılar görüşmelerde ne kadar ‘beklentim yoktu, sadece kişiliğini sevdim, güvemdim’ olarak anlatsalar da onların evlilik kararında önemli rol oynayan bu bahsedilen nedenler aslında onların beklentilerini göstermektedir. Yani, kadınlar evleneceği erkekteki kişisel özelliklerin onları evliliklerinde mutlu edeceği beklentisini yarattığı varsayılabilir.

Katılımcıların Türkiyeli erkeğin kişisel özelliklerine dikkat etmesi ileride onlarda aşk ve sevgi duygusunu yaratmıştır. Bu duygu da onların yabancı evliliğinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Katılımcıların evlilikteki deneyimleri üzerine durulduğunda görüşme esnasında en çok açılan konular çocuk ve Ankara’ya taşınmadır. Bazı ailelerde devam etmekte olan maddi sıkıntılar da diğer önemli konular arasındadır. Bunun dışında katılımcılar evliliklerinin ilk yıllarındaki deneyimlerini toplumsal

baskı (kendi ülkesinde), ülkesine özlem, Türkçe bilmemesi, mutfak kültürü, din ve gelinin ailedeki rolü şeklinde ifade etmektedirler. Katılımcıların hikayelerinden anlaşıldığı üzere Türk ailesine adaptasyon sürecinde karşılaşılan bu deneyimler onları olumsuz etkilememiştir. Aksine, kadınlar Ankara'ya taşındıktan sonra Türk ailesinin kültürünü öğrenmeye ve kendi kültürü ile gündelik hayatında kullanmaya başlamışlardır.

Çalışmada katılımcıların Türkiye'ye evlilik yoluyla göç etme süreçlerine de önem verilmiştir. Zira kendi isteği ve imkanları ile Türkiye'ye göç eden ve sonrasında evlenen katılımcı ile kendi ülkesinde evlendikten sonra Türkiye'ye göç eden kadınların adaptasyon süreçlerinde yaşadığı deneyimleri farklılık göstermektedir. Araştırma analizinden görüldüğü üzere kendi istekleri ile Türkiye'ye göç eden kadınların yeni ailesindeki yeni tecrübelerini kolay ve olumlu şekilde kabul ettikleri görülmektedir. Eşinin isteği ve durumundan dolayı göç eden kadınlar ise evliliklerinin ilk senelerinde yaşadıkları şehre kendilerini ait hissedememesi, ülkesini özlemesi, dil bilmemesinden dolayı adaptasyon süreçleri uzun sürmüştür. Sonuç olarak katılımcıların görüşmelerinin analizi esnasında sadece bir kadının maddi destek konusundaki beklentisinin karşılanmadığından dolayı biraz üzgün olduğu fark edilmiştir. Bunun dışında evliliğinde tüm kadınların aldığı evlenme kararında pişman olmadıklarını onların her ifadesinden sonra kullandığı 'Çok şükür mutluyum', 'İyi ki doğru karar vermişim', 'Pişman değilim', 'Başka türlü düşünemem evliliğimi' gibi yorumlarından anlamak mümkündür.

Kaynakça

Altun N. Ve Dinç A. (2016). Yabancı Gelinlerin Türk Ailesi İçindeki Yerine Sosyolojik Bir Bakış. Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumu.

Anaşkina, G. P., & Pogodina, S. A. (2009). Этно-Журнал. Брак С Иностранцем Как Новая Модель Адаптации Российских Женщин В Условиях Переходного Общества(Этно-Журнал). Ульяновск, Россия.

Bloch, A. (2011). Intimate Circuits: Modernity, Migration And Marriage Among Post-Soviet Women İn Turkey. *Global Networks*, 11(4), 502–521.

Deniz, A., & Özgür, M. E. (2013, Şubat). Antalya'daki Rus Gelinler: Göçtan Evliliğe, Evlilikten Göçe. *Sosyolojş Dergisi*, 3(27), S. 151-175.

Ergeshbaev, U. Z. (2009). Современная Трудовая Миграция Населения Стран Центральной Азии В Россию. *Научные Ведомости*, 7(62), S. 74-81.

Gökmen, Ç. E. (2011). Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Yöresinde Turizm Sektöründe Çalışan Göçmen Kadınlar. *Çalışma ve Toplum*(1), S. 201-232.

Güler, A. H., Bülent, M., & Taşgın, S. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma (Cilt 2). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Jones, G., & Shen, H. (2008, February). International Marriage İn East And Southeast Asia: Trends And Research Emphases. *Citizenship Studies*(Vol. 12, No. 1), S. 9–25.

Koludarova, S. V. (2015). БРАКИ РОССИЯН С ИНОСТРАНЦАМИ И СОЦИАЛЬНЫЕ РИСКИ. *Социологические Исследования*(8), S. 153-157.

Korableva, N. B., Antonova, N. L., & Gerasimova, M. B. (2005.). Клиентки Брачного Агентства: Штрихи К Портрету. *Социологические Исследования*(№ 11.), S. 142-144.

Maslova, O. M. (2000). Мир Интервьюера: По Данным Формализованного И Свободного Интервью. *Социология: Методология, Методы, Математические Модели*(12).

Nakamatsu, T. (2001, March). Marriage By İntroduction: Social And Legal

Realities Of 'Asian' Wives Of Japanese Men. . Paper Presented At The Annual Meeting Of The Association Of Asian Studies.

Piper, N. (2003). Wife Or Worker? Worker Or Wife? Marriage And Cross-Border Migration In Contemporary Japan. *Int. J. Popul. Geogr.*(9), 457–469 .

Rosario, T. (2005). Bridal Diaspora: Migration And Marriage Among Filipino Women. *Indian Journal Of Gender Studies*(12), 253-273.

Sağlam, F. (2006). Türk - Alman Örneğinde Karma Evli Çiftlerin Çocuklar'Ndaki Dilsel Gelişim Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23, S. 231-241.

Tangalycheva, R. K., & Tsoy, T. E. (2011). Культурные Различия В Корейско-Российских Смешанных Браках. *Вестник Спбгу. Сер.*, 12(3), 299-309.

Terekhova, T. A., & Malakhayeva, S. K. (2013). Narrative Interview As Methodological Constructive Unit Of Interdisciplinary Qualitative Research. *Психология В Экономике И Управлении*(1), S. 91-95.

Titarenko, L. G. (2012). Современные Проблемы И Особенности Женской Миграции В Белоруси. *Философия И Социальные Науки*(3/4), 51-55.

UN. (2017). Key Findings And Advance Tables. The 2017 Revision Of World Population Prospects. Department Of Economic And Social Affairs , New York.

Yadov, V. A. (1998). Стратегия Социологического Исследования: Описание, Объяснение, Понимание Социальной Реальности. М.

Yem, N. B. (2013). Женщины Центральной Азии В Браке Миграции Южной Кореи (Половые Диспропорции Как Фактор Брачного Рынка Межэтнического Брака). *Вестник Казну. Серия Международные Отношения И Международное Право.*(1 (61)), S. 64-70.

Zhuravlev, V. F. (1993-94). Нарративное Интервью В Биографических Исследованиях. *Социология: Методология, Методы, Математические Модели*(3-4), S. 36-38.a, Rusya ve ABD ülkelerindeki yabancı kadınlarla evlilik yapmaktadırlar (Tangalycheva ve Tsoy, 2011: 303).

TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE KERKÜK TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİNDE BENZERLİKLER, FARKLILIKLAR

Vafa Rzazade*

Özet

“Atasözleri, zamana, mekana veya etnik kökene bakılmaksızın tüm dünya halklarının folklorunun ayrılmaz bir parçasıdır. Herhangi bir milletin düşüncelerinin atasözleri olmadan bir bütün halinde olmasını hayal etmek mümkün değildir. Bu da atasözlerinin ulusal düşünceyi, ulusal kamu bilincini ve toplum psikolojisini etkilemektedir. Atasözleri, diğer pek çok folklor türü gibi, gerçek dünyadaki gerçek olayların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bu kalıplar oluştukları ortamda yeni anlam kalıpları ile yoğrularak dilde varlığını sürdürmektedir. Atasözleri her kültürde zamana karşı direnerek toplumsal deneyimlerin ve bilginin sonraki kuşaklara ulaşmasını sağlamıştır.

İnsan hayatını etik normlar çerçevesine getiren ve etik sınırlar içinde benimsenen atasözleri eski çağlardan beri hayatımızın bir parçası olmuş ve günümüzde de kelimenin değerli incisi olarak değerini kaybetmemiştir. Atasözlerine insan hayatının tüm alanlarının yansıdığını görebiliriz.

Atasözleri milletin kimliğini, duygu ve düşüncelerini, inançlarını kısa fakat kuvvetli şekilde yansıtan ifadelerdir. Makalemizin de amacı Oğuz Türklerinden olan günümüzde Türkiye, Azerbaycan ve Irak topraklarında yaşayan Türklerin atasözleri karşılıklı şekilde incelemektir.”

Anahtar kelimeler: *Atasözleri, Oğuz Türkleri, Atasözlerindeki anlamsal benzerlikler, Atasözlerindeki dilbilimsel farklılıklar.*

---

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri, Yüksek Lisans (Azerbaycan)

Abstract

“Proverbs are an integral part of the folklore of all peoples of the world, regardless of time, place or ethnicity. It is not possible to imagine any nation’s thoughts being united without proverbs. This shows that proverbs are an important structural phenomenon of national thought, national public awareness, and psychology in general.

Proverbs, like many other genres of folklore, arise as a result of real events in the real world. Later, these patterns continue their existence in the language by taking new meaning patterns in the environment in which they are formed.

Proverbs have enabled social experimentation and knowledge to survive and reach later generations in all types of ethnic culture over time.

Proverbs, which bring human life within the frame work of ethical norms and adopted within ethical limits, have been a part of our lives since ancient times and have not lost their value as the precious pearl of the word today. We can see that all areas of human life are reflected in proverbs.

Proverbs are short but powerful expressions that reflect the nation’s identity, feelings, thoughts, and beliefs.

Today, one of the purposes of our article Oguz Turkey Turkey, proverbs Turks living in Azerbaijan and Iraq is to examine in opposing ways.”

Key Words: *Proverbs, Oghuz Turks, Semantic similarities in proverbs, Linguistic differences in proverbs.*

Giriş

Kültür insanlığın varoluşu ile ortaya çıkan, daima değişen ve gelişen, yaşayan bir kavramdır. İnsanoğlunun da gelişimi ile meydana gelen dil, kültürün temel ifadesidir. Kültür dile bağlı bir şekilde toplumun oluşumunda öneme sahiptir. Sözlü kültür örnekleri ile toplumun sahip olduğu değerler geçmişten geleceğe uzanmıştır. Sözlü kültür örnekleri arasında atasözleri, masallar, destanlar, hikayeler, maniler bulunmaktadır. Sözlü kültür örnekleri arasında atasözleri kendine özgü öneme sahiptir. Diğer sözlü kültür unsurlarına kıyasla daha az olmasına karşın içerdiği anlam açısından daha kuvvetli bir yapıya sahiptir.

Atasözleri en büyük hikmetleri en sade ve derin şekilde anlatan sonsuz bir alemdir. Bazı atasözlerinin hangi millet ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Atasözlerindeki fikirler bugün de canlılığını korumakta, içerdiği duygular halkın duygularına tercüman olmaktadır. Bugün toplum duygularını ifade ederken atasözlerine başvurmakta, konuşmaya da ayrı bir akıcılık kazandırmaktadır. Atasözleri o kadar sağlam ulusal özelliklere sahiptir ki, başka dillere çevirisini yapmak genellikle mümkün değildir.

Beydili de atasözleri ile ilgili şöyle söylemektedir: Halkın otuyla biten, suyuyla akan, diliyle zengin hikmet hazinesinin incisidir. Hepsi halk ruhunun derinliklerinden doğan, denenen, mücella, kesin fikirlerdir (Beydili, 2004, s. 5).

Atasözlerinin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Geçmişten günümüze gelen ve etkisini kaybetmeyen atasözleri ulusal düşüncedeki cıllanmış tarihi deneyimi, derin ve anlamlı hayat gerçeklerini sanatsal biliş ve düşünce süzgecinden geçirerek yaşatmakta ve zenginleştirmektedir.

Atasözleri bizim için bazen su, hava, ekmek kadar önemli hale geliyor: günlük yaşamımızda, bilimsel araştırmalarda, edebiyatta, eselerde, filimlerde veya televizyon programlarında. Atasözleri derin ve gizemli bir dünyadır. İlk söyleyenin kim olduğu, nasıl ortaya çıktığı belli olmayan bu ifadeler atalarımızın canlı sesini, nefesini, bazen iyimser, bazen karamsar halini; bazen kahramanlığını; bazen çalışkanlığını, bazen tembelliğini, hayata ve ölüme karşı tutumunu, tavsiyelerini yansıtır.

Bir milletin gözlemlerini, çıkarımlarını, hayal gücünü, düşünce tarzını bir cümle içerisinde birleştiren atasözleri yıllara meydan okumuştur. Bugün çok

sayıda elimize ulaşan sözlü kültür örneği atasözü bulunmaktadır. Atasözleri daha nice yıllar kendi hikmetlerini koruyarak gelecek kuşaklar için de birer aydınlık abidesi olacaktır.

Dünyanın farklı dillerinde farklı şekillerde kullanılan atasözlerinin Türk dillerinde de kullanımı farklı şekillerdedir. Eski Türkçede atasözü terimi yerine sav kelimesinin kullanıldığını biliyoruz. İslam dininin kabulü ile Arapça kökenli mesel kelimesi kullanılmıştır.

Atasözü kelimesinin kullanımına Velet Çelebi'nin yayımladığı 1480 tarihli Kitab-ı Atalar, Berlin'deki Hâzihi-r risâlet-i min kelimât-ı Oğuzname El Meşhur Bi Atalar Sözü ve İstanbul'da 1526'da kopya edilen Paris Millî Kütüphanesi'ndeki Kitâb-ı Atalar adlı eserlerle birlikte 17-18. yüzyılların halk şairi Levnî'nin bir cönkte kayıtlı destanı (Atalar Sözü Destanı) örnek olarak verilebilir. (Beğenmez, 2013, s.9).

Türk dillerinde büyük çoğunlukla makal (Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Başkurtlar, Karakalpaklar) ve atasözü (atalar sözü) (Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz, Kıbrıs, Makedonya, Bulgaristan, Kosova, Gürcistan Türkleri) kullanılmaktadır. (Beğenmez, 2013, s.10).

Şimdiki Irak topraklarında yaşayan Kerkük Türkleri veya Kerkük Türkmenleri olarak bilinen Türklerin dilinde atasözleri eskiler sözü olarak bilinmektedir. Oğuz Türkleri olan Kerkük Türkleri dil özelliklerine göre Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Araştırmanın amacı bir kökten gelen, günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan bu halkın atasözlerinde olan benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Türkiye, Azerbaycan ve Kerkük Türklerinin Atasözlerinde Benzerlikler

Bilgelik hazinesinin hikmet incileri ve düşünce cevherleri olan atasözleri ruhun besin kaynağıdır. Atalarımızın ruhunu taşıyan bu sözler düşünceleri ve duyguları iletmede oldukça önemlidir. Atasözlerimizde ifade edilen anlam ile bir halkın, kuşağın zekasını, ahlakını, dinini, felsefesini, yansıttığını söylemek mümkündür.

Türk milletinin köken birliği kültür birliğine, daha sonrasında ise sözlü kültür birliğine olanak sağlamaktadır. Oğuz Türklerinden olan Türkiye, Azerbaycan ve Kerkük Türklerinde bu birliği daha sıkı görebiliriz. Atasözleri yukarıda da

belirttiğimiz gibi milletin düşüncesinin sözlere çevrilmiş şeklidir. Bu ifadelerde milletin felsefesini, ahlakını, dinini, duygularını, inançlarını bulabiliriz. Aşağıdaki tablolarda araştırmamız sonucunda belirlenen atasözleri yer almıştır. Atasözlerinin bazıları tamamen aynı ve anlamca ortaktır. Anlamları açık olduğu için açıklama yapmaya gerek yoktur.

Türk mitolojisinde at önemli bir yere sahiptir. Merkezi Asya`da uzun yıllar boyunca göçebe halinde yaşayan Türklerin ilk evcilleştirdiği hayvanlardan birisi attır. At hem beslenme, hem de ulaşım ve taşıt aracı olarak kullanılmıştır. Atın tüm Türk halkları için sağladığı önemi sözlü kültür örnekleri olan masal, efsane, atasözleri, destanlarda da görebiliriz. Aynı zamanda at yiğidin en önemli sembolü olarak da görülmekteydi. At yiğitle beraber anılır, zafer çalan yiğit ile beraber at da övgü görürdü. Ata olan bağlılık rüya yorumlarında da kendisini göstermekteydi. Rüyada at görmek murada ermek olarak tanımlanmaktaydı. “At murattır.” tabiri de buradan gelmektedir.

Türkiye	Azerbaycan	Kerkük
At beslenirken, kız istenirken değerlenir.	At bəslənirkən, qız istənirkən.	At beslenirken, kız istenirken.
Attan, deveden düşene tımar gerektir, eşekten düşene kazma kürek.	Atdan yıxılana yorğan döşək, eşşək-dən yıxılana qazma kürək.	Atdan düşmeğ eşekten düşmeğden daha eyyidi.
Atdan düşen ölmemiş eşekten düşen ölmüş.	Atdan yıxılmayan atlı olmaz.	Atdan düşmiyen atlı olmaz
Atlar tepişirken, eşekler ayakaltına kalır.	At atınan əlləşər, arada eşşəyin qıçı sınar.	At teper, ketir teper, ara yerde eşşeg öli.
Atı eşekle bağla, yanalını ya huyunu.	Atı atın yanına bağlasan həmrəng olmaz, həmxasiyyət olar.	Atı at yanında bağlasan ya tekmeğe ya çifteye.
At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şanı (namı) kalır.	At ölür meydan qalır, igid ölür şan (ad-san) qalır.	At ölü meydan kali, igid ölü adı kalı.
At almadan ahırını yapma.	At almamışdan ax-urunu bağlayır (tikir).	At almadan, ahur yağtırır.

At yiğidin yoldaşdır.	At igidin yoldaşı.	At ere uyar.
At binenin, kılıç kuşananın.	At minənindir, qılinc kuşananın.	At minenin, kilinc kuşananındı.
Atı atasıyla, katırı anasıyla övərler.	Atı atası ilə tanıdalar, qatırı anası ilə.	Atı atasıydan ketiri nene-siyden.
Atın ölümü arpadan olsun.	Atın ölümü tək arpadan olsun.	Atın ölümü arpaydan olsun.
At ölür, itlere bayram olur.	At öldü, itlərin oldu bayramı.	At ölü, itlere bayram olu.

Türk mitolojisində kurdun da kendinə özgü yeri vardır. Kurdun önəmli olmasının temel nedeni Türklərin bozkurt soyundan gəldiyinə inanmalarıdır. Türklərin ulusal simbolünün bozkurt olması ilə ilgili efsanə, destanlar da mevcuttur. Atasözlərində də kurt motifini görəbiliriz. Buradakı kurt həm korkmazlıq, cesurluk simgesi olmaqla bərabər bəzilərində də təhlükə olaraq göstərilmişdir.

Kurdun yavrusu kurttur.	Qurddan törəyən qurd olar. Qurddan olan qurd olar, əgər adamnan da böyüsə.	Kurt balası kurt olı.
Kurt dumanlı havayı sever.	Qurd dumanlı gün axtarar. Qurd qaranlıq sevər.	Kurt dumanlı hava sever.
Kurt kocayınca köpeklərə maskara olur.	Qurd qarında köpəyin gülüncü olar. Qurd qocalanda köpəyə gülüncə gələr.	Kurt kocalsa köpeklərə mezzək olı.
Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.	Qurd ilə qoyun, qılıncla oyun bir yerdə olmaz. Qurd ilə qoyunun nə aşnalığı?!	Kurttan koyun, kilindən oyun bir yerdə olmaz.
Kurdun davetine gidersən, köpeği bərabər al.	Qurda qonaq gədən köpəyini yanına alar.	Kurdun davatına giden köpəyini bərabər almalıdır.

Kurt t�y�n� (k�y�n�) değiştirir, huyunu değiştirmez.	Qurd t�k�n d�yiş�r, xasiyy�tin d�yişm�z.	Kurt t�k�n� değiştiri huyunu değiştirmez.
�l� evinde ağlamayı d�ğ�n evinde g�lmeyi bil.	Qurd il� yey�r, yiy�si il� şiv�n� oturur.	Kurttan yer, koyunan şivan eder.
Kurdun tevbesi koyunu g�r�ncedir.	Qurd qoyun yem�kd�n t�vb� el�m�z.	Kurtun topası koyunu g�r�ncedi.

Türkler İslam dini ile tanışmadan önce tek Tanrıya inanmaktaydılar. İslam dininin kabulünden sonra dini inanış halk arasında daha çok yaygınlaşmıştır. Din yaşamın her alanına dahil olduğa atasözlerinde de kendine yer bulmuştur. Üç dilde inceleme yaparken Allah'ın büyüklüğü, kudreti ile ilgili ortak atasözlerinin varlığını görebiliriz:

Allah bir kapıyı kaparsa bin kapıyı a�ar.	Allah bir qapını bağlayanda bir qapını a�ar.	All�h bir kapısını bağlasa bir kapını a�ar.
Allah dağına g�re kar verir.	Allah dağına baxar, qar yağdırar.	All�h dağına g�re kar yağdırı.
Allah'tan gelene kul da razı (olur).	Allahdan n� g�ls� xoşdur.	All�h'tan gelen her şey hoştı.
Kork Allah'tan korkmıyandan.	Allahdan qorxmaz, b�nd�d�n utanmaz.	All�h'tan korhmayan mennen korhmaz.
Allah sağ eli sol ele muhta� etmesin.	Allah bu �li o biri �l� m�htac el�m�sin.	All�h bu eli o ele muhtac etmesin.
Allah deveye kanat verseydi, damı taşı dağıttırdı.	Allah d�v�y� qanad vers�ydi, dam-divarı yıxardı.	All�h deveye qanat verseydi, dam divarı yıhardı.

Allah'ın öldürmediğini kimse (kul) öldürmez.	Allah əyməyəni bəndə əyə bilməz.	Allâh'ın yıhmadığı evi bunda yıhmaz.
Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin.	Allah sağ gözü sol gözə möhtac ey-ləməsin.	Allâh sağ gözi sol göze ihtiyac etmesin.
Allah kerimdir, kerimin kuyusu derindir.	Allah kərimdir, kərimin quyusu dərinidir.	Allâh kerimdi, kuyısı derindi.

İster dinimiz, isterse de insanlık gereğince hakkın, adaletin kıymetini, haramdan uzak durmanın gerektiğini atasözleri de yansıtmıştır:

Hak gelince batıl gider.	Haqq batil olmaz.	Hak gelince batıl gider.
Hak deyince akan sular durur.	Haqq söz axar suları saxlar.	Hak dese su durur.
Doğru söyleyenin tepesi delik olur.	Haqq söz danışanın papağı yırtıq olar.	Hak konuşanın borki dellügdü.
Hak söz ağıdan acıdır.	Haqq söz acı olar.	Hak söz ecci olı.
Haydan gelen huya gider.	Haram gələn harama gedər.	Haramdan gelen harama gider.

Atasözlerinin temel amaçlarından birisi terbiye etmek, insanlara ahlak kazandırmaktır. Büyüklerin küçüklere söyledikleri zamanla değişerek dilden dile, kuşaktan kuşağa ulaşmıştır. Atasözleri arasında anne babanın varlığının önemini, anne babaya saygı ve sevginin gerekliliğini yansıtanların kendine özgü yere sahip olduğu söylenebilir.

Analı kuzu, kınalı kuzu.	Analı quzu, xınalı quzu. Analı qızın özü böyüyər, anasız qızın sözü.	Neneli kız belli kız, nenesiz kız delli kız.
Ağlasa anam ağlar, gerisi yalan ağlar.	Ağlarsa anam ağlar, qalanı yalan ağlar.	Ağlasa nenem ağlar, gerisi yalan ağlar.
Dilsizin dilinden anası anlar.	Lalın dilini anası bilər.	Lâln dilinnen nenesi bili.

Baba oğluna bir bağ verir, oğul babaya bir salkım üzüm vermez.	Ata oğluna bir bağ verdi, oğul ataya bir salkım kıymadı.	Baba oğluna bağ bağışlar, oğlan babasına bir zalhım üzüm vermez.
Atasını tanımayan Allah'ını da tanımaz.	Atasını tanımayan Allah'ın da tanımaz.	Babasını tanımayan Allâh'ını da tanımaz.

Dostluk fedakarlıktır. Bazen kendine bile itiraf etmekte zorlandığın sırlarını bilen, manevi destekçin, en kötü gününde bile seni güldüre bilen insandır dost. Herkesin dosta ihtiyacı vardır. Eskilerimiz dosta verdiklerini değeri atasözlerinde günümüze kadar ulaştırabilmişler.

Dost başa bakar, düşman ayağa.	Dost başa baxar, düşmən ayağa.	Dost başa bahar, düşman ayağa.
Her şeyin yenisi, dostun eskisi (makbuldür).	Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi.	Dostun eskisi, arvadın yengisi.
Dost ile ye, iç; alışveriş etme.	Dost ilə ye iç, alışveriş etmə.	Dostlğ başka, alışveriş başka.
Dost beni ansın bir koz ile o da çürük çıksın.	Dost mənı ansın bir çürük qozla.	Dost meni bir kozdan istesin koy oda pük olsun.
Dost dostun eyerlenmiş atıdır.	Dostun sırrın dost bilər.	Dost dostun halınnan bili düşman bilmez.
Dost kara günde belli olur.	Dost dar gündə bəlli olar.	Arhadaş dem (zor) günde gerek.

İnsanın insana karşı tutumunu, düşüncesini yansıtan atasözleri arasında anlamca ortak atasözleri aşağıdadır.

Adam, adamın şeytanı, adam, adamın rahmanı.	Adam adamın şeytanıdı.	Adam, adamın şeytanıdı.
Beni tanıyan kurt telasin.	Adamı tanıyan qurd yesin.	Adamı tanıyan (tanış) kurt yesin.
İşi olmayanın aşısı olmaz.	İşləməyən dişləməz.	Adam işləmeyince dişləmez.

Adamın adı çıkacağına, canı çıksın.	Adamın adı çıxınca canı çıxsax yaxşıdır.	Adamın canı çihşin, adı çihmasın.
Adamın yere bakanından, suyun sessiz akandan kork.	Suyun lal axanı, adamın yerə baxanı.	Adamın yere bakanından, suyun sessiz axanından kork.
Adam adamdır, olmasa da pulu, hayvan hayvandır, atlastan olsa da çulu.	Adam adamdı olmasa da pulu, eşşək eşşəkdi olmasa da çulu.	Adam adamdı olmasada pulu, eşək eşəkdi olsada çulu.
Adam, adamı bir kere aldadır.	Adam adamı bir kərə aldadar.	Adam, adamı bir kere aldı.
Adam adama her daim muhtaç (gerek olur).	Adam adama gərəkdir. Adam adama lazım olar.	Adam adama gerek olur, iki serçeden börk olur.
Adamın eti yenmez, derisi giyinmez tatlı dilinden başka nesi var.	İnsanın əti yeyilməz, dərisi geyilməz, ancaq şirin dili gərək.	İnsanın eti yilinmez, derisi girilmez, şirin dilden başqa nesi var.

Bir insanda bulunması gereken en önemli özelliklerinden olan iyilik atalarımızdan bize kalan mirastır. Mirasın en güzel örneği ise atasözleridir:

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı.	Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidi, yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidi.	Eyyiliğe karşı her igidin kârı, kötülüğe eyyiliğ eden merd igidin kârı.
İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.	Yaxşılıq elə, at dəryaya, balıq bilməsə də Xaliq bilər.	Eyyiliğ et, at deryaha, balığ bilmese Hâliq bili.
İyilik eden iyilik bulur.	Yaxşılıq yerdə qalmaz. Yaxşılıq zay olmaz.	Eyyiliğden hiç fenaliğ çihmaz. Eyyiliğe karşı eyyiliğ bekləni.

Akıl düşünme yeteneğidir. Dünyadaki tüm canlı varlıklar arasında insan, akıl ve zekası ile diğerlerinden ayrılır. Akıl sonradan kazanılan kavramdır. Akıl ne kadar güçlüyse ideoloji de o kadar güçlüdür. Akıl ile ilgili atasözlerinde yer alan delilik akıl bozukluğu değil, aklını kullanamayanları kınama amacı taşımaktadır.

Akılsız başın cezasını ayak çeker.	Ağılsız baş əlindən səfil ayaq nə çəkir.	Akılsız başın zahmettini ayak çeker.
Akıl düşününceye kadar deli çocuğunu (oğlunu) everir.	Ağıllı ağıl eləyincə dəli vurdu keçdi. Ağıllı evlənincə dəlinin oğlu olar.	Akıl düşününce deli vurur geçer.
Akıl akıldan üstündür.	Ağıl ağıldan üstün olar.	Akıl akıldan üstündü.
Akıl yaşta değil baştadır.	Ağıl yaşda olmaz, başda olar.	Akıl başta olı, yaşta olmaz.
Akıllı bir kere aldanır.	Ağıllı olan bir dəfə aldanar.	Akıllı o kimsedi hiçbir hileyden aldanmaz.
Akıllı düşman akılsız dosttan iyidir.	Ağıllı düşmən nadan dostdan yaxşıdır.	Akkıl düşman, akılsız – na dürüst dosttan eyyidi.
Ali'si deli, Veli'si deli gayrisinin hepsi deli.	Əlisi dəli, Vəlisi dəli, qırılmışın hamısı dəli.	Ali'si delli, Veli'si delli, kırran kırsın hepsi delli.
Deli deliden hoşlanır, imam ölüden.	Dəli dəlidən xoşlanar, molla ölüdən.	Delli delliden hoşlanı. Deli deliden hoşlanı, molla hacıdan hoşlanı.
Deli deliyi görünce değneğini(çomağını) gizler.	Dəli dəlini görəndə çomağın belinə qısar.	Delli dellini görende ağacın sahlar.
Deliye (göre) her gün bayram.	Dəliyə hər gün bayramdır.	Dellinin başı belesizdi.
Deliye yel ver, eline bel ver.	Dəliyə yel ver, əlinə bel ver.	Deliye yel ver, eline bel ver.

Dil nedir? Dil, insanlar arası iletişimde çok önemli bir araçtır. Dil, düşünme ile yakından ilgilidir, bilgiyi korumanın ve depolamanın sosyal bir yoludur. Dil, toplumun oluşumu sırasında ilkel insanların ortak faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Net konuşmanın ortaya çıkışı, insanın, toplumun ve bilincin daha da gelişmesi için güçlü bir araçtır. Sözcük, kelime ise dilin temel ifade şeklidir. Atalarımızın dil ve sohbet ile ilgili düşünceleri şunlardır:

Dilin kemiği yok, nereye çevirsen oraya döner.	Dil ki var, ətdəndi; hara döndərsən dönər.	Dilde sümüg yohtı, nece istesev döner.
Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni sendən bileyim.	Dilim-dilim olasan, dilim.	Dilim, seni dilim dilim diyellem, her başıma geleni senden billem.
Dilin kemiği yok.	Dil sümüksüzdü, amma sümüyü sındırar.	Dil ögündə sümüg yohtı.
Dil ebsem, baş esən.	Dilini saxlayan başını saxlayar.	Dil kesük baş salamat, dil uzun baş malamat.
Tatlı dil yılanı deliğindən çıkarır.	Şirin dil ilanı yuvasından çıxarar.	Şirin dil, ilanı dellüğtən çıharı.
Söz var halk içində, söz var halk içində.	Söz var xalq içində, söz var xulq içində.	Söz var halk içində, söz var hulk içində.
Laf lafı açar.	Söz sözü çəkər.	Söz sözi çeker.
Haberi bir çocuktan, bir de deliden.	Sözün doğrusunu uşaqdan xəbər al.	Sözi ya uşaqdan ya deliden al.

Doğru ve yalan konusuna felsefi açıdan bakarsak konudan uzak düşeriz. İnsan yalanın her ne kadar kabul edilmez olduğunu bilse de yine de çekinmeden yalan söyleyebilmekte ve bazen bunun gerekli olduğunu savunabilmektedir. Eski zamanlardan devam eden doğru ve yalan savaşı günümüz için de geçerlidir.

Atalarımız gerçeklere açık olmayı, hep doğruları söylemeyi nasihat etmişler. Doğru ne kadar acı, yalan ne kadar tatlı olsa da muhakkak bir gün gerçekler ortaya çıkar. Konu ile ilgili ortak anlamlı atasözleri şöyledir:

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar. Doğru söyleyenin tepesi delik olur.	Doğru deyənin başı keçəl olar.	Doğrı diyenin dokkuz köyden atılı. Doğrı diyenin börki dellükti.
Doğru söz acıdır.	Doğru söz acı olar.	Doğrı söz ecci olı.
Doğru söz yemin istemez.	Doğru sözə nə and?	Doğrı sözüün yeminde ihtiyacı yoh.
Yalancının evi yanmış kimse inanmamış.	Yalançının evi od tutdu yandı, heç kim inanmadı.	Yalançının evine ataş düşse-yansa- kimse inanmaz.
Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.	Yalançının işığı yarıyacan yanar.	Yalançının mumu yassıya qeder yanar.
Yalancının ipi kısa olur.	Yalanın ömrü qısa olar.	Yalanın ümri kısadı.

Eski dönemlerde insanların zengin veya fakir olmayı seçme gibi bir şansını yoktur. Fakir olarak doğanlar ömürlerinin sonuna kadar fakir hayatlarına devam ediyorlardı. Bir toplumda yaşayan insanlar arasındaki sınıf farkı göz önündeydi. Ortak olarak kullanılan aşağıdaki atasözlerinde de zenginlik, varlık, cömertlik gibi insana özgü özellikler belirtilmiştir:

Zenginin malı, züğürdüm çenesini yorar.	Varlının varı kasıbın çənəsini yorar.	Zenginin parası, fakirin çenesini yorar.
Var evi kerem (varlık) evi, yok evi (darlık) verem evi.	Var evi kərəm evi, yox evi vərəm evi.	Var evi kerem evi, yoh evi verem evi.
Varını veren utanmamış.	Varını verən utanmaz, yoxdan verən axmaqdır.	Varını veren utanmaz.

Türkiye, Azerbaycan ve Kerkük Türklerinin Atasözlerindeki Farklılıklar

Dilin tarihi gelişim sürecinde oluşan ve anlamca bölünmez olan atasözleri ifade olduğu dilin eski geleneklerini kendisinde koruyan, anlatım sistemiyeye yönlendirilen bir bütündür. Bu ifadelerde bir kelimeyi değiştirmek veya kelimelerin yerini değiştirmek anlamın bozulmasına neden olabilir. Çünkü söz

konusu ifadeler milli dil ve düşüncenin karşılıklı şekilde birbirine karışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Dil ve sözlü edebiyatın sınırında duran ve halkın milli düşünce tarzının düzeyini belirleyen atasözleri ödünç alınmamış ve verilmemiştir.

Üç lehçeden derlenen atasözleri arasında anlamsal farklılıklar görülmektedir. Bir lehçede bulunan atasözüne zıt anlam içeren atasözünün bulunması normaldir. İlk söyleyenin farklı oluşu ve farklı olaylar karşısında söylenmesi atasözleri arasında farkın oluşmasını tetikleyen temel nedendir. Aşağıdaki atasözleri bu duruma örnek verilebilir:

Acele giden ecele gider. Acele işe şeytan karışır.	Tələsən təndirə düşər.	Acele işe şeytan karışı.
Bugünün işini yarına bırakma.	Bu günün işini sabaha saxlama.	Bugünkü işi yarına bırahma, beke yarın sene yâr olmaz.

Görüldüğü gibi ilk sıradaki atasözleri acele etmemeyi, ikinci sıradakiler ise tam tersi olarak hızlı olmayı nasihat ediyor.

Türkiye, Azerbaycan ve Kerkük Türklerinin atasözlerindeki sözcüksel farkların oluşu lehçe özelliğinin temel gereğidir. Oğuz grubuna dahil olan bu lehçelerdeki kelime benzerlikleri bilinmektedir. Fakat yine de bazı kelimeler Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde farklı şekilde bulunmaktadır. Kerkük Türkçesinde ise bu farklı kelimelerin bazen Türkiye, bazen de Azerbaycan Türkçesi ile aynı olduğunu araştırmadan görebiliriz. Örneğin:

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

Şirin dil ilanı yuvasından çıkarar.

Şirin dil, ilanı dellüğten çıkarı.

Dilin kemiği yok.

Dil sümüksüzdü, amma sümüyü sındırar.

Dil ögünde sümüg yohtı.

Doğru söz yemin istemez.

Doğru sözə nə and?

Doğru sözün yeminde ihtiyacı yoh.

Atdan düşen ölmemiş eşekten düşen ölmüş.

Atdan yıxılmayan atlı olmaz.

Atdan düşmiyen atlı olmaz.

İlk iki örnekte Türkiye Türkçesindeki tatlı sözcüğüne karşılık Azerbaycan ve Kerkük Türkçelerinde şirin, kemik sözcüğüne karşı ise sümük (sümüg) sözcüğünün kullanıldığını görüyoruz.

Üçüncü ve dördüncü örneklerde ise Kerkük ve Türkiye Türkçelerinde aynı sözcüklerin kullanıldığını, Azerbaycan Türkçesindeki karşılığının farklı olduğunu görüyoruz. Atasözlerinin Azerbaycan Türkçesindeki karşılıklarında yemin sözcüğü yerine and, düşmek sözcüğü yerine yıxılmaq sözcükleri kullanılmıştır.

Atasözleri arasındaki diğer fark ise fiilin zamanaları ile ilgilidir. Yukarıda da belirtildiği gibi bazı atasözlerinin ne zaman ortaya çıktığı belli değildir. Bu yüzden de çoğu zaman geniş zaman ile ifade edilmiştir. Türkiye Türkçesinde geniş zaman ekleri olarak kullanılan ekler Azerbaycan Türkçesinde şimdiki ve belirsiz gelecek zaman ekleridir. Kerkük Türkçesinde de şimdiki ve geniş zaman ekleri olarak ele alınmaktadır. Örneğin:

Akılsız başın cezasını ayak çeker.

Ağılsız baş əlindən səfil ayaq nə çəkir.

Akılsız başın zahmettini ayak çeker.

Dilsizin dilinden anası anlar.

Lalın dilini anası bilər.

Lâln dilinnen nenesi bili.

İlk örnekte çeker fiili Türkiye ve Kerkük Türkçelerinde geniş, Azerbaycan Türkçesinde ise şimdiki zaman şeklindedir. İkinci örnekte ise her ne kadar Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde fiilin aldığı ek aynı olsa da, ilki geniş, ikincisi ise belirsiz gelecek zamanı ifade etmektedir. Kerkük Türkçesinde ise şimdiki zaman şeklindedir.

Zaman ile ilgili ikinci bir fark ise evidensiyellik ile ilgilidir. Görülen ve duyulan geçmiş zaman Azerbaycan Türkçesinde birbirinin yerine rahatlıkla kullanılabilmekte ve bu zaman anlam bozukluğuna neden olmamaktadır. Çünkü duyulan geçmiş zaman işaretleyicisi evidensiyellik işaretleyicisi olarak kullanılmamaktadır. Aşağıdaki örnekten de görüldüğü üzere Türkiye Türkçesinde duyulan geçmiş zaman ile ifade olunan fikir Azerbaycan Türkçesinde duyulan geçmiş zaman ile ifade edilmiştir. Kerkük Türkçesinde ise duyulan geçmiş zamanın evidensiyellik işaretleyicisi olarak kullanılabilir. Örnekte ise fiil geniş zaman ile gösterilmiştir:

Yalancının evi yanmış kimse inanmamış.

Yalançının evi od tutdu yandı, heç kim inanmadı.

Yalançının evine ataş düşse-yansa- kimse inanmaz.

Sonuç

Atasözleri bir milletin yüzyıllardan gelen ahlak, düşünce, kültürel görüşlerini kuşaktan kuşağa aktaran sözlü kültür örnekleridir. Türk millet geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasına rağmen ortak kültür özelliklerini korumayı başarmıştır. Türk dünyasına genel olarak baktığımız zaman anlam uyumu olan atasözleri ile karşılaşabilmekteyiz. Fakat, konu geniş olduğundan çalışmada yalnız Oğuz grubuna dahil olan ve günümüzde Türkiye, Azerbaycan ve Irak topraklarında yaşayan Türklerin atasözleri karşılıklı şekilde incelenmiştir.

Atasözleri dikkatle incelendiğinde bir milletin tarihini, geçmişini, inancını, gelenek göreneklerini, değer ve düşüncelerini görebiliriz. Kendisinde bir milletin ruhunu taşıyan atasözleri geçmişten günümüze kadar varlığını korumuş, halk dilinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Çalışmada Türk mitolojisinin temelini oluşturan inançlar ve değerleri içeren atasözleri karşılaştırılmıştır. Derlediğimiz atasözlerinin çoğu her üç lehçede aynı şekilde ve aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Bazılarında ise aynı anlamı vermelerine karşın ifade şekillerinde farklılıklar mevcut.

Anlam ve içerik açısından benzer olan atasözlerinde sözcüksel ve dilbilimsel farklılıklar kendisini göstermektedir. Sözcüksel olarak Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde farklılıklar olduğu bilinmektedir. Kerkük Türkçe-

sinde ise bazı sözcüklerin Türkiye, bazılarının ise Azerbaycan Türkçesindeki şekilleri ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Dilbilimsel farklılıklar ise daha çok fiilin zamanları ile ilgilidir. Türkiye Türkçesinde atasözleri daha çok geniş, Azerbaycan Türkçesinde şimdiki ve belirsiz gelecek, Kerkük Türkçesinde ise şimdiki ve geniş zamanda ifade edilmektedir. Duyulan geçmiş zaman işaretleyicisinin Azerbaycan Türkçesinde evidensiyellik işaretleyici olmaması da farkların oluşmasına neden olmaktadır. Türkiye ve Kerkük Türkçelerinde duyulan geçmiş zamanla ifade olunan fiil, Azerbaycan Türkçesinde görülen geçmiş zamanla da ifade edilmekte ve bu durum anlam farkına yol açmamaktadır.

Farklı coğrafyalarda yaşayan fakat kök, kan, kültür bağı olan bu milletlerin atasözleri arasındaki benzerlikler farklılıklardan çoktur. Anlam açısından baktığımız zaman atasözlerinin hemen hemen aynı olduğunu, dilbilimsel açıdan farkların olduğunu görebiliriz.

Oğuz grubuna ait Türkiye, Azerbaycan, Irak topraklarında yaşayan Türkler arasındaki bağılılığı birçok kültür ögesi ile açıklayabiliriz. Atasözleri de bunlardan en önemlilerindendir. Derleme sonucunda belirlenen atasözlerinin neredeyse tamamının aynı olması da bu durumu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

ALİ HASSAN, R. (2006), Irak Türkmen Atasözleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 330 s.

Bakı Folklor Örnekləri 1-ci kitab, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı: Elm və Təhsil, 2014, 308 s.

BEĞENMEZ, N.M. (2013), Atasözünde Günlük Hayat, Afyonkarahisar: Afyonkocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 148 s.

BƏYDİLİ, C. (2004), Atalar Sözü, Bakı: Öndər Nəşriyyat, 264 s.

KALAÇA, H. (2013), Türk Atasözleriyle Değerler Eğitimi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 124 s.

KAREEM, A. (2018), Kardeşlik Dergisi (1961-1976) Bağlamında Irak Türkmen Türkçesi Atasözleri Ve Deyimleri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 97 s.

KETENE, C. (1990), Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları/1201, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi/10, Ankara: Neyir Matbaası, 143 s.

ÖZTÜRK, G. (1993), Azerbaycan Atasözleri Ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 543 s.

SOYSAL, P. (2019), Türkiye Ve Azerbaycan Sahalarında At İle İlgili Karşılaştırmalı Atasözleri, Kars: Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 141 s.

TUĞLUK, M.E. (2012), Atasözlerinin Sınıflandırılması Ve Yapısal Özellikleri, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 197s.

VASFİ, İ.S. (2001), Irak Türkleri`nde Deyimler ve Atasözleri, İstanbul: İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, 264 s.

İKAN VE TÜRKİSTAN’DA YAŞAYAN HALKLARIN DOĞUMLA İLGİLİ ÖRF-ADETLERİ VE İNANIŞLARI (Kazak ve Özbek Örneklerinde)

Rozipka KHASHİMOVA*

Özet

Geleneksel değerler, toplumun ortak bir bilinç ve kabulle yaşattığı inanış ve törenlerden oluşur. Yaşanılan coğrafyadaki geçmiş kültürler yeni kazanımlarla her devirde farklı ve zengin gelenek sistemlerini oluşturur. Teknolojinin gelişmesi ve şehirleşmenin artması geleneksel değerlerin yaşatılmasını büyük ölçüde etkileyen değişim sebepleridir. İnsan hayatının ilk ve en önemli geçiş dönemini oluşturan doğum gelenekleri zengin bir inanış ve törenler sürecidir. Bu sürece ait tüm törenler aynı zamanda bir bireyin topluma kabulüdür ve bireyin içinde yaşadığı cemiyetin tüm üyeleriyle gerçekleştirilir. Teknolojik ve ekonomik gelişmelerin odağında olan İkan, Kazakistan’ın Türkistan şehrinde bir köydür. Tarih boyunca önemli kültürlerin ve uygarlıkların buluşma noktasında olmuştur. İkan doğum süreci etrafındaki inanışların sözlü kültürde ve geleneksel uygulamaların, törenlerin toplum hayatında yaşatıldığı nadir köylerdendir.

Anahtar Kelimeler: İkan, doğum, çocuk, inanış, tören.

Абстракт

“Традиционные ценности, вера в том, что общество состоит из общего сознания, признания и церемонии. Прошлые культуры в живой географии создает различные и богатые традиции системы в каждом периоде. Разработка технологий и растущая урбанизация сильно влияют на выживание традиционных ценностей причины перемен. Первый и самый важный переходной период человеческой жизни родовых традиции - это процесс богатых верований и церемоний. Все церемонии этого процесса также являются принятием индивида в общество и проводятся со всеми членами общества, в котором он живет. Икан, который находится в

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları (Kazakistan)

центре технологического и экономического развития, является важной деревней, которая на протяжении всей истории была местом встречи важных культур и цивилизаций. Икан - одна из редких деревень, где верования вокруг процесса рождения поддерживаются устной культурой и традиционными практиками и церемониями.”

Ключевые слова: Икан, рождение, ребенок, вера, церемония.

Abstract

“Traditional values consists of the belief that society has a common consciousness and acceptance ceremonies. The past cultures in geography creates different and rich tradition systems by the period. Development of technology and increasing urbanization greatly influences the survival of traditional values causes of change. The first and most important transition period of human life birth traditions are process of rich beliefs and ceremonies. All the ceremonies of this process are also an individual’s acceptance into society and are carried out with all members of the society in which the individual lives. Ikan, is a village which is center of technological and economic developments, is an important village which has been at the meeting point of important cultures and civilizations throughout history. Ikan is one of the rare villages where the beliefs around the birth process are kept alive in oral culture and traditional practices and ceremonies.”

Key Words: *Ikan, birth, child, belief, ceremony.*

1. Giriş

Araştırmanın konusu Türkistan ve İkan’da doğumla ilgili inanç ve uygulamalardır. İnsan yaşamının doğal süreci içinde “Geçiş dönemleri” olarak isimlendirilen başlıca üç dönem mevcuttur. Bunlar kendi içinde ayrı geçiş dönemleri de barındırmakla birlikte; doğum, evlenme ve ölüm dönemleridir. Bu dönem insanoğlunun tüm canlılar gibi “çoğalarak yaşama” amacının doğal bir sürecidir. Evlilik kurumunun teşkil edilmesinden sonra eşlerin başlıca amacı ve çevrenin bireylerden beklentisi “çocuk sahibi olmalarıdır.” Bugün kentleşme sürecinin hız kazanması, çekirdek ailenin yaygınlaşması ve kadının iş hayatında daha fazla yer alması gibi sebeplerle, evlilik ve çocuk sahibi olma arasındaki süre uzasa da, çocuk edinmek ve yetiştirmek, aile kurumunun en önemli görevini oluşturur. Çocuk, kültürel anlamda soyu devam ettiren, sayıyı ve dayanışmayı artıran bir etken olarak ailenin ve toplumun vazgeçilmez bir ögesidir. Çocuksuzluğun büyük ve çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmesi, insanların çocuk sahibi olmayı “mutlu olma” sebebi olarak gördüğünün işaretidir. Çocuksuzluk aileleri, önceliği erkekte olan boşanma kararlarına kadar götürebilmekte ve erkeği yeniden eş aramaya itmektedir. “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.”, “Çocuklu ev gülistan, çocuksuz ev kabristan ...”, “Çocuklu ev mutlu evdir.”, “Çocuklu ev neşe kaynağı, çocuksuz ev mutluluk kıtlığı...”, “Çocuk bağır etidir.” gibi sözlerle farklı Türk coğrafyalarında da evlilik kurumu için çocuk sahibi olmanın önemi yüzyılların tecrübeleriyle anlatılmaktadır. Bu sebeple doğum, her zaman sevindirici bir geçiş dönemi olarak karşılanır. Araştırmada doğum dönemine ait inanışlar ve uygulamalar başlıca üç safhada incelenmiştir

1. Doğum Öncesi
2. Doğum Esnası
3. Doğum Sonrası

2. Geçiş Dönemleri

Doğum insan hayatının üç önemli evresinden ilkidir. Doğum-evlenme-ölüm. Bu önemli üç evre etrafında birçok gelenek görenek, örf-adet oluşturulmuştur. İnsanoğlunun hayata adım atarken karşılaştığı önemli süreçlerden biri olan doğum, yüzyıllarca süregelen birçok adetin de başlamasında büyük rol oynamıştır.

İkan ve Türkistan yörelerinde geniş bir alanda varlık gösteren doğum adetleri günümüze kadar gelmiştir. Her toplumda olduğu gibi İkan ve Türkistan'da yaşayan Kazaklar ve Özbeklerde çiftlerin çocuk sahibi olması çok önemlidir. Çocuk sadece ebeveynler için değil aynı zamanda akrabalar ve yakınlar için de büyük mutluluk kaynağıdır. Kadınların çocuk sahibi olamamaları önemli bir eksiklik olarak görülür. Hatta toplum tarafından bu durumdaki kadınlar kınanmaktadır. Diğer yandan doğum, kadınlara duyulan saygının yanı sıra aile, akrabalar ve grup içindeki yerini de güçlendirmektedir. Baba ise evlat sahibi olmakla geleceğe güvenle bakar ve ona arkadaşlar ve akrabalar arasında saygı duyulur. Çünkü bir kadın kısır olduğunda, ona değer verilmemekte ve erkek açısından da çevreden ciddi bir sosyal baskı gelebilmektedir (KK 15, KK 24).

Çiftlerin evliliklerini takiben aradan birkaç ay geçmesiyle evin büyüklüğü to-run haberini duymak isterler. Türk toplumunda bir evde bebek sesinin olmaması bereketsizlik olarak görülmektedir. Bir ailede çocuğun olmaması çok eskiden büyük bir kusur ve bereketsizlik olarak görülmüştür. Buna örnek olarak şunları söyleyebiliriz.

Dede Korkut hikayelerinden «Dirse Han Oğlu Boğaç Han» destanında Oğuz hanlarından Bayındır Han, yılda bir kere ziyafet verip Oğuz beylerini misafir edermiş. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmiş. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuş. Kimin ki oğul kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altın döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin demiş. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Teala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bilsin demiş. Dirse Han bu ziyafete geldiğinde onu kara otağa kondururlar. Kara keçe, altına döşerler. Kara koyun yahnisinden önüne getirirler. Bunu gören Dirse Han der: Bayındır Han benim ne eksikimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu dedi. Dediler: Hanım, bugün Bayındır Han'dan buyruk şöyledir ki oğlu kızı olmayana Tanrı Teala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz demiştir, dediler (Ergin, 2017: 24-28).

2.1. Doğum Öncesi Gelenek, Görenek, Örf-Adetler ve İnanışlar

Gelinin gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğinin gözünü girmesi, anne olmanın zevkine varması ve soyunun devam etmesi için doğum yapması gere-

kir. Kısır kadınlar halk arasında horlanır, ezilip küçük düşürülür. Bu nedenle, kadınlar çocuk sahibi olmak için çeşitli yöntem ve çarelere başvurmaktadır. Erkeğin egemen olduğu toplumda geleneksel kesimde, kusur ilk olarak kadında aranır. O nedenle erkekten önce kadın birçok çareye başvurmaktadır. Bu tür çareleri iki ana grupta toplayabiliriz.

1. Dinsel-büyüsel nitelikte olanlar,
2. Tıbbi sağaltma alanına girenler.

Dinsel-büyüsel: Türbelere ziyarete gidilir. Buralarda dua edilir, kurban kesilir, adak adanır. Özellikle kısır kadınlara yardımcı olduğuna inanılan yatır ve tekkeler ziyaret edilir. İkan köyünde geleneklere oldukça bağlı olan ve bugün bile doktora gitmeyenler de vardır (KK 13, KK 17).

2.1.1. Yeni Gelin Adayının Çocuğunun Olması İçin Alınan Önlemler

Sağlıklı bir kadının gebe kalmasını engelleyen durumlar ya da gebe kalmasını kolaylaştıracak çeşitli önlemler vardır. Yeni gelinden soğuk suya girmemesi ve ayaklarını sıcak tutması, kalın giyinmesi istenir. Gelin ayaklarını üşütürse bebeğinin olmayacağına veya zor hamile kalacağına inanılır (KK 9).

2.1.2. Çocuğu Olmayan Gelin Adayının Gebe Kalabilmesi İçin Alınan Tedbirler

İkan ve Türkistan'da Kazaklar ve Özbeklerde çiftlerin çocuk sahibi olması çok önemlidir. Kadınların çocuk sahibi olamamaları önemli bir eksiklik olarak görülür. Hatta toplum tarafından bu durumdaki kadınlar kınanmaktadır. Çiftlerin evlilikleri sonrasında aradan birkaç ay geçmesiyle evin büyükleri torun haberini duymak isterler. Türk toplumunda bir evde bebek sesinin olmaması bereketsizlik olarak görülmektedir. Türk toplumunda genel olarak çocuksuzluk durumunda kusur ilk olarak anne adayında görülmektedir. Çocuğu olmayan kadına Kazaklar "bedeu", Özbekler "bepuş" derler (KK 12, KK 17, KK 19). Eskiden çocuğu olmayan kadınlar halk hekimlerinin yardımını isterlerdi. Bunun yanında çevredeki türbelere gider ve ziyaret ederlerdi. Güney Kazakistan'daki kadınların gittiği yerler şunlardır: Hoca Ahmet Yesevi, Ukaşa Ata, Gauhar Ana, Arıstan Bab vb. (KK 7, KK 19).

2.1.3. Gebeliğin Anlaşılması

Bir kadının hamile olduğu daha ilk aylarında, yüzündeki bazı değişimlerden, tavrından anlaşılır. İkan'da gelin adayları hamile oldukları zaman büyükler-

den utandıkları için ve ayıp olmasın diye uzun etek giyerler. Gelişmekte olan Türkistan şehirlerinde bu tür adetler bazı yerlerde görülürken, bazı yerlerde görülmemektedir. Gelin adayı bazı yemekleri yiyemeyip, koku alamıyorsa ve halsizleşiyorsa bu durum gelinin hamile kaldığını belirtir. Kadın yastıktan başını kaldırmazsa, yüzüne dağ dağlanıyorsa, yüzünün rengi soluk oluyorsa hamile olduğu söylenir. Eğer kadının sürekli canı bir şey istiyorsa da hamile demektir. Kazaklarda hamile kadına “ekiqabat, jukti”, Özbeklerde ise “homilador” denilir. Bu kadınlara toplum arasında ayrıca ilgi ve özen gösterilir (KK 3, KK 19, KK 20).

Gebe kalan anne adayı uzun ve meşakkatli bir sürece ilk adımını atmış sayılır. Anne adayının bu süreçte büyüklerin sözlerine kulak vermek zorunda kalması, onun bu dönemi daha zor atlatmasına neden olabilmektedir. Toplumun türlü yaptırımlarına maruz kalan anne adayı, bebeğinin ve kendinin en güzel ve en sağlıklı şekilde bu dönemi geçirmesi için birtakım uygulamalarda bulunur. Halk kültüründe gebe kadının özellikle yiyip içmesine çok dikkat edilir, çünkü bebek sağlıklı ve güzel doğması için bu birinci şarttır.

2.1.4. Dünyaya Gelecek Olan Çocuğun Cinsiyetinin Anlaşılması

Kazak halkı kuşaklarına çok önem veren, düşünen ve çocuk yetiştirmeye büyük önem veren bir millettir. Çocuk sahibi olmayı çok seven insanlardır. Kazak halkı çocuksuzluğu büyük bir kusur olarak görürler. O yüzden de halk arasında «Çocuklu ev pazar, Çocuksuz ev mezar» denilir. Bir çocuğun doğru şekilde yetiştirilmesi büyük bir başarıdır. Hamile bir kadının kız mı, erkek mi dünyaya getireceği gerek ebeveynleri için gerek akrabaları ve yakınları için merak konusudur. İkan ve Türkistan’da yaşayan Kazak ve Özbekler bu meraklarını gidermek için kendi fikirlerine göre yorum yaparlar.

Hamilenin karnı sivri ise çocuğun cinsiyetinin erkek, geniş yuvarlak ise çocuğun cinsiyetinin kız olacağına inanılır (KK 5). Bir başka uygulamada ise kadının vücudu genişleyip çirkinleştiyse kız çocuğu, vücudu darsa ve güzelleştiyse oğlan doğuracağına inanılır. Çocuk kadının karnının sağ tarafında yerleştiyse erkek çocuk olacağına inanılır. Halk arasında çocuğun cinsiyetinden ziyade çocuk sahibi olunması önemlidir. Bu bağlamda çocuk kız olsun erkek olsun değerli kabul edilir. Çocuğun cinsiyeti Allah’ın takdiri kabul edilir. Bir başka uygulamada ise hamile kadının kız doğuracağına yorulan belirtiler şunlardır:

- Gebe kadın ekşiye aşeriyorsa,
- Gebe kadın tatlıya aşeriyorsa,
- Hamile kadın çok uyumak istiyorsa, kadının dünyaya getireceği çocuğun kız olacağına inanılır (KK 22, KK 8).

Türk halkı kız çocuğuna çok önem verip saygı gösteren bir halktır. Kıza gelecek anne olarak saygı gösterirler. Halk arasında kızla ilgili atasözler vardır. Örneğin: Kız konak (Kız misafir), Kız osse elding korki, Şeşesi turıp kız soylegennen bez v.s. Halk arasında yetişkin kızlara «boyjetken, bikeş» derler (KK 9).

Türk halkı kız ile oğulu eşit görür. Erkek çocukları soyun devamı olarak görülür. Türkistan ve İkan'da erkek çocuk hakkında halk arasında atasözler vardır. Örneğin: «Ake turıp ul soylegennen bez, Ul orındağı tuu, Ul tuğanğa kun tuğan» v.s. Çocuk büyüüp yetişkin olduğunda Kazaklar ona «boz bala» derler. Ondan küçüklere ise «bal bobek» derler. Ailede dünyaya gelen ilk çocuğa önem verilir. Ondan sonraki çocuk evin ortancası sayılır. Ailede en son olarak dünyaya gelen çocuk ise evin küçüğü «kence» denilir. Eski Hun Türk devrinde evin küçüğü ocağa sahip olmuştur. Bu gelenek bize ulaşarak günümüze kadar gelmiştir. Kazak ve Özbeklerde evin küçüğü evin sahibi «şanırak sahibi» sayılır (KK 7, KK 17, KK 18).

Hamile kadının dünyaya getireceği çocuğu oğlan olacağına yorulan belirtiler ise şunlardır:

- Gebelik dönemde çirkinleştiyse,
- Hamile kadın ekşiye aşeriyorsa,
- Yüzü çökmüşse.

Bugün, modern tıbbın olanakları, ebeveynlerin doğacak çocuklarının cinsiyetlerini çok erken bir tarihte öğrenmelerini sağlar. Ancak, sözlü geleneğin içinde hamile bir kadının değişen özelliklerine bakarak halk arasında farklı yorumlar vardır. Bu geleneğin, ultrason cihazının cinsiyet tespitinde hastanelere ulaşmadığı köylerde veya ekonomik seviyenin yetersiz olduğu bölgelerde daha canlı olduğu belirtilmelidir.

2.1.5. Hamilelik Döneminde Yapılan Uygulamalar ve İnanışlar

Gebe kalan gelin adayından soğuk suya girmemesi, ayaklarını sıcak tutması ve kalın giyinmesi istenir. Dondurma yenmemesi gazlı su içmemesi de istenir. Eğer yenirse dünyaya gelecek olan çocuğa zararı dokunulacağına inanılır.

Hamilelikte anne adayının saçını kestirmesi, kaşını aldırtması uğursuzluk sayılır. İkan köyünde hamile anne adayının makyaj yapması da uğursuzluk sayılmaktadır. Hamileliğin ilk dönemlerinde hamile kadının dışarıya çıkması pek uygun görülmez. Bu dönemde hamile kadının fazla iş yapması istenilmez (KK 24, KK 25).

2.1.6. Aşerme İnanışı

İkan ve Türkistan'da aşerme inancı vardır. Aşeren kadına Kazaklar “jerik”, Özbekler “yerik” derler. Aşeren kadının canının çektiği yiyeceğin türü ve tadına göre doğacak çocuğun cinsiyeti tahmin edilmeye çalışılır. İkan'da aşeren kadınlarda kadının canı ekşi çekiyorsa doğacak çocuğun büyük ihtimal erkek olacağına inanılır. Anne adayının canı tatlı çekiyorsa çocuğun kız olacağına inanılır (KK 2). Bu tür inanış sadece bu yörelerde değil tüm Türk toplumunda görülmektedir. Hamile kadının canı bir şey yemek istediği zaman kocası veya aileden biri kadının canı istediği şeyi bulup getirmeye çalışır. Eğer hamile kadının canı istediği şeyi yiyemezse doğacak çocuğa bir zararı dokunacağına veya doğacak çocuğunun bir yerinin eksik olarak doğacağına inanılır.

İkan ve Türkistan halkı erkek çocuğu evin çatısı olarak görülürken, kız çocuğunu evin bereketi olarak kabul etmektedirler. Bu anlamda çocuklarla ilgili olarak “Erkek gökteki yıldız, kız yakadaki kunduz” tabiri kullanılır (KK 12, KK 8, KK 6).

2.1.7. Doğuma Hazırlık

Doğum yaklaştıkça, çocuk için hazırlıklar da yoğunlaşır. Eve beşik alınır, bebek için yorgan, yastık, yatak, giysiler, ayakkabılar, oyuncaklar, bebek arabası, bezler vb. hazırlanır. Özellikle bu eşyaları kızın annesi yani ailesi hazırlar.

Bunun yanı sıra çorap, patik, eldiven, başlık, pijama, kazak, tor (çocuğun altına bağlanan havlu bezler), havlu, çarşaf gibi çocuk için gerekli olan eşyaların hepsi hazırlanır. Çocuk için alınan bebek arabası eski zamanlarda anne adayı

çocuğu ile dışarıya veya herhangi bir yere gitmek istediği zaman çocuğun zorlanmaması için yani yolda sıkıntı çekmemesi için alınırđı (KK 5, KK 10).

Doğum yaklaştıkça anne adayı da doğum sırasında kendisi için gerekli olan eşyalarını hazırlayıp koyar. Pijama, terlik, kış mevsiminde doğum yaparsa sıcak elbiseler, yaz mevsiminde doğum yaparsa ince elbiseler hazırlar. Mevsime göre hazırlar. Ama anne adayı hangi mevsimde doğum yaparsa yapsın, büyükler tarafından sıcak giyinmesi istenilmektedir.

Fotoğraf-1 (Doğum için hazırlanmış olan çocuk elbiseleri)

3. Doğum Esnasındaki Gelenek, Görenek, Örf-Adetler ve İnanışlar

Biyolojik bir olay olarak kabul edilen doğum insan yaşamında çok önemlidir. Bu aşamada hem anne hem de çocuğun hayatta kalabilmesi için birçok uygulama vardır. Doğum anını hızlandıracak her türlü yöntem başvurulur. Günümüzde doğum merkezlerine, sağlık merkezlerine, doktor ya da ebelere başvurulmaktadır.

Günü, ayı dolan bebek dünyaya gelir. Bebek dünyaya geldikten sonra birçok uygulama gerçekleştirilir. Eskiden doğumlar tecrübeli ebeler veya büyük ninelere tarafından yaptırılırdı. Ebe veya büyük nine gelir, hamile kadının doğurmasına yardım ederdi. Doğumu yaptıran kadının yanında birkaç kadın doğumu yaptırmada yardımcı olurdu. Onlar su, tabak, bez, makas gibi eşyaları getirir ve bezleri ile suları değiştirmeye yardımcı olurlardı (KK 8, KK 20).

Doğum zor ve kutsal bir vakadır. Doğumu kolaylaştırmak için ve annenin ve bebeğin bu zor durumu rahat ve sağlıklı atlatabilmesi için Türkistan ve İkan halklarında birtakım uygulamalara başvurulur. Biyolojik bir olay olan doğum, tıbbi prosedürlerle gerçekleştirilirken, geleneksel doğumda rasyonel uygulamaların yanı sıra bir takım dini-büyüsel işleme de sıkça başvurulduğu görülür. Hamile kadınların doğum zamanından önce sıklıkla hareket etmeleri, ağır bir şey kaldırmamaları, yiyecek ve içeceklerine önem vermeleri ve sık sık yıkanmaları gibi. Bu kurallara uymaları aslında tıp tarafından da desteklenmektedir. (KK 19, KK 20).

Doğumun zor geçmesi, halk kahramanlarının doğumunda da tasvir edilmiştir. Manas Destanında Çıyırdı, Manas'ı dokuz ay, dokuz gün karnında taşımış, doğum sancısı dokuz güne uzamış olduğundan, dayanamayıp şöyle demektedir:

“-Benim canımı alacak çocuk mu?

Veya yarararak içten alır mı?

Başımı alacak olan çocuk mu?

Bey Cakıp dul kalacak mı?

Şer miydi veya aslan mıydı?

Veya benim yatacağım yağız yer miydi?

Yaradan Cebbar Allah'ım,

Benim ecelim çocuktan olacak mıydı? (Engin,2017:174).

4. Doğum Sonrası Gelenek, Görenek, Örf-Adetler ve İnanışlar Hakkında Açıklamalar

Doğumdan sonraki en önemli nokta bebeğin yeni bir yaşama başlarken bir toplumun parçası olmasıdır. Topluluğun bir ferdi olan bebek için genellikle bir tören yapılır. Doğumdan kısa bir süre sonra yapılan ad verme töreni, çocuğun sosyal hayata katılımının ilk örneğidir.

Fotoğraf-2 (Yeni dünyaya gelen çocuk)

4.1. Çocuğun Göbeği ile İlgili Uygulamalar

Çocuk doğduktan sonra ilk yapılan işlemlerden biri göbek kesmedir. Çocuğun göbeği kuruyup düşene kadar mikrop kapmasını diye ispirto rakısı ile göbek kısmı silinirdi. Bu uygulama göbek düşene kadar uygulanırdı. Çocuğun göbeği kuruyup düşünce Kazaklar'da kimsenin ayak basmayacağı yere veya ev bahçesine gömülür. Özbekler'de düşen göbek bir kumaş parçasına konup sıkıca bağlanır ve çocuğun yattığı beşiğin üst tarafına boncukla birlikte asılır. Bunu yapan kadına Kazaklar “kindik şeşe” (KK 1, KK 4). Özbekler ise “kindik aya” adını verirler. Göbek kesme işleriyle uğraşan kadın çok çocuk sahibi, tecrübeli, uzman, yaşlı ve toplumda saygı gösterilen kadınlardan seçilir. Kindik şeşe veya kindik aya çocuğun ikinci annesi sayılır ve çocuğun gelecekteki hayatında bütün törenlerinde özel misafir olarak çağırılır.

4.2. Loğusalık Dönemi

Yeni doğum yapmış kadına “loğusa” denir. Eskiden, halkımız tıpçılar ile yeterince ilişki kuramadığı için loğusa kadına ve çocuğa gelebilecek herhangi bir zararı önleyebilmek adına kendilerine göre birtakım yasaklamaları

uygulamaya özen gösteriyorlardı (Mear, 1992: 5). Bunlar şunlardır: “Çocuk odada yalnız bırakılmaz, bırakılırsa çocuğa bir kötülük geleceği düşünülür.”

Doğum yapan kadın ile çocuğun yattığı eve Kazaklarda “şildehana”, Özbeklerde “çillahona” denilir. O eve yabancılar giremez. Kazaklarda doğum yapan kadın doğum yaptıktan sonra kaynana evinde kalıyorsa, Özbeklerde doğum yapan kadın kendi annesinin evine giderek kırk veya ondan fazla gün ağırlandırmaktadır. Kazaklarda geleneksel olarak, genç bir gelinin doğumundan sonra, annesi gelip onunla birlikte olmalı ve sevincini paylaşmalıdır. Bu annenin, annelik görevlerinden biri sayılır (KK 18, KK 19).

4.3. Müjde Verme Adeti

Köyde bebeğin doğumu babaya müjdelendir (sevindirici haber verileceği zaman söylenen bir söz). Sevinçli bir haber veya müjde için Kazaklar “suyınşı”, Özbekler “süyünçü/müjde” derler. Süyünçü/müjde getiren çocuklar babadan müjde mükâfatı isterler. Bu bazen para, bazen çocuğun yaş ve cinsiyetine uygun hediye olur. İkan kültüründe müjde mükâfatı olarak hediyeler verilir, doğum da bir toyla kutlanır. (KK 8). Toya konu-komşu ve akrabalar çağrılır. Toya gelenler bebeğe çeşitli hediye getirirler. Bu tür hediyelere Kazaklarda “körimdik”, Özbeklerde “körmona” denir. Misafirlerin gelip gitmesi kırk gün sürebilir. Çocuk ziyareti kısa olur. İkanda Kazaklar ve Özbekler arasında gelenek farklılıklarını gösteren bir tür de, Kazaklarda doğum yapan kadın doğum yaptıktan sonra kaynana evinde kalıyorsa, Özbeklerde doğum yapan kadın kendi annesi evine giderek kırk veya ondan fazla gün ağırlandırmaktadır (KK 13, KK 4, KK 2).

Eski Türk geleneğinde doğum sonrası müjdesine Manas Destanında Manas’ın doğumunu örnek olarak verebiliriz:

Manas Destanında Akbalta:

“Erkek diye birisi koşarsa,

Patlar zavallı kalbim.” diye dağ taş gezen Cakıp’a müjdeyi şöyle verir:

“Dediğime kulak ver dinle,

Aslanım Cakıp sana müjde!

Hanımefendi yaşlandığı dönemde,

Kaplanlı oldu hey müjde!

Hanımefendi yorulduğu dönemde

Pars doğurdu hey müjde!

Hanımefendi bıktığı dönemde

Medetini buldu hey müjde!

Hanımefendi kaygılı dönemde

Mesnet buldu, mesnet hey müjde!”

Cakıp Han, “Öyleyse, Akbalta, işte bu kap dolu altını al.” diye müjdesini verir (Engin, 2017: 172).

Fotoğraf-3 (Çocuğu hastaneden çıkarırken hediye verme anlarından alıntı)

4.4. Ad Koyma Adeti

Geleneklere göre çocuk dünyaya geldikten üç gün sonra büyük dede tarafından kulağına ezan okunup çocuğa ad verilir. Üç kere çocuğun adını yüksek sesle söylenir. Çocuğa verilen ismin, çocuğun hayatını etkileyeceği düşünülür.

Ad koymada öncelik çocuğun babaanne ve dedesine verilir, vazife onlarındır. İkinci planda ismi amcalar, halalar koyar. En son durumda ismi anne veya baba koyabilir. Yine son çocuklarının adını da anne veya baba koyabilir. Türkiye ve İkan'da yaşayan halklar dünyaya gelen çocuğa genelde dünyadan geçmiş olan büyüklerin isimlerini koyarlar. Çünkü onları yadlarından silmek, unutmamak ve saygı göstermek için koyarlar. Bunun yanı sıra çocuklara devlet büyüklerinin, zamanın önde gelen kişilerin isimleri de konabilir. Uzun ömürlü olsun diye Kopjasar, Toksanbay, Seksenbay vb. isimler verirler. Yarıcan olarak dünyaya gelirse Şalabay, Şalabek vb. (KK 20, KK 23).

Eski Türk tarihi Dede Korkut hikayelerinde bir çocuğa isim vermek için çocuk kahramanlık yapması lazımdı. Ne zaman kahramanlık yapar, işte o zaman çocuğa ad verilirmiş. Örneğin: «Dirse Han oğlu Boğaç Han» destanında Dirse Hanın bir tek oğlu vardı. Oğlu on beş yaşına girdiğinde Bayındır Hanın bir boğası ile savaşır, eninde sonunda onu yıkar. Bunu gören Oğuz beyleri çocuğu över ve Dede Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğlana beylik istesin, taht alı versin dediler. Dede Korkut gelir, çocuğu alır babasının yanına götürür ve der: Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşımı Allah versin der (Engin, 2017: 144). Günümüzde çocuklara konan isimlerin yeni isimler olmasına rağmen eski adetlerimiz halen devam etmektedir. Bu adetlerimiz çok eskilere dayanır.

Fotoğraf-4 (Makale yazarının çocukla çekilmiş fotoğraf)

Gelin gebe kalıp bebeğini hep düşürür veya doğum yaptıktan sonra bebeği yaşamazsa, bundan sonraki dünyaya gelen çocuğuna hayatta kalsın, yaşasın diye Kazaklarda Toktasın, Tursın, Tursıncul, Aman, Esen, Canuzak vb., Özbeklerde ise Tohtasın, Tursin, Tursinoy, Olmas vb. isimleri verilir.

Eğer bir kadının dünyaya getirdiği çocuk hep kız oluyorsa, bundan sonraki çocuk oğlan olsun diye son kıza Kazaklarda Ulbosın, Ulzhan, Uldana, Uldariya, Ultu, Ulzhalgas, Ulserik, Ulbala, Ulpan, Ultusın, Ultugan v.s. Özbeklerdeyse bu durumda Ogılay, Ogılcon vb. isimleri verilir (KK 9, KK 8, KK 16).

4.5. Çocuğu Beşiğe Salma Uygulamaları

Fotoğraf-5 (Beşik-1(Kazak))

Fotoğraf-6 (Beşik-2 (Özbek))

Halkımızın yüzyıllardır süregelen bebeğin bahtına ilişkin gelenek ve adetleri vardır. Bunlardan biri de çocuğu doğumdan sonra beşiğe salma geleneğidir. Çocuğun göbeği düştükten sonra beşiğe salma geleneği yapılır. İlk beşiğe salma günü Özbeklerde büyük törenle yapılmamaktadır. Kazaklarda ise büyük törenle yapılır. Büyük nineler tarafından çocuk beşiğe yatırılır. Bebek beşiğe yatırılmadan önce beşikteki yastık altına, ilk kitap, ikinci ayna, üçüncü bıçak (şappa) koyulur (KK 1). Özbekler’de ise yastık altına Kur-an Kerim ve ekmek parçası yerleştirilir. Bu eşyaların yerleştirme nedenleri şunlardır: İlk kitap koyma nedeni, bebek büyüdüğünde zeki, kabiliyetli insan olsun diyerdir. İkinci ayna koyma nedeni, çocuğun hayatı açık ve parlak olsun. Üçüncü bıçak (şappa) koyma nedeni de bıçak gibi keskin olsun diyerek bu gelenek uygulanır. Özbeklerdeki Kuran-ı Kerim’in çocuğu kötülüklerden koruyacağına inanılır.

Ekmek parçası çocuk akşam uyurken ve odada yalnız kaldığında korkmaması için koyulur (KK 6). Çocuk için beşikte gerekli olan tüm eşyalar hazırlanıp çocuk büyük nine tarafından beşiğe salınır. Beşiğe salınan çocuğa Kazaklar «jır», Özbekler ise «alla» derler. Aşağıda bunlara ait örnekler gösterilmiştir.

Áldı, áldı aq bópem
Aq besikke jat bópem
Jylama bópem jylama
Jilik shaǵyp bereiin
Baiqutannyń quiryǵyn
Jipke taǵyp bereiin.

Ayır kalpak kiyisip,
Akırıp jauǵa tiyisip,
Batır bolar ma ekensing?
Barmaktarınǵ mayısıp,
Turli oyu oyısıp,
Şeber bolar ma ekensing?
Tangdayları takıldap,
Sözingdi jurt makuldap,
Şeşen bolar ma ekensing (KK 2).

Alla bolam alla-yo
Ovunchog'im alla-yo
Bolaginamning bolasi
Handak o'riik donasi
O'g'lim ulfat keltirur
Alla bolam alla-yo
Qizim kengash keltiirur
Alla bolam alla-yo (KK 6).

Fotoğraf-7 (Beşikteki çocuğa alla söylerken çekilmiş fotoğraf)

4.6. Kırklama

Çocuk doğulduğunun yirminci gününde kızın evinde “kıkına qırqi” diyerek adlandırılan küçük bir tören yapılır. O gün gelen misafirlere çeşitli yemeklerle birlikte “badıraq ve çaçu” ikram edilir. Bu törene sadece kadınlar katılır (KK 6, KK 7, KK 10). Bu tür gelenek köydeki Kazaklar arasında görülmemektedir.

Kazaklarda doğan çocuk oğlansa 38-39 gün içerisinde kırkıdan çıkartılır. Eğer kız ise 41-42 günde çıkartılır. Bunun anlamı oğlana vereceğimiz olan (qalın mal) miktarı az olsun, kızlarda tam tersine alacağımız (qalın mal) miktarı çok olsun demektir. Bu adet köyde yaşayan Özbekler arasında görülmemektedir ama Türkistan’da yaşayan Özbeklerde vardır. Bebeğin doğumunun kırkinci gününde bebeğin «kırkı» yapılır. Bebek 40 kere tasla tabağa su dökülerek yıkanır ve temizlenir. Ardından suya beyaz para (tıyın) atılır (nasibi çok olsun anlamında). Yıkanılan çocuğun ilk saçları kesilir. Sonra bebeğin tırnakları alınır. Kazaklarda çocuğun tırnağı makasla alınırken, Özbeklerde doğum yapan anne adete uygun olarak çocuğunun tırnaklarını kendi ağzı ile alır (KK 5). Doğumunun kırkinci gününde yıkanan bebek yeni elbiseler giydirilerek beşiğine yatırılır. Beşik güzel bir şekilde boncuk, tumar, çocuk göbeği, tuy gibi eşyalarla süslenir. Sonra çocuğu beşiğe salma örf adeti başlar. Özbeklerde çocuğu salmadan önce çocuğun teyzesi süpürgeyi beşiğe ilk salar ve “sağ mı

yatsın sol mu yatsın” diyerek oradakilere seslenir. Oradakiler sağ yatsın derler. Aynı şekilde üç defa söyledikten sonra çocuk beşiğe «BRR» diyerek salınıp bağlanır. Kazaklarda büyük nineler salarken, Özbeklerde çocuğun teyzesi salar. Bebeğin uykusu bozulmaması ve rahat uyuması için beşiğin üstüne yedi kat kumaş örtülür. Böylece bebek kırkıncıdan çıkarılır. Kırkı çıktıktan sonra çocuk ve anneye zarar verecek etkenler de ortadan kalkmış olur (KK 14, KK 15, KK 18).

Fotoğraf-8 (Nine beşik sallarken)

Kazak Türklerinde çocuk doğduktan kısa süre sonra, Özbek Türkleri ise çocuğun doğumunun kırkıncı günü kız tarafının ailesi bebek için beşik hazırlar ve dünür tarafına hediyeler eşliğinde getirir. Erkek tarafı bunun karşılığında küçük bir toy düzenler (KK 13, KK 19).

5. Tusaukeser

Çocuk bir yaşına girdikten sonra kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenerek ilk adımlarını atmaya başlar. Kazak büyükleri çocuklarının gelecekları güzel ve parlak olsun diye ak yol «tusaukeser» toyunu yaparlar. Tusaykeser toyu Kazaklarda çocuğun sağlıklı olarak yürümesi dileği ile yapılan eğlenceli bir törendir. Halkın inançlarına göre tusau kesilmeyen çocuğun gelecek haya-

tında hep sürüneceğine inanılır. Bu törende de tıpkı sünnet töreni gibi özel hazırlıklar yapılır. Törene tüm akrabalar davet edilir. Misafirler toplandıktan sonra beyaz kumaş yere salınır ve kumaşın bir tarafına çocuk diğer tarafına ise para, kitap, ayna konur. Para-zenginliğin, kitap-aklın, zekiliğin, ayna-açık gönül insan olacağını delaletidir. Çocuğun ayakları beyaz ve siyah (boncuk) ipe bağlanır ve bu ip büyük kişiler tarafından kesilir. O anda orada büyük nineler tusaukeser jırımı söylerler (KK 3, KK 4).

Kaz-kaz balam, kaz balam,

Kadam bassan maz bolam.

Kurmeuindi şeşeyin,

Tusauindi keseyin.

Kaz-kaz, balam, kaz, balam,

Takimindi caz balam.

Kadamina karayık,

Baskanıdı sanayık

Kaz-kaz, balam, cure goy,

Baltırındı ture ğoy.

Tay – kulın bop şaba ğoy,

Ozıp bayge ala ğoy.

Kaz basağoy karağım,

Kuttı bolsın kadaming!

Ömirge ayak basa ber,

Asıllardan asa ber.

Jugire koyşı, kulınım,

Jelbiresin tulımınğ.

Elgezek bol, erinbe,

İlgeri bas şeğinbe (KK 11).

Fotoğraf-9 (Tusaukeser)

Çocuğun iki kolunu iki kişi tutarak -tay, - tay, - tay diyerek onun yürümesine yardım eder. Çocuk yürüyerek o üç eşyanın (para, kitap, ayna) yanına gelir ve hangisini seçerse ona göre zengin, akıllı, açık gönlü insan olacağına inanılır (KK 1, KK 6, KK 7, KK10).

Bu tören bittikten sonra büyükler tusayı kesilen çocuğa «bata» okurlar:

Tusaın kesildi, kulama,

Tizengdi jaralap jılama.

Kulınday kuldırap jugırşı,

Kaniki, özingdi sına da.

Sekirseng kuzdardan surinbe,

Şingdarğa şikkanda bugilme.

Bolattay kabırğang katayıp,

Ot uşkan oynasın turingde,
Uzak bop İnşAllah ömiring,
Tasısın şattıktan köngiling.
Jarkırap kun sanap öse ber,
Jarkırap semserdey seniming.
Aumin (KK 20).

Türkistan’da yaşan Özbekler bu töreni büyük bir tören şeklinde yapmazlar. Çocuk yaşı geldiğinde hala yürüyemiyorsa, kendi aralarında dört beş kişi olarak çocuğun ayağını ala iple bağlayıp, kendileri dualar edip bu töreni gerçekleştirmektedirler.

Çocuğun Yaşına Göre Adlandırılması

Kazaklarda	Özbeklerde
1.Şaqalaq	Godak
2.Nareste/Böpe- Sabi	Çakalok
3.Perzent	Farzant
4.Kızbala	Kizbola
5.Erbala(ulbala)	Oğil bola
6.Bala-şağa	Bola-çaqa

1. Çocuk kırkı çıkıncaya kadar denilir.
2. Bir yaşa girinceye kadar denilir.
3. Bir yaştan sonra denilir.
4. İki üç yaştaki kız çocuğuna denilir.
5. Beş altı yaştaki oğlan çocuğuna denilir.
6. Bir kimsenin dört beş çocuğu varsa denilir.

Sonuç

Bir milletin millet olabilmesi, millet olarak varlığını devam ettirebilmesi; dinine, diline, tarihine, kültürüne, gelenek ve göreneklerine bağlı kalmakla mümkündür. Yukarıdaki vasıfları taşımayan veya vasıflara sahip çıkmayan toplumların mensupları, toplum için gerekli ideallerden yoksun olurlar. Bir millet ne kadar örf ve adetlerine sahip çıkarsa, o milletin yıkılması o ölçüde güç olur, hatta yıkılmaz. Bu gerçeği gören ve bilen milletler, bir milleti ve toplumu yıkabilmek için o milletin önce dinini, dilini, tarihini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini özellikle gelecek nesillerin ruhundan söküp atmak, bunların yerine kendi gelenek görenek ve kültürlerini yerleştirmek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Millet olarak, işlerimizi, örf ve adetlerimize göre ayarlamalı, benliğimizi korumalıyız.

Ecdadımız vatanına, dinine, kendi kültür ve tarihine, örf ve adetlerine bağlılığı ile ün yapmış bir millettir. Dün böyle idi, bugün de böyle devam etmektedir. Yarın da böyle olması için bu değerlerimizi gençlerimiz arasında canlı bir şekilde yaşatmalıyız. Unutmayalım ki bir toplumu ayakta tutan, geçmişiyile geleceği arasındaki köprü görevi gören, kültürü, örf ve adetleridir. Tabi ki güzel örf ve adetlerimizi unutmamak gerekir.

Çalışmamızda, doğumla ilgili örf-adetlerin, gelenek-göreneklerin incelenmiş ve kayda geçirilmiştir. Çalışmadan da görüldüğü üzere diploma tezinin araştırma alanı eski İpek Yolu üzerinde yer alan İkan köyü ve Türkistan şehrini kapsamaktadır. Türkistan şehri Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle de tarihi eski olan bu şehir halkının yüzlerce yıllık geçmişi olan gelenekleri bulunmaktadır. Geçmişi oldukça eski olan Türkistan ve İkan'da yaşayanların geleneklerinin araştırılıp, incelenmesi, elde edilen bulguların kayda geçirilmesi son derece önemlidir. Diğer bir nokta ise bir toplumda yaşayan arşiv gibi olan yaşlılar ile görüşülüp onların hafızalarında kayıtlı olan ve tamamen tecrübelere dayalı bilgilerin derlenmiş olması oldukça kıymetlidir. Zira yaşlıların hafızalarında olan toplumun geçmişine ait bilgilerin, tecrübelerin onlar hayatta iken kayda geçirilmesi mühim bir hadisedir. Aksi halde bu bilgiler, tecrübeler kayda geçilmezse onların sahip olduğu her türlü kaynak onlarla birlikte yok olup gedecektir.

Kaynakça

- AKMATALİYEYEV, A.(2001). Kırgız Folkloru. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Bşk. Yay.
- ADAMBAYEV, B.(2012). Kazaktın Şeşendık Sözderi. Almatı:Ana Tili Yay.
- ASIM AKSOY, Ö.(1988). Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Yay.
- ASIM AKSOY, Ö.(1988). Deyimler Sözlüğü. İstanbul:İnkılap Yay.
- BURHANİDİNOVA, S.(2009). “Fergan Türklerinin Doğum, Sünnet, Düğün ve Ölüm Merasimleri”
- BEYTULLAH, A. (2005). “Serahsi’de Örf ve Adet”.
- ÇELTİKÇİ, O. (2007).Yaşar Kalafat’ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültürü ve Halk İnançları. İstanbul: IQ Yay.
- ENGİN, M. (2017). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- DAVULCU, İ. (1986) “İnsan Ömrünün Çeşitli Safalarına Ait Adet ve İnanışlarımız”. İstanbul: Halkbilim Sempozyumları, K.K.T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- HAMİT, K.(1944). Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme. Ankara
- KENCEAHMETULI, S. (1998). Ultık Adet-Gurıptıng Beymalım 220 Turı. Almatı:Sanat Yay.
- MAMAYEV, T. (2003). İkan ve İkanlıklar. Taşkent.
- MEAR, H. (1992). Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar. Ankara: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay.
- TOLAN, B. (1974). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- YÜKSEL, D. (2007). “Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar”.Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yük Lis Tez.

KAYNAK KİŞİLER

K.K.1

Adı: Rahima

Soyadı: İrisbayeva

Yaşı: 70

Öğrenim Durumu: İlkokul mezunu

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

K.K.2

Adı: Toleqız

Soyadı: Togjanova

Yaşı: 64

Öğrenim Durumu: İlkokul mezunu

Mesleği: Emekli

Yaşadığı yer: İkan

K.K.3

Adı: Qıztumas

Soyadı: Turarov

Yaşı: 79

Öğrenim Durumu: İlkokul mezunu

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

K.K.4

Adı: Aset

Soyadı: Qasimov

Yaşı: 82

Öğrenim Durumu: Taşkent Üniversitesi mezunu

Mesleği: Emekli

Yaşadığı yer: İkan

K.K.5

Adı: Umsin

Soyadı: İsrailova

Yaşı: 65

Öğrenim Durumu: İlk okul mezunu

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: Türkistan

K.K.6

Adı: Ayajan

Soyadı: Babaşova

Yaşı: 69

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Terzi

Yaşadığı yer: İkan

K.K.7

Adı: Babaş

Soyadı: Karimov

Yaşı: 77

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Emekli

Yaşadığı yer: İkan

K.K.8

Adı: Uljalgas

Soyadı: Karibayeva

Yaşı:60

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: Türkestan

KK.11

Adı: Nazokat

Soyadı: Artikova

Yaşı: 55

Öğrenim Durumu: Lise mezunu

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

KK.9

Adı: Saida

Soyadı: Karimova

Yaşı: 45

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

KK.12

Adı: Gulruh

Soyadı: İskandarova

Yaşı: 44

Öğrenim Durumu: Lise mezunu

Mesleği: Hemşire

Yaşadığı yer: Türkistan

KK.10

Adı: Mahigul

Soyadı: İrisbayeva

Yaşı: 46

Öğrenim Durumu: Lise mezunu

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

KK.13

Adı: Shoir

Soyadı: İskakov

Yaşı: 45

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: Türkistan

KK.14

Adı: Kencegöl

Soyadı: Demeova

Yaşı: 70

Institüte Mezunu

Öğrenim Durumu: İnstitut mezünü

Mesleği: Orta okul öğretmeni

Yaşadığı yer: İkan

KK.17

Adı: Guljan

Soyadı: Taspou

Yaşı: 85

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: Türkistan

KK.15

Adı: Nilufar

Soyadı: Tursunnazarova

Yaşı: 55

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

KK.18

Adı: Nazipa

Soyadı: Satıbaldı

Yaşı:69

Öğrenim Durumu: Lise mezünü

Mesleği: Öğretmen

Yaşadığı yer: Türkistan

KK.16

Adı: Payızhan

Soyadı: Seytkerimov

Yaşı: 78

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Çiftçi

Yaşadığı yer: İkan

KK.19

Adı: Haşim

Soyadı: İrisbayev

Yaşı: 80

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Çiftçi

Yaşadığı yer: İkan

KK.20

Adı: Şahista

Soyadı: Ablayeva

Yaşı: 59

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Ev hanımı

Yaşadığı yer: İkan

KK.23

Adı: Holkiz

Soyadı: Bahramova

Yaşı: 55

Öğrenim Durumu: Lise mezünü

Mesleği: Hemşire

Yaşadığı yer: İkan

KK.21

Adı: Gunnar

Soyadı: Berkendinova

Yaşı: 55

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Postacı

Yaşadığı yer: İkan

KK.24

Adı: Şarapat

Soyadı: Şarafittinova

Yaşı: 62

Öğrenim Durumu: Üniversite mezünü

Mesleği: Öğretmen

Yaşadığı yer: Türkistan

KK.22

Adı: Dildora

Soyadı: Sahavattinova

Yaşı: 65

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Terzi

Yaşadığı yer: Türkistan

KK.25

Adı: Kunsulu

Soyadı: Sakenova

Yaşı: 48

Öğrenim Durumu: İlk okul

Mesleği: Temizlikçi

Yaşadığı yer: Türkistan

İLETİŞİM

RUSYA’NIN KIRGIZİSTAN’DAKİ YUMUŞAK GÜÇ UNSURLARI

Nurayim USMANOVA *

Özet

Diplomasideki yeni yaklaşımlar sonucunda gelişen kültürel diplomasi anlayışı, hayatın herhangi bir alanında etkili olan tüm ülke vatandaşlarını potansiyel birer “büyükelçi”ye dönüştürmüştür. Mevcut uluslararası ilişkilerde, ulusal çıkarların savunulması artık bildiri, diplomatik inisiyatif ve diplomatik muhtıra gibi klasik diplomasi yöntemlerinin çok ilerisine geçmiştir. Devletlerin artık sadece diğer hükümetleri veya uluslararası örgütleri değil, yabancı kamuoylarını da hedefleyen politikalar geliştirmek zorunda oldukları bir döneme girildiği bilinmektedir. Günümüzde bilgi, kültür ve iletişim, diplomasi- de anahtar sözcükler haline gelmiştir. İletişim ve bilgi devrimleri ile yeniden yapılanan uluslararası sistemde, kamuoyları ve gündemi etkileme becerisinin önem kazanmasıyla, kamu diplomasisi dış politikanın vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Bugün pek çok devlet, yabancı kamuoylarının gözünde olumlu imaj yaratmak amacıyla aktif kamu diplomasisi çalışmaları yürütmektedir. Ulusal çıkarlar ve amaçlar göz önüne alındığında bu alan, Rusya’nın da hiçbir şekilde ihmal edemeyeceği bir alandır.

Küresel politik aktörlerden biri olan Rusya, uluslararası arenadaki çıkarlarını sağlama konusunda ortaya çıkan zorlukları kaçınılmaz olarak görmektedir. Rusya’nın son on yıldaki imgesinin Soğuk Savaş sırasındaki korkularından muzdarip olduğu ve yeni doğabilecek fobilerden sakınmak şeklinde olduğu belirtilmektedir. (ülke yaşam kalitesini kötüleştirmekte, ancak “imparatorluğu canlandırmayı” planlamaktadır). Aynı zamanda Rusya’nın görüntüsü, Batılı seçkinlerin bazı temsilcileri tarafından desteklenen ve profesyonel olarak Rusya’ya yönelik düşmanlık konusunda uzmanlaşmış bir takım basma kalıp durumları korumuştur. Kültürel ve tarihi mirasın popülerleşmesine dayanarak, Rusya’nın “yumuşak güç” potansiyelini kullanarak bu durumdan kurtulmasının bir yolu vardır. Örneğin yurtdışında Rusça konuşulan diaspora ile etkileşime girme, ülke içindeki yaşam standardını yükseltme ve yumuşak gücün uygulanması için hem geleneksel hem de yeni kurumları kullanmak bunlardan bazılarıdır.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Yüksek Lisans (Kırgızistan)

Bu çalışmada Rusya'nın kullandığı yumuşak güç unsurları araştırılacak ve özellikle Rusya'nın Kırgızistan'daki ülke imajını ne tür faaliyetlerle yürüttüğüne de yer verilecektir.

Abstract

As a result of the new approaches in diplomacy, the understanding of cultural diplomacy has transformed all the citizens who are influential in any field of life who can develop themselves as a diplomat. In recent international relations, the challenge of national interests is now far ahead of classical diplomacy methods such as paper works, diplomatic initiative and diplomatic memorandum. States have now observing a transitional period in which they need to develop policies aiming not only other foreign governments or international organizations, but their public administrations also. Now a days, knowledge, culture and communication have become key words in diplomacy. In international system, which was reshaped by communication and information revolutions, public diplomacy became one of the indispensable elements of foreign policy with the ability to influence the public and the agenda. Nowadays the public diplomacy is actively used by many countries in order to create a positive image to affect the public perception. Taking into consideration the national interests and objectives, this area cannot be neglected by Russia.

Being the global political actor Russia considers the difficulties in protecting its national interests in international arena inevitable. It should be noted that the image of Russia has suffered from its old fears starting from the Cold War and new phobias such as worsen the life quality and efforts to revive the "empire". At the same time, the image of Russia has maintained a number of clichés supported by some representatives of the Western elite, specializing in hostility towards Russia. The way out of this situation is based on the popularization of cultural and historical heritage using the potential of Russia's soft power. It includes interaction with the Russian-speaking diaspora abroad, raise of living standards, and using both traditional and newly established institutions for the application of soft power.

This study is aimed to explore the soft power elements used by Russia and the activities that Russia carries out its image of the country in Kyrgyzstan.

Key Words: *Soft Power, Russia, Kyrgyzstan.*

Giriş

Gün geçtikçe gelişen dünya, her alanda yeniliklere ve değişimlere yol açmıştır. Kendini dış dünyaya daha iyi anlatabilme ve amaçları doğru, etkili bir şekilde aktarabilme ülkelerin yumuşak güç unsurlarına daha fazla yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin uluslararası faaliyetlere önem verme dereceleri de artmıştır. Yakın zamana kadar sert güç, dış politikanın ana aracı olarak kabul edildiyse de bir ülkenin askeri gücü, ekonomik ve teknik potansiyeli, bugün nükleer silaha sahip olmaktan daha önemli hale gelmiştir. Diğer bir etki faktörü de ülkenin ideolojik güvenilirliği ve kültürel çekiciliğidir. Dünyadaki ülkeler kendi aralarında bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarındaki çalışmaları ile bunu kanıtlamaktadır. Ülkeler soğuk savaşla değil, artık gönülleri kazanmaya yönelik politikalarla yönetilmektedir. Bir oyuncunun zorlama araçlarını kullanmadan diğer oyuncuların davranışlarını etkileme yeteneği olan yumuşak güç, günümüzdeki potansiyeli göz ardı edilmemesi gereken en önemli dış politika araçlarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışmada Rusya Federasyonu'nun yumuşak güç unsurlarının, Kırgızistan'a yönelik yaptığı yumuşak güç girişimleri araştırılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, yumuşak güç kavramı üzerinde durulduktan sonra, ikinci bölümde Rusya'nın yumuşak güç kaynakları incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Rusya Federasyonu'nun Kırgızistan üzerinde gerçekleştirmekte olduğu dış politika ve yumuşak güç faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın Türkiye'deki uluslararası ilişkiler alanına önemli bir katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çünkü "Rusya'nın Kırgızistan'daki Yumuşak Güç Unsurları" konulu hiçbir araştırma bulunmamaktadır. Ayrıca Ulusal Tez Merkezi'nin sayfasından arama yapıldığında konuya ilişkin ve Rusya'nın dış politikasıyla ilgili tezlerin oldukça sınırlı olması bu çalışmanın önemini daha arttırmaktadır. Rusya'nın yumuşak gücüyle alakalı, sadece Hasan Selim Özerem'in "Russia's soft power in the post Soviet space" (Sovyet Sonrası Coğrafya'da Rusya'nın Yumuşak Gücü) adlı eserinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma Türkçe literatürün uluslararası ilişkiler alanına zenginlik katacaktır. Makalede literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Yumuşak Güç Kavramı

“Yumuşak güç” yeni neslin politik yöntemi olarak adlandırılabilir. 20. yüzyılın sonuna kadar, diplomatlar, politikacılar ve akademisyenler arasında, bu tür bir politika yapmanın tanımı yoktur. Tehdit ya da iktidar etkisi olmaksızın, ancak sempatik bir yaklaşımla “yumuşak” ifadesi dolaylı bir etki yaratmaktadır.

J. Nye'nin yumuşak güç yaklaşımını şekillendirmedeki kilit nokta, David Rockefeller ile olan yakın ilişkisi olmuştur. Devlet kariyerinden önce, o zaman ünlü olan Üçlü Komisyon'un ana görevlilerinden birisidir. Üçlü komisyon, Amerikan seçkinlerinin en etkili finansal ve enerji grubu olan Rockefeller yapısı tarafından düzenlenmiştir. 1970'lerin başında oluşturulan komisyonun temel amacı, Amerikalı, Avrupalı ve Japon seçkinlerin yeni bir dünya düzeni oluşturma ve SSCB'ye karşı koyma çabalarını koordine etmektir. Üçlü komisyon, devletlerle birlikte bugünün dünya siyasetinin ve ekonomisinin ana aktörleri olan bu uluslar üstü seçkin ağların oluşumu için araçlardan biri haline gelmiştir. Önceki “yumuşak güç” kavramlarından biri, 1930'lu-1940'lı yıllarda yazılan «Cezaevi Defterleri» nde İtalyan filozof A. Gramsci tarafından geliştirilen “kültürel ve ideolojik hegemonya” kavramıdır. Batı Avrupa ve Amerikan neo-muhafazakar çevrelerinde yaygınlaşmıştır. Bu nedenle, Gramsci'de yer alan hegemonyaya ulaşma ilkeleri “yumuşak güç” kavramında açıkça görülmektedir (Dmitriyev, 2005). İlk defa, Üçlü Komisyon'da Nye'in çalışmaları sırasında geliştirilen modern ve en iyi bilinen “yumuşak güç” kavramı 1990'da “Liderliğe Bağlı: Amerikan Gücünün Değişen Doğası” (“Bound to Lead: The Changing Nature of 9 American Power”) kitabında sunulmuştur. Ana çalışmasında çoğunlukla, Joseph Nye mevcut ABD dış politikasını neoliberal teori açısından değerlendirir. Kitapta Nye, dünya siyasetinde, ekonomisinde ve diplomasisinde temel teorilerden biri haline gelen “yumuşak güç”, “esnek güç”, “soft power” kavramını ifade eder. Günümüzde “yumuşak güç” kavramı; sadece politikacılar, siyaset bilimciler ve analistlerden değil, aynı zamanda dünyadaki modern eğitilmiş insanlardan da oluşmaktadır.

Nye, George W. Bush'un dış politikasını, özellikle Irak'taki eylemlerini eleştirir. Yazar, ABD'nin sadece askeri-ekonomik göstergeler açısından değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisinin askeri yöntemlerden çok “yumuşak güç ile ilgili olduğunu savunur. Nye, bipolar yüzleşmenin zayıf-

lamasından ve pratik tükenmeden sonra, klasik anlamda güç kullanma ihtiyacının azaldığını söylemiştir. Dünya sahnesinde askeri ve ekonomik baskıyı bırakmak ve “yumuşak güç” kavramını benimsemek gerektiğini vurgular (Kosolapov, 2004). Asıl mesele Nye’in devletin gücünü iki ana bileşene ayırmasıdır: “sert güç” (“hard power”); “yumuşak güç” (“soft power”). Genel olarak, “sert güç” ile daha fazla ilişki kurmaları daha muhtemel olmakla birlikte, “yumuşak güç” içinde zaten var olabilecek aşağıdaki gibi hususların olduğunu anlamak da önemlidir.

- Belirleme;
- Bir durumu organize etme becerisi;
- Sorumluluk.

Bu iki güç bileşeni arasında ayırım yapmak önemlidir. Bu tür şeyler “sert” kuvvet destekçileri tarafından bile genellikle güç ve saygı olarak algılanır. “Sert güç”e gelince, J. Nye birleşik politik, ekonomik ve finansal gücü ifade etmektedir. Askeri güç, zorlayıcı diplomasi, savaş veya zorlama, caydırma ve savunma tehdidi kullanımını içerir. Ekonomik güç yardım, rüşvet ve ekonomik yaptırımlara işaret eder. “Sert güç” terimi ayrıca baskı ve tehditleri kaldiraç olarak kullanan bir müzakere sürecini tanımlamak için de kullanılabilir (Kulik, 2013).

İlk defa 1990’da Amerikalı araştırmacı J. Nye tarafından 2004 yılında yayınlanan «Soft power: the means to success in world politics» ile sözlüğe “yumuşak güç” terimi kazandırılmıştır (Nye, 1990). J. Nye tarafından 1990’larda ilk kez önerilen “yumuşak güç” kavramı ABD’de belirsiz bir tepkiye ve daha sonraları Rusya’da olumsuz bir tutuma neden olmuştur. J. Nye tarafından öne sürülen itirazlardan belki de en sık kullanılanı bu fikrin yeni bir şey içermemesiydi. Akıl yürütme, insanlığın ortaya çıkmasından bu yana, bazı grupların bir şekilde veya başkalarının diğerlerini “yumuşak bir şekilde” etkilemiş olduğu gerçeğine dayanmıştır. Aynı zamanda, J. Nye’nin ABD’deki konseptini eleştirmenin genel arka planı, “tarihin sonu” ile ilgili öneri olmuştur ve sonuç olarak diğer ülkelerin kamuoyunu etkilemek için herhangi bir özel ihtiyacın bulunmamasıdır.

Bununla birlikte, durum yirmi birinci yüzyılın başlarında dramatik bir şekilde değişmiştir, ABD’de bunun temel olarak 11 Eylül 2001’deki terörist saldırılara bağlı olmasının ardından, Arap dünyası üzerinde Amerikan etkisi stratejisi oluşturma sorunu ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre sonra, “yumuşak güç” kavramı, Rusya’nın dünya sahnesinde etkisinin geri kazanılması fikrinden kaynaklanarak aktif bir şekilde ele alınmıştır. Rusya’da en yaygın “yumuşak güç” anlayışının açıkça baskın olması, karşı tarafı etkilemenin askeri olmayan yöntemleridir. Bu yaklaşımla, ekonomik ve politik baskı, diğer türleriyle birlikte “yumuşak güç” tanımına girer. Ayrıca hem Rusya’da hem de yurtdışında “yumuşak güç” kullanımı genellikle propaganda ile tanımlanır (Risse, 2002).

Birçok durumda “propaganda” kavramı olumsuz bir çağrışıma sahiptir. Böylece “yumuşak güç” olumsuz bir değerlendirme ile ilişkilendirilir. Bu tür yaklaşımlarla, yumuşak güç, propaganda ve askeri olmayan baskı araçları vs. arasında hiçbir fark yoktur. Yirmi yıldan fazla süredir J. Nye kendisinin öne sürdüğü “yumuşak güç” kavramını defalarca açıklamıştır. Aynı zamanda, onun kavramındaki kilit nokta, başkaları veya diğer önermeler, olaylar, eylemler, vb. için çekicilik kavramıydı. Tam da zorlama, baskı ve şantaj yöntemleriyle zıtlık ifade etmektedir. Bu “yumuşak güç” ile propaganda ve aldatma, gerçeklerin değiştirilmesi gibi diğer benzeri etki yöntemleri arasındaki temel farktır. Aslında, karşı taraf gönüllü ve bilinçli olarak bir seçim yaptığında, çekicilik fikri, J. Nye kavramıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan yeni bir şeydir.

Propaganda her zaman çekiciliğe dayanmaz. Dahası, propaganda, insanların “bilinçli güce” izin vermeyen, bilinçliliğinin çeşitli manipülasyon çeşitlerinin kullanımını engellemez. Bu, J. Nye’in esas olarak çalıştığı çerçevedeki, uluslararası ilişkilere neoliberal yaklaşım ile propagandaların kurulu olduğu uluslararası arenadaki partilerin rekabetini öngören gerçekçi yaklaşım arasındaki farkı açıkça göstermektedir. Gerçekçi bir yaklaşımla propaganda ile “yumuşak güç” arasında gerçek bir fark yoktur. Belki de gerçekçi ve neoliberal yaklaşımlar arasındaki en çarpıcı fark, J. Knight’in makalesinde gösterilmektedir. J. Nye kavramın çok popüler hale geldiğini: “Hem siyasi liderler hem de akademik çevrelerin temsilcileri ona “baldaki arı gibi” saldırdılar” diye belirtir. Bununla birlikte, yanlışlıkla J. Nye’ı gerçekçi bir konuma bağlayan J. Knight, herhangi bir gücün temelini “yumuşak” veya “sert” olup olmadığını

nın kendi çıkarları olduğunu savunur. Bu nedenle, yazar “J. Nye’da “yumuşak güç”, egemenliğin tezahürü ve devletin kendi çıkarlarının gerçekleştirilmesinin bir biçimi değil mi?” diye sorar. “Yumuşak güç” kavramını “karşılıklı güç” kavramı ile değiştirebilir. J. Knight, etkileşim sonuçları tüm katılımcılar arasında paylaşıldığında, yani toplamı sıfır olan bir durum olarak tanımlar. Ancak bu durumda, J. Knight’a göre, taraflar arasında elde edilen sonuçların eşit olmayan bir şekilde dağılması olasılığı sorunu vardır. Yazar, devlet dışı aktörler aracılığıyla neoliberal fikirlerin tam ve tutarlı bir biçimde uygulanmasında ikinci diplomasi çizgisinin (devlet dışı katılımcılar diplomasisi) ve benzerlerinde durumdan çıkmanın bir yolunu görmektedir (Knight, 2014).

Bu yüzden, J. Knight gerçekçilik yaklaşımında kullanılan kavramlarla “yumuşak güç” arasındaki farkı açıkça gösterir. Çekicilik de dahil olmak üzere çeşitli araçların pahasına, bir yandan kendi çıkarlarını gerçekleştirme arzusu ve diğer yandan etkileşimin yol açtığı bir durum, karşılıklı zenginleşme ve katılımcıların işbirliği (liberal yaklaşım). Prensip olarak, bu son seçenek, J. Nye kavramında açık bir şekilde tanımlanmamış olmasına rağmen ortaya konmuştur. Bu nedenle, J. Nye tarafından kendi kendini ortaya koyan “yumuşak güç” kavramının uygulanması, çoğu kez J. Nye fikrine aykırı olan çok çeşitli araştırmacılar ve politikacılar tarafından yorumlanmaktadır.

“Bir ülkenin çıkarları doğrultusunda çevresine, yeni süreçler yaratarak şekil verebilmesi” olarak tanımlanan yumuşak güç kavramı, uluslararası ilişkiler literatürüne, ABD’li siyaset bilimci Joseph S. Nye Jr’nin, 1990 yılında, “Zorunlu Liderlik: Amerikan Gücünün Değişen Doğası” (Bound To Lead: The Changing Nature of American Power) isimli kitabını yayımlamasıyla birlikte girmiştir (Nye, 2003).

Soğuk Savaş döneminde sert güç (askeri güç) etkin güç tanımlamasını oluştururken, içinde bulunduğumuz bilgi çağında bu etkinlik (güç) kamuoyunu yönlendirme, ikna ve pazarlık yeteneği olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990 Yılında Joseph Nye’in “yumuşak güç” kavramına göre; küresel sistemin çok kutuplu yapısı, uluslararası örgüt ve medyanın artan etkisi sonucu askeri kapasitenin geri planda kalması ile asimetrik savaş yöntemlerinin üretilmesi ve klasik orduların etkinliğinin azalması, çağımızda “sert/kaba güç”ün önemini azaltmıştır (Aydoğan). Yumuşak güç, bir ülkenin dünya siyasetinde istediği

sonuçlara, onun değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen ülkelerin kendisini izlemesiyle ulaşmasıdır (Halidov, 2014).

J. Nye'a göre, "yumuşak güç" ilk olarak üç kaynağa dayanır: kültür (başkalarına çekici olan kısımlarda), politik değerler (hem yurt içinde hem de yurt dışında uygulanabilir olduğunda), dış politika (meşru olduğu zaman ve ahlakı) (Nye, 2004). Amerika'nın yumuşak güç kaynakları açısından uluslararası sistemin en büyük ülkesi olduğunu iddia ettiği bu eserin ardından Nye, 2002 yılında yumuşak güç kavramına derinlik kazandırmak amacıyla "Amerikan Gücünün Paradoksu, Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz" (The Paradox of American Power, Why The World's Only Superpower Can't Go It Alone) başlıklı kitabını yayımlamıştır (Nye, 1990).

Bir güç kaynağı ve güç aracı olarak "yumuşak güç", "sert güce" karşı çıkar. Sert güç kaynakları askeri gücü, ekonomik yaptırımları ve diplomatik baskıları içerir. Sert gücün araçları- dikte, tehdit, zorlama, rüşvettir.

Gayretli şiddetin aksine iktidar amaçlı çekici görüntüler kullanma fikrinin yeni olmadığı belirtilmiştir. Geçmişin çeşitli düşünürlerinde bu görüş geniş bir şekilde yer alır. (eski Çin filozofu Lao-Tse'nin öğretileri, A. Gramsci ve diğerlerinin hegemonyasının öğretisi). Bununla birlikte, uzun yıllar boyunca yumuşak güç kavramı üzerinde yaptığı çalışmalarda ayrıntılı tanımını veren, "yumuşak güç" stratejisinin kullanılmasının önemini kanıtlayan ve ayrıca bu kavramın teorik ve pratik dönüşlere dahil edilmesini teşvik eden J. Nye olduğuna inanılmaktadır.

Modern literatürdeki "yumuşak" ve "sert güç" kaynaklarının oranının tarihsel dinamiklerini analiz ederken, uluslararası iletişimde "sert gücün" önemindeki bir düşüş ve "yumuşak gücün" önemindeki bir artış olduğunu vurgulamak gelenekseldir. Bunun nedeni, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkileri düzenleyen bir sistemin yaratılması gerçeğidir. Temel amaç, savaştan sonra gelecek nesilleri savaşın tehlikesinden kurtarmaktır. Devletin gelişimin önceliği, esasen askeri olmayan yöntemler kullanarak kendi rekabet gücünü arttırmak olmuştur.

Genel olarak, yumuşak güç ve sert güç birbiri ile şöyle karşılaştırılabilir:

- a) "sert" ve "yumuşak güç" birbirinin yerine geçebilir;
- b) Bu tür güçler birbirini tamamlar, bu yüzden kapsamlı bir şekilde kullanılmaları gerekir;

c) Birbirlerini değiştirmez ve birbirlerini tamamlamazlar. Karmaşık ilişkiler ile karakterize edilirler ve kültürel, davranışsal, ulusal bağlamda odaklanarak durumsal olarak uygulanmaları gerekir.

Aynı zamanda, yapılandırmacılık ve neoliberalizm temsilcileri, modernleşme ve liberalleşmenin modern koşullarında “yumuşak gc”n çok daha önemli olması gerektiğine inanırken, gerceğçi bir bakış açısına sahip bilim adamları, “yumuşak gc” potansiyelini abartmanın tehlikeli olduğuna inanmakta, tam tersi askeri ve ekonomik zorlama yöntemlerinin daha önemli olduğunu savunmaktadırlar.

Rusya'nın Yumuşak Gc Unsurları

Herhangi bir devletin dış politikasının temel görevi, uluslararası arenadaki etkisini gclendirmektir. Bu hedeflere askeri ve ekonomik baskı yolları kullanılarak ulaşmak mümkündür. Bu da “yumuşak gc” ile yapılabilir. Yumuşak gücü kültürel ve ideolojik gerekçelerle takipçileri ve mttefikleri cezbetmek olarak tanımlayabiliriz.

Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya, Kore ve diğer ülkelerden bilim adamları, devlet gelişimi için bir strateji oluşturulması için bilişsel ve politik potansiyelinin değerlendirilmesi olan “yumuşak gc” kavramının teorik yorumuna aktif olarak katılmaya başlamıştır.

Rusya'da “yumuşak gc” kavramı daha yakın bir zamanda modern politik söylemin bir parçası olmuştur. Bu arada bugün yumuşak gc kavramını araştırmalarının özel bir konusu yapan bir yazarlar çemberi oluşturmuştur. Bu konudaki çalışmalar arasında V.M. Kapitsyna, M.M. Lebedeva, E.G. Ponomareva, O.F. Rusakova, O.V. Stoletov ve diğerleri kapsamaktadır. şu anda Rusya Dışışleri Bakanlığı (Moskova) ve Rusya Bilimler Akademisi (Yekaterinburg) Ural şubesi Felsefe ve Hukuk Enstitüsü yumuşak gc çalışması için bilimsel merkezler oluşurmaktadır.

Rus araştırmacılar, yumuşak gc stratejisinin politik uygulamada kullanılmasın önündeki engelleri belirleyen “yumuşak gc” kavramının temelini arıyorlar. Bazı makalelerde (rneğin, VM Kapitsyn'e bakınız) “yumuşak gücün” Rusya'nın hâkim olduğu bir mekanizma olarak değil, Batı'dan ve birçok doğu devletinden gelen bir tehdit olarak değerlendirilmesi karakteristiktir. Ayrıca

eski SSCB ülkelerinde Rusya'nın etkisinin geri kazanılması gerektiğini de vurgulamaktadır (Rus dili ve kültürüne olan ilginin desteklenmesi-bkz. G. B. Kasirin).

Modern Rusya'nın "yumuşak gücünün" kurumsallaşması süreci çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. Birincisi, sosyopolitik söylemde "yumuşak güç" kavramına ilişkin görüş sisteminin, bu konudaki faaliyetlere yönelik tutumlara göre oluşturulmasıdır. Başka bir deyişle, Rusya'nın siyasi elitleri tarafından "yumuşak güç" olarak anlaşılan şey, bu yönde gerçek faaliyete geçen şeydir. İkincisi, "yumuşak güç" uygulamasıyla ilgili faaliyetleri düzenleyen norm ve yasaların oluşturulmasıdır. Üçüncüsü, "yumuşak güç" uygulaması açısından belirli işlevleri yerine getirmeyi amaçlayan bir devlet ve devlet dışı kuruluşların oluşmasıdır.

Son zamanlarda, Rusya'da "yumuşak güç" olarak adlandırılan sorunlar aracılığıyla kamunun iki ilgi alanını gözlemleme fırsatı ortaya çıkmıştır. İlk kez 2012–2013'te V. Putin'in 27 Şubat 2012 tarihinde "Moskova Haber" gazetesindeki yayınlanan "Rusya ve Değişen Dünya" adlı seçim yazısında ve daha sonra bir dizi başkanlık kararnamelerinde ve konuşmalarında, meclis kararları ve Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın materyallerinde gözlemlemek mümkündür. Şubat 2013'te onaylanan Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptinin yeni sürümünde "yumuşak güç" kavramı, yasal formülasyonu "sivil toplumun yetenekleri, bilgi ve iletişim, insancıl ve diğer alternatif klasik diplomasi yöntemlerine dayanan dış politika görevlerini çözmek için kapsamlı bir araç seti" olarak almıştır.

Bu konudaki ikinci dalga, Ukrayna krizinden ve çevresindeki koşullardan kaynaklanmıştır. Ukrayna'daki Rusya'nın çalışmamasının rakiplerden ve rakiplerin eylemlerinden farkı, büyük ölçüde kültürel, dilsel ve tarihsel yakınlık faktörlerine dayanarak olmasıdır. Ekonomik bağlar ve güçlü Rus diasporası, bir dereceye kadar tüm bunları kendi başına, fazla çaba sarf etmeden hareket edeceğini umuyordu, rakipleri ise sürekli olarak ülkedeki varlığını arttırmaya yatırım yapmış ve nüfusu Batıda değil, aynı zamanda Ukrayna'nın doğusunda sivil toplum için kendi hedefleri olarak Avrupa fikri ile baştan çıkarmıştır. (Kosachev, 2014)

Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptine ek olarak, modern Rusya’da yumuşak gücün kurumsallaşması sürecinin normatif bir bileşeni şeklinde göz önüne alındığında, Rusya Federasyonu’nun “yumuşak gücün” uygulanmasına ilişkin politikasını kavramsallaştıran ve yönlendiren bir dizi başka belge de dikkate alınmalıdır. Genel liste aşağıdaki belgeleri içerir:

- Rusya Federasyonu Anayasası;
- Rusya Federasyonu’nun dış politika konsepti;
- Rusya Federasyonu devlet uluslararası kalkınma yardımı alanındaki devlet politikası konsepti;
- Rusya Federasyonu’nun yurtdışındaki Rus dilini desteklemesi için devlet konsepti;
- Rusya Federasyonu Bilgi Güvenliği Doktrini;
- Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı tarafından 18 Aralık 2010 tarihinde onaylanan kültürel ve insani işbirliği alanındaki politikanın ana yönelimleri;
- Rusya Federasyonu’nun insani, askeri, siyasi, kültürel, kanun yaptırımı, bilgi ve diğer işbirliği alanlarında uluslararası anlaşmaları.

Tüm bu konuların ve kamu diplomasisi programlarının geliştirilmesine ek olarak, modern Rusya’nın “yumuşak gücünü” arttırmada önemli bir faktör, yabancı ülkelerle olan insani iş birliğidir. Aynı zamanda, bu iş birliğinin ana alanlarını ve bu alanlarla ilgili özel önlemleri tanımlamak mümkündür (<http://rs.gov.ru>).

- Göç (Rusya Dışişleri Bakanlığı ve Rossotrudnichestvo (Rus bilim ve kültür merkezi) aracılığıyla):
  - Rus pasaportlarının Pridnestrovskaja Moldavskaia Respublika, Güney Osetya, Abhazya sakinlerine verilmesi;
  - Rusya Federasyonu’na yurtdışında yaşayan Rus vatandaşlarının gönüllü olarak yeniden yerleştirilme programı (2012 yılından itibaren).
- Eğitim ve bilim (Rusya Federasyonu Hükümeti, A.M. Gorchakov Kamu Diplomasi Fonu, Rossotrudnichestvo, Birleşik Devletler Topluluğu ülkelerinin İnsani İşbirliği için Eyaletler arası Fon, Rus Dünyası Vakfı):

- Yabancı uyruklu vatandaşların eğitimine yönelik kotaların bütçeye göre Rus eğitim kurumlarında dağıtılması (2008 yılından itibaren 15.000 kota verilmiştir);
- Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü üye devletlerinin ve Birleşik Devletler Topluluğu ülkelerinin genç uzmanları için “Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü Akademisi” güvenlik eğitimi programı (2013 yılından itibaren);
- Rusça konuşan öğrencilerin, mezun öğrencilerin ve Rusya’nın dış politika konularının incelenmesinde yer alan öğretmenlerin bireysel bilimsel stajları (2013 yılından itibaren);
- Yabancı ülkelerdeki Rus eğitim kurumları için ulusal personelin eğitimi (yıllık 297 burs olanakları 2008 yılından itibaren);
- Rus Bilim ve Kültür Merkezine dayalı Rusça öğretilmesi (2008 yılından itibaren);
- BDT Ağ Üniversitesinde eğitim (2011 yılından itibaren yıllık 70 kota);
- Uluslararası Nükleer Araştırmalar Ortak Enstitüsü’nde burslar ve stajlar (2010 yılından beri yıllık 50 kota);
- Yabancı üniversiteler temelinde Rusya merkezlerinin kurulması (2008’den günümüze 43 yabancı ülkede 95 merkez);
- Yabancı üniversiteler temelinde Rus dünyası ofislerinin oluşturulması (2008’den günümüze 53 yabancı ülkede 136 ofis);
- “Rus dünyasının profesörü” programı (2011’den günümüze);
- “Rus dünyasının öğrencisi” programı (2013’ten günümüze);
- Rusya’da ikamet eden yabancı göçmenler için eğitim programı (2011’den günümüze).
- Gençlik politikası (A.M. Gorchakov Kamu Diplomasi Destek Fonu, Rossotrudnichestvo aracılığıyla):
  - “Gelecek İçin Diyalog” programı (2011’den günümüze 18 eyaletten gençlerin katılımıyla);
  - Diplomatik seminer “Rusya-Ukrayna-Belarus” (2012’den günümüze);
  - “Baltık Diyalogu” Programı (2012’den günümüze);

- “Kafkas diyalogu” programı (2012’den günümüze);
- Hazar Gençlik Okulu (2012’den günümüze);
- Orta Asya’daki Genç Uzmanlar Okulu (2012’den günümüze);
- Yabancı ülkelerin gençleri için kısa süreli çalışma turlarının “Yeni Nesil” programı (2011’den günümüze).
- Kültür (Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı Rossotrudnichestvo aracılığıyla):
  - Rossotrudnichestvo, dünyanın 80 ülkesinde 93 temsilcilik tarafından temsil edilmektedir: 69 Rus bilim ve kültür merkezi (bunların 8’i Rus Bilim ve Kültür Merkezinin) 61 ülkede, 22 ülkede 24 ajans elçilik temsilciliğinde;
  - Yabancı ülkelerin kütüphanelerinde Rus dili, edebiyatı ve kültürü kitaplarının dağılımı (“Rus Kitabı Bir Hediyedir!” eylemi, 2011’den günümüze 76 yabancı ülkede);
  - “Avrupa ile Asya arasında Rus dili” internet konferansı, Rus Dili ve Edebiyatı alanında “Benim Rusçam” Dünya Dil Kültürü Yarışması (2013, dünyanın 70 ülkesinde).
- Sivil toplum sektörünün desteklenmesi - demokrasinin desteklenmesi, insan hakları, ifade özgürlüğü (A.M. Gorchakov Kamu Diplomasi Destek Fonu, BDT ülkelerinin İnsani İşbirliği için Eyaletlerarası Fonu):
  - Rusya Federasyonu’nun dış politika kursunun uygulanmasına yönelik Rus sivil toplum kuruluşlarının projelerine destek verilmesi ve Rus uzmanların uluslararası etkinlik ve konferanslara katılımı (2010’dan günümüze);
  - BDT üye devletlerinin (2007’den günümüze) insani iş birliği faaliyetlerini organize etmeyi amaçlayan Birleşik Devletler Topluluğu ülkelerinin İnsani İş birliği için Eyaletler arası Fonunun (Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Özbekistan) kurulmasına ilişkin anlaşmaya katılan ülkelere STK’ların faaliyetlerine destek;
  - Rusya Federasyonu dış politikasını uygulamaya yönelik Rus sivil toplum kuruluşlarının projelerine destek (2007’den günümüze).

- Konuşma özgürlüğü, gazeteciler ve medyaya destek (Rossotrudnichestvo, Rusya Devlet Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Şirketi, Mir TV Şirketi, “Rusya Bugün” Haber Ajansı):
  - Rusya’da televizyon kanallarında Rusça yayın yapan Rusya-24, MIR, RTVi (1992’den günümüze);
  - “Russia Today” TV kanalında İngilizce yayın yapan Rus haber yayını (2005’ten günümüze) (www.rs.gov.ru).

Rusya Federasyonu insani politikasını uygulayan yukarıdaki program ve örgütlerin listesini inceleyerek, modern Rusya’nın “yumuşak gücü” ile kurumsallaşma vektörünü spekülatif olarak belirlenebilir. Çeşitli girişimlerin başlatılmasında en büyük faaliyet dönemi olarak 2008’den 2013’e kadar süren zamanı belirlemek ve çalışma alanlarından sorumlu birkaç koordinasyon organı olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Rusya ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu alanındaki vatandaşları desteklemeye ve ikili anlaşmalarla hak ve özgürlüklerini korumaya özel önem vermektedir. Şu anda Avrasya Birliği projesinin daha başarılı bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunacak olan Rusya için genç personelin eğitim ve öğretim merkezinin korunması hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda Gorchakov Vakfı genç uzmanlar için (“Orta Asya’daki Genç Uzmanlar Okulu”, “Gelecek için Diyalog”, “Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü Akademisi”) yetkili Rus politikacıların ve siyaset bilimcilerinin katılımıyla yılda birkaç kez yüksek düzeyde faaliyet gösteren bilimsel ve eğitsel programlar yürütmektedir. Ayrıca, Kırgız STK’ları projelerinin uygulanması için Gorchakov Vakfı’ndan hibe alma fırsatına sahiplerdir (Muratalieva, 2014).

Bunlar dışında V. Kostamarov inisiyatifiyle kurulan “Puşkin Enstitüsü” nün çalışmalarında üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. Kostamarov başkanlığıyla 1966’da M.V. Lomonosov isimli Moskova Devlet Üniversitesinde Rus dilinin Bilimsel ve Metodoloji Merkezi kurulmuştur. Aynı zamanda, Uluslararası Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmenleri Birliği kurulmuştur. Kurumu 1990’dan 2003’e kadar V.G. Kostamarov yönetmiştir. Rus dilinin bilimsel ve metodolojik merkezi, Rus öğretmenlerinin Rusya ve yurtdışındaki etkinliklerinin organizatörü olmuştur. Burada Rusçayı yabancı dil olarak öğretmek için

geliştirilen yöntemler Rusça ve Rusça öğretmenlerinin mesleki faaliyetlerinin temeli haline gelmiştir.

1972'den beri Rusçada Uluslararası Okul Olimpiyatları düzenlenmektedir. 1973 yılında Rus Dili Bilimsel ve Metodoloji Merkezi Rus Dili Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. 1998'de A.S. Puşkin isimli devlet statüsünü almıştır. 2000 yılında Puşkin Enstitüsünde filoloji fakültesi açılmıştır. 2010 yılında Puşkin Enstitüsünde “Rus Dünyası” Vakfının uluslararası projesinin olan “Rus Merkezi” açılmıştır.

Puşkin Enstitüsü, 2014 yılından bu yana Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından başlatılan Rus Dili ve Eğitimini Rusçada tanıtmak için geniş bir Rus Programı için bilimsel-metodolojik ve bilgi-analitik merkezinin işlevini yerine getirmektedir.

2015 yılında Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı Enstitüye Rusça dilinin ve Rusçanın eğitiminin desteklenmesinde iş birliği için Federal Kaynak Merkezi statüsü vermiştir.

Kurulduğu zamandan bu yana “Puşkin Enstitüsü” yaklaşık 500 bin mezun kazanmıştır. Her yıl Avustralya, Avusturya, Bulgaristan, Brezilya, Macaristan, Vietnam, Almanya, Hindistan, İspanya, İtalya, Çin, Kuzey ve Güney Kore, Meksika, Polonya, Romanya, Slovakya, ABD, Türkiye, Finlandiya, Fransa, Çek Cumhuriyeti, Güney Kore, Japonya da dahil olmak üzere 90 ülkeden genç insanlar okumaya gelmektedirler.

Misyonu, Rus dilinin dünyadaki dağılımı ve desteğidir. Rusçayı yabancı dil olarak öğretmek, Rusça öğretmenleri için beceri seviyesini geliştirmek, Rusça öğrenmek için bilimsel ve metodolojik materyaller ve sözlükler geliştirmek, Rusçayı yabancı / yerli olmayan / yerli olarak test etmek Puşkin Enstitüsünün başlıca faaliyetleridir (www.pushkin.institute).

Rusya'nın Kırgızistan'daki Yumuşak Güç Politikaları

Rusya için “yumuşak güç”, bölgesel güvenliği sağlama konusunda bir tür gölge (ama zorunlu) diyalogudur. Bugün, Rusya dahil birçok büyük devlet, Orta Asya'daki siyaseti, ekonomiyi ve sosyal hayatı etkilemeye çalışmaktadır. Özellikle Rusya hariç, Kırgızistan'daki “yumuşak güç” enstrümanları

Çin, Türkiye, ABD, Almanya ve Arap ülkeleri tarafından kullanılmaktadır. Örneğin, Kırgızistan’da Türk üniversitesi ve bir Türk lisesi vardır; USAID, Flex ve Work and Travel ABD programları, “American Corner”; Orta Asya bölgesinin Alman iş birliği ve kalkınma programları, hayır vakıfları, DAAD, Au Pair programları uygulanmaktadır; camiler Arap ülkelerinin parası üzerine kurulmaktadır. Şimdiye kadar, birkaç yüzyıldan beri gelişen tarihi, kültürel, politik ve ekonomik bağlar göz önüne alındığında Rusya, Kırgızistan üzerindeki etkisi bakımından lider olmaya devam etmektedir, ancak diğer ülkelerin “yumuşak etkisi”, Rusya’nın Orta Asya bölgesindeki konumunu daha az olumlu hale getirebilir.

12 Ağustos, 2015’ ten bu yana, Kırgızistan Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) Antlaşması’na Rusya, Belarus, Kazakistan ve Ermenistan ile eşit düzeyde tam bir katılımcı olmuştur (Bugaeva, 2015). Rusya, son on yılda kadife devrimlerle kaplı bir ülkede “yumuşak güç” araçlarıyla çok çalışmıştır. Moskova, Kırgızistan’a sosyal tesislerin yenilenmesi için, eğitim sistemi için, sağlık alanı ve gıda güvenliğini destekleyecek projeler için fon ayırmaktadır.

Rusya, “Kırgızistan’ın Narın ili Entegre Gelişimi” projesi için 3,5 milyon dolar tahsis etmiştir. Proje, Narın bölgesinin sosyoekonomik gelişimi için koşulların yaratılmasını, tarımsal üretimin ve tarımsal ürünlerin işlenmesinde ve teknik temelini güçlendirerek, mesleki eğitim sistemini iyileştirerek, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimini teşvik ederek koşulların sağlanmasını içerir.

Kırgız-Rusya ilişkilerine tarihsel olarak bakarsak, “yumuşak güç” yüz yıldan fazla bir süredir var olup, piyasalar için doğal ve mantıklı bir mücadele çerçevesinde tampon güvenlik bölgelerinin daha az zayıf devlet varlıklarına finansal sübvansiyonlar yoluyla genişletilmesi, teknolojik zincirlerine, ortak eğitime, teknolojik standartlara ve tek bir bilgi alanına dahil olan bir sorumluluk olarak algılanmaktadır. En düşük tahminlere göre, Kırgızistan’daki Rus mezunlarının sayısı 15.000 kişidir, ancak daha önemlisi, 40 yaşın üzerindeki nüfusun tamamı “aynı ülkede yaşam sürdüğünü” (SSCB) hatırlamaktadır. Kırgızistan’da ortak tarihin bir buçuk yüzyıldan sonra, Rus dilinin önemli bir rolü, benzer zihniyet, milyonlarca ortak kader, kurum ve uygulamanın birbirine yakınlığı ve entegrasyonu, Rusya 2000 yılının ortalarından bu yana krediler ve hibeler

tarafından desteklenen en güçlü kültürel, bilgi verici “yumuşak güce” sahip olan ülkelerden biridir. Sadece son yıllarda, Rus tarafı 489 milyon dolar tutarında borcunu kapatmıştır ve 2010-2012 döneminde 45 milyon dolardan fazla insani yardım sağlamıştır. 2013 yılında 25 milyon dolar ve 20 bin ton tahıl hibe tahsis etmiştir. Ayrıca, hidroelektrik sektöründe (Kambarata hidroelektrik santral 1 ve hidroelektrik santrallerinin Üst Narın kaskadı inşaatı) yapılan yatırımlar için yaklaşık 2,5 milyar dolar tutarında bir anlaşmaya varılmıştır. Aynı zamanda, cumhuriyetin Rusya Federasyonu’nun Avrasya yapılarına katılması için uygun koşulların sağlanması amacıyla, sadece finansal yükümlülükler üstlenmemiştir (Kırgızistan’ın CU’ya katılması için yol haritasının öngördüğü finansman için 200 milyon dolarlık bir hibe tahsis edilmesi, Kalkınma Fonu’nun oluşturulması için) ve tüm tarife dışı yasakları kaldırarak, Kırgızistan üreticilerinin meyve, sebze ve et ürünlerini ihraç etmeleri için eşi görülmemiş bir fırsat sağlamıştır. Rusya Federasyonu, cumhuriyete silahlı kuvvetlerinin savaş etkinliğini sürdürmede 1.1 milyar dolar tutarında silahlanma yardımını sürdürmektedir (Ermatova, 2015).

Üniversitelerin çoğunda eğitim Rusça olarak yapılır. Hem Bişkek’te (St. Vladimir Okulu) hem de bölgelerde Rusça konuşulan özel okullar da vardır.

Rusya yumuşak gücünün ana etkenlerinden biri Rus Bilim ve Kültür Merkezleri aracılığıyla Kırgızistan’da faaliyet gösteren Rossotrudnichestvo kurumudur. Ajans, 2011’den bu yana “Yeni Nesil” programını uygulamaktadır (yabancı ülkelerin siyasi, kamu, akademik ve iş çevrelerinin genç temsilcilerinin Rusya Federasyonu’na kısa süreli çalışma gezileri). Kırgızistan okul çocukları için, Rus elçiliği ve Rossotrudnichestvo daimi olarak festivaller ve yarışmalar düzenlemektedir. 2014 yılında 47 okul (12 ila 16 yaş arası) çalışma turları programı kapsamında Rusya’ya gönderilmiştir. 2014 yılına kadar, Kırgızistan’dan Rossotrudnichestvo’dan başvuranların bütçesine ilişkin eğitim kotası 175’ten 419’a çıkarılmıştır. Ek olarak, Rus üniversiteleri kontenjanları dahilinde Kırgızistan’dan 290 başvuru yapmıştır. Kırgız Cumhuriyeti’nin 130 vatandaşı Rus üniversitelerinde devlet destekli eğitim görmeye başlamışlardır. Ayrıca CSTO, SCO, BDT, Acil Durumlar Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Federal İlaç Kontrol Servisi doğrultusunda yerler tahsis edilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, Rus üniversitelerinde Kırgızistanlı yabancı vatandaş ve

vatandaşların eğitimi için kotalar ayırmaktadır. Federal Hedef Programı “Rus Dili” çerçevesinde Rossotrudnichestvo, Rusya’nın Rus dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili kitapları Kırgızistan’daki okullara getirmektedir (www.24.kg).

Kırgızistan Cumhuriyetinde 10.800 öğrencisi olan B. Yeltsin ismini alan Kırgızistan-Rusya Slav Üniversitesi de bulunmaktadır. Çoğu okul dersleri yalnızca Rusça olan ders kitaplarıyla sağlanmaktadır. 2013 itibariyle, Kırgızistan nüfusunun %83’ü Rusça bilmektedir. Kırgızistan’da eğitim veren okulların, ülkedeki toplam öğrenci sayısının %64’ünü ya da tüm öğrenci sayısının %73,1’ini Kırgız okulları, Rusça eğitim veren okullar ise %9,14 veya öğrencilerin %17,9’unu, Özbek okulların %5,5 veya öğrencilerin %8,7’si, Tacikçe %0,3 ve karma okullar %21,2 oluşturmaktadır (Berdakov, 2015).

Kırgızistan’da Kırgız-Rus Slav üniversitesi bulunmaktadır. Üniversite kısmen Rusya tarafından finanse edilmektedir. Üniversitenin web sitesi, “BDT üyesi ülkeler arasında eğitimsel, bilimsel ve kültürel iş birliğinin etkinleştirilmesinde, eğitim ve bilim alanında entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesinde ve Kırgızistan’daki Rus vatandaşlarının eğitim ve kültürel gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir rol oynadığını” söylemektedir.

Eğitim alanındaki diğer iş birliği alanlarında, Rus üniversiteleri Kırgızistanlı öğrencilere bütçe ayırmaktadır. Ayrıca, Rus dili ve edebiyatı öğretmenleri için ileri eğitim kursları düzenlemektedir.

“Yumuşak güç” ün ana iletkenlerinden biri, Rus bilim ve kültür merkezleri aracılığıyla Kırgızistan’da faaliyet gösteren Rossotrudnichestvo kuruluşudur. Ajans, 2011’den bu yana “Yeni Nesil” adlı programı uygulamaktadır (yabancı ülkelerin siyasi, kamu, akademik ve iş çevrelerinin genç temsilcilerinin Rusya Federasyonu’na kısa süreli çalışma gezileri). Eğitim Bakanlığı, federal bütçe pahasına, Kırgızistan’dan Rus vatandaşlarına ve yurttaşlarının eğitimine yönelik kontenjanlar ayırmaktadır. Federal hedef programı “Rus Dili” çerçevesinde, Rossotrudnichestvo, Rusya’nın Rus dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili literatür ve ders kitaplarını Kırgızistan’daki genel eğitim okullarına getirmektedir.

Halen bazı bilim adamları, Kırgızistan’da Rusya tarafından “yumuşak güç” politikasının uygulanmasını incelemektedirler. Örneğin, Kırgızistan ve Rus-

ya arasındaki temas noktaları, Kırgız Cumhuriyeti’ndeki dönüşümler ışığında nasıl değiştikleri konusunda çalışmalar vardır (Urmanbetova, 2014); Rus örgütleri ve Orta Asya’daki “yumuşak etkiye” atfedilebilecek faaliyetleri analiz edilmiştir (Lebedeva, 2014); Kırgızistan nüfusunun ulusal kimliğinin oluşumu sorunları ve nüfusunun Rus kısmının bu süreçlerdeki rolü ele alınmaktadır (Osuli, 2014). Gazetecilerin bu süreçler boyunca bir veya başka bir bakış açısını ifade ettikleri sosyal ve politik yayınlarda birçok yayın bulabilirsiniz. Ancak, “yumuşak etki” araçlarının kullanılması sonucu, Kırgızistan kamuoyunda Rusya imajının henüz ayrıntılı bir analizi yapılmamıştır. Bu yazıda bu soruya değinilmesi planlanmaktadır.

Kırgızistan’ın büyük şehirlerinin nüfusu hâlâ çoğunlukla Rusça konuşmaktadır. Rus dilinin yaygınlığı, Rus medyasının bölgede daha sonra Rusya’nın siyasi süreç algılarını yayınlayan geniş bir izleyici kitlesi bulmasını sağlar. Rus devletinin Kırgızistan’da olumlu bir imaj yaratması için bugüne kadar geliştirilen ve uygulanan projeler etkin bir şekilde uygulanmaktadır. Gallup şirketinin anketine göre, nüfusun %79’u Rusya politikasını desteklemektedir (www.rus.azattyk.org).

2016 yılında “Instrumenty “Myagkoy Sily”, Formirovanii Imidzha Rossii Kyrgyzstane” (Kırgızistan’da Rusya imajının oluşumunda “Yumuşak Güç” Araçları) makalesinin yazarlarından biri, resmi bir anket kullanarak Kırgızistan halkının gözünde Rusya imajının sosyolojik bir çalışmasını yapmıştır. Kırgızistan’ın farklı şehirlerinde yaşayan 150 kişi ile röportaj yapılmış, 18-35 yaş arasındaki katılımcılar tarafından çevrimiçi bir anket doldurmuştur. 36-79 yaş arasındaki katılımcılar ise anketin bildiri metnini doldurmuşlardır. Anket katılanların %50’si kadınlar ve %50’si erkeklerdir; bunların %29’u 18-27 yaş arasında, %20’si 28-23, %16’sı 38-47 yaş, %21’i 48-57 yaş ve %14’ü Kırgızistan sakinlerinin cinsiyet ve yaş yapısına karşılık gelen 58 yaş ve üstü insanlardır.

Çalışmadaki Rusya görüntüsü, mümkün olan azami yumuşak güç aracı sayısının etkisine bakılarak kapsamlı bir şekilde çalışılmış, ancak anket sonuçlarına göre en önemli unsurlardan birkaçının yanı sıra oluşturulması için etkili yumuşak araçların bir kısmı tanımlanmıştır. Rusya’nın Kırgızistan’da kullandığı “yumuşak güç” araçları şu şekilde sınıflandırılabilir: ekonomi alanındaki

kültür projeleri, kültür, bilim, eğitim, sosyal projeler, spor projeleri, medya projeleri. İnsani örgütler ve Rossotrudnichestvo gibi vakıflar Kırgızistan’da faaliyet göstermektedir.

Böylelikle, Rusya imajının en önemli unsurları olarak; ülkenin küresel ve bölgesel durumu, ülke liderinin imajı ve sıradan, ortalama bir Rus imajı oluşturulmuştur. Çalışma ayrıca görüntünün bu yönlerinin oluşmasında kullanılan temel araçların medya olduğunu göstermiştir.

Rusya’nın imajı hem olumlu (komşu, ortak, yardımcı, savunma, ağabey) hem de olumsuz (işgalci, pragmatist ve saldırgan) birçok “mikro-imege” den oluşmaktadır.

Kırgızistan nüfusunun Rusya hakkında bilgi aldığı ana kanalların başında televizyon, radyo, yazılı medya ve internet gelmektedir. Kırgızistan’ın bilgi alanında, Rus medyası (TV, gazeteler, radyo, sosyal ağlar (odnoklasniki, mail.ru) Anglo-Türkçe-Çince-Türkçe kaynaklara göre neredeyse tamamen bir avantaja sahiptir. Kırgızistan Cumhuriyeti’ndeki dijital uydu televizyon paketlerinde en az 50 Rus televizyon kanalı bulunmaktadır (örneğin, en fazla 4 Türkçe). Aşağıdaki Rus TV kanalları Kırgızistan Cumhuriyeti’nde genel erişim ile yayınlanmaktadır: “Pervyi”, “Rusya”, “NTV”, “REN-TV” ve “MIR” (Berdakov, 2015).

Kırgızistan topraklarında çok sayıda Rus radyo istasyonu yayın yapmaktadır ve bunun yanı sıra “Argümanlar ve Gerçekler”, “Komsomolskaya Pravda”, “Rossiyskaya Gazeta” ve diğerleri gibi Rus medya unsurları faaliyet yürütmektedir. Ankete göre, ankete katılanların çoğu, bir şekilde veya başka bir şekilde, Runet -sosyal ağların (Odnoklassniki, V Kontakte, My World), e-postayı (Mail.ru, Yandex), daha az sıklıkla- arama motorlarının “ürünlerini” kullanmaktadırlar. Kırgız vatandaşları, Kırgızistan’daki analogların bulunmamasından dolayı Runet’i bir bilgi kaynağı olarak kullanmaktadırlar. Ankete katılanların %73’ü en popülerleri İlk Kanal ve Rusya TV kanalı tarafından yayınlanan Rus haber programlarını izlemektedirler. Rus kanalları, Kırgızistan’daki “yumuşak gücün” ana aracıdır. Nüfusun çoğunluğu Rus TV şirketlerinin programlarını izlemeyi tercih ettiğinden, Rus TV kanalları ciddi bir “yumuşak güç” aracıdır. Bugün ülkenin izleyicilerinin çoğu dünyadaki haberi

ve durumu Rus televizyon kanallarının programlarından öğrenmektedirler. Bunun nedeni, birçok Kırgızistan vatandaşlarının SSCB'nin başından beri Rusya'nın ana kanallarını izlemeye alıştıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, önemli bir faktör, hemen hemen her ailenin Rusya'da yaşayan ve çalışanlara sahip olmasıdır. Bu nedenle, çoğu Kırgız halkının Rus bölgelerinde neler olduğunu bilmesi önemlidir (Savçuk, Frans, Babyuk, 2017).

Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki ana eğitim merkezi olarak Rusya'nın rolünün güçlendirilmesi, Konsept'te, Rus eğitim kurumlarında yabancı ülkelere yönelik ulusal personel eğitimi alanındaki devlet politikasının öncelikli yönlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu, BDT üyesi devletlerle eğitim alanında iş birliğinin, 21. yüzyılda sürdürülebilir siyasi, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişimin merkezi haline gelebilecek bir devletler topluluğu oluşturarak, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'na yönelik politik hedefine dayandığı gerçeğiyle açıklanmaktadır. Bu bağlamda, asıl görev, Rusya'nın Milletler Topluluğu'nun ana eğitim merkezi olarak yerini almaktır.

Rusya'nın daha belirgin yumuşak güç unsurlarının biri Halka Açık Anonim Şirket "Gazprom", küresel bir enerji şirkettir. Ana faaliyetleri; jeolojik keşif, üretim, nakliye, depolama, gaz işleme, gaz kondensat ve yağlarının satışı, gazın motor yakıt olarak satışı, ayrıca ısı ve elektrik üretimi ve satışlarıdır. "Gazprom", misyonunu tüketicilere ürün tedarikinde güvenilir, verimli ve dengeli bir doğal gaz, diğer enerji kaynakları halinde görmektedir. "Gazprom" dünyanın en zengin doğal gaz rezervine sahiptir. Dünya gaz rezervleri içindeki payı %16, Rusya genelinde ise %71'dir (www.gazprom-neft.ru).

"Gazprom Neft Asia", Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki en büyük petrol tüccarlarından biridir. Başlıca faaliyetler, petrol ürünlerinin toptan ve perakende satışlarıdır. Bugün Gazprom Neft Asia, kalite ve güvenilirlik ile ilişkilidir. Şirket, Kırgızistan'a istikrarlı bir petrol ürünleri tedariki ve ekonominin güvenilir bir ayağını garantilemiştir.

27 Mart 2019 yılında Kırgızistan Başbakanı Muhammedkaliy Abylgaziyev, Gazprom CEO'su Alexei Miller ile bir araya gelmiştir. Toplantıda ortak iş birliğinin yanı sıra, şirketin Kırgızistan'da gaz endüstrisinin gelişmesi, gaz tedarik tesislerinin modernizasyonu ve bölgelerin gazlaştırılması için gelecekteki

planları da tartışılmıştır. Hükümet başkanı, bu toplantının, Gazprom ile daha fazla iş birliği yapılması da dahil olmak üzere bir dizi anlaşmanın imzalanıp görüşülmesinin beklendiği çerçevede, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in devlet ziyareti arifesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Başbakan, şirketin yalnızca ülke için büyük bir yatırımcı olmadığını, aynı zamanda birçok sosyal sorunu da çözdüğünü vurgulamıştır. Miller, ülkenin iç pazarına girerken, şirketin beş yıl boyunca 20 milyar ruble yatırım yapmakta olduğunu hatırlatmıştır. Ona göre, bugüne kadar Halka Açık Anonim Şirket Gazprom'un toplam yatırımı 26,5 milyar ruble olarak gerçekleşmiştir (www.gov.kg).

En önemli faktörlerin biri de Kırgızistan vatandaşlarının Rusya'da çalışmalarınıdır. 2018 yılının istatistik bilgilerine göre 640 bin Kırgızistan vatandaşı Rusya'da çalışmak amacıyla bulunmaktadır. Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre 2017 yılında 2244,66 milyon dolar Kırgızistan'a Rusya'da çalışan insanlar tarafından transfer etmiştir (ssm.gov.kg). Küreselleşme süreci çerçevesinde dünyanın "Küresel Bir Köye" dönüştüğü malumdur. Rusya da bu süreçten yararlanmaktadır. Her geçen gün Rusya'ya çalışmak için gelen göçmenlerin sayısı artmaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan vatandaşları da çalışmak için giden toplulukların başında gelmektedir. Rusya İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 2018 yılının altı ayında 4.392 Kırgız vatandaşı Rusya Federasyonu'nun vatandaşlığını almıştır. Ayrıca, 16 bin 893 Kırgız vatandaşı geçici olarak Rusya'da ikamet etme hakkına sahipken, 16 bin 164 kişi daimi ikametgah almıştır.

İşçi göçmenler, çocuklarını anaokullarına yerleştirme, apartman kiralama ve devletten sosyal yardım alma prosedürlerini kolaylaştırmak için Rus vatandaşlığıyla ilgilenmektedirler. Bu tür veriler Rusya'ya gidip çalışma, hayatını sürdürme ve vatandaşlık alma işlerinin daha da artacağına bir göstergesidir (rus.azattyk.org).

Sonuç

Rus "yumuşak gücü" nün kaynağı ve gücü, bilgilendirme (dil ve Rus medyasına erişim nedeniyle), eğitim (üniversiteler, ortak programlar ve eğitim standartları), iş göçmenleri (Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 640 bin vatandaşı,

2017 yılında Rusya Federasyonu sınırlarını geçmiştir ve Kırgızistan'a 2244, 66 milyon dolardan fazla para transfer etmiştir) vasıtasıyla gerçekleşen kültürel-tarihsel bir etki olarak görülmektedir. Rus "yumuşak gücünün" zayıf yanı ise geleceğin çekici bir görüntüsünün olmamasıdır. Rus yumuşak gücü, kendi gündemine sahip olan ve geleceğe yönelik kendi imajlarını sağlamada sistematik bir yapıdan ve önemli liderlerden yoksundur. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde halihazırda kurulmuş olan klan-oligarşik seçkinlerle çalışmaya başlayan Rus yumuşak gücü, tutkulu gençlere olan ilgisini kaybetmektedir.

Ukrayna deneyimlerinin de gösterdiği gibi, amaçlı olarak yetiştirilen medyanın desteğiyle finansal olarak desteklenen topluluklar ve ağlar, politik etkinin en güçlü aracıdır. Gelecekte net bir sosyopolitik ve ekonomik vizyon olmadan Rusça konuşan, ancak pasif, konsolide olmayan çoğunluk buna hiçbir şekilde karşı çıkamaz.

Rusya'nın "yumuşak gücünün" Kırgızistan'daki etkisi (Orta Asya'nın başka bir yerinde olduğu gibi) her zaman sosyal ve teknolojik modernleşme projesine dayanmıştır. Buna örnek olarak yukarıda gösterilen Rossotrudnichestvo, Puşkin Enstitüsü, Gorbaçov Vakfı gibi sivil toplum kuruluşlarını söylemek mümkündür.

Rusya gelecekteki projesini dünyaya gösterene kadar "yumuşak gücü" her zaman daha tutkulu yöneticiler, iş adamları ve sivil aktivistler arasında yavaş yavaş kaybedilen kültürel ve dilsel bir etkiye sahip olacaktır. Mevcut ikili ilişkiler sistemi çerçevesinde, Rusya'dan Kırgızistan Cumhuriyeti seçkinlerine sübvansiyonları azaltırken (veya doğru miktarda alternatif fon kaynakları bulurken), ülkenin politik sınıfındaki stratejik girişimin ele alınması zaman meselesidir.

Son zamanlarda artan HAAŞ "Gazsprom"un yatırımları, vakıfların yatırımları Rusya'nın Kırgızistan'daki itibarını daha da iyileştirmek istediğinin bir göstergesidir. Bu çabaların boşuna gitmediğini iş göçmenlerinin, okumak için giden vatandaşların her geçen gün artmakta olması istatistik verilerle desteklemektedir.

Bu nedenle, Rusya'nın Kırgız halkının gözündeki imajı bugün çoğunlukla olumludur. Kırgız halkının çoğu, Rusya'yı dünyadaki olayların seyrini etkileyebilecek

ve bölgedeki yüksek güvenlik seviyesini sağlayabilecek büyük bir güç olarak görmektedir. Ayrıca Kırgız halkı ortalama Rus imajını ve günlük hayatını çekici olarak görmekte ve Rus siyasi seçkinlerinin en önde gelen temsilcilerine saygı duymaktadır. Rusya ve Rusların olumlu olan görüntüsü çoğunlukla televizyon ve internet üzerinden oluşmaktadır. Kırgızistan'daki Rus "yumuşak güç" araçlarının bugün etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, Rus kültürünün taraftarlarının önemli bir bölümünün hala SSCB mirasından etkilenen olgun yaştaki insanlar olduğunu dikkate almak gerekir. Bu bağlamda, zaman içinde hem Rus kültürünün hem de Rus dilinin popülaritesinin, ek kaynakların ve yumuşak güç araçlarının katılımını gerektiren azalmaya başlayabileceği tahmin edilebilir.

Kaynakça

Aydoğan, B. "Rapor: Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi". 01 Ağustos, 2019. http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/guc_kavrami_ve_kamu_diplomasisi_-_bekir_aydogan-pdf.pdf, s. 6.

Berdakov, D. (2015) "Kyrgyzstan i «myagkaya sila»". 01 Ağustos, 2019. http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=1283:-l-r&catid=4:politika&Itemid=5

Bugaeva, N.G. (2015) "Kirgiziya stala 5-y stranoy — uchastnikom Dogovora o YEAES". Glavnaya Kniga Dergisi. 01 Ağustos, 2019. https://glavkniga.ru/elver/2015/17/2019kirgizija_stala_5_j_stranoj_uchastnikom_dogovora_eaes.html

Canibek Kızı, L. (2018) "Vse Bol'she Kyrgyzstantsev Pytayutsya Poluchit' Grazhdanstvo Rossii". https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_rossiya_migraziya-grazhdanstvo-mvd/29384835.html

Ermatova, A. (2015) "«Myagkaya sila» Rossii v Kirgizii – dorogaya i nizkokachestvennaya parodiya?", 01 Ağustos, 2019. <https://www.ritmeurasia.org/news--2015-10-11--mjagkaja-sila-rossii-v-kirgizii-dorogaja-i-nizkokachestvennaja-parodija-20002>

Gallup. “Sil’noe Vliyanie Kremlya v Kyrgyzstane”, Radio Azattyk. <http://rus.azattyk.org/a/27076844>.

Gallarotti, G.M. “Soft Power: What is it, why it is important, and the conditions under which it can be effectively used”, Wesleyan University, WesScholar. 01 Ağustos, 2019. <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57/>

HAAS “Gazprom” resmi sitesi, 05 Ağustos, 2019. <https://www.gazprom-neft.ru/company/history/>

Kapitsyn, V.M. (2009) “Kosmopolitizm – Komponenty «myagkoy sily» i Global’nogo Upravleniya”. *Obozrevatel’*. № 10. S. 70–79.

Kosachev, K.İ. (2014) “Myagkaya sila” Rossii: Teoriya i Real’nost’”, *Vestnik mezhdunarodnykh organizatsiy: obrazovaniye, nauka, novaya ekonomika*.

Knight J. (2014) “The limits of soft power in higher education. *University World News*”. 01 Ağustos, 2019. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20140129134636725>.

Kırgızistan Cumhuriyetinin resmi sitesi, 05 Ağustos, 2019. <http://www.gov.kg/?p=131280&lang=ru>

Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Altındaki Devlet Göç Servisi resmi sitesi, 05 Ağustos, 2019. <http://ssm.gov.kg/>

Lebedeva, M.M. (2014) “Myagkaya sila v Otnoshenii Central’noj Azii: Uchastniki i ih Deistviya”. *Vestnik MGIMO-Universiteta*. №2 (35). s. 48.

Lebedeva, M.M. (2009) “Vyssheye Obrazovaniye Kak Potentsial «myagkoy sily» Rossii”. *Vestnik MGIMO – Universiteta*. 2009. № 6 (9). s. 200–205.

Muratalieva, N. (2014) “Myagkaya Sila” Rossii v Politicheskikh Protsessakh Kyrgyzstana”. 05 Ağustos, 2019. <https://gorchakovfund.ru/news/view/nargiza-muratalieva-myagkaya-sila-rossii-v-politicheskikh-protsessakh-kyrgyzstana/>

Nye, J.S. Jr. (2003) “Amerikan Gücünün Paradoksu” (çev. Gürol Koca, İstanbul, Literatür Yayınları, Temmuz 2003), s.83-84.

Nye, J.S. Jr. (1990) "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power". New York, Basic Book, s. xv.

Nye, J.S. Jr. (1990) "Soft power". Foreign Policy. № 80. s. 153-171.

Nye, J.S. Jr. (2004) "Soft power: the means to success in world politics". New York: Public Affairs. s. 191.

Osuli, K. (2014) "Celi i Interesyv Central'noi Azii: Nastoyashhee Budushhee", 01 Ağustos, 2019. FARS Newsagency. https://inosmi.ru/middle_asia/20140305/218193884.html

Risse, Th. (2002) "Transnational Actors and World Politics. In: Handbook of International Relations". Ed. by W. Carlsnaes, Th. Risse, B.A. Simmons. Sage, s. 255-274.

Savçuk, G.A., Frans, V.A., Babyuk, Yu.Yu. (2017) "Instrumenty «Myagkoy Sily» v Formirovaniı Imidzha Rossii v Kyrgyzstane", Diskurs-Pi Dergisi, s.s. 238-246. Ekaterinburg.

Sheregi, F.E., Dmitriyev, N.M., Aref'yev, A.L. (2002) "Inostrannyye studenty v Rossii", Nauchno-pedagogicheskiy potentsial i eksport obrazovatel'nykh uslug rossiyskikh vuzov (Sotsiologicheskiy analiz)", Tsentr sotsial'nogo prognozirovaniya, s. 29-42.

Urmanbetova, Zh. (2014) "Kyrgyzstan: peresechenie interesov Rossii i SSHA", 05 Temmuz, 2019. <https://cyberleninka.ru/article/n/kyrgyzstan-pere-sechenie-interesov-rossii-i-ssha>

A.S. Puşkin isimli Rus Dili Devlet Enstitüsü sayfası, 05 Ağustos, 2019. <http://www.pushkin.institute/institut/history/>

24.kg Haber Ajansının sayfası, 05 Ağustos, 2019. https://24.kg/bolshoj_tirazh/17439_rossiyskaya_myagkaya_sila_v_kirgizii_rasskazyivaet_vestnik_kavkaza/

SİYASET BİLİMİ

AZERBAIJAN'DA SIVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMESİ

Kenan ASLANLI*

ÖZET

“Azerbaycan sivil toplumunun, toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma açısından alınan kararlar üzerinde büyük bir etkisi yoktur. Sivil toplumun tüm kilit unsurları hem kurumsal kapasitenin zayıflığı, hem de yapay olarak ortaya çıkarılan yasal ve yapısal zorluklar nedeniyle etkili bir sivil gözetim yapamamaktadırlar. Azerbaycan’da STK’lar kurumsallaşma ve kapasite açısından gelişme sürecini tamamlayamamıştır. Belli kurumsal kimlikler ve sivil toplum örgütlerinin liderliği ile oluşmayan toplumsal inisiyatifler, son zamanlarda yeni bir aktör gibi sivil toplumun alanına girmiş ve varlığını çok görünür hale getirmiştir. Yani zamanla kurumsallaşmış sivil toplumun yerini sosyal medya üzerinden şekillenen inisiyatifler almaktadır. Geleneksel sivil toplum kuruluşları ile toplum arasında ise göreceli bir kopuş ve marjinalleşme yaşanmıştır.”

SUMMARY

“The civil society of Azerbaijan does not have a great influence on the decisions taken in terms of social progress and economic development. All key components of civil society sector are unable to carry out effective civilian oversight, both due to weak institutional capacity and artificially created legal and structural difficulties. The NGO sector in Azerbaijan could not complete its own development process in terms of institutionalization and capacity. Social initiatives are not formed with the leadership of certain institutional identities. Non-governmental organizations have recently entered the field of civil society like a new actor and made their existence very visible. In other words, initiatives shaped over social media take the place of institutionalized civil society in time. There has been a relative break and marginalization between traditional non-governmental organizations and the entire society.”

---

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslar arası İlişkiler, Yüksek Lisans
(Azerbaycan)

РЕЗЮМЕ

“Гражданское общество Азербайджана не имеет большого влияния на принимаемые решения с точки зрения социального прогресса и экономического развития. Все ключевые компоненты сектора гражданского общества не могут осуществлять эффективный гражданский надзор как из-за слабого институционального потенциала, так и из-за искусственно созданных юридических и структурных трудностей. Сектор НПО в Азербайджане не смог завершить свой собственный процесс развития с точки зрения институционализации и потенциала. Социальные инициативы не формируются под руководством определенных институциональных идентичностей. Неправительственные организации недавно вошли в сферу гражданского общества как новые участники и сделали свое существование очень заметным. Другими словами, инициативы, сформированные в социальных сетях, со временем заменят институционализированное гражданское общество. Произошел относительный разрыв и маргинализация между традиционными неправительственными организациями и всем обществом.”

Giriş

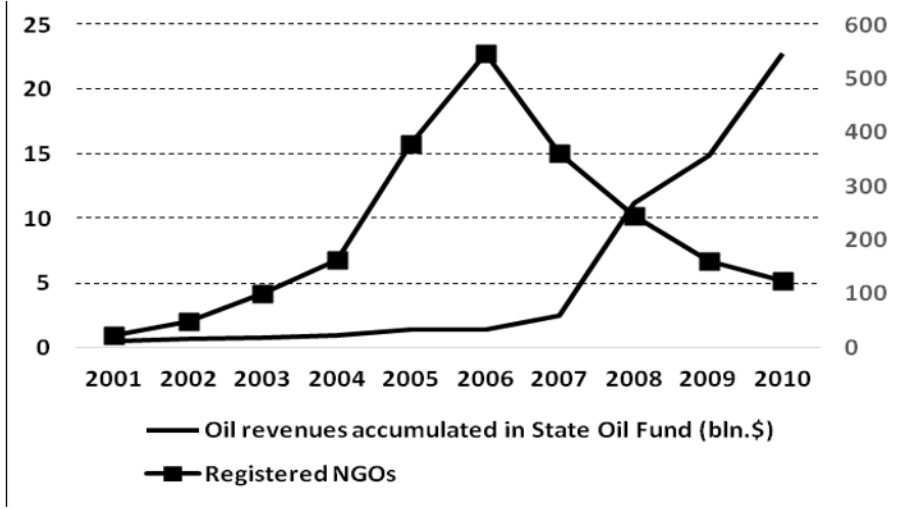
Azerbaycan’da sivil toplum için ortam son birkaç yıl içinde ciddi şekilde bozulmuş ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) düzenli faaliyeti neredeyse imkansız hale gelmiştir. Daha önce bu ortam, hükümet tarafından teknik veya politik müdahale yapılmadığı için nispeten daha elverişliydi. Durum 2006-2007’de daha da kötüye gitmeye başlamıştır. Ancak dönüm noktası, 2014 yılında STK’ları düzenleyen yasalara ilişkin değişikliklerin kabul edilmesiyle değişmiştir. Bu değişiklikler, yerel ve uluslararası STK’lar için kayıt işlemlerini, bağışçılardan gelen hibe fonlarının artırılmasını, yurtdışından havale edilen paralar için bankacılık işlemlerini ve düzenli faaliyet yürütmelerini zorlaştırmıştır. Bu değişikliklere sıkı mali ve adli kontrol tedbirleri, hacizler ve hatta tutuklamalar da eşlik etmiştir. Aynı zamanda, devlet bir taraftan da Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyi üzerinden sektörü yeniden dizayn etmek planlarını uygulasa da, genel olarak yasal ve yapısal ortam yerli STK-lar için tam olarak olumlu ve elverişli değildir.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Yasal ve Yapısal Zorlukları

Halihazırda, Azerbaycan’da 2700’den fazla kayıtlı STK ve yaklaşık 1000 kayıtsız sivil toplum grubu bulunmaktadır. Hükümetin Adalet Bakanlığında kayıt işlemlerini zorlaştırması yüzünden yüzlerce sivil toplum kuruluşu kayıtsız faaliyet göstermektedir. 2014 yılı Şubat ve Kasım aylarında yürürlüğe giren STK mevzuatında yapılan değişiklikler yerel ve uluslararası STK’ların mevzuatı ihlalleri durumunda cezalarını artırmıştır. Artan cezalar ve uluslararası STK’ların yerel ofislerinin kayıt altına alınması gerekliliği, Batı ülkelerinin bazı uluslararası STK’larını ülkeden ayrılmaya teşvik eder niteliktedir. Sivil toplum örgütlerine yönetim tarafından uygulanan yasal ve yapısal zorlaştırmaların artması, petrol fiyatlarındaki ve petrol üretimindeki bazen artma bazen de azalma dönemlerine denk gelmiştir (Grafik 1)¹.

1 Aslanli K. (2018) Azerbaijan: Civil Society and the Petroleum Sector. In: Overland I. (eds) Public Brainpower. Palgrave Macmillan, Cham

Grafik 1. Azerbaycan'da petrol gelirleri ve sivil toplum kuruluşlarının kayıt istatistikleri

Sources for statistics: (i) <http://www.oilfund.az> (SOFAZ annual report for 2013, page 29, (ii) [lbadoalu](#) (2012, slide No.3)

Yasama sınırlamalarının yanı sıra, sivil toplum örgütleri liderlerinin tutuklanması, banka hesaplarının bloklanması, para cezası, ek vergiler, proje etkinlikleri düzenlemek için yer izinlerin verilmemesi, seyahat yasakları veya sınır kontrol noktalarındaki sivil toplum aktivistleri için ek güvenlik kontrolleri de dahil olmak üzere sivil toplum için bir dizi kısıtlamalar yürürlüğe sokulmuştur. Özellikle, yabancı yardım kuruluşları yerli STK'lara finansman desteği vermek istediklerinde, Maliye Bakanlığı ve ilgili bakanlıklardan resmi görüş alınması ve projenin "ekonomik geçerliliğini" onaylaması gerekmektedir. Yabancı kuruluşlar özel prosedürlerden sonra donör statüsü almadan STK'lara hibe verme hakkına sahip olmayabilirler. Yabancı yardım kuruluşları donör statüsü almalarına rağmen, yaptıkları hibelerin uygunluğu konusunda Maliye Bakanlığı'ndan geri bildirim almakla yükümlüdürler. Son onay ise Adalet Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. 2017 yılında Adalet Bakanlığı'nda bağımsız STK'lara yönelik hibe projelerinin neredeyse hiç biri tescil edilmemiştir.

Önemli Akademi ve Düşünce Kuruluşları STK'ları

Azerbaycan'da düşünce kuruluşları nispeten yenidir. Akademi (özellikle Ulusal Bilimler Akademisi) Sovyet araştırmasının akademik ve metodolojik mirasını sürdürmektedir. Ulusal Bilimler Akademisi ve hükümet araştırma kurumlarının raporları ve etkinlikleri devlet politikalarına çözüm üretmek odaklı değildir ve resmi politika yapma veya karar verme mekanizmalarını etkilememektedir. Örneğin, Ulusal Bilimler Akademisinin Ekonomi Enstitüsü 1935 yılında kurulmuştur, ancak yeterli niceliksel ve niteliksel araştırma uzmanlığına sahip değildir.

Azerbaycan'ın bir diğer düşünce kuruluşu olan Stratejik Araştırmaları Merkezi (SAM), 2007 yılında oluşturulan bir hükümet düşünce kuruluşudur². SAM'ın asıl amacı, araştırma gündemiyle resmi politikaları desteklemek ve hükümet için avantajlı dış ilişkiler oluşturmaktır. Ekonomik Analiz ve Küresel İlişkiler Bölümü, resmi politika ve yönelimler hakkında raporlar, makaleler ve kitaplar yayınlamaktadır. Merkez, uluslararası ve bölgesel aktörlerle politika tartışmaları için bir platform olmasına rağmen, iç politika oluşturma aktörleri için açık bir tartışma alanı değildir ve resmi karar alma üzerinde ılımlı bir etkiye sahiptir.

Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Merkezi (CESD), ekonomik politika konularında araştırma ve politika analizleri yapan önde gelen bağımsız bir düşünce kuruluşudur³. CESD, ulusal, bölgesel ve uluslararası politika yapıcılar arasında bağımsız ve tarafsız bir kurum olarak yüksek bir konuma sahiptir. Bununla birlikte, hükümetin CESD'nin bulgularını ve tavsiyelerinin ne kadarını dikkate aldığına dair açık bir kanıt yoktur. Diğer özel araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşları arasında Girişimciliğin Geliştirilmesi Vakfı (EDF), Ekonomik Girişimler için Destek Birliği, Serbest Ekonomiye Yardım Derneği, Ekonomik Araştırma Merkezi ve Kamu Maliyesi İzleme Merkezi bulunmaktadır. Bu kuruluşlar sosyo-ekonomik politikalar ve iyi yönetim (katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik dahil) üzerine raporlar ve makaleler yayınlamaktadır.

2 Azerbaycan Stratejik Araştırmaları Merkezi. 2018. <http://sam.az/>

3 Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Merkezi (CESD). 2018.

<http://cesd.az/>

Sendikaların ve Dini Örgütlerin Rolü

Sendikalar Azerbaycan'da toplumsal etkisi olan güçlü sosyal aktörler değildir. Azerbaycan İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ATUC), 26 sektörel sendikanın (18.610 sendikasıyla toplam 1,6 milyon üye) sendika örgütüdür. 1994 Sendika Yasası, sendikalar için herhangi bir siyasi faaliyeti ve siyasi partiye olan bağlılığı yasaklasa da, ATUC, iktidar partisi ile ilişkide bulunmaktadır.

Kafkas Müslüman Topluluğu, devlet destekli bir dini örgüttür. Bunun dışında pek çok kayıtlı ve kayıtsız dini örgüt da vardır. Bunların içerisindeki kayıtsızlar ile 2001 yılında kurulmuş olan Dini Dernekler Devlet Komitesi ciddi mücadele etmektedir. Dini örgütlerin yeniden tescil edilmesi sürecinden (2009 yılı) sonra 835 dini kuruluş devlete kaydedilmiştir. Bunlardan 804'ü İslami örgütler, 31'i ise İslami olmayan örgütlerdir (Hristiyan - 20, Yahudi - 8, Krishna - 1, Bahai - 2)⁴. Ama genel olarak devletle dini eğilimli STK'lar, topluluklar ve cemaatlar arasında zaman zaman sürtüşmeler de olmaktadır. Bazı bireysel dini liderler sosyal medya üzerinden kaygı ve endişelerini dile getirmişlerdir. Azerbaycan'daki gazeteciler ve blogcular, insan hakları savunucuları, genç aktivistler, sosyal ağların liderleri, bölgelerden gelen bireysel aktivistler, sosyal medya dini örgütlerin ve STK'ların durumuna ilişkin kritik bilgileri aktif olarak yaymaktadırlar.

Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyi

Azerbaycan Cumhurbaşkanınının 27 Temmuz 2007 tarihli ve 2288 sayılı kararı ile onaylanan "Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) Devlet Desteği Konsept Belgesi" ülkedeki STK sektörünün gelişim tarihinde farklı yorumlanabilecek yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur⁵. Bu belgenin kabul edilmesi, STK sektörünün gelişimi için kurumsal ve yasal bir temel oluşturmayı amaçlamıştır. Konsept belgesi, STK'lara devlet desteğinin prensiplerini ve yöntemlerini, ayrıca STK'lara devlet desteğinin öncelikli alanlarını ve bu desteğin sağlanmasının yollarını öngörmektedir. Belgede, yasal çerçevenin iyileştirilmesi, hükümet kurumları ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği mekanizmaları da öncelik gibi tespit edilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti 13 Aralık 2007 tarihli ve 674 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile devlet bütçesinden finansmanı sağlanan Sivil Toplum

4 Dini sahə ilə bağlı statistik rəqəmlər. 2018. <http://scwra.gov.az/pages/32/>

5 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası. 2018. <http://www.cssn.gov.az/news.php?id=1998&lang=az>

Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyi kurulmuştur ve onun amaç ve görevleri belirlenmiştir. Konseyin kuruluşunun önemli noktalarından biri, kolektif bir temelde faaliyet gösteren karar alma organına sahip olmasıdır. Konsey, STK'ları ve devleti temsil eden 11 kişiden oluşmaktadır (8 üye STK'lar tarafından önerilen kişilerdir, 3'ü ise devlet organlarının temsilcileridir). Konsey kendi faaliyetlerinin uygulanmasında kolektif karar verme, STK sektörünün gelişiminde ise şeffaflık, demokrasi ve hesap verebilirliğin sağlanmasını amaçlamaktadır. Ülkede STK'ların gelişmesi ve bu yönde gerekli önlemleri alabilmek için Konseyin belirli hak ve sorumlulukları vardır. Konsey sivil toplumun gelişimi, devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi hakkında öneriler, bu alanda analiz ve raporlar hazırlar, kamuoyu araştırmaları gerçekleştirir. Danışmanlık, bilgilendirme, metodolojik, örgütsel, teknik, mali ve diğer yardım şekilleri ile STK'lara destek vermenin ve bu alanda önerilerde bulunmanın yanı sıra, devlet ve toplum için önemli olan program ve projelerin uygulanmasında STK'ların davet edilmesine çalışır ve bu doğrultuda çeşitli projeleri gerçekleştirir. Konsey, faaliyeti ile ilgili mali raporları websitesinde yayımlamaktadır ve finansman desteği verdiği STK'ların da proje bazlı mali disiplinine önem vermektedir. Ama genel olarak bu Konsey ülkedeki STK'lar için ortamı köklü bir şekilde pozitif yönde değiştirmemiş ve bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir.

Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Diyaloğu

Nispeten uzun süren bir petrol fiyat düşüşünün ardından (2014-2016), hükümet yeniden sivil toplum tarafından yapılan yapısal reformlar ve siyaset üzerindeki sivil kontrolün önemini vurgulamıştır. 2016 yılında Azerbaycan'da devlet ve sivil toplum arasında bir danışma mekanizması olarak tasarlanmış Diyalog Platformu kurulmuştur. "Açık Hükümet'in Teşviki ve Geliştirilmesine Yönelik Hükümet Sivil Toplum Diyaloğu Platformu", devlet bünyesindeki Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Destek Konseyi tarafından kurulmuştur. Platform üyeleri, bazı istisnalar dışında hükümet tarafından kurulan STK'lardan oluşmaktadır. Platformda 8 devlet temsilçisi, 2 milletvekili ve 31 sivil toplum kuruluşu temsilcisi bulunmaktadır. Ama bu Platformun gerçek anlamda diyalog platformu olabilme potansiyelinin zayıf olması yönünde eleştiriler vardır.

Sonuç

Azerbaycan sivil toplum kuruluşları önemli toplumsal fonksiyonlar taşımaktadırlar. Fakat Azerbaycan sivil toplumunun, toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma açısından hükümet kararları üzerinde büyük bir etkisi yoktur. Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyinin kurulmasına rağmen finansman eksikliği nedeniyle faaliyeti engellenen STK'lar toplumsal sorunlara çözüm getirememektedir. Sivil toplumun tüm kilit unsurları hem kurumsal kapasitenin zayıflığı, hem de hükümet tarafından yapay olarak ortaya çıkarılan yasal ve yapısal zorluklar nedeniyle etkili bir sivil gözetim yapamamaktalar.

STK sektörü tam olarak kurumsallaşma ve kapasite gelişimi açısından misyonunu tamamlayamamıştır. Ancak lidersiz toplumsal inisiyatifler son zamanlarda yeni bir aktör gibi sivil toplum alanına girmiş ve varlığını oldukça görünür hale getirmiştir. Sivil toplum kuruluşları ile toplum arasında bir kopuş ve marjinalleşme yaşanmıştır. Sivil toplum örgütleri tüm sorunlarına rağmen tartışmasız bir şekilde toplumun çok önemli bir parçası olarak kalacaktır. Ancak artık sivil toplum sadece STK'lardan ibaret değildir. Sivil toplum aktörleri için önemli olan toplumsal inisiyatiflerin aracılığıyla olumlu deneyimlerini öğrenmek, yaygınlaştırmak ve daha fazla vatandaşı projelerine çekmektir.

KIRGIZİSTAN DİASPORASI, DİASPORA POLİTİKASI VE DİASPORA KURUMLARI

Shakhrizada KALYBEK*

Giriş

Kırgızlar, Kırgızistan dışında eski dönemlerden beri Çin ve Özbekistan'da yaşarken, XVI-XVIII. yüzyıldan itibaren Tacikistan, Afganistan ve Kazakistan'da da yaşamaya başlamışlardır. XX. yüzyılda Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra ise Kırgızlar Türkiye başta olmak üzere yakın ve uzak ülkelerde yaşamaktadırlar. Farklı ülkelerde yaşayan Kırgızlar arasındaki etnik süreçler çok farklıdır. Kırgızlar ana dilini, kültürel kimliğini, etnik kimliğini devam ettirmektedir ve etnik geleneklerini korumaktadırlar. Başka ülkelerdeki Kırgızlar, genellikle genç kuşaklar etnik özelliklerini kaybetmemektedirler. Geçmişten günümüze kadar Kırgızların başka ülkelere olan göçleri, göç sebepleri ve bugünkü durumları, Kırgızistan ile ilişkileri incelenmiştir.

Diaspora kavramının önemi, özellikle XX. yüzyıldaki politik gelişmelerin de etkisiyle giderek artmıştır. Yunanca dia (için, dolayı) ve sporos (tohum) kelimelerinden türeyen ve “sağa sola dağılmış/saçılmış tohumlar” anlamlarına gelen diaspora kelimesinin, günümüzdeki anlamı çağdaş kullanımında, basitçe “etnik grup”un eşanlamlısıdır. 1. Kırgız Diasporası ise (yurt dışında yaşayan Kırgızlar ya da gurbetçi Kırgızlar) Kırgızistan'dan dışarı göç etmiş Kırgızların dünyadaki tahmini nüfusunu anlatmak için kullanılan bir terimdir.

Kırgız Diasporasını anlatmadan önce Kırgızların tarihi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Çalışmada Kırgızların ve Kırgızistan'ın daha iyi anlaşılması için tarihi, coğrafi ve stratejik durumu üzerine kısaca bilgi verilmiştir. Ardından da Kırgız Diasporalarına değinilmiştir. Günümüzde dünyada çeşitli milletler vardır. Bu milletlerin kimileri devleti olmadığından dünyanın her tarafında yaşamlarını sürdürürken, kimileri de devletleri olmasına rağmen başka ülkelerde yaşamaktadır. Böyle olmasını bazen hayat şartları zorlarken, bazen de insanlar bu şekilde yaşamayı kendileri tercih etmektedirler. Dünyanın neresinde olursa olsun kimi milletler kendine has milli benliklerini korur, yaşatır,

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Genel Türk Tarihi, Doktora (Kırgızistan)

devam ettirir. Kimi milletler de içinde yaşadığı topluma uyum sağlayarak asimile olabilmekte ve tarihten silinmektedir.

Kırgızlar ve Kırgızistan'ın Tarihi

Orta Asya'nın en demokratik ülkelerinden biri olarak bilinen aynı zamanda Orta Asya'nın İsviçresi olarak adlandırılan Kırgızistan, dağlık ve küçük bir ülkedir. Eski dönemlerden beri hem tarihi hem de coğrafi açıdan önemli stratejik özellikleri taşıyan ve politik açıdan da önemli bir yerdir. Fergana Vadisi, Kazakistan, Tyan-Şan, Çin ve Pamir arasında yer alan Kırgızistan kuzeyinde Kazakistan (sınırın uzunluğu 1224 km), doğusunda Çin (858 km), güneyinde Tacikistan (870 km), batısında Özbekistan (1099 km) ile komşudur. Kırgızistan'ın denizle sınırı yoktur. Dörtte üçünden fazlası dağlarla kaplıdır. Kırgızistan toprakları iki dağ içerisinde yer almaktadır. Kuzeydoğu kısmı Tyan-Şan içerisinde yer alırken, güneybatı kısmı Pamir ve Alay'ın içinde yer almaktadır. Ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 2750 m'dir.

Kırgızistan'ın iklimi genel olarak karasaldir. Yüksek dağları olması nedeniyle bulutlu, yağışlı bir iklime sahip olmakla beraber bölgelere göre çeşitlik göstermektedir. Yazları yaklaşık +20-25°C arasında, kışları ise -20 °C civarındadır. Fergana vadisinde yaz aylarında 44 °C sıcaklık görülse de, kışın dağ vadilerinde -53.6 °C'ı bulan soğuk havalar olabilmektedir. Ülke 199 951 km² bir alana sahiptir. Nüfusu 2017 sayımına göre 6 140 200 kişidir. Bir kilometre kareye düşen kişi sayısı 25'tir. Kırgızistan'ın yerli halkı olan Kırgızların nüfusu 4 393 057 kişidir. Toplam nüfusa oranı %73,2'dir. Kırgızlar ülkenin her bölgesinde yaşamakta ve nüfusun çoğunluğu kırsal bölgelerdedir. İkincisi sırada nüfusun %14,6'sını oluşturan Özbekler gelmektedir. Özbeklerin sayısı 898 363 kişidir. Ruslar %5,8'lik oranla 356.637 kişidir. Geriye kalan %9'luk kısmını ise Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar, Tacikler ve Türkler⁶ oluşturur. Ülkenin resmi dili Kırgızcadır. İkinci resmi dil olarak Rusça kullanılmaktadır.

Kırgızistan laik bir devlettir. Kırgızistan'daki halkın çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Günümüzde Kırgızistan nüfusunun yaklaşık %82'si İslam dinine mensuptur. 2017 yılındaki sayılara göre ülkede medreselerin sayısı 102, dini üniversitelerin sayısı 10'dur. Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkede otuz üç cami bulunurken günümüzde camilerin sayısı 2300'den fazladır.

6 1944 tarihinde Stalin tarafından Orta Asya'ya sürülen Ahıska Türkleri

Hıristiyanları; Ortodoks, Katolikler ve çeşitli Protestan gruplar oluşturmaktadır. Başkenti Bişkek olan Kırgızistan'ın yedi bölgesi bulunmaktadır. Bunlar: Çüy, Talas, Issık-Göl, Calal- Abad, Oş, Narın ve Batken'dir.⁷

Tarihini, kültürünü en iyi koruyan ve sürdüren halklar arasında yer alan Kırgızlar, ünlü tarihçi V.V. Barthold'un dediği gibi Orta Asya'da yaşayan Türk halkları içinde tarihi kaynaklarda adları eski dönemlerde zikredilen eski Türk kavimlerden biridir⁸. Moğollar dönemine kadar Orta Asya'da yaşayan halkların tarihi ile ilgili bilgileri Çin yıllıkları vermektedir. Çin kaynaklarındaki Kırgızlarla ilgili ilk kaynak, Çin resmi tarihinin en eski kaynaklarından biri olan Ssu-ma-chi'en'in "Tarihi Hatıralar" adlı eseridir. Ssu-ma-chi'en, Hun hükümdarı Mete'nin M.Ö. 201 yılında gerçekleştirdiği kuzey seferinden bahsederken Hun-yü, Ting-ling, Ke-k'un ve Hsin-li boylarına boyun eğdirdiğini kaydetmiştir. Burada geçen Ke-k'un'lar Kırgızların ilk atalarıdır.⁹ Bu rivayette Kırgızlar hakkında başka hiçbir bilgi söylenmese bile Kırgız etnoniminin kullanımının oldukça eskiye dayandığını göstermektedir. Bu ilk bilgiler Kırgızistan tarihi açısından çok büyük önem arz etmektedir.

Kırgızistan tarihinin en tartışmalı sorunlarından biri Kırgız halkının menşei ile ilgili sorundur. Bunun nedeni, tüm Orta Çağ boyunca Güney Sibirya, Moğolistan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde aynı anda "Kırgız" adıyla etnik grupların yaşadığı hakkında yazılı kaynaklardaki bilgilerden kaynaklanmaktadır. Çoğu bilim adamı Kırgızların Yenisey'den Tyan-Şan'a göç ettiklerini ileri sürerken, diğer tarihçilerin bir kısmı, eski çağlardan beri Kırgızlar Tyan-Şan ve Pamir, Alay bölgelerinin yerli halkı olduğunu, hatta eski çağlardaki Usun ve Bolu'ların (Burut) Kırgızların ataları olduğu görüşündedir. Bu nedenle tarihçiler arasında Kırgızların kökeni ile ilgili, aşağıdaki iki temel hipotez meydana gelmiştir:

Kırgızlar Sibirya'dan Tyan-Şan'a (göç teorisi) taşındılar.

Kırgızlar Tien Shan'un (otokhonizm teorisi) yerli halkıdır.¹⁰

Kırgız etnonimine yönelik bu görüşleri savunan hipotezeler ve tartışmalar devam etmektedir. Genellikle her milletin menşesinde bir efsane olduğu gibi

⁷ <http://www.stat.kg/>

⁸ V. V. Barthold, Kırgızı (istoričeskiy očerk), s.5.

⁹ V. Çakan, Orta Asya Türk Tarihine Giriş, s.354.

¹⁰ A. Mokeyev, Kırgızı na Altaye i na Tyan-Şane, s.10.

Kırgızların menşei ile ilgili çok sayıda efsane bulunmaktadır. “Kırgız” adının bilimsel yöntem açısından etimolojik olarak açıklaması şöyledir:

1. “Kırk” ve “yüz” (yani “kırk yüz”-Radlov’un ileri sürdüğü varyant),
2. “Kırk” ve “er”, yani “kırk er (ler)”-Ahmet Zeki Velidi TOGAN;
3. “Kıra” ve “gız”-“siyah saçlı halk”, D. Aytmuratov;
4. “Kırgu”-“kırığ” ve bunlara çoğulu bildiren “ız” ekinin eklenmesi, yani “Kızıldar”-“Kızıllar”, K. Petrov;
5. “Kırık” ve “oğuz”, “Kızıl Oğuz”, yani Güney Oğuzlar ve Batı Oğuzlar, N. Baskakov;
6. “Kırgın”-“kırığ”-“Kırgız”, yani “al yüzlü, diğer bir deyişle genotip olarak açık renk saçlı, mavi gözlü, al yüzlü halk mensupları, Andrey Kononov.¹¹
7. “Kırgız- kırıl kız”, (Yenilmez istikrarlı). A.Omurkulov.
8. “Kırkuğuz”, (Kırk oğuz, Oğuz hanın Torunları). Manas Destanının (Jaisan versiyonu).
9. “Kırkgıc”- Kırgız,(Savaşçı, akımcı). Akay Kine vs.¹²

Kırgızlarla ilgili ilk beş asırda hiçbir bilgi henüz bulunmamaktadır. Ondan sonraki tarihi Göktürk Kağanlığı ile beraber birtakım bilgilere ulaşılmaktadır. Göktürk Kağanlığının kurulmasıyla Kırgızlar Göktürk Kağanlığının idaresi altına girmişlerdir. Kırgızlar, Göktürk Kaganlığının yönetimi altındayken zaman zaman komşu boylarla ittifak yapıp Göktürk Kağanlığına karşı hareket etmişlerdir. Bazen de yarı müstakil bir devlet haline geldikleri ve elçilerini Çin’e gönderdikleri kaynaklarda yer almaktadır.

Kırgızlar, 840 yılında iç karışıklıklardan dolayı zayıflayan Uygur Kağanlığına son vermişlerdir. Uygur Kağanlığının başkenti olan Ordo-Balık’ı işgal etmişlerdir. Böylece kendi devletlerini oluşturmuşlardır. Ünlü tarihçilerden biri V. Barthold bu devri değerlendirirken “Büyük Kırgız Devleti” tabirini kullanmıştır. Ne var ki, Kırgızların hâkimiyeti fazla uzun sürmemiştir. Yeterli siyasi ve idari tecrübeye sahip olmadıklarından tutunamamışlardır. Aynı zamanda Ötüken toprakları stratejik açıdan önemli olduğundan buraya göz diken Karakitaylar, bir

11 T. Çorotekin, Kırgızistan Cumhuriyeti, 754.

12 O. C. Osmonov, Eski Kırgızlar, s.150.

müddet sonra Kırgız Kağanlığına hücum etmiştir. 920’de bütün Moğolistan’ı ele geçiren Karakitaylar, Kırgızlara büyük kayıplar yaşatmıştır. Bu yüzden eski yurtları olan Yenisey’e göçmek zorunda kalmışlardır.¹³ XIII. yüzyılda Cengiz Han’ın işgaline uğrayan Kırgızların bir kısmı, Tyan-Şan’a göç ettirilmiştir.

Moğol dönemi sonrasında Güney Altay Kırgızları, İrtiş ve Altay dağlarına, eski topraklarına göç etmeye dolayısıyla XV-XVI. yüzyılların başında, Moğolistan’ın zayıflamasından dolayı Doğu Türkistan ve Tyan-Şan’a nüfuz etmeye başlamışlardır. Bundan sonra Tyan-Şan’da Altay’dan gelen göçebe Kırgız kabilelerinin etnojenezinin son aşaması şekillenmeye başlamış ve Kırgız etnosu, halkı kurulmuştur. XVI. yüzyılın başında Tyan-Şan bölgesindeki Kırgızlar komşu hanlıklar ile eşit haklı ilişkiler kurmuşlardır. Kırgız kabilelerinin siyasî birliğinin başında Bek (Hükümdar) unvanına sahip olan Muhammed Kırgız bulunmuştur. Onun hâkimiyeti altındaki bölge “Kırgız ulusu” olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Kırgızlar bu dönemlerden itibaren “Sağ kanat” ve “Sol kanat” olarak iki konfederasyonda birleşmişlerdir. Bundan sonraki dönemleri kısaca özetlemiş olursak: Cungar istilası döneminde Kırgızlar, Kırgızların doğuda Doğu Türkistan ve Çin İmparatorluğu, güneyde Hokant hanlığı ve batıda Rus Çarlığı ile olan ilişkilerini görmekteyiz. Kırgızlar, kendileriyle komşu olarak yaşayan halklarla farklı seviyelerde; kimileriyle dost, kimileriyle düşman ilişkileri kurmuşlardır.

1867 yılında Türkistan genel valiliğinin oluşmasıyla Kırgız topraklarında sömürgeci yönetim politikası başlamıştır. Yer, vergi, yerleştirme vb. gibi durumlar git gide güçlenmiştir. Kuzey Kırgızistan’ın Ruslar tarafından tamamen işgali 1868 yılında gerçekleştirilmiştir. Güney Kırgızistan’ın işgali ise 1873-1876 yılları arasında halkın direnişi, isyanlar ile devam etse de sonunda teslim olmuşlardır. Kırgızistan toprakları, Jeti-Suu (Semireçiye), Sır-Darıya ve Türkistan Genel Valisi Fergana bölgeleri arasında bölünmüştür. Kırgızlar, Yedi-Suu bölgesinin Pişpek, Prcevalskiy ilçelerinde, Sır-Darıya bölgesinin Oluya-Ata ilçesinde, Namangan, Çuy, Andican, Oş, Margelan, Kokand ve Fergana bölgelerinde yaşamışlardır. O dönem idari güç, genel veya askeri valinin elindedir.

¹³ M. Saray, Modern Kırgızistan’ın doğuşu, s.25.

¹⁴ Çakan, a.g.e, s. 460.

Rus İmparatorluğu'nun sömürgeci politikası yüzünden umutsuzluğa kapılan Fergana Vadisi halkları, 1898'de bağımsızlıklarını korumak için mücadele etmeye başlamışlardır. Bu mücadeleye Kırgız, Özbek ve Tacikler katılmıştır. Tarihte Andican İsyanı diye bilinen bu isyan, Andican'da başlayıp, Fergana Vadisi'nin tüm ilçelerine yayılmıştır. Rus ordusuna karşı saldırıya geçseler de yenilgiye uğramışlardır. Andican'daki kurtuluş mücadelesinin bastırılmasından sonra, Rus hükümeti bu bölgede daha da katılaştırmıştır.

25 Haziran 1916'da Çar'ın bir kararnamesi çıkmıştır. Bu kararnameye göre, Türkistan valiliğindeki yerli nüfustan savaşa hizmet için 19-43 yaş arası erkekler askere alınacaktır. Yerli halk bu karara karşı ikinci bir büyük isyan başlatmıştır. Kırgızlar için kara gün olan bu isyanda binlerce Kırgız hayatını kaybetmiştir. Kırgızlar sonunda hayatlarını kurtarmak için Çin'e kaçmışlardır. Yol sırasında da yaklaşık 100 bin insan öldürülmüştür.

Kırgızistan'da Sovyet iktidarı 1917 Ekim Devrimi'nden sonra başlamıştır. Bu süreç oldukça uzun sürmüştür. Kırgızistan topraklarında birinci olarak Sovyet iktidarına giren Sülüktü madencileri tarafından olmuş ve onu Kızıl-Kıya madencileri takip etmiştir. Oş şehrinde baya çatışmalardan sonra Ocak 1918'de Sovyetlere geçmiştir. Pişpek'de ise Sovyet iktidarının kurulması 1918 yılının ortalarına kadar sürdü. Kırgızistan'ın tüm topraklarında Sovyet iktidarı kurulması Mayıs 1918'in sonunda ancak tamamlanmıştır.

30 Nisan 1918'de Türkistan Sovyetleri Kongresi'nde, Rusya Federasyonu'nun Türkistan ÖSSB'nin kurulmasına karar verilmiştir. 1922'de Kırgızistan'ın kuzey kesiminde Kırgız Dağlık Bölgesi'nin kurulması için bir girişim olsa da bu ancak 14 Ekim 1924'te Kara-Kırgız Özerk Bölgesi olarak gerçekleşmiştir. 25 Mayıs 1925'te Kara-Kırgız Özerk Bölgesi, Kırgız Özerk Bölgesi olarak değiştirilmiştir. 1 Şubat 1926'da Kırgız Özerk Bölgesi, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dönüştürülmüştür. Ulusal devletçiliğin daha da gelişmesi, Kırgızistan'ın birleşik bir cumhuriyet haline geldiği 1936 yılında SSCB'nin yeni bir Anayasası'nın kabulüyle, 23 Mart 1937'de Kırgız SSB Anayasası'nda yasal olarak yer aldığını görmekteyiz.

31 Ağustos 1991'de Kırgızistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgızların büyük bir kısmı Ala-Too bölgesinde yaşa-

masına rağmen, bir kısım etnik Kırgızlar eski çağlardan beri yakın ve uzak yabancı ülkelerde yaşamaya devam etmektedir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından önce yurtdışında yaşayan diğer Kırgızlar arasındaki bağlantıları çok zayıftı. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanması yabancı ülkelerde yaşayan Kırgızlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bu vesileyle bazı yerlerde ciddi toplantılar yapılmış, milli oyunlar oynanmıştır. Onların Kırgızistan'a gönderdikleri tebrik mektuplarında şöyle bir cümle geçmektedir: “Kırgızistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu öğrendiğimizde sevinçten ağladık, birbirimize sarıldık.” Ağustos 1992'de tüm dünyadaki Kırgızların Kongresi Bişkek'te yapılmıştır. Bu Kongreye Çin, Özbekistan, Türkiye, Afganistan, Tacikistan, Avrupa ülkelerinden ve hatta uzak Avustralya'dan gelen Kırgızlar katılmışlardır. Tarihi anavatanlarına ilk kez gelen Kırgızlar, gözyaşlarına hakim olamamışlar ve kendi topraklarını eğilip öpmüşlerdir.

Çin'deki Kırgızlar

Tarihi bilgilerden Kırgızların eski çağlardan beri Doğu Türkistan'da yaşadığı bilinmektedir. Manas Gölü, Manas Nehri, o zamanlardan beri kullanılan ve tarihin doğruluğunu yansıtan toponimlerdir. 1758 yılında Çin İmparatorluğu Doğu Türkistan'ı ele geçirmiştir. Ancak bu bölgede yaşayan Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Uzbeks, Çin yönetimini kabul etmemişlerdir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halkları bağımsızlık mücadelelerini sürdürdüklerini görmekteyiz. Bu mücadeleleri Ala-Too'daki Kırgızlar her zaman desteklemişler ve yardımda bulunmuşlardır. Şimdiye kadar, Çin'de yaşayan Kırgızlar arasında (Çin Halk Cumhuriyeti Sincan-Uygur Özerk Bölgesi), XIX. yüzyılın tanınmış kişilerinin desteğine tanıklık eden sayısız efsaneler bulunmaktadır. Kubat Biy, Surançı Biy, Atantay ve Taylak, Turdamamat, Alymbek Datka ve oğulları, ordusu ve onların yiğitleri, zor durumda olan kardeşlerinin yardımına her zaman koşmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir.

Şecere araştırmacısı S. Zakirov notlarında şöyle yazmaktadır: “Çin'deki Kırgızlar söz konusu olduğunda Kaşgar'ın doğusu ile başlayıp Kakşaal, Ak-Suu, Kulja, Ürümçü, Ak-Çi, Uluu-Çat, Ak-Too, Artış, Tekes, Lop, İrtiş'ta dağınık olan Kırgız halkı hemen akla gelir. Çin Kırgızları temel olarak Kırgızların sağ ve sol kanatlarına giren boyları temsil etmektedir. İçkilik kabilesinden sadece

Noygut ve Kıpçaklar vardır.” Kakşaal’da yaşayan Noygut boyu ve bu Kırgızlar hakkında günümüze kadar gelen efsane ve destanlar vardır. 1916’daki Kırgızların Rus hakimiyetine ayaklanmasından sonra Kırgızlar, Çin’e kaçmak zorunda kalmışlardır. Yol boyunca soykırım ve açlıktan birçok Kırgız hayatını kaybetmiştir. Sağ kalanların bir kısmı da 1924 yılına kadar Çin’de kalmışlardır. 1918-1930 yıllardaki Basmacı hareketine katılanlar veya “kollektifleşme ve repressiya” dönemlerinde de bazı Kırgızlar yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Böylece Çin’e sığındılar. Son haberlere göre, yaklaşık 150 bin Kırgız Çin’de yaşamaktadır. Kırgızların yaşadığı bölge, Kızıl-Suu Kırgız Özerk Bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgedeki Kırgız okullarında, çocuklar Kırgızca okumakta, Çinceyi de paralel olarak öğrenmektedir.

Bazı Kırgız gençleri Pekin’deki Çin okullarından mezun olmuştur. Eskiden Kırgızca (Arap alfabesi kullanılarak) gazete ve dergiler yayınlanmakta, ders kitapları bulunmaktayken, günümüzde yasaklanmıştır. Bazı ders kitapları ve diğer edebiyatlar Kırgızistan’dan da alınmıştır. Birçok genç Kırgızistan’da eğitim görmeyi hayal etmektedir. Manas destanının ünlü bir anlatıcısı olan Jusup Mamay da Çin Kırgızlarındandır. Manas Destanının yedi ciltlik versiyonunu yazdı ve yayınlamıştır. Ünlü tarihçi rahmetli Enver Baytur, Çin’de yaşayan Kırgız halkının tarihini araştırmış ve bu araştırmasını kitap halinde Bişkek’te yayınlamıştır. Kırgızistan’ın bağımsızlığından beri, Çin’de yaşayan Kırgızlarla ilişkiler kurulmuştur. Aynı dağların farklı taraflarında yaşayan ve birbirleriyle iletişim kurma imkânı olmayan bir milletin temsilcileri artık birbirlerini daha yakından tanıma fırsatını elde etmişlerdir. Çin’de yaşayan Kırgızların tarihine olan ilgi, bu bölgeyi bilimsel amaçlarla ziyaret etmeye yol açmıştır. Bu amaçla birçok Kırgız bilim adamı bölgeye gitmiş ve çalışmalar yapmıştır.

Tacikistan’da Yaşayan Kırgızlar

Komşu ülke Tacikistan’ın dört bölgesinde de Kırgızlar yaşamaktadır (Cerge-Tal, Murgab, Şaartuz ve Yaval). Tacikistan’daki Kırgızların çoğunluğu Pamir’deki Dağlı Badahşan bölgesinde yaşamaktadır. Dünyanın en yüksek zirveleriyle tanınan Pamir dağları, Kuzey-batı olduğu gibi Tibet ve Himalaya Dağ sıralarının devamıdır, diğer taraftan Alai Dağları ile bağlantılıdır. Kırgızların yaşadığı toprakları bilen, bölgenin coğrafi özelliklerini anlayan insan-

lar, Tacik Kırgızlarının tarihi ata yurtlarıyla doğal bağlantılarını kolayca fark ederler. Bu bir bütünün iki parçaya bölünmesidir. Sovyet döneminde sınırlar çizilirken bazı önemli etnik problemler ciddiye alınmamıştır. Dağlarda göçebe hayat süren Kırgızlar, iki cumhuriyetin topraklarında kalmışlardır. Tacikistan da kalan Kırgızlar da bu nedenle orada bulunmaktadır. Oysa ki tarihsel kaynaklar Kırgızların eskiden beri orada yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca, bu bölgenin toponomik isimleri ve onlarla ilgili çeşitli efsaneler de bu yerlerin Kırgızlara ait tarihini doğrulamaktadır.

Tacikistan Kırgızları, genetik kökleri ile Leylek, Çon-Alay, Kadamcay ve Batken bölgelerinin Kırgızlarına yakındır. Son verilere göre, Tacikistan'da 100 binin üzerinde Kırgız yaşamaktadır. Kırgızların yaşadığı köylerde Kırgız okulları vardır. Kırgızistan'dan öğretim yardımı, gazete ve dergiler gitmektedir. Liseden mezun olan bazı öğrenciler üniversite eğitimini Kırgızistan'ın yükseköğretim kurumlarında sürdürmektedir. Bazen öğretmenler Kırgız Cumhuriyetinden bu bölgelere gönderilmektedir. Tacikistan'da 1990 yılında başlayan iç savaşta Tacikistan Kırgız halkı da zor sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İç savaş sırasındaki mültecilerin bir kısmı Kırgızistan Cumhuriyetinin Oş, Calal-Abad ve Çuy bölgelerinde barınmışlardır.

Özbekistan'daki Kırgızlar

Eski çağlara ait birçok tarihi efsanede Kırgızların yaşadığı yerler Semerkant, Andijan, Namangan, Fergana vadisi, Pamir Alay, Tanrı Dağları, Issık-Göl, Çu, İli olarak geçmektedir. Mantıken bu soy kaynaklarını takip ettiğimizde, Özbekistan'da yaşayan Kırgızların zaten eski atalarının topraklarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi 1924'te iki cumhuriyet arasındaki sınırların çizilmesiyle Kırgızlar kendilerini Özbekistan topraklarında bulmuştur. Şu anda, Özbekistan'ın neredeyse tüm bölgelerinde Kırgızlara rastlanılmaktadır. Bunların çoğu Andican, Namangan, Fergana, Cizzak, Hokand, Taşkent, Semerkant bölgelerinde yaşamaktadır. Birçok Kırgız köyü dağlarda yer almaktadır. Onların toponomik yer adları Kırgız dilinde adlandırılmıştır. En son verilere göre, Özbekistan'da 160 bin Kırgız var. Kırgız çocukların çoğu Kırgız okullarında okumaktadırlar. Şu anda Özbekistan'da eğitim dili Kırgızca olan yaklaşık 40 okul bulunmaktadır. Kırgızistan'da ders kitapları ve ilgili eğitim kılavuzları hazırlanmaktadır. Egemenlik döneminde,

iki komşu cumhuriyet arasında Ebedi Dostluk Anlaşması imzalanmış ve ilişkiler iyi komşuluk esasına dayanmıştır. Son zamanlarda yaşanan siyasi olaylar, birileri tarafından düzenlenen Haziran olayından sonra iki ülke arasında bazı aileler Kırgızistan'a veya Özbekistan'a taşınmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye'deki Kırgızlar

Türkiye'de Van'ın Erciş ilçesinin Ulupamir köyünde 4 binden fazla Kırgız yaşamaktadır. Buradaki Kırgızların kökeni Afganistan'ın Pamir'ine dayanmaktadır. 1982 yılından beri Türkiye'de yaşamaktadırlar. Rahmankul Han önderliğinde gelmişlerdir. Buradaki Kırgızlar genellikle hayvancılık ve geleneksel el sanatlarıyla geçinmektedirler. Eski Kırgızistan Cumhurbaşkanı A. Akayev döneminde Kırgızistan'dan Van'da yaşayan Kırgızlara, yerel gençleri eğitmek için özel eğitimli öğretmenler gönderilirken günümüzde bu işlere ara verilmiştir. Bazı gençler, Bişkek'teki üniversitelerde eğitim ve çalışmalarına devam etmektedirler. Genç nesiller Türkiye'deki üniversitelerde okuyup, çoğunluğu büyük şehirlerde bulunmaktadır. Yaşam tarzlarını değiştirmeyip, gelenek göreneklerini koruyup devam ettirmektedirler.

Diğer Ülkelerdeki Kırgızlar

Kırgızların bir başka önemli kısmı Rusya'da yaşamaktadır. SSCB'nin çöküşünden önce, yaklaşık 10 bin Kırgız, Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşamaktaydı. Şu anda, Rusya'nın bazı şehirlerinde on binlerce Kırgız çalışmaktadır. Pazarlarda ticari faaliyetler yürütmektedirler. Farklı tahminlere göre, Rusya'da yaşayan Kırgızların sayısı son verilere göre yaklaşık 600 bindir.

Avrupa ülkelerinde, Amerika, Pakistan, Avustralya, Ürdün'de yaşayan küçük Kırgız aileleri hakkında bilgiler de vardır. Son zamanlarda Kırgızistan Cumhuriyeti'nden ayrılarak yabancı ülkelere göç eden ve göç etmek isteyenlerin sayısı artmaktadır. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Devlet Göç İdare Daire Başkanlığı sekreteri Nurlan Şaripov'un verdiği bilgilere göre çalışma ve eğitim amacıyla giden Kırgızların sayısı: Kazakistan'da 30 bin, Türkiye'de 30 bin, Güney Kore'de 14 bin, Avrupa ülkeleri ve Amerika'da 20 binden fazladır.

Kırgız Diasporaları ve temsilcileri tarafından dernekler kurulmuş ve Kırgızistan ile iş birliği yapılmakta, faaliyetler yürütülmektedir. Kültürel etkinlikler düzenlenmektedir.

Kaynakça

1. ÇAKAN, Varis: Orta Asya Türk Tarihine Giriş, Ankara, 2015.
2. ÇOROTEKİN, Tınçtıkbek: Kırgızistan Cumhuriyeti, Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 19, pdf, Ankara, 2002.
3. MOKEYEV, Anvarbek: Kırgızı na Altaye i na Tyan-Şane, Bişkek, 2010.
4. OSMONOV, Öskön. Eski Kırgızlar, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 2 Sayı: 3, 2013.
5. SARAY, Mehmet: Modern Kırgızistan'ın doğuşu, Ankara, 2004.
6. U.E. Bootayev. Kırgızı: Etnogenez i Diasporı. Bişkek, 2012.
7. P. Kokaysl: Kırgızı v Kırgızstane i za rubejom – odna kultura odnogo naroda. Poznan, 2013.
8. YALDIZ, Fırat: Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Journal of the Human and Social Science Researches, 2014 | Cilt.3, Sayı: 2 – Volume: 3, Issue: 2

KAZAKİSTAN'IN DİASPORA POLİTİKASI

Kazakhstan's Diaspora Policy

Диаспорная политика Казахстана

Darkhan ABISHEV*

Özet

20. yüzyılda Kazak topraklarındaki zor siyasî şartlar halkın büyük bir kısmının canını korumak için farklı ülkelere göç etmesine sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmasından hemen sonra Kazakistan'ın Dünya Kazaklarına tarihi vatanlarına dönmesi adına seslenmesi gayet tabiidir. Çünkü ülkenin demografik durumu doksanlı yıllarda çok kötüydü. 90'larda Kazakistan nüfusu 17 milyondan 14 milyona inmişti. Dolayısıyla bu yönde yapılması gereken çok iş vardı ve Kazakistan'ın gerekli adımları atması gerekiyordu. Dünya Kazak Kurultaylarının gerçekleşmesi, Dünya Kazak Birliğinin kurulması ve yurtdışındaki Kazaklar için vatandaşlık alma şartlarının kolaylaştırılması bunlardan bazılarıdır. Ancak sonraki zaman zarfı içerisinde süreç önceki hızını kaybetmiş ve Kazakistan'ın diaspora politikasındaki sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada 90'lardan itibaren bugüne kadar Kazakistan'ın yurtdışındaki Kazaklara yönelik politikası üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Diaspora Politikası, Dünya Kazak Kurultayları.

Abstract

It is known from historical sources that the difficult political conditions in the Kazakh lands in the 20th century caused the majority of the people to migrate to different countries to save their lives. From this point of view, it is quite natural for Kazakhstan to call out to the Kazakhs of the World for returning to their historical homeland, right after its independence in 1991. Because the

---

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans (Kazakistan)

country's demographic situation was very bad. In the 1990's, the population of Kazakhstan decreased from 17 million to 14 million. Therefore, there was a lot of work to be done in this direction and Kazakhstan took the necessary steps. Some of these are the realization of the World Kazakh Congress, the establishment of the World Kazakh Union, and the facilitation of citizenship requirements for Kazakhs abroad. However, in the next period of time, the process lost its previous speed and revealed that there are problems in Kazakhstan's diaspora policy. In this article, a brief review has been made on Kazakhstan's policy towards Kazakhs abroad since the 1990's for today.

Keywords: *Kazakhstan, Diaspora Policy, Worldwide Kazakh Congress.*

Резюме

Из исторических источников известно, что тяжелые политические условия на казахских землях в 20-ом веке заставили большинство людей мигрировать в разные страны для сохранения своей жизни. С этой точки зрения, для Казахстана вполне естественно его призыв казахов мира вернуться на свою историческую родину сразу после обретения независимости в 1991 году. Потому что демографическая ситуация в стране была очень плохой. В 90-е годы население Казахстана уменьшилось с 17 миллионов до 14 миллионов. Поэтому в этом направлении нужно было проделать большую работу, и Казахстан предпринял необходимые шаги. Некоторые из них - проведение Всемирных казахских курултаев, создание Всемирного казахского союза и упрощение требований к гражданству для казахов за рубежом. Однако в следующий период процесс потерял прежний ритм и выявил проблемы в политике Казахстана в отношении диаспоры. В этой статье был сделан краткий обзор политики Казахстана в отношении казахов за рубежом с 90-х годов до наших дней.

Ключевые слова: Казахстан, диаспорная политика, Всемирный курултай казахов

1. Dünya Kazak Kurultayları

1992 yılında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev Türkiye'deki Kazak diaspora temsilcileriyle bir araya geldiğinde Moğolistanlı Kazak Sayran Kali Dünya Kazaklarının buluşacağı bir kurultayın düzenlenmesini teklif etmiştir. Bu teklif devlet başkanı tarafından olumlu karşılanmış ve dönemin Yazarlar Birliği Başkanı rahmetli Kaldarbek Naymanbayev'e konuyla ilgili gereken çalışmaların yapılması yönünde talimat verilmiştir. Malum olduğu üzere, Dünya Kazaklarının 1. Kurultayı dünyanın farklı ülkelerinde bulunan Kazakları bir araya getirmek amacıyla 1992 yılında gerçekleşmiştir. Kurultay, Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da düzenlenmiştir. Sonraki dört kurultay ise sırasıyla Türkistan ve Astana'da yapılmıştır.¹

Kurultay, Dünya Kazaklar Birliği'nin (Bundan böyle Birlik olarak anılacaktır) en yüksek organıdır.² Birliğin ana hedefi “yabancı ülkelerdeki Kazak diasporası ile bağ kurmak, kültürel ve eğitim konusunda destek vermek” olarak belirlenmiştir.³ Birlik, Kazakistan'ın birkaç bölgesinde şubeleri bulunan uluslararası sivil toplum örgütüdür. Hiçbir siyasî hedefi yoktur ve başka ülkelerin iç işlerine karışmaz. Kendi faaliyetlerinde uluslararası sözleşmeler ve yasaları çerçevesinde faaliyet sürdürmektedir. Yurtdışındaki Kazak kültür merkezleriyle birlikte çalışmaktadır.

Geçen çeyrek asrı aşkın zamanda beş Kurultay gerçekleşmiştir. Onların kısaca tarihinden bahsedilecek olursa 1992 yılında daha önce değinildiği gibi 1. Kurultay Almatı'da yapılmış ve 33 farklı ülkeden 800 Kazak'ı bir araya getirmiştir. Bu Kurultay'da Dünya Kazaklar Birliği kurulmuş, başkanlığına Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev seçilmiştir. Başkan, yaptığı konuşmasında Sovyetler Birliği'nin yaptığı zulmü anlatmış, demokrasi yolundaki Kazakistan'ın kapılarının yurtdışındaki Kazaklar için her zaman açık olacağını ifade etmiştir.

On yıl ara verildikten sonra yani 2002 yılında 2. Kurultay Türkistan şehrinde gerçekleşmiş. Bu defa Kurultay'a 33 farklı ülkeden 470 Kazak delege katıl-

1 Dünya Kazak Birliği ve Faaliyetleri, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/25732/dunya_kazak_birligi_ve_faaliyetleri Yayın tarihi: 03.01.2013

2 Қазақтардың дүниежүзілік құрылтайы (Kazakların dünyejüzi kurultayı). <http://qazbrand.info>

3 Сарапшылар дүниежүзі қазақтары қауымдастығы жұмысын түрліше бағалайды. https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_after_world_congress_of_kazakhs_was_appointed_turisbekov/28594802.html Yayın tarihi 14.07.2017

mıştır. Nazarbayev başta olmak üzere katılımcılar, yurtdışındaki Kazakların kendi dilini ve kültürünü korumasının önemini vurgulamışlardır. 2005 yılında 3. Kurultay, 32 ülkeden 312 kandaşı bir araya getirmiştir. Bu Kurultay’da iş dünyasındaki ilişkilerin geliştirilmesine önem verilerek kültür, eğitim, medya ve göç sorunlarını kapsayan dört oturum yapılmıştır. Kurultay Başkanı, Kazakistan’a dönmek isteyen Kazaklar için göç işlemini kolaylaştırmak ci- hetinde yapılması gerekenler üzerinde durmuştur. 2011’de ise 4. Kurultay’a 35 ülkeden 380 temsilci katılmış, bunların yüzde altmışını gençler oluştur- muştur. Kazakistan’ın ilk Cumhurbaşkanı, yaptığı konuşmasında 20 yıl içinde Kazakistan’a 300 bin aile yani 1 milyon kişinin döndüğünü açıklamıştır. 2017 yılında Astana (şuan Nur-Sultan)’da 5. Kurultay gerçekleşmiştir. Kurultay’da farklı konularda oturumlar yapılmıştır.⁴

2. Kurultay’ın Yapısı ve Faaliyetleri

Dünyanın pek çok ülkesi kendi diaspora temsilcilerine özel önem vermekte, millî ve kültürel, siyasî ve sosyal anlamda büyük destek sağlamaktadır. Kaza- kistan Cumhuriyeti de bağımsızlık sonrasında yurtdışındaki Kazaklarla sağlıklı iletişim kurmayı başarmış ve sürecin sürekliliğini sağlamıştır. Bağımsızlıktan bu yana birlik ile yurtdışı Kazaklar arasında kapsamlı ve çok yönlü iletişim ger- çekleştirilmektedir. Onların yaşadıkları ülkelerin millî ve kültürel, sosyal-eko- nomik durumları nazar-i dikkate alınarak geniş çalışmalar yürütülmektedir.

Dünya Kazak Kurultayları, bu zaman zarfı içerisinde yurtdışındaki Kazakla- rın tarihsel vatanına dönmelerini teşvik edegelmiştir. Örneğin 4. Kurultay’da vatanına göç edenleri hukukî ve maddî açıdan destekleme konularına önem verilmiştir. Ayrıca Nazarbayev, yurtdışındaki gençleri Kazakistan’ın ilerleme- sine katkıda bulunması için çalışmaya davet etmiştir.

Bazen Kurultaylar, gerçekten iyi neticeler vermiştir. Mesela yakın tarihlerde Kazakistan eski Başkanı Nursultan Nazarbayev’in girişimleriyle yurtdışında- ki Kazakları ve vatanına dönmüş olanları desteklemek amacıyla “Vatandaş- lar” vakfı kurulmuştur.⁵ 2018 yılında bu vakıf ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı arasında Protokol imzalanmıştır.

4 Қозғамбаева Г.Б., Дүниежүзі қазақтарының басын қосқан тұңғыш құрылтайдың шақырылуының тарихи маңызы (25 жыл). Электронный научный журнал (Kozgambayev G.B. Dünjejüzi kazak- tarının basın қосқан тұңғыш құрылтайдың шақырылуының тарихи маңызы (25 жыл). Elektronny naujnyy jurnal) «edu.e-history.kz» № 3(11) <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/736>

5 Қазақстанда «отандастар» қоры өз жұмысын бастады (Kazakstanda “otandastan” қоры өз жұмысын бастады). <http://qazaq-alemi.kz/2018/06/11/aza-standa-otandastar-ory-z-zh-mysyn-bastady/>

Kazakların yurtdışına göç nedenleri başta tarihçiler olmak üzere, bilim adamları tarafından detaylıca araştırılmakta, konuyla ilgili pek çok çalışma yayınlanmaktadır. Dünya Kazaklar Birliği Genel Sekreteri Botagöz Uatkan'a göre Kazakistan bağımsızlığından sonra yaklaşık 1 milyon Kazak ata yurda geri dönmüşken, 5 milyon kadarı hâlen yurtdışında yaşamaktadır.⁶ Yurtdışındaki Kazakların durumunu anlatan üç farklı dilde basılmakta olan "Tuğan til" (Ana dili) almanağı ve "Altın Beşik" dergisi vardır. Birlik, kuruluşundan bu yana 60'tan fazla kitap hazırlamıştır. Onların arasında Kazak diaspora temsilcileri tarafından yazılan "Moğolistan Kazakları", "İran ve İran Kazakları", "Yurtdışından Gelenler Örneğindeki Kazakistan'ın Göç Politikası", "Kazak Diasporasının Tarihi. Çıkışı ve Gelişimi", "Özbekistan'daki Kazakların Geçmişi ve Bugünü", vs. yayınlanmıştır.⁷

3. Kazakistan'ın Diaspora Politikası

1990 yılı 25 Ekim'de kabul edilen "Devlet Egemenliği hakkındaki Manifesto"da: "Kazak SSR, bütün yabancı ülkelerde bulunan Kazaklarla ilgilenir ve onların kendi tarihsel vatanına dönmesine imkân sağlar" ifadesi yer almıştır. Kazakistan'ın dış politikasında yurtdışındaki Kazaklara yönelik kanunla konulmuş olan faaliyetler dahi mevcuttur. Mesela, 2014 yılı 21 Ocak 741 No'lu "Kazakistan Cumhuriyeti Dış Politikasının 2014-2020 yıllarına ait Program"da Kazakistan Cumhuriyeti Dış Politikası'nın hedeflerinden biri yabancı ülkelerdeki Kazakistan vatandaşları ile tüzel kişilerinin hukuklarını, onların aile ve iş çıkarlarını korumak başlığındaki madde bulunmaktadır. Ayrıca yabancı ülkelerdeki Kazak diasporasına ve Kazak diline destek çıkmak da amaçlar arasında yer almıştır. Diplomat Saylav Batırşaoğlu'na göre 2004 yılında hâlihazırda devlet başkanlık görevini üstlenen Kasım-Cömert Tokayev dışişleri bakanıyken Bakanlık'ta Kazak diasporasıyla ilgilenecek bölüm dahi açılmış ancak sonraki dönemlerde bölüm kapatılmış ve onlarla ilgilenecek resmî merkez dahi kalmamıştır.⁸

6 Dünya Kazak Birliği ve Faaliyetleri, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/25732/dunya_kazak_birligi_ve_faaliyetleri Yayın tarihi: 03.01.2013

7 Дүниежүзі казактары қауымдастығының дәрежесін Ассамблея деңгейіне дейін қалай көтереміз (Дүnyaжүзи казактары қауымдастығының дәрежесін Ассамблея деңгейіне дейін қалай көтереміз), <http://qazaq-alemi.kz/2018/05/10/d-niez-zh-zi-aza-tary-auy-mdasty-y-ny-tarihi-zertteuler-men-zhattarda-y-k-rinisi/>

8 «Шоуга» айналып кете жаздаған казак құрылтайы және оған қарсы шыққан қайраткерлер («Шоуга» айналып кете жаздаған казак құрылтайы және оған қарсы шыққан қайраткерлер), <https://qazaq-times.com/article/14155> Еrişim tarihi: 14.06.2017

Kazakistan'ın diaspora politikasındaki kurultayların yerini belirlemek için beş Kurultay esnasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in konuşmalarına dikkat etmeliyiz. Çünkü Cumhurbaşkanlığı devlet politikasını belirleyici en yüksek makamlardan sayılır. 25 yılda nelere dikkat edildi, neler değişti ve neler aynı şekilde devam ediyor ona bakılmalıdır.⁹

Tablo. Beş kurultay üzerinde karşılaştırmalı bir inceleme.

	1. Kurultay	2. Kurultay	3. Kurultay	4. Kurultay	5. Kurultay
Tarihi (yıl)	1992	2002	2005	2011	2017
Katılımcılar sayısı (adam)	800	470	312	380	350
1991'den itibaren Kazakistan'a dönenlerin sayısı (toplam)			600 bin	1 milyon	1 milyon
Dönerler için aile kontenjan sayısı (bir senede)			15 bin		20 bin
Katılımcıların yaş özellikleri				Çoğu gençler (30 yaş ve altı)	Çoğu gençler (35 yaş ve altı)
Hangi konular üzerinde duruldu?	Yurtdışındaki Kazak diasporasının durumu ve onların sayıları üzerinde durulmuştur. Geri dönerler için kolaylıklar sağlanması öngörülmüştür.	Cumhurbaşkanı Nazarbayev göç konusundaki son on yıldaki yapılan işleri beyan etmiş. Yurtdışındaki Kazak diasporasının durumu üzerinde durulmuştur.	Devlet ilk önce göç etmek için kendi imkânları bulunmayanları desteklemesi konusu gündeme getirilmiştir. Vatandaşlık almak sürecini kolaylaştırmak konusu işlenmiştir.	"Nüfus göçü hakkındaki" yasa projesi incelenmiş. Yurtdışından gelenler için verilen kontenjanın dolmaması üzerinde durulmuştur.	Kazakçanın Kiril alfabesinden Latin alfabesine nakledilmesinin Dünya Kazakların yaklaşacağı vurgulanmıştır.

⁹ Tabloyu kurmada <http://qazaq-alemi.kz/> Dünya Kazaklar Birliği'nin resmi sitesindeki Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Dünya Kazakları Kurultaylarındaki yaptığı konuşma metinleri kullanıldı.

Dünya Kazaklarından ne istendi ve ne gibi destek sunuldu?	Parlamento “Göç Kanunu”nu hazırlamış ve ona göre Kazakistan vatandaşlığını almada bir süre kolaylıklar öngörülmüştür.		Her vatana dönmek isteyen “Kazakistan bana ne verecek?” sorusu yerine “Ben vatanıma nasıl yardım edebilirim?” sorusunu kullanması gerektiğinin altı çizilmiştir.	Yurtdışındaki Kazak gençlerinin Kazakistan üniversitelerinde bilim alması ve vatanına hizmette bulunması konusu gündeme getirilmiştir. Bölgesel Kurultayların düzenlemesinde “Samruk-Kazına” millî fonunun desteklemesi öngörülmüştür.	2050 Devlet Stratejisi kapsamındaki projelere katılması; İş adamlarının yatırım yapması; Kazakların kültür, edebiyat ve sanat eserlerin tanıtılması; Yabancı ülkedeki gençler Kazakistan üniversitelerinde burslu olarak okuya bilmesi; Tarihsel vatanının gelişmesinde katkıda bulunmayı düşünen her yetenekli gencin Kazakistan’a davet edilmesi gibi tavsiyeler yer almıştır.
Dünya Kazaklar Birliği’ne verilen görevler	Birlikten yurtdışındaki Kazaklar durumunu iyice araştırıp devlet resmî kurumlarına teklifler sunması istenilmiş.	Birlik faaliyetleri olumlu değerlendirilmiş.			Dünya çapında başarı elde eden Kazakların listesini hazırlamak; Kazakistan’a dönenlere destek vermek için “Vatandaşlar” fonunu kurmak; Birliğin gelişim programını hazırlamak.

Diğer kurumları düşen görevler			<p>Kazakistan'ın bölge idarelerinin vatanına dönmekte olanlara herhangi bir maddî destek vermesi;</p> <p>Hükümete: Dünya Kazaklar Birliğinin finansal açıdan ihtiyaçlarına karşılımda teklifte bulunması;</p> <p>Göç İdaresinin faaliyet alanının genişletilmesi;</p> <p>Yurtdışındaki Kazakların folkloru konusunda araştırmalar sürdürmek gibi görevler verilmiştir.</p>	<p>Eğitim ve Bilim Bakanlığına: yurtdışından gelen gençler ile ilgilenmek ve burslular kontenjanını belirlemek;</p> <p>İletişim Bakanlığına: Yurtdışındaki Kazaklara kendi kültürü hakkında bilgi sağlamak, Dünya Kazak gençlerinin iletişim kurabileceği internet portalı kurmak;</p>	<p>Kazakistan'ın Dış İşleri Bakanlığının dikkatine yabancı ülkelerdeki Büyükelçilerin Kazakistan'a dönmede istekli olanlara destek çıkması;</p> <p>Kazakistan Hükümeti dikkatine Çin'deki Kazakların sınırda yaşadığı sorunları çözmesi;</p> <p>Yine Hükümet dikkatine yaşadığı yerde azlığı teşkil eden Kazakların Kazakça eğitim görmesine imkan sağlamak ve gerekli edebiyatla yardım etmek;</p> <p>Kazak televizyon kanallarının komşu ülkelerde gösterilmesi meselesi.</p>
--------------------------------	--	--	--	--	---

Kurultayları katılımcıların sayısı üzerinden değerlendirecek olursak kurultaylara olan ilginin yıllar geçince azaldığı görülmektedir. Belki de ilk kurultaya katılanların beklentileri gerçekleşmemiş olabilir ya da başka da bize malum olmayan sebepler olabilir. Şu da belirtilmelidir ki ilk toplantının düzenlenmesinde belli bir plan ve gündemin olmadığı için de katılımcı sayılarında bu kadar fark gözükebilir.

Beş farklı konuşmada bağımsızlığın ilk yıllarındaki coşkununu azalmasını gözlemlenir. Kurultaylar, resmî sıfat almış. Kazakistan'a gönüllü göç edenlerin sayısı bir milyon olup son dönemlerde bununla ilgili bir rakam verilememektedir. Bakanlıklara verilen görevler, tam anlamında yerine getirilmemiştir.

4. Uzmanların Kazakistan'ın Diaspora Politikasına Yönelik Değerlendirmeleri

Ancak Dünya Kazak Kurultaylarının yapısını ve faaliyetlerini eleştiren fikirler de ortadadır. Onlardan bir kısmına burada temas edilmesinde fayda var. Yapılan eleştirilerden birisinde Birlik emeklilik yaşındaki kişiler tarafından idare edilmesine itiraz edilir. Oysa birkaç dil bilen gençler tarafından yönetilmesi ve Birliğin çalışmalarını bakanlıkların çalışması gibi bürokratik bir yapıya çevrilmemesi gerektiği öne sürülür.

Bazı eleştiriler de Birliğin başlangıçta aktif çalışmalar yaparken günümüzde eski aktivitesini yitirdiğine yöneliktir. Avrupa'daki Kazakların sık sık küçük kurultaylar yapmasına rağmen Kazakların yoğun olarak yaşadıkları Çin, Moğolistan ve Özbekistan'da hiçbir kurultay düzenlenmediği yapılan eleştiriler arasında yer almaktadır.

Diğer birisi, Birliğin bulunduğu vaziyeti Kazakistan Halkının Meclisi ile karşılaştırmaktadır. Ona göre Birlik Almatı'dayken Halklar Meclisi Cumhurbaşkanlık binasında olup devlet politikasında yerini almış bir kurum halindeydi. Eleştiri sahibi, bu durumu üzücü olarak değerlendirmektedir. Birliğin amacı hedefi ve çalışmaları ile Halklar Meclisinin amacı ve hedefinin aynı olmaması sebebiyle yetki kullanımı konusunda ciddi sıkıntılar bulunmakta olduğunun altı çizilir. Bu da kendi zatında Birliğin yurtdışındaki Kazakların sorunlarını çözmede güçsüz kalmasına neden oluyor denilmektedir.

Bu konuda görüşlerini incelediğimiz diğer uzmanlar ise Kazak diasporasının yaşadığı sorunların sadece kurultaylar zamanında gündeme geldiğini söylüyorlar.¹⁰

Hâlihazırda Kazakların 1/3'ünün Kazakistan haricinde yaşadığı daha bildirilmişti. Buna rağmen Kazakistan'da onların hukukunu koruma altına alan

10 Сарапшылар дүниежүзі қазақтары қауымдастығы жұмысын түрліше бағалайды (Saraпшылар дүниежүзі қазақтары қауымдастығы жұмысын түрліше бағалайды). https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_after_world_congress_of_kazakhs_was_appointed_turisbekov/28594802.html Yayın tarihi 14.07.2017

herhangi bir yasa yoktur. Örneğin “Yurtdışındaki vatandaşları destekleme programı” Kazakistan Cumhuriyeti Başkanının 1996 yılı 31 Aralık 3308 No’lu Kararnamesi ile kabul edilip, KC Başkanının 21.11.2005 1673 No’lu Kararnamesi ile feshedilmiştir. Buna karşın Türkiye, Tataristan, Çin, Japon, Almanya, Rusya gibi ülkeler, yabancı ülkelerdeki kendi vatandaşlarının vatanına dönmesi için bütün imkânları sağlamaktadırlar ve gerekli olan hukukî desteği de bir an önce hazırlamışlardır.

Kazakistan’da ise gerekli hukuksal desteğin olmamasından 90’larda başlanan “büyük göç” şimdi oldukça yavaşlamış ve devlete olan güven azalmış olduğu hissedilir. Mesela 2011’de Kazakistan’a dönmek isteyenler için “mahkûmiyet belgesini” ve “kayıttan ya da vatandaşlıktan çıktığını” ispatlayan belge talebini ediliyordu. Hâlbuki Çin’de böyle belgelerin verilmesi hukuken imkânsız olduğu bilinir. Ama bu sorun, nice çabalara rağmen hala çözümünü bulamamıştır. Çünkü Kazakistan’ın Göç İşleri yasasında bu çeşit göçü engelleyen maddeler mevcuttur.

Bu arada da kurultaylar, kendi önemini kaybetmektedir. Oradaki kabul edilen kararların hayata geçirilmesi güçtür. Öyle ki son kurultaylar göçün devam etmesini bile sağlayamamıştır. Durumu değiştirmenin yalnız bir yolu da Birliğin otoritesini ve finansal desteğini artırmak olarak gözükmüyor. Birlik için yetenekli ve genç yöneticinin lazım olduğunu daha önce uzmanlar dilinden aktarılmıştı. Her şeyden evvel Kazakistan’ın “Vatandaşları destekleme yasası” olması gerekmektedir. Eylemciler tarafından bu yasanın projesi 2015 yılında Meclis’e verilmiştir.¹¹ Belki de “Vatandaşlar” vakfının kurulması bu bağlamda bazı müşkülleri çözmeye yol açar.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, geçen otuz yıl içinde Kazakistan tarafından yurtdışındaki Kazakları tarihsel vatanına dönmesine teşvik etmede onlara destek olmada çok şeyler yapılmıştır. Ancak gösterilen çabalar yeterli olmamış ve yurtdışındaki Kazaklar Kazakistan yönetimine olan güvenini kaybetmiş durumda gibi gözükmüyor. Hulasa-i kelim Kazakistan’ın diaspora politikası, tekrar gözden geçirilmeye muhtaçtır.

11 Дүниежүзі казактары қауымдастығының дәрежесін Ассамблея деңгейіне дейін қалай көтереміз (**Дүnyajүzi kazaktarı kavımdastıǵının darejesin Assambleya dengeyine deyin kalay köteremiz**). <https://informburo.kz/kaz/dniezhz-azatary-auymdastyyny-drezhesn-assambleya-degeyne-deyn-alay-kteremz.html> Yayın tarihi: 5.06.2017 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstütüsü, Yüksek Lisans (Kazakistan)

Қаунаққа

Дүнья Қазақ Бирлігі ве Фааһиетлери, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/25732/dunya_kazak_birligi_ve_faaliyetleri Yayın tarihi: 03.01.2013

Сарапшылар дүниежүзі қазақтары қауымдастығы жұмысын түрліше бағалайды (Saraпшылар дүниежүзі қазақтары қауымдастығы жұмысын түрліше бағалайды). https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_after_world_congress_of_kazakhs_was_appointed_turisbekov/28594802.html Yayın tarihi 14.07.2017

Қазақтардың дүниежүзілік құрылтайы (Қазақтарын дүниежүзі курултайы). <http://qazbrand.info>

Қозғамбаева Г.Б., Дүниежүзі қазақтарының басын қосқан тұңғыш құрылтайдың шақырылуының тарихи маңызы (25 жыл). Электронный научный журнал (Kozgambayeva G.B. Dүниежүзі Қазақтарынын basın koskan tungіsh курултайдын шақырылуыннн тарихи манızı (25 jıl). Elektronny naujny jurnal) «edu.e-history.kz» № 3(11) <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/736>

Қазақстанда «отандастар» қоры өз жұмысын бастады (Қазақстанда “отандастар” қоры өз жұмысын бастады). <http://qazaq-alemi.kz/2018/06/11/aza-standa-otandastar-ory-z-zh-mysyn-bastady/>

Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының дәрежесін Ассамблея деңгейіне дейін қалай көтереміз (Dүняжүзі қазақтары қауымдастығынын дәрежесін Assambleya dengeyine deyin kalay көтереміз). <http://qazaq-alemi.kz/2018/05/10/d-niezh-zi-aza-tary-auy-mdasty-y-ny-tarihi-zertteuler-men-z-hattarda-y-k-rinisi/>

«Шоуға» айналып кете жаздаған қазақ құрылтайы және оған қарсы шыққан қайраткерлер («Шоуға» айналып кете жаздаған қазақ курултайы және оған қарсы шыққан қайраткерлер). <https://qazaqtimes.com/article/14155> Erişim tarihi: 14.06.2017

TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER PARLAMENTERLER ASAMBLESİ'NİN (TÜRKPA) KURULDUĞUNDAN BUGÜNE KADAR Kİ FAALİYETLERİ VE PERSPEKTİFİ

Mederbek AITMYRZAEV*

Giriş

Yasama organı (meclis), hukuk ve demokrasi devletinin temelidir. İngiliz felsefecisi John Locke, kuvvetler ayrılığı ilkesinde yasama organına öncelik vermiştir. Ona göre, yasama faaliyetini yürüten kişiler toplum tarafından seçilip halk egemenliğini temsil eder. Yani yasama gücünü toplum ve toplum üyelerinin mülkiyetinin korunması amacıyla, devlet idaresinin nasıl kullanılması gerektiğini belirleyen iktidar olarak açıklar.²⁶ Bu bağlamda parlamenterler olarak Türk cumhuriyetlerin iş birliği halinde olması ve birbirlerine deneyimlerini aktarması Türk dünyası için önemlidir.

1. TÜRKPA'nın Yapısı

Sovyetler Birliği sonrası bağımsız Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber iş birliği, müttefiklik ve devletler birliği gibi konular da gündeme gelmiştir. 1992-2009 yılları arasında Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliğini kurumsal çerçeveye oturtma çabaları belli zorluklarla karşılanmıştır. Bu zorlukların yanı sıra bazı somut sonuçların elde edildiğini de söylemek gerekmektedir.²⁷ Kurumsallaşma sürecinin ortaya çıkarmış olduğu yapıları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş birliği Kurultayı. Bu Kurultay Türk devlet ve toplulukları arasındaki dostluk, kardeşlik ve iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla, 1993'den beri düzenlenmektedir. 11. Kurultay 17-19 Kasım 2007'de Bakü'de gerçekleştirilmiştir.
2. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi. Türk cumhuriyetleri devlet başkanlarının ve üst düzey yetkililerinin katıldığı bir zirvedir. 1992'den beri belirli aralıklarla gerçekleştirilen zirvede Türk Dünyasının sorunları gündeme getirilmektedir.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk ve Siyaset Bilimleri, Yüksek Lisans (Kazakistan)

1 John LOCKE (2016). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme. Ankara: Çeviren Fahri, BAKIRCI. Eksi Kitaplar yayınları, 3. Baskı, ss. 62-63.

2 Ali ASKER (2009). Bir Kurumsallaşma Örneği: Türk (Dili Konuşan) Ülkeler Parlamenter Asamblesi. 21 Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, s. 1

3. TÜRKPA. Türk cumhuriyetleri arasında birçok alanda ilişkileri geliştirmek amacıyla 21 Kasım 2008 yılında İstanbul şehrinde kurulmuştur. Aynı şekilde Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Azerbaycan cumhuriyetleri tarafından İstanbul Anlaşması kabul edilmiştir. Anlaşma, Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneş adına Aytibay Tagayev, Türkiye Büyük Millet Meclis (TBMM) adına Köksal Toptan, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi adına Oktay Asadov ve Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu adına Senato Başkan Yardımcısı Muhammet Kopeyev tarafından imzalanmıştır.

Böyle bir asamblenin kurulması fikri 2006 yılında Türk Dilini Konuşan Devletler Zirvesi'nde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından ortaya atılmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak 21-22 Şubat 2008 tarihlerinde Antalya'da, Meclis Başkanvekillerinin başkanlığındaki heyetlerin katılımıyla bir hazırlık toplantısı düzenlenmiştir. Daha sonra 27-28 Mart 2008 tarihlerinde Astana'da Parlamento Genel Sekreterlerinin katılımıyla ikinci bir toplantı yapılmıştır. 29 Eylül 2009 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti başkenti Bakü'de, TÜRKPA'nın 1. Genel Kurul Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Kurumun iç tüzüğü, Sekretaryası ve Bakü Beyannamesi kabul edilmiştir. Aynı zamanda TÜRKPA sekretaryasının genel ofisinin Bakü şehrinde yerleşik olmasına karar verilmiştir.

Bu bağlamda TÜRKPA böyle strateji amaçları koymuştur:

Parlamentolar arası iş birliğinin kalite yönünden yeni aşaması olan parlamento diplomasisi araçlarının yardımıyla devletler arasında politik diyalogun daha da geliştirilmesine katkıda bulunmak;

Tarih, kültür ve dil ortaklığına dayanarak ulusal yasamaların yakınlaştırılması ve parlamentolar arası iş birliğine ilişkin diğer konularda karşılıklı faaliyetin daha da yoğunlaştırılmak;

Türk dili konuşan ülkeler ve diğer bölge ülkeleri arasında karşılıklı faydalı ve eşit düzeyli iş birliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmak;

3 Türk Dünyası Parlamenter Asamblesi İstanbul Toplantısı. (<http://turksam.org/turk-dunyasi-parlamenter-asamblesi-istanbul-toplantisi>)

Üye ülkelerin yasamalarının, aynı zamanda kültürel mirasın ve tarih, sanat,

edebiyat ve diğer alanlarda Türk dili konuşan ülkeler için ortak önem taşıyan değerlerin korunması ve gelecek nesillere devredilmesine yönelmiş yasama- ların yakınlaştırılması üzere tavsiyeler vermek;

Taraflar arasında politik, sosyo-ekonomik, kültürel, insani, hukuki ve diğer alanlarda ilişkilerin geliştirilmesine yardım göstermek yönünde faaliyetleri devam ettirmektedir.³

Başka bir deyişle, “siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda devletler ara- sında karşılıklı ilişkilerin derinleşmesinde, TÜRKPA üyesi ülke halklarının daha da yakınlaşmasında önemli bir araç” olarak görülmüştür.⁴

2. TÜRKPA’nın Faaliyetleri

TÜRKPA, faaliyetlerini; bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve devlet sınırlarının ihlal edilmezliği, eşitlik, birbirinin iç işlerine karışmama ilkelerine saygı duyulması, zor kullanmaktan ve zor kullanılması ile tehdit, ekonomik ve başka baskı yöntemlerinden imtina temelinde, devletlerin siyasi ve ekonomik güvenliğinin güçlendirilmesi, doğal kaynakların tam ve verimli kullanılması yoluyla halkların refahının yükseltilmesi, ulusal ekonomilerin geliştirilmesi, parlamento diplomasisi alanında yeni başarılarla imza atılması, bölge ve diğer uluslararası camianın üyesi olan ülkelerin parlamentoları ve diğer uluslararası örgütler ile yeni ilişkilerin kurulması ve mevcut ilişkilerin geliştirilmesi esa- sında yürüttüğünü ifade etmektedir.

TÜRKPA, 2008’ den bu yana her sene genel kurul toplantısı düzenlemektedir. Toplantıda üye ülkelerin meclis başkanları katılım sağlamaktadır. Toplantıda önemli kararlar alınırken kardeşlik bağların gelişmesi, dil, kültür, ekonomik, sosyal, hukuk alanlarında bildirimler de kabul edilmektedir.

Genel Kurul dışında TÜRKPA kapsamında birkaç alanda aşağıdaki komis- yonlar faaliyet göstermektedir:

TÜRKPA Çevre ve Doğal Kaynaklar Komisyonu;

TÜRKPA Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu;

TÜRKPA Ekonomik İş Birliği Komisyonu;

³ https://turk-pa.org/tr/content/about_turkpa

⁴ Asker, s. 2.

TÜRKPA Sosyal, Kültürel ve İnsani Meseleler Komisyonu

TÜRKPA Hukuk İşleri Komisyonu;

TÜRKPA Uluslararası İlişkiler Komisyonu.

2.1.TÜRKPA'nın Seçim ve Referandumlarla İlgili Rolü

2010 yılından itibaren TÜRKPA gözlemci misyonları üye ülkeler olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı, parlamento seçimleri ve referandumları müşahede etmektedir. Misyonlar, TÜRKPA üye ülkelerinin parlamentolarının üyeleri ve TÜRKPA sekreteryası temsilcilerinden oluşmaktadır. TÜRKPA gözlemcileri seçim öncesinde üye ülkelerdeki Merkez Seçim Komisyonlarının üst düzey yetkilileri ve hükümet yetkilileri ile düzenli olarak görüşmektedir. Bir TÜRKPA gözlem misyonu seçim sürecini tüm aşamaları ile müşahede ederek, seçim bölgelerini ziyaret eder, hazırlık sürecini değerlendirir, seçmenler ve seçim bölgesi temsilcileri ile sohbet eder, yetkililer ve ayrıca siyasi ve toplumsal örgütlerin temsilcileri ile görüşür. Gözlemciler, 2005 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Uluslararası Gözlemciler Davranış Kodeksi’nde belirtilen objektiflik, şeffaflık ve tarafsızlık ilkelerine, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu tavsiyelerine ve diğer uluslararası normlara riayet etmektedir. Gözlem misyonları seçim ve referandumların sonuçlarına ilişkin basın toplantıları düzenlemektedir.

TÜRKPA, 2010’dan beri üye ülkelerin cumhurbaşkanlık ve meclis seçimlerinde katılım göstermiştir. Kurumun üye devletlerin seçimlerinde gözlemci statüsüne sahip olması önemlidir. Yeni cumhuriyetlerin demokrasi yoluyla gelişmesinde seçimlerin açık ve demokrasi ilkelerine dayalı yürütülmesinde katkı sağlamalıdır. Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan cumhuriyetlerinin siyasi süreçlerini ve halen postsovyet döneminde yaşadığını, siyasal enstitülerinin tam oturtulmadığını dikkate alarak seçimlerdeki belirleyici etkisini unutmamak gerekir.

Bunların dışında TÜRKPA üye ülkelerin anayasa referandumlarında da gözlem yapmaktadır. Azerbaycan (26 Eylül 2016), Kırgızistan (11 Aralık 2016) ve Türkiye (16 Nisan 2017) cumhuriyetlerinde gerçekleşen anayasa referandumlarında katılım sağlamıştır.

3. TÜRKPA'nın Perspektifi

TÜRKPA kurulduğundan bu yana on sene, çalışmaya başladığından beri ise 8 sene geçmiştir. Genel olarak kurumun 8 sene içerisinde yaptığı işler olumlu değerlendirilebilir. Birçok alanda (eğitim, dil, sanat, ekonomik vs.) iyi neticelere ulaşmıştır. Ancak, geçmişini değerlendirmekle birlikte kurumun geleceğine yönelik yeni görevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Gelecekte kurum üyeleri dört ülkeden fazla, yani Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerini kendi kapsamına dahil etmesi önemli olacaktır. Özbekistan dış politikasının liberalleşmesinin örneği olarak 3 Eylül 2018 tarihli Kırgızistan'ın Çolpon Ata kentinde düzenlenen Türk Konseyi devlet başkanları zirvesine Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in katılımı⁵ TÜRKPA için de önemli bir işarettir. Bu bağlamda TÜRKPA'nın 8 Aralık 2017 tarihli Bişkek'teki genel kurul toplantısında ilk kez Özbekistan Cumhuriyeti'nden meclis başkan yardımcısı katılmıştır. Aynı şekilde Macaristan parlamentosunun temsilcileri de katılım sağlamıştır.⁶ Şimdiki uluslararası alandaki olaylar ışığında Türk dili konuşan cumhuriyetlerin daha yakından bir araya gelip bölgesel sorunları çözmesi, zamanın gerekliliğidir.

Sonuç

Türk dili konuşan cumhuriyetler için yasama organları niteliğinde iş birliği yapılması son derece önemlidir. TÜRKPA'nın faaliyetlerini araştırarak kurumun kaliteli ve ileri görüşlü bir kurumsal yapıya sahip olması önemlidir. Ancak böyle bir yapıya sahip olmasına rağmen, kurum yeterli düzeyde gücünü gösterebilmiş değildir. Millet vekillerinin insan hakları, ticaret, göç işçiler ve mülteciler, eğitim kültür, askeri alanda birbiri ile uyumlu yasaları yapılması gereklidir. Özellikle, göç işçileri konusunda daha kolaylaştırıcı yasalar kabul edilmelidir. Örneğin son senelerde Kırgızistan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne çalışmak amacıyla gelen vatandaşların sayısı artış göstermektedir. Böylelikle, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kırgızistan veya Türk cumhuriyetleri vatandaşları için oturma izni, çalışma izni ve sağlık sigortası gibi belgelerin edinme prosedürlerinin kolaylaştırılması gereklidir.

5 <https://tr.euronews.com/2018/09/03/-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-kirgizistan-da-basladi>

6 <https://ru.sputnik.kg/politics/20171208/1036725420/zasedanie-turkpa-v-bishkeke.html>

Kaynakça

John LOCKE (2016). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme. Ankara: Çeviren Fahri, BAKIRCI. Eksi Kitaplar yayınları, 3. Baskı.

Ali ASKER (2009). Bir Kurumsallaşma Örneği: Türk (Dili Konuşan) Ülkeler Parlamenter Asamblesi. 21 Yüzyıl Türkiye Enstitüsü.

<http://turksam.org>

<https://turk-pa.org>

<https://tr.euronews.com>

<https://ru.sputnik.kg>

<http://kenesh.kg>

KIRGIZİSTAN'DA HALK AYAKLANMASI (1916)

Symbat Esenkanova*

Özet

“Tarihte uzun yollar kat eden Kırgızlar, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık yönetiminin idaresine girmiştir. Rus esareti altında kalan Türkistan Müslümanları çok zor günler geçirmişlerdir. 1867 yılında Çarlık Rusya’sı Türkistan’ı önce bölgelere, sonra da eyaletlere bölmüştür. Bölünmüş olan topraklara Rusları yerleştirmeye ve yerli halka baskı yapmaya başlamıştır. Neticede güçlü bir milli mücadeleye dönüşen olaylar XX. yüz yılda Kırgız ve diğer halkların millî trajedisi olmuştur. Makalede, Kırgızistan’da 1916 Halk Ayaklanmasının çıkış sebepleri, akışı ve neticesi araştırılmıştır. Öncelikle Kırgızca ve Rusça kitaplar yararlanılmış, sonra Türkçe makalelerden yararlanılarak veri analizi yapılmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.”

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Türkistan, Orta Asya, Çarlık Rusya, Yedisu, ayaklanma, mülteciler, Çin

---

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü
(Kırgızistan)

Giriş

Türkistan bölgesi; coğrafi, jeopolitik ve jeo-stratejik açılarından dünyanın önemli bir noktasında bulunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri de değişik halklar ve ülkeler için geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Ayrıca günümüz Türk Dünyası açısından kazandığı yeni konumu itibarıyla bir cazibe merkezidir. Bu özellikler bölgeyle ilgili yapılacak olan araştırmaların önemini arttırmaktadır.

Makalenin konusu, XIX. yüzyılın sonlarında Çarlık döneminin baskıcı politikalarına maruz kalan Türkistan'daki Müslüman Türklerin şiddetli ayaklanmasına ve üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen günümüze kadar uzanan neticelerine ışık tutmaktır. Rusya, I. Dünya Savaşı sırasında Türkistanlılara askerlik muafiyetini kaldırarak onları cephede kullanmayı hedeflemiştir. Ancak bu hedef Türkistan genelinde büyük isyanlara neden olmuştur. Neticede isyan Çar ordusu tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmış; halkın bir kısmı Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'a kaçarken diğer kısmı ise Sovyetler dönemi boyunca büyük eziyetler görmüştür.

Kırgızların bağımsızlığı ve egemenliği için mücadele ettikleri bu dönemde 1916 Halk Ayaklanması büyük bir öneme sahiptir. Türkistan genelini kapsayan bu ayaklanma Çar yönetiminin merkezi sayılan Moskova'da Şubat ve Ekim Devrimlerinin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Bu hareketlerin sonucunda Sovyetler Birliği kurulmuş ve arkasından da ülkedeki birçok ulus bağımsızlığa ulaşabilmişlerdir. 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsız, egemen bir devlet olmuştur. Kırgızistan halkı yeni bir sosyal ve ekonomik bağımsız gelişme yoluna girmiştir.

Orta Asya geneline bakacak olursak Kırgızistan'daki 1916 Halk Ayaklanması daha kapsamlı ve şiddetli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yüzden Türk dünyası bu olaylara kayıtsız kalmadan, 1916 ayaklanmasını, Kırgız ve diğer Türk kökenli halkların başlarından geçen faciaları unutmamalıdır.

1.1. Rus Yetkililerinin Yerli Halk Üzerindeki Baskısı

Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil edilmesinden sonra Orta Asya'nın tamamında olduğu gibi bu bölgeye de Rus hükümeti bürokratik bir niteliğe sahip olan yeni bir idari yapı getirmiştir. Böylece, Türkistan'daki tüm siyasi güç Çarlık

generallerinin, soyluların, burjuvazinin ve yerel feodal aristokrasinin elinde yoğunlaşmıştır.¹

Taşkent'teki Türkistan genel valiliğinin başına neredeyse sınırsız yetkisi olan genel vali getirilmiştir. Türkistan'daki Çarlık hükümetinin idari aygıtının tüm faaliyeti, halk kitlesini tabi tutmaya ve onların kurtuluş hareketini basmaya yönlendirilmiştir. Çar askeri garnizonlarının Orta Asya'da bulunup, Türkistan genel valisinin silahsız yerel halka karşı çıkma ve ulusal özgürlüğünü korumak için çabalayan girişimleri basma kararına her zaman hazır olmaları tesadüf değildir. Çünkü bu zamanlarda Çarlık otoritesinin sömürge çıkarları dikkatle korunuyordu.²

Rusya sömürgecilik devri Kırgız tarihinde çok anlamlı olarak değerlendirilir. Çarlık, sömürgeci bir politika yürütürken, bir yandan kulak³ yerleşimcilerin silahlı gücüne, öte yandan ise yerel feodal soyluluğa dayanıyordu. Çarlık yetkilileri, yerel sömürücülerle hızlı bir şekilde ortak dil bulmuş ve onlara idari merkezde en düşük görevleri vermiştir.⁴ Fakat yine de yerel feodal aristokrasinin siyasal hakkı sınırlıydı. Yerli halkın, hatta sömürücü elitlerin temsilcileri, ayrıcalıklı çarlık görevlilerinin bulunduğu üst ve orta konumlarda değil, devlet kurumlarında bile görev yapmayı talep edemezlerdi. Buna rağmen Çarlık hükümeti yerel yetkililere ayrıcalık sağlamıştır ve onların işçilere baskı uygulamasına hiç engel olmamıştır. Böylece halk kitleleri haklarını tamamen kaybetmiştir. Çarlık hükümetinin milli politikası haline gelen sömürge, 31 Ekim, 1911 tarihindeki Türkistan genel sekreterinin emrinde canlı bir şekilde yansımıştır. Emirnamede genel vali bölgelerin tüm askeri valileri, illerin bakanları ve ilçe polis memurlarından şöyle talepte bulunmuştur: “Her zaman ve her yerde Rus adının ve Rus çıkarlarının hâkim olması gerektiğini hatırlayarak, yerlilerle ilişkide daima çok sert olun... Rus askerleri, onlarla birlikte Rus köylüleri ve Rus küçük burjuvası birinci planda olmalı, ikinci planda yerliler olmalı”.⁵ Dolayısıyla Çarlık hükümeti yerli halkı tabi ve itaat altında tutmaya çalışıyordu.

1 Tursunov, 1968: 5

2 Usenbaev, 1997: 15-16

3 Kulak hakkında detaylı bilgi için bkn. Kırgız Ensiklopediası, 1995: 137

4 Kakeev, 2015: 38. Bkz: Ek-3

5 Usenbaev, 1967: 22-23

Ünlü araştırmacı V. Nalivkin'e göre, yarı vahşi Asyalılar üzerinde mantıklı bir izlenim üretmek ve onları daha önce yaşadıkları kurtarıcı panik korkusunun kafesinde sürekli tutmak için yerli halkı avucunun içinde tutma, zaman zaman silahla bu bölgelerden dönemsel olarak geçme ihtiyacı söz konusuydu.⁶

Hem küçük hem de büyük yetkilere sahip olan Çarlık yetkilileri, Türkistan bölgelerine sık seyahatlerde bulunmuşlardır. Askeri valilerin her gezisinden önce büyük bir hazırlık çalışması yapılıyordu. Yerli halk, beklenen konukların tüm güzergâhı boyunca yolu düzlemek ve sulamak zorundaydı. Bu olay uğruna yerel sakinler süslü giyinmeleri, birkaç gün boyunca fazla yemek hazırlamaları ve para toplamaları şart idi. Yüksek dereceli misafirlerin kabulü, özellikle göçebe ve yarı göçebe bölgelerde çok sıkıntılıydı. Çünkü Çar yetkililerini yerleştirecek evler bulunmamaktaydı. Bu bölgelerde göçebe valiler halkı yurtları kurmaya, yakıt, para ve koyun toplamaya ve insanlara hizmet vermeye zorlamışlardır.⁷ Tarihçi G. Broydo'nun belirtildiğine göre, gelen Çar yetkilileri ve onların çevresi bir hafta boyunca içki içmişlerdi.⁸ Böyle şikâyetler çok bulunmasına rağmen Çarlık yetkilileri Kırgız ilçelerinde eğlenmeye devam etmiştir.

XX. yy. başında sömürge otoriteleri ve din adamları arasında giderek daha fazla çelişki ortaya çıkmıştır. Rus makamları dini konularda dikkatli davranmaya çalışmış, ancak aynı zamanda dinin sosyal ve en önemlisi, siyasi rolünü sınırlamaya başlamıştır. En başta, Rus makamları Türkistan'daki manevi idareyi tasfiye edip, dini ve idari işleri askeri valilere emanet ederek, en üst düzeydeki hâkimin memurluğunu ilga etmişlerdir. Han'ın iktidarı altında büyük haklara, imtiyazlara, ayrıcalıklara ve sivil toplum üzerinde etkilere sahip olan din adamları, hak açısından diğerk tüm insanlarla eşitlenmişlerdir.⁹

Rus imparatorluğunun başarısız ideolojik çalışması, yirminci yüzyılın başlarında, “yerliler” arasında Rus yönetiminin ve genel olarak sömürge iktidarının prestijinin düşmesine neden olmuştur.¹⁰ Çoğunlukla sosyo-ekonomik düzenin gerekçelerinden kaynaklanan çatışmalar, sözde “Rus olmayanların” çoğun-

6 Nalivkin, 1913: 136

7 Usenbaev, 1967: 76

8 Broydo, 1937:44

9 http://kgghistory.akipress.org/unews/un_post:10480/?from=portal&place=nowread (erişim tarihi: 18.02.2018)

10 [Elektronikkaynak] - Erişimmodu: 2014 yıl. “24.kg” haberajansı.

luğu için objektif olarak farklı bir dine mensup olanlarla çatışma biçimini edinmiş ve dolayısıyla daha da düşmanca bir güç kazanmış ve tabii ki, Rus köylüler de dâhil olmak üzere, Rusça konuşan ve Hıristiyan olan yerleşimciler yerli halk için düşman olarak gözükiyordu.¹¹ Aslına bakılırsa, bu hiçbir etnik veya dini çatışma değil, ancak metropol ve koloni arasındaki bir düşmanlık idi. Böylece Kırgız halkı sömürge gücünün zulmiyle karşı karşıya kalmış ve Çarlığın toprak politikası yüzünden halk hoşnutsuzluğu daha da artmıştır.

1.2. Çar Rusyası'nın Toprak Politikası

Kırgızistan'daki topraklar Çarlık Rusyası'nın tüm sömürge bölgelerindeki gibi devlet mülkiyeti olarak kabul edilmiştir ve bünüyle hükümetin emrinde-dir.¹² 1860'lı yılların sonundan itibaren Çarlık Hükümeti Rus köylülerinin Kırgızistan'a yerleşmesini sürdürmekteydi.¹³ Hükümet kendisine bu bölgede güvenilir bir toplumsal katman yaratma görevi üstlenmiş ve böylece koloniyalist pozisyonları güçlendirmenin yanı sıra, kolonyal politikaları takip etmeye çalışmıştır.¹⁴ Bu dönemde Rusya'nın merkezi illerinde tarım sorunu ağırlaşmış ve Rus köylülerinin arazi için mücadelesi artmıştır. Devrimci yükseliş koşulları altında hükümet, yeniden yerleşimi Rusya'nın merkezindeki köylü çalkantılarını önleme araçlarından biri olarak görmüştür. Rus Başbakanı Stolipin tarafından geliştirilen Çar'ın yeni tarım politikası, tarım sorununun “çözülmesi” ve köylülüğün toprak ağalarına karşı devrimci eylemlerinin zayıflatılması için mümkün olduğunca “toprak darlığı” alanlarından pek çok köylüyü tehcir etmeyi öngörmüştür. Yirminci yüzyılın başlarında Çarlık hükümeti, Rusya'nın merkezindeki “atmosferi iyileştirmeye” çalışarak Sibiryaya, Orta Asyaya ve diğer kenar bölgelere “huzursuz unsurları” ve köyün zengin temsilcilerini göndermiştir.¹⁵

Kırgızistan'da yeniden yerleşim hareketinin tarihi, tıpkı Türkistan'da olduğu gibi birkaç aşamada izlenebilir. Buna Çar rejiminin, kendi ekonomik çıkarlarına göre hareket ederek, temel olarak köylülerin yeniden yerleşim hareketini teşvik etmesi, aynı zamanda ona engel olması da neden olmuştur. 15 yıl içerisinde, 1868'den 1883'e kadar, Yedisu bölgesinde, 3600 Rus yerleşimi ortaya

11 Kakeev, 2015: 44, Bkz. Ek:4

12 Hالفin, 1965: 50

13 Fomçenko, 1983: 32

14 Çukubaev, 1958: 30

15 Arzimatova, 2008: 265

çıkıştır. Bu bölgede çoğunlukla Voronej eyaleti ve Ukrayna'dan gelen 2.500 aile yerleşmiştir. Buna ek olarak bölgedeki şehirlere yaklaşık 190 ticaretçi ve 1.400 orta sınıf aile gelmiştir.¹⁶

İkinci büyük göçmen akını 1905-1910 yılları arasındaki tarım reformlarının yapıldığı dönemde gerçekleştirilmiştir. Rus Hükümeti 1905 yılından itibaren Rusya'dan göç ederek Kırgız topraklarına yerleştirilenler için bir "Yeni Gelenler İdaresi" oluşturmuştu.¹⁷ Yerleşimciler ağırlıklı olarak Yedisu bölgesine doğru gitmiştir. 1902'de 2.877 aile buraya gelmiş ve bunlardan 1.205 kişi Pişpek ilçesine yerleşmiştir. 1902'de bu bölgede 16 bin yerleşimci vardı, 1905 yılına gelindiğinde sayısı 23 bine kadar artmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan hükümetin göç ettirdiği ana bölgelerdi.¹⁸

Rus köylülerin Türkistan'da hızlı bir şekilde yerleştirebilmek ve burada toprak ağası- kulak çiftliklerini kurmak için çar rejimi onlara geniş toprak vermeye başlamıştır. 1869'da Türkistan valisi, her kişi başı için 30 Desyatın'den¹⁹ arazi tahsisini belirlemiştir. Bundan başka o zamanlarda kolonyal politikaların yürütülmesinde çarlığı destekleyecek olan yeniden yerleşim çiftliklerine kredi vermiş ve onlar için kolaylıkları sağlayıp, yardım etmiştir.

Kırgız hayvan yetiştiricileri, daha iyi meradaki otları arayıp, çoğunlukla göçebelerini bir otlaktan diğerine taşıyorlardı. Göçebe topraklarının önemli bir kısmı geçici olarak boş kalıyordu. Bu durum Rus yetkililerinin "boş" arazilerin mevcut olduğunu iddia etmelerine ve yeniden yerleşim bölümünü düzenlemelerine vesile olmuştur.²⁰ Aslında bu topraklar yerli hayvan yetiştiricilerin otlaklarının ayrılmaz bir parçasıydı.

Yedisu bölgesindeki toplam arazi alanı 3.613.9535 desyatına olup, bunun 4786669 desyatınası tarım için uygun değildi. Yerli halkın kullanımı 2.7159.346 desyatına, Rus yerleşiklerin emrinde- 4.193.520 desyatına vardı. Üstelik Kırgızların çoğunluğu otlaklarda yaşıyorlardı. Tüm Türkistan bölgesinin yerli halkı arasında arazi kullanımıyla durum iyi değildi. 1916 yılına gelindiğinde, Rus yerleşimciler yaklaşık 950 köy ve stanitsa (büyük Kazak

16 Kenesariiev, 2009: 288

17 Kara F, (2007). "Rusya'nın Kırgızistan'daki koloni siyaseti". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.: 329-340

18 Pereselençeskoe delo v Turkestanskome krae, SPb, 1911, s.336

19 Fedorov, 2011: 21

20 Riskulbekov, 1926: 34

köyü) oluşturmuşlardı. Kullanımlarında 57.696 ekili arazi vardı. Yerli nüfusun %94'ünü oluşturan yerli halk ise, ekilebilir arazinin sadece %42.4'üne sahipti. Türkistan'daki bir Rus köylü için ortalama 3.17, bir yerli sakin için sadece 0.21 desyatına, yani 15 kat daha az toprak verilmiştir.²¹ Demek ki Çarlık hükümetinin yıkıcı toprak politikasının bir sonucu olarak, yerel kitleler başlıca geçim kaynağından yoksun bırakılmıştır.

1.3. Çar Rusya'sının Vergilendirme Sistemi

Kırgızistan da dâhil olmak üzere Türkistan, yalnızca yerli halkın topraklarını mülksüzleştirme hedefinde değil, aynı zamanda çar hükümetine yıllık milyonlarca ruble veren bir mali gelir kaynağı da olmuştur. Hem yerel hem de Rus işçi kitleleri yurt²² gayrimenkul mallar ve ana ticaret için vergilendirilmiştir. Ayrıca onlar yolların, sulama sistemlerinin düzen ve tamirâtı ile ilgili angarya çekmekle yükümlüdürler.²³

Kırgızlardan alınan ana vergilerden biri “yurt/çadır vergisi” olarak adlandırılmıştır. Bu her yurt sahibinden alınıyordu. Aynı zamanda ne ödeme kapasitesi ne mali durum ne sağlık durumu ne de mükellef yaşı dikkate alınmıştır. Kervan vergisinin miktarı hızla artmıştır. 1865'te bir yurt sahibinden 1 ruble, 50 kapık toplanmış, 1868'de 3 ruble ve 1908'de 4 rubleye yükselmiştir.²⁴

Rus köylüleri ve tarımla uğraşan yerli halk üzerinde toplanan “devlet toprak vergisi”, vergiler arasında yer almıştır.²⁵ Köylüler bu vergiyi diğerleri gibi belirlenen zamanda ödemek zorundaydılar. Geç ödeme için ceza uygulanıyordu. Toprak vergisini bir yıl önce ödemek gerekirdi. XX. yy. başlarında her yurttan 58 köpek alınıyordu. 1902'den itibaren, bölgede vergi toplama başlamıştır. Rus köylüler emekli ve yedek askerler ekilen arazinin her desyatınası için 15-30 kopek civarında vergi ödüyorlardı. Kasaba halkından her gayrimenkul mal için 1 ruble, 50 kopek toplanıyordu.²⁶

1905'ten itibaren Türkistan'ın yerli halkı askerlik yükümü olmadığı için vergilendirilmiştir. Bu zamanlarda devlet, balıkçılık, tüketim ve gümrük, kervan

21 Medjitov, 2008: 61

22 Yurt - göçebelerinin ev olarak kullandığı çadırlara verilen ad; Çadır

23 Kenensariyev, 1984: 167

24 Palen, 1910: 401

25 Usenbaev, 1967: 166

26 Aytbaev, 1962: 195

ve odun vergileri vardı. Halktan damga vergisi toplanmaya başlanmıştır. Bir kişiden diğerine mülkün ücretsiz transferi için da vergi alınmıştır.²⁷

Savaş sırasında Kırgızistan'daki çift zulüm güç almıştır. Çarlık yetkilileri ve yerel feodal aristokrasinin keyfi ve zorbalığı en üst sınırına ulaşmıştır. Vergi miktarı iki katına çıkmıştır. 1913'te her yurt sahibinden 4 ruble alınırken, 1915'te 8 ruble alınmaya başlanmıştır. Ocak 1915'te Çarlık Hükümeti, yerli nüfusa uygulanan askerlik yükümü karşılığında Türkistan'da askeri bir vergi koymuştur.²⁸ Bu zamanlarda bölgede devlet toprak vergisi, yurda vergileri, gayrimenkul ve ticaret vergileri da vardı. Çar vergilerinin ağırlığı altında ezilen yerli halkın her ailesi 1 ruble, 84 kapek askeri bir vergi ödemek zorunda kalmıştır.

Malların ithalatı, özellikle Orta Rusya'dan önemli ölçüde gerilemiştir. Tuz, sabun, şeker, gazyağı, kibritler vs. gibi gerekli unsurlar yoktu. Bununla ilgili olarak, spekülörler sayısı hızla artmıştır. Dolayısıyla kontrolsüz olarak fiyatlar yükselmiştir. Şubat 1916'da kumaş, gıda malzemeleri, gazyağı ve diğer gerekli mallar iki kat pahalıydı.²⁹ Demek ki, 1916 ayaklanmasının arifesinde Kırgız halkı yerel zengin sınıfın ve Çar sömürgecilerinin baskıları altında çile çekmiştir. Halkın nasibi yoksunluk ve aşağılanma idi. Temel sağlık koşullarının eksikliği sonucunda, burada çiçek, tifüs salgınları yaygındı ve trahom, verem, romatizma ve diğer hastalıklar, yüzlerce ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Yerli halkın zor durumu, kuraklık ve jüt (açlık felaketler) yüzünden ağırlaşmıştır.

1.4. Dünya Savaşı Sırasında Kırgız Bölgesinde Seferberlik İşlemleri

Sürmekte olan savaş, orduya giderek daha fazla ikmal talebi gerektirmiştir. Çarlık hükümeti savaşın üçüncü yılında fabrikalardan, demiryollarından, hat-ta orduya silah, mühimmat, üniforma tedarik eden sanayi işletmelerinden işçileri çıkarmak zorunda kalmıştır.³⁰ Fakat bu cephe gerisinde felaket durumunu yaratmış ve var olan orduyu felce uğratmıştır. Böylece cephe gerisi savaş için gerekli olan her şeyi sağlamaktan yoksun bırakılmıştır.

Bu şartlar altında Çarlık Hükümetinin gözleri gençlerin henüz askerlik görevinin katılması sağlanmayan sömürge bölgelerindeki halklara dönüşmüştür. An-

27 Usenbaev, 1967: 172

28 Usenbaev, 1980: 298

29 Baybulatov, 1958: 96

30 Lesnaya, 1996: 34

çak Çarlık otoritesi, ezilen halkları silahlandırmaktan korkuyordu. Çünkü bu silahı kendisine karşı yönlendirebilirdi. Doğu kolonilerinin yerli sakinlerini seferber etme meselesinin Çarlık Yönetimi'nin en yüksek çevrelerinde uzun zamandır tartışılması tesadüf değildi. Oluşturulan durumla bağlantılı olarak, Çarlık hükümeti, Rus işçilerini ve köylüleri doğrudan cepheye gönderebilmek için yerli halkı asker işleri için kullanmaya karar vermiştir.³¹

25 Haziran 1916'da Volga, Doğu Sibirya, Türkistan ve Kazakistan'ın 19 ile 43 yaş arasındaki erkeklerini seferber etmek için bir Çar kararı yayınlanmıştır.³² Kararnamede şöyle ifade edilmiştir: “Devleti koruyacak aktif ordu alanındaki savunma yapılar ve askeri temasların kurulması için imparatorluğun yabancı halkının erkeklerinin cephe gerisi işlere katılması sağlanmalı.”³³ Çarın bu yasası üzerine alınmış emre göre Türkistan'ın Sır Derya bölgesinden altmış bin, Semerkant bölgesinden otuz iki bin beş yüz, Fergana bölgesinden elli bir bin üç yüz, Yedi Su bölgesinden ise kırk üç bin kişi askere alınmıştır. Ayrıca asker yasasına göre askere alınacak insanların kendilerine sıcak giysilerini, birkaç gün yetecek kadar erzakını ve belirli bir miktarda parasını da hazırlaması gerekirdi. Asker yasasının haziran ayında çıkması ve erkeklerin bu ayda askere alınması tarla işlerini de aksatmıştı. Zaten fakir yaşayan halk daha da zorda kalmıştı.³⁴

Çarlık hükümetinin seferberlik kararı, yerli halk arasında öyle bir tepkiyi oluşturdu ki, sömürge makamları bile telaşlanmaya başlamışlardır. Çok geçmeden hükümetin bu buyruğunun gerçekleşmeyeceği ortaya çıkmıştır. Kararname ilan edildikten birkaç gün sonra, yüksek rütbeli yetkililer, seferberlik süresinin daha geç zamana erteletme, cephe gerisi çalışma için işçi alımı için usul ve şartlarda değişiklik yapma ve asker adaylarının sayısını netleştirme hakkında müracaatta bulunmuşlardır.³⁵ Çarlık hükümeti böylesine kritik bir anda siyasi durumunu karmaşıklaştırmak istemediği için bu öneriyi desteklemiştir. Çar rejimi ezilen halkların eylemlerinden korktuğundan dolayı yerli halka, özellikle de müreffeh bir kısmına taviz vermek zorunda kalmıştır.

31 Tursunov, 1966: 54

32 Kakeev, 2015: 82

33 Lesnaya, 1996: 42

34 Dıykanbaeva, 2014: 112-126

35 Pyaskovskiy, 1960: 187

Mobilizasyon edilen insanlar demiryolu hatlarını korumak, cephe yollarını kurmak ve tamir etmek, odun ve hayvancılık yemi hazırlamak, sanayi işletmelerinde çalışmak, hayvan yetiştirmek gibi işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Çarlık hükümeti işe alınacak kişilere emek ordusuna gönderildikleri günden itibaren günde bir buçuk ruble ödeyebileceğini taahhüt etmiştir. Fakat onlar kendilerine gerekli her şeyi hazırlamak zorundalardı. Onlar kalın giysiler ve ayakkabıları kendi parası ile alacaklardı. Gerçi kim giysi, ayakkabı ve diğer gerekli şeyleri satın almaya parası olmazsa, 30 rubleye kadar bir avans vermeye söz vermişlerdir.³⁶

Görüldüğü gibi Çarlık Hükümeti, yangına körükle gitmemek için Türkistan'ın yerli halkına bazı imtiyazlar vermiştir. Ancak en yüksek buyruk kaldırılmamıştır. Yerli halkın emek ordusunda seferber edilmesi konusu halen gündemde idi. Fakir, düşük gelirli ailelerin binlerce üzerinde, tek bir geçindireni kaybetme tehdidi vardı. 23 Ağustos tarihindeki Türkistan genel valisi kararıyla, esasen sadece zenginlere, manaplara ve diğer yerel sömürücülere faydalar sağlanmıştır.³⁷

Yerli halkın “en yüksek emre” dair memnuniyetsizliği Kırgız işçilerinin, kendilerini köleleştirenlerin uğruna hayatlarını tehlikeye atmak için çarlık ordusunun askerleri olmak istemediği gerçeği ile açıklanmaktadır. Kenar bölgedeki ulusal halklar yıkıcı savaşa katılmak ve işçi kitlelerinin boğucusu ve zalimi olarak kabul edilen Çarlık otokrasisi için kan dökmek istemiyorlardı. Bu noktada, yerli halkın askeri operasyonlar için seferberlik ilanının reddedilmesinin önemli nedenlerinden birini görebiliriz. Belirtildiği gibi 25 Haziran 1916'da Çar'ın seferberliğe ilişkin kararı halkın bardağını taşıran son damla idi. Fakat sebepleri derin sosyo-ekonomik faktörler tarafından koşullanmış ve Çar rejiminin çift zulmünde ve acımasız sömürge politikasında gizlenmiştir.

2.1. Güney Kırgızistan'da Halk Ayaklanması

Bilindiği gibi 1916 ayaklanması Orta Asya genelinde yani Kazakistan ve bazı diğer ulusal bölgeleri kapsamıştı. Özbek, Tacik, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve diğer milletler bu ayaklanmada aktif bir rol oynamıştır. Çoğu zamanlarda onlar omuz omuza savaşıyorlardı. Eski Fergana bölgesinde Özbek

³⁶ Lesnaya, 1996: 63

³⁷ Usenbaev, 1995: 123

ve Kırgızların birlikte harekete geçtikleri, sadece siyasi ve sosyal hedeflerinin birliği ve ortak kaderi olduğundan değil, aynı zamanda yönetsel olarak birleştiği gerçeği ile de açıklanmaktadır. Özbek ve Kırgızlar, beş bölgenin hepsinin bileşimindediler ve 25 Haziran’da işçi alımı ile ilgili Çar kararnameini uygulamak için yapılan tüm resmi tedbirler de onlara aynı etkiyi yapmıştır.³⁸

Temmuz başında savaş için seferberlikten dolayı ortaya çıkan yerli halk yığınlarının öfkesi açık eylem ile sonuçlanmıştır.³⁹ Bu eylemler, yerli memurlar ve çarlık sömürgecilerine itaatsizlik, çar kararnameini uygulamaya çalışan hükümetin önlemlerine karşı aktif bir direniş, aile listelerinin tahrip edilmesi, uezd valilerinin ve diğer yetkililerin dövölme ve öldürölmesi ve yerli halk ile sömürge iktidarının temsilcileri arasındaki çatışmaları ifade etmektedir.⁴⁰

Yerli makamları ve dini görevlileri kendine yakınlaştırmak için Çar rejimi çok çaba göstermiştir. Buna örnek verecek olursak Türkistan Genel Valiliği’ndeki diplomatik memur şöyle yazmıştır: “...Siyah Eşen’i Fergana’nın başka bölgelerinin halkına askere çağırma yazdırıp hitap etme yoluyla faydalanma fikrini Genel Vali tamamen destekliyor. Siyah Eşen’in bu görevi için ödüllendirileceğini kendisine haber vermek gerekir...”⁴¹ Müslüman din adamlarını kendisine çekmeye çalışan Çar iktidarı böyle bir yöntem ile halkın toplumsal grupları arasında ayrımcılık oluşmasına neden olmuştur. Hatta askere zengin ve yetkililerin yerine fakirlerin kendi isteğiyle gitmesine izin verildiği de Çar rejiminin yerli halkın varlıklı grubunun çıkarlarını koruyup yaptığı bir hareketiydi.

Temmuz 1916’da aralarında çok sayıda kadın bulunan heyecanlı kentsel alt sınıf ilçe polis memurunun evine yaklaşmıştır. Onlar seferberliğin saha çalışmasının bitimine kadar ertelenmesini ve işe alım kurallarını açıklamalarını istemişlerdir.⁴²

Fergana bölgesinde ilk olarak Andican kentinin işçileri karşı çıkmışlardır. Hocent’teki gibi, emek ordusuna seferberlik konusunda “en yüksek buyruk” eylemin çıkmasına neden olmuştur. Görgü tanıklarına göre, isyancıların bazıları, özellikle Kırgızlar, hareketin bastırılmasından sonra dağlarda saklanmak zorunda kalmışlardı.⁴³

38 Lesnaya, 1996: 63

39 Kakeev, 2015: 82

40 Lesnaya, 1996: 94

41 41 Kakeev, 2015: 83

42 Mahmutbekova, 1995: 24

43 Lesnaya, 1996: 94

Kırgızistan'ın güney bölgesindeki protestolar kuzeyindeki gibi kitlesel değil, yerli nitelikte gerçekleşmiştir. Güneyindeki Rusların yerleştiği Ketmet-Töbö'deki Alekseevka ilçesinden başka ilçeler hiçbir zarara uğramamıştır. Güney Kırgızistan'daki yerli sömürücü unsurlar Çar hükümeti tarafına geçmişlerdir.⁴⁴ Yerel halk hoşnutsuzluğunu Çar rejiminin yerli dayanağı olan yönetici, zengin ve manaplara yöneltmişlerdir. Fakir işçiler ve çiftçiler bu eylemi harekete geçiren itici güçlerdi.

Fergana bölgesinin hepsi demir yol hatlarında ve Rus ilçesinde Sibiriya silahlı askerlik alay bölükleri yerleşmiştir. Kırgızistan'ın güneyinde 369 asker, Bazar-Korgon'da 85 asker bulunmaktaydı. Buna ek olarak Oş şehrinde iki asker bölüğü, Gülçö'de sınır birliği vardı. Fergana bölgesindeki hoşnutsuzlukları Rus hükümeti temmuz ayında durdurabildiği için Kırgızistan'ın Kuzeyinde geniş çapta yayılmış olan ayaklanmaya son vermek üzere Fergana'daki askerleri Kögart dağı geçidinden göndermeye karar verilmiştir.⁴⁵

Çoğunlukla Kırgızlardan oluşan Oş uezdinin 19-20. yüzyıllar arasında Türkistan bölgesindeki şehirlere Ruslar tarafından "Uezd" deniliyordu. Halkı da çifte baskıya karşı çıkmışlardır. Bu bölgenin emek kitleleri, Fergana bölgesindeki tüm işçiler gibi, insanların işe alınmasından duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça dile getirmişlerdir.⁴⁶ İsyancılar öncelikle valiler, il ve ilçe başkanları, daha doğrusu yerel feodal lordlardan uğradıkları hakaretin acılarını çıkarmaya çalışıyorlardı.

Temmuz ayının başlarında, Oş'ta ciddi bir huzursuzluk meydana gelmiştir. Kararnameyle ilgili bilgi sahibi olduktan sonra, Oş uezdine bağlı yaklaşık 10 bin şehir ve köy halkı, Süleyman Dağı'nın eteklerinde, şehrin dışında toplanmışlardır. Çok geçmeden il valisi, bölge polis memurları ve diğer çarlık yetkilileri de gelmişlerdir. Onların arasında Çarlık hükümetine hizmet eden büyük zenginler ve mollalar da vardı. İl valisi eylemcilere hitap etmiştir. O halkı, Çar'ın kararına olumlu cevap vermeye ve gönüllü olarak emek ordusuna gitmeye çağırmıştır. Zenginler halkı "Beyaz Çar'a" dürüst bir vatansever olarak hizmet etmesi gerektiğinden bahsetmiş, mollalar ise Allah'ın rahmeti için "Beyaz Çar'a" yardım etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak onların

44 Mahmutbekova, 1995: 26

45 Mahmutbekova, 1995: 28

46 Lesnaya, 1996: 408

ateşli “vatansever” temyizleri dinleyicilerin sadece öfkesini uyandırmıştır. Kalabalıkta şöyle bağırlar vardı: “Biz savaşmayacağız!”, “Oğullarımızı vermeyeceğiz!”. Çar yetkililerine, zenginlere ve mollalara taş atmışlardır. Çarlık makamlarının temsilcileri ve onların yarıdakıları rezaletle kaçmışlardır. Fakat kısa bir süre sonra cezalandırıcı müfreze kalabalığı dağıtmayı ve eylemdeki en aktif katılımcıları tutuklamayı başarmıştır.⁴⁷ Bu tür itirazların, yerel sömürücülere karşı isyancıların nefretini arttırmaya katkıda bulunduğu varsayılabilir.

Güney Kırgızistan’daki ayaklanma Özbekistan’daki ayaklanmanın benzeriydi. Kırgızistan’a sınırdaş Fergana bölgesindeki Özbekistan yerlerinde yerli üst sınıf Kuzey Kırgızistan’dan farklı olup tamamen Rusya tarafındalardı. Çünkü o bölgede güçlü bir toplumsal ayrımcılık vardı. Sonuçta halk hoşnutsuzluğu ilk yerli iktidar temsilcilerine yönetilmiştir. Ayaklanmacılar ilçe valilerini, yerli memurlar ve zenginleri öldürmüşlerdir. Fakat güneydeki ayaklanmayı Çar askerleri hızlı bir şekilde durdurtmuşlardır. Böylece bu bölgedeki ayaklanma ulusal niteliğe sahip olamamıştır.

2.2. Kuzey Kırgızistan’da Ayaklanma

Kuzey Kırgızistan’daki yerli halkın geniş katmanlarının ayaklanması özel bir güç ve kapsama sahipti. Emekçi kitleler, Çar’ın kararını genel bir öfkeyle karşılamışlardır ve bu açık bir eylemle sonuçlanmıştır. Çoğu manaplar, zenginler ve diğer yerel sömürücüler kararnameyi desteklemek için acele etmişlerdir ve böylece tekrar Çar hükümetine olan bağlılıklarını vurgulamışlardır. Yerel feodal asaletin belli bir kısmı bekleme pozisyonunu tutmuştur. Çarlık hükümetine karşı çıkan halkın memnuniyetsizliğini kendi çıkarlarına kullanan bazı manaplar ve zenginler ayaklanmanın önderliğini ele geçirmeye ve ona Rus karşıtı bir karakter vermeye çaba gösteriyorlardı.⁴⁸

Temmuz ayı başlarında, emek ordusunda seferberlik hakkındaki söylenti tüm bölgeye yayılmış ve yerli halkın harekete geçmesine yol açmıştır. İşçi insanların, her yerdeki gibi ayaklanması, askere çağrılanların listelerinin hazırlanmasında devlet makamları ile birlikte valilerin ve köy yetkililerinin kendi

47 Lesnaya, 1996: 409

48 Broydo, 1924: 430

konumlarını kötüye kullanmaları temelinde ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Bu Yedisu bölgesinin askeri valisi tarafından bile reddedilmemiştir.

İşçi kitleleri sadece emek ordusuna seferberlik edilmeye karşı çıkmamıştır, onlar Çar hükümetine karşı baş kaldırmışlardır. Birçok köyde ve volostlarda onlar insanları emek ordusu işine göndermemeye ve yerel yetkililere ile çarlık sömürgecilere karşı savaşımaya ant içmişlerdir. Demirciler nalları dövme etmişler, rakorlar, hançerler ve kurşunlar yapmışlardır. Ama halkın büyük bir kısmı coplur, sopalar ve kamçılarla silahlanmışlardır. Göçebeler, at koşumunu tamir etmişler, ürünleri hazırlamışlar, hayvanları kesip etlerini kurutmuşlar, çay, tuz, kibrit gibi ihtiyaçları stoklamışlardır.⁵⁰ Bunların dışı, Rus yerleşimcilerine hizmet eden fakirler, sulama tesislerinin yapımına katılan işçiler, yol sektörlerinde ve posta ve telgraf hatlarında çalışan insanlar da geri dönüyorlardı.⁵¹

Bazı volostlarda, yerel sakinlerin rahatsızlıklarından korkan yetkililer asker adaylarının listelerini derlemeyi bırakmışlar ve resmi olarak işçileri seferber etmekten vazgeçmişlerdir. Böylelikle, Pişpek uezdinin başkanının düzenlediği bir toplantısında, Atekinskaya, Sarbagışevskaya, Novo-Nikolayevskaya (Dungan) ve bazı dağlı volostların vali yardımcıları, asker çalışmalarına gitme konusunda gençlerin yaygın ve kategorik reddini ve halkın öfkesini bildirmişlerdir. Onlar herhangi bir listenin derlemesinde iktidar temsilcilerinin ölümle tehdit edildiğini söylemişlerdir.⁵²

4-6 Ağustos'ta, ayaklanma Kırgızistan'a sınırdaş olan Kastek, Kaskelen, Kurday ve Kazakistan'ın diğer bölgelerine yayılmıştır. Burada volostların birisinde listeleri derleme yüzünden volost valisi öldürülmüştür.⁵³ İsyancılar Samsa, Torgap, Otar posta istasyonlarına saldırmışlar ve Verniy ve Pişpek şehirleri arasındaki posta ve telgraf iletişimini kesintiye uğratmışlardır.⁵⁴

Kuzey Kırgızistan'ın şehir ve köyleri arasındaki tüm telgraf ve posta iletişimleri kesintiye uğramıştır. Pişpek'i Prejevalsk ve Narın kalelerine bağlayan yollar da isyancıların elindeydi. İsyancılar telgraf hatlarını imha etmişler, pos-

49 Tursunov, 1966: 55

50 Broydo, 1924: 425

51 Pyaskovskiy, 1960: 408

52 Pyaskovskiy, 1960: 409

53 Tursunov, 1966: 56

54 Tursunov, 1966: 61

ta istasyonlarını ele geçirmişler ve köprüleri yok etmişlerdir. Birçok yetkili, isyancılara karşı çıkmaya cesaret edememişler ve iyice tahkim edilmiş il ve büyük şehirlerde saklanmışlardır.⁵⁵

Çarlık hükümetinin temsilcileri, kendilerini halkın öfkesinden korumak için Kırgız “isyancılarının” Rusların tümünü kesip, köylerini tamamen yok edeceği yönündeki söylentileri yoğun bir şekilde yayarak ulusal nefreti körüklemişlerdir.⁵⁶ Aslında, hiçbir şey bu söylendiği gibi olmamıştır.

12 Ağustos akşamı, cezalandırıcı müfrezenin eşliğinde, yaklaşık dört yüz tutuklanan kişi Belovodsk ilçesine götürülmüş ve bir ahırda kilitlemiştir. Sonra da icra memur tutuklananların işini bitirmek emrini vermiştir. Katliamdan önce askerler isyancılara şunları söylemişlerdir: “...Siz fesat tohumlarını ekeerek Beyaz Çar’a itaatsizlik ettiniz ve şimdi ise Beyaz Çar’ın cezası nasıl olduğunu göreceksiniz...”⁵⁷

Ayaklanmacıların barbarca katliam edilmesinden sonra, insanlar için gerçek bir avcılık organize edilmiştir. Cezalandırıcı müfrezeler fakir Kırgızları buldukları her yerde, tarlalarda ve otlaklarda, evlerde ve bahçelerde öldürmeye başlamışlardır. Onlar hiçbir çocuğa, yaşlı adama ve kadına acımamışlardır. Üç volosta toplam 1100’den fazla insan öldürülmüştür. Yerli halk yıkıma uğramış ve hayvancılığının önemli bir bölümünü kaybetmiştir.⁵⁸

10 Ağustos’ta on binlerce direnişçi Prejevalsk’i kuşatmışlardır. Şehrin kuşatması 20 gün sürmüştür. Bu ayaklanmaya katılan Issık Göl böldesinin pek çok sakinleri kendi bayraklarına ve liderlerine sahiplerdi. Prejevalsk kuşatması sırasında manaplar Kıdır ve Batırkan isyancıların liderleri sayılmışlardır. Ancak, onlar ayaklanmanın genel liderliğini ele alamamışlardır. Kentin durumu, kuşatmanın ikinci gününde Kırgız, Kazak ve Dungan mahkumlarının başkaldırmasıyla karmaşık olmaya başlamıştır. Yerli halk üzerindeki dövmeler ve şirretlikler şehir boyunca yayılmıştır. Şehrin neredeyse tüm sakinlerini dövüp soymuşlardır. Çarlık yetkilileri ve diğer sömürgeciler, Özbek, Dungan ve Kırgızlara yönelik zalimce davranışlarıyla ayırt edilen herkesi mümkün olan her şekilde teşvik ediyorlardı.⁵⁹ İ. A. Potseluev’e göre:

55 Fedorov, 2011: 32

56 Broydo, 1924: 427

57 59 Fedorov, 2011: 32

58 Riskulov, 1937: 58-59

59 Palen, 1910: 402

“...Birinin bu kadar çok Sart veya Dungan öldürülmesi yiğitlik olarak kabul ediliyordu ve anlatıcı bir kahramana dönüşüyordu. Müslümanların öldürülmesi kitlesel karaktere sahip oldu. KIRGIZ, Özbek ve Dunganları hiçbir yargılama ve soruşturma olmaksızın kışlalara götürdüler ve orada öldürdüler. Ölenlerin mülkiyeti açık havada, dağınık olarak, meydanda üst üste yığılmıştır...”⁶⁰

Kuzey Kırgızistan’ın yerli halkının ayaklanması, özellikle de Prejevalsk’in uzun süre boyunca kuşatılması, Çarlık otokrasisinin cephe arkasında ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ağustos sonunda, bu bölgeye Fergana, Taşkent, Verniy, Orenburg ve Rus İmparatorluğu’nun diğer şehirlerinden cezalandırıcı müfrezeler gönderilmesi bir raslantı değildir. 27 Ağustos’tan 2 Eylül’e kadar, Prejevalsk’e cezalandırıcı müfrezeler ardı ardına geliyordu.⁶¹ Cezalandırıcı müfreme ile isyancılar arasında bir dizi ciddi çatışmalar vardı. Silahsız ve örgütlenmemiş isyancılar kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Pişpek ve Prejevalsk uездlerinin yerli halkının çalkantıları Kasım ortasına kadar sürmüştür. Kuzey Kırgızistan’ın yerli halkının çoğu kendi topraklarını terk etmeye başlamıştır.

2.3. Ayaklanmanın Bastırılması

Tüm Türkistan bölgesine, Kazakistan’a ve Rus İmparatorluğu’nun diğer doğu sömürge bölgelerine yayılan 1916 ayaklanması, Çar hükümetinin üst çevrelerinde ciddi kaygılara, kafa karışıklığına ve hatta paniğe neden olmuştur. İmparatorun kendisi ayaklanmayı bastırmak konusunu ele almıştır. Savaş Bakanı ve İçişleri Bakanı ile istişarede bulunarak, o başta Türkistan yönetimi olmak üzere sömürgeci iktidarı güçlendirerek başlamaya karar vermiştir. İmparator, bu yönetimin başına, isyancıları hızla bastırmayı ve imparatorluğun Asya tarafında uygun düzen kurmayı başarabilen aşırı milliyetçi ve sömürgeci bir kişiyi tayin etmeyi gerekli görmüştür.⁶²

O zamanlarda Kuzey-Batı Cephesi’ne komuta eden, General A.N. Kuropatkin, bu göreve en uygun olanıydı. Onun Türkistan’ın fethinde büyük bir yararlıkları vardı ve Asya işinin ehillerinden biri olarak kabul ediliyordu. XIX. Yüzyılın yetmişlerinde, Orta Asya’nın yerli halkını boyun eğdirmede albay Kuropatkin zulmüyle ayırt edilmiştir.⁶³ Sonuçta Kuropatkin Türkistan’daki çarlık gücü-

60 Halfin, 1960: 317

61 Camgırçinov, 1958: 96

62 Camgırçinov, 1959: 82

63 Lesnaya, 1996: 43

nün sömürgeci politikasının en önemli ve etkin ajanlarından biri haline gelmiş ve Çarlık otokrasisinin çıkarlarının ateşli bir savunucusu olmuştur. Bu yüzden Çar'ın ve bakanların seçimi onun üzerine düşmüştür.

Rus ordusunun cephedeki zor durumuna rağmen, Kuropatkin geri çağrılmış ve Türkistan bölgesinin genel valisi olarak atanmıştır. Ona Türkistan bölgesinin askerlerine başkomutanlık görevi de emanet edilmiştir. Kuropatkin'e Genel Valiliğin tüm sivil ve askeri aygıtları boyun eğiyorlardı. Yerli halk ona çok uygun "carım paşa" (yarı kral) lakabını takmışlardır. İmparator II. Nikolay, general Kuropatkin'in sorumlu tayinini onaylayarak, onun Türkistan'a düzen getirmesi, ordunu gıdayla sağlamak için bölgenin en zengin kaynaklarını kullanması ve yerli halkı seferberlik etmesi gerektiğine işaret etmiştir.⁶⁴

Ağustos başlarında yeni Genel Vali Türkistan'a geldikten sonra hemen resmi görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Her şeyden önce, Kuropatkin beş vilayetin askeri yöneticilerini davet etmiş ve eyaletteki siyasi duruma dair raporlarını dinlemiştir. Toplananların önünde o, Türkistan'da isyancıları boyun eğdirme ve gerekli düzeni tesis etmek için alınan tedbirlerin tatmin edici olmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle Trans-Hazar bölgesi dışında bütün bölgelerdeki askeri valiler görevlerinden alınmış ve onların yerine yeni askeri yetkililer atanmıştır. Tüm askeri valilere, hareketi bastırmak ve sıkıyönetimdeki alanları ilan etmek için gerekli tedbirleri almaları emredilmiştir. 17 Temmuz 1916'da Fergana ve Yedisu bölgeleri sıkıyönetimde ilan edilmiş, daha sonra Sır-Derya, Semerkand ve Trans-Hazar bölgeleri dâhil olmuşlardır.⁶⁵

17 Temmuz 1916'daki Yedisu bölgesinin askeri valisinin emrinde belirtildiği gibi, bölgenin sıkıyönetim ilanı ile birlikte, hemen tüm suçlar askeri mahkeme ve üstelik savaş zaman yasaları tarafından yargılanmıştır.⁶⁶ Bu binlerce masum insanın idam edilmesi ve Sibiryaya zor işlere sürgün edilmesi anlamına gelmektedir. Halkın kamusal alanlarda grup halinde toplanması ve politik konularda konuşulması tamamen yasaklanmıştır. Türkistan bölgesinin komutanının emriyle, her türlü toplantı ve kalabalıklar askerler tarafından dağıtılıyordu.⁶⁷ Orta Asya ve Kazakistan halklarını tahrip etmek için, bölge komutanı özel bir emirle, yerli halkın şapkalarını çıkarıp çarlık görevlilerine ve askerlere boyun eğmesini emretmiştir. 17 Temmuz'dan itibaren, sömürgeci

64 Lesnaya, 1996: 43

65 Camgırçinov, 1959: 84

66 Camgırçinov, 1959: 84

67 Usenbaev, 1967: 168

makamlar yerli halkın demiryolu ile geçmesini yasaklamışlardır. Böylece yerel halkın iletişimini engellemeye, onları birbirlerinden ayırmaya ve ayaklanmanın boyutunu zayıflatmaya çalışmışlardır.

Ayaklanmanın ilk günlerinde, sömürgeci makamları keskin bir asker eksikliğini hissetmişlerdir. Bu nedenle Çar hükümetinin temsilcileri aceleyle “gönüllü ekiplerini” düzenlemeye başlamışlardır. Türkistan Genel Valisinden Yedisu Bölgesinin Askeri Valisine şöyle talimata bulunmuştur: “...Rusları ateşli silahlarla ve taşınabilir balta gibi aletlerle silahlandırın ve gönüllü asayiş ekiplerini düzenleyin. Şehirlerde ve tüm köylerde, gündüz ve geceleri yakın ve uzak muhafızları organize edin. Sadece savunmakla yetinmeyin, saldırıya geçin.⁶⁸ Bu talimatları aldıktan sonra, illerin askeri valileri ve ilçe başkanları hemen silahlı muhafızları örgütlemeye başlamışlardır. Asker mahkemesiyle tehdit ederek, onlar ayaklanmayı bastırmak için tüm Rus yerleşimcilerini kullanmaya çaba göstermişlerdir. Böyle bir yolla Türkistan bölgesindeki isyancılara karşı yüzlerce silahlı müfrezeler oluşturulmuştur. Bu müfrezelerin temelini yedek subaylar, askerler, Rus yerleşimcileri, şovenistçe düşünen köylüler ve kentsel sömürücü tabakasının temsilcileri oluşturmaktaydı.⁶⁹

Ancak bu tür gönüllü ekipleri yeterli değildi. Yedisu bölgesinin askeri valisi Türkistan valiliğinden yardım istemiştir. Türkistan valisi ise ayaklanmanın bastırılması için gerekli askeri birlikleri eyalete göndermek için bir talep ile Savaş Bakanı'na başvurmuştur. Rus İmparatorluğu'nun doğudaki sömürgeci sınırlarındaki ciddi siyasi durum hakkında endişe eden Savaş Bakanı, Türkistan Genel Valisinin isteğini görmezden gelmemiştir. Onun emri üzerine, Türkistan'a 42 silah ve 69 makineli tüfeği olan 14 tabur ve 33 asker birliği gibi önemli silahlı kuvvetler gönderilmiştir. Bu birliklerin çoğu Yedisu bölgesine, özellikle de Kuzey Kırgızistan'a gönderilmiştir. Burada ayaklanma o kadar geniş bir boyut kazanmış ki, çarlık hükümeti, cephedeki zorlu duruma rağmen, iki makineli tüfek ve bir koşulu bataryayla ordudan iki asker bölüğünü göndermiştir. Yedisu'ya Orta Rusya'nın farklı bölgelerinden 16 silah ve 47 makineli tüfekle 35 bölük, 24 kazak müfrezesi ve 240 atlı keşifçi gelmiştir. Ağustos ayının ikinci yarısında ve eylül ayının başında, Kırgızistan'ın kuzeyine düzinelerce cezalandırıcı müfrezeler gelmiştir.⁷⁰

68 Halfin, 1965: 84

69 Usenbaev, 1967: 168

70 Mahmutbekova, 1995:119

Cezalandırıcı müfrezelere sınırsız hak tanınmıştır ve özellikle, Kırgızistan'ın kuzey kesiminde yaptıkları eylemlerle kanıtlandığı gibi bu hakları yaygın olarak kullanmışlardır. Burada Türkistan Genel Valisinin yardımcısına göre, müfrezeler sistemli olarak kadın ve çocukları yok etmişlerdir.⁷¹ Özellikle, yerel idarede görev yapan Çarlık yetkilileri tarafından yönetilen cezalandırıcı müfreze acımasızlığıyla ayırt edilmiştir. Örnek verirken, Tokmak uezdinin Bakareviç tarafından yönetilen Kazak müfrezesi, sakinlerin ayaklanmaya katılıp katılmadıklarına ya da onunla doğrudan bir ilişkisi olup olmadığına bakılmaksızın yok etmiştir.⁷² Çarlık otokrasisinin çıkarlarını savunan IV. Devlet Duması Kırgızlar imha edildiğinde Yedisu'nun yerli halkının cezalandırıcı müfrezeler tarafından tamamen yok edilmesine dikkat etmek zorunda kalmışlardır. Yaklaşık olarak, A.N. Zorin'in net olmayan hesaplanmasına göre, sadece Pişpek ve Prejevalsk uezdlerinde cezalandırıcı müfreze üç bin kişiyi öldürmüştür. Yerli halkın kitlesel olarak yok edilmesi, şiddet ve zorbalık, hayvan hırsızlığı, onlarca ve yüzlerce köylerin tahrip edilmesi ile buna eşlik etmiştir.⁷³

Her yerde, yerli, özellikle de işçi sınıfı kulak-göçmenleri yağmalamış ve yok etmişlerdir. Bu durum, Çarlık hükümetinin yerel halktan ayaklanma sırasında meydana gelen kayıpları telafi etmesi için bölge ve ilçe komitelerinin kurulmasıyla büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır. Komiteler arasında çarlık görevlileri ve sömürgeci yerleşimciler vardı. Komiteler, isyancıların hayvan, taşınır ve taşınmaz mallarına el koyma, piyasaya satma ve gelirleri mağdur yerleşimcilerle dağıtma hakkına sahipti.⁷⁴

Ayaklanmacıların pahasına Kırgız feodal asaletinin temsilcileri, özellikle de Volost valileri ve köy subayları zenginleşmişlerdir. İhbar ile tehdit ederek, sıradan Kırgızları hediye ve rüşvet vermeye zorlamışlardır. Ayaklanmaya katılan aile üyelerinin her şeyini elinden almışlardır. Dul kadınların ve yetimlerin hiçbir şeyi kalmadığı bir zamanda, ahırlarındaki son kalan buğdayı toplayıp almışlardır. Volost valileri hakkında şikâyet etmekten bu dullar korkuyorlardı.

71 Broydo, 1924: 429

72 Mahmutbekova, 1995:120

73 Usenbaev, 1995: 129

74 Mahmutbekova, 1995:121

Çünkü polisler, Volost valilerini açıkça koruyordu ve fakirlerin şikâyetlerine hiç önem vermiyordu.⁷⁵

1916 ayaklanması, kitlesel karakteri ve isyancıların ısrarlı mücadelesine rağmen, yenilgiye uğramıştır. Bu hareketin köylü niteliği, kendiliğindenliği ve dağınıklığı ile açıklanmaktadır. Ayaklanma farklı bölgelerde ve farklı zamanlarda başlanmıştır. Bu ayaklanma tek bir yönetim ve açık bir hedef ve görevini belirten eylem programına sahip değildi. Genel olarak, 1916'nın ayaklanması bir köylü hareketi olarak tarihsel başarısızlığa mahkûm olmuştur. Rus devrimci Proletarya isyana yardıma gelmeden önce Çarlık hükümeti onu parçalara ayırmayı başarmıştır. Ayaklanmanın kaybedilmesinin sebeplerinden biri, isyancıların zayıf bir şekilde silahlandırılmalarıydı. Cezalandırıcı müfrezelerin ellerinde toplar, makineli tüfekler, tabancalar varken, isyancılarda sopalar, kürekler, dirgenler ve çok az sayıda tabancalar bulunmaktaydı.

Ayaklanmanın kaybedilmesinde yerel zenginler ve manapların ihanetleri de neden olmuştur. Ayaklanmanın kalkınma döneminde ona katılmış olan yerel feodal aristokrasinin temsilcileri, açık bir yenilginin görünmesinde isyancılara karşı ihanet etmişlerdir. Onlar hayatlarını, hayvanlarını ve mülklerini kurtarmakla uğraşmışlardır. Bu Çarlık yetkilileri tarafından verilen resmi belgelerde yansıtılmıştır.⁷⁶

Türk halkları sadece ırk ve dil birliği değil aynı zamanda İslam'a mensup olmaları dolayısıyla din birliği de vardı. Ancak bu hususiyetlerine rağmen Türk halklarının ileri gelenleri asla aralarında bir iş birliği kuramadılar. Tehlikeli zamanlarında dahi beraber çalışamadılar. Onların bu uyuşmazlığı Rusların, memleketlerine yayılmasını kolaylaştırdı. Rus hâkimiyeti altında da teşkilatlı siyasi bir harekete geçemediler. Ruslar da siyasi sebeplerden ötürü bu çabalara engel oluyordu.⁷⁷

Ayaklanmanın kaybedilmesine uğramasına aynı zamanda, feodalizmden önceki ilişkilerin varlığını sürdürmesi, Kırgız fakirliği ve siyasi açıdan geri kaldığı ve Rus yerleşimcilerinin ideolojileri de neden olmuştur. Bütün bunlar isyancıların yerel sömürücülere ve çarlık otokrasisine karşı birleşmelerini ve

75 Lesnaya, 1967: 66

76 Usenbaev, 1995: 130

77 Baymirza, 1995: 199

başarılı bir mücadeleyi sürdürmelerini engellemiştir. Çarlık hükümeti ayaklanmanın zayıf taraflarını kendi çıkarlarına kullanmıştır. O Rus yerleşimcileri yerli halka karşı kışkırtmaya çalışıyordu. Bu bakımdan Çar iktidarının girişimleri sadece kimi başarıya ulaşmıştır.⁷⁸ Ayaklanmanın kaybedilmesinden sonra Çarlık hükümeti yerli halkı, özellikle de isyancıları acımasızca cezalandırmıştır. Deyim yerindeyse bu halk ayaklanmasının kanla bastırıldığını söyleyebiliriz. Bu konu hakkında Türkistan'ın Semt Emniyet Müdürlüğünü Valisinin gizli bir raporunda şöyle ifade etmiştir: "...Ayaklanmaya katılanların hepsi tutuklandı ve bütün tutukevleri ve hapisaneler aşırı derecede dolu..."⁷⁹ Bunun dışında Çar hükümetinin temsilcilerine yerel zengin ve manaplar ayaklanmaya katılanları arama işinde yardım etmişlerdir.

En suçlu Volost sayılan Sarbagış ve Atekin Narın uezdinde yeniden kurulacaktı. Narın uezdinin merkezi ve tahkimatı olmak üzere yüksek ovada kurulması planlanmıştır. Narın uezdinde yerleşen diğer Rus köyleri ve stanitsalarını Issık-Göl bölgesine taşıdırma ve orada Rus yerleşimciler için yeni ilçe kurma planlanmıştır. Sömürgeci makamlar Kemin, Çüy ve Issık-Göl verimli topraklarında yaşayan 37.355 Kırgız ailesini Narın uezdinin dar alanına yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Oraya Carkent bölgesindeki bazı Kazakların yerleşmesi önerilmiştir. Yerli halk, doğal ormanların yetiştiği yeni kurulan üç ilçeye yerleşme hakkına sahip değildi. Bu geniş orman alanı doğrudan hazineye aitti.⁸⁰ Dolayısıyla Narın uezdinin gelecekteki sakinlerinin kullanımında, yalnızca yaz aylarında hayvan yetiştirmeye mümkün olan otlaklar kalmıştır.

Ekilebilir arazi ve otlar biçilen çayır onlara verilmemiştir. Bir başka deyişle, bu bölgeye yerleşmiş olan Kırgızlar ölmeye ve yıkılmaya mahkûm olmuşlardır.

Narın uezdine yerleşmek zorunda kalan Kırgızlar Çarlık otokrasisinin devrilmesinden haberdar olduklarında onları kendi yerlerinde bırakmasını Geçici Hükümetten rica etmişlerdir. 12 Mart 1917 tarihli bir telgrafta, Pişpek uezdine bağlı Şamurzin, İssık-Ata, Şamşin, Tınaev, Temir-Bulatov, Koçkor, Kurmankoco, Kara-Keçe, Kaçekin, Canışev ve Cumgal volostlarının yerli sakinleri Geçici Hükümetin Kurul Başkanına bildirmişlerdir. Yedisu bölgesindeki karışıklıkları bastırmak için askeri vali yeni Narın uezdinin kurulmasına dair

78 Usenbaev, 1995: 130

79 Riskulbekov, 1926: 35

80 Mahmutbekova, 1995:122

bir taslak hazırladı.⁸¹ Bu tehcir etme, Kırgızlara ayaklanmaya katıldıkları için cezaydı. Çünkü Narın uezdi tamamen çiftçilik ve hayvancılık için uygun olmayan bir alandı. Ancak istekleri kabul edilmemiştir. Yerli halkın Narın uezdine tehcir edilmesi konusu gündemde kalmıştır. Sadece Ekim Devrimi'nin zaferinden sonra emekçi halkın lehine çözülmüştür.

2.4. Mültecilerin Durumu ve Vatana Dönüş

Ağustos ayının sonu Ekim ayının başında Yedisu isyancılarının önemli bir kısmı cezalandırıcılardan kurtulmak amacıyla Doğu Türkistan'a kaçmıştır. 39 volostan 45 bin aile, daha doğrusu Prejevalsk uezdinin neredeyse tüm sakinleri, Pişpek uezdinin birçok Kırgızları ve Carkent, Kopal ve Verniy uezdindeki Kazakların bir kısmı buraya gelmiştir. Tam olmayan istatistiklere göre toplam mülteci sayısı yaklaşık 164 bin kişiydi, onların 130 bini Kırgızlardı.⁸²

Mültecilerin Doğu Türkistan'a giden yolda yaşadıkları zorluklarının tasviri yapılamaz. Onların birçoğuna yiyecek yetmiyordu ve açlık felaketindeydiler. Mülteciler arasında çok sayıda yaşlı insan, çocuk ve kadın vardı. Atları, kalın kıyafetleri, yiyeceği olmayan fakirler için özellikle zordu. Onlar eşyalarını taşıyarak ayakta yürümüşler ve çoğu açlık ve soğuktan ölmüştür. Onların hepsini öldürmek için cezalandırıcılar ısrarla takip edip şiddetli ateşe tutmuşlardır.⁸³

Ayaklanmacıların büyük bir kısmı Doğu Türkistan sınırındaki Muzart Nehri'ne yaklaşmıştır. Burada onları cezalandırıcı müfreze yakalamıştır. Silahsız mülteciler takipçilere karşı direnememişlerdir ve birçoğu kendilerini nehire atmışlardır. Fakat bu nehrin diğer tarafında Çin sınır muhafızları vardı ve bunlar da mültecilerin üzerine ateş etmişlerdir. Sınır muhafızları tarafından öldürülenler hariç, Çar askerleri tarafından 12 binden fazla insan yok edilmiştir. Birçok mülteci, özellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılar, nehirde boğulmuşlardı.⁸⁴

Mültecilerin Doğu Türkistan'a girmelerini önlemek için sınır boyunca, özellikle geçitlerde kuvvetli müfrezeler görevlendirilmişlerdir. Tüm sınır kasabalarında ve köylerde, isyancıların sınırı geçmelerine izin verilmediğini belirten

81 Lesnaya, 1967: 67

82 Kakeev, 2015: 127

83 Kakeev, 2015: 82

84 İsakeev, 1932: 54

çok sayıda duyuru çıkmıştır.⁸⁵ Bu bölgeden mültecileri tehcir etmek için tüm tedbirler alınmıştır.

Mültecilere yönelik bu tutum, yerel hükümetin, Rusya ile ilişkileri zorlaştırmak isteksizliğiyle açıklanmıştır. Rusya ise Kırgız, Kazak ve Dungan mültecilerini geri vermesini talep etmiştir.⁸⁶ Çinli yetkililer ise mültecilere sömürü kaynağı olarak bakıyorlardı.⁸⁷ Yedisu bölgesinin askeri valisi, 1916 tarihli bir raporunda şöyle yazmıştır: “Yerel yönetimin temsilcileri kolay kazanımdan çok memnundular. Onlar mültecilerin hayvanlarını, mülklerini ve hatta onların kadınlarını da aldılar”.⁸⁸ Yerel ezenlerin keyfilikinden şikâyet eden kimse yoktu.

Yerel çalışan halk mültecilere başka bir biçimde davranmışlardır. Çoğunlukla onlar mültecilere maddi yardım ve ahlaki destek sağlamışlardır, onlarla ekmeceklerini paylaşmışlar ve sığınak vermişlerdir. Mülk ve hayvanlarının bir kısmını muhafaza eden zenginler ve manaplar yerel yetkililere çeşitli hediyeler vererek onlarla ortak bir dil bulmuşlardır. Böylece onların desteğini ve himayesini kazanmışlardır.⁸⁹

Çar’ın devrilmesi hakkında haberi Rusya’nın dışında kalan Kırgız ve Kazaklar duyduklarında kendi topraklarına dönme arzusu daha da artmıştır. Mülteciler yeni hükümetin kaybedilmiş toprakları geri vereceğini, uzun zamandır beklenen sosyal ve ulusal özgürlüğü sağlayacağını umuyorlardı. Mart 1917’de onlar geri dönmeye başlamışlardır. Mülteciler grup halinde Kaşgar ve Kulca’dan Yedisu’ya doğru yürümüşlerdir. Onların çoğunun kalın giysileri, ayakkabıları, yiyecekleri yoktu. Prejevalsk’ten Geçici Hükümet Komiserine gönderilen 15 Nisan 1917 tarihli bir telgrafta, Sarıcaz’ın aç Kırgızlarının Prejevalsk uezdine gittikleri belirtilmiştir.⁹⁰ Mültecilerin dönüş yolculuğu cesetlerle doluydu. Kırgız ve Kazaklar yoksul olarak geri dönmüşlerdir. Mayıs 1917’ye gelindiğinde, yaklaşık 64 bin insan vatana dönmüştür.⁹¹

Yerel Sovyet yetkilileri mültecilere ekmek sağlamaya, yerli emekçilerin göç-

85 Usenbaev, 1995: 187

86 Kakeev, 2015: 78

87 İsaakev, 1932: 67

88 İsaakev, 1932: 68

89 Lesnaya, 1967: 121

90 Lesnaya, 1967: 133

91 İsaakev, 1932: 115

menlerle olan ilişkilerini geliştirmeye, Rus ve Kırgız işçilerinin kendi etrafında toplayıp birleştirmeye, onları sosyal ve ulusal özgürlük için savaşa yönlendirmeye çalışıyorlardı. Türkistan'ı bir hammadde kaynağı ve Rus sanayisinin bir sürüm pazarı olarak ve yerel halkı ise bir sömürü nesnesi olarak değerlendiren Geçici Hükümet, idari ve yönetim aygıtlarını neredeyse tamamen korumuştur. İktidara sosyalist devrimciler, menşevikler ve burjuva milliyetçiler gelmişlerdir. Volost, ilçe ve köy başında hala yerel sömürücüler duruyordu. Eski uezd yöneticileri ve icra memurları yüksek görevlere tayin edilmişlerdir.⁹² Örneğin, Yedisu bölgesinde Geçici Hükümetin komiserleri olarak çarlığın eski yetkilisi O. Şkapskiy ve milliyetçi M. Tınışbaev atanmışlardır.

Geçici Hükümet eski tarım ilişkilerini korumuş ve aktif olarak desteklemiştir. Kırgızistan da dahil olmak üzere Türkistan'da, topraklar ve sular, öncekisi gibi kulakların, Rus askerlerin, yerel zenginler ve manapların kullanımında kalmıştır. Tek kelimeyle, Geçici Hükümet tarafından izlenen politika, Çar hükümetinin politikasından farklı değildi. Aslına bakılırsa, Türkistan'daki Şubat devriminden sonraki bütün değişim, iktidarın Çar acentelerinden, kenar bölgedeki uluslara özgürlük vermek istemeyen burjuva temsilcilerinin eline geçmesine indirgenebilir.⁹³ Türkistan'da ve Rusya'da olduğu gibi, Geçici Hükümet insanlara herhangi bir ekmek, toprak, özgürlük ya da barış vermemiştir. Geçici Hükümet sömürgecileri ve sömürgecilerin çıkarlarını korumuştur.

Geri dönenler evlerini ve kışlık alanlarını harap edilmiş bulmuşlardır. Bıraktıkları mahsuller ve yem rezervi tamamen yok edilmiş, bahçeler kesilmiş, yurdaları ve mülkleri yağmalanmış ya da yakılmış, hayvanları cezalandırıcı müfrezeler tarafından çalınmış ve topraklar kulaklar tarafından işgal edilmiştir. Mülteciler evsiz ve geçimsiz kalmışlardır.

Geçici Hükümetin Türkistan Komitesinin Başkanı Pişpek İcra Komitesine gönderdiği bir telgrafında yerel halkın toprak işlerine memurların müdahale etmemesini emretmiştir. Bu talimat Geçici Hükümet temsilcileri tarafından yönlendirilmiştir. Bu yüzden, Doğu Türkistan'dan dönen Kırgızların bir grubu, Yedisu bölgesinin Komiserinden kendilerine toprak verilmesini istediklerinde, ondan olumsuz cevap almışlardır.⁹⁴ Böylece Geçici Hükümet, topraksız yoksullara yardım etmemiştir.

92 Lesnaya, 1967: 142

93 Mahmutbekova, 1995: 211

94 Abdrahmanov, 1931: 62

Mültecilerin durumu Ekim Devriminden sonra iyileşmeye başlamıştır. Yabancı bir ülkeden dönen Kırgızlara maddi yardım sağlamak amacıyla 1918'in başında "kombej" olarak bilinen özel komiteler kurulmuştur. Bu komiteler aç insanlara yiyecek sağlamak için bazı noktalar belirlemişlerdir. Mültecilerin Komiteleri pamuk, gıda, hayvan, giysi, ayakkabı gibi malları toplamışlardır. Yerli ve Rus emekçileri ise kardeşlerine istekli bir şekilde etmişlerdir. Aç Kırgızlar için, özellikle de mülteciler için en büyük yardımı Sovyet yetkilileri sağlamıştır. Kurdukları yiyecek temin noktaları, Sovyet yetkililerinin yardımlarına örnek olarak gösterilebilir. Bu noktalar Prejevalsk, Pişpek, Koltsovka, Narın, Tokmak, Karkara, Ton, Kutemaldı'da kurulmuştur.⁹⁵ Bunlar sayesinde binlerce yorgun mülteci açlıktan kurtulmuştur. Sovyet iktidarı ülkedeki muazzam mali ve ekonomik zorluklara rağmen, mültecilere 100 milyon ruble ayırmıştır. Geri dönen binlerce kişiye nakit paralar verilmiştir. Sadece Pişpek bölgesinde 250'den fazla Kırgız ailesi ödenek almıştır.⁹⁶

Sovyet hükümetinin faaliyetlerine karşı eski sömürgecilerin ve yerel ezenlerin artan direnişiyile ilgili olarak, Türkistan SSR Merkez Yürütme Komitesinin özel komisyonuna geniş yetki verilmiştir. Komisyonyerel feodal aristokrasi temsilcilerinin yukarıdaki görevlerin yerine getirilmesine müdahale etmeleri halinde onları tutuklama hakkına sahipti. Özel bir komisyonun emirlerinin uygulanmasından kaçınmaya çalışan veya onu karar olarak görmeyen kişiler, devrimci bir mahkemenin yargı yetkisi altında kalmıştır.⁹⁷ Bölge, il, ilçe, şehir, köy ve volostun devrim komiteleri, yürütme komiteleri ve ordu birimleri bu komisyona yardımcı olmak zorundaydılar. Sadece Kırgız ve Rus işçilerin ve Sovyet iktidarın yerel organları tarafından sağlanan çok yönlü destek ve yardım sayesinde, Türkistan SSR Merkez Yürütme Komitesi, kendisine verilen görevleri yerine getirebilmiştir.

Böylelikle 1918'den 1924'e kadar Sovyet hükümetinin gösterdiği özen sayesinde bütün Kırgız mültecileri anavatanlarına geri dönebilmişlerdir. Cezalandırıcılar tarafından el konulan mülkün muhafaza edilen kısmı ayaklanmanın katılımcılarına geri verilmiştir. Ancak kulaklar mülk, çiftlik ve toprakları gönül rızasıyla iade etmek istememişlerdir. Rus işçi köylüleri ise oldukça farklı davranmışlardır. 25 Nisan 1920'de Türkistan SSR Merkez Yürütme Komite-

95 Çekaninskiy, 1936: 51

96 Pyaskovski, 1960: 661

97 Lesnaya, 1967: 211

sinin özel komisyonunun muhtirasında da belirtildiğine göre, Rus emekçiler mültecilere mülklerini hemen geri vermişlerdir.

Yerli halkın özellikle de mültecilerin yerleşmesi büyük bir öneme sahipti. Bu bakımdan 1920’de yaratılan “Koşçu” ismini alan fakirlerin birliği önemli rol oynamıştır. Bu birlik 1920- 1921 yılları arasında toprak ve su reformunu ve Kırgız mültecilerin toprak kullanım sistemini yürütmekle uğraşmıştır. Toprak ve su reformu sömürücü toplumun temellerini ve çarlığın sömürgeci politikasını mahvetmiştir.⁹⁸ Dolayısıyla Çarlık hükümeti tarafından el konulan Çüy, Kemin, İssık-Göl ve diğer bölgelerin verimli toprakları Kırgız emekçilerine iade edilmiştir. Toprağı ele geçiren kulak-yerleşimciler tehcir edilmiştir. Bu faaliyetler şiddetli sınıf mücadelesi koşullarında gerçekleştirilmiştir. Sovyet hükümeti yerli ve Rus halk arasındaki ulusal güvensizliği ortadan kaldırmak için gerekli tüm tedbirleri almıştır. Kırgız yoksulları yeni bir hayata başlamışlardır. Başarısız olmasına rağmen ayaklanma büyük öneme sahiptir. Çünkü yerli halk, bağımsızlık mücadelesi konusunda, paha biçilmez bir tecrübe edinmiştir. Bu halk hareketi yöredeki sömürgeci iktidarı sarsmıştır.⁹⁹

Sonuç

1916 Türkistan’daki halk ayaklanmanın derin ve tarihsel kökleri vardır. Bu hareket XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın başlarında bölgede gelişen sosyo-ekonomik ve politik durumdan dolayı oluşmuştur. Ayaklanma, Çar yanlısı sömürgecilerin ve yerel feodal aristokrasinin en acımasız baskısından kaynaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Orta Asya erkeklerini seferber etmesiyle ilgili Çar’ın kararnamesinin çıkması ayaklanmanın dolaysız nedeni olmuştur.

Kırgız halkının ayaklanması ve yayılıp geliştiği tarihsel koşullar, ataerkil-feodal ilişkilerin tahakkümü, klan yaşamının varlığı, kapitalizmin unsurlarının nüfuz etmesi, sanayi işçilerinin ve ulusal burjuvazinin ortaya çıkışı, emekçi sınıfının siyasal bilincinin uyanışı, çifte baskıya ve sınıf mücadelesinin yoğunlaşmasına karşı çalışan halkın hoşnutsuzluğu ve öfkesiyle karakterize edilmiştir.

98 Usenbaev, 1995: 196

99 Tekin A, (2010). Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Hareket yenilgiye uğramasına rağmen büyük bir siyasi öneme sahiptir ve Kırgız halkının hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bu olay Çarlık otokrasisine ciddi bir darbe vurmuştur ve onun cephe arkasındaki konumunu da büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Ayaklanma, Çarlık ordusunun Birinci Dünya Savaşı cephesinde yenilgisini hızlandırmış, ülkedeki devrimci krizi derinleştirmiş ve Rus emekçilerinin toprak sahiplerine ve kapitalistlere karşı yürüttükleri devrimci mücadelesine yardımcı olmuştur. Bu hareketin sonucunda Kırgız halkı, kapitalistlere ve yerel sömürücülere karşı olan Rus işçiler ve köylülerle birleşerek özgürlüğün kazanılabileceğini anlamıştır. Ancak Çar hükümeti yerine kurulan Sovyet sisteminin Türkistan genelinde ne derecede olumlu ya da olumsuz etki yarattığını, aynı zaman Sovyet dönemindeki Kırgızistan halkının siyasi-ekonomik ve sosyal tarihi açısından incelenmesi ayrı bir çalışmanın konusudur.

Kaynakça

- Abdrahmanov, C, (1991). 1916 Dnevnik, Pisma k Stalinu, Frunze.
- Abdrahmanov, C, (1931). O vosstanii, Frunze
- Aytbaev, M, (1962). Sosialno-ekonomiçeskie otnoşeniya v kirgizkom aule v 19 v naçale 20 veka, İzd. Kirgizgozsizdat, Frunze.
- Arzımatova, A, (2008). Promişlennost Kirgızstana. Vtoraya polovina XIX – XX vv. Teoretiko- metodologiçeskie problemi, Bişkek.
- Baybulatov, B, (1958). Sosialno-ekonomiçeskiy stroy Kirgizii do Velikoy Oktyabrskoy sosialistiçeskiy revolyusii, İzd. Kirgizgosizdat, Frunze.
- Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara.
- Broydo, G, (1924). Materialı k istorii vosstania kirgiz v 1916 goda, İzd. Noviy Vostok, Taşkent. Broydo, G, (1925). Vosstanie Kirgiz v 1916 goda, Taşkent.
- Camgırçinov, B, (1966). Oçerk politiçeskiy istorii Kirgizii v 19 veke, Kirgizistan Izdatelstvo, Frunze.
- Camgırçinov, B, (1998). Kirgizı v epohu Orman Hana, Bişkek.
- Camgırçinov, B, (1959). Prisoedinenie Kirgizii k Rossii, Izdatelstvo sosialno-ekonomiçeskiy literaturı, Moskva.
- Camgırçinov, B, (1958). Vajniy etap iz istorii kirgızskogo naroda, Kirgızskoe Gosudarsvtvennoe İzdatelstvo, Frunze.
- Çekaninskiy, İ, (1936). Vosstanie Kirgız, kazahov i karakirgız v Dcetsuyskom krae 1916 goda, Kızıl Orda.
- Çukubaev, A, (1958). Sosialno-ekonomiçeskaya i politiçeskaya obstanovka i razvitie obşestvennoy misli Kirgizii vo vtoroy polovine 19, v naçale 20 veka, Frunze.
- Dıykanbaeva M, (2014). “1916 yılındaki Kirgız milli mücadelesi: Ürkün”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 3 (3): 112-126
- Fedorov, E, (2011). Desyatina, İzd. Visaginas, Litva.
- Fomçenko, A, (1983). Russkie poseleniya v Turkestanskom krae v konse 19-

- go, v naçale 20- go veka (sosialno-ekonomiçeskiy espekt), Tomsk.
- İsakeev, B, (1932). 1916-cılık kütörülüş cönündö, Frunze.
- Kara F, (2007). “Rusya’nın Kırgızistan’daki koloni siyaseti”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 17 (2): 329-340.
- Kakeev, A, (2015). Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah, İzd.KRSU, Bişkek.
- Kenensariiev, T, (1984). Ekonomiçeskaya politika Sarizma v Kirgizii, v konse 19, v naçale 20 veka, Frunze.
- Kenensariiev, T, (1997).Kırgızdar cana Kokon Hanlığı,OşMU Basma Borboru,Oş. Lesnaya, L, (1996). 1916 cılık Kırgızstandağı kotoruluş, İzd. Kırgızstan, Bişkek.
- Mahmutbekova, M, (1996). Kırgızstandağı uluttuk boştonduk küröş, Bsm.Erkin-Too, Bişkek. Nalivkin, V, (1886). Kratkaya istoria Kokanskogo Hanstva, Kazan.
- Palen, K, (1910). Prilojenie k otçetu revizii Turkestanskogo kraya... Nalogi i pošlinı, Sank Peterburg.
- Palen, K, (1911). Materialı k karakteristike narodnogo hozyastva Turkestana, Sank Pyaskovskiy, A(red). (1960). Vosstanie v SredneyAzii i Kazakstane. Sbornikdokumentov, İzd. AkademiaNauk SSSR, Moskva.
- Pyaskovskiy, A, (1961). O haraktere nasionalnih dvijeniy v Kirgizii vo vtoroy polovine XIX veka i v naçale XX veka, Frunze.
- Tekin A, (2010). Sovyetler Birliğı Döneminde Kırgızistan, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Usenbaev, K, (1965). O haraktere nasionalnih dvijeniy v Yujnoy Kirgizii v 1873-1876, İzdatelstvo Kırgızstan, Frunze.
- Usenbaev, K, (1960). Prisoedinenie Yujnoy Kirgizii k Rossii, Kırgızskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Frunze.
- Usenbaev, K, (1967). Vosstanie 1916 goda v Kirgizii, İzd.İlim, Frunze.
- Usenbaev, K, (1980). Obşestvenno-ekonomiçeskie otnoşeniya kirgizov (vtoraya polovina 19- 20 vv.),İzd. İlim, Frunze.

KAZAKİSTAN İÇ HUKUKUNDA TERÖRİZM FİNANSMANININ ÖNLENMESİ

Dr. Dana KASKABAYEVA*

Özet

Günümüz şartlarında terörizmle mücadelede, terör faaliyetleriyle “kökten mücadele etme” esas alınmaktadır. Kökten mücadele, terörizmi mali destek ve maddi kaynaklardan mahrum bırakma amacı taşımaktadır. Tek tek ve bir bütün olarak devletlerin finansal sistemlerinin istikrarına, şeffaflığına ve verimliliğine tehdit yarattığı için terörizmin finansmanı meselesi küresel bir nitelik de taşımaktadır. Bu bağlamda uluslararası toplum, terörizmin ve aşırılıkçılığın finansmanı ile mücadele etmek için ortak yöntemler ve araçlar bulma peşindedir.

Terörizmin finans kaynaklarının tespiti, izlenmesi ve durdurulması konusunda Birleşmiş Milletler (BM), Mali Eylem Görev Gücü (FATF), vs. gibi uluslararası ve bölgesel kuruluşlar terörizm ve terörizmin finansmanı ile mücadeleyle ilişkin birtakım önlemler geliştirmiştir.

Dünyada özel bir jeopolitik yer tutan, dinamik bir piyasa ekonomisine sahip, yoğun uyuşturucu kaçakçılığı güzergâhına ve yüksek düzeyde terör faaliyetine sahip bölgelere yakın bir konumda bulunan Kazakistan için kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirlerin yasallaştırılmasının önlenmesi ve terörizmin finansman kaynaklarının kesilmesi gibi meseleler son derece önemlidir. Bu bağlamda, Kazakistan'ın gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde terörizmin finansal kaynaklarının izlenmesi ve denetlenmesine ilişkin tedbirlere başvurduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1373 sayılı kararı ve Mali Eylem Görev Gücü (FATF) tarafından hazırlanan “Dokuz Özel Tavsiye”, Kazakistan'ın taraf olduğu Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi'nden hareketle Kazakistan'ın 28 Ağustos, 2009 tarihinde kabul ettiği “Kanun Dışı Yollarla Elde Edilen Gelirlerin Yasallaştırılması ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun”un ana hatları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk, Terörizm finansmanı, Mali Eylem Görev Gücü, Kazakistan iç hukuku

* Hacettepe Üniversitesi
(Kazakistan)

Аннотация

В современных условиях борьба с терроризмом основывается на борьбе с террористической деятельностью «на корню». Основная борьба направлена на то, чтобы лишить терроризм финансовой поддержки и материальных ресурсов. Проблема финансирования терроризма носит глобальный характер, поскольку представляет угрозу стабильности, прозрачности и эффективности финансовых систем отдельных государств в целом. В этом контексте международное сообщество стремится найти общие методы и инструменты для борьбы с финансированием терроризма и экстремизма. Для выявления, мониторинга и пресечения финансовых источников терроризма международные и региональные организации такие как, Организация Объединенных Наций (ООН), Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) и т.д. разработали ряд мер по борьбе с отмыванием незаконных доходов и финансированием терроризма.

Для Казахстана, который занимает особое геополитическое положение в мире, с развивающейся рыночной экономикой, находящегося в непосредственной близости к интенсивным маршрутам незаконного оборота наркотиков и активной террористической деятельности, чрезвычайно важны такие вопросы, как противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем и перекрытие источников финансирования терроризма. В этих целях Казахстан применяет меры для мониторинга и контроля финансовых источников терроризма как на национальном, так и на международном уровне.

В статье рассматриваются основные положения Закона Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем и финансированию терроризма» от 28 Августа 2009 года и его соответствие резолюции 1373 Совета Безопасности ООН, Специальным рекомендациям подготовленных Группой разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) и Международной Конвенции ООН «О борьбе с финансированием терроризма».

Ключевые слова: Международное право, Финансирование терроризма, ФАТФ, национальное законодательство Казахстана

Giriş

Terör örgütleri, yapısı ve büyüklüğü itibarıyla farklı özellikler göstermektedir. Büyük ve geniş ölçekteki terör örgütleri, devlet idaresine benzer bir yapılanmayı tercih ederken, küçük çaplı terör örgütleri ise kurumsal bir yapılanma olmaksızın daha bağımsız hareket etme eğilimindedir. Örgütlerin finanse edilmesi de terör örgütlerinin boyutuna bağlıdır. Sadece belirli terör eylemlerini gerçekleştirmek için değil, aynı zamanda bir terör örgütünü geliştirmek, onun mevcut eylemlerini devam ettirebilmek ve gelecekte terör faaliyetlerinde bulunması için koşullar yaratmak da finansman gerektirmektedir.

Terör eylemlerini gerçekleştirmenin maliyeti, sebep oldukları zararlar karşılaştırıldığında nispeten küçüktür. Terör örgütünün veya ayrı bir alt biriminin mevcut faaliyetlerinin sürdürülmesi, yeni üyelerin işe alınması, planlama, malzeme ve teknik malzeme tedarik etmek, gerçekten de büyük masraf gerektirmektedir. Uluslararası terör ağların işleyişini ve amaçlarına ulaşmasını sağlamak için gelişmiş bir altyapıya ihtiyaç vardır. Böyle bir altyapı oluşturmak, terör ideolojisini geliştirmek ve terör örgütlerine örtülü hizmet eden meşru faaliyetleri organize etmek, yine büyük miktarda finansman ihtiyacı doğurmaktadır.

Teröristler değişen koşullara başarılı bir şekilde uyum sağlamak ve mali ihtiyaçlarını karşılamak için yeni yollar bulmaktadırlar. Bunun için hayır kurumları ve yasal işletmeler de dahil olmak üzere meşru para kaynakları ve yanı sıra teröristlerin kendileri tarafından sağlanan paralar kullanılır. Teröristler gerekli parayı elde etmek için adi suçların yanında örgütlü suçlara da karışırlar, terörizmi teşvik eden devletlerden para alırlar. Uygun zemin bulunan muhtelif coğrafyalarda, çeşitli suçları işlerler.

Terör Eylemlerini Gerçekleştirmek için Terör Örgütlerinin Yaptığı Doğrudan Harcamalar¹

Terör Saldırısı	Tarih	Tahmini Maliyet ²
Londra ulaşım sistemindeki terör saldırısı	7 Temmuz 2005	8 000 sterlin ³

1 Financial Action Task Force Terrorist Financing, 29 February 2008 <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf>, E.T. 29.04.2019

2 Tüm tahminler BM El Kaide ve Taliban İzleme Komitesi'nin raporundan (Ağustos 2004) alınmıştır.

3 İngiltere İçişleri Bakanlığı (2006)

Madrid trenlerinde bomba patlaması	11 Mart 2004	10 000 dolar
İstanbul'da patlayıcı dolu kamyonların patlaması	15 ve 20 Kasım 2003	40 000 dolar
Jakarta Marriott Otel'de terör saldırısı	5 Ağustos 2003	30 000 dolar
Bali adasındaki terör saldırısı	12 Ekim 2002	50 000 dolar
“Cole” adlı Muhrip saldırısı	12 Ekim 2000	10 000 dolar
Doğu Afrika'daki Amerika Elçiliklerine Terör Saldırıları	7 Ağustos 1998	50 000 dolar

Teröristler, aynı kurum içinde ve finansal sektör dahil olmak üzere farklı yapılar arasında, para transferine olanak sağlayan çeşitli araçlara sahiptir. Terör örgütleri tarafından hayırsever kuruluşlar ve alternatif havale sistemleri, terörizmi finanse etmek için ve para toplamak amacıyla da kullanılmaktadır. Teröristlerin para taşınması için kullandıkları kanalları kesmek onlar için büyük engeller yaratmakta, imkanlarını sınırlandırmakta ve planlarını gerçekleştirmeyi engellemektedir. Bu finansal sistemi suç eylemlerinden korumak için hem sistemik araçlar hem de terörizmle mücadele yetkilileri tarafından sağlanan istihbarat bilgileri temelinde uygulanan hedefli ekonomik yaptırımlar gerektirmektedir. İstihbarat bilgisi ile birlikte finansal bilgiler de kullanılıyorsa, yetkili makamların terör faaliyetlerini tespit etmek ve soruşturmak için yürüttükleri çabaların etkililiği de önemli ölçüde artabilir (Financial Action Task Force Terrorist Financing, (2008). <https://www.fatf.gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf>. E.T. 29.04.2019). Devletler, terörizmin finansmanı ile mücadeleye yönelik önlemler almak için karapara aklama ile mücadele konusundaki yasal çerçevelerini genişletmelidir. (Scott, 2006)

Mevcut mevzuatlarını terörizmin finansmanı ile mücadele etmek için uluslararası toplumun oluşturduğu norm ve standartlara uygun hale getirmek isteyen devletler, bir dizi seçenek arasından seçim yapma ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu norm ve standartlara hem zorunlu olan uluslararası normlar (örneğin, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarında ve özellikle Uluslararası Terörizmin

Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme’de yer alan normlar) ve hem zorunlu olmayan ve eylemleri koordine eden devlet grupları tarafından belirlenen standartlar girmektedir (Örneğin terörizmin finansmanı ile mücadeleye yönelik FATF’ın Dokuz Özel Tavsiyesi). (Gottselig et all. (2003).

Uluslararası toplumun terörizmin finansmanını önlemeye ve cezalandırmaya yönelik çabaları, terörizmle tüm yönleriyle mücadele etme çabalarının bir parçasıdır. Bu çalışmalar uluslararası ve bölgesel düzeyde gerçekleştirilmektedir. Bunlar içinde akla gelen ilk kuruluş BM’dir.

BM bu meselelerle ilgilenmeye 1970’lerden itibaren başlamıştır. BM Genel Kurulu, 1972’de Uluslararası Terörizm ile ilgili bir Özel Komite kurmuş ve 1994’te de Uluslararası Terörizmi Ortadan Kaldırmaya Yönelik Önlemler Bildirgesi’ni kabul etmiştir (Coşkun, 2015). Terörizmin Finansmanını Önlemesi Sözleşmesi, 1996 yılında terörizme karşı uluslararası sözleşmeler hazırlamak için kurulmuş olan yeni bir özel komite tarafından hazırlanmıştır. 2000’den beri adı geçen komite “Uluslararası Terörizmle ilgili Kapsamlı Sözleşme” üzerindeki çalışmalarını devam ettirmektedir.

BM Güvenlik Konseyi ise 2001 yılında, Güvenlik Konseyi’nin 1373 (2001) sayılı kararında belirtilen taleplerini yerine getirmeye yönelik, BM üyesi devletler tarafından alınmış önlemleri izlemeyi amaçlayan Terörle Mücadele Komitesi’ni kurmuştur. Ancak daha önce Güvenlik Konseyi, 1267 (1999) ve 1333 (2000) sayılı kararları ile kararlarda yer almış teröristlerin ve terör örgütlerinin varlıklarını tutuklamaya karar vermiştir.

Bunun dışında bölgesel düzeyde de birçok sözleşme kabul edilmiştir. Dolayısıyla devletlerin terörizmle mücadele etmesi için kendilerinin taahhüt ettikleri karmaşık bir uluslararası düzenlemeler kümesi bulunmaktadır. 11 Eylül 2001’de ABD’ye yapılan terörist saldırılardan, FATF’nin “Terörizmin Finansmanının Önlenmesi ile ilgili Özel Tavsiyeler” kabulünden ve “Terörizmle Mücadele Komitesi”nin kurulmasından sonra terörizmin finansmanının önlenmesi çalışmaları terörizmle mücadelenin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu sebeple uluslararası toplum, terör niteliğindeki suçların önlenmesi ve bitirilmesi konusunda uluslararası iş birliğini güçlendirmenin yanında, terörizmin finansman kaynaklarını belirleme ve önleme yoluyla terörizmi önleme ve te-

rörizmi finanse etme amacıyla cezai sorumluluğu da dahil ederek kapsamlı ve uzun vadeli bir program başlatmıştır (Gottselig et all. (2003), s.11).

Terörizmin finansmanı ile mücadelede, uluslararası sorumluluğun temel kaynakları olarak özellikle 1373 (2001) sayılı kararı ve belirlenen teröristlerin varlıklarının dondurulması talep edilen daha önceki kararları da dahil olmak üzere BM Güvenlik Konseyi Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi gösterilebilir. Bu uluslararası kaynaklara ek olarak, FATF tarafından 30 Ekim 2001’de hazırlanmış olan “Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Dokuz Özel Tavsiye” ilave edilebilir. Hem 1373 sayılı karar hem de Özel Tavsiyeler devletlere, Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi’ne taraf olmaya ve hükümlerini kendi sınırları içinde uygulamaya çağrıda bulunmaktadır. (Gottselig et all. (2003), s. 5, 31). Bu kaynaklar, aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

1. Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi

Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi, Fransa tarafından başlatılan bir girişim sonucunda G-8 devletlerinin etkin desteğiyle kabul edilen bir düzenlemedir. Mayıs 1998’de G-8 dışişleri bakanları, terörizmle mücadele kapsamında, para tahsilinin önlenmesi çalışmalarını “ilerideki çalışmaların önemli yönlerinden birisi” olarak tanımlamışlardır. 1998 Sonbaharında Fransa, sözleşme ile ilgili müzakereler başlatmış ve taslak metni, değerlendirmek üzere BM’ye sunmuştur. Aralık 1998’de, BM Genel Kurulu, 51/21011 sayılı karar uyarınca oluşturulan Özel Komite tarafından sözleşmenin hazırlanmasına karar vermiştir. Sözleşme metni ise 9 Aralık 1999’da Genel Kurul tarafından 54/109 Kararı ile kabul edilmiştir. Bahsi geçen düzenleme, 173 devlet tarafından imzalanmıştır (Gottselig et all. (2003), s. 31).

Sözleşme, 10 Ocak 2000- 31 Aralık 2001 tarihleri arasında imzaya açılmış ve 10 Nisan 2002’de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi imzalayan devletler, BM Genel Sekreteri’ne ilgili belgeleri göndererek katılma hakkına sahiptir. Sözleşmenin imzaya açık olduğu dönemde sözleşmeyi imzalamamış olan devletler, Genel Sekretere bir katılım belgesi göndererek sözleşmeye taraf olabilirler.

Kazakistan Cumhuriyeti bu sözleşmeye, 2 Ekim 2002 tarihli ve 347 numaralı “Kazakistan Cumhuriyeti’nin Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleş-

mesi'ne Katılması Hakkında Kanun"u kabul ederek katılmıştır. Kazakistan, adı geçen kanunun 2. maddesinde yer alan çekince hakkını kullanarak Sözleşme'nin 24. maddesinin 1. bendi hükümleriyle bağlı olmadığını beyan etmiştir.

Sözleşme Giriş bölümünden, 28 maddeden ve Ek kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde sözleşmenin amacı ve bu amaç çerçevesinde 1. maddede "Fon", "Hükümet veya Kamu Tesisi", "Getiri" kavramları açıklanmıştır.

Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi'nin Giriş kısmında sözleşmeye duyulan ihtiyaç açıklanmaktadır. Buna göre, mevcut çok taraflı hukuki belgelerin, terörizmin finansmanı konusuna eğilmemeleri; terörizmin finansmanının engellenmesi ve faillerinin kovuşturulması ve cezalandırılmasına yönelik etkili önlemlerin oluşturulması ve benimsenmesi amacıyla devletler arasında uluslararası iş birliğinin geliştirilmesine duyulan ihtiyaç sebebiyle bu sözleşme kabul edilmiştir.

Sözleşme, taraf devletler için üç ana yükümlülük içermektedir. İlk olarak, taraf devletler terörizmin finansmanının cezai niteliğini, kendi ceza yasalarında düzenlemekle yükümlüdür. İkinci yükümlülük, diğer taraf devletlerle geniş çaplı iş birliğine katılmak ve sözleşmenin konusu olan meselelerde karşılıklı hukuki yardım sağlama zorunluluğudur. Son olarak ise taraf devletler, terör eylemlerinin finansmanını kanıtlayan olguları ortaya çıkarma ve bildirme konusunda çalışan mali kurumlarının rolüyle ilgili belli talepleri yürürlüğe sokmadır.

Terörizmin finansmanına ilişkin cezai sorumluluğu tespit etmek, sözleşmenin önemli bir maddesidir. Bu sebeple terörizmin finansmanı kavramının tanımlanması gerekmiştir. Sözleşme'nin 2. maddesine göre herhangi bir kişinin her ne suretle olursa olsun, tümüyle veya kısmen, sözleşmede belirtilen tanıma göre terör eylemlerinin gerçekleştirilmesinde kullanılması niyetiyle veya kullanılacağını bilerek, doğrudan veya dolaylı olarak, yasa dışı bir şekilde ve kasten, fon sağlaması veya toplaması şeklinde tanımlanmaktadır. Sözleşme kapsamında suç oluşturması için fonun, fiilen kullanılmış olması gerekli değildir. Dolayısıyla bu suçların herhangi birini işlemeye teşebbüs eden herhangi bir kişi de bu suçlu işlemiş sayılır.

Sözleşmenin 3. maddesinde sözleşme kapsamında yer alan suçların uluslararası bir nitelikte olması şartı belirtilmiştir. Aksi takdirde, sözleşme uygulama alanı dışında kalacaktır.

Sözleşme'nin 4. maddesine göre ise her taraf devletten, sözleşmede terör eylemleri finansmanını kapsayan suçların iç hukuk uyarınca cezaî kovuşturma gerektiren suç kapsamına alınması; bu suçların ağırlığını göz önünde bulundurularak uygun şekilde cezalandırmalarının sağlanması için gerekli önlemlerin alınması düzenlenmiştir.

Sözleşme'nin 5. maddesi ise sorumluluğu düzenlemektedir. Buna göre terörizmin finansmanı suçu ile ilgili sorumluluk gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişileri de kapsamaktadır. Bu sorumluluk cezai, hukuki ya da idari olabilir.

Yargıya ya da iade et ilkesine sözleşmenin 10. maddesinde yer verilmiştir. Buna göre ülkesinde şüpheli kişi bulunan devlet, şüpheli kişiyi iade etmeyecekse, kendi mevzuatına göre soruşturma yapmakla yükümlü kılınmıştır. 11. madde ise iadenin yasal bir zemini olarak öngörülmüştür. Diğer sözleşmelerde iadeye ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmese de söz konusu sözleşmede bu meselenin ayrıntılı olarak düzenlenmiş olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir (Ulusoy, 2014, s.77)

Sözleşme'nin 12. maddesi, taraf devletlerin adli yardımlaşmasına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Bu bağlamda, taraf devletlerin INTERPOL aracılığıyla bilgi teatisinde bulunabileceği 18. maddede ve devletlerin sanık hakkında cezai takibatın kesin sonucunu BM Genel Sekreterine iletmesi düzenlenmeleri ise 19. maddede yer almaktadır.

2. 1373 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı

28 Eylül 2001 tarihli ve 1373 sayılı BM Güvenlik Konsey kararı, BM Antlaşması'nın VII. Bölümü'ne dayanarak alınmıştır ve terörizmin finansmanı ile mücadele konusunda önemli kararlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Karar ile devletlere, çeşitli yükümlülükler getirilmiştir (Ulusoy, 2014, s.82).

Karıarda terörizmin finansmanı ile mücadeleyle ilgili iki farklı şart yer almaktadır. Bunlardan ilki terör eylemlerinin finansmanı, ikincisi ise teröristlerin finansmanı ile ilgilidir. İlk şart, kararın 1 (a) ve 1 (b) bentlerinde bulunmaktadır. Kararın 1 (a) bendi devletlerden “terör eylemlerinin finansmanının önlenmesini ve cezalandırılmasını”, Kararın 1 (b) bendi ise devletlerden “hangi şekilde olursa olsun, doğrudan ya da dolaylı olarak uyrukları tarafından toprakları üzerinde terörist eylemleri işlemek için veya bunların terörist eylem-

leri işlemek için kullanılacağı bilinerek kasten malî kaynak temini ve toplanmasını suç haline getirilmesini” talep etmektedir. 1 (b) bendinde kullanılan ifade, Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi metnindeki ifadeye benzemektedir. Kararın 3 (d) bendinde Güvenlik Konseyi, devletleri Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi’ne taraf olmaya “teşvik eder”. Devletler ayrıca, bu tür terör eylemlerinin iç mevzuatta ve düzenlemelerde ciddi ceza gerektiren suçlar olarak nitelendirilmesini ve cezanın bu tür terör eylemlerinin ciddiyetini doğru şekilde yansıtmasını sağlamalıdır ki bu hüküm de Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi ile benzerlik taşımaktadır. Dolayısıyla kararın 1 (a) ve 1 (b) bentleri, Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi’ne atıfta bulunulan hükümler barındırmaktadır (Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sitesi. [https://undocs.org/ru/S/RES/1373\(2001.E.T.29.04.2019\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1373(2001.E.T.29.04.2019)))

İkinci şart ise devletlerin “Toprakları üzerinde bulunan kendi uyrukları veya bütün kişi ve kuruluşlardan, doğrudan veya dolaylı olarak, terörist eylemlerde bulunma suçunu işleyenlerin ya da işlemeye kalkışanların, bu nev’i eylemleri kolaylaştıran ya da onlara katılanların, bu şahıslara ait ya da doğrudan veya dolaylı olarak bunlar tarafından kontrol edilen kuruluşların ve bu şahısların adına ya da talimatları doğrultusunda hareket eden şahıs ya da kuruluşlara sermaye koymalarını; malî katıda veya ekonomik kaynak veya malî ya da buna bağlı diğer hizmette bulunma ve sağlamalarının yasaklamasını” düzenlemektedir. Kararın 1 (d) bendinde yer alan bu hüküm, bağımsız bir yükümlülük oluşturduğu için Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi’nde bulunmamaktadır. Zira teröristler veya terör örgütleri için mali destek meselesi Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi’nin kapsamı dışında kalmaktadır (Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sitesi, (2001). [https://undocs.org/ru/S/RES/1373\(2001.E.T.29.04.2019\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1373(2001.E.T.29.04.2019)))

Ayrıca, söz konusu kararda, Güvenlik Konseyi’nin bütün üyelerinden oluşan ve adı geçen kararın uygulanmasını sağlamak üzere, uzmanlar vasıtasıyla takip ile görevli bir Terörizmle Mücadele Komitesi’nin kurulmasına karar verilmiştir. Komiteye, 1373 sayılı karar çerçevesinde yer alan konularda gerekirse örnek yasa tasarıları hazırlaması ile birlikte, en iyi uygulama örneklerinin tanıtılması gibi görevler de verilmiştir. Görüldüğü gibi komiteye, devletlere ulusal hukuklarında yapacakları düzenlemeler konusunda bir rehberlik misyonu yüklenmiştir (Ulusoy, 2014, s. 83).

3. Fatf'nin Dokuz Özel Tavsiyesi

G-7 tarafından 1989'da kurulan FATF, karapara aklama ile mücadele etmek için uluslararası tedbirler geliştirmek ve uygulamak amacıyla tasarlanmış hükümetlerarası bir organdır. Önerileri sadece üye devletler için değil, üye olmayanlar için de geçerli olan son derece ikna edici ve "soft law" olarak kabul edilir (Bantekas, 2003 p.319).

1991 yılından itibaren gelişmeye başlayan FATF, 1992 yılında üye sayısını 28'e çıkarmıştır. 2000 yılında 31 üyeye ulaşan FATF, şu anda 36 üyeden ve dünyanın en büyük finans merkezlerini temsil eden iki bölgesel kuruluştan oluşan bir yapıya kavuşmuştur. FATF, ulusal mevzuat reformlarını, karapara aklama ve terörizmle mücadele finansman rejimlerinin düzenleyici hukuki esaslarını uygulamak için yasal ve mali uygulama konularında uzmanları bir araya getirmektedir (Scott, 2006, s. III-8).

Nisan 1990'da, kuruluşundan kısa bir süre sonra FATF, karapara aklama ile mücadele etmek için gerekli olan kapsamlı bir eylem planı sağlamayı amaçlayan "Kırk Tavsiye" isimli bir rapor yayımlamıştır (Scott, 2006, s. III-8). 2001'nin sonlarında Washington'da düzenlenen terörizmin finanse edilmesine dair olağanüstü bir genel kurulda, devlete ve özel makamlara, terör fonlarının hareketini tespit etmekte yardım amacıyla FATF, terörizmin finansmanı ile mücadele misyonunu genişletmiştir (Bantekas, 2003, p.319). Ekim 2001'de ise FATF, terörizm finansmanı konusunu ele almak için "Sekiz Özel Tavsiye" hazırlamıştır. Karapara aklama tekniklerinin sürekli gelişmesi, FATF'nin Haziran 2003'te FATF standartlarını kapsamlı bir şekilde revize etmesine yol açmıştır. Ekim 2004'te FATF, "Dokuzuncu Özel Tavsiye"yi eklemiş ve karapara aklama ve terörizmle mücadelede kararlaştırılan uluslararası standartları "40 + 9" olarak daha da güçlendirmiştir.

İtibarı ile aşağıda, bu Dokuz Özel Tavsiye, sırasıyla değerlendirilecektir. İlk beş özel tavsiye Birleşmiş Milletler Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi'ne ve 1373 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nın hükümlerine benzer standartlar içermektedir. Son dört tavsiye ise yeni hükümler barındırmaktadır.

a. BM Belgelerinin Onaylanması ve Uygulanması

Birinci Tavsiye, iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, her devlet 1999 tarihli Birleşmiş Milletler Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi'ni onaylamak ve tam olarak uygulamak için acil tedbirler almalıdır (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 04.05.2019). Bu tavsiyenin uygulamaya yansıyor yansımadağının denetlenmesi sırasında devletlerin, bahsi geçen sözleşmenin taleplerini yerine getirmesi için aldığı somut önlemlere ayrıca dikkat edilir. (Scott, 2006, s. IX-2). İkinci kısım ise BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla alakalıdır. Her devlet, terörizmin finansmanı ile ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarını, özellikle de 1373 sayılı kararı derhal uygulamalıdır (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 04.05.2019). Her ne kadar özel tavsiyeler 1373 sayılı karara açıkça atıfta bulunsa da devletlerin terörün finansmanı ile ilgili diğer bütün kararları da dikkate alması gerektiği açıktır.

b. Terörizmin Finansmanının ve Karapara Aklamanın Suç Olarak Kabul Edilmesi

Her devlet, terörizmin finansmanını, terör eylemlerini ve terör örgütü kurmayı, kendi mevzuatı uyarınca suç olarak kabul etmelidir. (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 04.05.2019). Terör eylemleri terimi, Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi'nde belirtilen eylemleri ifade eder. Tavsiye, “terör örgütü” kavramını tanımlamamaktadır. Dolayısıyla bu kavramın tanımı, kendi hedeflerinden yola çıkarak her devletin takdirine bırakılmıştır (Gottselig et all. (2003), s. 31).

c. Teröristlerin Malvarlıklarının Dondurulması ve Müsaderesi

Teröristlerin malvarlıklarının dondurulması, el konulması ve müsaderesi Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi, 1373 sayılı karar ve Özel Tavsiyelerde farklı olarak ele alınmıştır. Sözleşme, devletlere teröristlerin

varlıklarını belirleme, tespit etme, engelleme veya tutuklama ve bu malvarlıklara “el koymak” için “iç hukukun ilkelerine uygun olarak gerekli önlemleri alma” yükümlülüğü getirmektedir. Buna karşılık karar, ayrıca üye devletlerin teröristlere ait banka hesaplarını bloke etme yükümlülüğü öngörmekte ve 1267 (1999) ile 1390 (2002) sayılı kararlar, 1267 sayılı karar gereği kurulan komite listesine dahil edilmiş terörist ve terör örgütlerinin banka hesaplarının dondurulması talebini içermektedir. Ancak söz konusu kararlar, belirli banka hesaplarına el konulmasını veya müsaderesini değil sadece dondurulmasını gerektirmektedir (Gottselig et all. (2003), s.33). Üçüncü Özel Tavsiye, dondurma, el koyma ve müsadere gibi her üç unsuru de birlikte dikkate alır. Bu tavsiyeye göre devletlerin, terörizmle bağlantılı bireylerin ve kuruluşların malvarlıklarını dondurmak için öngörölmüş mekanizmaları olmalıdır. Bu aynı zamanda, 1373 sayılı kararda da belirtilen bir husus olup bu kararın genel bir gereğidir (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 04.05.2019).

ç. Terörizmle İlgili Şüpheli İşlemlerin Bildirilmesi

Dördüncü Özel Tavsiye’ye göre, karaparanın aklanmasının önlenmesine dair yükümlönlöklere tabi olan finansal kuruluşlar veya diğere işletmeler ya da kurumların, fonların terörizm, terör eylemleri veya terör örgütleri ile bağlantılı veya ilgili olduğundan ya da bunlar için kullanıldığından şüphelenmeleri durumunda veya şüphelenmek için geçerli sebepler olduğunda, bu şüphelerini derhal yetkili makamlara bildirme yükümlölölüğü bulunmaktadır (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T.04.05.2019). Bu tavsiye, iki farklı durumda bilgi vermeyi öngörmektedir. İlki, malvarlıklarının terörizmi finanse edeceğiyle ilgili şüphenin bulunması, ikincisi ise “şüphelenmek için geçerli sebepler”in varlığıdır.

d. Uluslararası İş birliğı

Beşinci Özel Tavsiye’ye göre her devlet, karşılıklı yasal yardım veya bilgi değışimine dair bir antlaşma, düzenleme veya diğere bir mekanizmaya daya-

narak bir diğere devlete terörizmin, terör eylemlerinin ve terör örgütlerinin finansmanına ilişkin cezai, hukuki, idari soruşturma, sorgulama ve tahkikat- larda mümkün olan en geniş yardımı sağlamalıdır. Devletler terörizmin, terör eylemlerinin veya terör örgütlerinin finansmanı ile suçlanmış şahıslar için gü- venli sığınaklar sağlamamayı temin etmek için mümkün olan tüm önlemleri almalı ve mümkünse bu şahısların iade edilmesi için uygun prosedürlere sahip olmalıdır (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). [http://www.fatf-gafi.org/media/ fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Re- commendations%20and%20IN%20rc.pdf](http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Re- commendations%20and%20IN%20rc.pdf). E.T.05.05.2019)

e. Alternatif Havale

Her devlet, resmi olmayan para veya değere transfer sistemi veya ağı aracı- lığıyla transfer hizmeti sağlayan acentalar da dahil olmak üzere, para veya değere transferi hizmeti veren şahıs veya tüzel kişilerin faaliyet izni almaları veya kayıtlı olmaları ve banka ve banka dışı mali kurumlara uygulanan tüm FATF tavsiyelerine tabi tutulmalarını sağlamak için gerekli önlemleri alma- lıdır. Devletler, bu hizmeti yasadışı bir şekilde yerine getiren şahısların veya tüzel kişilerin idari, hukuki veya cezai yaptırımlara tabi olmasını sağlamalıdır (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/do- cuments/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommen- dations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 05.05.2019).

f. Elektronik Transfer

Yedinci Özel Tavsiye'ye göre devletler, para havale edenler de dahil olmak üzere finansal kuruluşların, fon transferlerinde ve gönderilen ilgili mesajlarda transfer yaptıran (gönderici) kişiye ilişkin doğru ve anlamlı bilgileri (isim, adres, hesap numarası) içermesini zorunlu kılacak tedbirleri almalıdır. Söz konusu bilgi, transfer veya ödemeler zincirindeki mesajlarda yer almalıdır (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/do- cuments/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Special%20Recommen- dations%20and%20IN%20rc.pdf>. E. T. 05.05.2019) Ayrıca, bu tür finansal kuruluşlar, gönderici hakkında tam bilgiyi içermeyen şüpheli para havalesine yönelik özel dikkat göstermeli ve bu transferleri özel kontrol altına almalıdır. Hem yasadışı amaçlarla gönderilen parayı hem de göndericileri tespit etmeyi

sağlayan havaleleri kimin gönderdiği hakkında bilgiyi elde etmek, bu tavsiyenin asıl amacını oluşturmaktadır.

g. Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar

Sekizinci Özel Tavsiye'ye uygun olarak devletler, terörizme finansman sağlamak için istismar edilebilen kurumlarla ilgili düzenlemelerin yeterliliğini gözden geçirmelidir. Zira kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, özellikle istismara açıktır. Devletler bunların terör örgütleri tarafından yasal kurumlar gibi gösterilerek, malvarlıklarının dondurulması tedbirlerinden kurtulmak da yasal kurumları terörizmin finansmanı amacıyla bir araç olarak istismar etmek için, yasal amaçlara tahsis edilen fonların örgütlere kanalize edilmesini gizlemek veya örtmek için kötüye kullanılmasını sağlamalıdır. (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Speci%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 05.05.2019) Bu tavsiyenin amacı, kâr amacı gütmeyen kuruluşların (yardım sağlama, dini, eğitsel, sosyal veya diğer kamu amaçları için oluşturulmuş kuruluşlar) teröristlerin yanı sıra diğer tüzel kişiler ve yapılar tarafından yasa dışı kullanımını önlemektir.

h. Nakit Taşıyıcılar

Ekim 2004'te kabul edilmiş Dokuzuncu Özel Tavsiye'nin amacı, teröristlerin ve suç işleyen diğer unsurların, bir devletten diğer bir devlete para ve para yerine geçen finansal araçların nakli ile gerçekleşmiş işlemlerin terörizmi finanse etmesini ve karapara aklamasını önlemektir (FATF Resmi İnternet Sitesi (2001). <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Standards%20%20IX%20Speci%20Recommendations%20and%20IN%20rc.pdf>. E.T. 05.05.2019)

Bir devletin sınırları içinde para ve belge taşıyan kişi ve kuruluşlara genellikle “nakit taşıyıcılar” denir. Dokuzuncu Özel Tavsiye, esas olarak “nakit taşıyıcılar'ın” faaliyeti ile ilgili dört özel şart içermektedir. Buna göre ilk olarak devletler, para ve para yerine geçen finansal araçların sınır ötesi fiziki naklini tespit etmek için bir beyan sistemine sahip olmalıdır. İkinci olarak her devlet, yetkili makamlarının, para veya para yerine geçen finansal araçların durdurulması ya da engellenmesi konusunda yasal yetkilere iki durumda sahip olma-

larını sağlamalıdır: terörizmin finansmanı veya karapara aklama ile bağlantı şüphesi, yanlış ya da yanıltıcı beyan veya açıklama Üçüncü olarak devletler, yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunan ya da açıklama yapan kişilerle ilgili olarak etkili, orantılı ve caydırıcı yaptırımların uygulamaya konmasını sağlamalıdır. Son olarak ise devletler, para veya para yerine geçen finansal araçların terörizmin finansmanı ya da karapara aklama ile bağlantılı olması durumunda söz konusu değerlerin müsaderesine imkan veren tedbirleri almalıdır. (Scott, 2006)

Kazakistan Cumhuriyeti'nin “Kanun Dışı Yollarla Elde Edilen Gelirlerin Yasallaştırılması (Karaparanın Aklanması) ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanunu”⁴

Kanun dışı yollarla elde edilen gelirlerin aklanmasıyla ve terörizmin finanse edilmesiyle mücadeleye yönelik yasal bir mekanizma oluşturmak amacıyla geliştirilmiş ve kabul edilmiş bir kanundur. Bunun yanı sıra kanun, mali izleme öznelerinin, kanun dışı yollarla elde edilen gelirlerin yasallaştırılmasına (karapara aklanmasına) ve terörizmin finansmanına karşı mücadeleye yönelik organların haklarını ve yükümlülüklerini düzenlemektedir. Söz konusu yasa, 28 Ağustos 2009 tarihinde kabul edilmiştir. Bu yasada, 2 Nisan 2019 tarihine kadar 31 ayrı yasa ile değişiklikler yapılmıştır.

4 bölüm ve 21 maddeden oluşan kanunun “Genel Hükümler” başlıklı 1. Bölümü, iki maddeden oluşmaktadır. 1. maddede şüpheli operasyon, finansal izleme (financial monitoring), kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirler, kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması), terörizm finansmanı vs. gibi kavramlar yer almaktadır.

Finansal izleme, yetkili organ ve finansal izleme sùjeleri tarafından gerçekleştirilmiş para ve/veya diğer mal ile operasyonlar hakkında haber ve bilgi toplamaya, işlemeye, analiz etmeye ve kullanmaya yönelik tedbirler şeklinde tanımlanmıştır. Kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirler ise suç işleme sonucunda elde edilmiş para ve/veya diğer mal şeklinde nitelendirilmiştir.

Kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması), dönüşüm (conversion) şeklinde satış akdi veya cezai hükümlerin ihlali

4 Bundan sonra Terörizmin Finansmanı Kanunu olarak anılacaktır.

yoluyla oluşmuş gelirleri temsil eden malların nakledilerek suç yoluyla ele geçirilen para ve/veya diğer malın yasal dolaşıma dahil edilmesi ya da böyle bir mala sahip olmak ve kullanmak; gerçek kaynağını, yerini, kullanma tarzını gizlemek veya saklamak olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu şekilde bir malın cezai hükümlerin ihlali yoluyla elde edilmesi veya genel olarak kanun dışı yollarla elde edilen para ve/veya diğer malların yasallaştırılmasında arabuluculuk da aynı kapsamda değerlendirilmiştir.

Terörizmin finansmanı da kanunda para ve/veya mülk toplamak, mülk edinmek veya mülk niteliğindeki faydaları elde etmek; bağış, değiş-tokuş, iane, yardım, gerçek kişiye veya bir gruba veya tüzel kişilere bilgi ve diğer nitelikteki ya da finansal hizmetleri sağlamak; terör eylemlerinin niteliğinin veya verilen mülkün, bilginin, finansal ve diğer hizmetlerin terör eylemlerin yürütülmesi için kullanılacağına veya bir terör grubu, terör örgütü, yasadışı bir askeri birliğin faaliyetinin sağlanacağına bilincine varmış birisi tarafından yapılması yoluyla desteklemek şekilde tanımlanmıştır. Bu kanunda yer alan terörizmin finansmanı kavramı ile yine Kazakistan'ın Terörizmle Mücadele Kanunu'ndaki tanımlar karşılaştırıldığı zaman bu iki tanımın bire-bir olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her iki kanun arasında tam bir uyum söz konusudur.

Terörizmin Finansmanı Kanunu'nun 2. maddesi, "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilen Gelirlerin Yasallaştırılması (Karapara Aklanması) ve Terörizmin Finansmanına Karşı Mücadele Konusundaki Mevzuatı" başlığını taşımaktadır. Maddeye göre mevzuat Kazakistan Anayasası'na, söz konusu kanuna ve Kazakistan'ın diğer düzenlemelerine dayanmaktadır.

"Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilen Gelirlerin Yasallaştırılması (Karapara Aklanması) ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi" başlıklı İkinci Bölüm, 12 maddeden oluşmaktadır. 3.-14. maddeleri kapsayan bu bölümün ilk maddesi olan 3. maddede, finansal izlemeyi yerine getirmekte olan süljeler sıralanmıştır. Buna göre bankalar, borsalar, sigorta kuruluşları, sigorta brokerleri, noterler, avukatlar, muhasebeciler, şans oyunları ve piyango düzenleyicileri, vb. bu tedbirleri yerine getirmekle yükümlüdür. Maddede, devlet organlarının finansal izlemeye tabi olmadığı belirtilmiştir.

İkinci Bölüm'de ayrıca, gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması) ve terörizmin finansmanı riskinin değerlendirilmesi öngörülmüştür. Buna göre,

gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması) ve terörizmin finansmanı riskinin değerlendirilmesi, Kazakistan'da gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması) ve terörizmin finansmanı tehdidini ve olasılığını tespit etmek, gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması) ve terörizmin finansmanına karşı mücadelede alınmış önlemlerin eksiklerini saptamak amacıyla uygulanacaktır.

12. maddeye göre terörizmin ve aşırılıkçılığın finansmanı ile bağlantılı örgütlerin ve kişilerin listesi, yetkili organ tarafından düzenlenir ve yetkili organın internet sayfasında yer alır. Bu listeye ilişkin bilgiler, 18 Haziran 2016 tarihli "Terörizmin ve Aşırılıkçılığın Finansmanı ile Bağlantılı Örgütlerin ve Kişilerin Listesine Dair" Kazakistan Cumhuriyeti Mali Bakanlığı Finansal İzleme Komitesi'nin açıklamasında ayrıntılı olarak tespit edilmiştir.

Kanunda örgütlerin ve kişilerin bu listeye dahil edilmesi ve bu listeden çıkarılması gerekçeleri, sayma yoluyla belirlenmiştir. Ayrıca, terörizmin ve aşırılıkçılığın finansmanı ile bağlantılı örgütler ve kişilerle ilgili listeye yanlılıkla dahil edilen kişilerin durumu da düzenlenmiştir. Böylesi bir durumda, bahsi geçen kişilerin bu listeden çıkarılmasına yönelik gerekçeli dilekçeyle yetkili organa başvurması gerekmektedir.

"Yetkili organın yetkileri" başlıklı Üçüncü Bölüm'de yetkili organın amaçları, işlevleri, hakları ve yükümlülükleri, diğer organları ile etkileşimi ve uluslararası iş birliği üzerinde durulmuştur. Buna göre yetkili organ, finansal izlemeyi uygulamakta ve gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanmasına) ile terörizmin finansmanına karşı mücadeleye yönelik tedbirleri almakla görevlendirilmiş devlet organıdır. Bu görevi, FATF tavsiyesi üzerine 2008'de oluşturulmuş olan Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Finansal İzleme Komitesi⁵ yürütmektedir. Yani, FATF diliyle Finansal İstihbarat Birimidir. Ekim 2010'da ve Haziran 2011'de Kazakistan'ın finansal izleme sistemi, Karapara Aklama ve Terörizmle Mücadeleye Dair Avrasya Grubu⁶

⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Mali İzleme Komitesi, kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanması) ile terörizmin finansmanı ve yanı sıra bu organın yetki alanına atıfta bulunulan cezai ve idari suçları (ihlalleri) önlemek, tespit etmek, meydana çıkarmak ve soruşturmakla görevli bir birimdir. Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Mali İzleme Komitesi Yönetmenliği metni için bkz. (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31630552#pos=19;-46 E.T.25.05.2019)

⁶ Karapara Aklama ve Terörizmle Mücadeleye Dair Avrasya Grubu Kazakistan, Beyaz Rusya, Hindis-

tarafından karapara aklama ve terörizmle mücadele alanındaki uluslararası standartlara uygunluk açısından değerlendirilmiştir.

Kanun'un son bölümü olan Dördüncü Bölüm'de sorumluluk düzenlenmiştir. 20. madde, gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklanmasına) ve terörizmin finansmanı hakkındaki mevzuatın ihlâli halinde sorumlu olan kişilerle alakalıdır. Buna göre yetkili organ memurları ve diğer devlet organlarında görev yapan kişilerden resmi, ticari, bankacılık veya yasalarca korunan diğer sırları içeren bilgi, haber ve belgelere erişimi olan kişiler, sırları ifşa ettiği takdirde sorumlu olacaktır.

Terörizmin finansmanı için ceza yaptırımları ise Ceza Kanunu'nun 258. maddesinde öngörülmüştür. "Terörizm ve aşırılıkçılık faaliyetlerinin finansmanı veya terörizm ve aşırılıkçılığa yataklık etmek" başlıklı maddede, terörizmin finansmanı sebebiyle mahkûm olanlar müsadere ile 5-9 yıl arası hapis cezasına çarptırılırlar. Ayrıca ticari veya başka bir kuruluşta yönetici veya dernek yöneticisi olan birisi tarafından ya da önceden mutabakata varılan bir grup kişi tarafından veya büyük miktarda yapılan aynı eylemler de müsadere ile 7-12 yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılırlar.

---

tan, Çin, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Avrasya bölgesi devletlerini bir araya getirmiş bir yapıdır. FATF'nin bölgesel bir yansımasıdır. Bu grup, terörizm tehdidini azaltmak ve finansal sistemlerin şeffaflığını, güvenilirliğini ve güvenliğini sağlamak için bölge devletlerinin birleşmesinde katkıda bulunmaktadır. Kazakistan, bu gruba 2004'te üye olmuştur. Karapara Aklama ve Terörizmle Mücadeleye Dair Avrasya Grubu, 2010 yılında FATF'de ortak üyesi statüsünü almıştır (infomatsionni vestnik komiteta po finansovomu monitoringu respubliki kazakhstan (2013). http://www.minfin.gov.kz/irj/go/km/docs/documents/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%202014/%D0%A4%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%202014/Informative_bulletinn_rus.pdf. E.T. 25.05.2019).

SONUÇ

Kazakistan iç hukukunda, terörizmin finansmanının önlenmesine ilişkin temel düzenleme olan “Kanun Dışı Yollarla Elde Edilen Gelirlerin Yasallaştırılması (Karaparanın Aklanması) ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun”, Kazakistan’ın bahsi geçen alanda, uluslararası toplum düzenine uyum sağlama yönünde attığı önemli bir adımdır. Bu yasa ile Kazakistan 31 Ekim 2003 tarihli BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi, 10 Ocak 2000 tarihli BM Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi, 13 Aralık 2000 tarihli BM Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Sözleşme, 15 Haziran 2001 tarihli Şangay Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkçılık ile Mücadele Sözleşmesi gibi antlaşmalardan doğan uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeyi amaçlamıştır. Öte yandan bu yasa ile Kazakistan, terörizmle mücadele alanındaki iç mevzuatını geliştirme yolunda, ciddi bir adım atmış olmaktadır.

Kazakistan, kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirlerinin yasallaştırılması (karapara aklama) ve terörizmin finanse edilmesiyle mücadele konusunda etkili bir sistemin oluşturulmasına özel önem vermektedir. Bu önem sonucunda, söz konusu alanda finansal istihbarat birimi de bir idari mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Birimin asıl amacı da finansal izlemeye tabi tutulan para ve/veya diğer mallarla ilgili işlemler hakkında bilgilerin toplanması, işlenmesi ve analizidir. Yukarıda bahsettiğimiz kanun uyarınca finansal izleme süjeleri, finansal izlemeye tabi işlemler hakkında bilgileri ve haberleri yasalara uygun bir zaman ve biçimde yetkili organlara sunar.

Kazakistan, yaptığı düzenlemelerin uluslararası hukuka uyumluluğu konusunda da özel çaba sarf etmektedir. Nitekim Kazakistan’a 16-20 Mayıs 2016 tarihlerinde yapılan ve BM Güvenlik Konseyi Terörizmle Mücadele Komitesi İcra Direktörü’nün başkanlık ettiği bir heyet, değerlendirme ziyareti gerçekleştirmiştir. Terörizmle Mücadele Komitesi uzmanlarına ek olarak heyette, 1267 (1999), 1989 (2011) ve 2253 (2015) sayılı kararlar ile kurulan BM Güvenlik Konseyi Komitesi; 1540 (2004) sayılı karar ile kurulan BM Güvenlik Konseyi Komitesi; BDT Üye Devletlerinin Terörle Mücadele Merkezi; Karapara Aklama ve Terörizmle Mücadeleye Dair Avrasya Grubu; Uluslararası Göç Örgütü ve BM Uyuşturucu ve Suçlar Ofisi’nin Terörle Mücadele Şubesi temsilcileri de yer almıştır. Ziyaretin temel amacı, BM Güvenlik Konseyi kararlarının Kazakistan tarafından uygulanmasını ve izlenmesini değerlendirmek

mekti. Bu ziyaret esnasında ayrıca, Finansal İzleme Komitesi tarafından ulusal mevzuatın FATF standartlarına uyum sağlaması için yapılan çalışmaların, finansal izleme birimleri ve kolluk organları arasındaki geri bildirim önemi ni misyonun başkanı kaydetmiştir. (Pan, et all. (2018), s. 142).

Yukarıdaki veriler ışığında, Kazakistan'ın yaptığı düzenlemelerin ve uygulamaların genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, finansal izleme alanında hızla değişen uluslararası standartları göz önünde bulundurarak ve ulusal mevzuata yapılan değişikliklerin ve ilavelerin ölçeğini dikkate alarak, kanunun isimlendirilmesi ve düzenlenmesi konusunda değişikliklere yer verilmesi de göz ardı edilmemelidir. Terörizm ile birlikte düzenleme konusu olarak aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık kavramlarının da ilave edilmesi, yerinde olacaktır. Zira Kazakistan, 18 Nisan 2002 tarihli “Şangay Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkçılık ile Mücadele Sözleşmesinin taraf devletlerinden biridir. Bunun yanı sıra, Kazakistan Ceza Kanunu'nun “Terörizm ve ayrılıkçılık faaliyetlerinin finanse edilmesi ve terörizm veya ayrılıkçılığa yataklık etmek” başlıklı 258. maddesinde terörizmle birlikte ayrılıkçılık kavramı da öngörülmüştür. Ayrıca, söz konusu kanunun 12. maddesinde terörizmin ve aşırılıkçılığın finansmanı ile bağlantılı örgütlerin ve kişilerin listesi tespit edilerek düzenleme konusu genişletilmiştir. Oysa ki incelemekte olan kanunun diğer maddeleri, yalnızca kanun dışı yollarla ele geçirilen gelirlerin yasallaştırılması (karapara aklama) ve terörizmin finansmanını düzenlemektedir. Dolayısıyla aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık hususlarının düzenlenmesi amacıyla yasal düzenlemelerin genişletilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Bantekas, I. (2003). The international law of terrorist financing, American Journal of international law, Volume 97, Issue 2, pp.315-333.

Coşkun, S. (2015). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Akıllı Yaptırım Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi, Ankara, Seçkin Yayıncılık

Ed. Gottselig, G., Gleason, P. (2003). Suppressing the Financing of Terrorism: A Handbook for Legislative Drafting, s. 31, Washington <https://www.imf.org/external/pubs/ft/SFTH/rus/SFTHr.pdf>.

Ed. Pan, N. Tukiye, A., vs. (2018). Sbornik analiticheskikh spravok po rezultatam pravovogo monitoringa. [Hukuki izleme sonuçlarına dair analitik raporlar derlemesi], Astana, İnstitut zakonodatelstva Respubliki Kazakhstan, s.142 http://www.iz.adilet.gov.kz/sites/default/files/upload-files/sbornik_no_1_18.pdf

Scott, P. (2006). Reference guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing Terrorism, The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank/, s. I-7, Washington.

Ulusoy, Ü. (2014). Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kapsamında Birleşmiş Milletler Akıllı Yaptırımları, Ankara, Turhan Kitabevi

Birleşmiş Milletler Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Sözleşmesi, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1373 sayılı Kararı, [https://undocs.org/ru/S/RES/1373\(2001\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1373(2001))

“Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilen Gelirlerin Yasallaştırılması (Karapara Aklanması) Ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin” Kanun metni http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000191_

Milli Eylem Görev Gücü Dokuz Özel Tavsiye, <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/ixspecialrecommendations.html>

Информационный вестник комитета по финансовому мониторингу Республики Казахстан [Kazakistan Cumhuriyeti finansal izlemeye komitesi'nin bilgi habercisi].http://www.minfin.gov.kz/irj/go/km/docs/documents/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%202014/%D0%A4%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%202014/Informative_bulletinn_rus.pdf

[https://undocs.org/ru/S/RES/1373\(2001\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1373(2001))

<http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf>

<http://documents.worldbank.org/curated/ru/558401468134391014/pdf/350520Referenc1Money01OFFICIAL0USE1.pdf>

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31630552#pos=19;-46

DİN VE TERÖR: ŞİDDETE VARAN DİNİ RADİKALLEŞME

Melek MARDAN*

Özet

Terör örgütleri meşru yollarla siyasal amaçlarına ulaşamayan ve bu isteklerini gerçekleştirebilmek için terörizmi araç olarak kullanan örgütlerdir. Din ve terörizmin bir arada anılmasına neden olan dini istismar eden terör örgütlerinin faaliyetleriyle terör araştırmalarında yeni problemler ortaya çıkmıştır. Din temelli terörizm iddiasını inceleyeceğimiz çalışmamızda; Hıristiyanlığa, Yahudiliğe ve İslamiyet'e inananların radikalleşerek gerçekleştirilen eylemlere değineceğiz. Son olarak, İslam'da "cihad" kavramını ve "cihad"ın şiddet eylemlerine etkisinin olup olmadığını tartışacağız. İslam'ın teröre bakışı ve "cihad" kavramını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Dini İstismar Eden Terör, Şiddete Varan Radikalleşme, Cihad*

Abstract

"Terrorist organizations are those organizations that cannot reach their political goals in legitimate ways and use terrorism as a means to achieve these goals. With the activities of terrorist organizations which cause to associate religion and terrorism together, new problems have emerged in terrorism studies. In our study, we will examine the claim of religion-based terrorism; we will touch upon the actions of those who believe in Christianity, Judaism and Islam. Finally; we debate the concept of "jihad" in Islam and whether "jihad" influences violent actions. We will try to explain the view of Islam to concept of terror and the concept of "jihad"."

Keywords: *Terror of Abusing Religion , Radicalization Leading to Violence, Jihad*

---

* Polis Akademisi
(Türkiye)

Giriş

Terör örgütleri meşru yollarla siyasal amaçlarına ulaşamayan ve bu isteklerini gerçekleştirebilmek için terörizmi araç olarak kullanan örgütlerdir. Yakın geçmişte bu amaçla ve yöntemle dünya genelinde en çok göze çarpan örgüt ise IŞİD olmuştur. IŞİD'in başlarda bağlılığını belirttiği ü El Kaide ise İslami teröre alet eden ve terör saldırılarını küresel şekilde gerçekleştiren en dikkat çekici örgüttür. IŞİD ve El Kaide gibi örgütlerin ortak siyasal amacı ise kendi beyanlarına göre dünya üzerinde İslam devleti kurmaktır. Tam da bu amaç yüzünden isimleri “İslami Terör Örgütleri” olarak anılmaktadır. Bu hitabın doğruluğu ise bir soru işaretidir. Çünkü “İslami” kavramı İslam dini ile ilgili olan her kavramı kapsarken, terörizm siyasal bir olgudur ve İslam'ın terörizme kaynaklık etmesi mümkün görünmemektedir.

Din ve terörizm üst başlığında “Dini Radikalleşme” konusunu işleyeceğimiz bu çalışmada kavramsal bir çerçeve çizdikten sonra, dini radikalleşmenin kökenleri ve günümüzdeki yansımalarını ele alacağız. İslam'da cihad kavramının şiddet eylemlerine etkisi olup olmadığını tartışacağız. Çalışmanın amacı, İslamiyet terörizme ve terör örgütlerine kaynaklık edebilir mi? sorusuna yanıt aramak olacaktır.

Din Temelli Terörizm İddiası

Her gün saldırılarına saldırı ekleyen ve toplumda korku salmayı amaçlayan terör örgütlerinin saldırılarında amaç ayrılıkçı temellere, dini temellere ya da devrimci temellere dayandırılabilir. Bu temeller doğrultusunda amaçlarını gerçekleştirmek isteyen örgütler şiddet ve yıldırma yöntemlerini kullanırlar. 3713 sayılı terörle mücadele kanununa göre;

“Terör; baskı, cebir ve şiddet korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle anayasada belirtilen cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak ve yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte (burada örgüt terimi iki veya daha fazla kimsenin aynı amaç etrafında birleşmesiyle, teşek-

kül, cemiyet, silahlı cemiyet, çete veya silahlı çeteyi kapsamaktadır) mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemlerdir.”

Bu eylemlerin gerçekleştirilebilmesi için ilk olarak ideolojik bir temele dayandırılması gerekmektedir. Bu ideolojik temel, siyasallaştırılmış bir fikir olmalıdır. Örneğin; devlet düzenini terörizmi kullanarak ortadan kaldırıp yeni bir devlet yapılanmasına gitmek, devleti parçalayarak yeni yapılanmalar oluşturmak, ya da çeşitli devletleri birleştirerek yeni bir devlet kurmak ve belirlenen dini, ayrılıkçı, devrimci ideolojiyle bunu yapmak. Terörün dayandığı bu ideolojik temel örgüt üyelerinin örgütü benimsemesi, örgütün amaçlarını gerçekleştirmek konusunda isteğinin sağlanması ve eylemlere katılmaları açısından önemlidir. Konumuzla ilgili olarak terörün ideolojik temeli özellikle siyasallaştırılan dini fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ideolojik temel tüm dünyayı kapsayacak bir İslam devleti kurmak olabileceği gibi aynı şekilde bir Hristiyan veya Yahudi devleti kurmak da olabilir. Bu ideolojik amacı gerçekleştirmek için bir araya gelen insanların kurduğu örgütlenme ise gizli ve yasadışı olmasının yanı sıra kendi içinde bir hiyerarşiye de sahip olabilir. Örgüt amaçlarına ulaşmak için şiddeti bir yıldırma, biktırma, halkın devlete olan güvenini sarsma aracı olarak kullanır (HEM, 2017). Bu anlamda terör güçsüz ve sayıca az olan tarafın hedefine ulaşmak için güçlü tarafa şiddet uygulamasıdır.

Terörizm, terör yöntemlerinin siyasal amaçlarla kullanılmasının strateji olarak benimsenmesidir. Terör kavramında sistematiklik önemli değilken terörizmde sistematiklik önemlidir (HEM, 2017). Suç işleyen kişiler genellikle bu suçu işlediğinin hiç kimse tarafından bilinmemesini isterken, terörizmi araç olarak kullananlar eylemlerinin duyulmasını isterler. Çünkü terörizmin isteği mümkün oldukça halkın dikkatini kendisi ve örgütü üzerine buradan da siyasal amaçları üzerine çekmektir (Baharçipek, 2000:13). Bir terörist kendisinden ve ideolojisinden ne kadar çok bahsettirirse kendini o kadar başarılı kabul etmektedir. Çünkü çoğunluğa karşı sesini bu şekilde duyuracağına inanır.

Bir inanç ve ibadet siteminin yani dinin terör ve terörizm ile bir arada anılması ise dinin siyasallaştırılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Din, kişinin dünyayı anlama ve benliğini o dünyada belli bir aitlik hissiyatı ile bir konuma yerleştirmesi, kendini o konuma ait hissetmesi (Mardin, 7. Baskı: 30) şeklinde

tanımlanabilir ve aslında bu tanım dini radikalleşmenin psikolojik temelini yansıtmaktadır. Bir dinin kurullarına göre dünyayı anlamlandırılan ve kendini o din grubuna ait hisseden kişi bu dine ait olmayan veya ait olan ancak çarpıtılarak sunulan fikirler ile radikalleştirilmektedir. Kişinin aidiyet duygusu da kullanılarak bir gruba (örgüte) katılması sağlanmaktadır. Bu grup ile aynı fikirleri ve ortak değerleri paylaştığına inanan kişi ortak amaçlar için gerekeni yapmayı ödemesi gereken bir borç olarak görmektedir. Bu durumda din, bir ideoloji gibi kullanılmak suretiyle kişilere yön veren bir harita olarak çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Radikalleşme bu konumdan bakıldığında “uçlarda yer alma” şeklinde anlaşılabilir. Güvenlik terimleri sözlüğüne baktığımızda radikalleşme; “bir gurubun sosyal ya da siyasal bir amaç için mobilize olmasını ancak bunda başarısız olup bazı aktivistleri tatmin edememesini içeren bir süreç sonucunda, daha keskin ve köktenci çözümlere yönelmesidir” (Güvenlik Terimleri Sözlüğü, 2017:589). Ancak tanımdan da anlaşılacağı gibi radikalleşme başlı başına terörü beraberinde getirmemektedir. Buradaki önemli nokta “şiddete varan radikalleşme”nin varolup olmadığıdır (Güvenlik Terimleri Sözlüğü, 2017: 589). Şiddete varan radikalleşme eylemleri sistematik olduğunda radikal terörizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Radikal terörizm teröristler tarafından sol, sağ, etnisite ve din gibi temellere dayandırılabilir. Radikal terörizmin günümüzde en çok beraber anıldığı sıfat ise “İslami” olmuştur. “İslami” kavramı (sıfatı) İslam ile ilgili olan ve İslam’a özgü olan vahiy, felsefe, tarih gibi öğeleri kapsadığı için, İslam dinin kendisi teröre kaynaklık ediyor gibi bir duruma gönderme yapmaktadır (Özerkmen, 2017:255). Bu nedenle bilinçli veya bilinçsiz şekilde kullanılan bu kavram doğru bir kullanımı yansıtmamaktadır.

İslam gibi hoşgörü ve sevgiyi aşıl原因 bir dinin terör gibi insanlara zarar veren bir olguya kaynaklık ediyor şeklinde sunulması için özellikle İslami kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramların başında gelen “cihad” kavramı “her çabayı sarf etmek, gayret göstermek” anlamındaki iki fiil olan “cehd ve cühd” fiillerinden türemiştir (İldeş, 2008:4). TDK sözlüğünde “cihad” kavramı “din için düşmanla mücadele etme ve bu mücadelenin adı” olarak geçmektedir (TDK, 2017a). Ancak Batı düşünürleri arasında hâkim olan inanca göre de “cihad” kavramı bir din savaşı anlamını taşımaya başlamıştır (Köse, 2007:50). Cihad

kavramının bu şekilde kullanılması kelimenin “mücadele etme” anlamından çok “Müslüman olmayanlara karşı ne şekilde olursa olsun savaşıma” şeklinde anlaşılmasını da beraberinde getirmiştir. Oysa Kur-an’da savaş kavramı “kı-tal” kelimesiyle karşılık bulmaktadır (Çakır, Aslan, Kıyıcı, Söylemez, Öztürk, Şahin, Demirbaş, 2017:17). Ancak İslam’ın hiçbir zaman haksız bir savaşı öngörmediği açıktır. İslam yalnızca kişinin malına, canına, vatanına ve kutsal değerlerine karşı yapılan bir haksızlığı ortadan kaldırmak amacıyla yaptığı savaşı meşru kabul eder. Bu haklı mücadeleye de cihad adını verir (Gündüz, 2016: 24). Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi buradaki cihad kavramı mücadele anlamını taşımakta olup savaş kavramına karşılık gelmemektedir.

Dini İstismar Eden Terörizm: Dini Radikalleşme ve Terör

Dini istismar eden terör örgütleri kendi amaçlarını dinle ilişkilendirerek siyasal hedefler belirlemekte ve bu amaçla faaliyete geçmektedir. Bu örgütler “dini öğreti, söylem ve ritüelleri terör eylemlerini meşrulaştırmak amacıyla ideolojik öğretilerinde kullanan ve eylemlerini din adına ve din için yaptığını iddia eden” terör örgütleridir (Güvenlik Terimleri Sözlüğü, 2017:168). İlk olarak dini öğretiler ve çarpıtılmış dini bilgiler ile radikalleştirilen birey şiddete varan radikalleşme gerçekleştiğinde bir saldırgan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu saldırgan kişinin sistemli ve örgütlü şekilde terör faaliyetlerinde bulunması sonucu ise dini istismar eden terörizm vuku bulmaktadır. Böylece dini radikalleşmeden terörizme uzanan bir yol karşımıza çıkmaktadır.

Peki günümüzde dini istismar eden terörizm şeklinde kavramlaştırılan bu terörizm olgusu tarihte ilk olarak nasıl ortaya çıkmıştır? Dini istismar eden terör grupları tabiri kullanıldığında aklımıza gelen ilk din İslam olsa da bu tür terör eylemlerini Hıristiyan, Yahudi ve de Hindu dinlerine inananların yaygın olarak yaşadığı ülkelerde de görmek mümkündür (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:301). Örneğin; tarihin ilk terörist grubu olarak bilinen Zealotlar ve onların bir kolu olan Sicariler Yahudidirler (Terzi, 2016:13-14). Sicari grubunun yaşadığı Yahudi ülkesi İudaia M.S. 6 senesinde Roma’ya bağlanmıştır, bunun üzerine Yahudiler, dini ve politik gerekçelerle Roma hâkimiyetini ortadan kaldırmayı ve tanrıyı tek hakim kılmayı amaç edinerek saldırılarda bulunmuşlardır (Özman ve Açıl, 2019: 21). İslam tarihinde ise bilinen ilk terör örgütü Hariciler olarak kabul edilmektedir (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:305). Harici-

ler Hz. Ali ve Muaviye arasındaki halifelik seçiminde kimin halife olacağını belirlemek üzere yapılan Hakem Olayından sonra terör örgütü olarak ortaya çıkmışlardır. Hakem Olayı öncesinde Hz. Ali taraftarı olan Hariciler Hakem Olayı ile halife olan Muaviye'yi halife olarak kabul etmemişlerdir. Hile ile halife olduğunu söylemişlerdir ve bu durumdan Hz. Ali'yi sorumlu tutmuşlardır. Hatta kâfirlikle suçlanmışlardır. Muaviye ve Hz. Aliye karşı düzenlenen suikastlar sonucu Muaviye kurtulurken Hz. Ali namaz çıkışında zehirli bir kılıçla öldürülmüştür (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:305). Hristiyanlık tarihine baktığımızda ilk terör örgütü yada hristiyanlığı siyasallaştıran ilk terör faaliyetini bulmak istediğimizde neredeyse hiç çalışma yapılmadığını görmekteyiz. Oysa ki iki yıl önce Mısır'da bir camiye saldırı düzenleyen ve Hristiyanlığı temel aldıklarını iddia etmeleri ile ön plana çıkan "İsa'nın Oğulları" adlı terör örgütü ve ya Yeni Zelanda'da iki camiye düzenlenen saldırıları gerçekleştiren ve 2011 Norveç saldırısını düzenleyen Breivik'ten ilham aldığını belirten iterörist Tarrant, Hristiyanlığın da siyasallaştırılarak terör eylemlerinde kullanıldığını bizlere göstermektedir. Bunlardan başka modern dünyada Tanrının Direniş Ordusu (Uganda- 10 Emiri temel alan kutsal Hristiyan devletini kurma), Tanrının Ordusu (ABD- Eşcinsellere karşı), Doğu Aydınlanması (Çin- İsa'nın Çinli bir kadın olarak dünyaya döneceği ve şeytanların öldürülmesi gerektiğine inanıyorlar.), Uganda Demokratik Hristiyan Ordusu (Hristiyan olmayanları köleleştirme ve devlet kurma), Borak Ulusal Tripura Konseyi, Tanrının Anlaşması, Kılıcı ve Ordusu, Oklahoma Anayasal Milisi, Rus Milli Birliği Hristiyanlığı temel aldıklarını idda eden terör örgütleridir (Terzi, 2016:22-23). Ancak Hristiyanlık ve terör dendiğinde ilk akla gelen kurum engizisyon mahkemeleridir. Yahudiliği temel aldığını iddia eden Sicariler kadar eski olmasa da engizisyon mahkemesinin uyguladığı cezalar Hristiyanlık adına insanlar üzerinde nasıl bir baskı ve tedhiş uyguladığını gözler önüne sermektedir.

Terörizm ve Dini Motiflerin Yan Yana Kullanılması

Terörizm, terör, örgüt gibi kavramlar önüne getirilen dini kavramlar veya belli bir dinin adını terörizmle birlikte direk kullanan kavramlar mutlak suretle terörizm ve terörle o dini bağdaştırmaya neden olmaktadır. Oysa herhangi bir dinin terörizmi öğütlediği kulağa pek de doğru gelmemektedir. Bu tanımlamalar dini istismar eden akımlardan etkilenen grupların, terör eylemlerini ger-

çekleştiren teröristlerin ve medyada manipüle edilen haberlerin ortaya çıkan terör eylemlerini din ile bağdaştırmalarından ve bu terör eylemlerinin siyasal amaçlarını dinlere atfetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda akademik alanda yapılan çalışmalarda da kullanılan pek çok kavram bu manipüle edilmiş ortamdan etkilenmiştir. Örneğin; İngilizce “Holy war” teriminin “cihad” için kullanılması cihadın tüm gayrimüslimlere karşı bir din savaşı gibi gösterilmesi bu manipüle edilen ortamın ve bu ortamın doğurduğu akademik çalışmaların en önemli kanıtlarındandır. Manipüle edilen ortamın getirileri kendini Müslüman olarak tanımlayan teröristlerin varlığı ve bu durumun karşı tezinin durumdan daha etkisiz kalması sonucu “Şiddete Varan Radikalleşme”, “Dini İstismar Eden Terörizm”, “Dini Motifli Terörizm” gibi kavramlar duyulduğunda akla gelen ilk din İslam olmaktadır. Peki dinlerin geçmişine veya öğütlerine baktığımızda terörizm ile bir arada olabilmeleri mümkün müdür?

Dini istismar eden terör örgütlerinin bilinen en eskisi mensupları Yahudi olan Sicarilerdir. Sicariler hançerle düzenledikleri saldırılarla Romalıları topraklarından atmayı ve bir Yahudi devleti kurmayı amaçlıyorlardı. Sicari örgütü üyeleri özel seçilmiş kişilere (örneğin; rahipler, Romalıların işbirlikçileri v.b.) saldırılarının yanı sıra, bayram ve tatil günleri gibi özel günlerde halka da saldırıyor ve halkı Romalılara karşı isyana teşvik ediyorlardı (Özman ve Açıl, 2019: 26-27). Kırsalda da evlere saldırarak yağma yapma, tutuklanan örgüt üyelerini geri almak için devlet adamlarının akrabalarını kaçırma (Özman ve Açıl, 2019: 27), halkı yanına çekmek için halkın borçlarının bulunduğu arşivi yok etme (Özman ve Açıl, 2019: 30) gibi eylemler yaptılar. Romalıların isyanları bastırmak üzere bölgeye gelmesiyle Masada Kalesi’ne çekilmiş olan örgüt üyeleri tanrıdan başka kimseyi hükümdar olarak kabul edemeyecekleri gerekçesiyle kendilerini öldürdüler ve Romalılar kaleye girdiklerinde bomboş sokaklarla karşılaştılar (Özman ve Açıl, 2019: 34-35). Bu örgütten sonra Yahudilerin terör faaliyetleriyle beraber en çok anıldığı dönem İsrail’in kurulmasına giden süreçtir. Filistin’de İngiliz mandası döneminde öne çıkan Haganah, Lehi, Irgun, Stern Çetesi Yahudilerin kurmuş oldukları modern terör örgütlerindedir (Terzi, 2016:16). Bunlardan Haganah zamanla askeri bir teşkilat haline dönüştü. Arap köylerini basma, Filistin’den kaçmak isteyen Yahudilerin gemilerini yakma ve ağmalama gibi eylemler yaptılar. Daha sonra bu örgüt

İsrail'in resmi ordusu oldu. Haganah'dan ayrılanların kurduğu İrgun isimli örgüt ise daha radikal bir örgüt olarak ortaya çıktı. Otel saldırıları (Etsel, 2019), kafe bombalama, karakol saldırıları, köy baskınları gerçekleştirdiler (Independent, 2006) . Stern ise alman yanlısı bir örgütü bu yüzden Filistin dışında da pek çok eyleme imza attı. Filistin havaalanlarına, demir yollarına saldırdılar, İngilere'nin Orta Doğu temsilcisi Lord Moyne'u 1944'te Kahire'de öldürdüler (Daily, 2014:6) . Bu örgütlerden başka bireysel olarak saldırıda bulunan Yigal Amir Yahudiliğe ihanet ettiği gerekçesiyle İsrail başbakanı İzak Rabin'i öldürmüştür (Jewish Virtual Library, 2019).

Hristiyan devletlerin tarihine baktığımızda ise engizisyon terörün devlet eliyle gerçekleştirilmiş halidir (Terzi, 2016:18). Engizisyon mahkemesi uyguladığı cezalarla Hristiyanlık adına insanlar üzerinde baskı kurarak Papalığın fikirlerine karşı olanları yargılıyordu. Engizisyon mahkemelerinin temelini 1184'te III. Lucius'un aldığı kararlar olduğu yönünde görüşler vardır (Eroğlu, 2004:97). Avrupalı yöneticilerin ve Papalığın gücünü kaybetmek istemesinden kaynaklanan ve 19. Yüzyıla kadar devam eden engizisyon terörü yalnızca Hristiyanlar değil Yahudi ve Müslümanlar için de uygulanmıştır (Eroğlu, 2004:98). Engizisyon teröründen de önceye dayanan bir diğer terör faaliyeti ise Haçlı seferleri sayılabilir. Her ne kadar siyasi ve ekonomik nedenleri bulunsa da bu seferlerdeki ana motivasyon aracı Hristiyanlık olmuş ve engizisyon zihniyetini ortaya çıkaran fikirler bu seferlere temel oluşturmuştur. Hristiyan batının kutsal bir savaş olarak gördüğü seferler özellikle Müslüman olan doğuya yönelmiştir. Yakın zamana geldiğimizde ise bir önceki bölümde bahsettiğimiz Tanrı'nın Direniş Ordusu (Lord of Resistance Army- LRA) adlı örgüt eylemlerini Hristiyanlık için yaptığını belirten örgütlerden biridir. Afrika'da faaliyet göstermektedir. İncil'deki On Emir'in yorumuna dayanan bir devlet kurmayı amaçlamaktadır (HRW, 2012a). 1987-2006 yılları arasında en az 20.000 Ugandalı çocuk kaçırmış, 1,9 milyondan fazla insan yerlerinden edilmesine ve on binlerce Ugandalı sivil ölmesine sebep olmuştur (HRW, 2012b). LRA 2009 yılından beri takibi oldukça zor, hareketli ve küçük gruplardan oluşan bir şekil almış, yaklaşık 500 kişilik bir güce sahip ve hala saldırı kapasitesini devam ettirmektedir (BM Enformasyon Merkezi Ankara, 2016). Bir başka radikal terör örgütü 2017 yılında Mısır'ın Ariş kentinde bir camiye

düzenlenen ve 309 kişinin hayatını kaybettiği terör saldırısıyla ismini duyuran “İsa’nın Oğulları” isimli terör örgütüdür (Star, 2017). Örgüt ile ilgili pek fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Hatta yabancı kaynaklarda bombalama olayını IŞİD’in yaptığı yönünde bilgiler yer almaktadır, ancak örgüt eylemi üslenmiştir. En yakın zamanda ise (15 Mart 2018) Yeni Zelanda Christchurch’te Brenton Tarrant adlı terörist, cuma namazı sırasında 49 Müslümanı öldürdü ve bir o kadarını da yaraladı. Teröristin kullandığı silahın üzerinde ise Osmanlı’ya karşı eylemlerde bulunan Hristiyan devlet adamlarının isimleri yer almaktaydı. Ayrıca manifestosunda Ayasofya’daki minareleri yıkmak, Türkleri Boğazın batı yakasından atmak gibi radikal Hristiyan görüşleri yer almaktadır (NTV, 2019).

Özellikle 11 Eylül sonrası dikkat çeken, İslam’ı istismar eden terör ise kendini ilk olarak El Kaide ile duyurmuştur. 11 Eylül Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi saldırılarıyla gördüğümüz üzere terörizm en güçlü devletlerin güvenlik sistemlerini etkisiz kılacak, tüm askeri ve sivil önlemlerin önüne geçebilecek, sınırları aşan ve devletlerin en önemli merkezlerine saldırı düzenleyebilecek seviyeye ulaşmıştır. Bu saldırıların ardından pek çok saldırı gelmiş ve dünya el Kaide’yi Müslüman bir terör örgütü olarak aklına yerleştirmiştir. El Kaide’nin gücünü yitirmesiyle beraber dünya IŞİD’in adını ilk kez 2004 yılında duydu. Ebu Musa El Zerkavi’ nin liderlik ettiği “Tevhid ve Cihad” örgütü olarak El Kaide’ ye biat eden örgüt Zerkavi’ nin bir operasyonda öldürülmesinin ardından Ebu Hamza Mücahir ve Ebu Ömer El Bağdadi liderliğinde ilerledi. Onların da öldürülmesiyle Ebu Bekir El Bağdadi örgüt lideri oldu. Irak’taki ABD işgalinden itibaren koalisyon güçleriyle çatışmaya başlayan örgüt Maliki ve Şii milislerle çatışan Sünni Arap aşiretlerin desteğini aldı. Aslında El Kaide’ nin Irak kolu gibi ortaya çıkan örgüt daha sonraları hâkim olduğu topraklar ve buradaki örgütlenmesi için Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) adını kullandı. Dünyanın farklı yerlerindeki radikalleşmiş Müslümanları bünyesine katarak güçlendi. Çok dilli ve etnik kökenli Müslümanlardan oluşan bir örgüt oluşturdu. Amacının şeriat kuralları ile yönetilen bir İslam devleti kurmak olduğunu öne süren örgütün ilk eylemleri bölgedeki askerlerin rehin alınmasıyla başladı. Daha sonra bombalı eylemler, araçları kalabalıkların üstüne sürme, kurgulanmış infaz eylemleri gibi eylemlerle korku ve dehşeti yaymayı başardı.

Bu tip terör örgütlerine baktığımızda üç dini de kullanan örgütlerde aklın geri planda olduğu, bir öğreti veya liderin sözlerine sıkı sıkıya bağlı kalındığı, teröristlere cennet vaad edildiği, bir din devletini kurmanın gerekliliği, kendileri gibi düşünmeyen insanların yok edilmesi gerekliliği göze çarpmaktadır.

İslam'da “Cihad” Kavramı ve Şiddet Eylemlerine Etkisi

İlk olarak El Kaide' nin, günümüzde de IŞİD' in terör eylemleriyle ve İslam devleti kurma amaçlarıyla dünya gündemine gelmeleri “İslam dini ile terör bağdaşır mı?” sorusunu akla getirdi. İslam'ın kendilerinin Müslüman olduklarını ifade eden teröristler tarafından siyasi bir amaçla kullanılması buna yol açsa da terörün ve cihadın bir algı yaratılarak sunulması da etkili oldu. Batı düşünürleri arasında hâkim olan inanca göre de “cihad” kavramı bir din savaşı anlamını taşımaya başladı (Köse, 2007:50).

TDK sözlüğünde “cihad” kavramı “din için düşmanla mücadele etme ve bu mücadelenin adı” olarak geçmekte (TDK, 2017a). Genel ve kısa açıklamasıyla bu şekilde olan cihad kavramı etimolojik açıdan bakıldığında ise “cehd ve cühd” fiillerinden türemiştir. Bu fiiller ise “her çabayı sarf etmek, gayret göstermek” anlamındadır (İldeş, 2008:4). Kelimenin kendisi savaşmayı içermektedir. Savaşmak “ketele” mastarından türeyen “kıtal” gibi farklı fiillerle karşılık bulmaktadır (H. Çelik, 2017: 24). Bu savaşın da gayrimüslimlere karşı mı yoksa sadece savunma amaçlı mı olacağı farklı şekillerde yorumlanmıştır.

İngilizce olarak “Holy war” teriminin cihad için kullanılması cihadın bir savaş gibi gösterilmesi manipüle edilmiş bir kullanımdır. Bu kullanımda amacın herkesin İslam'ı kabullenmesi, İslam hâkimiyetine girmesi ve bunun Allah ile Peygamberin bir emri olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır (Köse, 2007:40). Ancak İslam'ın hiçbir zaman haksız bir savaşı öngörmediği açıktır. İslam yalnızca kişinin malına, canına, vatanına ve kutsal değerlerine karşı yapılan bir haksızlığı ortadan kaldırmak amacıyla yaptığı savaşı meşru kabul eder. Bu haklı mücadeleye de cihad adını verir (Gündüz, 2016: 24).

Cihad kavramının yorumlanmasından ortaya çıkan farklı fikirler sonucu terör gruplarının beslendiği söylenebilir. Bunlardan en önemlisi günümüzde İslamcı terör örgütleriyle adı anılan selefilik akımıdır. Selefilik akımında nakli deliller (kitap, sünnet, sahabe sözü ve ameli) akli delillerden önce gelir. Şer'i delilleri

anlayamayacak olanların mezhepleri yoktur, bu kişiler ulemaların fetvalarıyla hareket etmelidirler. Bilginin aktarıcısı ulemalar olduğu için toplumda çok yüksek yerlerde olmalıdırlar (Büyükkara, 2014:486). Bu anlayışın geçmişte bir örgüt olarak karşımıza çıktığı bir diğer yer ise kendilerini “dai” (Lockhart, 2006:221) olarak adlandıran Haşhaşilerin lideri Hassan Sabbah’ ın fikirleridir. Ona göre de akıl insanları ayrılığa düşürür. İslami konularda sözü dinlenecek bir imam olmalıdır ve herkes bu imama bağlı olmalıdır (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:307). Haşhaşiler dini retoriği siyasi amaçlarını elde etme yolunda kullanmışlardır (Taslaman, 2014:29). Haşhaşilerin en bilinen eylemleri Selahaddin Eyyübiye karşı düzenledikleri ve başarısız oldukları eylem ile Selçuklu veziri Nizamülmülk’ü öldürmeleridir (Gücenmez, 2014:14). Günümüzde İslam’ı istismar eden terör örgütlerinin akla yaklaşımıyla paralellik gösteren bu düşünce tarzı dikkat çekicidir.

Bu bakış açısı ve inanca müteakip selefilik anlayışının “önceki” (TDK, 2017b) anlamına gelen “selef” kelimesinden kökünü de alması itibariyle “öncekicilik” yani geçmişteki kuralları kullanma eğiliminde olan bir akım olduğunu söylemek mümkündür.

20. Yüzyılda ortaya çıkan selefilik anlayışı Suudi ülkeleri ile özdeşleşmişse de daha sonra Mısır, Pakistan, Endonezya, gibi ülkelerde de kimi anlayışlara arka plan oluşturmuştur. Suudi ülkelerinde farklı bir dini anlayışı ortaya koymuştur. Bu akımın etkisi özellikle Suudi Arabistan’ın güçlenmesiyle beraber Ortadoğu’ya yayılmıştır (Büyükkara, 2014:445). Ortadoğu’da karışıklıkların ortaya çıkması ve bu karışıklıklara neden olan ülkelerin genellikle Gayrimüslim olması nedeniyle bölgede finansal açıdan da güçlü olan selefi anlayış direniş grupları üzerinde etkili olmuştur. Usame Bin Ladin’ in de Suudi Arabistan vatandaşı olması ve finansal desteğinin güçlü olması buna en uygun örnektir. Zamanla Suudi Arabistan’ın desteklediği selefi anlayış içinde yeni bir akım ortaya çıkmıştır. “Cihadi selefîye” adlı akım emperyalizme karşı savaşın yanı sıra onun yerli işbirlikçilerine ve işbirlikçi devletlere karşı savaşta da öngörmektedir. Bu durum özellikle 11 Eylül sonrası daha çok hissedilmeye başladı (Büyükkara, 2014:487-489). Cihadist-selefist olarak adlandırılan bu gruplara en uygun örnekler ise İslam’ı istismar eden terör gruplarından; IŞİD, El Kaide ve Taliban’dır (Erdoğan ve Deligöz, 2015:36). Bu tür terör örgütleri,

ideolojilerini oluştururken cihad fikirlerini Mevlana Mevludi, Hasan el Benna, İbn Teymiyye, Seyyid Kutub'a dayandırmaktadırlar. Bu gruplar şeriat yönetiminin gelmesiyle her şeyin olması gerektiği hale geleceğini söylerler (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:310).

Terörizmi bir İslam devleti kurma amacıyla kullandıklarını ve ideolojik olarak bu tabandan hareket ettiklerini iddia eden terör örgütleri var olsa da İslam dininin terörü desteklemesi veya terörü meşrulaştırması mümkün değildir. Çünkü terör suçlu, suçsuz ayırt etmez ve siyasi bir olgudur. İslamiyet terörü meşrulaştırmak yerine onu lanetler (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:310). Buradan yola çıkarsak farklı inançların tehdit olarak algılanması ve teröre başvurulması İslami açıdan yanlıştır. Farklılıkların var olması bu farklılıkların tehlike yaratacağı anlamına gelmez. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam'daki cihad kavramı farklılıklara veya dinlere karşı bir mücadeleden çok haksızlığa karşı bir mücadeledir. Cihad kavramındaki anlamsal değişimi asıl besleyen durum radikalleşme sürecidir. Özellikle Ortadoğu'daki çatışmalar sonucu ılımlı kesimlerin yavaş yavaş yok olmasıyla veya ılımlıların azalmasıyla radikalleşme yani ılımlılıktan uç kesimlere kayma eğilimi ortaya çıkmıştır. Irak'taki radikalleşme sürecine 2003 sonrası ABD tarafından kurulan Geçici Koalisyon Otoritesi'nin neden olduğu söylenebilir (Erdoğan ve Deligöz, 2015:8) Köktenci sistem çerçevesinde devrimci bir şekilde sistemi değiştirmeyi amaçlayan radikalizm (O. Çelik:2015:101) kişilerin siyasi sisteme dâhil olmasının zorlaştığı ve siyasi baskının arttığı dönemde artışa geçmiştir. Ayrıca kişilerin içinde buldukları ekonomik, psikolojik ve sosyal durumlar da radikalleşmeyi kişi bazında artırmaktadır (O. Çelik:2015:105). Düşünürler İslamcı radikalizmi açıklama ve sınırlarını belirleme noktasında kesin bir sonuca ulaşamaları da somut olarak İran Devrimi'nin öneminden bahsederler ve atıfta bulunurlar (Meriç ve Yazar, 2015:39). İslamcı radikalizmin günümüzdeki durumuna baktığımızda Orta Doğu kaynaklı uluslararası terör örgütlerinin ve eylemlerinin ideolojik alt yapı olarak İslamcı radikalizmi benimsedikleri görülmektedir (Meriç ve Yazar, 2015:11).

Günümüzde İslam dışındaki dinlere mensup kişilerin terörü araç olarak kullanmasının azınlıkta olmasını ise bu dinlerin buldukları bölgelerde siyasi hayatta yer edinebilmelerine bağlayabiliriz. Dinin siyasallaşması veya siyasetin dinselleşmesi ile din temelli terör örgütleri günümüzde dünya gündeminde ön sıralarda yer almıştır (Çirhinlioğlu ve Bulut, 2010:304).

Sonuç

Terörün ortaya çıktığı alanlara baktığımızda terörist grupların her zaman küçük ve zayıf gruplar olduğunu görmekteyiz. Terörist eylemlerle güçlünün zayıflatılmak istendiği bu durumda terör zayıfların silahı gibi gözükse de terörün güçlülerin silahı olduğu durumlar da vardır. Ancak burada terörden çok terörist gruplar güçlülerin silahı konumundadır. Terör örgütleri farkında olmadan güçlülere hizmet etmektedir. İslam dini ile terörizmin yan yana getirilmesi ve İslam'ı istismar eden terör örgütlerinin yaptığı eylemler gayrimüslimlerden çok Müslümanlara zarar vermektedir.

Cihad kavramının farklı şekillerde yorumlanması sonucu ortaya çıkan saldırganlaşmış siyasal İslam olgusu İslam'ı temel aldığı iddia eden terörist faaliyetlere temel hazırlamaktadır. Nakilciliği kabul eden Selefi akım da bu terör örgütlerinin kendilerine dini temel oluşturmasına ortam sağlamaktadır. Akli bilgiyi önemsiz gören bu akım çeşitli değişimlere uğrayarak en son selefi- cihadist sıfatı ile terör örgütlerine fikri kaynak sağlamış ve savaş yoluyla İslam devletini kuracağına inanan terör örgütleri için bir ideoloji olmaya başlamıştır. Radikal akımlardan beslenen terör örgütleri bu bağlamda radikal İslamcı yorumları kaynak olarak görmektedir. Ancak din hiçbir zaman terörü meşrulaştırma aracı olamaz. Çünkü terör meşrulaştırılabilecek bir kavram değildir. İslam'da terörü meşrulaştırılabilecek bir anlayış da söz konusu olmamalıdır. Ancak bahsettiğimiz üzere teröristlerin amaçlarını meşrulaştırma aracı olarak kullandıkları sadece fikirlerdir. Akımların veya fikirlerin getirdikleri ile İslam dininin emrettikleri karıştırılmamalıdır.

İnsanların birbirlerine haksızlık etmemelerini, öldürmemelerini emreden İslam dinine inandığını söyleyen radikal terör örgütlerinin adeta dünyayı Batı, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri şeklinde sekize bölen (Huntington, 1995:25) Huntington' un Medeniyetler Çatışması tezinde bahsettiği gibi Müslüman ülkelerin kanlı sınırları olduğu (Huntington, 1995:34) sözünü doğrular şekilde davranması şaşılacak bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum bahsi geçen radikal terör örgütlerinin finans kaynakları ve bu finans kaynaklarını etkileyen fikirleri irdelememiz gerektiğini bize göstermektedir. Örgütlerin dış destek ile taşeron olarak kullanıldığı günümüzde, İslam karşıtı olanların haklı çıkmaları bir tesadüf olmayacak kadar dikkat çekicidir.

Sonuç olarak; İslam'ın ve de diğer dinlerin terör örgütleriyle bağdaştırılması yanlış bir anlayıştır. Dinler yapıları itibariyle terörizme veya şiddete kaynaklık edemezler. Özellikle iyiyi ve doğruyu emreden, insana zarar vermemenin dışında diğer canlılara da zarar vermemeyi emreden İslam dini, hiçbir terör örgütüne dayanak olamaz. Ancak İslam ile Müslüman arasındaki fark iyi anlaşılmalıdır. İslam bir dindir, Müslüman ise o dinin gereğini yapmaya çalışan kimsedir. Bir Müslümanın davranışı yanlış olabilir ancak o Müslüman yanlış davrandığı için İslam zan altında bırakılmamalıdır. Müslüman olduklarını iddia eden terör örgütleri ve onların takip ettikleri akımlar ile bu akımlar neticesinde teröristlerin ortaya koyduğu fiillerden İslam dini ve Müslümanlar sorumlu tutulmamalıdır. Müslüman halkın çoğunluk oluşturmadığı devletlerde yaşayan Müslümanlar, buldukları devletlerde yaşayan kişilerden farklı inançlara sahip oldukları için saldırılara uğramaktadırlar. Bu düşüncedeki devletler de radikalleşmiş Hristiyanların varlıkları ve saldırıları baskılara neden olmaktadır. Bu duruma karşı önlem alınmalıdır. Çünkü islamafobik saldırı olarak adlandırılan bu saldırılar aslında radikalleşmiş Hristiyan inancının terörize olmuş halidir.

Kaynakça

Baharçiçek, Abdulkadir (2000). “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, ss. 11-27.

BM Enformasyon Merkezi Ankara, (2016). “BM Temsilcisi: Tanrı'nın Direniş Ordusu Orta Afrika'da Saldırılarını Arttırıyor”, http://www.unicankara.org.tr/language/tr/bm-temsilcisi-tanrinin-direnis-ordusu-orta-afrikada-saldiri-ni-arttiriyor/#.XRY9stQS_4Z (22.05.2019)

Büyükkara, Mehmet Ali (2014). Günümüzde Seleflilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi, Editör: Ahmet Kavas, Tarihte ve Günümüzde Seleflilik, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Çakır, Muhammet Faruk, Ömer Aslan, Hakan Kıyıcı, Hatice İlbay Söylemez, Müberra Öztürk, Yakup Şahin, Mehmet Demirbaş (2017). Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.

Çelik, Hüseyin (2017). “Kuran'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 21-51.

Çelik, Oktay (2015). “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri”, Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year, Cilt:2, Sayı:22, ss.99-122.

Dailey, Hannah (2014), The History and Memory of the Assassination of Lord Moyne, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of New Orleans, New Orleans.

Erdoğan, Şemseddin ve Ergün Deligöz (2015). “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt:14, Sayı:1, ss.5-37

Eroğlu, Ahmet Hikmet (2004). “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü” Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı: 20, ss 93-100.

Etsel (2019). “The Bombing of The King David Hotel”, <http://www.etsel.org.il/english/ac10.htm> (21.06.2019)

Gücenmez, Bekir (2014). Terörizmin Finansmanı: PKK, ETA Ve IRA Terör

Örgütlerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu, Ankara.

Gündüz, Şinasi (2016). “Din ve Şiddet Paradoksu”, Milet ve Nihal, Cilt:13, Sayı:2, ss.8-31.

Güvenlik Terimleri Sözlüğü (2017). Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, Ankara.

HEM, (2017). “Terör “, <http://www.hatay.pol.tr/Sayfalar/Tem-Terror-Nedir-Terrorizm-Nedir.aspx> (19.10.2017)

HRW, (2012a). “Q&A on Joseph Kony and the Lord’s Resistance Army”, <https://www.hrw.org/news/2012/03/21/qa-joseph-kony-and-lords-resistance-army> (12.06.2019)

HRW, (2012b). “How many people have been affected by the long war with the LRA?”, <https://www.hrw.org/news/2012/03/21/qa-joseph-kony-and-lords-resistance-army#5> (12.06.2019)

Hungtington, Samuel (1995). Medeniyetler Çatışması Mı?, Der: Murat Yılmaz, Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınları, İstanbul.

Independent, (2006). “Johann Hari: Israel Should Remember Its Own ‘Terrorist’ Origins”, <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/johann-hari/johann-hari-israel-should-remember-its-own-terrorist-origins-6094564.html> (14.06.2019)

İLdeş, Mehmet Fatih (2008). Kur’an-I Kerim’in Cihad Ve Teröre Bakış, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Jewish Virtual Library, (2019). “Yigal Amir”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/yigal-amir> (20.05.2019)

Köse, Saffet (2007). “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, ss.37-70.

Lockhart, Laurance, Çev: Süleyman Tülücü (2006). “Hasan-I Sabbâh Ve Haşîşîler”, Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi, Sayı:26, ss.213-240.

Mardin, Şerif (7. Baskı). Din ve ideoloji, İletişim, İstanbul.

Meriç, Övünç ve Nesrin Yarar (2015). “İmparatorluğu Sorunsallaştırmak: #charlieheβδο Saldırısı ve İslami Radikalizm”, İLEF dergisi, Cilt:2, Sayı:1, ss. 11-43

NTV, (2019). “Yeni Zelanda’daki Katliamcı Saldırıdan Önce Manifesto Yayınlanmış (Katliamcı Brenton Tarrant Kimdir?)”, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/yeni-zelandadaki-katliamci-saldiridan-once-manifesto-yayinlamis-katliamci-brent,6MqwCka3s0mQGtETMt636w/5lx4Y_uKhEG2VEFds-gvGAw (10.05.2019)

Özerkmen, Necmettin (2017). “Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör”, DTCF Dergisi, Cilt:44, Sayı:2, ss. 247-265

Özman, Recep ve Okan Açıl (2019). “Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri”, TAD, Cilt: 38, Sayı:65, ss.21-42.

Star, (2017). “Mısır’daki saldırıyı Hristiyan terör örgütü ‘İsa’nın Oğulları’ üstlendi”, <http://www.star.com.tr/dunya/misirdaki-saldiri-yi-hristiyan-terror-orgutu-isanin-ogullari-ustlendi-haber-1282039/> (01.01.2018)

Taslaman, Caner (2014). Terör’ün Ve Cihad’ın Retoriği: Felsefi Ve Teolojik Değerlendirmeler, İstanbul Yayınevi, İstanbul.

TDK, (2017a). “Büyük Türkçe Sözlük”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59f73401b90464.96832518 (30.10.2017)

TDK, (2017b). “Güncel Türkçe Sözlük”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=SELEF (30.10.2017)

Terzi, Mahir (2016). Din Referanslı Terörizm Üzerine, Tarcan Matbaası, Ankara

TARİH

TÜRK DÜNYASININ ÖNEMLİ DAVA ADAMLARINDAN BİRİ ALAY KRALIÇESİ - KURMANCAN DATKA

Shakhrizada KALYBEK*

Özet

Türk dünyasında kadının yeri eski dönemlerden beri diğer toplumlara göre de üst seviyede olmuş, kadınlara her zaman saygı ve hürmet gösterilmiştir. Tarihe baktığımızda da Türk kadınları hiçbir zaman köle olarak görülmemiş aksine kadına çok değer verilmiş, kadının devlet işlerinde söz ve yargı sahibi olması mümkün olmuştur. Destan ve masallara konu olan, şiirlerin ortaya çıkmasına sebep olan pek çok Türk kadını hakkında örnekler verebiliriz. Türk destan ve masallarında kadının gücü, güzelliği, zeki olması, sabrı, ailesine yaptığı iyiliği, merhameti, sevgisi, kabiliyeti vs. tüm özellikleri yanı sıra Türk kadını her zaman erdemliği, yiğitliği, onurlu olması ile yansıtılmaktadır. Böyle kadınlar sadece destan ve masalarda olmayıp, gerçek hayatta, her çağda, her dönemde olduğu bir gerçektir.

Çalışmamızın konusu olan adını tarihe altın harflerle yazdıran Kurmancan Datka, Orta Asya'dan çıkan ilk kadın Kırgız Generalidir. Onun hakkında birçok araştırma yapılmasına rağmen, Genel Türk tarihinde yeterince araştırılma yapılmamış durumdadır. Halk arasında adı duyulmasına rağmen özellikleri, yaptığı faaliyetleri bilenler azdır. Tarihi kaynaklarda, onun çok güçlü ve sıradan bir insan olmadığı, çok zeki ve uzak görüşlü bir yönetici olduğu görülmektedir. Bu yüzden Kırgızistan tarihinde önemli yeri olan Kurmancan Datka'yı sadece Kırgızistan'da değil tüm Türk Dünyasına tanıtmak tarihçilerin önemli bir vazifedir.

Anahtar kelimesi: Kurmancan Datka, Alimbek Datka, Alay, Kırgız kadını, Alay Kraliçesi.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Genel Türk Tarihi, doktora (Kırgızistan)

Аннотация

С давних пор, роль женщины в тюркском народе в отличии от других народов, имела высшее место в обществе. Если посмотреть в историю, тюркский народ никогда не обносился к женщинам как к рабам. Наоборот к ним относились уважительно, даже в государственных делах они делились мудрыми мыслями. Про них можно привести пример в нескольких эпосах, сказках и даже песнях. В эпосах и в сказках прославляли такие качества женщин как: красота, мудрость, терпеливость, силу, хрупкость, ловкость, находчивость и искусность. Такие героические персонажи женщин, существуют не только в сказках и эпосах, так же они были, есть и будут жить в нашем мире.

Первая женщина кыргызского народа, одна из первых получившая звание генерала, которой прописана в истории золотыми буквами – Курманжан Датка. Сколько не было исследований и статьей, ее жизнь все равно остается в тени для тюркского народа. Несмотря на то, что в Кыргызстане все знают имя Курманжан Датка, но некоторым неизвестно какую важную роль она сыграла в жизни кыргызского народа. В исторических источниках встречается много информации о том, что она была мудрым, сильным политическим лидером. Историки должны прославлять своих героев, которые сыграли важную роль в жизни кыргызов, не только в Кыргызстане, но и среди тюркского народа. Эта статья написана с целью ознакомиться с Курманжан Даткой.

Ключевые слова: Курманжан датка, Алай, Алайская царица, первая кыргызская женщина – генерал

GİRİŞ

Kurmancan Datka 1811-1907 yılları arasında yaşamış, 1863'den 1876'ya kadar Alay Kırgızlarının devlet ve askeri yöneticisidir. Ayrıca "Alay Kraliçesi", "Güney Kraliçesi", "Milletin Anası" "Dağların Kraliçesi" olarak da bilinmektedir. Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği'nde Datka (kraliçe) unvanı, Rus İmparatorluk Ordusu'nda general unvanı ile eş değer bir unvandır. Ünlü tarihçi V. M. Ploskih'in ifadesiyle Kurmandcan Datka'nın Kırgızistan tarihindeki rolü büyüktür ve aynı zamanda benzersizdir. Birinci kaynaklar, onun çok güçlü ve sıradan bir insan olmadığını, çok zeki ve uzak görüşlü bir yönetici olduğunu ifade etmektedirler.¹ Kurmancan Datka'nın kendi hayatını, siyasi hayatını, Kırgızistan tarihindeki yeri ve önemini araştıran, değerli bilgiler sunan sınırlı sayıda çalışma vardır. 1907 yılında Oş'ta yaşayan, Kurmancan Datka hakkında halk arasındaki değerli ve ilginç bilgileri toplayan, bu konudaki ilk araştırmaları yapan kişi olarak İ. P. Yuvaçev'i gösterebiliriz. Kurmancan Datka'nın oğulları ve torunlarıyla, onu yakından tanıyan şahıslarla görüşerek değerli bilgileri elde etmiştir. Bunun neticesinde "Курбан-Джан-Датха, каракиргизская царица Алая" (Kurban-Dcan-Datha, Alaylı Kara Kırgızların kraliçesi) adlı çalışmasını yazmıştır.²

Kurmancan Datka hakkında başka önemli bilgileri veren eserler:

- Yuvaçev, İ.P. Kurban-Dcan-Datha, Alaylı Kara Kırgızların kraliçesi, 1907.
Usenbaev, K: Narodnye-dvizheniye Sredney Azii v XIX veke, Oş, 1998.
Camgırçınov, B. Oçerki političeskoy istorii Kirgizii XIX veka, Frunxe, 1966.
Bekturganova, K. Kırgızistan'ın asıl kızdarı, Bişkek, 2006
Gaziyev, A. Kumancan-datha – nekoronovannaya tsaritsa Alaya, Bişkek, 1991.
Ploskih, V. Kırgızı. Kokandskoe hanstvo, Bişkek, 1977.
Ploskih, V. İstoriya kırgızov i Kırgızstana, Bişkek, 2000.
Kenensariyev, T. Kurmancan-Datka krupny politik i obşestvenny deyatel, 2011.
Gülnisa Aynakulova, Alay Dağlarının Melikesi Kurbancan Datha (1811-1907).dergipark.

1 Ploskih, V. M. Naş Kırgızstan: Populyarnaya istoričeskaya ensiklopediya (s drevnosti do konsa XIX veka) Bişkek 2004. S.196-198.

2 Moldokasimov, K. Kılım karıtkan Kurmancan Datka. Kırgız Tuusu, 2011.

Anarbekova, V. Deyatelnost istoričeskikh ličnostey kirgizskogo naroda po materiyalam folkloru, Bişkek, 2017.

Moldokasimov, K. Kılım karıtkan Kurmancan Datka, Kırız Tuusu, 2011. vs. kaynaklar bulunmaktadır.

İktidar Yolu

Kurmancan Mamatbay kızı, 1811 yılında Gülçe’de doğmuştur. Munguş boyuna (Capalak uruğu) mensup olan babası Mamatbay’ın herhangi bir statüsü ve zenginliği yoktur ve sıradan bir insandır. Kurban Bayramı’nda doğduğu için Kurmancan adı verilmiştir. On sekiz yaşına geldiğinde Kurmancan’ı Cooş uruğuna mensup, hiç görmediği biriyle evlendirmişlerdir.³ Fakat Kurmancan kocasını beğenmemiş ve babasının evine geri dönmüştür. 1832 yılında Pamir-Alay bölgesinin yöneticisi olan Alimbek Datka ile tanışarak onunla ikinci evliliğini yapmıştır. Alimbek Datka ile 29 sene yaşamış ve bu evliliğinden Abdıldabek, Baatırbek, Mamıtбек, Asanbek, Kamçıбек adında beş oğlu, Satımbübü, Aykökül adında iki kızı olmuştur.

Alimbek Datka, Pamir-Alay Kırızlarının yöneticisi olarak Hokant Hanlığı’ndan bağımsız Kırız Devletinin olmasını istemiştir. 1845 yılında Hokant Hanlığına karşı isyan eden Alay ve Gülçe Kırızlarının başında Alimbek Datka bulunmaktaydı. Kurmancan her zaman kocasını desteklemiş ve en güvendiği danışmanı haline gelmiştir. Halk arasında da aklıyla, cesurluğuyla itibar kazanmıştır. 1863’de Alimbek Datka Hokant sarayında öldürülünce, Alay Kırızları Kurmancan’a hiç karşılık göstermeden ona itaat etmişlerdir.⁴ Böylece kocası Alimbek Datka’nın görevini Kurmancan üstlenmiştir.

Kurmancan sadece Alaylıların saygısını değil, aynı zamanda kendisine sadık orduyu da kazanmıştır. Hokant Hanı Hudayar Han Alay Kırızlarını kendisine bağladığını ilan edip, onları vergiye bağladığında, Kurmancan bunu reddetmiş ve artık kendisini Alay Kırızlarının yöneticisi olarak tanınmasını, “Datka” unvanını tekrar onaylamasını talep etmiştir. Hudayar Han vergi almaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Buhara Emiri Said Muzaffer, Kurmancan’ın halk arasında itibarını işittikten sonra Alay’ı yönetmesine izin vermiş ve

3 Yuvaçev, İ.P. Kurbanjan Datka, ssaritsa Alaya, (Курбан-Джан-датха, кара-киргизская царица Алая). Исторический вестник 1907. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XX/1900-1920/Juvacev/kurban_jan_datcha.htm

4 Camgırçınıv, B. Oçerki političeskoy istorii Kirgizii XIX veka, s.395.

aynı zamanda “Datka” unvanıyla ödüllendirmiştir. Hokant Hanı Hudayar, Kurmancan’ın Güney Kırgızistan’daki idari etkisini genişletmiş ve arttırmıştır. Kurmancan Datka’nın ordusu küçük Gülçö kışlağı, kısa zamanda herkesi kendine çeken bir merkez haline dönüşmüştür. Buraya eziyet görenler, derdi olanlar, aç kalanlar, öğüt isteyenler, hakkını arayan herkes huzur bulmaya gelirmiş. Kimileri de sadece meraktan bu ünlü kadını yakından görmek, tanımak onunla sohbet etmek amacıyla uzak yollardan gelirmiş.⁵

Rusların Yayılması ve Onlara Karşı Direniş

1876’da Rus birlikleri Kokand Hanlığı’nın topraklarını işgal etmiş ve ele geçirmişlerdir. Önceleri güney Kırgız bölgeleri, özellikle Alay Kırgızları onlardan bağımsız kalmaya devam etmiştir. Fakat bu uzun sürmemiştir. Nisan 1876’da Rus askerleri Daurat-Korgon kalesini sağlamlaştırdıktan sonra, yönlerini bu tarafa çevirmişlerdir. Bu dönemde Gülçe’de 600 çadırın olduğu bilinmektedir. Rusların buraya yönelmesiyle Kurmandcan Datka oğullarıyla beraber, Alay bölgesindeki Rus askerlerine karşı direnmek için onlara karşı mücadelelerini başlatmışlardır. Bu milli isyanın başında büyük oğlu Abdıldabek bulunmaktaydı. 26 Nisan 1876’da donanımlı Rus askerleriyle Canı-Arık denen yerde karşılaşmışlardır ve bir gün süren savaşta Kırgızlar büyük kayıplar yaşamışlardır. Elde edilen bilgilere göre Kırgızlardan 150 kişi, Ruslardan 3 kişi hayatını kaybetmiştir. Ruslarla anlaşmaya varılması gerektiğini, yoksa Kırgızların soyunu bitireceğini söyleyen Kurmancan datkayı oğlu Abdıldabek dinlememiş ve savaşmaya devam etmiştir. Sonunda Ruslarla baş edemediğini anlayınca kendi yiğitleriyle Pamir dağlarına kaçmak zorunda kalmıştır⁶. Bu çatışma sırasında Kurmancan-Datka ve onun hâkimiyetindeki Kırgızlar Kök-Suu vadisine, Kaşgar’ın sınırlarına göç etmişlerdir. Fakat burada bütün hayvanları, mal-mülkleri savunmasızlıkları nedeniyle talan edilmiştir. Hayvanlarının çoğunu kaybeden Kurmancan Datka Afganistan’a gitmeye karar vermiş ve Alay’a geri dönerken Rus askerleri tarafından yakalanmıştır. Datka’nın Alay Kırgızları üzerindeki büyük etkisi göz önüne alınarak, Kurmancan Datka’nı Margalan’daki genel merkeze, sıradan bir esir olarak değil, özel onurla güvenliği garanti altında gönderilmiştir.

5 Bekturganova, K. Kırgızistan’ın asıl kızdarı, s.53.

6 Usenbaev, K: Narodnye-dvizheniye Sredney Azii v XIX veke, ss. 108-110.

Kurmancan Datka'yı genel merkezde, Fergana'nın ilk asker valisi, Rus-Türk savaşının ünlü kahramanı General Mihayil Skobelev karşılamıştır. Geleneksel doğu geleneğine dikkat çeken Rus generali, ona tatlılar ikram etmiş, "kraliçe" olarak nitelendirmiş ve diyalogunu şöyle başlamış: "Çok cesur oğulların anesi! Beni de oğlun gibi gör...". General görüşme esnasında Kurbancan'dan oğulları ve tabi Kırgızları Rusya'nın hakimiyetine geçmeleri için ikna etmesini istemiştir. Kurmancan Datka bu ağır şartlarda Kırgız halkının barış ve huzuru için geri çekilmenin bir zaruret olduğunu kavrayarak Skobelev'in barış teklifini kabul etmiş, fakat aynı zamanda General'den aşağıdaki şartların yerine getirmesini istemiştir;

1. Rus ordusuna karşı isyana iştirak eden Kırgızlar cezalandırılmayacaktır.
2. Savaş esirleri serbest bırakılacaktır.
3. Memleketlerine dönmelerine müsaade edilecektir.
4. Mal mülkleri müsadere edilmeyecektir.
5. Savaşta zulüm gören halktan alınacak vergi miktarı daha aza indirilecektir.
6. Yerli halkın hakları sınırlandırılmayacaktır.
7. Dini inanç ve ibadetleri sınırlandırılmayacaktır.
8. Bölgedeki cami ve medreseler yıkılmayacaktır.
9. Yerli halkın örf ve adetlerine müdahale edilmeyecektir.

Rusya İmparatorluğunun Türkistan'daki iktidar temsilcisi olan General Skobelev Kurmancan Datka'nın bu taleplerini duyunca, onun halkına olan sonsuz sevgisi, sorumluluk duygusu ve cesaretine karşı hayran kalmıştır. Halkı için yaptığı bu mücadeleye bizzat şahit olan general, Kurbancan Datha'ya "Alay Dağlarının gerçek Çariçesi" diyerek şahsiyetini layıkıyla takdir etmiştir.⁷ Bundan sonra ve daha sonraları Kurmancan-Datka, Rus yetkililerle dostane ilişkiler kurmak için bir yol izlemiştir.

Oğlunun Tutuklanması ve Ölümü

1893 yılında Kurmancan-Datka'nın oğullarından biri Kamçibek'in, Kaşgar üzerinden ve Afganistan'dan kaçak mallar getirttiğini, bundan dolayı evinde arama yapılması gerektiğini bahane edip Rus gümrük memuru, iki muhafız

⁷ Aynakulova, Alay Dağlarının Melikesi Kurbancan Datha, s.227.

eşliğinde evine gelmişlerdir. Bu arada Kamçıbek Oş'a gitmiştir. Evde bulunan sandığı açmalarına izin vermeyen Kamçıbek'in eşine hakaret edip, saçını kesmişlerdir. Buna dayanamayan Kamçıbek'in Akbalban denen yiğidi beyinin haberi olmadan onların hepsini öldürmüştür. Alımbek Datka'nın ağabeyinin oğlu Karasakal, Kamçıbek'e bir gecede Oş'tan Alay'a dönebilecek bir atının olduğunu söyleyerek iftira atmıştır. Uygulamada gerçekten atı o performansı göstermiştir. Bu Kamçıbek'e karşı ana kanıt olmuştur. Kamçıbek ile birlikte, kardeşi Mamıtbek, Arstanbek'in yeğeni, Mirzapayas ve Akbalban'ı kaçakçılık ve gümrük memurlarını öldürme suçlamalarıyla tutuklamışlardır. İki yıl hapiste geçirerek doğru kararı beklemişlerdir. Bu davada toplam 21 kişi tutuklanmıştır.

Alay Kırgızlarının hükümdarı olan Kurmancan Datka, Margalan'ın genel valisi Povalo Şveykovski'ye gidip oğulları ve torunlarını affetmesi için görüşmüştür. Mamıtbek, Arstanbek ve Mirzapayas'ı ölümden kurtarabilmiş fakat Irkutsk iline sürgün edilmişlerdir. Maalesef sevdiği küçük oğlu Kamçıbek, 3 Mart 1895'te Oş şehrinin merkezi meydanında, annesi ve halkın huzurunda Akbalban ile idam edilmiştir.⁸ Oğlunun idam edilmeden az önce, onun oğluna söylediği son sözü **“ölüm karşısında dimdik dur!”** demiştir. Büyük oğlu Abdıldabek'in habersiz gidişi, küçük oğlunun ölümü, diğer oğulları ve torunlarının sürgüne gönderilmesi, anayurdunun düşmanlar tarafından işgali onu çok yıpratmasına rağmen hem dimdik ayakta durmayı başarmış, sabrı, aklıyla kendi değerini korumuştur. Oğlunun ölümünden sonra siyasi hayatını terk ederek Oş yakınlarındaki Madı köyüne yerleşmiş ve sakin hayat geçirmeye başlamıştır.

1906 yılının Haziran- Temmuz ayları, ölümünden altı ay önce Alay Vadisi üzerinden ünlü Asya seferine katılan Rus gezgini ve Finlandiya'nın gelecekteki Mareşal'ı Carl Gustaf Emil Mannerheim uğramıştır. Oş'ta kalmış ve eski Kırgız hükümdarının evini ziyaret etmiş. Onun yazdığı günlüklerinde Kurmancan-Datka ile görüşmesi hakkında, güzel anılar vardır. 96 yaşındaki Müslüman bir kadın fotoğrafının çekilmesine izin vermiş, hatta ata binerek poz vermiştir.

Kurmancan-Datka Madı'daki evinde 1 Şubat 1907'de ölmüştür. Oş'ta 1895'te idam edilen oğlu Kamçıbek'in mezarının yanına gömülmüştür. Görüldüğü

⁸ <http://www.bhu.kg/science/library/library-news/205-years-since-the-birth-Kurmanjan-Datka-Mamatbay-kyzy-1811-1907-Alai-queen>

gibi Kurmancan Datka, sadece Kırgızistan tarihinde değil, Türk Dünyası tarihinde önemli devlet adamlarından biridir. Sadece önemli olmayıp çok ender bulunan tarihi bir şahsiyettir. Hokand Hanlığı, Çin ve Rusya'nın saldırı politikalarına karşı, çok zor dönemlerde halkın sorumluluğunu üstlenmiştir. Onun bilgeliği, diplomatik yeteneği güney Kırgızlarının yok olma tehlikesinden kurtarmıştır. Sadece kendi çocuklarına değil bütün Kırgız halkının anası olmuştur.

Fotoğraf. 1, 2 <http://kghistory.akipress.org> adresinden alındı

Курбанъ-Джанъ-датха, кара-киргизская царица Алая
(† 1 февраля 1907 года).

Fotoğraf: 3, 4 Kurmancan Datka ve oğlu Hasanbek.

Kaynak: Yuvaçev. İ. Kurmancan Datka Karakirgizkaya Ssarissa Alaya. Taşkent, 1907, s.177.

AKKOYUNLU UZUN HASAN İLE TİMURİ EBU SAİT İLİŞKİSİ: HORASAN SORUNU ÖRNEĞİNDE

Subhana ABBASLI*

Özet

Akkoyunlu Devleti, Uzun Hasan (1453-1478) döneminde (1453-1478) imparatorluk makamına kadar yükselmişti. Uzun Hasan Akkoyunlu tahtına oturduktan sonra iç karışıklıklara son vererek, merkezi Diyarbakır olan beyliğini kuvvetlendirmiştir. Uzun Hasan'ın daha geniş topraklara sahip olmak için yürüttüğü politikasına karşın en büyük engel Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) idi. Uzun Hasan Sultan Fatih'le meydan savaşına girmek için yeterli güce sahip değildi. Bu yüzden yüzünü Horasan'a – İran topraklarına doğru çevirdi. Uzun Hasan'ın doğu yönünde düşmanı ezeli rakibi olan Karakoyunlu Hanedanlığı'ndan Cihanşah idi.

Ordusunun ve kendi gücünden emin olan Uzun Hasan, Cihanşah'ın oğulları arasındaki iktidar savaşını fırsat bildi. 1467 senesinde Cihanşah üzerinde zafere kazandı. Bu yenilgiden sonra Karakoyunlu Devleti bir daha toparlanamadı. Uzun Hasan'ın bu başarısı İran-Turan topraklarını yeniden Timuroğullarının yönetimi altına almak isteyen Ebu Said'i korkuttu. Her iki hükümdar bu topraklarda yönetimi ele geçirmek istiyordu. Hakimiyet, genişleme, güvenlik gibi sebeplerden dolayı, karşı karşıya gelen Akkoyunlular, Timurluları yenererek üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ebu Sait, Uzun Hasan, Akkoyunlu Devleti, Timurlular, Karakoyunlu Devleti.

---

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, Doktora (Azerbaycan)

ملجّص VI.

اكتسبت دولة أق قوينلو (دولة الخروف الابيض) صفة امبراطورية في وقت ازون حسن(حسن الطويل)(1453-1478). عززت ازون حسن الامارة التي مركزه هي دبيربكر بعد توليه الحكم في دولة أق قوينلو (دولة خروف الابيض)وقضى على صراعات الداخلية فيها. كان سلطان محمد الفاتح (1451-1481)الذي هو شاه عثماني أكبر العقبة أمام سياسة ازون حسن الذي يسلكها لاستملاك أكبر الاراضي في منطقة الاناضول.ليس لدى ازون حسن قوة كافية لدخول في حرب مع سلطان محمد الفاتح لهذا اتجه نحو جهه الخراسان - أراضي إيرانية. وكان لأزون حسن عدو في الشرق هو جيهان شاه الذي هو من دولة القراقوينلو (دولة الخروف الاسود).

استفاد ازون حسن الذي يثق بجيشه وقوته، من الصراع على السلطة بين أبناء جاهانشاه.في عام 1467 ، إنتصر على جيهانشاه بعد هذه الهزيمة ، لم تتعاف دولة قراقوينلو أبداً. خاف أبو السعيد الذي كان يريد استعادة سيطرة تيمور اوغولاري في الأراضي الايرانية والتورانية مرة أخرى، من هذا النجاح لاوزون حسن . كان كلا الملوك يريدان تعزيز سيطرتهم هنا. لأسباب مثل السيادة والتوسع والأمن ، تواجه قارا قووينلولا بتيمورلولا ، وأثبتوا تفوقهم

كلمات مفتاح : أبو السعيد، ازون حسن، دولة الألق قوينلو، تيمورلولا ، دولة القراقوينلو

1. Giriş

Kara Yüyük Osman Bey (1403-1435)'in vefatından sonra varisler arasında iktidar savaşları başladı. İktidar savaşları içerisinde yer alan Uzun Hasan, ağabeyi Cihangir Mirza'yı yenerek Akkoyunlu yönetimine geçti. Yönetimi ele geçiren Uzun Hasan, yeni bir düzen oluşturmak için ilk iş olarak feodal zümreler arasındaki çekişmelere son verdi. Uzun Hasan'ın politikasıyla Akkoyunlu Hanedanlığı imparatorluk makamına kadar yükseldi.

XV. yüzyılda Anadolu'da hakim güç olmak isteyen sadece Uzun Hasan değildi. Anadolu'da egemenlik için Uzun Hasan ile Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed arasında rekabet başladı. Bu konuda Uzun Hasan'ın diğer bir rakibi Karakoyunlu Cihanşah idi. Fatih Sultan Mehmed'le Uzun Hasan arasındaki gerginliğin başlama sebebi Trabzon Rum İmparatorluğu anlaşılmaktadır. Trabzon Uzun Hasan için ticari ve ekonomik açıdan önemli bir mıntıka idi. Çünkü Trabzon Akkoyunlu Devleti'nin Kara Denize olan tek çıkış kapısı idi. Uzun Hasan Trabzon'u anlaşma yoluyla elde tutmaya çalışsa da başarılı olmadı. Fatih'le savaşa girmek istemedi. Çünkü yeterince güçlü orduya sahip değildi.

Trabzon'u kaybeden Uzun Hasan yüzünü ezeli düşmanı olan Karakoyunlu topraklarına doğru çevirdi. Cihanşah Uzun Hasan'ın giderek güçlenmesinden endişe duyuyordu. Aralarındaki savaşın kaçınılmaz olduğunun farkında idi. İlk fırsatta Uzun Hasan'a savaş açmak niyetinde idi. Cihanşah'ın oğlanlarının devlet aleyhine eylemler yapması Uzun Hasan'a karşı olan hamlesinin ertelenmesine neden oldu. Karakoyunlu hanedanlığındaki karışıklıklardan faydalanan Uzun Hasan, 1467 senesinde Cihanşah üzerine yürüdü. Cihanşah'ı yenerek Tebriz'e hakim oldu. Oğlu Hasan Ali sağ kalan Karakoyunlu ordusunu yeniden topladıysa da başarılı olmadı. Bütün Karakoyunlu toprakları Uzun Hasan yönetimine geçti.

Uzun Hasan'ın İran-Turan topraklarında nüfuzunun büyümesi ve yayılması Timuri hükümdarı Ebu Said'i rahatsız etti. Ebu Said, Uzun Hasan'ı önemli bir rakip olarak gördüğü için Uzun Hasan üzerine yürüdü. Karakoyunlu Devletini ihya etmek bahanesiyle Uzun Hasan'a savaş ilan etti. Asıl amacı atalarının mirası olarak gördüğü topraklara yeniden sahip olmaktı. Ebu Said tehlikesi

var olduğu sürede Akkoyunlu topraklarına katılmış olan yerlerin güvenliğini temin etmek imkansız olacaktı. Uzun Hasan Ebu Said'e karşı barış teklifinde bulundu. Ancak Ebu Said bu teklifi kabul etmedi. Miyaneye yakınlarında gerçekleşen savaş Uzun Hasan'ın başarısı, Ebu Said'in idamı ile sonuçlandı.

2. İlhanlı Hakimiyetinin Zayıfladığı Sıralarda Kurulan Mahalli Güçler

XIV. asrın son yıllarında Doğu Anadolu Coğrafyasının siyasi durumu oldukça karışıktı. Bu dönemde Doğu Anadolu bölgesi siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal açıdan değişimlere maruz kalmıştır.

Türk boylarının Anadolu Coğrafyasına gelişleri Selçuklular zamanından başlamış, Moğol istilası ve hakimiyeti yıllarında da devam etmiştir. Moğol zulmünden kaçan Türkmen aşiretleri, Azerbaycan, İran ve Batı Anadolu sınırlarına kadar uzanan topraklarda yerleşmişlerdi. Türkmen aşireti göçebe hayatına son derece müsait olan Anadolu bölgesine akın ettiler.

Anadolu'da Selçuklu hakimiyetine son veren Moğol güçleri XIV. yüzyılın ortalarından itibaren çöküş sürecine girdiler. İlhanlı hakimiyetinin zayıflaması siyasi boşluklar yarattı. Bu siyasi boşluktan faydalanan dinamik güçler bağımsız devletleri kurmak yolunda mücadeleye kalktılar. Bunlar arasında en güçlüsü Türkmen aşiretleri idi. İlhanlı Devlet'i ortadan kalkar kalkmaz üstünlüklerini ortaya koymak için mücadelelere girdiler. Bu meydana Çağataylar, Memlükler ve Osmanlılar gibi büyük güçlerin yanında, İlhanlı Devleti'nin varisi olarak, Irak'ta Celayiriler, Azerbaycan'da Çobanoğulları ve Sivas'ta Eratnalılar ortaya çıkmıştır. Adlarını zikrettiğimiz devletler rakipleri üzerinde üstünlük sağlamak amacıyla, Selçuklu Devleti zamanında Türkmen aşiretlerine karşı politika yürütüyorlardı. Bu dönemde Anadolu bölgesinde ortaya çıkan mahalli güçler bunlardı: Eratna Beyliği, Kadı Burhaneddin Devleti, Mutahtarten Beyliği, Ak-oyunlular, Kara-Koyunlular, Dulkadirli Beyliği, Artuklular ve Döğerler toplulukları. Dulkadiroğulları tarih sahnesinde ilk görülenlerdir.¹

İlhanlı Devleti dağıldığı sıralarda ortaya çıkan prenslikler Trabzon yöresi ile İran sınırlarında da ortaya çıkmıştı. İlk zamanlar bu bölgede üç hakim güç mevcutu. Bu güçler kendi aralarında miras paylaşımı kavgası içerisinde idiler. En kuvvetlileri Irak'ta hüküm süren Bağdat merkezli Celayiriler idi. Azerbay-

¹ İlhan Erdem, Kazım Paydaş: "Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür", Birleşik Yayınevi, I. Baskı, Ankara-2007, s.33.

can'da hüküm süren Çobaniler ve Eratnalılar kıyasla daha zayıf idiler. Bu üç Türkmen aşiretinin dış politikası birbiriyle çarpışıyordu. Üçü de Türkmenleri kendi sancakalrı altında birleştirmek istiyordular. Bir taraftan siyasi istikrar sağlamak için mücadele ederken, diğer taraftan da kendi aralarında rekabet içerisindeydiler. Bu beyliğin merkezi Sivas ve Kayseri vilayetleri idi. Eratna Beyliğinin zayıfladığı sıralarda Osmanlılar ve Karamanoğulları devletlerini güçlendirmek yolunda icraatlara başladılar. Eratnalılar'ın bu dönemde rakipleri arasında en önemlisi Erzincan hakimi Mutahharten idi. 1379'ta bağımsızlığını ilan eden Mutahharten Kemah'tan İspir ve Erzurum'a kadar Doğu Anadolu'nun bir kısmını yönetimi altına almıştı.² Eratna Devleti'nin dağılmağa başlaması diğer güçlerin için kapı açtı. Eratna Beyliği'nin çöküşü sırasında kadı Burhaneddin Ahmet 1381'de Sivas'ı tutarak merkezi yönetimi ele geçirdiğini ilan etti.³

Bu sırada Diyarbekir taraflarında durumlar daha da karışık idi. Yukarı Fırat'ın batı kıyısında Dulkadiroğulları ve Memlûklülük hakimiyetlerini sürdürmekteydiler. Dulkadiroğulları buldukları coğrafyada varlıklarını sürdürebilmek için Osmanlılar ve Memlûklülük'le mücadele içerisinde idiler.⁴ Batıda Hristiyanlarla gaza yaparak daha geniş topraklar ele geçiren Osmanlı Devlet'i yüzünü Anadolu'ya çevirdi. Osmanlı Devleti'nin bu topraklarını ele geçirme siyaseti Türkmen Beylikleri ile aralarında uzun süren mücadeleleri başlatmıştı. Osmanlı tarihçileri Osmanlıların Anadolu'ya yönelik politikasının sebebi olarak devlet otoritesini güçlendirmek ve kuvvetli orduya sahip olma olarak göstermişler. Osmanlıların bu politikasına karşı Anadolu Türkmen Beylikleri ülkelerinin bütünlüğü için savunmaya kalktılar. Bu Beyliklerden biri de Akkoyunlu Beyliği idi.⁵

3. Ebu Said Öncesi Timuroğulları Arasındaki İktidar Savaşları

Timur öldükten sonra kurmuş olduğu imparatorluk otorite açısından çöküş yaşadı. Bir devlet dahilinde saltanat mücadelelerinin varlığı o devletin otoritesinin zayıflaması demektir. Timur hayattayken imparatorluğun sınırlarına dahil olan bölgelere oğlanlarını ve torunlarını tayin etmişti. Timur kendinden sonra

² İsmail Hakkı Uzunçarlı: "Osmanlı Tarihi", C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 303.

³ Yaşar Yücel: "Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)", TTK Yayınları, Ankara, 1970, s. 48;

⁴ M.Halil Yanıç: "Dulkadirîler", İslâm Ansiklopedisi, MEB Yay, C. III, İstanbul-1964, s. 655.

⁵ Tufan Gündüz: "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı", Hacı Bektaş Veli Dergisi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Sayı 7, Ankara-1998, s. 88.

tahta büyük oğlunun geçmesini istiyordu. Oğlu hayatını erken kaybedince, torunu Mir Muhammed'i veliyaht olarak tayin etmişti.

Arap geleneğinden farklı olarak, Timur valilik sistemi değil, Mirzalık sistemi kurmuştu. Timur bunun yanında yeni bir geleneğin temelini atmıştı. İrsilik prensibi. İktidar babadan oğula şeklinde devam edecekti.

Bildiğimiz üzere Timur Çin'e seferi esnasında aniden vefat etmişti. Timur'un ölümü haberinin duyulması Çin seferinin gerçekleşmesini engellemekle birlikte, varisler arasında kargaşaya neden olacaktı. Bundan hareketle Timur'la birlikte Çin seferine giden mirzalar, hatunlar toplanarak bu haberin duyulmamasına karar verdiler. Timur hayattaymış gibi Çin'e karşı saldırıya geçme kararına geldiler. Timur'un vasiyetine uyarakta Mir Muhammed'i tahta çıkaracaklardı. Ancak çoğu Mirza bu fikrin onaylanmasında gönülsüzdü. Mir Muhammed'in uzakta olmasını ve Hindistan üzerine sefer düzenlemek arifesinde olduğunu bahane ederek Şahruh'u saltanat tahtına oturtmak kararına geldiler.⁶

Semerkant'ta tahta oturmak için başlayan mücadelenin sonucunda Şahruh Timur ülkesinin hükümdarı oldu. Şahruh Maveräünnehr, Horasan, Irak ve Fars'ta hakimiyetini sürdürüyordu. Şahruh'un ölümünden sonra Semerkant ve Maveräünnehr'de çeşitli fitne ve mühalifetler ortaya çıktı.⁷ Şahruh'un ölümünden sonra ortalık o kadar karışmıştı ki, Timur öldüğü zaman ortalık bu kadar gerilmemişti.

Şahruh hayatta iken payitaht Semerkant ve Maveräünnehr'in yönetimini oğlu Mirza Uluğ Bey'e devr etmişti. Şahruh hayatta olduğu sürece herhangi bir yere tebdil edilmedi. Şahruhoğulları arasında en akıllı ve büyüğü olan Uluğ Bey, babasının hicri 855'te vefatından sonra varis olduğu iddiasında bulundu. Büyük bir ordu ile Maveräünnehr'den babasının merkezi olan Herat'a geldi. Horasan'ı ele geçirdi. Uluğ Bey gerçekleştirmiş olduğu seferinin ardından dönüşünü hızlandırdı. Bunda iki sebep vardı. İlki başkent Semerkant'ın Irak ve Horasan'daki fitne fesattan zarar göreceğini düşünmesi idi. Diğer sebep ise Maveräünnehr civarındaki Türkistan hükümetlerinden ve Moğol tehlikesinden korkması idi. Herat'a gelen Uluğ Bey, dönüşünde babasının Herat hazinesini Semerkant'a taşıdı.⁸

6 Gazi Zahiruddin Muhammed Babur: "Baburname", Haz: Reşit Rahmeti Arat, Kabcacı Yay, İstanbul-2006, s. 49.

7 Mükrimin Halil Yınanç: "Cihanşah", İslam Ansiklopedisi, MEB Yay, C. III, İstanbul-1963, s. 176-177.

8 İdris-i Bitlisi: "Heşt Behişt VII. Ketibe", Çev: Muhammed İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurmu Yayınları, Ankara-2013, s. 17.

Şahruh'un oğullarının sayının çok olması karışıklığın ortaya çıkmasının sebeplerinden biriydi. Şahruh'un diğer torunu Mirza Babür bin Baysungur, Horasan'da saltanat'a başladı. Maveraünnehr'de Uluğ Bey'in oğlu Mirza Abdüllatif (852/ 1448-9)'de babasına karşı isyan bayrağını kaldırdı.⁹ Bu mücadelenin sonunda babasını ve kardeşi Abdülaziz'i katletti. Gerçekleşen bu olaylar ortalığı daha da karıştırdı. Abdüllatif babasını öldürmekle, Semerkant üzerinde de istiklalini ilan etmiş oluyordu. Babasına karşı gelerek iktidara geçen Abdüllatif'in hakimiyet sevdası bir sene sürmeden altı ayda son buldu.

Abdüllatif te babası ve karedşinin kaderini yaşadı. Abdülaziz'in mülazımı tarafından su-i kasd sonucunda öldürüldü.

Abdüllatif'ten sonra Uluğ Bey'in damadı Mirza Abdullah bin İbrahim bin Şahruh saltanat tahtına oturdu. Bu zamanda Abdüllatif zamanından Timur Devleti'ni yönetmek sevdasında olan Ebu Said bin Sultan Muhammed bin Mirza Miranşah-ı Timuri hapisten kaçarak Buhara'da isyan etti. Özbek han'ı Haylule Han'ın yardımı ile Semerkant'a doğru hareket etti ve saltanatı ele geçirdi.¹⁰

Ebu Said Timuri 1451 yılında Semerkant'ı ele geçirerek devletin idaresini kendi eline aldı. Bu sıralarda Herta yönetiminde bulunan Mirza Babür, Semerkant'ı tutmak için Ebu Said üzerine yürüdü. Şehri uzun bir müddet kuşattıysa da, çabası boşa çıktı. Horasan'daki karışıklıklardan dolayı şehrin kuşatmasını bırakarak geri döndü. Horasan'daki ayaklanmalardan dolayı Mirza Babür, Sultan Ebu Said'le barış yolunu tuttu. Ebu Said'le anlaştıktan sonra Horasan'ın merkezi olan Herat'a geri döndü. Küçük kardeşi Baysungur Irak ve Fars'ı ele geçirdikten sonra Herat'ı tutmak için iki defa teşebbüste bulundu. Herat uğrunda Babür'le savaşılan Baysungur hayatını kaybetti.

4. Uzun Hasan Ebu Sait Mücadelesi

Akkoyunluları büyük bir devlet statüsüne çıkaran Uzun Hasan olmuştur. Uzun Hasan, babası Ali Bey (1435-1438) döneminden kavgalar içerisinde büyüyerek, erken yaşta siyaset meydanına atılmıştır. Ağabeyi Cihangir Mirza üzerinde galebe çalan Uzun Hasan, Akkoyunlu tahtına oturdu. Uzun Hasan'ın iktidara geldiği ilk başlarda feodal zümresi arasındaki çekişmeler devam ediyordu. Uzun Hasan Devletin siyasi düzenini temin etmek için bu çekişmelere son verdi.

9 Şerefhān Bitlisi: "Şerefname", Çev: Mehmet Emin Bozarlan, TTK Elyazmaları, s. 546.

10 Baburr, 2006, s. 58.

Devletin dahili çekişmelerine son veren Uzun Hasan, Akkoyunlu Beyliği'ni İmparatorluk makamına kadar yükseltti. Uzun Hasan dönemi Akkoyunlu Devleti Karakoyunlu, Osmanlı, Memlûklüler gibi ulus devletlerle siyasi mücadeleler içerisinde olmuştur. Uzun Hasan'ın başarılı politika yürütmesi güneyde Memlûklüleri, doğuda Timurlularla Karakoyunluların, batıda ise Osmanlıların dikkatini çekmişti. Uzun Hasan'ın giderek güç kazanması daha çok Karakoyunlularda endişe uyandırmıştı. Uzun Hasan'ın Karakoyunlu ordusu üzerinde baskıcı olması, onu diğer büyük hükümdarlarla aynı kefedeki durumuna neden olmuştu. XV. asrın 60. yıllarında Uzun Hasan Devlet'i İspirt'ten Urfa'ya, Doğu Karahisar'dan Siirt'e kadar olan toprakaları içine alıyordu. Akkoyunlu Devleti'nin başına geçen Uzun Hasan, gayretli ve planlı bir şekilde memleketini genişletmek çabası içerisindeydi.

Akkoyunlu Devleti'nin Kara Deniz'e tek çıkışı Trabzon üzerinden idi. Uzun Hasan Kara Deniz üzerinden Avrupa Devletleri ile diplomatik ve ticari ilişkiler kuruyordu. Asıl amacı İslam Fütühatını gerçekleştirmek olan Fatih Sultan Mehmet'in sıradaki hedefi Trabzon idi. Batıda başarılı gaza ve cihatlar yapan Osmanlı Sultan'ı yüzünü Rumeli'ne çevirmişti. Trabzon'un elden çıkması Uzun Hasan için hem siyasi hem iktisadi açıdan büyük bir kayıptı. Diğer taraftan Uzun Hasan ile Trabzon Rum imparatoru arasında akrabalık bağları mevcuttu. Bu sebeplerden dolayı Uzun Hasan Trabzon savunmasına kalktı. Fakat Fatih Sultan Mehmed'le savaşmak istemedi. Çünkü Osmanlı ordusu ile savaşa girecek güçte değildi. Anlaşma yoluyla bu sorunu çözmeye çalıştı. İkinci bir sebep ise Akkoyunlu Devleti Karakoyunlu ve Timuri tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Bu nedenle Annesi Sara Hatun'u elçi olarak Osmanlı Sarayına gönderdi. Konuşma esnasında Sara Hatun Fatih Sultan Mehmed'i fikrinden vazgeçiremedi. Fatih Sultan Mehmed Trabzon'u 1461 yılında fethederek Osmanlı topraklarına kattı.

Osmanlı varken Anadolu'da hakim güç olamayacağını anlayan Uzun Hasan ilk olarak bütün dikkatini Karakoyunlulara yönlendirdi. Uzun Hasan Devlet'i genişlediği zamanlarda Karakoyunlu Devlet ayanları arasındaki siyasi çekişmeler devlet dahilinde çekişmelere neden olmuştu. Bu durum Uzun Hasan'ın Karakoyunlu üzerine yürütmesi için bir fırsattı. Git gide büyüyen Akkoyunlu sınırları Cihanşah'ta korku uyandırmıştı. Çareyi Uzun Hasan'la savaşa girmekte görüyordu. Bu iki Türkmen Bey'i 1467 senesinde son kez savaş meydanında karşı karşıya geldiler. Uzun Hasan ordusu bu savaşta muazzam galibiyet

kazandı. Cihanşah'ı yendi ve öldürdü. Cihanşah'ın oğlu Hasanali, Karakoyunlu ordusunu yeniden toplamağı başarsa da bu uzun sürmedi. 1468'te Merend yakınlarında vuku bulan savaşta Hasanali liderliğindeki Karakoyunlu ordusu Akkoyunlu ordusu tarafından mağlup edildi. Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak topraklarını kendi ülkesine katan Uzun Hasan, başkenti Tebriz olan Akkoyunlu Devletini yeniden kurdu.

Böylece, Uzun Hasan'ın bu galibiyetinin ardından Akkoyunlu Devleti'nin sınırları Sivas'tan Kirman'a kadar uzanıyordu. Uzun Hasan'ın Karakoyunlu Devleti'nin varlığına son veresi Timuroğullarından Ebu Said'i endişelendirmişti. Ebu Said Azerbaycan topraklarında Akkoyunlu nüfuzunun güçlenmesine engel olabilmek için Uzun Hasan'a karşı savaşa hazırlandı.

5. Horasan Sorunu

Akkoyunlularla Timuriler arasında siyasi münasebetler Kara Osman zamanından başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman Bey Timur'un yanında yer almıştır. Timur'un ölümünden sonra da Akkoyunlu-Timuri münasebetleri dostluk ilişkisi üzerinden devam ediyordu. Ebu Said'in Azerbaycan topraklarına yönelik siyaseti Akkoyunlu-Timuri ilişkisinde yeni bir kapı açtı.

Cihanşah yenilmesine kadar Uzun Hasan, Ebu Said'in hedefinde olmamıştır. Uzun Hasan'ın Karakoyunluları yenerek ele geçirdiği coğrafya Ebu Said'e göre Timuroğullarının mirası idi. Çünkü Ebu Said Cihanşah'la daha önceden bir anlaşma yapmıştı. Şahruh Azerbaycan yönetimini Cihanşah'a vererek Horasan'a geri dönmüştü. Karakoyunlularla Timuriler arasında Şahruh'un vefatına kadarki dönemde önemli olaylar gelişmemiştir. Şahruh'un ölümünden sonra baş kaldıran saltanat kavgalarını Cihanşah eline geçen son fırsat olarak değerlendirdi. Bu kargaşadan faydalanarak, Sultaniye, Kazvin ardından Fars ve Irak-ı Acem diyarını ele geçirmişti. Cihanşah 1458'te Horasan'ı ele geçirdi de bu topraklarda yükselemedi. Timuri Ebu Said, aynı yılda Horasan üzerine sefer düzenledi. Ebu Sait karşısında direniş gösteremeyen Cihanşah, sulh yoluna girdi. Ebu Sait'le imzalanan sulh anlaşmasına göre Doğu İran bölgesi Timurilere verildi. Batı İran toprakları ise Karakoyunlularda kaldı.

Böylece Cihanşah bu olaylardan sonra Timurilere karşı askeri icraatlarını durdurmuştu. Hakimiyetinin son yıllarını oğullarının isyanlarını yatırmak ve Uzun Hasan karşı mücadelelerle geçirmiştir. Karakoyunlu topraklarının Uzun Hasan tarafından ele geçirilmesi Ebu Said'le Uzun Hasan arasındaki karşılaşmayı kaçınılmaz kıldı.

Akkoyunluların Azerbaycan ve Kuzey Batı İran'da yönetimi ele geçirmesi Timuri hükümdarı Ebu Said'i rahatsız etti. Timuriler, Akkoyunlu Devleti'nin genişlenen nüfuzuna engel olmak için Uzun Hasan'a karşı çıktı. Ebu Said, Cihanşah'ın ölümünden sonra Hasanali'yi himaye etmişti. Hasanali'ye yardım etmek amacıyla Azerbaycan'a geldi.

Ebu Said'in Azerbaycan'a gelmesinin sebebi Karakoyunlu Devleti'ni yeniden kurmak değildi. Çağatay hükümdarının amacı Batı İran ve Azerbaycan'ın güney topraklarını ülkesinin sınırlarına katmak istiyordu. Ebu Said Uzun Hasan'a savaş ilan etti. Ancak Uzun Hasan Ebu Said'le savaşmak istemiyordu. Şimdiye kadar kimsenin Timuroğulları karşısında direniş göstermediğini Uzun Hasan şavaşa girmekte tereddüt etti. Ebu Said'e değerli hediyeler gönderdise de fikrinden taşıdıramadı. Çağatay hükümdarı büyük bir orduyla atalarının mirası olarak gördüğü topraklara doğru yürüdü. Uzun Hasan'ın gönderdiği elçi grubunun başında annesi Sara Hatun duruyordu. Sara Hatun'un gayretleri bile Ebu Said'i niyetinden vazgeçirmemişti. Ebu Said 1468 senesinde Miyane yakınlarında Uzun Hasan'a bir mektup gönderdi. "Timur bütün devletleri tutarak yönetimindeki toprakları varisleri arasına bölmüştür. Tebriz tahtını büyük babam Miranşah Mirza'ya vermiştir. Dedemin tahtını geri almak için geldim. Timur Osman Bey'e Diyarbakır'ı vermişse, ben de Mısır ve Anadolu toraklarını alır sana veririm". Ebu Said yazmış olduğu bu mektupla Uzun Hasan'ın Azerbaycan topraklarından çıkmasını istemiştir.

Miyane yakınlarında ordusunu kuran Sultan Ebu Said, havaların soğuk olması nedeniyle kışı Karabağ'da geçirmeği karara aldı. Ebu Said Uzun Hasan'a karşı Şirvanşah Ferruh Yasar'dan yardım istedi. Yiyecek yardımı gösteren Ferruh Yasar sonradan bu yardımı kesti. Uzun Hasan'a elçi göndererek onunla müttefik olmuştur. 1469 senesinde Uzun Hasan ile Çağatay hükümdarı konumundaki Ebu Said savaş meydanında karşı karşıya geldiler. Kışın sert geçmesi ve acılıkla boğuşan Çağatay ordusu asker kaybı yaşamıştı. Timuri hükümdarı, Uzun Hasan'la girmiş olduğu savaşı kaybetti. Uzun Hasan, Ebu Said'i annesinin intikamını alması için Yadigar Muhammed'e teslim etti. Yadigar Muhammed Ebu Said'in başını keserek öldürdü. Bu zaferin ardından Uzun Hasan Yadigar Muhammed'i Horasan yönetimine getirdi.

6. Sonuç

1243'te Anadolu Selçuklu Devleti'nin Köseadağı savaşında Moğollar'a yenilmesiyle Türkmenler Moğolların hakimiyetine girdi. Moğol tahakkümüne giren Türkmen beyleri bu durumdan rahatsız idiler. Selçuklu ileri gelenlerine değil de Moğollara itaat etmek zorunda kalan Türkmen beyleri elerine geçen her fırsatı Moğollara karşı kullanıyorlardı. Bu durumda Anadolu topraklarında başlayan Moğol-Türkmen çatışmaları, Oğuzname-Cengizname savaşının temelini oluşturmuştu. Karamanlılar başta olmakla diğer Türkmen beyleri de İlhanlı hakimiyetine karşı mücadeleler verdiler.

Anadolu'daki Moğol-Türkmen çatışmaları İlhanlı iktidarını zayıflamasıyla son bulmuştu. XIV.yüzyılın sonlarına doğru Cengiz soyunda geldiğini söyleyen Timur, Orta Asya'da başarı sağladıktan sonra yüzünü Türkmen hanedanlıklarına doğru çevirdi. Timur ilk olarak Türkmen Kara Yusuf üzerine asker saldı. Timur karşısında fazla direniş gösteremeyen Karakoyunlu hükümdarı Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'e sığındı. Yıldırım Bayezid ve Timur arasında gerginliğin yaranması Oğuzname-Cengizname mücadelesini tekrar alevlendirdi. 1402 yılında gerçekleşen Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesiyle Oğuzlar Cengiz soyuna yenildiler. Fatih Sultan Mehmet'e kadar Osmanlı Sultanlarının Timuroğullarına karşı tereddütleri vardı. Onlarla savaşa dirmekten ihtiyat ediyorlardı. Fatih Sultan Mehmet'le Osmanlı Devleti bağımsız siyaset yürütmeye başladı.

Timur'un vefatından sonra hanedanlığın yönetimine geçen Timur varisleri babalarının yoluyla gittiler. Timur varislerinden Miranşah, Şahruh birçok defa Türkmen diyarına saldırılar düzenlediler. Karakoyunlu hükümdarları bu saldırılar karşısında barış yoluna girmekle hakimiyetlerini ellerinde tutuyorlardı. Uzun Hasan'ın Karakoyunlu topraklarında yönetimi ele geçirmesiyle Oğuzname-Cengizname mücadelesinde yeni dönem başladı. İran-Turan diyarında Türkmen Uzun Hasan'ın nüfuzunun güçlendiği zamanlarda Herat'ta Çağatay ananesini yeniden ihya etmek isteyen Ebu Said vardı. Uzun Hasan'ın başarılarına engel olmak isteyen Ebu Said, ona savaş ilan etti. Olaylar Ebu Said'in beklediği gibi gelişmedi. Savaşı kaybeden Ebu Said Uzun Hasan tarafından öldürüldü.

Uzun Hasan'ın Ebu Said'i yenmesiyle Oğuzname-Cengizname mücadelesi son bulmuş oldu. İlhanlı Devlet'nin son bulmasından sonra Anadolu Oğuz

ve Cengiz soyunun mücadele meydanına dönüştü. Bu topraklarda bir nevi Cengiz ananesi ve Oğuz ananesi mücadele ediyordu. Yıldırım Bayezit döneminde bu mücadelede Cengiz ananesini yaşatan Timur üstünlük kazanmıştı. Fatih Sultan Mehmet ise Timurilerle bir daha savaşa girmemek için arayışta bulundu. Akkoyunlu Uzun Hasan döneminde ise olaylar farklı gelişti. Tarihen Timuroğullarının yanında yer alan Akkoyunlular bu mücadelenin mukadderatını halletmiş oldular.

Kaynakça

- Aka, İ. (2000). Timur ve devleti. Ankara: TTK Yayınları.
- Babur, G. Z. M. (2006). Baburname. (Arat. R. R, Haz.). İstanbul: Kabalca Yayınları.
- Bitlisi, İ. (2013). Heşt behişt VII. ketibe. (Yıldırım. M. İ, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Bitlisi, Ş. (2006). Şerefname. (Bozarslan. M. E, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Erdem, İ. Paydaş, K. (2007). Akkoyunlu devleti tarihi siyaset-teşkilat-kültür. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Enveri. (1929). Düsturname-i enveri. (Yınanç, M. H, Haz.). İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Gündüz, T. (1998). Osmanlı tarih yazıcılığında türk ve türkmen imajı. Hacı Bektaş Veli Dergisi. (7), 85-92.
- Hadidi. (2015). Hadid tarihi Manzum osmanlı tarihi. (Öztürk. N, Haz.). İstanbul: Bilge Sanat Kültür Yayınları.
- Necefi, T. (2000). Qaraqoyunlu ve ağqoyunlu devletlerinin tarihi müasir türk tarihşünaslığında. Bakı: Çarşioğlu Yayınları.
- Nuriyeva, İ. (2015). Azerbaycan tarihi en qedim zamanlardan XXI esrin evvellerinedek. Bakı: Mütercim Yayınları.
- Neşri, M. (1949). Kitab-ı cihannüma. (M. Neşri, M. A. Köynmen, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (1955). Karakoyunlular. İslam Ansiklopedisi C. VI, 297-335. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sümer, F. (1989). Akkoyunlular. İslam Ansiklopedisi. C. II, 270-274. İstanbul:

Diyanet Vakfı Yayınları.

Minorsky, V. Uzun hasan. İslam Ansiklopedisi. C. XIII. 90-95. İstanbul: MEB Yayınları.

Yınanç, M. H. (1963). Cihanşah. İslam Ansiklopedisi. C. III, 170-183. İstanbul: MEB Yayınları.

Yınanç, M. H. (1964). Dulkadirliler. İslam Ansiklopedisi. C. III, 653-655. İstanbul: MEB Yayınları.

Yücel, Y. (1970). Kadı burhaneddin ahmed ve devleti (1344-1398). Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı. İ. H. (1982). Osmanlı tarihi.C. I, Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı. İ. H. (1941). Osmanlı devlet teşkilatında medhal. İstanbul: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı. İ. H. (1988). Anadolu beylikleri ve akkoyunlu-karakoyunlu devletleri. Ankara: TTK Yayınları.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

UKRAYNA AB İLİŞKİLERİNDE 2010-2014 DÖNEMİ

Hüseyin MARDAN*

Özet

24 Ağustos 1991 'de bağımsızlığa kavuşan Ukrayna toprakları uzun süre farklı devletlerin kontrolünde kalmıştır. Ukrayna topraklarında en çok etkisi olan devlet ise Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya 'nın Sovyetler Birliği döneminde uyguladığı politikalar Ukrayna halkını ve Ukrayna hükümetini Rusya 'ya bağımlı hale getirmiştir. Özellikle enerji güvenliği konusunda Ukrayna sürekli bir tehdit altındadır. Bu tehdidi bertaraf etmek ve Avrupa 'ya entegre olmak isteyen Ukrayna Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. 2010-2014 arası dönemde Ukrayna AB ilişkileri hızla gelişmesine rağmen Rusya'nın 2014 Kırım müdahalesiyle duraklamaya başlamıştır. Makalemiz Ukrayna AB ilişkilerinde 2010-2014 dönemini ele alırken Ukrayna'nın geçmişine de değinecektir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Avrupa Birliği, Rusya, Kırım, Müdahale

Abstract

“The territory of Ukraine, which has been independent for 28 years, has been under the control of different states for a long time. The most influential state in Ukraine territory was Russia. Russia's policies during the Soviet Union made the Ukrainian people and the Ukrainian government dependent on Russia. Ukraine is under constant threat, especially in terms of energy security. Ukraine, which wants to eliminate this threat and integrate into Europe, is trying to improve its relations with the European Union. In the period between 2010 and 2014, despite the rapid development of EU-Ukraine relations, began to pause with Russia's intervention in the Crimea in 2014. Our article while discussing 2010-2014 period in Ukraine's EU relations, it will also refer to the history of Ukraine.”

Key Words: Ukraine, European Union, Russia, Crimea, Intervention

* Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
(Ukrayna)

Абстракт

Территория Украины была независимой в течение 28 лет и долгое время находилась под контролем разных государств. Самым влиятельным государством была Россия. Политика России во времена Советского Союза сделала украинский народ и украинское правительство зависимым от нее. Украина находится под постоянной угрозой, особенно с точки зрения энергетической безопасности. Чтобы устранить эту угрозу и интегрироваться с Европой, Украина пытается улучшить свои отношения с Европейским Союзом (ЕС). В период между 2010 и 2014 годами, несмотря на быстрое развитие отношений между ЕС и Украиной, вмешательство России в Крым в 2014 году начала приостанавливать их. Наша статья затронет прошлое Украины при обсуждении периода 2010-2014 годов в отношениях между Украиной и ЕС.

Ключевые Слова: Украина, Европейский Союз, Россия, Крым, Вмешательство.

Giriş

Rusya'nın kurucusu olan Kiev, zamanla gücünü yitirmesi nedeniyle Rusya yönetimini Moskova'ya bıraktı. Bu süreçte Kiev Rusya'sı adı Kiev Ukrayna'sı şeklinde kullanılmaya başlandı. Uzun süre farklı devletlerin kontrolü altında yaşayan Ukrayna halkı, Sovyetler Birliği kurulmadan önce bağımsızlığını ilan etse de daha sonra Sovyetler Birliği'ne katılarak bazı haklarını merkezi Sovyet Yönetimine bıraktı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da Avrupa Birliği ile ilişkiler başladı. Avrupa kıtası içerisinde yer alan Ukrayna ne kadar Avrupa Birliği'ne girmek istemişse de ne Avrupa Birliği tam anlamıyla onu kabullenmiş ne de Rusya Ukrayna'nın Avrupa Birliği'ne girmesini hoş karşılamıştır. Ukrayna'da hükümet değişimleri ve devrimlere neden olan Avrupa Birliği'ne yaklaşma süreci özellikle Kırım'ın Rusya'ya katılımıyla çok yavaşlamış görünmektedir. Ukrayna'nın AB ile ilişkilerini anlatacağımız çalışmamızda Ukrayna tarihinden başlayarak, Ukrayna- AB arası ilişkileri 2014 Kırım'ın ilhakı sürecine kadar getireceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

Ukrayna'nın Tarihi

A) “Ukrayna” Kelimesinin Oluşumu

Kökenleri Hind-Avrupa dil ailesinden olduğu düşünülmekte olan “Ukrayna” kelimesi Slav dilinden gelmekte olan bir kelimedir ve anlam olarak ilk zamanlarda arazi, toprak anlamında kullanılan kelime daha sonraları daha çok krei-ayırarak, kesmek manasında kullanılmıştır.¹ Günümüzde bölge anlamını taşımaktadır. Kelimenin etimolojisine yönelik tartışmalar mevcuttur ve etimolojik anlamda bir bölünmüşlük vardır. Bazı yazarlara göre kelime “Prenslük” anlamına gelen “Княжество” kelimesinden türemiş ya da bu kelime ile çok yakın anlamlıdır, buradan ortak bir anlam çıkaracak olursak Ukrayna kelimesi prensin sahip olduğu toprak, kesilmiş, ayrılmış anlamını taşımaktadır.²

Ukrayna kelimesi ilk kez Kiev’in kayıtlarında 1187 yılında kullanılmıştır.³ Bu kayıtlar o dönemde ölen Peryaslav Prensi’nin ölümü üzerine hazırlanan metinde yer almıştır, metin şu şekildedir; “И плакали по нему все переяславцы... За ним же Украина много потосковала” (Onun peşinden Peryaslavlar göz-yaşı döktü, onu Ukrayna çok özledi...). Bundan sonra birçok kayıtda bu kelime farklı şekillerde kullanılmıştır, örneğin; “Киевская Украина” (Kievskaya Ukraina), “Черниговская Украина” (Çernigovskaya Ukraina), “Сиверская Украина” (Siverskaya Ukraina).⁴

Bazı araştırmacılar ise kelimenin tamamen farklı bir anlam taşıdığını iddia etmektedirler. Onlara göre Ukrayna, “en uzak alan”, “sınır çizgisi” anlamını taşımaktadır. Bu yorum günümüze yakın tarihlerde ortaya çıkmıştır ve daha önceki yani XII. yy’ a ait kayıtlara uymamaktadır. Bunun dışında kelimenin kullanımına aykırıdır çünkü o zamanlar Rusya olarak adlandırılan bölgenin merkezi Kiev’di ve Kiev Ukrayna’sı veya Peryaslav Ukrayna’sı adıyla bilinen bölge Rusya olarak bilinen bu bölgenin tam merkezinde bulunmaktaydı. Ауги-са kelimenin kökü olduğu iddia edilen “-о-краина” (kenar)’dan “-у-краина” ya dönüşmesi Slav gramerine aykırı düşmektedir ve bu durum etimolojik bir şüphe doğurmaktadır.⁵ Günümüzde yaygın olarak “Ukrayna” kelimesi bir bütünden ayrılmış parça olan Ukrayna toprakları içerisinde bulunan halk olarak

kabul edilmektedir.⁶

XVI. yy. ikinci yarısından itibaren bu kelime yabancı kayıtlarda da yer almaya başlamıştır. Örneğin 1564'teki bir yazışmada Osmanlı İmparatorluğu Sultanı II. Süleyman ile Polonya Kralı Cigimont bu toprak için Ukrayna ismini kullanmıştır.⁷

XVI. yy'dan itibaren "Ukrayna" kelimesi Ukraynalıların yaşadığı topraklar ve üzerinde kurulan devlet anlamında kullanılmıştır.⁸ Zamanla bu kelime Avrupa'nın coğrafi kayıtlarında 1650, 1666, 1720 yıllarında kullanılmaya devam etmiştir.⁹ Bu tür gelişmeler kelimenin tanınmasını sağlamıştır. Zamanla Rusya'nın merkezinin Moskova'ya kayması ile Kiev için Ukrayna kelimesi kullanılmaya başlandı. Ancak Rusya'nın tek bir merkezi olmasını isteyen Moskova, Ukrayna adını yasaklamaya çalıştı. O günden bugüne bazı yasak veya zorluklara rağmen kelime hala yaşatılmıştır.

B) 20. Yüzyıl Öncesi

Binlerce yıldır Ukrayna halkı Ukrayna topraklarında yaşamaktaydı. Tarihçiler bu halkın köklerini İskitlerden miras alan, M.Ö. 3.000'lerde Orta Dinyeper'de gelişen Trablus kültürüne dayandırmaktadırlar.¹⁰ 1100 yıl önce Ukrayna toprakları üstünde Ortaçağın en güçlü monarşilerinden biri olan Kiev Rusya'sı oluşmuştu. Bu monarşinin yüzölçümü kuzeyde Finlandiya Körfezi ve büyük Kerilia göllerini, doğuda Volga ve Batıda San ile Batı Bug Nehirlerini kapsamaktaydı. O dönemde Kiev Rusyası Tizza, Karpat ve güneyde Kırım yarımadasını kontrol etmekteydi.¹¹

XII. ve XIII. yy.'da bahsi geçen ülke dağılıp, Moskova ve Belarus kontrolü altına giriyor.¹² Daha sonra Ukrayna ülkesi 1245 yılında Galiçya-Volyn ismiyle Danil Galitsky tarafından yeniden kuruluyor. Kendi topraklarına çeşitli prenslikleri katarak büyüme başarıyor.¹³ Altın Orda'ya karşı savaşmak için

6 Виктория Гураль, "Україна Та Українці", [HTTP://xn---7sbbhalk3aocq1b4e.xn--p1ai/ukrajina-ta-ukrajintsi](http://xn---7sbbhalk3aocq1b4e.xn--p1ai/ukrajina-ta-ukrajintsi) (06.12.2018)

7 Антонов Александр, "Свод Письменных Известий О Слове «Украи- На» И Производных От Него Имен По 1600 Год", Русский Сборник, Москва: Модест Колеров, 2017, s. 233

8 Федор Гайда, "Историческая справка о происхождении и употреблении слова «украинцы»." Русский Сборник: исследования по истории России, Cilt 7, No 1, 2012, s. 7-8.

9 Кулиш Александр, "Украина-Атлантида", <http://h.ua/story/23186/> (06.12.2018)

10 Перегуда Егор, Макогон Василий, "История Украины", Киев: Издательство Кнуса, 2013, s.5

11 Перегуда Егор, Макогон Василий, "История Украины", Киев: Издательство Кнуса, 2013, s.6-10.

12 <https://www.votpusk.ru/country/country.asp?CN=UA2> (06.12.2018)

13 <http://gordonua.com/specprojects/kordon.html> (06.12.2018)

kendi komşularının da güvenini sağlayan Danil Galitsky Papa'dan Kral ünvanını alıyor. Bu gelişmeler Altın Orda'yı endişelendiriyor ve kısa süre içinde bu ülkeyi kendi kontrolü altına almayı başarıyor.¹⁴ XIV. yy'da Galiçya Volyn Litvanya ve Polonya etkisi altında kalıyor ve ülke 1349'da siyasi haritadan siliniyor.¹⁵ Ukrayna halkı kendi bağımsızlığı adına Litvanya ve Polonya ile savaşarak tekrardan o dönemki siyasi haritada yer almayı başarsa da bağımsızlığı uzun sürmeden toprakları Rusya İmparatorluğu ve Polonya arasında paylaşılıyor daha sonraki zamanlarda da Avusturya etkisi altında asırlar boyunca bir koloni gibi var olmaya devam ediyor.¹⁶

Bu kısa tarihi bilgileri asıl çalışmamızın tarihi zeminin oluşturması açısından zorunlu bir açıklama olarak görüyoruz.

C) I. Dünya Savaşı Dönemi

19. yy'ın sonunda 20. yy'ın başında Ukrayna'da siyasi ve sosyal değişimler meydana gelmeye başladı. Daha önceleri Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Rusya İmparatorluğu sınırları içerisinde de sanayileşme başlamıştı. Ukrayna ise eski bir merkez olmasının da katkılarıyla sanayinin ve kapitalin hızla geliştiği bölgelerden biri oldu.¹⁷ Rusya Çarlığı topraklarında bulunan Ukrayna (Kiev) sanayi üretiminde 2. sırada yer almaktaydı. 19. yy'ın sonunda burada 17 metalurji, 65 makine fabrikası çalışmaktaydı.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ukrayna toprakları savaş alanına dönüştü. Ukrayna'nın güney batısında Rusya'nın cephesi açıldı. Daha sonra 1916'da Romanya cephesi de buna ek olarak açıldı. Eylül 1914'de Rus askeri Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nu püskürtünce tüm birlikleriyle Galiçya'ya yönelmiştir. Tarihe Galiçya Savaşı olarak bilinen bu savaşta Rusya Doğu Ukrayna'yı kontrolü altına almıştır. Bu savaş Avusturya, Macaristan için çok yıkıcı olmuştur. Askerlerinin 300.000'i ölmüş ve yaklaşık 100.000 asker ise Rusya'ya esir olmuştur. Bu arada Almanya diğer cephelerden askeri

14 Виталий Пономарев, “755 лет тому назад Даниил Галицкий стал королем Руси”, https://gazeta.ua/ru/articles/history-newspaper/_755-let-tomu-nazad-daniil-galickij-stal-korolem-rusi/275699 (06.12.2018)

15 Перегуда Егор, Макогон Василий, “История Украины”, Киев: Издательство Кнуса, 2013, s.17

16 Перегуда Егор, Макогон Василий, “История Украины”, Киев: Издательство Кнуса, 2013, s.27

17 Виталий Николаенко, “История Украины”, Харьков Конспект лекцій для іноземних студентів, 2013, s. 31

18 <http://studentus.net/book/25-istoriya-ukrainy-konspekt-lekcij/12-ukraina-v-nachale-xx-v.html> (05.12.2018)

gücünü yardım için buraya göndererek Avusturya. Macaristan'ı daha büyük bir yıkımdan kurtarmıştır.¹⁹

Rus askerin bir diğer zaferi ise 22 Mart 1915'te Peremişl Kalesi'ni kuşatma sonucunda ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Burada 120.000 Avusturyalı esir alınmış ve yaklaşık 900 silah ele geçirilmiştir.²⁰ Rusya yönetiminde önemli bir yeri olan A. Bobrinsky bu toprakların Rusların mirası olduğunu savunmuş ve Ukrayna'daki okulları, kurumları, Yunan-katolik kiliselerini kapattırmıştır. Ukrayna'nın elit kesimi ise Rusya'nın en uzak topraklarına sürülmüştür. Bu arada Ukrayna'daki Yahudilere karşı da çeşitli müdahaleler olmuştur.²¹

Şubat 1915'de Avusturya Ukrayna'nın büyük bir kısmını Rusya'nın elinden geri alabilmiştir ve Rusyayı doğuya itmiştir. Fakat bu uzun sürmemiştir. "1916 yılın bahar aylarında Rus askeri aniden saldırıya geçince kaybettiği toprakları alarak 80-120 km içeriye doğru ilerleyebilmiştir. Bu savaşta Avusturya 1,5 milyon, Rusya ise 500.000 askerini kaybetmiştir."²² Bundan sonra cephe sınırı pek oynamamıştır ve bir yıl sonra Rusya'da İmparatorluk yıkılınca Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir.²³

D) 1918-1939 Dönemi

1917'de Şubat – Ekim devrimleri monarşinin ve Rusya İmparatorluğu'nun tarih sayfalarına yerini almasına neden olmuştur.²⁴ Bu dönemde birkaç ülke doğmuş ve bunlarla beraber 22 Ocak 1918'de de Ukrayna Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁵ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sonrası Avusturya-Macaristan'ın dağılması hızlanmış ve doğu topraklarının bir parçasında Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti, 9 Kasım 1918'de kurulmuştur. Sekiz ay hayatta kalan bu ülke İtilaf devletlerin desteğiyle Polonya sınırlarına dahil edilmiştir.²⁶ Doğu Galıçya'nın (UHC) kaderi ise kararlaştırılmamıştı ancak kararlaştırılmalıydı.

19 <http://ukrmap.su/ru-uh10/260.html> (05.12.2018)

20 Веверн Виктор, "6-Я Батарейя 1914–1917 Повесть о времени великого служения Родине" Москва: Кучково Поле, 2016, s. 373-374

21 <http://ukrmap.su/ru-uh10/260.html> (05.12.2018)

22 Емец Александр, "Операция Русского Юго Западного фронта летом 1916", <http://1914www.ru/sobyti/1900sob/1916brusil.php> (05.12.2018)

23 Сербин Анатолий, "Первая Мировая Война. Россия Накануне И В Годы Войны (1914 -1918 Гг.)" Омск: СиБаДи, 2009, 37-41.

24 Михаил Геллер, "История Российской Империи", Москва: Издательство «МИК», 1996, s. 113.

25 Перегуда Егор, Макогон Василий, "История Украины", Киев: Издательство Кнуса, 2013, s.41

26 Леон Коган, "Евреи в Западно-Украинской Народной Республике", <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/02-09Kogan.pdf> (06.12.2018)

Birçok ülke kendi sınırlarını genişletmek için burada sıcak savaşa dahil olmuştu. Bölgedeki en önemli savaşlar şu anki Ukrayna yani Galiçya üzerinde meydana gelmişti. O dönem Ukrayna hükümetinin başında olanlar devletin bağımsızlığını savunamamış olsalar bile milli görüşü büyük bir başarıyla Ukrayna halkının her kesimine hissettirebilmişlerdi. Yani 1917-1921 yılları arasında sadece ekonomik devrim değil de aynı anda ulusal devrim de başarıyla gerçekleşmişti. Bu nedenle Bolşevikler Ukrayna'yı Sovyet topraklarına dahil ettiklerinde Ukrayna rengini de yaşatmaya karar vermişlerdir.²⁷

30 Aralık 1922'de Ukrayna SSCB'nin kurucu üyelerinden biri olarak antlaşmaya imza atmıştır ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC) olarak ismini değiştirmiştir.²⁸ Birliğin merkezinden gelen baskılar sonucunda dış politika hakları merkezi yönetime (SSCB) devredilmiştir. Bu gelişme ortak hareket etme açısından çok önemli bir adımdı. Çünkü böylece Ukraynalıların ayrılık isteklerini yok etmek için ulusal ayrılıkçı eğilimleri Moskova ve Komünist parti tarafından sınırlanmaktaydı.²⁹

USSC, SSCB'nin parçası haline geldiğinde birçok sorunu vardı. Bu sorunlardan biri toplumun okuma yazma bilmemesiydi. Kültür ve eğitim alanında gelişmeyi sağlamak için 1921 yılında Cehaletle Mücadele Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun çabalarıyla 1927 yılına kadar 2 milyon insan okuma yazma eğitimi almıştır. 1928/29 yıllarında öğrenci sayısı 2,6 milyona ulaşmıştır. 1932/33 döneminde ise okul sayısı 21.7 bine ulaşmış ve bunların hepsinde toplam 4,5 milyon öğrenci eğitimi almaya devam etmekteydi.³⁰

5 Ocak 1930'da SSCB çiftçiliği yeniden inşa etmeye ve geliştirmeye karar vermiştir.³¹ Bununla beraber tarımda kollektifleştirme politikası uygulanacaktı. Bu politikaya göre SSCB sınırları içinde bulunan her büyük baş, küçük baş, at ve kanatlı hayvanlar devlet mülküne geçecekti. Ukrayna'da bu politika 1931 yılında yürürlüğe girecekti ancak halkın büyük bir kısmı bu duruma kar-

27 http://www.ukrtourism.com/history_ukraine.html (06.12.2018)

28 Виталий Николаенко, "История Украины", Харьков Конспект лекцій для іноземних студентів, 2013, s. 41-42.

29 Перегуда Егор, Макогон Василий, "История Украины", Киев: Издательство Кнуса, 2013, s.45

30 <http://studentus.net/book/25-istoriya-ukrainy-konspekt-lekcij/14-sovetskaya-ukraina-v-20-30-xg-gg-xx-veka.html> (07.12.2018)

31 Аверьянова Галина, "Отечественная История", Москва: 2005, s. 80.

şı çıkmış ve hükümetle silahlı da dahil olmak üzere sürtüşmeler yaşanmıştır. Tarımda kollektifleştirme politikaları sonucunda Ukrayna’da açlık başlamış ve 1932-1933 yılları arasında 8 milyon insan ölmüştür.³²

E) II. Dünya Savaşı Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sırasında Ukrayna toprakları o zamanki SSCB, Polonya, Romanya ve Macaristan sınırları içerisindeydi.³³ 23 Ağustos 1939 yılında Sovyetler Birliği ve Almanya arasında gizli bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmaya göre iki taraf da birbirine saldırmamayı taahhüt etmiştir. Ayrıca Avupada’ki topraklar Almanya ile SSCB arasında paylaşılmıştır.³⁴ Almanya fazla beklemeden 1 Eylül 1939’da Polonya sınırlarını ihlal ederek ilerlemiştir. SSCB buna karşı hem Polonya hemde Galiçya’nın topraklarına el koymuştur. Bu hareketle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.³⁵ 28 Eylül 1939’da Almanya ile SSCB bir dostluk anlaşmasını imzalamışlardır. Polonya ülkesi siyasi haritadan silinmiştir. Sovyetler bu işgalde batı Ukrayna’yı da ele geçirmiştir. Tarihte ilk kez iki Ukrayna da bir yönetim altına geçmiştir. Batı Ukrayna’da Sovyetleştirme politikası uygulanmıştır. Buna göre ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta birtakım değişimler gerçekleşmiştir. Ağır sanayinin millileştirilmesi, topraklara devletin el koyması, sosyal sistemin kurulması yerli halk tarafından iyi karşılanmamıştır ve hükümetle sürtüşmeler sonucunda batı Ukrayna halkının %10’u zarar görmüştür.³⁶

22 Haziran 1941’de Almanya Barbarosa planı ile Rusya’yı çok hızlı bir şekilde ele geçirmeyi planlamıştı.³⁷ Kuzeydeki askerler Leningrad’ı, merkezdeki askerler Moskova’yı güneydeki askerler ise Kiev’i ele geçireceklerdi.³⁸ Bu

32 Владислав Верстюк Володимир Тилищак, “Толодомор, Геноцид Українського Народу 1932-1933”, Киев: Видавництво Імени Олени Телиги, 2008, s. 2.

33 <http://knigi.link/istoriya-ukrainyi-uchebnik/ukraina-vremya-vtoroy-mirovoy-voynyi-3258.html> (06.12.2018)

34 Jeremy Leaman, “Treaty of Non-Aggression between Germany and the USSR, August 1939 Old Myths, New Myths, and Reinterpretations” German History, Cilt 12, No 2, 1994, s. 250.

35 Ali Hasanov, “Jeopolitik”, İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2012, s. 311.

36 <http://knigi.link/istoriya-ukrainyi-uchebnik/ukraina-vremya-vtoroy-mirovoy-voynyi-3258.html> (06.12.2018)

37 Виталий Николаенко, “История Украины”, Харьков Конспект лекцій для іноземних студентів, 2013, s.50.

38 <http://knigi.link/istoriya-ukrainyi-uchebnik/ukraina-vremya-vtoroy-mirovoy-voynyi-3258.html> (06.12.2018)

savaşta 7 milyon Ukraynalı ölmüştür.³⁹ 22 Temmuz 1942’de tüm Ukrayna Almanya kontrolü altına girmiştir.⁴⁰

SSCB askerleri Stalingrad’ı 1943’te ele geçirdiklerinde kızıl orduyu Ukrayna’ya göndermişlerdir.⁴¹ Ujgorod şehri 28 Ekim 1944 yılında ele geçirilerek Ukrayna’nın tamamı SSCB kontrolü altına geçmiştir.⁴² 1944 yılında SSCB’nin konsey kararıyla Ukrayna’nın dış siyasetini kendisinin yürütmesine karar verilmiştir. Bir yıl sonra ise Ukrayna SSCB’nin uğraşları sonucu Birleşmiş Milletler üyesi olmuştur.⁴³ 1944 ve 1990 yılları arasında Ukrayna yaklaşık 156 antlaşmaya imza atmıştır, 16 hükümetler arası örgüte de üye olmuştur ve 60 uluslararası örgütte görevde bulunmuştur.⁴⁴

Sovyetlerin dağılmaya başlaması ile 16 Temmuz 1990’da Ukrayna Yüksek Konseyi Devlet Egemenliği Yasasını imzalayarak egemenliğine kavuştu ve toprak bütünlüğünü, bölünmezliğini ve ülke bağımsızlığını ilan etti.⁴⁵ Daha sonra 24 Ağustos 1991’de Devlet Konseyi Bağımsızlık Belgesini duyurdu ve 1 Aralık 1991’de gerçekleşen referandumda %90 oy çokluğuyla belge onaylanmıştır. Aynı günde Devlet Başkanı seçimi gerçekleştirilmiştir ve o dönemki Konsey Başkanı Leonid Kravçuk Ukrayna’nın ilk Başkanı olarak göreve gelmiştir.⁴⁶

2004 yılında 3. devlet başkanı seçimi başlamıştır. Seçim sonuçlanınca %49,46 oyla Viktor Yanukoviç başkanlığı kazanmıştır. Fakat %46,61 oyu alan Viktor Yuşenko ve onun taraftarları bu seçimin dürüst olmadığını beyan ederek “Maydan” adını verdikleri alana (meydana) toplanmışlardır.⁴⁷ İnsanların toplanmasında Viktor Yuşenko taraftarı olan Yuliya Timoşenko’nun da büyük

---

39 Палий Александр, “Победа без Украины была бы невозможной”, <https://inosmi.ru/ukraine/20120511/191830700.html> (06.12.2018)

40 Черкасов Александр, “Украинский Национализм В Годы Второй Мировой Войны: Природа И Проявления” СССР в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.: взгляд из XXI века, Cilt 40, No 2, 2015, s. 101.

41 Бешта Александр, “Сталинград”, Волгоград: 2015, s.6.

42 <http://mfa.gov.ua/en/article/open/id/2503> (06.12.2018)

43 Виталий Николаенко, “История Украины”, Харьков: Конспект лекцій для іноземних студентів, 2013, s.63.

44 http://www.ukrtourism.com/history_ukraine.html (06.12.2018)

45 Жильцов Сергей, “Эволюция Внешней Политики Украины: Современный Этап (1991–2013 Гг.)” Зовнішня Політика І Дипломатія: Традиції, Тренди, Досвід, Cilt 20, No 427, 2013, s. 13.

46 Taras Kuzio, Kravchuk to Kuchma: The Ukrainian presidential elections of 1994, Journal of Communist Studies and Transition Politics, Cilt 12, No 2, 1996, s. 118.

47 <https://ria.ru/spravka/20141122/1034455095.html> (06.12.2018)

rolü vardır.⁴⁸ Yuşenko'nun taraftarları turuncu kıyafetlerle meydanda toplanarak, ellerinde turuncu bayraklar, meyveler, kurdelelerle Yanukoviç'in Başkanlığını protesto etmişlerdir. Kullanılan rengin turuncu olmasının nedeni Yuşenko'nun seçim öncesi propagandalarında ve konuşmalarında turuncu rengi kullanmasıydı. Seçim sonrası ortaya çıkan bu durumda da bu rengin adını taşıyan "Turuncu Devrim" adı uygun görülmüştür. Meydanda toplanan 200.000 kişi seçimlerin gözden geçirilmesini talep etmişlerdi. Ayrıca meydandaki pek çok kişi de Yanukoviç'in eski bir hükümlü olması nedeniyle onun Başkanlık ünvanına layık olmadığına inanıyordu.⁴⁹

Mitinge çıkanların talepleri kabul edilmiş ve Yüksek Mahkeme 26 Aralık 2004'te seçimlerin bir daha yapılmasını kararlaştırmıştır.⁵⁰ Böylece küçük bir farkla Ukrayna'nın yeni Başkanı %51,99 oyla Viktor Yuşenko seçilmiştir.⁵¹ Turuncu Devrim örneği barışçıl ve yasal olarak istenen sonuçları elde etmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Ancak ne yazık ki Yuşenko başkanlığı bitene kadar halka verdiği sözleri tutmamış ve sonraki seçimlerde %5 oranında bile oy alamamıştır.⁵²

İKİNCİ BÖLÜM

Ukrayna AB Arası İlişkilerin Başlangıcı

20. Yüzyılın Sonu

Ukrayna'nın Avrupa Birliği'ne entegrasyonu, bağımsızlığının başlarında ilk Devlet Başkanı L. Kravçuk tarafından ilan edilmişti. Dış politikada benimsenen bu görüş daha sonra diğer yöneticiler tarafından da yürütülmüştür.⁵³ Buna ek olarak Ukrayna Parlamentosu'nda 1993 yılında Ukrayna'nın dış politikası bir kez daha netleştirilmiştir. Burada Ukrayna'nın dış politika hedefinin AB'ye katılım olduğu kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Ancak Avrupa Birliği temsilcilerinin görüşlerine dikkat edecek olursak, Ukrayna'nın üyeliğinin gerçek bir perspektif olduğundan şüphe etmekte ve Ukrayna'nın tüm şartları yerine getirmesi halinde bile Avrupa Birliği'ne girebileceğini garanti etmemektedir.⁵⁵ Fakat Ukrayna dış siyasetindeki bu hedefinde çok kararlıdır ve karşısına çıkan her türlü zorluğa ve Rusya Federasyonu'nun baskılarına rağmen bağımsızlığını ilan ettiği günden beri belirlediği yönden sapmamaya gayret etmektedir.

Avrupa Birliği ve Ukrayna Cumhuriyeti arasındaki ilk görüşmeler Aralık 1991 de başlamıştır,⁵⁶ ilk resmi ilişkiler ise 14 Haziran 1994 yılında "Ortaklık ve İş birliği" anlaşmasının imzalanmasıyla başlamıştır. Bu anlaşma daha önce Sovyetler Birliği'nin, Avrupa Birliği ile 1989'da imzaladığı "Ticaret ve İş birliği" anlaşmasının yerine gelmiştir. Anlaşma iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin ve siyasi diyalogun demokratik temeller üzerinde inşa edilmesini öngörüyordu.⁵⁷ 1998 yılında Ukrayna ile serbest ticaret bölgesini oluşturmayı düşünen Avrupa Birliği, ticaret alanında yararlı imtiyazlar, ticari kalkınma gibi konularda Ukrayna'ya destekte bulunuyordu. Uzun yıllardan sonra ekonomik iş birliği sonucunda ülke içinde hizmet, ticarete serbestlik, işletmelerin kurulması ve işletmesi, sermayenin devri ve hakların korunması gibi konularda başarılar sağlanmıştır.⁵⁸

Ayrıca anlaşma sonucu iş birliği kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Bunlar; yılda bir kez toplanan Bakanlar İş birliği Konseyi ve Parlamenter İş birliği Komitesi'dir. Buna ek olarak, 1994'te AB Dışişleri Bakanları Kurulu Ukray-

na'ya yönelik stratejisini belirleyerek; ikili ilişkilerin öncülüğünde siyasi iş birliğinin gelişmesine, siyasi ve ekonomik reformlara, ülkenin dünya ekonomisine olan entegrasyonuna ve nihai ülke bağımsızlığı ve bütünlüğü gibi konularda destek verecekti.⁵⁹

Son olarak AB yıllardır şunları sağlamıştır;

- 1) Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States (TACIS) programı çerçevesinde Enerji, nükleer güvenlik, çevre, şirket sektörü reformları, gıda zinciri modernizasyonu, ulaşım ve insan kaynakları konularında önemli teknik destek,
- 2) Düzenli kısa vadeli krediler ve makro-mali yardım şeklinde önemli maddi yardımlar,
- 3) Ukrayna tarihindeki çeşitli zor dönemlerde insani yardım (örneğin; Çernobil nükleer kazasında 2,6 milyon ECU (belli bir süre tedavülde olan Avrupa Birliği para birimi) veya Donbas krizinde 18 milyon Euro destekte bulunmuştur.)⁶⁰

B) 2000-2010 Arası Dönemde Ukrayna – AB

Avrupa Birliği 2002 yılında Ukrayna'ya “Özel Komşu Statüsü” vermiştir.⁶¹ O dönemki Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma 2003'te AB üyeliği konusunda anlaşmayı imzalayarak entegrasyon sürecin resmi bir şekilde başlamasını sağlamıştır.⁶² Avrupa birliği 2004'te 5. genişlemeye imza atarak 10 tane ülkeyi, yani Kıbrıs [Rum Kesimi], Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya'yı birliğin içine dahil etmiştir.⁶³ Bu gelişme sonucunda Ukrayna Avrupa Birliği ile sınır komşusu haline geliyor. 2004 yılındaki gelişmeler sonucunda “Avrupa Entegrasyonu Yolu” planı kabul edilerek süreç hızlandırılmıştır. Hedef 2015'te AB'ye üye olmak olarak belirlenmiştir.⁶⁴ Bir yıl sonra ülkede seçimler gerçekleşmiş ve

59 <http://dsum.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/TRANSLATION.pdf> (08.12.2018)

60 <http://dsum.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/TRANSLATION.pdf> (08.12.2018)

61 Гузенкова Тамара, “Политика Евросоюза В Отношении Стран Постсоветского Пространства В Контексте Евразийской Интеграции” https://riss.ru/images/pdf/journal/2015/2/04_.pdf (08.12.2018)

62 <https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> (06.12.2018)

63 Cengiz Dinç, “Avrupa Birliğininbeşinci Genişlemesi Ana Temalar Ve Faktörler”

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 6, No. 2, 2011, s. 204.

64 Леонид Вардомский, “Россия и Украина вопросы социально-экономического развития в контексте взаимных отношений.”, Москва: Институт Экономики, 2015, s. 11.

Turuncu Devrim ile yönetime 2005 yılında Viktor Yşenko gelmiştir.⁶⁵ Yeni başkan önceki dış politikayı devam ettirmeye kararlı bir şekilde başa gelmiştir. Fakat 2007'ye kadar süreci pek de ileriye gtrememiştir. 2007'de ise Ukrayna ve AB arasındaki ilişkiler daha geniş bir iş birliği haline getirilmek istenince entegrasyon süreci yeniden canlanmaya başlamıştır. Avrupa Komisyonu ile bir üst boyut ilişkileri ngren Ukrayna yeni resmi müzakerelerle "yelik Anlaşması"nı imzalamayı hedefliyordu. Bunun dışında ekonomik ilişkilerde yeni düzenlemelerle daha derin, yani serbest ticaret bölgesine, hertaraflı serbest ticarete katılacaktı (Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA).⁶⁶

Mayıs 2009'dan itibaren Ukrayna Avrupa Birliği'nin 2004'te Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde başlattığı "Doğu Ortaklığı" politikasına üyedir.⁶⁷ "Doğu Ortaklığı" politikası Polonya tarafından düzenlenmiş ve İsveç tarafından desteklenmiştir. Politika birlikle ortaklar arasındaki iş birliğini derinleştirmeyi, ekonomik, siyasi, insani yardımlarda destek olmayı öngörüyordu. Ayrıca enerji güvenliği desteği de buna dahildir. Bu politika günümüzde Post Sovyet lkeleri üzerinde uygulanan en iyi enstrüman sayılır.⁶⁸

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ukrayna AB İlişkilerinde 2010-2014 Dönemi

Ukrayna ve AB ilişkilerinde 2010-2014 dönemine damgasını vuran olaylar önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan karışıklıklar Ukraynalı AB taraftarları için de Ukraynalı Rusya taraftarları için de kötü bir dönem olmuştur. Daha önce bahsettiğimiz gibi Batı'nın desteklediği Viktor Yuşçenko Turuncu Devrim'le iktidara gelmişti; ancak Mart 2010 seçimleri sonrasında başkanlık makamını Viktor Yanukoviç'e devretmek durumunda kaldı.⁶⁹ Rusya'nın da desteklediği Viktor Yanukoviç, Ukrayna'nın özellikle doğu ve güney bölgelerinden elde ettiği yüksek oy oranıyla iktidara geldi. Bu durum Rusya-Ukrayna ilişkileri için bir yumuşama olsa da Ukrayna-AB ilişkileri için yakınlaşma sürecini yavaşlatıcı olmuştur.⁷⁰ Viktor Yanukoviç en kısa sürede Ukrayna'yı AB'ye üye yapacağı sözünü vererek AB ile yakınlaşma sürecini devam ettirse de Rusya ile olan ilişkileri sürecin devamını sağlayamamasına neden olmuştur. Turuncu Devrim'den sonra demokratikleşme adı altında yapılan reformların yürürlükten kaldırıldığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Ukrayna Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi Sekreteri Andrey Kluev şu şekilde bir açıklama yapmıştır; “AB ile tam çapta yakınlaşma arzusu, Ukrayna'nın gelişiminin stratejik önceliği ve ulusal güvenliğinin kilit konularından biri olmaya devam etmektedir.”⁷¹ Ayrıca Yanukoviç başkan seçildikten sonra ilk ziyaretini de Brüksel'e yapmıştır.⁷²

Avrupa entegrasyonu yanı sıra Ukrayna'nın yeni başkanı Yanukoviç, Rusya ile de iyi ilişkiler sürdürmeyi hedeflediğini saklamayarak Moskova ile de iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmişti.⁷³ Viktor Yanukoviç başkanlık görevine başladığında ülkenin NATO'ya girmemesi için her şeyi yapacağını dile getirmiştir.⁷⁴ 2 Nisan 2010'da 495/2010 numaralı karar ile Avrupa Entegrasyonu adına çalışmalar yapan merkezi kapatarak 496/2010 numaralı karar ile de NATO'ya girmek için hazırlıklar yapan komiteyi feshetmiştir.” 2 Temmuz 2010'da; Ukrayna Parlamentosu (Rada) ülkenin iç ve dış siyasetini yeniden gözden geçirerek, 259 oy ile “Ukrayna'nın artık askeri bloklara üye olmaya-cağı” kararını onayladı.⁷⁵ Böylece NATO'ya üye olma ihtimali tamamen or-

75 “Украина: «особое партнерство» как метод подчинения”, Украина, Грузия, Молдавия: путь

tadan kalkmış oldu. Ayrıca Sivastopol'deki Rusya'nın Karadeniz filo üssünün varlığına dokunulmayacağı da beyan edilmiştir. Yanukoviç'in attığı bu adımların birçoğu Rusya'nın ekonomik baskıları sonucunda meydana gelmiştir.

21 Nisan 2010'da Rusya ile Ukrayna arasında imzalanan antlaşmaya göre 19 Ocak 2009'dan itibaren Rusya'dan Ukrayna'ya gelen doğalgaz %30 indirimine girecek, bunun karşılığında Sivastopol'deki Rus üssünün kullanım süresi 25 yıllığına uzatılarak 2042 yılına kadar varlığını sürdürecekti.⁷⁶ Daha önceki dönemlerde Ukrayna, Sivastopol'deki Rus üssünün varlığını sona erdirmeye çalışmış, ancak bu konu iki ülke arasında gerginliklere neden olmuştur.⁷⁷ Bu yeni anlaşma Rusya ile Ukrayna'yı az da olsa yakınlaştırmayı başarmıştı. Fakat gaz yapılan indirim yeterli değildi ve 2008'deki fiyatın üstündeydi. Doğalgaz ve Karadeniz'deki Rus Filosu ile ilgili anlaşmanın imzalanmasından yaklaşık üç hafta sonra Kremlin Ukrayna'ya yeni bir teklif sunmuştu. Bu teklife göre Gazprom Ukrayna'nın Naftogaz şirketini satın almak istiyordu. Bu teklif Yanukoviç tarafından kesinlikle kabul edilemez bir teklifti çünkü firmadan elde edilen gelir ekonomik boşlukları doldurmakta stratejik öneme sahipti. Ancak hükümet daha fazla dayanamadı ve Rusya'nın başka tekliflerini kabul ederek çelik, kimya, gemicilik, havacılık endüstrileri ve nükleer enerji alanında anlaşma imzaladı. O dönemki Rusya Devlet Başkanı Medvedev ile görevinin ilk 100 gününde Yanukoviç yedi kere görüşme yapmıştır. Son görüşmede Yanukoviç Ukrayna Rusya ilişkilerinin bu şekilde baskıyla devam edemeyeceğini belirtmiş, Medvedev ise iki ülke ilişkilerinin bu şekilde devam edeceğini ve yapacak bir şey olmadığını dile getirmiş ve baskılara devam etmiştir.⁷⁸

Aynı zamanda Ukrayna'nın yeni hükümeti Avrupa Birliği ile ilgili ciddi sorunlarla karşılaştı. Sorunlar eski başbakan Timoşenko ile ilgiliydi. Daha önce Rusya ile Ukrayna'nın imzaladığı doğalgaz anlaşmalarının Ukrayna'nın faydasına olmadığı tespit edilmişti. Fakat Timoşenko'nun Avrupa Birliği taraftarı

в НАТО через Европейский Союз, https://interaffairs.ru/i/Center_of_International_Studies_and_Journalism.pdf (06.12.2018)

76 Вардомский Леонид, "Россия и Украина: вопросы социально-экономического развития в контексте взаимных отношений", Москва: Институт Экономики, 2013, s.12-13.

77 Журавлева Наталья, Базирование Черноморского флота в Севастополе обойдется России в 100 млн долларов в год, не считая скидки на газ, <https://vz.ru/economy/2010/4/27/396938.html> (06.12.2018)

78 Тимоти Колтон, Самуэль Чарап, "Украинский Кризис и Разрушительная Борьба за Постсоветскую Евразию", Россия в Глобальной Политике, No. 1419, 2017, s.103-105.

olması bu soruna Avrupa Birliği'nin de dahil olmasına neden oldu. Avrupa Birliği'nin Timoşenko lehine yaptığı baskılar nedeniyle 2011'in sonunda Avrupa Birliği ile imzalanması planlanan Ukrayna'nın AB'ye üyeliği anlaşması ertelendi. Bu durum ise Rusya'nın lehine olmuştur.⁷⁹

Kasım 2010'a gelindiğinde AB ve Ukrayna arasında gerçekleşen zirvede “Ortaklık ve İş birliği” antlaşması imzalanmıştır.⁸⁰ Bu anlaşmaya göre Ukrayna temsilcileri AB programlarına gözlemci olarak iştirak edebilirlerdi. Bunun dışında Ukrayna sponsorluk yaptığı takdirde komiteleri kontrol edenlerin arasında da yer alabilecekti. Bu anlaşma sonrasında Jose Manuel Barosso konuşmasında 2011 ortasına kadar Ukrayna ile üyelik antlaşmasının imzalanacağını ümit ettiğini de dile getirmişti.⁸¹

Ukrayna'yı bir taraftan da BDT üyeliği etkiliyordu. Uzun bir SSCB birlikliğinin ardından kurulan BDT eski SSCB üye devletlerinden oluşmaktaydı. BDT üyeliği ve 2007-2009'daki dünya krizin etkisi ve bu etkinin henüz geçmemiş olması Ukrayna'nın Avrupa Birliğine daha tedbirli yaklaşmasına yol açmıştı. 2009 yılında Baltık ülkelerinin sosyo-ekonomik başarısızlığı, 2012–2013'te devasa İspanya'da işsizlik, Macaristan'da kronik depresyon, Euro bölgesinin güneyindeki borç krizi ve ekonomik durgunluk Avrupa Birliği'nin güzel zamanlarının geride kaldığını göstermekteydi. Avrupa'nın ekonomisini Çin ve Asya Pasifik'teki diğer ülkeler sıkıştırılmaktaydı. Çok uluslu şirketlerin verdiği hizmetler ve dış kaynakları ise Avrupa Birliği'ne üye olan birçok ülkenin gelişmesinde katkı sağlamamaktaydı. Avrupa Birliği'ndeki sorunlar Ukrayna'ya Rusya'nın ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. AB ile Ukrayna arasındaki sorunlar ve Rusya'nın da etkisiyle doğudaki imkânlardan faydalanmak amacıyla 2011'de Ukrayna BDT çerçevesinde Serbest Ticaret Bölgesi'nin temelini atacak ortaklık anlaşmasını imzaladı. Ukrayna'nın Rusya, Kazakistan ve Belarusya ile Ortak Ticaret Bölgesi'ne dâhil olma sürecini daha sonraları Başbakan Birinci Yardımcısı Valery Khoroshkovsky Kasım 2012'de düzenlenen bir ulusal forumda yasa dışı olarak nitelendirdi. Bu açıklamasını da ulusal mevzuatta ülkenin Avrupa

79 Вардомский Леонид, “Россия и Украина: вопросы социально-экономического развития в контексте взаимных отношений”, Москва: Институт Экономики, 2013, s. 13.

80 <https://ny.ua/publications/dolgiy-put-v-evropu-kak-ukraina-shla-k-associacii-s-es-1700.html> (06.12.2018)

81 <https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> (06.12.2018)

Birliği'ne yönlendiğinin açıkça belirtildiği tezine dayandırdı.⁸²

Mart 2012'de ise, Ukrayna ve AB, Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşturulması için bir ortaklık anlaşması imzalamışlardı.⁸³ Bahsi geçen bu anlaşma 2007'de düzenlenmişti. Aynı yılın temmuz ayında AB ile Ukrayna arasında vize kolaylıkları konusu tartışıldı ve sonunda Ukrayna'ya bazı kolaylıklar tanındı.⁸⁴ Bu anlaşmalar Mart-Nisan 2013'te Ukrayna Parlamentosu ve AB Konseyi tarafından onaylandı.⁸⁵

17 Eylül 2013 tarihinde, Ukrayna Bakanlar Kurulu, Avrupa Birliği ile yapılan ortaklık anlaşmasının taslağını oybirliğiyle onayladı.⁸⁶ Aynı dönemlerde Ukrayna'nın Avrupa Birliği'ne girmesi ülkedeki tüm önemli dini dernekler tarafından olumlu görölmüş ve onaylanmıştır.⁸⁷ Bu halktaki AB üyeliği meşruiyeti açısından önemli bir gelişmedir.

23 Ekim 2013'te AB Parlamentosu bazı süreçler tamamlanmamasına rağmen ortaklık anlaşmasının kısmi uygulanmasına karar vermiştir.⁸⁸ Ukrayna toprakları üzerinde özerk statüye sahip olan Kırım meclisi de bu anlaşmaya oy çokluğuyla onay vermiştir.⁸⁹ 18 Kasım 2013'te Avrupa Birliği Konseyi'nde Bakanlar düzeyinde bir toplantı gerçekleşmiştir.⁹⁰ Bu toplantıya katılan 28 üye ülke Ukrayna'ya yönelik konuşmalarında birliğin kapısı açık olduğunu hatırlatmalarına rağmen oylamada Ukrayna konusunu reddetmişlerdir.⁹¹ 3 gün sonra Polonya hükümeti gerçekleştirdiği hükümet toplantısında dışişleri bakanına Ukrayna'nın üyeliğini destekleme izni vermiştir.⁹²

Süreç ilerliyor gibi gözükürken Ukrayna Parlamentosu Avrupa tarafından teklif edilen paketleri kabul etmeyerek, Bakanlar Kurulu Avrupa Birliği'nin

82 Вардомский Леонид, “Россия и Украина: вопросы социально-экономического развития в контексте взаимных отношений”, Москва: Институт Экономики, 2013, s.13-14.

83 http://studbooks.net/79841/politekonomiya/obschego_rynka_evropeyskiy_soyuz (06.12.2018)

84 Виктор Давыдов, “Украина и Европа: Так Далеко Так Близко” https://www.zarubejom.ru/ukraine_europe_tak_daleko_tak_blizko (06.12.2018)

85 <https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> (06.12.2018)

86 Дробот Елена Валерьевна, “Россия Украина: возможности и риски” Выборг, 2016, s. 5.

87 <https://studfiles.net/preview/4451478/> (07.12.2018)

88 Стариков Николай Викторович, Беляев Дмитрий Павлович, “Россия. Крым. История.” Питер: 2015, s. 22.

89 <https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> (06.12.2018)

90 <http://racurs.ua/n18114-posle-18-noyabrya-povliyat-na-reshenie-es-po-ukraine-budet-nevozmogno-predstavitelstvo-es> (07.12.2018)

91 <https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> (07.12.2018)

92 <https://www.unian.net/politics/854507-polsha-upolnomochila-ministra-inostrannyih-del-podpisat-soglashenie-ob-assotsiatsii-ukrainyi-s-es.html> (08.12.2018)

ekonomik destekte bulunmadığı bahanesiyle süreci askıya aldığını duyurdu.⁹³

Yanukoviç hükümeti 28-29 Kasım 2013'te Litvanya'nın başkentinde düzenlenen Vilnius Zirvesi öncesi beklenenin aksine AB ile Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamayacağını duyurdu.⁹⁴ Bu durum Kiev'de protesto gösterisinin başlamasına yol açtı. Kiev'de başlayan AB ve batı yanlısı gösteriler Viktor Yanukoviç'in 17 Aralık'ta Rusya ile yakınlaşma kararı almasının ardından Rusya'nın kurmuş olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmek için müzakerelere başlama kararı alınmasıyla diğer şehirlere hızla yayıldı ve Ukrayna genelinde toplumsal bir tepkiye dönüştü.⁹⁵

Bu protestoları yatıştırmak ve ülkedeki istikrarsızlığı azaltmak adına Rusya Ukrayna'ya siyasi desteğin yanı sıra ekonomik destek de sağladı. Yanukoviç ve Putin arasında on beş milyar dolarlık ekonomik yardım ve doğal gazda indirim anlaşması imzalandı, bu durum muhalefet ve AB yanlısı kesimleri daha da rahatsız ederek hükümet karşıtlığına dönüşen bir tepki halini almıştır.⁹⁶ Rotasını Avrupa yönünden uzaklaştıran hükümeti, istifaya davet eden üç muhalefet lideri ve onları destekleyenler polisin tepkisine karşı koyarak her geçen gün daha fazla eylem yapmaya ve eylemlerin yayılmasına çaba gösterdiler. Muhalefet Yanukoviç'in 2004 anayasasına geri dönmesini ve doğuya yöneliminden vazgeçerek Avrupa Birliği ile sürecin karara bağlanmasını talep ediyorlardı. Olaylar devam ederken Yanukoviç muhalif liderlerden Arseniy Yatsenyuk'a başbakanlık ve Vitali Kiliçko'ya başbakan yardımcılığını teklif etmiş, ancak muhalefet liderleri Yanukoviç'in başkanlığı altında hiçbir teklifi kabul etmeyeceklerini açıklamışlardı.⁹⁷ Protestoların büyümesi üzerine ayaklanmayı sonlandırmak için Avrupa Birliği ve muhalefetin baskısı üzerine 2004 Anayasasına geri dönülmesi kararı alınmıştır.⁹⁸ Yanukoviç imzaladığı bu karar ile aynı zamanda Ukrayna'daki siyasi krizi dengeleme belgesini de imzala-

93 <https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> (06.12.2018)

94 Muhammet Koçak, "Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğu Ukrayna", Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı 135, 2015, s. 9.

95 Orhan Gafarlı, "AB ile Rusya arasında Ukrayna", <http://www.bilgesam.org/incele/76/-ab-ile-rusya-arasinda-ukrayna/#.WqIC0mrFLIU> (16.12.2018)

96 Harun Semercioğlu, "Ukrayna Krizi Bağlamında Ab-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *EUL Journal of Social Sciences (VII-II) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 188, No. 202, 2016, s.190.

97 Orhan Gafarlı, "AB ile Rusya arasında Ukrayna", <http://www.bilgesam.org/incele/76/-ab-ile-rusya-arasinda-ukrayna/#.WqIC0mrFLIU> (12.12.2018)

98 Harun Semercioğlu, "Ukrayna Krizi Bağlamında Ab-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *EUL Journal of Social Sciences (VII-II) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 188, No. 202, 2016, s.190.

mıştı, seçimin derhal yapılması istendi ve halk parlamentosu oluşturulması kararlaştırıldı. Bunun dışında bu karar ile beraber Kiev'deki askerler geri çekildi, muhalefet de silahlarını teslim etti, şiddet eylemleri durduruldu ve daha önce tutuklananlar serbest bırakıldı. Yanukoviç bu olaylar üzerine Rusya'ya gitmeyi uygun gördü ve 22 Şubat 2014'te Rusya'ya sığındı.⁹⁹ Yanukoviç'in Rusya'ya sığınmasının ardından aynı tarihte (22 Şubat 2014'te) Yanukoviç azledildi¹⁰⁰ ve Yanukoviç'in görevleri hapisten çıkan eski Başbakan Yulia Timoşenko'nun sağ kolu ve yeni parlamento başkanı seçilen Vatan Partisi'nin başkan yardımcısı ve eski istihbarat şefi olan Aleksandr Turçinov'a geçici olarak devredildi.¹⁰¹ Şubat 2014'te yeni hükümet kurularak Timoşenko'nun partisi Vatan'ın parlamento grup başkanı Arseniy Yatsenyuk¹⁰² hükümetin başına getirildi.

Yanukoviç hükümetine destek yürüyüşlerinin düzenlendiği Harkov'da ve Ukrayna'nın güneyi ile doğusunda yer alan yerel yönetimler birleşerek Ukrayna Cephesi'ni (Harkov, Donetsk, Lugansk, Dnepropetrovsk, Zaporozje, Herson ve Kırım kurduklarını ve güvenliğin artık Kiev yönetimi tarafından değil, kendileri tarafından sağlanacağını açıkladı.¹⁰³ Bu yaşanan gelişmeler devam ederken şubat 2014'te üniformalı ve silahlı kişilerin Kırım Parlamentosu'nu ve başbakanlık binasını ele geçirmesiyle gerginlik farklı bir boyuta taşındı. Mart 2014'e Kırım Yarımadası'nda Rusya'nın otuz binden fazla askerinin bulunduğu ortaya çıktı. Mart 2014'te Kırım'da yapılan referandum sonrası %93'lük "evet" sonucuyla Kırım Ukrayna'dan ayrılarak Rusya Federasyonu'na bağlandığını ilan etti. AB Hükümet ve Devlet Başkanları Konseyi olağanüstü toplanarak, "Ukrayna'nın egemenlik ve toprak bütünlüğünün Rusya tarafından ihlal edildiği, Rusya'nın askeri birliklerini derhal geri çekmesi gerektiğini ve Kırım Parlamentosu'nun Ukrayna anayasasına aykırı olduğunu" açıkladı.¹⁰⁴

Sonuç

Rus medeniyetinin temellerini oluşturan Kiev'in zamanla Moskova tarafından baskı altına alınmasıyla Ukrayna üzerinde uzun sürecek bir Moskova haki-miyeti süreci ortaya çıktı. Ukrayna Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra

99 <https://tass.ru/ukraina/hronologiya/1543997?menu=hronologiya-2014> (12.12.2018)

100 Громько Александр, И. Г. Носова, "Европейский Союз В Поиске Глобальной Роли политика, экономика, безопасность", Москва, Весь Мир, 2015, s. 79.

101 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-ukraynanin-yeni-devlet-baskani-25878281> (12.12.2018)

102 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-ukraynanin-yeni-devlet-baskani-25878281> (12.12.2018)

103 <https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/ukraynada-devlet-coktu-baskani-kacti-461250/> (12.12.2018)

104 Harun Semerciöglü, "Ukrayna Krizi Bağlamında Ab-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politigi", EUL Journal of Social Sciences (VII-II) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 188, No. 202, 2016, s.190.

her ne kadar bağımsız olsa da bağımsızlığı hala Rus etkisindedir. Ukrayna'nın jeostratejik konumu ve Avrupa'da yer alması onu özel bir yerde konumlandırmaktadır. Brzezinski'nin Post-Sovyet coğrafyasında Ukrayna'ya, özel bir önem verme gereğini vurgulaması ve Avrasya'daki "özel aktör" olarak nitelendirmesi ile Ukrayna'nın, Rusya'dan koparak, Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını kısıtlamış olması Rusya'yı Avrasya'nın en büyük devleti ve stratejik öneme sahip aktörü statüsünden mahrum etmek anlamında da Ukrayna'nın önem taşıdığını vurgular.¹⁰⁵ Bu durum da Ukrayna'nın Avrupa Birliği'nin dikkatini çekmesi kaçınılmazdır.

Makalemizde bahsettiğimiz 2010-2014 arası dönem Ukrayna'nın AB ile ilişkilerinde en hareketli ve en çok Rus etkisinin hissedildiği dönemdir. Ukrayna'nın AB ile ilişkilerini geliştirmesi ve Ukrayna hükümetlerinin ilişkilerin gelişmesine yönelik tutumları sonucu AB'nin de isteğiyle Ortaklık ve İş birliği Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın tüm hükümleri Ukrayna tarafından gerçekleştirilmemesine rağmen AB anlaşmanın yürürlüğe girmesini uygun bulmuştur. Ancak bu dönemde değişen iktidar AB'nin yeterli mali desteği yapmadığını açıklayarak anlaşmanın gerektirdiği reformları yapmama kararı almıştır. Ukrayna Parlamentosu Avrupa tarafından teklif edilen paketleri kabul etmemiş ve Vilnius Zirvesi öncesi beklenenin aksine AB ile Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamayacağını duyurmuştur.

AB'ye girme umudu olan halk ise yürüyüşlere başlamıştır. Bu yürüyüşler zaman zaman sertleşerek şiddet eylemlerine de dönüşmüştür. Başkan Yanukoviç'in devrilmesiyle son bulan eylemler ne yazık ki Ukrayna için güzel günlerin habercisi olamamıştır. 2014'de Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Rusya'ya bağlanması ve Kırım'ın da içerisinde bulunduğu Ukrayna Cephesi içerisindeki bölgelerdeki ayaklanmalar ve ayrılıkçı hareketler Ukrayna için daha farklı bir süreci başlatmıştır.

AB'nin eski bir Sovyetler Birliği ülkesine yönelik yaklaşma hareketi pek de iyi durumları doğurmayacak şekilde son bulmuştur. AB ve Ukrayna ilişkilerinin eski hızını kazanmayacağı açıktır. AB ile yaklaşma sürecinin devamında AB'nin istediği reformları gerçekleştirmekte zorlanan Ukrayna'nın ayaklanmalar, ayrılıkçı hareketler sonucu kaybettiği de pek çok şey vardır ve bu durumda AB de Ukrayna ile ilişkilerini gözden geçirecektir.

105 Hasanov Ali, "Jeopolitik", İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2012, s.119.

Каунакça

“Украина: «особое партнерство» как метод подчинения”, Украина, Грузия, Молдавия: путь в НАТО через Европейский Союз, Москва, 2014.

АВЕРЬЯНОВА Галина, “Отечественная История”, Москва: Московский Государственный Университет, 2005.

АНТОНОВ Александр, “Свод Письменных Известий О Слове «Украина» И Производных От Него Имен По 1600 Год”, Русский Сборник, Москва: Модест Колеров, 2017.

ALİ Hasanov, “Jeopolitik”, İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2012.

БЕШТА Александр, “Сталинград”, Волгоград: 2015.

http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/invasion_poland_01.shtml (06.12.2018)

CENGİZ Dinç, “Avrupa Birliğinin Beşinci genişlemesi ana temalar ve faktörler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 6, No 2, 2011.

ЧЕРКАСОВ Александр, “Украинский Национализм В Годы Второй Мировой Войны: Природа И Проявления” СССР в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.: взгляд из XXI века, Cilt 40, No 2, 2015.

ДРОБОТ Елена Валерьевна, “Россия Украина: Возможности И Риски” Выборг, RANERA, 2016.

ЕМЕЦ Александр, “Операция Русского Юго Западного Фронта Летом 1916”, <http://1914ww.ru/sobyt/1900sob/1916brusil.php> (05.12.2018)

ФЕДОР Гайда, “Историческая Справка О Происхождении И Употреблении Слова «Украинцы».” Русский Сборник: исследования по истории России, Cilt 7, No 1, 2012.

ГУЗЕНКОВА Тамара, “Политика Евросоюза в отношении стран постсоветского пространства в контексте евразийской интеграции” http://www.perspektivy.info/rus/desk/politika_jevrosojuza_v_otnoshenii_stran_postsovetskogo_prostranstva_v_kontekste_jevrazijskoj_integracii_2015-07-08.htm (07.03.2018)

<http://gordonua.com/specprojects/kordon.html> (06.12.2018)

ГУЗЕНКОВА Тамара, “Политика Евросоюза В Отношении Стран Постсоветского Пространства В Контексте Евразийской Интеграции” https://riss.ru/images/pdf/journal/2015/2/04_.pdf (08.12.2018)

ГРОМЫКО Александр, Носов Григорий, “Европейский Союз В Поиске Глобальной Роли политика, экономика, безопасность”, Москва, Весь Мир, 2015.

HARUN Semercioğlu, “Ukrayna Krizi Bağlamında Ab-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politigi”, EUL Journal of Social Sciences (VII-II) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 188, No. 202, 2016.

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-ukraynanin-yeni-devlet-baskani-25878281> (12.12.2018)

ИРИНА Голотюк, “Леонид Кучма Свой Первый Визит Виктор Янукович Совершил В Брюссель” <http://fakty.ua/120022-prezident-ukrainy-1994-2005-gody-leonid-kuchma-svoj-pervyj-vizit-viktor-yanukovich-sovershil-v-bryussel-posle-etogo-chto-to-izmenilos-v-otnosheniyah-ukrainy-i-evrosoyuza-net-tak-chto-nam-nuzhno-nadeya> (08.12.2018)

ЖИЛЬЦОВ Сергей, “Эволюция Внешней Политики Украины: Современный Этап (1991–2013 Гг.)” Зовнішня Політика І Дипломатія: Традиції, Тренди, Досвід, Cilt 20, No 427, 2013.

ЖУРАВЛЕВА Наталья, Базирование Черноморского флота в Севастополе обойдется России в 100 млн долларов в год, не считая скидки на газ, <https://vz.ru/economy/2010/4/27/396938.html> (06.12.2018)

JEREMY Leaman, “Treaty of Non-Aggression between Germany and the USSR, August 1939 Old Myths, New Myths, and Reinterpretations”, German History, Cilt 12, No 2, 1994.

KARÁCSONYI Dávid, KOCSIS Károly , KOVÁLY Katalin , MOLNÁR József, PÓTI László, “East–West Dichotomy And Political Confl İct İn Ukraine – Was Huntington Right?” Hungarian Geographical Bulletin, Cilt 63, No 2, 2014.

КУЛИШ Александр, “Украина-Атлантида”, <http://h.ua/story/23186/> (06.12.2018)

КУРЬЛЕВ Константин Петрович, Проблема Участия Украины В Программе Европейского Союза “Восточное Партнерство”, http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_4-3_25.pdf (08.03.2018)

<http://knigi.link/istoriya-ukrainyi-uchebnik/ukraina-vremya-vtoroy-mirovoy-voynyi-3258.html> (06.12.2018)

ЛЯХ Роман, ТЕМИРОВА Надия, “История Украины” Киев: Генеза, 2000, s. 188.

ЛЕОН Коган, “Евреи в Западно-Украинской Народной Республике”, <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/02-09Kogan.pdf> (06.12.2018)

ЛЕОНИД Вардомский, “Россия и Украина вопросы социально-экономического развития в контексте взаимных отношений.”, Москва: Институт Экономики, 2015.

МИХАИЛ Геллер, “История Российской Империи”, Москва: Издательство «МИК», 1996.

КОҶАК Muhammet, “Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğu Ukrayna”, Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı 135, 2015.

МУХАМЕТОВ Руслан, “Внешняя Политика России в Ближнем Зарубежье.” Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2015

МУХАМЕТОВ Руслан, “Эволюция российско-украинских отношений”, Известия Уральского Федерального Университета. Серия 3. Общественные Науки, Cilt 11, No. 1, 2016.

<http://mfa.gov.ua/en/article/open/id/2503> (06.12.2018)

GAFARLI Orhan, “AB ile Rusya arasında Ukrayna”, <http://www.bilgesam.org/incele/76/-ab-ile-rusya-arasinda-ukrayna/#.WqlC0mrFLIU> (12.12.2018)

ПЕРЕГУДА Егор, Макогон Василий, “История Украины”, Киев: Издательство Кнуса, 2013.

ПАЛИЙ Александр, “Победа без Украины была бы невозможной”, <https://inosmi.ru/ukraine/20120511/191830700.html> (06.12.2018)

<https://ria.ru/spravka/20141122/1034455095.html> (06.12.2018)

<https://roadnews.wordpress.com/2013/11/25/13763/> 06.12.2018)

СЕРБИН Анатолий, “Первая Мировая Война. Россия Накануне И В Годы Войны (1914 -1918 Гг.)”, Омск: СиБаДи, 2009.

СТАРИКОВ Николай Викторович, Беляев Дмитрий Павлович, “Россия. Крым. История.” Питер: Издательский дом «»Питер», 2015.

<https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/ukraynada-devlet-coktu-baskani-kacti-461250/> (12.12.2018)

<http://studentus.net/book/25-istoriya-ukrainy-konspekt-lekcij/14-sovetska-ya-ukraina-v-20-30-xgg-xx-veka.html> (07.12.2018)

<http://tass.ru/info/1142073> (08.12.2018)

TARAS Kuzio, Kravchuk to Kuchma: The Ukrainian presidential elections of 1994,

Journal of Communist Studies and Transition Politics, Cilt 12, No 2, 1996.

TARAS Kuzio, "From Kuchma To Yushchenko - Ukraine's 2004 Presidential Elections And The Orange Revolution" Problems of Post-Communism, Cilt 52, No 2, 2005.

ТИМОТИ Колтон, Самуэль Чарап, "Украинский Кризис и Разрушительная Борьба за Постсоветскую Евразию", Россия в Глобальной Политике, No. 1419, 2017.

ТРИФОНОВ Александр, «Революции» В Украине (2004) И Республике Беларусь (2006): Сравнительный Анализ», Издательство «Грамота», Cilt 48, No 10, 2014.

<http://ukrmap.su/ru-uh10/260.html> (05.12.2018)

ВАРДОМСКИЙ Леонид, "Россия и Украина: вопросы социально-экономического развития в контексте взаимных отношений", Москва: Институт Экономики, 2013.

ВЛАДИСЛАВ Верстюк Володимир Тилишак, "Голодомор, Геноцид Украинского Народа 1932-1933", Киев: Видавництво Имени Олени Телиги, 2008.

ВЕВЕРН Виктор, "6-Я Батарея 1914–1917 Повесть о времени великого служения Родине" Москва: Кучково Поле, 2016.

ВИТАЛИЙ Николаенко, "История Украины", Харьков Конспект лекцій для іноземних студентів, 2013.

ВИКТОРИЯ Гураль, "Україна Та Українці", <http://xn----7sbbhnalk3aocq-1b4e.xn--plai/ukrajina-ta-ukrajintsi> (06.12.2018)

ВИТАЛИЙ Пономарев, "755 лет тому назад Даниил Галицкий стал королем Руси", https://gazeta.ua/ru/articles/history-newspaper/_755-let-to-mu-nazad-daniil-galickij-stal-korolem-rusi/275699 (06.12.2018)

ВИКТОР Давыдов, "Украина и Европа: Так Далеко Так Близко" https://www.zarubejom.ru/ukraine_europe_tak_daleko_tak_blizko (06.12.2018)

<https://www.votpusk.ru/country/country.asp?CN=UA2> (06.12.2018)

ШАМИН Степан, "На Украине: исключение из общего правила?", Русская Речь, Cilt 3, No 1, 2012.

AVRASYA EKONOMİ BİRLİĞİ'NİN AVRASYA BÖLGESİNİN GELİŞMESİNE KATKISI

Zhandos MEİRMANOV*

Özet

Modern uluslararası iktisatta ve ilişkilerdeki eğilimlerden biri, farklı seviyelerdeki entegrasyon süreçleridir. Ülkelerin entegrasyona gitmesinin asıl sebepleri ekonomik kalkınma ve bölgesel siyasi birliktir. Ayrıca, Avrasya kıtası ve özel olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sonrası kurulan ülkeler, entegrasyon aktivitesi yüksek düzeyde olan bölgelerdir. Entegrasyon süreçlerinin iki genel faktörü vardır: birincisi, coğrafi konumu; ikincisi, ülkelerin tarihi ve kültürel bağlantıları. Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) yukarıda belirttiğimiz durumların başarılı bir örneğidir.

Bu çalışmada, Avrasya Ekonomik Birliği'nde üyeliğini sürdürmekte olan beş devletin entegrasyona girmesinden sonra kazandığı ekonomik ve sosyal başarıları, karşılıklı ticaret, yatırım, üye ülkelerde yaşayan insanların yaşam kalitesinin artırılması değerlendirilmiştir. Ayrıca, AEB dünyadaki siyasi gücünü arttırmak amacıyla yapılan stratejik plan ve büyüme potansiyeli konularına da değinilmiştir. Bunun yanı sıra birliğin uluslararası ilişkilerin boyutları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avrasya Ekonomik Birliği, Entegrasyon, Ticaret, Uluslararası İlişkiler.*

---

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, İktisat, Lisans (Kazakistan)

Аннотация

Одной из важнейших тенденций современных международных отношений и международной экономики является создание интеграционных объединений различных уровней. Основная причина вступления государств в интеграционные объединения является экономический рост и региональное политическое единство. Важно отметить, что особенно активно в интеграционном процессе участвуют государства Евразийского континента в целом и страны, образовавшиеся после распада Союза Советских Социалистических Республик в частности. Различаются два главных фактора, способствующих образованию интеграционных объединений: первый, географическое местоположение; второй, культурные и исторические связи государств. Евразийский Экономический Союз является ярким примером этих положений.

В данной статье раскрываются социальный и экономический рост, улучшение качества жизни граждан, увеличение взаимной торговли и инвестиций стран-участниц Евразийского Экономического Союза с момента вступления в объединение. Также рассматривается потенциал роста, международные отношения и стратегические планы интеграционного союза с целью увеличения политического веса на международной арене.

Ключевые слова: Евразийский Экономический Союз, Интеграция, Товарооборот, Международные Отношения.

1. Giriş

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra dünya haritasında yeni kurulan on beş bağımsız devlet yer almıştır. SSCB'nin dezentegrasyonu ile birlikte Avrasya kıtasının geniş bir alanında jeopolitik bir boşluk ile beraber yeni pazarlar oluşmuştur.

SSCB'nin dağılması ile birlikte, yeni kurulan devletler üçüncü ülkeler ile gerek ekonomik gerekse de siyasi alanda ilişki kurma fırsatını bulmuştur. Ancak coğrafi konum bakımından yeni entegrasyonun kurulması eski SSCB ülkelerinde doğal olarak ortaya çıkmıştır. Etkili ve aktif görüşmeler Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Ukrayna tarafından yapılmıştır. Özellikle de Belarus, Kazakistan ve Rusya bu görüşmelerle olumlu ilerlemeler kaydetmiştir ve ekonomik entegrasyon projelerini kendi aralarında gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bunlarda, Avrasya Ekonomi Birliği kurulmuştur.

Avrasya Ekonomi Birliği, yaklaşık 20 milyon kilometrekare (Avrasya kıtasının %36,5'i) yüz ölçümü ile dünyanın en büyük toprak alanına sahip olan; GSYİH'sı önceki yıla göre %2,5'e büyüyerek 2018 yılında 1 trilyon 914 milyar ABD dolarına ulaşmış olan büyük pazarlardan biridir. Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu da üyeliğini sürdürmektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı Avrasya Ekonomi Birliği'nde üyeliğini sürdürmekte olan 5 ülkenin: Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'nun hem ekonomi hem sosyal kalkınmasında etkisini belirlemektir. Yeni entegrasyonun dünya pazarındaki yeri ve önemini araştırmaktır. Birliğin gerek ekonomik gerekse de siyasi ve bölgesel güçlenme çabalarını analiz etmektir.

1.2. Çalışmanın Önemi

Bu çalışma Avrasya Ekonomi Birliği ülkelerinin ekonomik mevcut durumunu ve entegrasyonun güçlenme ve gelişme çabalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma Birliğin kurulmasından sonra Avrasya kıtasındaki günümüz ekonomik ilişkilerinin son gelişmelerini kapsamından dolayı son

derece önemlidir. Bu sebeple çalışmanın hem akademik hem de iş hayatına yönelik katkıları bulunmaktadır.

2. *Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi*

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Avrasya kıtasında ekonomik entegrasyon amacı ile kurulan, dünyanın en büyük bölgeye sahip uluslararası organizasyonudur.

Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu ortaklığıyla kurulan Avrasya Ekonomik Birliği, 2019 yılında beşinci kuruluş yılı dönümünü kutlamış olmasına rağmen “Birlik” yeni bir kavram değildir. Bu fikir ilk kez 1994 yılında Kazakistan ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından dile getirilmiştir. Birliğin ilk aşamaları olan “Gümrük Birliği” ile “Ortak Ekonomik Alan” oluşumlarının sonrasında, 29 Mayıs 2014’te Astana’da (Şimdiki adı Nur-Sultan) imzalanan “Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması” ile Birliğin hayata geçirilmesi için gerekli temel atılmıştır.

Organizasyonun temel amacı, “mal, hizmet, iş gücü ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamaktır. Üstelik, Birlik içi pazarın şeffaflığını ve anlaşılabilirliğini artırarak küresel iş dünyası ve yatırımcılar için daha çekici bir hale getirmektedir”.¹

İlk beş yılın içerisinde Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gayri Safi Yurt İçi Hâsılasının (GSYİH) satın alma gücü %13, sabit kıymet yatırımları %19 artmıştır. İşsizlik oranının %12 düştüğü tespit edilmiştir.²

2.1. *Avrasya Ekonomik Birliği'nin Coğrafi Konumu*

Avrasya Ekonomik Birliği'nin son derece önemli avantajlarının biri coğrafi konumudur. Birliğin üyeliğinde bulunan ülkelerin toplam yüzölçümü 20,3 milyon km²'dir. Yani, Avrasya kıtasının %36,5'i, Dünya toprağının %15'ini oluşturmaktadır. Aynı zamanda AEB yüzölçümü ile dünyanın en büyük toprak alanına sahip olan birliktir.

AEB'nin %84,4'ü, yüzölçümü 17,1 milyon metrekare olan Rusya Federasyo-

1 The Eurasian Economic Union. (2014). Treaty On The Eurasian Economic Union. Astana.

2 Кофнер Ю. (Naziran 2019). Стратегия будущего ЕАЭС. 8 Haziran 2019. <http://eurasian-studies.org/archives/12359>

nu'na aittir. Kazakistan 2,72 milyon metrekare yüzölçümü ile Birliğin toprağının %13,4'üdür. Belarus 207,6 bin, Kırgızistan 199,9 bin, Ermenistan isı 29,7 bin metrekare ile payları %1,02, %1, %0,15'tir.

Ekonomik Birlik Azerbaycan, Çin Halk Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, İran, Kuzey Kore, Letonya, Litvanya, Moğolistan, Norveç, Özbekistan, Polonya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Ukrayna olmak üzere toplam 17 ülke ile ortak sınırı vardır. Ayrıca AEB, Baltık, Hazar, Karadeniz denizlerinin yanı sıra Arktik ve Büyük Okyanus'a çıkışı olan ABD ve Japonya sınırlarıyla da komşudur.

2.2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Ekonomik Potansiyeli

Avrasya Ekonomik Komisyonu AEB üye ülkelerin toplam GSYİH'sı 2018 yılına göre 1 trilyon 914 milyar ABD doları olarak verilmiştir.³ Böylece, Ermenistan'ın 2016-2017 yılları arasında GSYİH'i %9,3'e artarak 10.553 milyon ABD dolarından 11.527 milyon ABD dolarına yükselmiştir. 2018 yılında ise %7,8'e büyüerek 12 433 milyon ABD doları olarak tespit edilmiştir. Belarus'ta ise 2016 yılındaki Gayri Safi Yurt İçi Hasılası 47 478 milyon ABD doları, 2017 yılında 54.697 milyon ABD doları olarak kaydedilirken, 2018 yılında büyüerek 59.585 milyon ABD dolara ulaşılmıştır. Kazakistan GSYİH 2016 yılında 137 278 milyon ABD dolarıken, 2017 yılında %18,6 büyüme göstererek 162 887 milyon ABD dolarına ulaşılmıştır. 2018 yılında bu gösterge önceki yıla göre %6,2 artarak 172 939 ABD dolarını olarak kaydedilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 2016 yılından 2 yıl içinde GSYİH'si 6 814 milyon ABD dolarından yıllık %13, %5 büyüme göstererek 8 093 milyon ABD dolarına yükselmiştir.

Ayrıca, Rusya Federasyonu'nun GSYİH'de de yükselme potansiyeli kayıt edilmiştir. 2016 yılından itibaren 1 285 713 milyon ABD dolarından 1 578 971 milyon ABD dolarına, bir sonraki yıl 1 660 950 milyon ABD dolarına ulaşılmıştır. Böylece, Rusya'nın GSYİH'nin önceki yıla göre büyüme oranı 2017 yılında %22,8, 2018 yılında %5,2 olarak kaydedilmiştir.⁴

3 Евразийский Экономический Союз. Статистический ежегодник Евразийского экономического союза 2018. (2018)

4 Евразийская Экономическая Комиссия. (2018). Статистика внешней и взаимной торговли Евразийского экономического союза. 15 Mayıs 2019. http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/time_series/Pages/default.aspx

Bu bağlamda, Avrasya Ekonomik Birliği ülkelerinin GSYİH'sinde son üç yıl içerisinde olumlu seviyede yükselmeler görülmüştür. GSYİH'in önceki yıla göre en küçük artış 2018'de %5 oranla Kırgızistan'da belirlenmiştir. En yüksek artış ise 2017 yılında %22,8 oranla Rusya Federasyonu'nda kayıt edilmiştir.

Tablo 1. *Avrasya Ekonomik Birliğe Üye Ülkelerinin GSYİH*
(milyon ABD doları)

	2016	2017	2018
Ermenistan	10 546	11 527	12 433
Belarus	47 478	54 697	59 585
Kazakistan	137 278	162 887	172 939
Kırgızistan	6 814	7 703	8 093
Rusya Federasyonu	1 285 713	1 578 971	1 660 950
AEB	1 487 829	1 815 785	1 914 000

AEB doğal gaz, petrol, elektrik gücü, dökme demir, çelik, kimyasal gübreler üretiminde ilk sıralarda bulunmaktadır.

Bahsedildiği gibi, AEB ülkelerinin ekonomisinde gaz ve petrol üretimi önemli rol oynamaktadır. Böylece, 2017 yılı itibariyle AEB'nin üye ülkeleri, dünya doğal gaz üretiminin %20,2'i (783,4 milyar metre küp), petrol üretiminin ise %14,5 (634,2 milyon ton) oluşturarak dünyada birinci sırada yerini almıştır. AEB üye ülkelerinin, enerji, doğal gaz ve petrol rezervlerinin üretimi bakımından dünya ekonomisinde ön sıralarda yer alması, üye ülkelerin ekonomilerinin kalkınmasında önemli katkı sağlamakta ve kalkınmaya yön vermektedir.

Bunun yanında, Dökme demir üretimi 83,1 milyon tona ulaşarak dünya üretiminin %5'ini, çelik üretimi ise 55,9 milyon tona ulaşarak dünya üretiminin 4,7 kurmuştur.

Dünya kimyasal gübreler üretiminin 31,3 milyon ton ile %16,6 oluşturmuştur.⁵

Tablo 2'de gösterildiği üzere, Birliği Kurucu 3 devletin, 2015-2018 yıllar arasında yıllık GSYİH hacim endeksi Belarus %99,8, Kazakistan %102,6, Rusya Federasyonu ise %100,5'da olmuştur. Ermenistan ve Kırgızistan'ın ise Birliğe üye olduktan sonra 2015-2018 yıllar arasındaki GSYİH ortalama büyümesi Ermenistan %104, Kırgızistan'ın ise %104,1'e olmuştur.

Tablo 2. *Avrasya Ekonomik Birliğe Üye Ülkelerinin GSYİH hacim endeksi*

(% önceki yıla göre)

	Ermenistan	Belarus	Kazakistan	Kırgızistan	Rusya Federasyonu
2008	105,8	110,2	103,3	108,4	105,2
2009	86,9	100,2	101,2	102,9	92,2
2010	100,9	107,7	107,3	99,5	104,5
2011	104,7	105,5	107,5	106	104,3
2012	107,2	101,5	105,0	99,9	103,4
2013	103,3	101,0	106,0	110,9	101,3
2014	103,6	101,7	104,2	104,0	100,7
2015	103,2	96,2	101,2	103,9	97,7
2016	100,2	97,5	101,1	104,3	100,3
2017	107,5	102,5	104,1	104,7	101,6
2018	105,2	103,0	104,1	103,5	102,3

2.3. Avrasya Ekonomik Birliği Ülkelerinin Karşılıklı Ticareti

Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması'nın 2014 yılında imzalanmasıyla uluslararası arenada büyük başarılar imza atmıştır. Böylelikle Gümrük postalarının kaldırılması ve tarife dışı engellerin azaltılmasıyla karşılıklı ticarete önemli artışlara neden olmuştur. Bunun sonucu, 2015 yılından 2018 yılına kadar Karşılıklı Ticaret %31 artırılarak, 2018 yılında karşılıklı İhracat ve İthalat hacmi 118,5 milyar ABD doları olduğu kaydedilmiştir.⁶

Ermenistan tarafından Avrasya Ekonomik Birliği'nin ülkelerine yapılmış olan İhracat oranı 2017 yılında %45'e büyüyerek, 2018 yılında %20,7 artmıştır. Ermenistan'a AEB ülkelerinden yapılmış olan İthalat ise 2017 yılında %27'ye, 2018 yılında %9,4'e büyümüştür. Belarus Cumhuriyeti'nden Birliğin diğer devletlerine yapılmış olan 2017 yılındaki İhracat hacmi önceki yıla göre %20 artarken 2018'da %1,7'e artması tespit edilmiştir. Belarus'a yapılan İthalat hacmi ise 2017'de %28,2'ye, 2018 yılında %15,4'e büyümüştür. AEB'nin Orta Asya'nın iki ülkesi: Kazakistan ve Kırgızistan'dan yapılmış olan İhracat hacminde de büyüme eğilimi tespit edilmiştir. Kazakistan'dan yapılan İhracat oranı 2017 yılında %33,9'a artarak 5 262,5 milyon ABD dolarını oluşturmuştur. 2018'da da %12 büyüme göstermiştir. İthalat hacmi ise 2017 yılında 2016'ya göre %26,9'a, 2018 yılında ise önceki yıla göre %5,6'ya büyümesi kayıt edilmiştir. Kırgızistan'dan yapılan İhracat 2017'de %21,1'e, 2018'de %5'e art-

mıştır. Ancak 2017 yılında İthalat %14,6'ya büyüyerek 2018 yılında 1 863,7 milyon ABD dolarından 1 776,7 milyon ABD dolarına düşmüştür. Böylece, İthalat hacmi 2018 yılında önceki yıla göre %4,7'ye düşmüştür.

Rusya'dan Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan'a yapılmış olan gerek İhracatın gerekse de İthalatın da büyümesi tespit edilmiştir. Böylece, İhracat 2017 yılında büyüme %29,4 olmakla beraber 2018 yılında %11,5 büyüme göstermiştir. İthalat ise 2017'de önceki yıla göre %26,9 artarken 2018 yılında da %3,7'ye büyümüştür.⁷

AEB'nin karşılıklı ticareti ile ilgili veriler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3. *Avrasya Ekonomik Birliğe üye ülkelerin Karşılıklı İhracatı (milyon ABD doları)*

	2016	2017	2018
İhracat (Birliğe üye ülkelere)	42 960,3	54 711,6	59 721,1
Ermenistan	393,9	571,0	689,0
Belarus	11 384,8	13 651,0	13 891,8
Kazakistan	3 930,2	5 262,5	5 892,0
Kırgızistan	447,1	541,5	568,4
Rusya Federasyonu	26 804,3	34 685,6	38 679,9

Tablo 4. *Avrasya Ekonomik Birliğe üye ülkelerin Karşılıklı İthalatı (milyon ABD doları)*

	2016	2017	2018
İthalat (Birliğe üye ülkelere)	42 427,2	53 812,5	58 796,2
Ermenistan	1 062,6	1 314,2	1 438,2
Belarus	15 381,2	19 715,8	22 756,6
Kazakistan	9 863,5	12 518,1	13 222,5
Kırgızistan	1 626,0	1 863,7	1 776,7
Rusya Federasyonu	14 493,9	18 400,7	19 077,7

2.4. Yabancı Yatırımlarda Gelişmeler

Tablo 5'te görüldüğü gibi, Avrasya Ekonomik Birliği üye ülkelerinde yabancı yatırımlarda büyümeler kaydedilmiştir. Böylece, Birlikte üyeliğini sürdür-

mekte olan ve en az yıllık GSYİH'e sahip olan Kırgızistan'da yabancı yatırım hacmi 2016 yılında 1938 milyon ABD dolarını oluştururken, bu hacim 2018 yılında %113'e büyüyerek 2191 milyon ABD dolarına ulaşılmıştır. Ermenistan'da 2016 yılında ait yabancı yatırım hacmi 855 milyon ABD doları olarak kaydedilirken, bu hacim 2018 yılında artarak 874 milyon dolara yükselmiştir. Belarus'ta ise yabancı yatırım hacmi 2016 yılında 9356 milyon ABD doları iken, 2018 yılında %127 büyüme göstererek 11.887 milyon ABD dolara ulaşılmıştır.

Ayrıca, Kazakistan Cumhuriyetine yapılmış olan yabancı yatırımların hacminde de büyük artış kaydedilmiştir. Böylece, 2016 yılında ait yabancı yatırım hacmi 22686 milyon ABD dolarını oluştururken, bu hacim 2018 yılında %143,3'e artarak 32289 milyon ABD doları olmuştur.

Birliğin en büyük ekonomisi olan Rusya Federasyonu'nda ise yabancı yatırım hacmi 2016 yılında 220461 milyon ABD doları iken, 2017 yılında 274.769 milyon ABD doları, 2018 yılında ise 281333 milyon ABD doları olarak kaydedilmiştir. Bu bağlamda, Avrasya Ekonomik Birliği'nin hem dış hem de karşılıklı yatırımlar hacminde önemli büyümeler kayıt edilmektedir.

Tablo 5. *Avrasya Ekonomik Birliğe Üye Ülkelerine sabit yatırımlar*
(milyon ABD doları)

	2016	2017	2018
Ermenistan	855	862	874
Belarus	9356	10879	11887
Kazakistan	22686	26904	32289
Kırgızistan	1938	2109	2191
Rusya Federasyonu	220461	274769	281333
AEB	255296	315523	328574

Ülkelere yapılmış olan yatırımlar yeni şirketlerinin kurulmasını, yeni işyerlerini açılmasını sağlayacaktır. Böylece, son beş yılın içerisinde AEB'nin işsizlik oranının %12 düştüğü tespit edilmiştir.

3. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güçlenme Çabaları.

3.1. Genel Piyasalar

Avrasya Ekonomik Birliği kurulduğu andan itibaren kurumun temel amaçlarından birisi Genel piyasaları ortaya koymaktır. 29 Mayıs 2019 yılında Kazakistan Başkenti Nur-Sultan'da Avrasya Yüksek Ekonomik Konseyi tarafından gerçekleştirilen toplantıda "Genel elektriksel güç piyasası" anlaşması imzalanmıştır.

Elektriksel güç bakımından AEB, dünyadaki doğal gaz rezervinin 1/5 ve ihracatının yaklaşık %50'sidir; kömür rezervlerinin 1/5, dünya çıkarmanın %4,9'i; petrolün dünya rezervlerinin %7,8'si, çıkarılmasının %14,5'si ve ihracatının %18'i; elektriksel güç üretiminin %4,9'sidir. Bu nedenle, AEB için böyle bir piyasanın kurulması entegrasyon açısından son derece önemlidir.

Genel elektriksel güç piyasasının kurulması, tüketiciler için şeffaf fiyatları belirlemekle beraber AEB'de üyeliğini sürdürmekte olan beş devletin ekonomik kalkınmasını sağlayacaktır. Üye ülkelerin şirketleri Avrasya bölgesinde daha ucuz elektrik gücünü satın alma imkânına sahip olacaktır. Bu bağlamda, şirketlerin ürettiği ürünlerin maliyet fiyatının düşmesi sağlanacaktır.⁸

Avrasya Ekonomik Komisyonu Enerji Müdürlüğü'nün yapmış olduğu araştırmaya göre, 2019-2020 yıllarında AEB üye ülkelerinin elektriksel gücü karşılıklı ticaretin 1,5-2 kat, sonraki yıllarda ise 2-2,5 artması beklenmektedir. Birlik dışına elektriksel gücünün ihracat potansiyeli 2 kat büyüyerek 30 milyar kWsa'te ulaşmıştır. AEB'nin GSYİH'na tamamlayıcı artışı 7-7,5 milyar ABD dolarına ulaşabilir. Bununla birlikte Genel elektriksel güç piyasasının kurulması AEB ülkelerinin enerji güvenliğini güçlendirecektir.

Ayrıca, 2025 yılında doğal gaz, petrol ve petrol ürünleri Genel piyasalarının kurulmasına dair anlaşma Avrasya Yüksek Ekonomik Konseyi tarafından 2018 yılında imzalanmıştır. Genel doğal gaz, petrol ve petrol ürünleri piyasasının kurulmasının temel amaçları: AEB üye ülkelerinin enerji resurslarının ortak potansiyelini verimli kullanmaktır; Milli ekonomideki enerji resurslarının ihtiyaçlarını karşılamaktır; AEB üye ülkelerindeki doğal gaz, petrol ve

⁸ World Bank Group. (2018). The EAEU 2025 digital agenda : prospects and recommendations - overview report.

petrol ürünlerinin fiyatlarını belirletmektedir; AEB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamaktır;

Avrasya Ekonomik Komisyonu'na göre Genel Doğal Gaz piyasasının kurulması Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu GSYİH'lerine yaklaşık 1 milyar ABD doları, petrol ve petrol ürünleri piyasasının kurulması ise 8 milyar ABD doları yıllık tamamlayıcı artışı sağlayacaktır.⁹

3.2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Üçüncü Ülkeler ile İlişkisi

Tablo 6. Avrasya Ekonomik Birliğe üye ülkelerin Birlik dışındaki ülkelere İhracatı (milyon ABD doları)¹⁰

	2016	2017	2018
İhracat (Birlik dışındaki ülkelere)	308 264,8	386 922,4	490 637,5
Ermenistan	1227,7	1666,7	1 723,0
Belarus	15653,9	15592,3	19 838,9
Kazakistan	40 835,5	43240,7	55 064,3
Kırgızistan	1072,7	1222,8	1 196,2
Rusya Federasyonu	315 055,3	325 199,9	412 815,1

Tablo 7. Avrasya Ekonomik Birliğe üye ülkelerin Birlik dışındaki ülkelere İthalatı (milyon ABD doları)

	2016	2017	2018
İthalat (Birlik dışındaki ülkelere)	201 107,9	247 271,4	262 779,9
Ermenistan	2 163,4	2 782,9	3 525,0
Belarus	12 234,7	14 526,0	15 660,8
Kazakistan	15 513,2	17 081,5	19 311,0
Kırgızistan	2 374,5	2 631,1	3 130,7
Rusya Federasyonu	168 822,1	210 249,9	221 152,4

AEB ülkeleri üçüncü ülkeler ile Gümrük alanlarını kurarak dış ticari ilişkiler yapmaktadır. Bu bağlamda, tablo 6 ve 7'de görüldüğü gibi, AEB ülkelerinin dış ihracat ve ithalatı son üç yıl içerisinde artmıştır.

2016 yılında Vietnam ve AEB arasındaki gümrük alanı anlaşması imzalandı. 2018 yılında AEB ve İran arasında serbest ticaret bölgesi ile ilgili geçici anlaşma imzalandı. Böylece, 2018 yılında AEB ülkelerinin Vietnam'dan yapılmış olan ithalat %10'a büyüyerek 4 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. İthalat ise %20'ye artarak 2,7 ABD dolarına ulaşmıştır.

Şu anda Mısır, Tayland ve Moğolistan ile gümrük alanı kurma anlaşmaları devam etmektedir. Singapur ve Hindistan başkanlıkları ile serbest ticaret bölgesi kurallarının şartları onaylanmaktadır. 2019 yılı Ekim'inde AEB ve Sırbistan arasındaki Serbest ticaret bölgesi anlaşması imzalanacaktır.

Birlik üçüncü devletler ile ilişki kurmakla beraber Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Avrupa Birliği, vb. diğer entegrasyon kuruluşları ile ticari vb. anlaşmalara imza atmaktadır. Örneğin, 2018 yılında AEB ve Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) tarafından Mutabakat Zaptı imzalandı.¹¹

3.2.1. Avrasya Ekonomik Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İlişkileri

Son yıllarda Avrasya kıtasının önemli siyasi ve ticari oyuncusu Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Ayrıca, "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi kapsamında AEB ve Çin arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi, büyük maliye ve siyasi resurslar ile desteklenen dünyadaki yeni jeopolitik ve jeo-ekonomik stratejidir.

2018 yılında 11. Astana Ekonomik Forumu kapsamında AEB ve Çin arasında "Ticari-Ekonomik İş birliği" anlaşması imzalandı.¹² AEB Çin tarafından sadece ürünleri için perspektif pazarı değil, daha önemlisi transit alanı olarak bulunmaktadır. Pekin'in şimdiki strateji amaçları Çin'den Batı Avrupa'ya ve Orta Doğu'ya kadar güvenli bir ticaret yolunu yaratmaktır.¹³ AEB alanında gümrük postalarının kaldırılması sonucunda Birliğe üye ülkelerinin topraklarında yeni ticari yolların kurulması Çin Halk Cumhuriyeti için son derece çekicidir. Bu bağlamda, günümüzde Çin, Batı Avrupa- Batı Çin Transit Koridoru gibi büyük ölçekli altyapı projeleri için yatırımcı halinde bulunmaktadır.

11 World Bank Group. (2018). The EAEU 2025 digital agenda : prospects and recommendations - overview report.

12 Евразийская Экономическая Комиссия. (2018). Статистический ежегодник Евразийского экономического союза 2018. Moskova.

13 7. Wang Y. (2017). The Belt and Road initiative: what will China offer the world in its rise. 214. 28 Mayıs 2019. https://www.researchgate.net/publication/331913300_The_Belt_and_Road_initiative_what_will_china_offer_the_world_in_its_rise

Ermenistan, yüzyıllardır İpek Yolu'nun bağlantısı idi. Bugün ise Ermenistan İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projesine katılmaktadır. Ülke topraklarında Kuzey-Güney Yolu projesi kapsamında yeni ticari yolları kurulmaktadır.

Belarus'ta da Batı-Doğu transit- lojistik yolları kurulmaktadır. Bunun yanı sıra, "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi kapsamında, Belarus- Çin Endüstriyel Parkı projesi gerçekleşmiştir. Bu proje kapsamında Belarus'a yapılmış olan Çin yatırımlarının hacmi 2-2,5 milyar ABD dolarını oluşturmaktadır. Endüstriyel Parkı'ndaki 43 şirketin 26'si Çin, 10'u Belarus, diğeri ise ABD, Rusya, Almanya, Avusturya ülkelerine aittir. Uzmanlara göre, gelecek sene park 1 milyar ABD doları ürün üretecektir. Şirketler sayısı ise 100'e artarak, 6480 kişi için işyerlerini açacaktır.

Orta Asya'nın iki ülkesi: Kazakistan ve Kırgızistan için Çin Halk Cumhuriyeti'ni hem kredi vermekte olan hem de öncü yatırımcı ülke sayılmaktadır. Sadece Kazakistan'a 2022 yılına kadar yapılacak olan sabit yatırımların hacmi 48 milyar ABD dolarına ulaşacaktır. Günümüzde ise 2018 yılına kadar Çin Kalkınma Milli Bankası ve diğeri Çin şirketlerinin Kazakistan'ın sosyal, ekonomi, lojistik alanlarına 43 milyar ABD doları yatırım yapmıştır. Kırgızistan'da ise şimdilik Çin'in yaklaşık 400 şirketi bulunmaktadır ve çalışmaları yürütmektedir. Kırgızistan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlık kazandığı andan itibaren Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yapılmış olan sabit yatırımların hacmi 2,1 milyar ABD dolara ulaşmıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmamız giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte iki bölümden oluşmaktadır. Onlar: Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güçlenme Çabaları bölümleridir.

Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi bölümünde Birliğin coğrafi konumu ve alanı, ekonomik potansiyeli gösterilmektedir. Günümüzde Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri çalışmamızda bahsedildiği gibi sadece dış ticareti değil, yanı sıra Birliğe üye ülkeler ile karşılıklı ticaret ve yatırım hacmini arttırmaya çalışmaktadır. Bu durum, Birlikte üyeliğini sürdürmekte olan beş devletin de entegrasyon sürecindeki ilgisinin göstergesidir.

Son üç yıl içerisinde AEB'de üyeliğini sürdürmekte olan ülkelerinin yıllık GSYİH'i, ihracatı ve ithalatı, yabancı yatırımları gibi göstergelerde büyüme eğilimi tespit edilmiştir.

Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güçlenme Çabaları bölümünde birliğin 'Genel piyasalar' stratejisi ve uluslararası ilişkileri, ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerinden bahsedilmiştir.

AEB tarafından en önemli iki avantajın: enerji resursları ve topraklarının genişliğini başarılı bir şekilde kullanılması tespit edilmiştir. Çalışmada gösterildiği gibi, AEB'de genel elektriksel güç, doğal gaz, petrol ve petrol ürünleri piyasalarının kurulması ülkelerin ekonomik kalkınmasıyla birlikte birliğin dünya pazarındaki rekabetçiliğinin artmasını, entegrasyon sürecinin daha hızlı geçmesini sağlayacaktır.

Günümüzde Avrasya Ekonomik Birliği ülkelerinin coğrafi konumu ve topraklarının genişliği "*Bir Kuşak Bir Yol*" Girişimi kapsamında lojistik ve üretici projeleri gerçekleştirmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerdeki yabancı yatırımların hacmi büyüyerek yeni şirketler ile beraber yeni işyerleri kurulmaktadır.

Sonuç olarak, Avrasya Ekonomi Birliği'nde üyeliğini sürdüren ülkeler entegrasyon sürecine aktif bir şekilde katılmaya devam edecekse sadece Avrasya bölgesinde değil, aynı zamanda Avrupa Birliği gibi güçlü bir siyasi ve ticari aktöre dönüşebilir.

Каунакча

1. The Eurasian Economic Union. (2014). Treaty On The Eurasian Economic Union. Astana.
2. Кофнер Ю. (Naziran 2019). Стратегия будущего ЕАЭС. 8 Naziran 2019. <http://eurasian-studies.org/archives/12359>
3. Евразийская Экономическая Комиссия. (2018). Статистический ежегодник Евразийского экономического союза 2018. Moskova.
4. Евразийская Экономическая Комиссия. (2018). Статистика внешней и взаимной торговли Евразийского экономического союза. 15 Mayıs 2019. http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/time_series/Pages/default.aspx
5. Саркисян Т. (2017). Глобальные энергетические проблемы. Создание общих рынков энергетических ресурсов в ЕАЭС: этапы и содержание. 19 Mayıs 2019. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета.
6. World Bank Group. (2018). The EAEU 2025 digital agenda: prospects and recommendations - overview report.
7. Wang Y. (2017). The Belt and Road initiative: what will China offer the world in its rise. 214. 28 Mayıs 2019. https://www.researchgate.net/publication/331913300_The_Belt_and_Road_initiative_what_will_china_offer_the_world_in_its_rise

